

**SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA**

**RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA**

DELA/OPERA

32

**UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT PRANCETA STELETA
INSTITUTUM HISTORIAE ARTIUM**

1

Ana Lavrič

**VLOGA LJUBLJANSKEGA ŠKOFA TOMAŽA HRENA
V SLOVENSKI LIKOVNI UMETNOSTI**

**DIE ROLLE DES BISCHOFS TOMAŽ HREN
IN DER SLOWENISCHEN BILDENDEN KUNST**

I

Ob 50-letnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti

**LJUBLJANA
1988**

ISBN 86-7131-016-3

ANA LAVRIČ
VLOGA LJUBLJANSKEGA ŠKOFA TOMAŽA HRENA
V SLOVENSKI LIKOVNI UMETNOSTI

**SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA**

**RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA**

DELA/OPERA

32

**UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT FRANCETA STELETA
INSTITUTUM HISTORIAE ARTIUM**

1

Ana Lavrič

**VLOGA LJUBLJANSKEGA ŠKOFA TOMAŽA HRENA
V SLOVENSKI LIKOVNI UMETNOSTI**

**DIE ROLLE DES BISCHOFS TOMAŽ HREN
IN DER SLOWENISCHEN BILDENDEN KUNST**

I

**LJUBLJANA
1988**

SPREJETO NA SEJI
RAZREDA ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 13. 4. 1988
IN NA SEJI PREDSEDSTVA
DNE 12. 5. 1988

CIP — katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

262.3(497.12)Hren T.:7.074

LAVRIČ, Ana

Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti = Die Rolle des Bischofs Tomaž Hren in der slowenischen bildenden Kunst / Ana Lavrič. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1988. — 2. zv. — (Dela / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede = Opera / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis I: Historia et sociologia ; 32. Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta = Institutum historiae artium ; 1)

ISBN 86-7131-016-3

1. — 1988

Tiskano s podporo Kulturne skupnosti Slovenije
in Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU

KAZALO

I. del

UVOD	11
POGLED V ČAS	15
Doba radikalne protireformacije v Notranji Avstriji	20
TOMAZ HREN - ŽIVLJENJE IN DELO	21
Hrenova življenjska pot do nastopa škofovske službe	21
Hrenova obnovitvena prizadevanja	24
Notranja rekatolizacija	24
Hrenov kulturni program	26
Hrenov umetnostni program	30
HRENOVA DEJAVNOST NA PODROČJU LIKOVNE UMETNOSTI	36
Pred nastopom škofovske službe	36
Umetnostna naročila v času delovanja verskih komisij	37

Posvetitvene medalje in spominski novci - 37

Gornjegrajska rezidenca - 38

Prva dela v ljubljanski stolnici - 39

Delo v letu 1598 - 40

Ljubljanski jezuitski kolegij - 41

Oltar Kristusovih ran - 42

Kapela sv. Pavla v Gornjem Gradu - 43

Kapela sv. Marije Magdalene v Gornjem Gradu - 44

Hrenova vizitacija - 45

Risbe v Hrenovih pontifikalnih protokolih - 46

Potovanje v Trst - 46

Véliki oltar v Braslovčah - 47

Zlatarski izdelki - 47

Skofijski pečatniki - 47

Lesena cerkev v Petrinji - 48

Obnova in gradnja župnišč - 50

Liturgični predmeti - 50

Zidarska dela v Gornjem Gradu - 50

Kapela sv. Tomaža v Gornjem Gradu - 51

Kapela sv. Martina in Marijinega oznanjenja v

gornjegrajski kolegiatni cerkvi - 53

Goriška sinoda - 54

Privilegij za oltar sv. Trojice v ljubljanski stolnici - 54

Cerkev sv. Petra v ljubljanskem predmestju - 54

Darovi - 55
 Portreti Tomaža, Andreja in Lenarta Hrena - 56
 Heraldične plosče - 56
 Nagrobnik Gašperja Zitnika - 56
 Oltar Odrešenika sveta v stolni cerkvi - 57
 Pokopališče pri sv. Nikolaju - 57
 Hrenovi načrti - 57
 Dvorana in kapela v gornjegrajski rezidenci - 57
 Veliki gornjegrajski zvon - 58
 Kapela sv. Barbare na Svibnem - 58
 Liturgični predmeti za Novo Štifo - 58
 Znamenja - križi - 58

Hrenovi dolgoletni sodelavci 60

Poročilo papežu Klemenu VIII. - 60
 Kapela bistrških menihov na Bregu v Ljubljani - 60
 Hrenova celica v Bistri - 61
 Privatne ustanove - 61
 Zvonik ljubljanske stolnice - 62
 Romarska cerkev na Uršlji gori - 64
 Božji grob in jaslice v Gornjem Gradu - 65
 Opečni tlakovci - 66
 Sodelovanje s celovskim kamnosekom - 66
 Kropilni kamen za gornjegrajsko cerkev - 67
 Križ na Črnivcu - 67
 Marmorni tlak v gornjegrajski kolegiatni cerkvi - 67
 Manjša zidarska dela v Gornjem Gradu - 68
 Umetnostni nakupi - 68
 Skofijski grad v Goričanah - 68
 Apostolska vizitacija nuncijske Salvage - 68
 Relatio ad limina 1608 - 71
 Kapucinski samostan v Ljubljani - 72
 Kapucinski samostan v Celju - 75
 Poslikava obočnih polj in slavoločnih sten ter obnova
 oltarja sv. Trojice v ljubljanski stolnici - 75
 Hrenova nagrobnika v Gornjem Gradu in Ljubljani - 77
 Dela v kapeli sv. Martina in Marijinega oznanjenja
 v gornjegrajski kolegiatni cerkvi - 78
 Kapela sv. Marjete v Gornjem Gradu - 79
 Prvo sodelovanje škofa Hrena s slikarjem Plainerjem - 81
 Poročilo papežu Pavlu V. - 82
 Dragoceni monštranci - 82
 Novi mitri - 83
 Svečniki - 83
 Prižnica v stolnici - 83
 Darovi ljubljanskim kapucinom - 84
 Jezuitska pristava - 84
 Pet grbovniških plosč - 84
 Odpustki za Hrenove kapele - 84
 "Purgatio canonica" - 85
 Mizarska, tesarska in kamnoseška dela - 85
 Prelitje velikega šentjakebskega zvona - 86
 Pregled del v letu 1610 - 86
 Kapela sv. Tomaža, sv. Florijana in vseh svetnikov
 v ljubljanski stolnici - 86

Hrenov portret - 92	
Oltar sv. Križa v stolnici - 93	
Poslikava kapela sv. Martina in Marijinega oznanjenja v gornjegrajski kolegiatni cerkvi - 93	
Oltarja sv. Petra in sv. Ane v gornjegrajski kolegiatni cerkvi - 95	
Posvetitev stolnega prošta Andreja Kralja - 95	
Pontifikalni prstan in nova mitra - 95	
Hrenov sodelavec Strölin - 95	
Marijin oltar v ljubljanski šempetrski cerkvi - 95	
Skrb za romarska svetišča in poživitev božjih poti - 96	
Nakup grafik - 98	
Krstilnik za gornjegrajsko cerkev - 98	
Obnova gradu Rudenek - 99	
Oltar sv. Križa na empori ljubljanske stolnice - 99	
Vizitacija tržaškega škofa - 99	
Knjižica s podobami sv. Frančiška - 99	
Darovi ljubljanskim frančiškanom - 100	

Vrh Hrenovih umetnostnih prizadevanj 100

Veliki oltar v gornjegrajski kolegiatni cerkvi - 100	
Hofferjeve plastike - 103	
Oltar sv. Katarine v gornjegrajski cerkvi - 103	
Poslikava ladje in oratorija v gornjegrajski kolegiatni cerkvi - 103	
Druga Plainerjeva dela - 105	
Gornjegrajska kapela sv. Ursule - 105	
Oltarna podoba za celjsko kapucinsko cerkev - 106	
Freska Ustanovitelj v ljubljanske škofije v stolni cerkvi - 108	
Tlakovanje stolnice in dela v prezbiteriju (koru) - 109	
Seznam del v stolnici - 110	
Jezuitska cerkev sv. Jakoba v Ljubljani - 111	
Darovi ljubljanskim jezuitom - 112	
Slovesnost v Dvoru - 113	
Križa v Ljubljani in na Skofljici - 114	
Nakup slik - 114	
Dragocena biblija - 114	
Nakup slik in nova mitra - 115	
Križi pri Podpeči - 115	
Oltar sv. Katarine na Igu - 116	

Graška leta (1614-1621) 116

Hrenov grafični portret - 117	
Grad Vrbovec (Alttenburg) - 117	
Slika božjega groba - 117	
Slovenski katekizem s slikami (1615) - 118	
Nova zakristija v ljubljanski stolnici - 118	
Grbovna plošča v Kozarjah - 119	
Relatio ad limina 1616 - 119	
Ferdinandov obisk v Ljubljani - 121	
Dragoceni svečniki - 121	
Hrenovo delo v ljubljanski škofiji leta 1617 - 122	
Zlatovezec pri Hrenu - 123	

Ljubljanski kanonik Bertogna pri papežu -	123
Skrb za opremo stolne cerkve -	124
Posvetitev cerkve v Srednjih Bitnjah -	124
Textorjev epitaf -	124
Knjižica s podobami iz življenja sv. Cecilije -	125
Slika sv. Nikolaja v ljubljanski stolnici -	126
Beneficiatna hiša sv. Barbare v Ljubljani -	129
Apostolska vizitacija Siksta Carcana -	129

Umetnostne naloge po vrnitvi iz Gradca 133

Posvetitev tržaškega škofa Scarlichija -	134
Steklo za kapucinsko cerkev na Reki -	134
Hrenov prispevek za popravilo ljubljanskega mestnega obzidja -	135
Intenzivna obnova vrbovskega gradu (Alttenburg) -	135
Epitafi škofov Tavčarja, Radliča in Glušiča -	136
Upodobitev bitke pri Sisku -	136
Kazula in manipel iz Hasanovega plašča -	138
Spominski križ na Ambroževem trgu v Ljubljani -	138
Delež slikarja Petra Steydlerja -	139
Krstilnik in kropilnik v stolnici -	139
Zlatarsko delo -	139
Poročilo Sikstu Carcanu 1622 -	139
Martinov oltar v Smartnem pri Kranju -	140
Kapela in oltar sv. Jurija v ljubljanski stolnici -	140

Hrenove zadnje ustanove 142

Posnetek lavretanske kapele v Nazarjah -	142
Oltar sv. Andreja v ljubljanski stolni cerkvi -	148
Oltar sv. Marije Magdalene v stolnici -	149
Polihromacija in pozlata Kernovega oltarja v Gornjem Gradu -	150
Epitaf škofa Sigismunda Lamberga v Gornjem Gradu -	150
Kapela in oltar Marijinega vnebovzetja v ljubljanski jezuitski cerkvi -	151
Oltar na Uršlji gori -	152
Delo mizarja Spechta -	152
Zlatarski izdelki -	152
Coronaeum v Trstu -	152
Plastike za oltar sv. Benedikta -	154
Epitaf Hrenove matere -	154
Slike za veliki oltar v jezuitski šentjakovski cerkvi -	155
Slika sv. Cecilije pri celjskih kapucinih -	155
Oltar sv. Rešnjega Telesa v Gornjem Gradu -	158
Veliki oltar pri ljubljanskih avguštincih -	159
Mizarska dela -	160
Pomoč pri obnovi kamniškega frančiškanskega samostana -	160
Naročila pri zlatarju -	160
Ponudba rezbarja iz Konstanza -	160
Oltar sv. Mihaela v ljubljanski šempetrski cerkvi -	161
Grbovni ščitki -	161
Upodobitev Hasanovega boja -	161

Zadnje posvetitve - 161

"Annotationes" 1628 in "Relatio" 1629 - 162

Sodelovanje z zvonolivarjem - 162

Prispevek za mekinjski samostan - 163

Krizmarij - 163

Heraldična plošča iz 1629 - 163

Hrenov pozni portret - 163

Zadnji Hrenovi izdatki - 164

Popis inventarja po Hrenovi smrti	164
SKLEP	167
ZUSAMMENFASSUNG	179
HRENOVI PONTIFIKALNI PROTOKOLI	185
UMETNIKI IN UMETNI OBRTNIKI V HRENOVEM KROGU	223
KAZALO K SLIKAM	241

UVOD

Ljubljanski škof Tomaž Hren, duhovni vodja protireformacije na Slovenskem, je bil prav gotovo dominantna osebnost prve četrtine 17. stoletja na naših tleh. Kot cerkveni dostojanstvenik je v kritični dobi zapletenih duhovnih, družbenih in političnih razmer z izjemno osebno močjo tako odločujoče posegel v cerkveno, politično in kulturno življenje slovenskega naroda, da njegove zgodovinske pomembnosti kljub nasprotujočim si vrednotenjem njegovega dela nikakor ne moremo prezreti.

Značilno je, da so se v teku stoletij oblikovale o škofu Hrenu enostranske, pogosto ekstremne in zato seveda izključujoče se podobe. Predvsem po zaslugi literarnih zgodovinarjev ga danes gledamo kot neprizanesljivega inkvizitorja, ki pleni in požiga prve slovenske knjige,¹ pretekla doba pa je o njem sodila tudi drugače. J. W. Valvasor poroča, da so mu v 17. stoletju nadeli vzdevek "apostol Kranjske", ker je z nje iztrebil luteranstvo. "Neutrudno" škofovo delo in osebnost je ocenil pozitivno ter dostavil, da je v tem presegel sloves svojih predhodnikov.² Po Valvasorju je povzel sodbo J. G. Dolničar. Pohvalil je Hrenovo velikodušnost in veliko zaslužnost za ljubljansko diecezo.³ Pozitivna ocena, pogosto stopnjevana v pravcato poveličevanje škofa Hrena, je ostala v veljavi vse do 19. stoletja, ki si je zastavilo vprašanje o etičnem in nacionalnem ozadju njegove akcije. V presoji le-te raziskovalci niso bili več enotni. Liberalni so njegovo reformacijsko delovanje ocenjevali negativno. Zanje je bil Hren "veliki inkvizitor Kranjske", reformacijska komisija pa naj bi po sodbi A. Dimitza bila le avstrijskim razmeram prilagojena inkvizicija, medtem ko je škofu priznal duhovno moč in neuklonljivo voljo.⁴ Hrenovi apologeti so, nasprotno, branili njegovo čast in ugled. Za P. Radicsa je bil "verski junak", ki bo z zlatimi črkami ostal zapisan v zgodovini naše dežele,⁵ in podobno je že na pragu 20. stoletja mislil o njem M. Prelesnik.⁶

Medtem ko se je v našem stoletju poglobljalo spoznanje o izrednem in odločilnem pomenu protestantizma za slovensko kulturo, je bil Hren zlasti s strani literarne zgodovine deležen ostre kritike in tudi izrazito negativnih karakteristik. Literarni zgodovinarji, na primer F. Kidrič, M. Rupel, J. Pogačnik in drugi, so razširili med nami lik častiteljnega, slavočelnega in neprizanesljivega inkvizitorja, ki je s sežiganjem prvih knjig v domačem jeziku močno škodoval slovenski kulturi.⁷ Četudi so nekateri kar pozitivno ovrednotili njegove literarne načrte in poskušali biti objektivnejši tudi v presoji njegovega ravnanja, mu vendarle nikoli niso mogli odpustiti požiga slovenskih knjig. Podobna literarni je bila političnozgodovinska ocena. E. Kardelj ga je sicer označil kot "zanimivo figuro" na škofovski stolici, vendar je poudaril, da so njegove reformacijske komisije "zatirale prebujajoče se težnje slovenskega ljudstva po lastnem kulturnem in političnem ustvarjanju".⁸ Sredi množice

kritikov kajpak niso utihnili glasovi zagovornikov, pri katerih je Hren kot restavrator katoliške vere v ljubljanski škofiji užival ugled njenega "drugega ustanovitelja".⁹ Seveda nepristranske osvetlitve Hrena in njegovega časa ni bilo mogoče pričakovati od ideološko polariziranih interpretacij, pač pa le od temeljitejših in bolj vsestranskih raziskav. Na temelju poglobljenega študija domačih in tujih virov je poskusil objektivno predstaviti škofa zlasti J. Turk, v novjšem času pa so tudi kulturnozgodovinske ocene njegovega dela vse bolj pozitivne, saj mu raziskovalci priznavajo mnogo zaslug na kulturnem, predvsem na glasbenem in umetnostnem področju. Tako kot se le počasi razkriva pred nami prava podoba Hrenove dobe z vsemi svojimi značilnostmi, nasprotji in posebnostmi, tako se vzporedno tudi vedno bolj odgrinja pravi lik škofa Tomaža Hrena, ki sicer kot večplastna, protislovna, vendar izjemna osebnost sodi med najbolj zapletene in interesantne v naši kulturni zgodovini.

V analizi Hrenovega dela in življenja so njegovi biografi večkrat posegli po primerjavah z izrednimi in pomembnimi svetovnimi zgodovinskimi osebnostmi. Zapisovalec stiškega rokopisa iz 18. stoletja (Dizma Florjancič?) ga je po analogijah primerjal s papežem Gregorjem VII., telesno neznatnim, osebno skromnim in nenavadno junaskim možem, ki v službi Cerkve z ostro doslednostjo ni trpel stranpotov.¹⁰ J. Stepišchnegg mu je našel vzporedje v liku Karla Boromejskega, v katerem se je izrazito inkarniral duh protireformacije, in v Gregoriju Velikem, ki je bil kljub bolehnosti in telesni neobgljenosti mož neutrudljive delavnosti in silne volje. Posebno mikavna je tudi analogija s sv. Bonifacijem, ki velja za apostola Nemčije; v dramatičnem trenutku, ko je blizu mesta Geismar posekal poganskemu bogu posvečen hrast, naj bi mu bil podoben Hren, ko je s smodnikom razstreljeval luteransko molilnico na gradu Križ pri Kamniku.¹¹ E. Kardelj ga je v političnem pogledu primerjal francoskemu kardinalu Richelieuju, "ki je Francijo centraliziral in odprl pota trgovini in veliki obrti".¹²

Literature o Hrenu ni malo. Temeljno študijo o škofu je v Slovenskem biografskem leksikonu in v Bogoslovnem vestniku publiciral J. Turk.¹³ Dodal je dober pregled dotlej objavljen literature in arhivskih virov. Večina starejših avtorjev je v svojih raziskavah skušala osvetliti predvsem Hrenovo vlogo v restavraciji katolištva na Slovenskem, njegovemu prispevku na področju likovne umetnosti pa na splošno niso posvečali večje pozornosti, dasi ga popolnoma prezreti vendarle niso mogli.¹⁴ Na škofovo vlogo in darežljivost pri lepšanju cerkva, predvsem ljubljanske stolnice in gornjegrajske kolegiate cerkve, je pokazal že J. W. Valvasor.¹⁵ Za njim je Hrenovo zavzetost za lepoto svetišča poudaril tudi J. G. Dolničar: "Thomas Crönn ... plurima templa erexit, cathedralem basilicam pretiosa suppellectili dotatauit, pavemento ornauit ..."¹⁶ V preteklem stoletju se je ob tem na kratko zaustavil A. Dimitz, ki je v svojem zgodovinskem pregledu spregovoril tudi nekaj besed o škofovi umetnostni usmeritvi in naglasil, da se ni mogel odpovedati okusu in čutu za umetnost.¹⁷ Intenzivneje se je s škofovimi pomeni za umetnost in znanost ukvarjal P. Radics. Po dvajsetih letih

raziskovanja je zapisal, da mu "Hrenovo stališče glede umetnosti in vednosti leži pred očmi kakor odprta knjiga",¹⁸ ter občudoval, da si je pri vseh naporih na cerkveno-političnem področju znal pridobiti še naklonjenost muz, ki jih je kot mogočen mecen gojil in razvijal. Rezultate svojega dela je Radics objavil v Letopisu Matice Slovenske, kjer je med drugim na kratko obdelal škofov prispevek na področju slikarstva, stavbarstva, kiparstva, rezbarstva in umetne obrti.¹⁹

Pomen umetnostnega ustvarjanja ob škofu Hrenu, ki so ga starejši pisci v glavnem le nakazali,²⁰ je v umetnostnozgodovinski literaturi prvi naglasil F. Stelè,²¹ pozneje pa je zastavljeno temo, zlasti za področje kiparstva, poglobil E. Cevc.²² Arhitekturo Hrenove dobe je v okviru pregleda stavbarstva 17. stoletja v splošnem opredelil N. Sumi,²³ nadrobneje pa jo je v diplomskem delu predstavil B. Resman.²⁴

Sliko škofove umetnostne dejavnosti dragoceno dopolnjuje tudi Veiderjev pregled stavbne podobe in opreme stare ljubljanske stolnice. Hrenovo preureditev stolne cerkve je opisal v posebnem poglavju, v katerem je ob kopici arhivskih podatkov tudi naglasil, da je Hren "zbral okrog sebe kar cel venec vsakovrstnih umetnikov, da mu preurede stolnico in drugo škofijsko cerkev v Gornjem gradu".²⁵ Podobno nam kot koristen zgodovinski vir za področje Stajerske pomagajo pri opredelitvi Hrenove akcije Orožnova zgodovina lavantinske škofije,²⁶ Stegenškova topografija gornjegrajske dekanije²⁷ in Curkovo topografsko gradivo.²⁸

Zastavljeno raziskovanje Hrenove vloge v slovenski likovni umetnosti temelji predvsem na neposrednih arhivskih virih, upošteva pa tudi že objavljeno literaturo. Za umetnostnozgodovinsko stroko so najzgovornejši Hrenovi koledarji,²⁹ ki so prav tako nepogrešljiv vir za zgodovino protireformacije. V koledarje si je škof poleg drugih notic zapisoval dogovore in pogodbe z umetniki ter izplačila za njihovo delo in nam tako ohranil vrsto imen slikarjev, kiparjev, stavbarjev in drugih mojstrov, ki so delali po njegovem naročilu. Množico podatkov o cerkvenih objektih in opremi vsebujejo tudi pontifikalni protokoli,³⁰ ki jih je Hren med ljubljanskimi škofi prvi začel sistematično zapisovati. Razen teh najpomembnejših dokumentov sem pri pregledu upoštevala še precejšen del ustreznega arhivskega fonda v SAL, KAL, ASRS in nekaj dokumentov iz Vatikanskega skrivnega arhiva.³¹ To gradivo o škofu in njegovi dobi je sicer zelo bogato, vendar so umetnostnozgodovinske drobtine v njem dokaj redke. Življenjski oris umetnikov in umetnih obrtnikov sem dopolnila s podatki iz sodnih protokolov in računskih knjig ljubljanskega magistrata,³² Fabjančičeve tipkopisne Knjige hiš³³ in šenklaških matrik.³⁴ Pri pisavi imen sem sicer upoštevala originalni način zapisa v obravnavanem viru, vendar sem jih, ker so večkrat pisana precej različno, pri bolj znanih ali večkrat omenjenih osebah v tekstu poenotila. Današnja oblika imen sem uporabila le pri tistih, ki so si slovensko obliko že splošno pridobila. V opombah sem ohranila originalne, v dokumentih zapisane oblike, v kazalu pa sem nanje posebej opozorila. Krajšane besede v latinskih ali v nemških tekstih sem dopolnila le tam, kjer je bilo to za razumljivost besedila potrebno.

Naloga temelji torej predvsem na arhivskem gradivu, ki je za umetnostno snovanje v Hrenovem krogu še posebno bogato. Zbrana množina podatkov, ki jih je bilo ponekod težko strniti, je določala tudi način dela, ta pa je narekoval kombinacijo kriterijev in različne metodološke prijeme. Pri pregledu materiala sem se odločila za kronološki princip, vendar sem, kadar je bilo to mogoče, povezovala dogajanje v širše smiselne sklope. Sledila sem etapam Hrenove aktivnosti na umetnostnem področju, ne pa razvojnim periodam umetnosti. Glavni vzrok, da sem raziskavo zajela predvsem zgodovinsko, je sporadičnost ohranjenih spomenikov Hrenovega časa. Pri množici uničenih in samo v pisanih virih sporočenih spomenikov v večini primerov metoda stilne in razvojne analize ni bila mogoča, saj pogosto obstojimo pred prazninami v spomeniškem gradivu in tudi imena umetnikov velikokrat ostajajo brez trdne podlage v naši umetnostni posesti. Vodila me je zlasti misel, ki jo je ob podobnih problemih naglasil E. Cevc, da moreta tudi zgodovinsko raziskovanje in arhivsko paberkovanje prispevati delež umetnostnozgodovinskim izsledkom,³⁵ in resnica, da je gradivo vabljivo tudi za splošno in kulturno zgodovino.

Hrenove zasluge na umetnostnem področju in pomen, ki ga je umetnostna zgodovina vedno pripisovala velikim mecenom, opravičujejo obravnavo umetnosti prvih desetletij 17. stoletja z vidika osrednje naročniške osebnosti. Tako zastavljen pregled še posebej pogojuje tudi takratna kulturnozgodovinska situacija, v kateri je bila škofom po dekretih tridentinskega koncila zaupana posebna vloga na področju likovne umetnosti.

ZAHVALA

Za pomoč in strokovne napotke se prisrčno zahvaljujem akademiku dr. Emilijanu Cevcu, ki je nesebično in potrpežljivo spremljal, večkrat pregledal in korigiral moje delo. Lepo se zahvaljujem tudi akademiku dr. Ferdu Gestrinu za pregled in oceno naloge. Prav posebno iskreno zahvalo dolgujem sodelavcem v Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta ZRC SAZU, Vidi Urek, Blažu Resmanu in Borutu Uršiču, za delovno in moralno podporo, kolegu Borutu Uršiču pa razen tega še za večino objavljenih fotografskih posnetkov. Hvala tudi osebju Arhiva Slovenije in Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, še posebej s. Mateji Gorišek. Primerno je, da ob tej priložnosti izrazim hvaležnost svojemu nekdanjemu profesorju dr. Božu Otorepcu, ki me je v študijskih letih navdušil za arhivsko delo, pri raziskavah pa mi je ljubeznivo pomagal z nasveti.

POGLED V ČAS

Pozitivna naravnost krščanstva do likovne umetnosti je utemeljena v eksemplarizmu zemeljskih in nebeških stvarnosti. Po krščanskem pojmovanju so namreč zemeljske realitete podoba nebeških, "telesna prispodoba duhovnih stvari", prav tako kot je po principih duhovne eksegeze v svetem pismu zapisana božja beseda "imago" duhovnih, nebeških resničnosti.³⁶ Analogno naj bi seveda tudi podobe prek vidnih razodevale nevidne stvari, kar je nazorno pojasnil Gregorij Niški z besedami: "Imagines quas rogasti, tibi dirigendas misimus ... si per visibilia invisibilia demonstramus."³⁷

V teku stoletij so se v cerkveni umetnosti, ki je v likovni obliki pojasnjevala krščansko doktrino, ustrezno razvoju svetopisemske eksegeze menjavali poudarki njene sporočilnosti glede na alegorični, anagogični, etični ali zgodovinski vidik. Vzporedno s tem je umetnost v okviru Cerkve nenehno tudi poučevala in vzgajala. S svojo internacionalno in splošno razumljivo govorico je imela pred pisano besedo to prednost, da so jo razumeli tudi preprosti in nepismeni. Tako se je ob svetopisemski besedi (sacra scriptura) uveljavila podoba kot sv. pismo ubogih. Ta vidik je že v 4. stoletju poudaril Gregorij Niški: "Nam quod legentibus scriptura hoc idiotis praestat pictura cernentibus, quia in ipsa etiam ignorantes vident quid sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt."³⁸ Podobno je za njim povzel Janez Damascen: "Quia non omnes literas novunt, neque lectioni incumbunt, patres nostri consenserunt haec in imaginibus repraesentari."³⁹

Tudi v srednjem veku je likovna umetnost v službi Cerkve imela sprva predvsem versko-poučni namen, v 14. stoletju pa se je v posebnih zgodovinskih razmerah in v skladu s sodobno mistiko v severnoevropski literaturi razvil nov tip čustveno obarvane umetnosti, ki je navajala k pobožnosti, češčenju, verskemu čustvu. Iz takšnih tal je pognala nova oblika češčenja milostnih podob, vzporedno z njo pa so se razširjale pripovedi o čudežih in se množila božja pota. V poznem srednjem veku je to dogajanje prestopilo razumne meje. Češčenje svetnikov se je tako razmahnilo, da je zatemnjevalo pravo teolatrijo, ljudje so verovali v posebne moči svetnikov in svetih podob, množila so se romanja ter ustanove cerkva, kapel in samostanov.

Poudarjeno materializacijo oziroma pretiran vizualni element bogočastja je kritiziral že Anglež John Wiclif, najslavnejši Luthrov predhodnik. Primerne rabe svetih podob ni zanikal, saj so bile tudi po njegovem mišljenju primerne "kot knjige za ljudstvo", obsodil pa je njihovo češčenje, ki se je med klerom in ljudstvom sprevrglo v idolatrijo. Wicliffeve ideje so prevzeli husiti, ki so bili do sakralne umetnosti ikonoklastično razpoloženi, pozneje pa so iste misli sprejeli in razširili protestantski reformatorji in kalvinci. Korenito so odklonili dotedanjo versko prakso, v vprašanju podob pa niso bili vsi enako strogo naravnani, dasi jim

je bilo skupno, da so želeli osvoboditi kult zunanjih simbolov. Calvin in Zvingli sta vse likovne upodobitve z versko tematiko ostro odklanjala, Luther pa je bil v tem pogledu tolerantnejši. Dasi je odstranjevanje svetih podob sicer odobral, jim v celoti ni bil nenaklonjen. Umetnost je uporabil v dvojni namen, kot didaktični pripomoček, ki naj vernikom približa vsebino biblije in protestantski verski nauk, in kot propagando sredstvo proti papistom. Za umetnost, ki je polemizirala s papisti, je bila značilna zlasti antitetična forma, ki je tudi likovno naglasila nasprotje med protestantsko in katoliško smerjo (npr. *Ecclesia christiana - Ecclesia antichristiana*, Dvojna pridiga, Človek na razpotju med starim in novim zakonom). Vsebinski program umetnosti je Luther sicer zelo omejil. Nova ikonografija je zajemala predvsem iz njegovega nauka o odrešenju in opravičenju po veri. Razvila je nekaj tipičnih protestantskih tem in motivov, med katerimi je bil Luther še prav posebno naklonjen Krizanemu.

Odgovor najvišjega cerkvenega učiteljstva na protestantsko reformacijo je bil tridentinski koncil (1545-1563), ki je obsodil verske zmote in utrdil pogoje za katoliško reformo Cerkve. Koncilski očetje so šele na svoji zadnji seji (3. 12. 1563) sprejeli dekret "*De invocatione, veneratione et Reliquiis Sanctorum et sacris Imaginibus*"⁴⁰ Predlog, pri katerem so se oprli na že omenjeno razlago Gregorija Niskega,⁴¹ so pripravili v Saint-Germainu. V kontroverzah s protestanti so udeleženci koncila potrdili splošno prakso Cerkve, ki je že na prejšnjih cerkvenih zborih odobrila rabo svetih podob, ob tem pa so posebej poudarili, da je treba odpraviti vsa praznoverja v čiščenju in vsakršno lascivnost v upodobitvah: "*Omnes superstitio in imaginum sacro usu tollatur; omnis turpis quaestus eliminetur, omnis denique lascivia vitetur, ita ut procaci venustate imagines nec pingantur nec ornentur.*"⁴² Skrb za to so zaupali škofom: "*Postremo tanta circa haec diligentia et cura ab Episcopis adhibeatur, ut nihil inordinatum, aut praepostere aut tumultuarie accommodatum, nihil prophanum, nihilque inhonestum appareat, cum domum Dei deceat sanctitudo.*"⁴³ Koncilski očetje so s tem dekretom poudarili odgovornost krajevnih škofov za umetnostno ustvarjanje v njihovih diecezah, to pa je kljub okrepljenemu absolutizmu svetega sedeža ustvarjalo tudi pogoje za okrepitev nacionalnih oziroma pokrajinskih silnic na njihovem področju.⁴⁴ Razen nadzora nad likovno produkcijo - razlagati si ga moramo v vsebinskem, ne pa v slogovnem ali oblikovno estetskem smislu - so tridentinske smernice škofom tudi naročale, naj cerkve z večjo skrbnostjo in bogastvom krase.

Udeleženci koncila so nato posvarili vernike pred idolatrijo. Pojasnili so, da Cerkev ne časti podob, temveč njihove prototipe ("*honos ... refertur ad prototypa*"), kot je učil tudi drugi nicejski cerkveni zbor v boju proti ikonoklastom. Pastirji so dolžni poučiti ljudstvo o pravilnem čiščenju podob, da se bodo tako odpravile vraževerse razvade in nerednosti. Vnovič so naglasili didaktično funkcijo umetnosti ("*munus docendi*"). Svete podobe so koristno sredstvo za pouk o veri, primerna vzpodbuda za posnemanje svetih

zglede in dober pripomoček za utrditev in poživitev vernosti: "ex omnibus sacris imaginibus magnum fructum percipi; non solum quia admonetur populus beneficiorum et munerum quae a Christo sibi collata sunt, sed etiam quia Dei per sanctos miracula et salutaria exempla oculis fidelium subiciuntur, et pro iis Deo gratias agant, ad sanctorumque imitationem vitam moresque suos componant, excitenturque ad adorandum et diligendum Deum et pietatem colendam."⁴⁵

Konkretnih napotkov za oblikovanje umetnosti in kulta koncil ni formuliral, saj se v umetnostne probleme temeljiteje ni poglobljal. V dekretu o čiščenju svetnikov, relikvij in svetih podob pozitivno ni določal oblike in sloga cerkvenih umetnin, ker je tudi v tem pogledu zasledoval predvsem verske cilje in se je posvetil zlasti kontroveržno-teološkim definicijam spornih tem. Likovnega ustvarjanja zavestno ni nameraval uravnavati v določeno stilno smer, zato pogosto izražena misel, da je barok umetnost protireformacije, ne drži, kakor je v naši literaturi opozoril že E. Cevc. Protireformacijskemu duhu ustrezen umetnostni izraz je bil pravzaprav manierizem,⁴⁶ šele pozneje pa se je tudi iz novega religiozno-cerkvenega občutka počasi razvil barok.

Cerkveni zbor je priznal umetnosti veliko oznanjevalno in vzgojno vlogo, zato je poudaril, da ne sme vsebovati verskih zmot ("falsa dogmata") in predstavljati profanih ali neprimernih motivov. Norme, po katerih je bil sestavljen indeks prepovedanih knjig,⁴⁷ naj bi veljale tudi za likovno umetnost. Vsebinska podob ne sme biti zmotna glede vere, ne sme biti predrzna ali nepremišljena, pohujšljiva, sumljiva ali izrecno heretična, torej ne sme razglasati krivega nauka. Upodobitve morajo biti skladne s svetopisemsko resnico in cerkveno tradicijo. V njih ne sme biti nič napačnega, apokrifnega ali praznovernega, nenavadne podobe pa se smejo postavljati v cerkev samo s škofovim odobrenjem. Razen ortodoksni je terjal koncil v upodobitvah tudi strogo moralnost. Podobe se morajo ogibati vsake nespodobnosti, nečastnosti in frivolnosti, skratka vsega, kar namesto pobožnih misli vzbuja golo radovednost ter žali oči in duše vernikov.⁴⁸

Po določilih tridentinuma so nad likovno umetnostjo posameznih diecez bdeli škofje v skrbi, da bi napačne upodobitve ne zavajale preprostega ljudstva. Cerkev je ortodoksno cerkvene umetnosti, zlasti dela velikih novatorjev, nadzorovala celo z inkvizicijo, pozneje (1603) pa je bila v ta namen ustanovljena cerkvena cenzura, ki je potrjevala primernost umetniških del.

Koncilski zbor je tudi prečistil že ustaljeno krščansko ikonografijo, ki se je v srednjem veku bogato razcvetela iz rodovitnih tal apokrifnih spisov, legend in mistične literature. Zlasti v nizozemski umetnosti se je razvila v zapleteno simboliko, ki jo je kritiziral že Erazem Rotterdamski. Nove poglede na umetnost oziroma krščansko ikonografijo je zbral flamski teolog Molanus (Vermeulen) v delu "De Picturis et Imaginibus sacris" (1570). Njegova razprava je veljala za standardno delo potridentske interpretacije podob. Tej so sledili še drugi teoretični traktati, v katerih so avtorji razpravljali o umetnosti po tridentinskih smernicah.⁴⁹

Iz umetnostnih razprav je razvidno, da Cerkev tudi poleg ni upoštevala samo didaktične vloge umetnosti, temveč se je, vključujoč vse izrazne oblike verskega življenja, zavedala tudi njenega močnega vpliva na človekova religiozna čustva in predstave. V tem smislu je potrdila sholastični nauk Tomaža Akvinskega, ki je učil, da opravlja cerkvena umetnost tri naloge: poučuje (primo ad instructionem rudium), ohranja spomin (secundo ut incarnationis mysterium et sanctorum exempla magis in memoria maneat) in vnema pobožnost (tertio ad excitandum devotionis affectum). Tako so bile na primer za Terezijo Avilsko podobe vzpodbuda za meditacijo, na vidnem spoznavanju pa so temeljile tudi meditacije Janeza od Križa in "Exercitia spiritualia" Ignacija Lojolskega, ki so močno vplivala na sodobnike. Ignacijevemu vplivu in njegovi metodi duhovnih vaj, ki temelji na čutni imaginaciji,⁵⁰ raziskovalci pripisujejo velik pomen pri rojstvu nove baročne umetnosti. Umetnost naj bi se na tej podlagi sprostila predsodkov do čutnih zaznav in se sproščeno spojila s poganskimi primesmi, ki v takšni povezavi seveda terjajo krščansko razlago, ne izgube pa čutne draži. Iz območja posvetnega naj bi takšna umetnost pritegnila človeka v transcendentno duhovno sfero. V ljudeh so nov predstavniki svet oblikovali zlasti Ignacijevi duhovni sinovi jezuiti.

Potem, ko je tridentinski koncil sklenil svoje delo, je bilo potrebno koncilске dekrete uresničiti v cerkvenem življenju. Realizacijo odlokov je cerkveni zbor naložil krajevnim škofom, katerih središčna vloga in skrb je bila v tem času še posebno poudarjena, saj so bili glavni nosilci bremen verske obnove. Tridentinum je namreč okrepil škofovsko centralno oblast, seveda pa je hkrati škofo vseh dežel podredil papeževemu primatu. Prava rekatolizacija ni bila dosežena nahitro, temveč je bila dolgotrajen proces v boju s starimi razvadami in zlorabami. Ko je zasedel papeški prestol veliki reformatorski papež Pij V., je določil, naj se v Cerkvi opravi vizitacije in sinode z namenom, da se bodo reformne odredbe vpeljale v posamezne škofije.

Med redkimi potridentinskimi škofi, ki so sledili koncilskim smernicam za obnovo cerkvene umetnosti, sta se odlikovala zlasti bolonjski nadškof Gabriele Paleotti (1566-1597) in milanski nadškof Carlo Borromeo (1560-1584). Oba sta likovno umetnost načrtno vključila v delovni program. Carlo Borromeo je za milansko sveto leto 1576 objavil posebna navodila za gradnjo cerkva in za njihovo opremo "Instructiones fabricae et suppellectilis ecclesiasticae". Stavbni odloki so bili skupaj z njegovimi reformnimi merami objavljeni v "Acta Ecclesiae Mediolanensis" (1582), ki so postala propagandno sredstvo cerkvene reforme tudi zunaj milanske nadškofije in so imela velik pomen za celotno katoliško Cerkev.⁵¹ Podobno reformo kot Borromeo je v svoji diecezi izpeljal tudi Gabriele Paleotti. Bolonjski nadškof je imel posebno izostren čut za umetnost in želel je, da bi ji Cerkve posvetila večjo pozornost. Kot dejaven sodelavec tridentinskega koncila je razgrnil svoje nazore o umetnosti v razpravi "De sacris et profanis imaginibus" ("Discorso intorno alle immagini sacre e profane") (1582). V traktatu, ki ga je namenil svoji škofiji, je pojasnil pomen sakralne

umetnosti, spodbudil vernike k pravemu čiščenju podob in jih opozoril pred napačnim razmerjem in zlorabami, konkretnjših navodil za umetnost pa ni formuliral.³²

Z razvojem pozitivnih znanosti je tudi v Cerkvi nastopila potreba po kritični historiografiji. Nova eksegeza je začela poudarjati zgodovinski vidik svetopisemskih dogodkov, temeljila pa je na večjem upoštevanju bibličnega študija, usmerjenega predvsem v tekstno kritiko. Vse bolj se je krepiła tendenca, naj tudi eksegeza sloni na znanstvenem, konkretnem spoznanju. Nova miselnost je začela preglašati alegorijo in simboliko srednjega veka.

Na pobudo in kot odgovor na protestantske očitke so začeli katoličani kritično raziskovati cerkveno zgodovino. Tako se je iz kontroverzne teologije razvila krščanska arheologija, ki je želela legitimirati nepretrgano tradicijo katoliškega izročila. Prvo tovrstno delo "Annales Ecclesiastici" (1588-1607) in "Martyrologium Romanum" (1593) je objavil C. Baronio, pozneje pa so izšla še Bollandova "Acta sanctorum" (1643). Pomembne rezultate je rodilo zlasti delo A. Bosia, prvega raziskovalca rimskih katakomb. Njegova dognanja so bila objavljena šele postumno pod naslovom "Roma sotterranea" (1632). Arheološki izsledki so pripomogli k restavraciji zgodnjega krščanstva.

Empirično-kritična miselnost novega časa je začela predirati v cerkveno izročilo, vendar v boju med legendo in zgodovino³³ preteklost ni bila takoj premagana, zato je vpliv srednjega veka živel še v 16. in segel celo v prva desetletja 17. stoletja. Ker staro izročilo ni popolnoma usahnilo, v umetnosti še naprej srečujemo vpliv "Zlate legende", predvsem po različnih redakcijah (Mombritius, Surius), zlasti pa po poljudnih priredbah - pasionalih.³⁴ Slogovno se je to preživetje preteklosti odražalo v značilni retrospektivi prvih decenijev 17. stoletja. Cerkev je prizanesljivo dopuščala, da se je v marsičem še nadaljevala stara ikonografija. Tako se je legendarno izročilo ohranilo na primer v upodobitvah apostolov in priljubljenih srednjeveških svetnikov, od ikonografskih tem srednjega veka pa je preživelo celo nekaj apokrifnih motivov, čeprav je bila očitna splošna tendenca pokoncilskega časa, naj bi bile upodobitve skladne s kanoničnimi in ne z apokrifnimi teksti. Iz poznega srednjega v novi vek so preživele tudi nekatere tipološke zveze, vendar so umetniki hkrati z zgodovinsko usmerjeno eksegezo iskali odslej v bibliji predvsem konkretne zgodovinske dogodke.

Ob tradicionalni se je v potridentskem času uveljavila tudi nova ikonografija, ki je imela predvsem apologetični značaj. V doktrinalnem boju s protestanti je Cerkev tudi z umetnostjo potrjevala, kar so nasprotniki odklanjali: papeštvo, Evharistijo, Marijo, svetnike, angele in dogme.³⁵ Iz apologetične vneme so se razvile nove ikonografske teme in nove oblike pobožnosti.

V upodobitvah je Cerkev poslej posebno naglašala pomen Evharistije in Marije. Priljubljeni so postali likovni motivi adoracije in zmage sv. Rešnjega Telesa nad poganstvom, pomnožila pa so se tudi umetniška dela, ki so razglašala Marijino slavo. Protestanti so namreč njeno vlogo v odre-

šenjski zgodovini močno zmanjševali, vendar Luther sam upodobitvam Marije še ni nasprotoval. Odklanjal je le tiste, v katerih je bila Mati božja predstavljena kot priprošnjica ali kot vrh in dopolnitev Davidovega rodu v motivu Jesejeve korenike. V pokoncilskih letih so katoličani v boju za čisti nauk iskali pomoči in navdiha v Mariji, zato so jo radi tudi upodabljali v kompozicijah, ki so simbolično izražale njeno zmago nad herezijo, sicer pa so po navodilih tridentinuma marijansko ikonografijo očistili apokrifnih motivov, doktrinalnih nejasnosti in stranpoti. Med ljudstvom so se v tem času razcvetele Marijine bratovščine, hkrati pa so se na teološkem področju razvile živahne disputacije o Marijinem brezmadežnem spočetju, ki so ga branili zlasti jezuiti in se je pozneje kot mikaven ikonografski motiv razširilo po Evropi. Ob tolikšem navdušenju je rasel tudi pomen Marijinih romarskih cerkva, zlasti svetišča v Loretu, ki je tedaj za vse evropske dežele postalo pomembno božjepotno središče.

Koncilski zbor je razčistil tudi razmerje katoliške Cerkve do češčenja svetnikov ("De invocatione Sanctorum"). Protestanti so namreč češčenje Marije in svetnikov odklanjali in so v kontroverzah proti "stari" Cerkvi naglašali princip "Christus solus". Tridentinski zbor je spet potrdil, da so sveti naši priprošnjiki pred Bogom, zato je odobral češčenje svetnikov in njihovih relikvij.⁵⁶

V nasprotju s protestanti, ki so močno omejili okras svojih kulturnih prostorov, so katoličani želeli bogato opremiti in olepšati katoliške cerkve. Pokoncilsko dogajanje jasno kaže, da je protestantizem, ki je preziral umetnostno razkošje v cerkvah in oporekal potрати, kot kontroverzni nasprotnik stimulatивно vplival na krščansko umetnost. Zmagoviti katolicizem se je namreč manifestiral v pomnoženi gradnji in zavzetem opremljanju cerkva, ki so le na tak način primerno demonstrirale moč Cerkve.⁵⁷

Ideje rekatolizacijskega časa so v okviru univerzalne Cerkve vodile tudi delo ljubljanskega škofa Tomaža Hrena. Na slovenska tla so že pljuskali daljnosežni valovi novih tendenc.

Doba radikalne protireformacije v Notranji Avstriji

Nadvojvoda Karel zaradi finančne odvisnosti od protestantskega plemstva v času nenehne turške nevarnosti ni mogel odločneje nadaljevati protireformacije v notranjeavstrijskih deželah, čeprav jo je bil že resno zastavil. Tako je na primer leta 1582 določil, da morajo dijaki iz njemu podložnih mest študirati samo v Gradcu, naslednje leto pa je v svojih mestih in trgih prepovedal vsakršno drugo veroizpoved razen prastare katoliške in neposlušnim zapretil z izgubo mestnih in trških pravic.⁵⁸ Ko je leta 1595 prevzel oblast v notranjeavstrijskih deželah njegov sin nadvojvoda Ferdinand, vzgojen v jezuitskih šolah, je kot odločen nasprotnik evan-geličanov rekatolizacijo načrtno in radikalno izpeljal in dokončal. Pri tem se je oprl predvsem na pomoč treh cerkvenih dostojanstvenikov, lavantinskega škofa Jurija Stobeja,

seckauskega škofa Martina Brennerja in ljubljanskega škofa Tomaža Hrena. Program rekatolizacije je sestavil Stobej po načelu "cuius regio, eius religio". V skladu s tem je Ferdinand leta 1598 ukazal, da morajo vsi predikanti zapustiti Gradec in deželno knežja mesta, naslednje leto pa je poslal na pot verske komisije, ki sta jih vodila škof Brenner na Stajerskem in Koroškem ter Hren na Kranjskem. Komisije so izganjale predikante, ki še niso zapustili dežele, požigale protestantske knjige in pokopališča, uničevale njihove molilnice in prevzemale v svojo last in upravo katoliške cerkve, ki so jih dotlej uporabljali luterani. Ljudi so poučevale o temeljnih resnicah verskega življenja in pod pritiskom kazni terjale od njih odpoved evangeličanski veri.⁵⁹ Formalna rekatolizacija je bila na tak način opravljena v nekaj letih, notranja pa je terjala še mnogo časa in naporov.

Vzporedno s potekom rekatolizacije, ki je povezala verske in politične nagibe, saj v resnici ni šlo le za boj med verama, temveč še bolj za spopad med vladarjem in plemstvom, se je vedno bolj krepila tendenca po absolutnejši vladarjevi oblasti. Deželni knez je svojo oblast uveljavljal korak za korakom in šele leta 1628, že kot cesar Ferdinand II., je objavil zadnji odlok, po katerem so morali vsi nekatoliški plemiči zapustiti njegove dedne dežele, z njimi pa je odtekel tudi znaten denarni kapital.⁶⁰ Rezultat protireformacije je bila pravzaprav politična zmaga deželnega vladarja, katerega moč je rasla v absolutizem, z njegovo pomočjo pa je zmagalo tudi katolištvo kot institucija.

Razen verskih in političnih bojov ter duhovnih napetosti so bile za splošno sliko tedanjega časa značilne tudi druge tegobe - še vedno je pretila nevarnost turških vpadov, družbene napetosti so se leta 1615 razrasle v beneško-avstrijsko in 1618 v tridesetletno vojno, življenje ljudi so ogrožale hude kužne epidemije, pogostni potresi in druge elementarne nesreče, nadloge torej, kakršne je v eni izmed pridig naštel tudi Hren sam: "Turca, fames, caristia, pestis".⁶¹

TOMAZ HREN - ŽIVLJENJE IN DELO

Hrenova življenjska pot do nastopa škofovske službe

Tomaž Hren se je rodil v Ljubljani 13. novembra 1560.⁶² Njegov oče Lenart je bil ugleden in premožen meščan, več let celo ljubljanski sodnik in župan.⁶³ Iz virov je mogoče razbrati, da je bil dvakrat poročen. S prvo poroko - za ženo je vzel Lukrecijo Weilhamer - si je pridobil fužine na Savi pri Jesenicah.⁶⁴ V drugem zakonu z Uršulo Žitnik so se mu rodili štiri otroci - Tomaž, Andrej, Ana in Uršula.⁶⁵ Po veri je bil Lenart prepričan luteranec in je celo na dvoru v Gradcu posredoval za Trubarjevo vrnitev v Ljubljano. Novi veri je ostal zvest do smrti. Pokopali so ga 5. decembra 1585 na šempetrskem pokopališču v Ljubljani po protestantskem obre-

du.⁶⁶ Tomaževa mati Uršula je bila prav tako luteranka. Po moževi smrti se je vnovič poročila, umrla pa je pred 12. marcem 1597.⁶⁷

Tomaža je že v otroški dobi (1568)⁶⁸ vzel k sebi na Dunaj trdno katoliški stric Gašper Žitnik, doktor prava in profesor na dunajski univerzi.⁶⁹ Mladostna leta, ki jih je preživel na Dunaju in v času kuge v slavní admontski benediktinski opatiji, so bila odločilna za njegov nadaljnji razvoj, sam pa je pozneje še posebej poudaril, da se je le tako rešil "iz žrela krivoverstva". Potem, ko je Žitnik postal vladni svetnik na dvoru nadvojvoda Karla v Gradcu (1572), je poslal nečaka v graško jezuitsko šolo (1573) in mu hkrati pri nadvojvodu pridobil beneficij sv. treh kraljev v kapeli Žalostne Matere božje pri opatijski cerkvi v Celju.⁷⁰ Stric je namreč mislil, da bi bil zaradi šibkega telesa najbolj primeren za duhovniško službo, Tomaž sam pa se je odločil drugače. Po končanem študiju filozofije (humaniora) na Dunaju (1579-o.1583)⁷¹ se je namenil študirati pravo na priznani univerzi v Padovi. Na poti v Italijo se je ob koncu januarja 1586 ustavil doma v Ljubljani, kjer je na smrt zbolel. Dogodek mu je usodno preusmeril življenje. V hudi bolezni se je namreč zaobljubil, da bo postal duhovnik⁷² in ko se mu je povrnilo zdravje, je še isto leto vpisal študij teologije na pravkar ustanovljeni graški jezuitski univerzi.

Tomaževa študijska preusmeritev je bila zares nenadna, saj dotlej tudi v svojih mladostnih verzih ni kazal globljege verskega čustvovanja oziroma interesa. Se pred odhodom iz Gradca v Padovo (o. 1585) je zložil obširno pesem "Triumf ljubezni", v kateri se nam z opisom neštevilnih ljubezenskih parov iz antične mitologije in ob tem tudi svojih ljubezenskih ran predstavi kot senzibilni mladenič, ki nič kaj ne spominja na duhovniškega kandidata. Lepa nimfa, ki jo je ugledal v snu - "En stetit ante meos oculos pulcherrima Nympha/ Nympha puellaris gloria prima chori/ Os humerosque Deae similis ..." - mu je ukazala, naj se odpravi v Italijo - "Surge age et Idalium celebrum mirare triumphum"⁷³ - le nekaj mesecev pozneje pa se je spremenila v Marijo, ki ji bo vse življenje izkazoval posebno ljubezen in spoštovanje, namesto v slavno Italijo pa je odšel v graško bogoslovje. Marijo je v spisih vedno imenoval "patrona mea clementissima"⁷⁴ Kljub takšni življenjski izbiri je njegovo mladostno usmerjenost v Italijo vredno upoštevati pri ugotavljanju njegove poznejše umetnostne orientacije.

Z dovoljenjem ljubljanskega škofa Tavčarja je Hrena leta 1588 posvetil v duhovnika seckauski škof Brenner. Se v istem letu ga je nadvojvoda Karel prezentiral na ljubljanski kano-nikat, ki je po odhodu Primoža Trubarja ostal nezaseden,⁷⁵ hkrati pa je postal tudi stolni pridigar in nekaj let zatem (1596) stolni dekan.⁷⁶ Vzgojen v humanističnih šolah, kjer so gojili retoriko kot najpomembnejši del pouka ("eloquentia regina artium"), si je kot spreten govornik v Ljubljani kmalu pridobil veljavo. Iz njegovih ohranjenih latinskih pridig je razvidno, da je zajemal iz tradicije in cerkvenih očetov, predvsem pa iz sv. pisma, ki je v dobi katoliške obnove, ki je po napotkih tridentinuma posvetila posebno pozornost pridigarski dejavnosti ("munus praedicationis"), spet postalo oživljajoči vir dobre homilije.⁷⁷

S spretno in gorečo besedo⁷⁸ je Hren postajal vse bolj viden zagovornik katoliške vere, tako da ga je ostareli škof Tavčar priporočil nadvojvodu Ferdinandu za svojega naslednika. Ko je Tavčar v avgustu 1597 umrl,⁷⁹ je nadvojvoda 18. oktobra 1597 imenoval Tomaža Hrena za devetega ljubljanskega škofa. Kmalu po imenovanju so se nad mladega ordinarija začele zgrinjati težave in nerazumevanja. Povzročali so jih ne samo protestanti - to je v mozaiku dogajanja popolnoma razumljivo - pač pa tudi katoliški dostojanstveniki, zlasti italijanski tekmeči, ki jih je vodila v spore bolj osebna ambicija kot apostolska vnema. Takšna nerazumevanja so vso dolgo dobo Hrenovega škofovanja ostala njegov največji križ. Zataknilo se je že na samem začetku, kajti papež Hrenu dolgo ni potrdil episkopalnega naslova.⁸⁰ Nasprotniki, zlasti novi tržaški škof Ursinus de Berthis⁸¹ in papeški nuncij Girolamo Porzia,⁸² so vse do Rima širili klevete o njegovi neprimerosti za škofovsko službo. Nazadnje se je zanj zavzel nadvojvoda. Ferdinandov svetovalec jezuit Bartholomeus Villerius je v Tomaževo obrambo navedel: "Presvetli vladar prosi vašo Svetost, da z apostolsko oblastjo kar najhitreje potrdi gospoda dekana Tomaža Hrena za ljubljanskega škofa ... Presvetli vojvoda namreč misli, da je Tomaž po sodbi vseh, ki ga poznajo od otroštva, primeren za to službo. V Rimu očitajo škofu, da je skop, nerazumen, sin krivoverskih staršev ... zato naj pojasnim, da podpira uboge, na mnogih krajih je gradil, obnavljal ter krasil cerkve in oltarje, zmeren je v jedi, ne pije in izpolnjuje sveto uboštvo. Zavoljo tega mu očitajo skopost tisti, ki pijejo ter razsipno in nepravilno žive. Očitajo mu nerazumnost, ker je goreč v obnovi vere ..., ker ni politik in vneto ljubi Boga ter s pridigami in svetim zgledom vodi ljudstvo nazaj k veri in pobožnosti očetov ... Očitajo mu, da je sin heretičnih staršev, ... v čemer pa Tomaža ne bremeni nobena krivda."⁸³

29. marca 1599 je papež Klemen VIII. nazadnje le potrdil Hrenovo imenovanje.⁸⁴ Obred posvetitve je 12. septembra 1599 v graški cerkvi sv. Egidija opravil nuncij Girolamo Porzia skupaj s soposvečevalcema Brennerjem in Stobejem. Prvo pontifikalno mašo v svoji škofiji je Hren daroval v Gornjem Gradu, ker je v Ljubljani tačas razsajala kuga.⁸⁵ Za škofovsko geslo si je izbral življenjsko pravilo "Terret labor, aspice praemium" ("Če te plaši trud, glej na plačilo"), pri čemer je mogoče razbrati navezavo na papeževo pismo, s katerim mu je naložil jarem dolžnosti "iugum Domini tuis impositum humeris" in obljubil plačilo "praemium perennis vitae".⁸⁶

Hren je prejel pastirsko palico v neugodnih razmerah. Za dobro vodstvo škofije je bila ena najtežjih ovir razrahljana disciplina v kleriških vrstah. Razen tega se je moral novi ordinarij marsikje še trdo truditi za ozemeljsko neokrnjenost dieceze in za svojo oblast. Vse spore z Oglejem, v katerih je branil cerkveno jurisdikcijo in svoje pravice, je rešil v prid ljubljanske škofije, v mejah katere je želel združiti osrednje slovenske dežele. Njegova oblast je obsegala teritorialno razdrobljeno področje na Kranjskem, Koroškem in Stajerskem do reke Drave. Geografsko škofija tedaj še ni bila zaokrožena enota, zato jo je bilo moč voditi le z velikimi napori.⁸⁷

Hkrati s centralizacijo politične oblasti se je tudi v Cerkvi krepila tendenca po vzpostavitvi trdne hierarhične strukture. Mladi absolutizem si je želel močno deželno Cerkve in jo je zato v moči podpiral, na okrepitev škofovske oblasti znotraj dieceze pa so merili tudi številni tridentinski dekreti. Tako je po tridentinumu zrasla absolutistična zavest škofov in v skladu z njo je ravnal seveda tudi Hren. Ljubljana, ki se je šele v naslednjem stoletju razvila v središče slovenskega kulturnega in nato tudi političnega življenja, v tej dobi še ni imela tako zedinjajočega in vodilnega pomena,⁸⁸ imela pa je škofijo in rodoljubnega voditelja, ki je na svojem področju nastopal kot "nekakšen duhovni monarh"⁸⁹

Hrenova obnovitvena prizadevanja

V Ljubljani so boj proti protestantizmu začeli že Hrenovi predhodniki, zlasti škof Tavčar, kljub temu pa je bil verski položaj v njegovem času močno neugoden. Leta 1589 je Tavčar poročal papežu, da je plemstvo in meščanstvo skoraj v celoti zapadlo v krivoverstvo, nadvojvoda Karel pa zaradi turške nevarnosti proti njim ne more ukreniti nič korenitega in zato papežu ne more razodeti drugega kot le brezmejno bolečino in žalost nad stanjem v svoji škofiji.⁹⁰

Potem, ko je vodstvo škofije prevzel Hren, se je podoba ljubljanske dieceze počasi začela spreminjati.⁹¹ Po navodilih nadvojvoda Ferdinanda je Hren, "reformatore religionis catholicae per Carnioliam, inferiorem Styriam, et comitatum Cilliae, ad Dravum usque fluvium",⁹² izvojeval proti luteranom radikalni boj. Najprej je kot vodja reformacijske komisije na Kranjskem⁹³ izpolnjeval verski program tako, da je uničeval protestantske sledi⁹⁴ in pridobival Cerkvi odvzeto premoženje, ko pa so minila najbolj burna leta te akcije in je bila dežela formalno spreobrnjena, je začel s prenovitvenim delom. Trudil se je za notranjo duhovno rekatolizacijo klera in vernikov, zraven pa je uresničeval tudi široko zastavljen kulturni program.

Notranja rekatolizacija

Kljub formalni zmagi katolištva stare duhovne vrednote niso zaživele čez noč. Hren, prežet z reformnim duhom tridentinskega koncila, se je dobro zavedal, da temelji prava verska prenova predvsem v dobri vzgoji in izobrazbi duhovnikov. Po napotkih dekreta, ki je predpisoval ustanovitev škofijskih semenšč, je v Gornjem Gradu, kjer je bila že pred tem kolegiatna cerkev, ustanovil zavod "Collegium Marianum" za vzgojo duhovnikov.⁹⁵ V kolegiju je pripravljaj duhovnike na pastoralno delo, pri čemer je poleg glasbene vzgoje posvečal posebno skrb cerkvenemu govorstvu.⁹⁶ Z dobrimi dušnimi pastirji, katerih izobraževanje je podpiral tudi z ustanovitvami stipendij,⁹⁷ je mogel

počasi spet uveljaviti v škofiji red in disciplino. Temu reformnemu cilju so bile namenjene tudi škofijske vizitacije in sinode, za katere je tridentinum določil enoletni cikel. Hren se je shajal z duhovniki na vsakoletnem sinodalnem srečanju v Gornjem Gradu.⁹⁸ Izročilo njegovega gornjegrajskega kolegija naj bi menda, kot domneva E. Cevc, nadaljevala slovita šola v Rušah.⁹⁹

Mimogrede velja omeniti, da je Hren po napotkih tridentinskega koncila uredil tudi vodenje poročil o svojem delu. Prvi med ljubljanskimi škofi je začel sistematično pisati p o n t i f i k a l n e p r o t o k o l e, v katere je vnašal podatke o posvetitvah klerikov, cerkva, kapel, oltarjev in pokopališč, o birmovanjih in drugem episkopalnem delu.¹⁰⁰ Zapise v protokolih je večkrat opremil z risbami.¹⁰¹

V rekatolizacijskih prizadevanjih se je Hren oprl predvsem na mlada redova j e z u i t o v i n k a p u c i n o v, kajti starejše samostanske skupnosti, ki jih je reformacija močno oslabila in tudi moralno prizadela, niso bile sposobne uresničiti verske obnove. To poslanstvo so dejavno uresničevali kapucini, ki so kot pridigarji in misijonarji delovali zlasti med preprostim ljudstvom, in jezuiti, ki so organizirali vse višje šolstvo in ga kot monopol reda ohranili do srede 18. stoletja.

Versko življenje v vseh plasteh prebivalstva se je v dobi katoliške obnove oblikovalo predvsem v okviru b r a t o v š č i n . Hren je povsod poživljal delovanje starih kongregacij in pospeševal ustanavljanje novih. Se kot beneficiat v opatijski cerkvi v Celju je spodbudil, da se je iz Konjic v celjsko kapelo Zalostne Matere božje preselila Velika bratovščina Device Marije na Dravskem polju in se preimenovala v Bratovščino Zalostne Matere božje.¹⁰² Pozneje je obudil v življenje staro stolniško bratovščino sv. Rešnjega Telesa ("SS. Corporis et Sanguinis Christi"), ki je v njegovem času pridobila več uglednih članov graškega dvora.¹⁰³ Podobna kongregacija sv. Rešnjega Telesa je v tej dobi delovala tudi v Gornjem Gradu.¹⁰⁴

Marijine kongregacije, ki so bile za dobo katoliške reformacije še posebno značilne, so v Ljubljani začeli širiti jezuiti, Hren kot velik Marijin častilec pa je njihovo ustanavljanje z veseljem podpiral.¹⁰⁵ Prvo med njimi, Bratovščino Marijinega vnebovzetja, so jezuiti zasnovali leta 1605 in formalno ustanovili naslednje leto. Hren ji je daroval dragoceno vpisno knjigo in se vanjo vpisal kot prvi član.¹⁰⁶ Leta 1624 je zaživela v ljubljanskem jezuitskem kolegiju Bratovščina Marijinega brezmadežnega spočetja, ki je doživela velik razcvet po letu 1629, ko je Hren na željo cesarja Ferdinanda II. ukazal v svoji škofiji obhajati dan Brezmadežne kot zapovedan praznik.¹⁰⁷ Jezuiti so pozneje ustanovili še posebno bratovščino za plemstvo "Congregatio Christi Salvatoris in S. Eucharistia triumphantis" (1627), za dijake nižjih razredov pa Bratovščino Marije kraljice angelov (1640). Razen naštetih so v Ljubljani delovale še nekatere druge kongregacije.¹⁰⁸

Vernikom v zunanjo vzpodbudo je Hren spet vpeljal slovesne telovske p r o c e s i j e, ki so imele močan protireformatorski značaj; poleg teh pa je poglobljeni religiozni

čut tudi v Ljubljano zanesel bičarske sprevođe z igranimi pasijonskimi prizori. Takšne procesije so bile javne množične manifestacije verskih čustev, tako zmagoslavja in moči kot tudi žalovanja in pokore. V bistvu so se rodile že iz baročnega duha, ki je ljubil močne zunanje vtise in patetičen, teatralen izraz, k sijaju njihove realizacije pa je v veliki meri pripomogla tudi likovna umetnost. Procesije so pritegnile k sodelovanju številno ljudstvo, bogatile so njegove izkušnje in doživetja in ga tako pripravljale na sprejem baročne umetnosti.¹⁰⁹

V pastoralni skrbi je Hren večkrat presegel meje svoje škofije in celo ožje verske okvire. V zadnjem času raziskovalci poudarjajo njegova *ekumenska prizadevanja* za zedinjenje s pravoslavnimi Uskoki. Načrte naj bi mu pomagali uresničiti jezuiti, vendar ti niso podprli njegovih zamisli.¹¹⁰

Hrenov kulturni program

Hrenovo kulturno prizadevanje je temeljilo na dobri humanistični izobrazbi, ki si jo je pridobil v jezuitskih šolah. Kakor dokazujejo njegovi mladostni pesniški poskusi, je bil izvrsten latinec, izredno razgledan in načitan.¹¹¹ Nasledek njegove klasično-humanistično izoblikovane zavesti je bil njegov interes za višjo izobrazbo duhovnikov, za literaturo in zgodovino, zlasti pa za glasbeno, gledališko in likovno umetnost. Tudi on je po jezuitskem zgledu deloval "ad maiorem Dei gloriam" ("za večjo božjo čast") in v ta namen uporabil vse mogoče svetne dobrine po načelu Ignacija iz Loyole, ki je učil, da so vse stvari na svetu zato, da služijo človeku na poti h končnemu cilju.¹¹² V smislu Ignacijevga programa je bilo torej prav s sredstvi posvetnega, racionalističnega in čutnega humanizma mogoče doseči transcendentni cilj, česar se je Hren dobro zavedal. Pri delu ga je vodila predvsem patriotsko-reformatorska naravnost, kakor je tudi sam naglasil že tedaj, ko je zaprosil za kanonikat pri ljubljanski stolnici. Takrat je ne brez prepričanosti v svojo sposobnost poudaril, da si je pridobil znanje, ki za odlično duhovsko službo ni čisto neprimerno, in obljubil, da bo deloval v korist Cerkve in domovine ("Domovini k pridu") v tolikšni meri, da nadvojvoda ne bo obžaloval uslišanja njegove prošnje.¹¹³ Obljube je resnično izpolnil, saj je vtisnil močan pečat tako cerkvenemu kot tudi kulturnemu življenju svoje dobe. Njegov program "restauratio" na področju kulture je dobro opredelil že F. Stelè, ko je ob ugotavljanju neprimernosti termina protireformacija za dobo katoliške restavracije naglasil, "da bistvo te dobe v celoti ni boj proti reformaciji, ampak veliko bolj novo konstruktivno delo na vseh panogah kulture."¹¹⁴ Tako široko in mnogoplastno dejavnost je seveda mogla voditi le močna in temperamentna osebnost, kar je Hren prav gotovo bil.

Veliko in za poznejši kulturni razvoj slovenskega naroda temeljno delo, ki so ga na področju slovenske književnosti in jezika opravili reformatorji, je sprva prisililo tudi

rekatolizatorje, da so se močneje oprli na narodni jezik, potem, ko je bila zmaga katolištva že izbojevana, pa je razvoj v tej smeri do dolgo dobo zastal.¹¹⁵ Seveda sadov njihovega truda ne moremo primerjati s protestantskimi, vendar pa objektivnejši poznavalci priznavajo Hrenu in njegovi generaciji "veliko dobre volje" pri katoliških literarnih načrtih.¹¹⁶

Hren je iz verskih vzrokov sicer požigal tudi prve slovenske knjige, vendar ni zavrnil protestantskih jezikovnih pridobitev. Precej protestantskih knjig je ohranil in nekaterim svojim duhovnikom celo iz Rima pridobil dovoljenje za uporabo "heretične" literature,¹¹⁷ predvsem z namenom, da bi se obogatili z njenim jezikovnim zakladom.¹¹⁸ Hkrati se je zavedal, da mora tudi sam poskrbeti za prevode in pridige v domačem jeziku. Na literarnem področju je načrtno hotel tekMOVATI z luterani.

V želji, da bi tudi s knjigo utrjeval katolicizem, je Hren zasnoval katoliški slovstveni program. Nameraval je izdati katekizem, lekcionar, molitvenik in pesmarico, žal pa načrta ni v celoti izpolnil. Za široko zastavljeno literarno nalogo je pridobil jezuita Janeza Čandka.¹¹⁹ Prvo Čandkovo delo, prevod evangelijev in apostolskih pisem, se opira na Dalmatinov prevod. Knjiga je izšla v Gradcu leta 1612-1613 z naslovom "Evangelia inu lystuvi"¹²⁰ in je prvi tiskani slovenski lekcionar (urejen je po oglejskem misalu). Pozneje so jo še večkrat ponatisnili. Hren je prevod le pregledal in s kar puristično vnemo popravil ter plačal natis knjige.¹²¹ Prizadeval si je, da bi v slovenščini izdal tudi Mali Kanizijev katekizem. Tega je pozneje založil ljubljanski dekan Mihael Mikec, izšel pa je v Augsburgu leta 1615 v Čandkovem prevodu.¹²² Hrenova dolgoletna želja, da bi natisnil slovensko pesmarico "Himnologium slavicum", ni doživela realizacije. Z literarnimi podvigi, pri katerih se je opiral na protestantske zgleda, se je ljubljanski škof večkrat pohvalil v poročilih apostolskemu sedežu.

S prvo tiskano knjigo v domačem jeziku so se začele prebujati nacionalne silnice, v katerih so se porajali zgodnji občutki narodne zavesti oziroma deželnega patriotizma. Po stopinjah reformatorjev se je odpravil tudi Hren. Celo F. Kidrič ugotavlja, da ga je vodila močna zavest dolžnosti do "domovinskega jezika", kar povezuje z vplivom, ki je deloval na mladega Tomaža še v protestantsko usmerjeni domači hiši, A. Slodnjak pa v njegovem delu spoznava že zaznavna prizadevanja za kulturno afirmacijo slovenščine.¹²³ Materin jezik je Hren zelo spoštoval. V svojih noticah ga večkrat imenuje "lingua nostra sancta slavica".¹²⁴ Pisal je sicer redko v slovenščini, ob velikih slovesnostih in romarskih shodih, zlasti v Novi Stifci, pa je rad slovensko pridigoval in prepeval.¹²⁵ Domači jezik je vpeljeval tudi v nekatere oblike bogoslužja in cerkvenega življenja.

Značilno "narodnostno" patriotsko čustvo je vodilo Hrena tudi k zamisli, da bi "pro honore patriae linguae augendo" oziroma "ad profectum patriae nostrae spiritalem" za natis slovenskih knjig "v korist škofije in celotne kranjske dežele" ustanovil tiskarno v ljubljanskem jezuitskem kolegiju. V ta namen je v Augsburgu kupil več stotov črk in

se že resno dogovarjal o materialu, tisku in knjigovezu, vendar jezuiti tiskarne niso hoteli prevzeti.¹²⁶ Tudi Hrenov naslednik, ki se je v ta namen pogajal z mestnimi očeti, ni ničesar dosegel. Ljubljana je tako po prvi kratki dejavnosti protestantskega tiskarja Mandeljca dobila prvo stalno tiskarno šele v sedemdesetih letih 17. stoletja.

V gornjegrajski rezidenci je Hren zasnoval bogato knjižnico z b i r k o.¹²⁷ V knjižnico je vključil zapuščine svojih škofovskih predhodnikov in menda tudi nekaj tiskov, ki jih je pridobil v protireformacijski akciji. Zbirko je dopolnjeval z nakupi knjig, ki so jih prinašali knjigotržci iz Benetk, Salzburga in celo iz daljne Nizozemske. Razen liturgičnih knjig je kupoval glasbena in zgodovinska dela, ljubil pa je tudi klasično literaturo. Tiske in rokopise je označil z lastniškim znamenjem (Greuterjevi ekslibrisi)¹²⁸ in jih včasih opremil celo z originalnimi risbami (heraldični okras s škofovskimi insignijami in Hrenovim geslom). V poznih letih je škof utemeljil še knjižnico v Ljubljani. Sredstva "pro erigenda Bibliotheca apud Ecclesiam Cathedrallem" je prispevala tudi škofijska duhovščina.¹²⁹

Poznavalci glasbene preteklosti, še zlasti D. Cvetko, so potrdili, da je Hren posvečal gl a s b i posebno pozornost. Se kot stolni dekan in zlasti pozneje kot škof se je trudil za visoko glasbeno ustvarjanje na svojem pastoralnem področju. Kupoval je glasbena dela beneške, rimske in nizozemske kompozicijske šole in sprejel celo del protestantskih komponistov.¹³⁰ Da bi obogatil glasbeno dogajanje, je v škofijo vabil tudi tuje glasbenike. Gojence gornjegrajskega kolegija je po tridentinskih smernicah načrtno izpopolnjeval v vokalni glasbi. V Gornjem Gradu, ki je tako postal središče glasbenega pripravljanja duhovniških kandidatov, je dal v kolegiatno cerkev postaviti dragocene orgle, izdelek beneškega mojstra Vincenza Colonna. Skrbel je za petje in instrumentalno spremljavo bogoslužja v ljubljanski stolnici, kjer je v njegovi dobi prevladala usmeritev k moderni italijanski umetnosti,¹³¹ in tudi po drugih cerkvah ljubljanske škofije so morali po njegovih navodilih skrbno gojiti glasbo in petje. Na glasbenem področju, kjer je bilo gradivo dostopnejše in manj vezano na domače pogoje, je bila Hrenova usmeritev naprednejša kot v likovni umetnosti.

Med gledalci in najradodarnjšimi meceni i g r a l s k e u m e t n o s t i je škof Hren v jezuitski kroniki pogosto omenjen.¹³² Jezuiti, ki so hoteli doseči nekakšno sintezo posvetnih in presežnih vrednot, so namreč v svoj vzgojnoizobraževalni program med različne pedagoške novosti vključili tudi gledališče. S svojimi gojenci so vsak pomembnejši dogodek v mestu počivali v igro, ki je zajemala iz svetopisemske ali zgodovinske snovi.¹³³ Njihove v širokem obsegu organizirane gledališke predstave so imele sicer predvsem katoliško propagandno-didaktični namen, hkrati pa so vendarle že prebujale in razvijale v ljudeh čut za dramatiko. Z jezuitskega odra se je gledališka umetnost ob pomembnih manifestacijah in procesijah selila na ulice in trge. Tako je presegla meje odra in se še bolj neposredno povezala z življenjem.¹³⁴

Gledališče je z bogatimi scenskimi dekoracijami in rekviziti ponujalo zaposlitev likovnim umetnikom, še pomembneje pa je, da je pripomoglo k oblikovanju novega predstavnega sveta in je bilo v tem pogledu za likovno umetnost v 17. stoletju izrednega pomena. Predvsem v Hrenovem času v tej zvezi ne smemo prezreti vloge in pomena gledališča, procesij in slavnostnih sprevodov, ob katerih se je celotno mesto vključilo v skupni veliki spektakel. V tem se je že tedaj tudi pri nas v prvih obrisih izražala baročna duhovna kultura, šele pozneje pa je iz teh korenin pognala tudi baročna umetnost.

Iz Hrenove humanistične izobrazbe kakor tudi splošno iz kontroverz proti protestantom v Cerkvi sami moremo razložiti njegov interes za zgodovino. Z zgodovinopisjem se sicer ni ukvarjal sistematično, rad pa je notiral vsak pomembnejši zgodovinski podatek.¹³⁵ Dragocenejši od teh notic so njegovi zapisi o rekatolizacijski akciji, ki so najboljši vir za zgodovino protireformacijske dobe.¹³⁶ Čeprav so poznejša desetletja 17. stoletja na področju historiografije dosegla mnogo večje rezultate, raziskovalci ob tem le niso prezrli skromnega Hrenovega deleža. Klun ga je v preteklem stoletju označil celo za prvega Kranjca, ki se je ukvarjal z domačo zgodovino.¹³⁷ B. Otorepec pripominja, da je Hren natančno in sistematično pregledal ves dotlejšnji škofijski arhiv, kar kaže vrsta opomb, ki jih je pripisal na stare listine in dokumente.

V dijaških in študijskih letih (do 1586) je Hren, najbrž tudi pod stričevim vplivom, pisal latinske pesmi, ki so zbrane v rokopisu "Libellus Poematum siue Carminum variorum generum Thomae Chrönn Labacensis Carniolani LL Candidati", hrani pa jih rokopisni oddelek v NUK.¹³⁸ Pesmi so povečini priložnostne, odsevajo okus tedanjega časa, slogovno pa se usmerjajo v manierizem in barok. V njih spoznamo mladega Tomaža z obširno izobrazbo, dobrim poznanjem klasične literature in mitologije, senzibilno naravo in veliko ljubeznijo do kulturnega poslanstva. Kot poudarja K. Gantar, Hren res ni bil pesnik velikega formata, bil pa je spreten verzifikator in je suvereno obvladal pravila latinske metrike in prozodije.¹³⁹

Hkrati s pesniškimi so nastali tudi njegovi prvi risarski poskusi. Z besedami je Tomaž kot spreten formalist znal podati vsebino in razporejenost, včasih celo prav občutene opise, s črtami pa ni šlo tako gladko. Ko je prijatelju Wolfgangu Püdlerju narisal in podaril sliko, je zraven pripisal pesem, v kateri pravi: "Haec dona quamvis sint leviuscula/ Nec facta docti Praxitelis manu:/ Coive Apellis picta Marte/ ..." ¹⁴⁰ Očitno je, da je Hren imel več likovne izobrazbe kot pa lastne ustvarjalne sposobnosti. Pozneje je Georgiju Wiesingu napisal pesem v "lično, pisano in poslikano" bratovščinsko knjigo. Kot sam pravi, je vanjo narisal še Curtiusa in k temu dopisal šaljiv dovtip.¹⁴¹ Čeprav za to ni bil kaj prida nadarjen, je tudi v poznejših letih rad risal. V koledarskih zapiskih je pomembne notice tu in tam naglasil s "kazalcem", bolj mikavno in raznovrstno pa je opremil pontifikalne protokole, kjer je kljub okorni, shematični in večkrat prav površni risbi pokazal interes za upodabljanje konkretnega sveta.

Med umetnostnimi disciplinami je Hren poleg glasbe prav gotovo posvečal največjo skrb **l i k o v n i u m e t n o s t i**, pri čemer je zasledoval pragmatično in ideološko utemeljen umetnostni program.

Hrenov umetnostni program

Protestantom v slovenskih deželah, pravi E. Cevc, ne moremo očitati težjih ikonoklastičnih dejanj.¹⁴² Strastna napetost med protestantizmom in katolištvom se pri nas do te mere ni pogosto razplamtela, o kakem načrtnem ikonoklazmu pa sploh ne moremo govoriti, saj je med našimi pripadniki nove vere prevladal v presoji nabožnih umetnin zmernejši kriterij nemških luteranov. Trubar je sicer pridigal proti zidanju novih cerkva in primerjal svetniške podobe podobam poganskih malikov, nikoli pa ni izrecno nagovarjal k uničevanju verskih umetnin.¹⁴³ Hren, ki gotovo ni prikrival luteranskih pregreškov, je omenil v zapiskih le nekaj ikonoklastičnih primerov. V pontifikalnih protokolih navaža, da je luteran Ungnad razdejal Marijino cerkev v Gradišču (Purgkhstall) in cerkev sv. Janeza v ljubljanskem predmestju.¹⁴⁴ "Krivoverci" so uničili tudi ljubljansko cerkev sv. Volbenka "in medio flumine". Na Igu v cerkvi sv. Martina so oskrunili oltar sv. Katarine, vendar škof odkrito pristavlja, da je dokončno propadel zaradi brezbriznosti župnijskih upraviteljev. Najhujšo predrznost te vrste so zagrešili baroni Schnitzenpaumi, ki so profanirali iško cerkev sv. Jurija in se polastili njenega premoženja. Eden najbolj vnetih udeležencev, ki so z liturgično opremo po vasi uganjali norčije, se je znesel celo nad svetnikovo podobo, jo obglavil in požgal. Hren poroča še o "brezbožnikih", ki so oskrunili in razbili oltar angela varuha v svetišču Matere božje za Creto, razdejali več oltarjev v velenjski Marijini cerkvi, "hudodelsko" razbili in profanirali oltar sv. Jurija in Lovrenca v Gorenjih Libučah, oltar v Črni na Koroškem in tri oltarje v kapeli na pliberškem gradu.¹⁴⁵ Razen primerov, ki jih je našel Hren, poznamo le še par poročil o tovrstnih akcijah. Tako so na primer luterani na Vurberku zavzeli cerkev in pometali slike in kipe skozi okno, v Kranju pa so oropali ter opustošili roženvensko cerkev, odstranili veliki oltar in ga vrnili zlatarju Joštu, z liturgičnimi oblačili in z obrednim posodjem pa so počenjali norčije.¹⁴⁶ Pogostnejše od dejanj pravega ikonoklazma so bile profanacije katoliških cerkva, ki so jih luterani zavzeli, priredili za svojo uporabo in pri tem seveda odstranili vso nepotrebno opremo, zlasti stranske oltarje. O skruitvah cerkva in oltarjev je Hren v pontifikalnih protokolih večkrat poročal, v pridigah pa je profaniranje svetega in vsakršno odtujevanje cerkvenega premoženja ostro obsodil. Protestantom je našel primero v Nabuhodonozorju in Heliodorju, ki sta oplenila in oskrunila tempeljske zaklade.¹⁴⁷ Seveda je ob tem potrebno pristaviti, da cerkva in oltarjev niso razdejali samo luterani, uničevali so jih tudi Turki ali pa so propadli po krivdi splošne brezbriznosti.

Na Kranjskem doslej ni izpričano, da bi luterani razširjali proti katolištvu naravnane zasmehljive podobe - znano je le, da so v Ljubljani večkrat peli sramotilne pesmi - za štajerski prostor pa je dokumentirano, da je bil zaradi takšnega početja leta 1598 štajerskim deželnim stanovom izdan dekret, naj po nadvojvodovem ukazu zapro prodajalnice tiskarja Hansa Schmidt(1)a, ker je prodajal "pohujšljive slike", ki so zasmehovale in sramotile "edino pravo, zveličavno in katoliško vero".¹⁴⁸ Kakšne slike je Hren kot vodja reformacijske komisije s protestantskimi knjigami vred dal požgati v Kranju, ni znano.¹⁴⁹ Rekatolizatorje na naših tleh so spravljale v največje zgražanje takšne upodobitve, kakršne je na primer Hrenov kanonik Adam Sontner ob vizitaciji videl v Polhovem Gradcu in jih ukazal prebeliti: "In parietibus templi extra Ecclesiam in coemiterio repertae sunt duae effigies parochorum defunctorum una cum suis amasijs siue concubinis ab antiquita(te) depictae, cuius scandalosam memoriam deleri, et parietem dealbari statim curavi."¹⁵⁰ S podobnimi upodobitvami se je leta 1581 srečal tudi oglejski vizitator kotorski škof Pavel Bizantij, ki je patriarhu poročal, da je cerkljanski župnik Kristof Schwab "oskrunil cerkev" - gre za cerkev v Česnjevku - ker je dal v njej naslikati svojo ženo in otroke, motilo pa ga je tudi, da je dal mengeški župnik Luka Sittich naslikati v cerkvi svojega strica.¹⁵¹ O vizitiranih cerkvah je Bizantij izjavil, da so sicer lepe, toda zanemarjene.

V splošnem moremo reči, da razmerje protestantov do sakralne umetnosti ni ustvarilo posebno ugodnih pogojev za njen razvoj. Nespodbudno je vplivala nanjo tudi brezbrizna in malomarna uprava cerkvenega premoženja v vrstah katoliške duhovščine, ki je moralno oslabela v dolgotrajni duhovni krizi. Vzporedno s tem je umetnostno življenje močno zavrla še gospodarska recesija, ki je zajela naše dežele proti koncu 16. stoletja. S takšnimi neugodnimi razmerami se je soočil Hren, ko je prevzel dolžnosti ljubljanskega škofa. V eni izmed pridig, ko je v Gradcu predstavil poslušalcem žalostno stanje pred reformacijo, je potarnal: "Kako zanemarjena je bila oprema svetišč in oltarjev! Cerkve so bile podobne svinjakom in hlevom!" Seveda pa je takoj zatem s ponosom pokazal na vsestranske dosežke katoliške restavracije: "Ecce quanta omnium rerum mutatio!"¹⁵²

Takoj, ko je nastopil škofovsko službo, se je Hren z vso vneto lotil široko zastavljene in organizirane umetnostne akcije. Likovno umetnost je načrtno vključil v svoj versko-obnovitveni program in jo porabil kot eno najučinkovitejših sredstev boja proti protestantskim nazorom. Tako, kot je Trubar za razširitev in utrditev evangeličanske vere namenil knjigo, je Hren sprejel v službo katoliške obnove umetnost, kamor je usmeril težišče svoje reforme.¹⁵³ Obema antagonistoma, Trubarju in Hrenu, pa je bilo skupno, da sta bila pri svojem delu bolj praktično kot teoretično razpoložena.

Kot vodja verske komisije na Kranjskem je Hren v prvi dobi neprizanesljivo podiral in uničeval bogoslužne objekte, ki so jih "in perniciem Catholicae religionis" postavili protestanti. Reformacijske komisije (1599-1601), ki so opravile delo rekatolizacije na naših tleh, so tako v kratkem

času na silo uničile protestantske likovne stvaritve, na Stajerskem na primer arhitekturno interesantno molilnico v Govčah, kar je prav gotovo velika izguba v naši spomeniški posesti.¹⁵⁴ Drugače je bilo seveda s katoliškimi cerkvami, ki so jih uporabljali luterani in jih temu primerno priredili za svoje bogoslužje, pri katerem je bil glavni poudarek na pridigi in petju. Te je Hren zmagoslavno, včasih celo nasilno zavzel, uničil prižnice "pogube" - najpomembnejši del opreme v molilnicah - s katerih so predikanti oznanjali Luthrov nauk, razbil krstilnike, znamenje protestantskega verovanja, da je le krst pravi zakrament pokore, in iz cerkva grobo odstranil trupla predikantov.¹⁵⁵ Nato je svetišča vnovič posvetil in jih po dolgih letih spet prevzel v škofijsko last.¹⁵⁶ Zatem je uničene spomenike začel sistematično nadomeščati z novimi.¹⁵⁷ Poskrbel je za obnovo starih in zidavo novih cerkva ter jih bogato okrasil ali obdaroval z oltarji in podobami.

Cilj škofove umetnostne politike je bila restavracija spomeniške posesti. Hren je s svojim programom "restauratio" želel obnoviti delo naših prednikov, kar pomeni, da si je izbral izhodišče v preteklosti, s tem pa je gotovo povezano tudi njegovo spoštovanje historičnih vrednot. V eni izmed pridig je v tej zvezi pojasnil: "Haec maiores nostri passim in hac patria, ubi plurimae ecclesiae constructae sunt, cogitabant, opere adimplebant." V Ljubljani, kjer so bile v njegovem času obnovljene oziroma nadomeščene vse cerkve, ki so jih podrli protestanti, je ob koncu z veseljem dodal: "Et sic restaurata sunt Labaci omnia, quae pravitas haeretica olim quassauerat et subuerterat."¹⁵⁸ Kot naglaša B. Otorepec, njegovo pieteto do prednikov in preteklosti dobro osvetljuje prošnja, ki jo je naslovil na ljubljanski magistrat, ko je poprosil pomoči pri popravilih stolne cerkve: "die herrn ... die wolten ... in irer geehrten lyeben vorfahren vnd eltern fuess staphen selbst guetwillig vnd rhuemblich eintretten ..."¹⁵⁹ Pozitivno naravnano do minulih časov se Hren torej ni odvrčal od vkoreninjenih tradicij in je negoval dediščino preteklosti.

Trud in skrb za obnovo cerkva, ki so bile pravzaprav izhodišče katoliške restavracije, je ljubljanski škof štel med svoje pastoralne dolžnosti. Tako je pisal apostolskemu vizitatorju Sikstu Carcanu: "Cum igitur pro pastoralis cura mihi commissio onere, rebus Ecclesiae ampliandis, et quae ruinam minabantur, instaurandis ..."¹⁶⁰ V tem se je ravnal po smernicah tridentinskega koncila, ki je škofom naložil skrb za popravilo razpadajočih cerkva in novogradnje podredil njihovemu dovoljenju, razen tega pa je še naročil, naj cerkve skrbneje in z večjim bogastvom kraste.¹⁶¹ Hren si je na področju likovne umetnosti prizadeval predvsem za praktično realizacijo koncilskih dekretov, ni pa teoretiziral oziroma podal kakšnih konkretnih napotkov za gradnjo in okras cerkvenih zgradb. Spodbujal je k umetnostnim akcijam, ni pa formuliral splošno veljavnih načel. Ker se je zavedal odgovornosti, je temu področju posvetil več pozornosti tudi na gornjegrajskih sinodah, kjer je duhovnikom naročal, "naj cerkve in župnišča marljivo ter skrbno popravljajo in kraste" ter naj bodo svoji cerkvi dobri gospodarji. Eksaminatorji so

udeležencem teh sinod med drugim zastavili tudi vprašanje, kakšne so cerkve in cerkvena poslopja, ki jih upravljajo; če imajo beneficije in dotirane oltarje ali so jim ti odtujeni; če so njihove cerkve in oltarji posvečeni. Skof jim je obljubil, da bo neposvečena svetišča in oltarje ob priložnosti posvetil, dotlej pa naj jih ne uporabljajo za bogoslužje.¹⁶² Duhovnike je nagovarjal tudi k zidanju novih cerkva, vernikom, ki so pomagali pri gradnji, pa je v duhovno spodbudo podeljeval odpustke.¹⁶³ Skofova iniciativa je kmalu motivirala vernike, da so se navdušeno lotili obnove bogoslužnih stavb in opreme. O umetnostnih dosežkih je Hren vedno znova poročal v Rim, kjer je bil tovrsten trud po tridentinskem koncilu močno upoštevan.

Razen praktičnih pastoralnih dolžnosti so Hrena vodili v zavzeto umetnostno akcijo tudi globlji teološki nagibi. Iz lapidarnih koledarskih notic, pontifikalnih protokolov in vizitacijskih zapiskov teh ni mogoče razbrati, zgovornejše pa so v tem pogledu njegove pridige, iz katerih spoznamo, da so škofa, ki je bil kot humanist resda ljubitelj lepih umetnosti, nagibali h krasitvi cerkva in oltarjev predvsem verski motivi. V cerkveni umetnosti, ki naj bi bila po njegovih besedah namenjena predvsem "vernikom v duhovno tolažbo" ("pro consolatione ac deuotione popolorum") - podobno so protestantje razumeli vlogo knjige¹⁶⁴ - je zasledoval določen teološko-ideološki program.

V pridigah je večkrat razvijal misel, da "ni nič dragocenejšega od svetišč in oltarjev. To so hiše molitve in božje mize, na katere se polaga položni kruh ... kruh življenja, ki prihaja iz nebes." Predpodobe daritev in oltarjev ("figurae altarium et sacrificii D. N. Jesu Christi") je pojmoval v skladu s tradicijo v zgalnih daritvah, ki so jih darovali Gospodu Abel (Gen 4,4), Noe (Gen 8,20), Abraham (Gen 12,7-8), Melkizedek (Gen 14,18-19), Izak (Gen 26,25), Mojzes (Ex 38,1-7; 40,29), Elija (1 Kr 18,32) in v najslavnejšem židovskem svetišču Salomon (1 Kr 6; 1 Kr 8), potem ko so Bogu postavili oltar.¹⁶⁵ Hren je, v nasprotju s protestanti, z globokim občutkom za sveto dojemal "sakralnost" cerkva in njihove opreme. Cerkev so vidno znamenje božje navzočnosti, "domus orationis et mensae Domini", zato je vernikom priporočal obisk in pobožnost v njih.¹⁶⁶ v njegovem razmerju do cerkvene umetnosti se kaže novo sakraliziranje svetišč in svetih podob. Nasproti luteranom je poskušal vnovič poudariti kultni pomen umetnin. Zanj je bila cerkvena umetnina "božje delo", podobe Marije in svetnikov ("Venerabiles ... Imagines") po cerkvah pa naj bi se spoštljivo častile ("ueneranter coluntur").¹⁶⁷ Njegovo pojmovanje sakralne umetnosti, zlasti "milostnih" podob, ob katerih so se godili čudeži, osvetljuje na primer tudi Abgarjeva zgodba, ki jo je povzel po Zlati legendi in jo v eni izmed pridig povedal poslušalcem. Slikarja, ki ni mogel naslikati Gospodovega obličja, ker ni prenesel čudovitega sijaja na njegovem obrazu, je Abgar odpustil iz svoje kraljeve palače, pozneje pa mu je Juda Tadej prinesel Kristusov portret "aheiropoietos", ki ga je Kristus sam vtisnil na tkanino.¹⁶⁸ Legenda o čudežni in "resnični" božji podobi, ki je niso naslikale človeške roke, je v skladu tudi z za čas

značilno željo po spoznanju pristnega Odrešenikovega obličja.

Tudi vzore za svoje delo je Hren poiskal v svetem pismu. Našel jih je v stari zavezi pri očakih in prerokih, ki so se bojevali z drugoverci. Stara zaveza, ki pripoveduje o bojeviti zgodovini izraelskega ljudstva, je postala dobra analogija verskim bojem v času reformacije in protireformacije. Iz Hrenovih pridig, ki odsevajo različne aspekte njegove umetnostne politike, je moč razbrati, da se je zgledoval pri junaškem Judu Makabeju, o katerem pravi hvalnica: "V svojih delih je bil podoben levu, / kakor levič, ki rjove za plemom. / Brezbožneže je zasledoval in jih preganjal, tlačitelje svojega ljudstva sežigal. / Izdajalci so iz strahu pred njim trepetali, / vsi hudodelci se tresli: / in uspela mu je rešitev. / Razdražil je mnogo kraljev, razveselil pa Jakoba s svojimi deli. / ..." (1 Mkb 3,4-7). Hren navaja citat iz knjige Makabejcev in pravi, da so Juda in njegovi bratje, potem, ko so uničili sovražnike, sklenili: "Glejte, uničeni so naši sovražniki. Pojdimo gor, da očistimo svetišče in ga posvetimo" (1 Mkb 4,36).¹⁶⁹ Svetopisemski pisatelj nadaljuje: "... in šli so na Sionsko goro. Videli so svetišče opustošeno in oltar oskrunjen, vrata sežgana in na dvorih grmovje, ki je zraslo kakor v gozdu ali na kaki gori, in tempeljske izbe podrte (1 Mkb 4,37-38) ... Potem so se posvetovali o žgalnem oltarju, ki je bil oskrunjen, kaj naj z njim store. Prišla jim je dobra misel, naj ga razdero, da bi jim ne bil kdaj v sramoto, da so ga pogani oskrunili (1 Mkb 4, 44-45) ... In vzeli so neobdelane kamne, kakor je določeno v postavi, in so sezidali nov otar po vzorcu prejšnjega. Tudi so pozidali svetišče ter posvetili notranjščino templja in dvore. Napravili so nove svete posode in prinesli svečnik in kadilni oltar na mizo v svetišče" (1 Mkb 4,47-49).

V odločnih ukrepih proti luteranom je Hrena motivirala tudi novozavezna zgodba o očiščenju templja. Navaja jo v svojih pridigah: "Jezus je stopil v božji tempelj in je izgnal vse, ki so v templju prodajali in kupovali; menjalcem je prevrnil mize in prodajalcem golobov stole in jim rekel: 'Pisano je: Moja hiša naj bo hiša molitve; vi pa ste iz nje napravili razbojniško jamo'" (Mt 21,12-13).

Razen tega je utemeljil škof svoja prizadevanja s psalmistom, ki pravi: "Ne pojdem v stanovanje svoje hiše, ne stopim na ležišče svoje postelje; svojim očem ne dovolim spanja, svojim trepalnicam ne počitka, dokler ne najdem mesta za Gospoda, bivališča za Mogočnega Jakobovega!" (Ps 132/131,3-5).

Praktični pastoralni in globoki verski motivi so torej vodili ljubljanskega ordinarija, da je zastavil načrtno delo na področju likovne umetnosti. Umetnostno obnovo je propagiral na vsem ozemlju svoje škofije. V ta namen je spodbujal duhovnike na sinodah in se tudi pri njihovi vzgoji trudil za večjo kulturno osveščenost, kajti le dobro formirani duhovniki bi mogli pozneje na svojih delovnih mestih pospeševati likovno umetnost in bi na tem področju ne bili več malomarni oziroma brezbrizni. V njegovem času je razen ustanov, ki jim je vsa leta pastirske službe posvečal največjo pozornost, nastalo na vsem škofijskem teritoriju mnogo cerkva, umetnin

in spomenikov, katerih nastanek ali restavracijo je podprl kot velikodušen mecen ali vsaj z odločilno iniciativo in moralno podporo (npr. Uršlja gora, Kum), pri čemer velja posebej poudariti, da je zvesto sodeloval tudi pri umetnostnih podvigih redov in se zavzemal za romarska svetišča. V dolgi dobi svojega škofovanja je posvetil oziroma rekonziliriral, če upoštevamo, da vseh podatkov ni vpisal v protokole, nad 46 cerkva in kapel, nad 106 oltarjev ter mnogo zvonov in drugih liturgičnih predmetov. Po pontifikalnih predpisih je za nove cerkve in samostanska poslopja pred začetkom gradnje "in uera orthodoxa et Catholica fide" konsekriral temeljni kamen, ki je simbolično predstavljal Jezusa Kristusa "petram uiuam, lapidemque Ecclesiae pretiosum ac probatum" ("angularem ac primarium lapidem, ipsum D.N. JESUM XPM figurantem")¹⁷⁰, in za zidavo določen prostor zaznamoval z znamenjem križa. Nove in obnovljene cerkve ter oltarje je v slovesnih obredih, ki so se jih udeleževali številni verniki, posvečal Bogu in Mariji v čast ("in honorem Omnipotentis Dei, Gloriosae Virginis Mariae", "ad maiorem Dei Omnipotentis eiusque Magnae Matris Virginis Mariae gloriam") in ljudem v spodbudo ("magna populi aedificatione"). Ob takšnih priložnostih je v procesiji na okrašenih nosilih skupaj z duhovniki nosil relikvije "ad instar Arcae foederis", kar vsekakor dodaja mikavno pomensko razsežnost liturgiji posvetitve, ki je bila v zahodni Cerkvi pojmovana kot "depositio martyrum".¹⁷¹

Ena najpomembnejših Hrenovih odlik je, da si je prizadeval za zidavo in okraševanje cerkva tudi na odročnih in težko dostopnih krajih ter skrbel za obnovo že napol podrtih svetišč. Nasprotno se je na primer njegov drugi naslednik Buchheim pritoževal zaradi prevelikega števila podružnic in predlagal, naj bi jih nekaj opustili, opremo pa porabili za revnejše cerkve. Znano je tudi, da Buchheim ni rad dovoljeval zidave novih podružnih cerkva, nekaj opuščeni in slabo vzdrževanih pa je dal podreti,¹⁷² medtem ko je Hren poživljal interes vernikov za podeželske, tudi zelo odmaknjene sakralne objekte.

Hrenova ekspanzivna mecenska dejavnost se je raztezala celo čez meje ljubljanske na področje zagrebske, senjske, tržaške in seckauske škofije, s katerimi je bil prijateljsko povezan. S tem je vpliv in sloves ljubljanskega ordinarija segel od štajerskega Gradca do Vojne krajine, Istre in Trsta. Z veliko likovno vnetostjo je Hren presegel slovensko ozemlje in je večkrat odločal tudi tam, kjer njegova škofovska palica ni veljala.

V širšem smislu so številni novi in restavrirani spomeniki Hrenove dobe z njim kot pobudnikom umetnostne akcije vsaj posredno povezani, vendar je potrebno pristaviti, da so njihov nastanek, oblika in vsebino določale druge, predvsem naračunsko silnice¹⁷³, zato jih ožje v škofovem prispevku na področju likovne umetnosti ne bomo zasledovali, pač pa bomo nadrobneje spremljali zlasti tiste, ki so nastali neposredno po njegovem naročilu. Škof se je osebno zavzel predvsem za ljubljansko stolnico, za gornjegrajsko kolegiatno cerkev z okoliškimi kapelami, za nazarsko cerkev in za druge osebne ustanove ter seveda za škofijske rezidence v Gornjem Gradu, Vrbovcu in Rudeneku.

HRENOVA DEJAVNOST NA PODROČJU LIKOVNE UMETNOSTI

Pred nastopom škofovske službe

Hren je že pred prevzemom škofovske oblasti in bremen deloval na umetnostnem področju. Še preden je bil slovesno posvečen v škofa, ga je B. Villerius pohvalil papežu, "da je na mnogih krajih gradil, obnavljal in krasil cerkve in oltarje."¹⁷⁴

Ohranjeni arhivski viri o tem nadrobneje ne poročajo, zato poznamo do leta 1597 le nekaj drobcev o Hrenovih umetnostnih naročilih ali o njegovem vodenju tovrstnih del. Zaradi napačne identifikacije koledarja - te koledarske notice je v resnici zapisoval škof Tavčar - je Veider nepravilno povezal s Hrenom podatek, da je leta 1592 za neko delo v stolnici plačal rezbarja Petra, ki ga najbrž lahko istovestimo z rezbarjem Petrom Hofferjem, in slikarja Mihaela Rothmayerja, ki je bil v tem času že ljubljanski meščan.¹⁷⁵ Naročilo se torej navezuje na škofa Tavčarja, ni pa izključeno, da je Hren sodeloval pri organizaciji del. Kot ljubljanski kanonik in pozneje že kot stolni dekan je Hren vodil zidavo nove kanoniške (korarske) hiše. Gradnjo je zaupal mojstru Abondiju Doninu ("M. Abondio de Doninis Muratori"), o napredovanju del in stroških pa je od 1595 do 1597 vodil natančne zapiske. Skupni izdatki so dosegli vsoto 963 fl 11 kr 1 pf.¹⁷⁶ Ob tem delu je Hren leta 1596 urejal tudi volilo ljubljanskega župana Jacoba Corthonija. Pokojni je zapustil 400 fl za popravilo ljubljanske cerkve sv. Kristofa, ki so jo opustošili protestanti.¹⁷⁷ Približno v tem času je Hren še kot kanonik in dekan zastavil dela v Celju, kjer je začel zidati oziroma obnavljati beneficiatno hišo.¹⁷⁸

V februarju 1597 je prišel v Ljubljano mladi nadvojvoda Ferdinand, da bi sprejel poklonitev deželnih stanov. Skupaj s spremstvom si je ogledal ljubljanska svetišča in znamenitosti mesta. Hren posebej omenja, da je obiskal cerkev sv. Kristofa, svetišče sv. Petra in kapelo sv. Jurija na ljubljanskem gradu. Nadvojvodinja Marija si je v spremstvu stolnega dekana ogledala še oba ljubljanska špitala, frančiškanski samostan, cerkev sv. Jakoba in kapelo sv. Fabijana in Sebastijana.¹⁷⁹ Ob tem obisku je verjetno dozorela ideja o novi frančiškanski naselbini, ker naj bi staro v tem času prevzeli jezuiti. Po ogledu mesta je nadvojvodinja Marija določila Hrena za "arhitekta" samostana ("Me Architectum Monasterij constituit"), kar pomeni, da mu je zaupala ves nadzor in skrb za gradnjo.¹⁸⁰ Ferdinand mu je "pro Architectura nouae Foundationis Monasterij Franciscanorum" izročil 300 fl. Očitno je Hren že v tem času organiziral in vodil vsa pomembnejša umetnostna dela. Prevzel je tudi vso skrb za grajsko kapelo, za katero je nadvojvoda namenil 500 fl, izplačal pa mu jih je v več obrokih vicedom. Jurij Lenkovič je za olepšanje kapele dodal 300 fl, drugo okrasje pa so kupili v Benetkah ("Andere Ornamenta von Venedig").¹⁸¹

V splošnem moremo reči, da je bila Hrenova umetnostna dejavnost v letih kanoniške in dekanske službe še v marsičem vezana na ljubljanskega škofa Tavčarja in se je razvijala predvsem v okviru njegovih zamisli. Po sicer skopih podatkih je znano, da je tudi že Tavčar v skrbi za škofijske cerkve naročal umetniška dela,¹⁸² vendar umetnostne dejavnosti ni širše in načrtno zastavil.

Umetnostna naročila v času delovanja verskih komisij

Ko je Hren nastopil škofovsko službo, je Tavčarjevo skrb za cerkveno umetnost nadaljeval, jo razširil in sistematično začrtal. Seveda je v prvih letih kot vodja reformacijske komisije največ pozornosti posvetil verski obnovi, vendar njegovo mecenstvo in naročništvo v tej dobi ni povsem zastalo. Iz arhivskih virov pa je razvidno, da se podatki o umetnikih pomnožijo šele, ko je komisija na Kranjskem opravila glavno rekatolizacijsko delo (po letu 1603).

Posvetitvene medalje in spominski novci

Med prva škofova naročila moramo uvrstiti posvetitvene medalje. Hren jih je naročil pri graškem zlatarju in kovničarju Hannsu Zwygottu.¹⁸³ Mojster Zwygott, predstojnik graške kovnice, ni bil umetnik velikega formata kot na primer vsestranski Giovanni Pietro de Pomis, bil pa je pošten rokodelc in tudi njegova dejavnost na področju medaljerstva je bila široko razvita.¹⁸⁴

Zwygott je skoval Hrenu več vrst spominskih medalj. Srebrna spominja na dogodek, ki ga je cerkveni dostojanstvenik dolgo in težko pričakoval. Napis na reverzu pravi: "THOMAS/ CRONN DEI AC/ SEDIS APLICAE/ GRA IX. EPVS/ LABACEN: 29/ MARTII: AN/ 1599." Tega dne je papež Klemen VIII. potrdil Hrena za ljubljanskega škofa; sporočilo o tem je ordinarij prejel šele v juliju. Na averzu ob robu je vpisano Hrenovo škofovsko geslo "+ TERRET + LABOR + ASPICE + PRAEMIVM", ki je hkrati v osrednjem delu tudi likovno predstavljeno v podobi škofa Tomaža, ko, odet v pontifikalno ogrinjalo, po trnovi stezi nese križ in se ozira na plačilo, s katerim bodo povrnjeni njegovi napor; njegova nagrada sta krona in palmova vejica, ki ju angel prinaša iz nebes.¹⁸⁵

Srebrni je podobna zlata posvetitvena medalja. Tudi tu je na averzu upodobljen Hren, obložen s težkim križem in oblečen v talar, pri katerem so se gube v spodnjem delu vzporedno nabrale. Skofu se na oblaku bliža angel; v levici drži krono, ki mu jo bo položil na glavo v znamenje dosežene slave, v desnici pa palmovo vejico, s katero bo potrdil njegovo mučenništvo. Ob robu medalje poteka škofovo geslo (" + TERRET + LABOR + ASPICE + PRAEMIVM"). Hren na trnovi poti je priličen Odrešeniku, ko s križem stopa na Kalvarijo,¹⁸⁶ zato so nekateri celo zmotno mislili, da medalja predstavlja Kristusa. Na reverzu v vzporednih vrstah teče napis o Hrenovi konsekraciji: "IX/ THOMAS D: G./ NONVS EPISCO./ PVS LABACEN:/ SIS CONSECRATA:/ TVS. XII. SEP:/ TEMBRIS/ 1599." Umetniško medalja ne kaže večjih ambicij.¹⁸⁷

sl.86

sl.85

sl.87

Razen zlate posveticvene medalje je graški mojster skoval Hrenu tudi zlat posveticveni spominski kovanec, ki ga je na averzu opremil z grbom ljubljanske škofije in napisom: "THOMAS. CHRONN. IX. EPVS: LABACENSI:", na reverzu pa s Hrenovim grbom,¹⁸⁸ devizo .T.L.A.P: in napisom: "CONSECRATVS GRAETII. XII. SEPTEMB. 1599."¹⁸⁹

Soroden kovancu je zlat posveticveni dukat, pri katerem krasita averz stikajoča se škofijski in Hrenov grb, škofovske insignije (mitra in pastorage) in napis: "THOMAS. CHRON. IX. EPS. LAB. 29. M(art)", na reverzu pa je vpisan datum konsekracije: "CONSEC:/RATVS GR:/AETY: XII. S/EPT: AN: M/: D: IC." in poudarjen arabeski motiv.¹⁹⁰

V novembru 1600 je jezuit Stefan Haumann prinesel škofu iz Gradca 10 zlatih in 26 srebrnih spominskih medalj.¹⁹¹ Zwygott pa mu jih je koval tudi še pozneje. V januarju 1608 je Hren poslal v Gradec slovenjegraškega vikarja in komisarja Andreja Tavčarja, da bi pri mojstru naročil medalje, vendar je posebej naročil, naj ta popravi njegov portret, da bo bolj razločen.¹⁹² Iz koledarskihotic je razvidno, da je graški kovničar izdelal ljubljanskemu škofu več spominskih novcev tudi v naslednjih letih.¹⁹³

Gornjegrajska rezidenca

Gornjegrajsko škofijsko rezidenco je že škof Rauber preuredil v skladu z idealom tedanjih ambicioznih naročnikov, ki so želeli svoje stalno bivališče spremeniti v palačo. Tudi Hren je, prav tako kot njegovi predhodniki, rad prebival v Gornjem Gradu, kjer je imel dobro organiziran dvor, uredil pa je tudi škofijsko pisarno, arhiv¹⁹⁴ in bogato knjižnico ter ustanovil zavod za vzgojo duhovnikov. Gospodarske zadeve je urejal oskrbnik, za vsakdanje življenjske potrebe pa so skrbeli hlapci in dekle. Med stalnim osebjem na dvoru so bili vedno tudi "dvorni" mizar (delal je v t.i. "Tischler Stube"), tesar (delal je v t.i. "Zimmerhütte") in kovač,¹⁹⁵ pozneje pa je Hren zaposlil še "dvornega" slikarja. V okviru rezidence je imel škof "umetniško delavnico" ("Bildtschnizer Werckhstat"),¹⁹⁶ saj so se v Gornjem Gradu skoraj brez predaha vrstili umetniki, stavbarji in rokodelci, ki so sodelovali pri obnovitvenih delih v gradu, kolegialni cerkvi in kapelah. Mojstri so poleg pogodbeno določenega plačila dobivali tudi hrano in položaju primeren dnevni delež kruha in vina, najimnitnejši pa so smeli obedovati celo v družbi duhovnikov pri "Priestertisch".¹⁹⁷ Računi gornjegrajskih oskrbnikov in škofovi koledarski zapiski sporočajo mnogo imen teh mojstrov, več neimenovanih pa označujejo samo s splošnimi termini (na primer "lapidar, latomus ...").¹⁹⁸ Čeprav umetnostnega življenja na Hrenovem dvoru ne moremo enakovredno primerjati z dvori evropskih svetnih in cerkvenih odličnikov, velja, da je živahno pretakanje različnih umetnikov, ki so izpolnjevali številna Hrenova naročila, poleg bogate glasbene dejavnosti pozivljalo kulturni utrip v Gornjem Gradu.

sl.93. Južni trakt gornjegrajske rezidence je ljubljanski škof leta 1602 zaznamoval z grbovno ploščo.¹⁹⁹ Trakt je še ohranjen in ima stanovanjsko reprezentativen značaj. Iz arhivskih

dokumentov ni razvidno, ali je Hren ta grajski del povsem na novo zgradil ali samo obnovil oziroma prezidal. Koledarske notice sporočajo, da je že v prvem letu škofovske službe kot dober gospodar poskrbel najprej za streho grajskega poslopja, saj se je pri svojih obnovitvenih posegih vedno zavedal, da streha ohranja arhitekturo in terja zato posebno pozornost. Delo je najbrž opravil "dvorni" tesar (mizar) Kristof, z njim pa je sodeloval tudi šostanjski tesar Rueprecht Rüepel.²⁰⁰ Zgano opeko, ki jo je potreboval pri obnovi, je kupil škof pri stiskem opekarju Urbanu Levcu.²⁰¹ Nato je povabil v Gornji Grad še kamniškega steklarja in zidarja Kristofa Reicherja, da je zasteklil okna v grajskem poslopiju in v cerkvi.²⁰²

Kmalu zatem se je ordinarij odločil za ureditev vélike ure v gornjegrajskem zvoniku. Stevilčnici na stolpu je naslikal slikar Egidij Thumb,²⁰³ uro pa je izdelal kranjski urar Lovrenc Sakher.²⁰⁴ Hren ga je v zapiskih pohvalil, da je "izvrsten urar" in "spreten mojster".²⁰⁵ Znameniti mož je s škofom tudi pozneje večkrat sodeloval. Zaslovel je še posebej z uro, ki jo je napravil za božjepotno svetišče v Loretu. Ko so jo z ladjo prepeljali v Italijo, je upravitelj svetišča pisal Hrenu zahvalno pismo, v katerem je zagotovil mojstru Lovrencu delež pri odpustkih.²⁰⁶ Ljubljanski ordinarij sicer neposredno nikjer ne govori o tem, da bi bil on sam podaril uro loretskemu svetišču, vendar je to mogoče razumeti iz Carcanove pohvale, ki jo je ta izrekel Hrenu ob vizitaciji ljubljanske škofije.²⁰⁷

Prva dela v ljubljanski stolnici

Ljubljansko stolnico je že pred Hrenom urejal škof Tavčar, vendar je bila po njegovi smrti še v marsičem potrebna popravi in olepšave. Kot vrhovni pastir ljubljanske dieceze je Hren stolni cerkvi, ki je veljala za "mater ecclesiarum", vsa leta posvečal veliko pozornost. Prizadeval si je, da bi njegova katedrala kot spričevalo centralistične potridentske reforme in umetnostne politike²⁰⁸ odsevala svojemu ugledu primeren sijaj. Dolničar je upravičeno pripomnil: "Kar je dobila cerkev okrasja in redke, dragocene svete oprave, vse je dolžna temu odličnemu cerkvenemu predstojniku."²⁰⁹

Škof je, kot kaže, hkrati z obnovitvenimi posegi v Gornjem Gradu zastavil tudi prva dela v ljubljanski stolnici. Morda je že leta 1597 – datacija iz več vzrokov vzbuja pomislike²¹⁰ – dal poslikati slavalokočno steno. S poslikavo je Hren pač nadaljeval, kjer je Tavčar zaključil, torej pri slavaloku prezbiterija. Po okusu tedanjega časa ga je dal okrasiti s petimi grbi, ki jih je slikar med seboj dekorativno povezal. Heraldčni del je bil smiselno sestavljen iz grbov papeža Pija II., cesarja Friderika III., škofa Hrena, dežele Kranjske in mesta Ljubljane, letnica 1597 pa je zaznamovala nastop Hrenove pastirske službe.²¹¹ Takšen ornament je na arhitektonsko poudarjenem mestu pridobil še pomembnejšo veljavo. Verski motiv na slavaloku, kakršnega je gojila gotika, ko je na tem mestu običajno uprizarjala Marijino oznanjenje, se je umaknil humanistično pojmovanemu motivu, ki je podčrtal človekovo dostojanstvo in pomen.

Poslikavo je Hren dopolnil še s spominskim napisom, ki ga je slikar pritaknil severno od prezbiterja (slavoloka) nad oltar sv. Andreja. Besedilo je precej nekritično prepisal Dolničar: "AD MAIOREM DEI GLORIAM B: V:/ MARIAE ET S: NICOLAI ARCHIEPI/ MYRENSIS HONOREM THOMAS/ CRON IX. EPS LABAC: FERD: II./ CONSILIARIVS ET PER CARNIOL/IAM VNIVERSAM COMITATV[M]/ GORITIAE ET INFERIOREM STY/RIAM AD DRAVM VSQUE FLV/ VIVM REFORMATOR F: C: AN:/ M.D.XC.VII."²¹² Napis je obdajala slikana dekoracija, ki jo je Veider pripisal ljubljanskemu slikarju Abrahamu Puterpergu. Trdnejših dokazov za to atribucijo ni, res pa umetnika v tej dobi srečamo ob Hrenu. Skofove koledarske notice iz leta 1598 sporočajo, da mu je pozlatil štiri angele in poslikal kalvarijsko skupino (križ, Marijo in Janeza),²¹³ nato pa se sledi za njim izgu-

Delo v letu 1598

Potem, ko se je izteklo leto 1597,²¹⁴ je nadvojvoda Ferdinand poostril ukrepe zoper protestante. V Gradcu je zaprl njihovo molilnico in izgnal predikante, Hren pa si je ob teh novicah srčno zaželel, da bi se kaj takega kmalu zgodilo tudi v Ljubljani.²¹⁵ V oktobru 1598 so po nadvojvodovih odlokih tudi Kranjsko morali zapustiti luteranski pridigarji. V Ljubljani so menda po njihovem izgonu "posvetili" štiri njihove hiše z nabožnimi reliefi.²¹⁶ Hren je takoj zatem "cum summa ciuium catholicorum laetitia" zavzel ljubljansko špitalsko cerkev sv. Elizabete, ki je bila več desetletij središče in glavno torišče luteranskega delovanja v Ljubljani ("in clarissima mea patria"), uničil in odstranil je prižnico in krstilnik, v aprilu 1601 pa je cerkev vnovič posvetil.²¹⁷

Na pomlad 1598 se je Hren dogovoril s kranjskim urarjem Lovrencem Sakherjem, da bo izboljšal staro stolnično (?) uro in ji dodal četrti ("die Viertl Vhr"). Mojster je zaključil delo v novembru "ad ornamentum domus et ad publicam utilitatem", Hren pa se je tako kot vedno po srečno opravljenih poslih zahvalil Bogu in Mariji ("Laus Deo eiusque Matri Virgini benedictae").²¹⁸ Skof je v istem času poskrbel še za popravilo orgel v stolni cerkvi. V ta namen je povabil v Ljubljano beneskega mojstra Vincenza Colonna.²¹⁹ Vrh tega je organiziral tudi nekaj potrebnih zidarskih del pri škofij-skem mlinu ob Ljubljanici. Za delo se je pogodil z ljubljanskim stavbarjem Abondijem Doninom,²²⁰ s katerim je že pred tem sodeloval. Mojster je bil italijanskega rodu in je tudi račune za svoje delo izstavljal ter potrjeval v italijanščini. V tej dobi je sodil med vodilne zidarske mojstre v mestu, saj ga je razen škofa in kapitlja vabil k delu tudi ljubljanski magistrat. Zaradi tesnega sodelovanja z ordinarijem bi mu mogli po pravici nadeti vzdevek "Hrenov arhitekt",²²¹ kar pa seveda ne pomeni, da je bil od škofa uradno potrjen za nadziranje gradbene dejavnosti v diecezi. Arhitekta s takšno nalogo je na primer na svojem teritoriju postavil Carlo Borromeo,²²² Hren pa gradbeništva v tem smislu ni organiziral.

Najbrž je Abondio sodeloval tudi pri zidavi oziroma obnovi beneficiatne hiše v Celju. Hren je delo zastavil, ko je bil še kanonik in stolni dekan, zaključil pa ga je v letu 1598. Stavbo je označil s preprosto kamnitno heraldično ploščo. Zraven svojega grba je pristavil Jezusovo in Marijino ime ter napis: "B. MAGNAE MATRI VIRGINI MARIAE REGINAE COE/LI GLORIOSAE D.D. ANNO DNI. M.D.IIC. THOMAS/ CHRONN CANONIC[US] ET ECCLESIASTES. DEIN DE/CAN[US] ECCLAE. LABACEN. HIC BENEFICIARI[US] COL/LAPSA A FVNDAMENTIS REPARAVIT. SUCCESSOR/ ORA PRO ME ET FRVERE."²²³ sl.90

Med noticami o obsežnejših delih najdemo v škofovih zapiskih večkrat tudi podatke o manjših umetnostnih pridobitvah in nakupih. Medtem ko med drugim velja omeniti, da si je leta 1597 kupil 12 nizozemskih slikanih podob ("Ein 12 schön gemalte Niderlendische figuren erkaufft per 45 fl"), v letu 1598 poroča na primer v svojih zapiskih, da sta ga obiskala dva popotna moža, ki sta mu podarila "ein schön Gemällbuech", ²²⁴ v decembru pa je za cerkev v Novi Stifti pri Gornjem Gradu kupil bandero s sliko.²²⁵

Ljubljanski jezuitski kolegij

V času, ko je Hren prevzel skrb za ljubljansko škofijo, so prišli v Ljubljano prvi jezuiti, ki jih je v mesto povabil že škof Tavčar. Leta 1594 je pisal papežu, da bi v svoji diecezi rad ustanovil jezuitski kolegij, da bi mu jezuiti pomagali rešiti težko versko situacijo, v kateri je "katoliška vera po velikem delu kranjske in štajerske dežele izginila".²²⁶ Tavčar je sprva predlagal, da bi se jezuiti nastanili v Bistri, vendar kartuzijani svojega samostana niso hoteli izročiti novemu redu.²²⁷ Na prošnjo in priporočilo nadvojvoda Ferdinanda, da bi se ljubljanski jezuitski kolegij oskrbel z dohodki frančiškanskega samostana,²²⁸ je papež Klemen VIII. leta 1596 z apostolsko bulo določil, naj se izroči jezuitom opuščeni frančiškanski samostan Blažene Device Marije v Ljubljani in samostan sv. Trojice v Pleterjah.²²⁹ Takoj po prihodu v Ljubljano leta 1597 so redovniki - prvi teden so kot gostje prebivali pri škofu Hrenu - zamenjali njim določeno bivališče s cesarskim špitalom pri sv. Jakobu. Frančiškanski samostan na robu mesta se jim je zdel pretesen, prostor pri sv. Jakobu pa jim je ugajal, ker je bil prostornejši in primernejši za gradnjo novega kolegija. Tu so kupili več hiš, jih odstranili, potem pa so na pridobljenem zemljišču začeli graditi obsežen samostanski kompleks. Nadvojvoda Ferdinand je škofa Hrena in kranjskega vicedoma Kobenclja imenoval za nadzornika gradnje.²³⁰

Zidavo kolegija je projektiral, nadzoroval in vodil jezuitski redovni brat Martin Vallorsa (Vallorto), ki je v ta namen iz Gradca prišel v Ljubljano.²³¹ V oktobru 1600, ko je bil na vizitacijskem obisku v mestu provincial jezuitov Alphons Carrillo, je bil kolegij dograjen že do drugega nadstropja. Arhitekt se je posvetoval s provincialom o oblikovanju vhodnega dela, oken, stropov in posameznih prostorov.²³²

Napredovanje zidave kolegija je spremljal in materialno podpiral nadvojvoda, ki je že leta 1597 podaril jezuitom

1000 gld, v letih 1601 in 1603 pa še 5000 gld.²³³ Za gradnjo se je zavzel tudi škof Hren. Jezuitom je pomagal z denarjem in drugimi darovi. Najprej jim je odštél 1000 fl, ki jih je bil zanje določil škof Tavčar, nato pa je redovnikom vsa leta plačeval stroške za pesek in prevoz materiala; v letih 1598-1606 so v skupnem znesku presegli 2000 fl.²³⁴

Ceprav je Carrillo ob obisku presodil, da bo poslopje že v naslednjem letu (1601) prekrito, so se dela precej zakasnila. Nadvojvoda Ferdinand je zaradi tega odredil, naj poverjeniki (nadzorniki) preskrbe dovolj gradbenega materiala in prevoz na gradbišče, potrebni les pa bo prispevala kartuzija v Bistri. ²³⁵ Jezuiti naj poleg prve urede še drugo lastno opekarno. ²³⁶ Z opeko je redovnikom priskočil na pomoč tudi ljubljanski magistrat. ²³⁷ Na ta način so dela hitreje stekla, tako da je bil vzhodni del kolegija leta 1602 prekrit, v naslednjem letu 24. junija 1603 pa ga je provincial Carrillo posvetil. ²³⁸

Potem, ko je bila stavba pod streho, pa seveda dela še niso bila zaključena. Nadaljevala so se še vrsto let tako počasi, da je Hren potožil redovnemu generalu v Rim, "da se zidava kolegija v Ljubljani že dolgo vleče". ²³⁹ Leta 1605 je vicedomski urad po nadvojvodovem ukazu izplačal jezuitom 5000 gld in enako vsoto spet dve leti pozneje. Kolegij je bil popolnoma dograjen šele v letu 1616, ko je skupaj z novo cerkvijo sestavljal enoten kompleks, ki so ga 1617 obdali še z obzidjem. ²⁴⁰ "Veličastno grajeno" jezuitsko poslopje ("machina ... Collegy Archiducalis permagnifice constructa") je uveljavilo pravilne slopaste arkade. Z njim so jezuiti na ljubljanskem teritoriju prvi utrdili ideal italijanske gradnje z modernimi arkadnimi dvorišči. ²⁴¹

Hren je visoko cenil Ignacijev red in mu je bil vsa leta skofovanja velik dobrotnik. V svojih rekatolizacijskih prizadevanjih se je vedno opiral na jezuite, in čeprav ti večkrat niso sprejeli njegovih načrtov in zamisli, ter kljub poznejšim nesporazumom, jim je vedno ostal naklonjen. ²⁴² Morda velja ob tem pripomniti, da so ga redovniki med drugim podprli tudi pri antiikonoklastični vzgoji mladine, v kateri so oblikovali spoštljivo razmerje do svetih podob. S takšnim poučnim namenom so že leta 1603 in nato spet 1614 uvrstili v program šolskih dram v ljubljanskem kolegiju igro "Constantini persecutio in S. Imagines" ("De Copronymo Iconoclasta Tragœdia"), isti cilj pa so dosegali tudi z drugimi sredstvi.

Ob tolikšni povezanosti z jezuiti je se posebej vabljev podatek, v katerem Hren v neki sicer popolnoma neumetnostni zvezi omenja "Martinum Architectum Jesuitum", ²⁴³ vzbuja pa domnevo, da bi utegnil redovni arhitekt Martin Vallorsa sodelovati pri škofovih stavbnih načrtih (grajski trakt v Gornjem Gradu, Martinova kapela v gornjegrajski kolegiatni cerkvi?). Pisani viri o tem doslej popolnoma molče.

Oltar Kristusovih ran

Notranjeavstrijske dežele so 23. aprila leta 1600 praznovala poroko nadvojvoda Ferdinanda z bavarsko princeso Marijo Ano. Svojemu vladarju so izkazale čast z reprezentan-

čnimi darovi.²⁴⁴ Dogodek je odmeval tudi v Hrenovem življenju, saj je bil z vladarsko družino vedno živo povezan. Poročno slavlje je trajalo kar osem dni. Med slavnostnimi govorniki je bil tudi ljubljanski škof, ki je praznovanje natančno popisal v svojih koledarskih zapiskih.²⁴⁵ Ob tej priložnosti je pri graškem rezbarju Jacobu Holtzwardtu (Holczwart) naročil oltar Kristusovih ran.²⁴⁶ Predstavljal naj bi sv. Tomaža, ki se kleče dotika Zveličarjevih ran. Hren se je z umetnikom pogodil, da mu bo plačal 7 fl za kos. Iz dogovora je mogoče sklepati, da oltarni nastavek ni bil posebno velik. E. Cevc domneva, da je bil njegov osrednji prizor izrezljan v reliefu, dva angela, ki sta ob straneh spremljala Tomaževo potrditev v veri in sta po Hrenovem naročilu držala v rokah orodje Kristusovega trpljenja (arma passionis), pa sta bila verjetno oblikovana kot prosti plastiki.²⁴⁷ Škof je oltarni nastavek namenil najbrž za kapelo sv. Tomaža na notranjem (zgornjem) dvorišču gornjegrajske rezidence; stavbo je več let obnavljal in skrbno pripravljaj na posvetitev. E. Cevc misli, da se je izdelovanje oltarja zavleklo morda vse do posvetitve kapele (1604). Nastavek je bil ena prvih pomembnejših umetnin, ki jih je Hren za svojo diecezo naročil na tujem.

Kapela sv. Pavla v Gornjem Gradu

V letu 1600 se je Hren lotil obnove dveh gornjegrajskih cerkva. To sta bili kapeli oziroma manjši cerkvi sv. Pavla in sv. Marije Magdalene, ki sta stali na (novem) pokopališču onstran rezidenčnega kompleksa. V aprilu (1600) se je škof pogodil s stavbenikom Michelom de Munzano,²⁴⁸ ki je bil gotovo italijanskega rodu (morda iz Manzana v Furlaniji), da bo kapeli "sauber vnd meysterlich vnd guetthelich" tlakoval, izdelal stopnice pri vhodu in oltarju ter oltarno menzo ("Altar Stain") za kapelo sv. Pavla, razen tega pa bo s klaftro visokim obzidjem obdal pokopališče in v obzidju napravil pokopališka vrata. Stavbenik Michel je končal delo v aprilu 1602.²⁴⁹ Ni znano, če je v kapelah napravil kaj več od sprva dogovorjenih del. Vsekakor se je škof v poročilu rimski kuriji leta 1608 posebej pohvalil, da je cerkvi sv. Pavla in Marije Magdalene od temeljev obnovil, ker sta bili skoraj do tal podrti.²⁵⁰ Za objektivno oceno poročila moramo seveda upoštevati nekoliko pretirano Hrenovo stilizacijo, ki pa v resnici njegovih zaslug pri obnovi prav nič ne zmanjšuje. Mogoče je pri popravilih obeh stavb sodeloval tudi steklar Kristof, ki je prejel svoj zaslužek v septembru 1600.²⁵¹

Kapela sv. Pavla je stala torej v gornjem delu pokopališča zunaj samostanskega obzidja ("extra moenia claustrj", "extra muros Oberburgenses").²⁵² Kot zatrjuje Hren, je bila stara in skoraj povsem podrti,²⁵³ kar pomeni vsaj, da je bila v slabem stanju. Po merah in opisu v Buchheimovem vizitacijskem zapisniku je mogoče soditi, da je nastala verjetno že v romanski dobi.²⁵⁴ Hrenova risba v pontifikalnih protokolih, ki je sicer ne moremo nekritično sprejeti, kaže manjšo stavbo, sestavljeno iz treh prostorskih elementov. Najnižji del svetišča je majhen prezbiterij, morda romanska apside, ob prezbiteriju se dviguje preprosta višja ladja z dvema

okenskima odprtinama, nato sledi ob vhodu stolp oziroma zvonik s piramidasto streho. Iz vizitacijskih zapiskov je razvidno, da je imela kapela obokan prezbiterij ("Chorus est cum fornice"), opečnat tlak in nad fasado (nad vrati) lesen stolpič z dvema zvonovoma.²⁵⁵ Ko je Hren cerkvico popravil, jo je skupaj z oltarjem sv. Pavla - lično oltarno menzo je napravil stavbenik Michel - 3. julija 1605 posvetil.²⁵⁶

V letu 1631, ko je kapelo sv. Pavla ("Ecclesiola ... in coemeterio S. M. Magdalene") vizitiral škof Scarlichi,²⁵⁷ so bili v njej že trije oltarji, vendar stranska dva, ozka in neopremljena, še nista bila posvečena, zato je ordinarij ukazal, naj ju odstranijo in v vizitacijskem poročilu njunih patrocinijev ni omenil. Naročil je tudi, naj popravijo pokopališka vrata, zraven pa je omenil, da kapelo oskrbuje bratovščina čevljarjev, ki jo je potrdil škof Tomaž. Leta 1641 je stal v cerkvi en sam oltar "bene ornatum".²⁵⁸ V času Jožefa II. so stavbo podrli in tri kamnitne epitafe otrok iz družin Butalič in Andrian prenesli od tod v Bočno ob Dreti, kjer so danes vzdani v zunanjo severno steno.²⁵⁹ Kvalitetnejšega iz leta 1622 moremo pripisati Trantnerjevemu mojstru.

Kapela sv. Marije Magdalene v Gornjem Gradu

Blizu kapele sv. Pavla na spodnjem delu pokopališča je stala cerkva sv. Marije Magdalene. Zgrajena je bila onstran mostu ("trans pontem") na kraju, kjer so v preteklosti prebivale benediktinke. Ta prostor so ljudje še v Hrenovem času imenovali "in der Clause",²⁶⁰ škof sam pa celo trdi, da so bili v njegovih dneh še vidni temelji ženskega samostana ("ubi antiquitus Monasterij Monialium ... rudera conspiciuntur deuastati ...").²⁶¹ Cerkev spokornice Marije Magdalene je bila torej bogoslužno središče gornjegrajskih benediktink. Kot benediktinska redovna arhitektura, ki se je oblikovala ob evropskih zgledih, je bila odlična tako po projektu kot v kamnoseških detajlih.

Hren je stavbo narisal v pontifikalne protokole; podobno kot pri cerkvi sv. Pavla je razvrstil stavbne dele in začrtal njihovo višinsko rast. Za rekonstrukcijo kapele so mnogo bolj pričevalni Buchheimov perspektivni zemljevid Gornjega Gradu, poznejši Orožnov opis,²⁶² zlasti pa Haasovi zapisi in risbe iz preteklega stoletja.²⁶³ Po ohranjenem dokumentarnem gradivu je M. Zadnikar uvrstil kapelo sv. Marije Magdalene med cerkve s pravokotnim oziroma kvadratnim prezbiterijem, časovno pa že v prehodni slog med romaniko in gotiko, kot je bilo mogoče določiti po križno-rebrasto obokanem kornem kvadratu.²⁶⁴ Stavbno podobo cerkve je nato temeljito razčlenil in opredelil I. Stopar.²⁶⁵ Po zbranih izsledkih in Haasovih risbah (tloris in detajli) je ugotovil, da je kapela, ki po kvaliteti ne sodi v okvir naše skromne podeželske arhitekture, nastala v neposredni odvisnosti od bližnjega samostana benediktinskih menihov. Primerja jo cerkvi konverzov v Spitaliču in soglaša s Haasovo datacijo v čas okoli 1240-1250. Tudi Orožen pravi, da je bila cerkev "prastara". Prvič je omenjena šele v letu 1438.²⁶⁶

Po tlorisu, kakršnega kaže Haasova risba in potrjujejo poznejši vizitacijski zapisi, je bila stavba romanska, v nadrobnostih pa je že napovedovala gotiko. Imela je pravokotno ravno krito ladjo in približno enako širok kvadraten križno-rebrasto obokan prezbiterij. Pred fasado je stala lesena lopa, nad pročeljem pa se je dvigal lesen stolpič z dvema zvonovoma; Orožen pravi, da je bil starejši iz leta 1594, mlajši z letnico 1615 pa je nastal po Hrenovem naročilu, kakor je mogoče razbrati iz napisa: "O Jessu magister bone propitius esto populo tuo S.S.S. Lazare M. Magdalena et Martha orate pro nobis. Ad laudem Jesu et Mariae Thomas IX. Epus Lab. F. F. et Consec. Elias Somrakh civis Lab. fudit me anno 1615". Cerkev je bila tlakovana s cvetlično ornamentiranimi reliefnimi tlakovci.²⁶⁷

Hren jo je našel skupaj s kapelo sv. Pavla "propemodum collapsas" in jo je, kot zatrjuje v svojem načinu izražanja, od temeljev obnovil ("a fundamentis reparauj").²⁶⁸ Spomladi 1600 je začel obnavljati Magdalenino kapelo stavbar Michel de Munzano²⁶⁹ in že 6. avgusta (1600) jo je škof rekonziliriral ter hkrati posvetil pokopališče, ki ga je kmalu zatem določil za farno.²⁷⁰ Zaradi tega je kapela od Hrenovega časa dalje fungirala kot pokopališka cerkev.

V Scarlichijevem času (1631) so bili v Magdalenini kape-li trije posvečeni oltarji: Marije Magdalene, Device Marije in Janeza Krstnika.²⁷¹ Orožen pravi, da je bil veliki oltar zaznamovan s Hrenovim grbom,²⁷² ker pa ne pove nič določnejšega, ne vemo, kaj je škof pri oltarju v resnici napravil oziroma izboljšal (menzo, sliko ali kipe?). Po Buchheimovem opisu (1652)²⁷³ je oltar v koru imel kamnitno menzo, nad njo je visel velik in zelo star Križani (Križanega v vizitacijskem poročilu omenja tudi Rabatta (1665): "habens ... Iconem uetustissimam Crucifixi"²⁷⁴) - utegnil bi izvirati celo iz časa nastanka cerkve - ob njegovem vznožju je bila nameščena slika sv. Marije Magdalene, ob njej na straneh v "duabus angustis uix medio palma latis fenestris" pa sta stali okorní plastiki Device Marije in Janeza Evangelista.

Iz vizitatorjevih poročil v letu 1641 je mogoče povzeti, da je bila cerkvena streha zaradi starosti na mnogih mestih poškodovana.²⁷⁵ V osemdesetih letih 17. stoletja je bila stavba, zlasti prezbiterij, že v zelo slabem stanju,²⁷⁶ v naslednjem stoletju (1867-1869) pa so jo podrli in pozneje (1883) izkopali tudi njene temelje.²⁷⁷

Hrenova vizitacija

Že od 6. stoletja dalje je pravica do vizitiranja škofijskega teritorija postala eden glavnih škofovskih privilegijev. Tridentinski koncil je v tem spoznal odlično sredstvo za uresničitev katoliške reforme, zato je v skladu z večjim poudarkom škofovske oblasti spet naglasil pravico in dolžnost ordinarijev, da vizitirajo svojo diecezo ("munus visitationis"), in določil turnus vizitacij. V praksi se je uveljavil določen način oziroma vrstni red vizitiranja.²⁷⁸ Po uveljavljenih tridentinskih smernicah bi moral Hren svojo diecezo vizitirati vsako tretje leto, vendar terena kljub nuncijevim opozorilom sam ni redno obiskoval, pač pa je

večkrat pošiljal s takšno nalogo na pot svoje namestnike (delegate).

Na prvo vizitacijo škofije se je ordinarij odpravil v juniju in juliju leta 1600. Najprej je obiskal župnije na Stajerskem in Koroskem. Ob tej priložnosti je v Pliberku posvetil oltar sv. Barbare, v Novi Stifiti pet zvonov in osem zvonov v Slovenjem Gradcu.²⁷⁹ Iz vizitacijskih poročil, ki jih še ni zapisoval sistematično, je razvidno, da je zlasti z izredno lego pritegnila njegovo pozornost že dvoransko zamišljena cerkev sv. Pankracija na Gradu nad Starim trgom.²⁸⁰ Ko je med potjo maševal v grajski kapeli sv. Nikolaja v Podčetrtku, je terjgal od lastnikov, da vrnejo v kapelo manjkajoče podobe. V naslednjem letu (1601) je vizitiral še Gorenjsko in spotoma posvetil cerkev sv. Klementa v Rodinah.²⁸¹

Risbe v Hrenovih pontifikalnih protokolih

V čas od 1600 do 1627 datirajo risbe v Hrenovih pontifikalnih protokolih. Po kvaliteti so precej različne in kažejo na več avtorjev. Tiste, ki dosegajo višjo kvaliteto, raven, so nedvomno delo škofovih slikarjev, slabše pa je narisal Hren sam. V celoti je opremil prvi zvezek protokolov, v drugem pa je pero večkrat prepustil bolj izkušenim. Posvettivne zapise je ilustriral z risbami cerkva, kapel, oltarjev in škofovskih insignij, tu in tam pa jih je okrasil in poudaril še z različnimi ornamentalnimi dodatki (listne iniciale, okviri z bisernim nizom, križi, tabulae ansatae). Risbe, ki so pogosto tako shematične, da nimajo prave dokumentarne vrednosti, pač pa samo ilustrativno, je opremil z napisi in jih včasih skorajda preglasil z dodanim besedilom. V risanju ni bil posebno spreten, vendar kdaj pa kdaj presenetiti opazovalca s poznanjem aktualnih likovnih oblik in s kar iluzionističnim učinkom sicer površno povlečenih črt.

V drugem zvezku pontifikalnih protokolov je mogoče razločevati več rok. Takoj na začetku, v letu 1612, zasledimo spretnega mojstra (Höbner?), ki je napravil nekaj zelo kvalitetnih risb (cerkev sv. Florijana pri Sošanju, oltar v ljubljanski šempetrski cerkvi, kapela v gornjegrajski kolegiatni cerkvi). Za njim je nadaljeval z ilustriranjem škof sam. Med njegove risbe se je v letu 1614 vrinila slikovita upodobitev krajine z gradom in s cerkvijo sv. Jurija nad Igom. Od leta 1618 pa vse do konca je pontifikalne zapise povečini opremil umetnik (Steydler?), ki je bil očitno ves ta čas v Hrenovi službi oziroma v njegovi neposredni bližini. Razen posameznih objektov je narisal tudi nekaj interesantnih mestnih vedut. Par risb je od druge roke; subtilna upodobitev škofa na piedestalu bi utegnila biti Weissmannovo, risbi škofa v scenskem prizorišču in prenosa nazareške hišice pa sta morda Khrännovo delo. Ker nimamo primerjalnega gradiva, je atribuiranje seveda negotovo. Delno bi ga utegnile potrditi le razširjene in poglobljene študije.

Potovanje v Trst

V avgustu leta 1600 je Hren skupaj z rektorjem ljubljanskih jezuitov odšel na prvo daljše potovanje proti jugozaho-

du, v Trst. Lapidarno poroča, da si je med drugim ogledal svetišče sv. Justa, kjer je občudoval znamenite mozaike, drugih vtisov s popotovanja pa ne omenja.²⁸²

Véliki oltar v Braslovčah

Najbrž je ljubljanski škof napotil v Braslovče slikarja Egidija Thumba, da bi obnovil véliki oltar v cerkvi Matere božje, ki jo je pred kratkim poškodoval požar. Delo mu je Hren izplačal v oktobru 1600.²⁸³ Iz doslej znanih podatkov ni mogoče ugotoviti, če je bil Egidij Thumb tisti "katoliški" slikar, kateremu je škof že v marcu 1600 skupaj z mizarjem poravnal dolg za sliko Naše ljube Gospe.²⁸⁴ Prav tako ne moremo dovolj utemeljeno povezati z njim devet "lepih oljnih slik";²⁸⁵ ordinarij jih je kupil ob koncu leta in jih plačal z 9 zlatniki. Ta naročila oziroma nakupe v letu 1600 bi najbrž z večjo verjetnostjo smeli povezati s slikarjem A. Pluementallom, nimamo pa za to doslej nobenih pismenih potrditev. Interesantno je, da Hren v poznejših noticah umetnikov ni več opredeljeval s terminom "katoliški".

Zlatarski izdelki

Posebno pozornost je škof posvečal dragocenostim, zlasti še zlatarskim izdelkom. V tem je bil njegov estetski okus naravnani v skladu s kulturo drugih dežel tedanje Evrope. Zlatarski izdelki naj bi zadovoljili vse večjo potrebo po reprezentanci, ki se je izrazito manifestirala predvsem v dvornem okolju in je bila značilna tudi za graški dvor. Novi okus se je uveljavil tudi v katoliški Cerkvi, ki je zavračala negodovanje protestantov nad dragocenimi bogoslužnimi predmeti. Cerkev je zagovarjala darove in izdatke za sakralno umetnost in pri tem navajala svetopisemske zglede.

Hren je naročal zlatarske izdelke, predvsem liturgične predmete in posodje, pri zlatarskih mojstrih v Ljubljani ter v manjših središčih na Kranjskem in Stajerskem. Leta 1600 je prvič dokumentiran v sodelovanju z ljubljanskim škofom zlatar Nikolaj (Niclaß) Werner. Po rodu je bil Saksonec, bival pa je v Ljubljani v hiši, pred katero je télovska procesija drugič postala. Sprva je bil menda "hud krivoverec, nato pa se je spreobrnil v dobrega in pobožnega katoličana".²⁸⁶ Iz Hrenovih koledarskih notic je razvidno, da mu je Werner po prvih naročilih izdelal kelih in dva srebrna oltarna svečnika.²⁸⁷

Skofijski pečatniki

Na pragu stoletja se je v Ljubljano priselil Sved Abel Degen. Ukvarjal se je z oblikovanjem pečatnikov (v virih je omenjen kot pečatorezec oziroma grborezec) in z zlatarstvom. Ljubljanski arhivski viri ga prvič omenjajo leta 1601, ko je postal najemnik hiše v Zvezdarski ulici. Hren se je takoj obrnil nanj z raznovrstnimi naročili. Mojster mu je najprej izdelal zlat pečatni prstan, v katerega je po škofovi želji vrezal cesarskega orla s škofijskim in Hrenovim grbom na prsih.²⁸⁸ Oba grba je vrezal tudi na dva srebrna svečnika, najbrž na tista, ki ju je izdelal zlatar Nikolaj.²⁸⁹ Nato je

s srebrom okoval v rdeč žamet vezan misal.²⁹⁰ Takšni kovinski ščitki so bili v tem času običajno zelo lepo oblikovani in niso knjige le varovali pri uporabi, temveč so jo tudi krasiли.

sl.2 Čeprav arhivsko ni sporočeno, je vendar zelo verjetno, da je Degen napravil tudi ličen srebrni obrobek Hrenove korne knjige s poznorenesančnimi in zgodnjebaročnimi skladbami.²⁹¹ Knjiga je likovno vabljava še zato, ker jo je eden škofovih sodelavcev (Weissmann?) opremil s kolorirano risbo na uvodnem listu; v pretehtano izbranih manierističnih barvnih tonih (vijoličasta, zelena in rumena barva) je naslikal episkopalne insignije ter škofijski in Hrenov grb, v okvirih iz zavojčevja pa je izpisal škofovo ime in geslo. Z biseri in dragimi kamni okrašena mitra ter bogat pastorage s suda-rijem vzbujata vtis, kot da bi ju umetnik povzel po konkret-nih Hrenovih pontifikalijah.

sl.88 Med najpomembnejše Degenove izdelke sodijo prav gotovo škofijski pečatniki. V decembru 1601 je Hren naročil pri mojstru veliki škofijski pečatnik, na katerem naj upodobi Našo ljubo Gospo z malim Jezusom v kraljevski dvorani in ob straneh lična grba škofije in Hrenovega rodu. Ob robu naj mojster vreže napis, za delo pa bo prejel 40 fl.²⁹² Kako je pečatorezec izpolnil škofovo željo, kaže več ohranjenih suhih pečatov na listinah v KAL.²⁹³ Likovno je pečatnik interesantna sestavljenka različnih stilnih elementov. Vrh kompozicije sklepata mitra in pastorage. Pod gotsko obliko-vanim baldahinom, ki predstavlja kraljevsko dvorano, sedi Mati božja z Jezusom v naročju. Sedeča Marija je povzeta po renesančnih likovnih rešitvah, robustna angela ob straneh, ki v rokah držita grbovne ščitke, pa je mogoče (skupaj z nekaterimi drugimi detajli) uvrstiti kar v manieristično oblikovno zakladnico. Ob robu pečatnika je vrezan napis: "SIGILLVM: THOMAE: DEI: GRATIA: EPISCOPI: LABACEN:" z letni-co 1599, ki ustreza letu Hrenove konsekracije. Razen velikega je imel Hren še nekaj manjših pečatnikov, ki so se razlo-čevali po velikosti in razvrstitvi škofovskih insignij. V SAL in KAL je ohranjenih več z različnimi Hrenovimi pečati opremljenih listin.²⁹⁴

Lesena cerkev v Petrinji

sl.5 Med najbolj domiselne in širokopotezne Hrenove ideje sodi zamisel o postavitvi cerkve v Petrinji. Ko je leta 1601 novoimenovani zagrebški škof Nikolaj Selnizey (Zelnizey - Nikola Zelnicki) povabil Hrena za posvečevalca, je ta vabilo z veseljem sprejel in mu na praznik sv. Stefana kralja v zagrebški stolni cerkvi podelil škofovsko posvečenje.²⁹⁵ Po slovesnosti si je ljubljanski ordinarij skupaj s spremstvom ogledal trdnjavo Sisek²⁹⁶ in celotno področje, na katerem se je leta 1593 odvijala slavna bitka s Hasan-pašo Predojevi-ćem. Ustavil se je tudi pri mostu, kjer je Hasan-paša z vojsko vred utonil v Kolpi. Ob spominu na dogodek, ki je naše dežele ubranil pred napredovanjem turške vojske, je Hren na slovečem kraju pokleknil in se zahvalil Bogu za rešitev.²⁹⁷ Naslednji dan je z zagrebškim kanonikom Joannom Nardinom nadaljeval pot v Petrinjo, koder je leta 1592 bo-

senski beglerbeg Predojević zgradil trdnjavo, ki pa je le do 1595 ostala v turških rokah. Ljubljanski škof si je trdnjavo in vojno opremo pozorno ogledal, nato pa je sklenil, da bo v Petrinji, kjer ni bilo nobenega svetišča, postavil cerkev, namen pa so z darovi podprli tudi njegovi spremljevalci.²⁹⁸ Ob tem dogodku se je torej začela znana zgodba o lesenem svetišču, ki jo je kot mikaven dogodek iz naše preteklosti omenil celo Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske.²⁹⁹ Ker je škof opazil, da na kraju samem ni dovolj kamenja in gradbenega materiala za zidavo, se je odločil, da bo iz Gornjega Gradu v Petrinjo po Savinji in Savi na splavih pretovoril že obdelan in pripravljen les ("e lignis Oberburgi conductis et in ratibus aptatis et compositis"), njegovi tesarji pa bodo nato cerkev sestavili (montirali).³⁰⁰ Vojaški posadki v Petrinji je obljubil tudi vso cerkveno opremo ("cum altaribus et campanis"). Za patrona načrtovane cerkve je izbral sv. Ahacija s tovariši mučenci, ker so majhne krščanske čete na njegov god pri Sisku premagale močno turško vojsko, zagrebški škof pa se je pozneje odločil za patrocinijsk. Lovrenca.³⁰¹ 26. avgusta se je Hren poslovil od "ljubega prijatelja" škofa Nikolaja in se vrnil na Kranjsko.³⁰²

Obljubo je Hren začel kmalu izpolnjevati, saj je bil človek dejanj in prav v tem se kaže njegova resnična veličina. 26. 11. oktobra 1601 je poslal v Petrinjo "dvornega" tesarja Kristofa Zupana (Christoff Suppan), da bi postavil kapelo ("oratorium"), in kranjskega urarja Lovrenca Sakherja, da bi v Petrinji in Zagrebu napravil uro.³⁰³ Hkrati je na splavih odpravil proti Sisku tudi les in potreben gradbeni material.³⁰⁴ Hren je v zapiskih sicer omenil, da bo les "zbral, pripravil in sestavil" v Gornjem Gradu, vendar moremo sklepati, da je bila do končne dodelave še dolga pot, saj so njegovi tesarji potrebovali kar precej časa za postavitev cerkve.

V januarju 1602 se je oglasil v Gornjem Gradu gvardijan Luka iz Zagreba.³⁰⁵ Škof ga je poprosil, naj prevzame skrb za opravila, ki bodo do zaključka postavitve petrinjske kapele še potrebna; Hrenovi tesarji so dotlej opravili že polovico dela. Gvardijanu je za petrinjsko cerkev izročil portatile, ki ga je pred tem posvetil. Obljubil je, da bo v svojo novo ustanovo kmalu poslal še druge slike ("tabulae aliae") in opremo,³⁰⁶ hkrati pa bo napotil tja tudi mizarja.

Dela v Petrinji so se nadaljevala še v naslednjem letu (1603). Za tesarjem Kristofom je odšel na Hrvaško kamniški tesar Pankrac Petschacher. V septembru 1603, ko je bila kapela z zvonikom vred postavljena, sta se mojstra vrnila v Gornji Grad, kjer jima je Hren delo izplačal.³⁰⁷ Cerkev je posvetil zagrebški škof Simon Dragolich (Šimun Bratulić).³⁰⁸

Hrenova lesena cerkev v Vojni krajini ni bila izjemna, saj je v tem času na obmejnem pasu Hrvatske potrjen obstoj mnogih lesenih svetišč, ob katerih se je mogla izkristalizirati njegova zamisel. Pod stoletno turško nevarnostjo je na področju "Reliquia reliquiarum" rasla predvsem preprosta lesena arhitektura, ki si je sposojala oblike pri monumentalnih zidanih cerkvah. Za tedanje življenjske razmere je bila takšna arhitektura zelo primerna, saj jo je bilo moč postaviti v kratkem času brez velikih stroškov. Precej veli-

ko cerkev v Drnjo so na primer postavili le v kratkih štirih mesecih.³⁰⁹ Če upoštevamo, da so Hrenovi tesarji potrebovali precej več časa - cerkev so dokončali v dveh letih - moremo sklepati, da je bila petrinjska stavba precej obširna in gotovo lepo opremljena. Z ničemer ni dokazano, da bi bil Hren postavil na Hrvatskem več lesenih cerkva.³¹⁰

Obnova in gradnja župnišč

Ljubljanski škof ni skrbel samo za svetišča, temveč je radodarno pomagal tudi pri zidavah in obnovah drugih cerkvenih objektov. V letu 1603 je na primer gmotno podprl gradnjo župniškega dvorca v Mozirju,³¹¹ pozneje pa je sodeloval tudi pri zidavi župnišča v Skalajah, kjer je bila v spomin nanj vzdana heraldična plošča z njegovim grbom in napisom: "Thomas IX. Epus Labacen. F.F. - L.D.E.M.M.V."³¹² Za obnovo župnišč je zadalžil župnijske upravitelje, katerih prizadevanje na tem področju je zelo cenil. Tako je leta 1611 pohvalno poročal nunciju o kranjskem vikarju Janezu Rosmanu, ki je izpolnil njegov ukaz, "vti ruinosam, et iam quasi collapsam Crainburgensis nostrae Parochiae aedem pro clericis et sacerdotibus cooperatoribus suis restauraret, et reficeret."³¹³ Leta 1613 je v istem smislu pohvalil tudi kanonika Schrieperja.

Liturgični predmeti

Liturgične predmete je Hren naročal pri zlatarjih in kupoval pri trgovcih. V letih 1601-1602 je kranjski zlatar Georg Fischer (Vischer) po njegovem naročilu popravil in pozlatal "prekrasno" srebrno gornjegrajsko monštranco, izdelal srebrni ciborij in ga pozlatal, popravil pacifikal z okroglo "biserno" (najbrž iz biserne matice) podobo sv. Janeza Evangelista, napravil lepo podnožje pri Križanem in opravil še več manjših del.³¹⁴

Trgovci, kramarji in knjigotržci so bili v ljubljanskem in gornjegrajskem škofijskem dvorcu stalni Hrenovi gostje.³¹⁵ Bogoslužne predmete je ponavadi prinašal škofu ljubljanski trgovec Ahac Ambschel, iz Benetk pa je občasno prihajal trgovec Peter Donat ("Buech und Bilder Cramer"), ki je ordinarija oskrboval tudi z liturgičnimi knjigami.³¹⁶ Po tej poti si je ljubljanski škof pridobil več beneških izdelkov in umetniških del.³¹⁷ Ko se je Peter Donat jeseni 1602 po trgovskih dolžnostih vračal domov, mu je Hren izročil pismo, v katerem je zaprosil beneškega mojstra Vincentija Colonna ("Orgelmacher zu Venedig"), da bi napravil nove orgle za gornjegrajsko cerkev. Škof je želel v kolegiatni cerkvi "v veliko tolažbo vernikov" postaviti kvaliteten instrument, da bi oplešal bogoslužno spremljavo, pozneje pa je mogel ob njem skrbno vzgajati svoje gojence v petju in glasbi.

Zidarska dela v Gornjem Gradu

Gornjegrajsko kolegiatno cerkev in celoten stavbni kompleks skupaj s kapelami je Hren nameraval kar najlepše obnoviti in urediti, zato tu ni primanjkovalo dela za slikarje, klesarje in stavbarje. Ko je stavbenik Michel de Munzano

zaključil dela pri cerkvicah sv. Magdalene in sv. Pavla,³¹⁸ je nadaljeval z zidavo in popravili pri Tomaževi kapeli, v Marijini cerkvi in v grajskem traktu. V kolegiatni cerkvi je popravil razpadajočo steno ob stari prižnici in v koru na oboku razširil odprtino, ki so jo uporabljali za ponazoritev Kristusovega vnebohoda, v gradu pa je obokal, tlakoval in uredil sobico za Hrenovega strežaja ter opravil še nekaj drugih del.³¹⁹ Pozneje med Hrenovimi sodelavci stavbenik Michel ni več omenjen.³²⁰

Kapela sv. Tomaža v Gornjem Gradu

Leta 1608 je ljubljanski škof poročal v Rim, da je postavil novo kapelo sv. Tomaža, ker je bila prvotna popolnoma opuščena in oskrunjena: "Capellam ... S. Thomae ad quinque stigmata plane desertam ac prophanatam, nouam feci."³²¹ Pozneje (1623), ko je v kapeli ustanovil mašni beneficij, je zapisal, "da je bila kapela že povsem razpadla, uničena in oskrunjena, pa jo je na svoje stroške obnovil v tem sijaju in jo posvetil."³²² Vsekakor drži, da je stavbo le obnovil, vendar tako temeljito, da svoji formulaciji primerno večkrat govori kar o "novi kapeli". Tudi podatki v njegovi pogodbi s slikarjem - v konceptu poslikave se je Hren prilagodil prvotni, očitno gotski obliki kapele - zlasti pa še določila o restavriranju starih fresk potrjujejo, da stavbe ni na novo postavil, čeprav se je s tem še več let pozneje pohvalil tudi apostolskemu vizitatorju Sikstu Carcanu.³²³

Kapela sv. Tomaža pri peterih Kristusovih ranah je stala na notranjem (zgornjem) dvorišču gornjegrajske rezidence.³²⁴ Na obnovo zgradbe je, kot kaže, mislil Hren že leta 1600, ko je v Gradcu naročil oltar Kristusovih ran, do katerih je v svojih pridigah vernikom še posebej priporočal gorečo pobožnost.³²⁵ Potem, ko je poskrbel še za zidarska popravila, je poiskal primerne slikarje. Poklical jih je s Koroškega, kjer jih je utegnil srečati na župnijah, ki so pripadale ljubljanski škofiji.

Zdi se, da je ljubljanskemu škofu posredoval slikarja Antona Fluementalla starejšega in mlajšega pliberski vikar Hanns Wolf. Z njim v zvezi je v škofovih noticah najti podatke iz leta 1601; v njem umetnik ni natančneje imenovan, kot kaže, pa bi ga morda že smeli povezati s slikarjem Fluementallom. V decembru 1601 je namreč Hren naročil Hannsu Wolfu in Hannsu Lintzerju, naj zaradi kuge na Koroškem kupita barve za "njegovega" slikarja, da bo tako mogel "alhye" opraviti delo, ki mu ga je bil naročil.³²⁶ Naslednje leto (1602) je Hanns Lintzer "Eberndorffischer Rysstmeister" pisal škofu, da bo poskrbel, da bo "slikar" kar najhitreje začel z delom. Sporoča, da je vikarju poslal Hrenovo naročilo in priložil njegovo pismo. Ker pozna škofa, ve, da bo plačal pošteno, tako da bo mogel slikar po njegovi želji delo mojstrsko izpeljati. Pristavlja še, da slikar, ki napravi "ein guet Christlich werkh", zasluži plačilo pri Bogu, seveda pa sodi k temu tudi honorar. Ubogi stari mož - Lintzer misli gotovo na Antona Fluementalla starejšega - razen Boga nima drugega, da bi se zatekel v njegovo varstvo, kot le škofa Hrena, ki slovi kot varuh in rednik ubogih. Zato

prosi škofa, naj tudi sam uredi vse potrebno, da bi mojster lahko kmalu pričel s slikanjem, barv pa mu ni treba kupovati. Svetuje, naj slikarju, ki "tam" dela in še ni dokončal, plačuje vsak kos posebej, skupaj s hrano in pijačo. Umetniku pomaga njegov pomočnik. Škof naj delo pregleda in izrazi misli in želje po svojem okusu. Ob koncu zatrjuje Hrenu, da bi v vseh treh deželah težko našel primernejšega, cenejšega in tako sposobnega umetnika.³²⁷

Iz omenjenega pisma ni razvidno, katero Hrenovo naročilo je imel v mislih dobrloveški orožar, natančneje pa poznamo pogodbo za poslikavo Tomaževe kapele. Hren je 23. julija 1602 sklenil s celovškim slikarjem Antonom Pluementallom (Pluementhall) mlajšim pogodbo za delo v Tomaževi kape-li.³²⁸ Dogovorila sta se za hrano, stanovanje in 50 fl honorarja, škof pa mu je že takoj pri vikarju Hannsu Wolfu izplačal 20 fl predujma. V Gornji Grad sta s slikarjem Antonom mlajšim prišla tudi oče Anton Pluementall starejši in pomočnik Jobst. Oče je bil tedaj že prileten mojster. Kot beljaški in nato celovski meščan je bil v svojem času priznan umetnik. V letih 1580-1601 je slikal v službi celovškega magistrata, pomembno naročilo pa mu je medtem zaupal tudi krški opat. Po njegovi želji je v starodavni krški stolnici poslikal tri romanske apside, kjer moremo v sicer fragmentarno ohranjenih freskah v manieristično ubranem slogu še začutiti naslon na beneškega Tintoretta.³²⁹ V Gornjem Gradu je slikal le v Martinovi kapeli, drugod pri nas pa doslej njegovo delo ni ugotovljeno, dasi bi nanj upravičeno skleпали.³³⁰ Tudi s podatki o umetniškem delu njegovega sina na naših tleh nismo dosti na boljšem. Ker se je učil in pomagal v očetovi delavnici, so vplivi tega pouka oziroma sodelovanja prav gotovo odsevali tudi v njegovem slikarstvu, kaj zanesljivejšega pa o tem ne vemo.

Anton mlajši in njegov pomočnik Jobst sta Tomaževo kape-lo poslikala oziroma restavriral po Hrenovem vsebinskem načrtu, ki je upošteval staro poslikavo. V prezbitერიju ("das Chörl ob des Altars") sta pozlatila vse klesane (nosilne) arhitekturne člene. Na oboku, ki je bil verjetno deljen v dve traveji, sta pozlatila kamnitne dele (sklepni-ke) in razvrstila (obnovila?) štiri evangeliste in štiri cerkvene učitelje. Koncept obočne poslikave je bil torej popolnoma srednjeveški (gotski), odlikoval pa se je po prav-catem "dvornem" bogastvu. Slikarja sta nato po škofovem naročilu okrasila še stene, slavlolik in, kot kaže, tudi zunanjsčino, pri čemer sta v glavnem "lepo" obnovila stare freske (Hren v pogodbi omenja sv. Dorotejo, sv. Nikolaja, Angelovo oznanjenje, "Vesperbild", sv. Krištofa in sv. Boštjana) in z barvami uokvirila vrata in druge kamnitne dele. V decembru 1602 sta delo dokončala in prejela plačilo.³³¹ Škof jima ni izplačal samo po pogodbi dogovorjenih 50 fl, temveč jima je izročil dvojno vsoto z utemeljitvijo, da sta pozlatila veliko površin in da sta ustregla njegovim željam. Delo sta gotovo dobro opravila, saj je bil Hren z njim očitno zadovoljen.

V letu 1602 je Hren kapelo zasteklil³³² in najbrž tudi tlakoval; mogoče je uporabil zanjo večbarvne marmorne tla-kovce, ki jih je v juliju plačal kamnosekom.³³³ V poletnem

času 1604 je bila stavba nazadnje le pripravljena za posvetitev. Škof je povabil k slovesnosti celo nadvojvoda Ferdinanda in njegovo mater Marijo, vendar sta se oba pismeno opravičila in se konsekracije nista udeležila. 21. avgusta so v procesijah z banderi in s petjem začele prihajati v Gornji Grad množice vernikov. Naslednji dan je Hren zelo slovesno opravil posvetitveni obred. V procesiji je nesel relikvije od velikega oltarja v Marijini cerkvi mimo kapele sv. Ursule čez pokopališče na gornje dvorišče k Tomaževi kapeli. Skupaj s kapelo je posvetil tudi vse tri njene oltarje: sv. Tomaža, Device Marije in sv. Marije Magdalene ter sv. Katarine.³³⁴ Marijin oltar je v resnici obsegal vse sveto sorodstvo, zato je v vizitacijah včasih opredeljen kot oltar sv. Ane³³⁵, poznosrednjeveški motiv sorodstva pa kaže tudi na približni čas nastanka stranskih oltarjev, ki sta v takšni obliki vsekakor nastala že pred Hrenovimi posegi. Hren ob posvetitvenem zapisu stavbe v pontifikalne protokole ni narisal.

Kapela sv. Tomaža je z graškim oltarjem - njegova lokacija sicer ni neposredno dokazana, je pa zelo verjetna - in z odlično poslikavo postala ob kolegiatni cerkvi verjetno najlepši objekt v Gornjem Gradu, saj zatrjuje Hren sam, da jo je "quam potui decentissime decoravi".³³⁶ Z njo se je škof primerno oddolžil svojemu nebeškemu patronu. Ko je Tomaževo kapelo "in superiori aula" vizitiral Scarlichi (1631), je omenil, da je vsa okrašena s slikami: "Sacellum-que ipsum est totum picturis exornatum."³³⁷ Iz vizitacijskih poročil je tudi razvidno, da stranska oltarna nastavka nista imela "podob", temveč sta bila naslikana na steno. Buchheim ju je takole opisal: "In capella S: Thomae omnia bene prouisa, praeter lateralia duo altaria, quae non ex ligno uel tabula, sed in nudo solum pariete, suos habent depictas icones."³³⁸

Koroška slikarja Anton Pluementall mlajši in njegov pomočnik Jobst sta med delom v Tomaževi kapeli napravila Hrenu še več manjših slikarskih uslug.³³⁹

Kapela sv. Martina in Marijinega oznanjenja v gornjegrajski kolegiatni cerkvi

Medtem, ko sta Anton mlajši in Jobst poslikavala Tomaževo kapelo, je stari mojster Anton Pluementall starejši krasil obok kapele sv. Martina in Marijinega oznanjenja v kolegiatni cerkvi. Skofovo notico v koledarju je mogoče razumeti, kakor da je umetnik slikal kasetiran obok z imitacijo marmornih kaset.³⁴⁰ Hren se je namreč v tem času lotil v kapeli prvih obnovitvenih del, intenzivneje pa jo je urejal spet po letu 1607, ko je v njej izbral prostor za svojo grobnico in jo je zato z okrasjem ter opremo še posebno odlikoval.

Stegenšek trdi, da je kamnitna plošča z letnico 1602 - danes je shranjena v gornjegrajskem lapidariju - zaznamovala Martinovo kapelo.³⁴¹ Če je Stegenskova trditev pravilna, pritrjuje domnevi, da je Hren do leta 1602 že prezidal oziroma preuredil zaključek severne ladje, torej staro romansko apsido, ki je morda že od vsega začetka imela tudi predpros-

sl.93 tor.³⁴² Pri delu v kapeli bi utegnil biti udeležen stavbar, ki je pozidal (prezidal) Hrenov grajski trakt. Tudi kamnitna spominska plošča je delo istega mojstra, ki je izklesal heraldično ploščo na grajskem krilu. Obe sta datirani z letnico 1602. Mojster se po načinu in kvaliteti dela loči od poznejših škofovih kamnosekov. Na plošči je plastično oblikoval episkopalne insignije in v volutasti kartuši združil škofijski in Hrenov grb, opremil pa jo je z napisom: "THOMAS IX. EPVS. LABACEN. F.F. L.D.E.M.M.V. MDCII."

Goriška sinoda

V juniju 1602 se je ljubljanski škof udeležil goriške sinode.³⁴³ V Gorico ga je skupaj z deželnim glavarjem Gašparjem Lanthierijem poslal nadvojvoda Ferdinand. Na sinodi je Hren proti patriarhu Francescu Barbaru branil pravice ljubljanske dieceze. Ob tej priložnosti je obiskal tamkajšnje kapucine ter si ogledal Gradež in Oglej, kjer je v "revnem, nekdanj pa zelo slavnem svetišču" maševal v kripti svetih mučencev Mohorja in Fortunata. Potovanje do Ogleja je bila Hrenova najdaljša pot v smeri proti Italiji; v zapiskih lapidarno dodaja, da je zapravil skupno več kot 300 fl.³⁴⁴

Privilegij za oltar sv. Trojice v ljubljanski stolnici

Natančneje še vedno ni znano, kdaj so začeli papeži obdarjati posamezne oltarje s privilegiji. Vsekakor je bila ta praksa v drugi polovici 16., zlasti pa nato v 17. stoletju, že vpeljana. V skladu s tem je tudi Hren papeža Klemen VIII. zaprosil za privilegij oltarja sv. Trojice na empori stolne cerkve: "ut sit Priuilegiatum Altare S.S. Trinitatis in Basilica, siue superiorj parte Ecclae Cathedralis S. Nicolaj Labaci: in meo Sacello ..." Papež je njegovo prošnjo izpolnil že v juliju 1602, ko je podelil oltarni privilegij ("fidelium defunctorum") z namenom, da bi tudi ljubljansko stolnico okrasil s tem dragocenim duhovnim darom.³⁴⁵

Cerkev sv. Petra v ljubljanskem predmestju

Pomembno delo, ki ga je na pragu 17. stoletja spodbudil in gmotno podprl Hren, je bila obnova cerkve sv. Petra v ljubljanskem predmestju ("extra muros Labacenses"). V jedru še romansko stavbo so poškodovali Turki zlasti ob napadu leta 1472. M. Zadnikar je staro šempetrsko cerkev rekonstruiral v triladijsko romansko slopno baziliko brez prečne ladje. Pokrita je bila z ravnimi lesenimi stropi in tlakovana z opečnimi tlakovci, na vzhodni strani pa so jo zaključevale tri apside.³⁴⁶ V Hrenovem času je cerkev še imela takšno podobo, le novo ostrešje, ki so ga napravili sredi 16. stoletja, je zakrilo romansko bazilikalno nadstropje. Tudi ravni "trije stropi" v ladjah so še ostali, stavba sama pa je bila izredno zanemarjena. Že v letu 1601 je škof najel mizarje, da bi lesene stropove obnovili oziroma na novo napravili. V avgustu (1601) so mojstri prenehali z delom, ker niso vedeli, če bodo z izdelavo stropov še nadaljevali, zato sta šempetrska ključarja prosila škofa, naj jima dovoli pogoditi se z mizarji za nadaljnje delo.³⁴⁷ Očitno se je

Hren strinjal, kajti že v naslednjem letu je bil strop dokončan in tudi že okrašen. Poslikane lesene table, ki jih je v svoji delavnici na Bregu okrasil Matej Raisinger, so s čolni prepeljali po Ljubljani do cerkve sv. Petra, kjer jih je na strop pritrdil mizar Ivan Niderhauser. Pod stropom je slikar Matej naslikal še okrasni barvni pas. Kvaliteto Raisingerjevega dela je v relaciji leta 1629 potrdil Hren sam, saj je zapisal v poročilu, da je šempetrska cerkev olepšana "laquearibus praeclare depictis".³⁴⁸

V šempetrskih cerkvenih računih je Matejevo ime dokumentirano v aprilu 1602. V maju naslednje leto (1603) je od cerkvenih predstojnikov prejel plačilo v skupnem znesku 358 gld 13 kr 1 pf,³⁴⁹ Hren pa mu je svoj prispevek za slikan strop (100 fl) odštél že v januarju 1603.³⁵⁰ Pozneje Mateja Raisingerja ne srečamo več med škofovimi umetniki. Ko se je ob koncu 16. stoletja iz Beljaka preselil v Ljubljano, so ga mestni očetje sprejeli le z dostavkom, da odslej ne bo sprejet med meščane nihče, ki ni katoliške vere. Krivoverski slikar, ki je bil hkrati deležen tudi slave najimenitnejšega gostilničarja v mestu, najbrž osebno ni vzbujal škofu posebnih simpatij. Nekaj let pozneje pa Hrena ne bo prav nič motila veska pripadnost nemškega kiparja Leonharda Kerna in ga bo celo poprosil, da bi ostal na njegovem dvoru. V verskem boju neprizanesljivo dosledni škof je znal včasih velikodušno "spregledati" drugačno religiozno prepričanje.

Ceprav je bil Hren za lepoto stare šempetrske cerkve prav posebno zavzet, njegovega osebnega prispevka k njeni ureditvi ni mogoče natančno določiti. V relaciji, ki jo je poslal v Rim leta 1608, se je pohvalil, da je cerkev "lepo popravil".³⁵¹ Iz poročila je razvidno, da se restavracije vsekakor niso lotili šele leta 1618, kakor je večkrat omenjeno v strokovni literaturi,³⁵² saj bi drugače Hren ne mogel zatrditi papežu, da je obnovljena cerkev apostolskemu nunciju "zelo ugajala". V eni poznejših relacij je o njej zapisal: "Etiam apud S. Petrum extra muros, ubi olim ante Epatus erectionem Parochialis Matrixque fuerat, quam collapsam, et Turcarum irruptionibus incendysque uastatam ad nitorem usque et delitias reparauit ..."³⁵³

Darovi

V maju 1602 je Hren položil temeljni kamen za novo cerkev sv. Mihaela na Zabregu (Smihel nad Mozirjem) in si spetoma ogledal več cerkva po Štajerskem.³⁵⁴ V oktobru je posvetil zvonove v Lučah,³⁵⁵ nato pa je odpotoval v Gradec. Po koledarskih zapiskih ga lahko pogosto spremljamo na poti v notranjeavstrijsko prestolnico, kjer je bil reden in želen gost.³⁵⁶ Posebno naklonjena mu je bila nadvojvodinja Marija. Na obisku leta 1603 je Hren izkazal svojo darežljivost redovnicam v "njenem" samostanu,³⁵⁷ ki ga je ustanovila v nekdanji graški protestantski šoli.³⁵⁸ Hkrati je pri graškem tiskarju Widmanstätterju nakupil nekaj knjižic ("aliquot libellos aureos") in jih razdelil v dar. Kupil je tudi knjigo "Veridicus Christianus" s slikami ("cum iconibus").³⁵⁹ Na poti proti domu se je ustavil pri dominikankah v Radljah in jim podaril 40 fl za poslikavo samostanskega hodnika ("pro ... memoriae nostrae illic institutione").³⁶⁰

Portreti Tomaža, Andreja in Lenarta Hrena

Pozimi leta 1603 je dokumentiran v Ljubljani slikar Piero Gushizh (Gussizh). Najbrž je bil eden izmed potujočih umetnikov, ki so se za kratko dobo zaustavili v Ljubljani, vendar se v mestu niso ustalili. F. Stelè ga prišteva med mojstre, pri katerih je mogoče slutiti domače poreklo.³⁶¹ Hren je takoj izrabil priložnost in pri njem naročil svoj portret ("Vnser Contrafett"). Gushizh je prejel za delo 12 dukatov v zlatu.³⁶² Sled za portretom je pozneje izginila. P. Radics je sicer trdil, da je videl v muzeju poškodovano sliko, v kateri je prepoznal škofov portret, in podobno je o muzejskem platnu mislil tudi J. Mantuani,³⁶³ vendar sta tako Gushizhevo avtorstvo podobe kot tudi identifikacija upodobljenca še nepotrjena.

- E. Cevc domneva, da je Gushizh v istem času portretiral tudi škofovega brata Andreja in naslikal njunega očeta Lenarta,³⁶⁴ saj sta obe sliki datirani z letnico 1603. Portret očeta Lenarta je posplošen in maskovit. Slikar ga je upodobil, ko je preteklo že 18 let od njegove smrti, zato ga je najbrž povzel po pripovedi ali po kaki predlogi. Obraz upodobljenca z dolgim nosom in neživimi očmi obkroža nabran bel ovratnik, kakršen je bil v modi na prelomu stoletja. Mož je nakiten z dvema kratkima ovratnima in tretjo dolgo verižico, ki poživlja njegovo temno oblačilo.³⁶⁵ Kvalitetnejši je realistično zajet Andrejev portret. Upodobljeni je oblečen po modi. Tudi njegovo temno suknjo krasí verižica z medaljonom. Portretiranca opredeljuje Hrenov družinski grb, Andrejevo geslo "VIRTUS SORTE POTENTIOR", letnica MDCIII in starost "AET. ANNOR. XLI".³⁶⁶ Očitno je, da je portretno slikarstvo, ki se je sicer začelo uveljavljati s protestantizmom v drugi polovici 16. stoletja, raslo pa je iz splošnega humanističnega razpoloženja, ohranilo veljavo tudi v dobi katoliške restavracije.³⁶⁷

Heraldične plošče

- V posebno kamnoseško nalogo je razen klesanja nagrobnikov sodilo tudi oblikovanje kamnitnih heraldičnih reliefov. S takšnimi pomniki, ki se uvrščajo v posebno tipološko zvrst, so naročniki po navadi časa radi zaznamovali svoje objekte. V tem tudi Hren ni zaostajal, saj je stavbe in druge spomenike, ki jih je bil naročil oziroma obnovil, opremil s svojimi znamenji. Hrenove grbovne plošče so redno povezovale grb ljubljanske škofije in njegov družinski grb, episkopalne insignije (mitro in pastorage), začetnice Hrenovega imena (T.E.L.) in gesla (T.L.A.P.), letnice in druge napise (v kapitali), pogosto pa tudi značilne Hrenove kratice (L.D.E. M.M.V.)³⁶⁸ Spominski heraldični reliefi, pri katerih je bilo okrasje omejeno le na škofovske rekvizite s poudarjenimi dragimi kamni in vihrajočimi trakovi mitre ter olepšano krivino pastorage, so bili delo različnih mojstrov in zato seveda neenake kvalitete, običajno pa niso presegali obrtniške ravni.³⁶⁹

Nagrobnik Gasperja Zitnika

V juliju 1603 se je s škofom pogodil za delo kamnosek

Leonard Tappaius (Tapparius).³⁷⁰ Mogoče je klesal za Hrena heraldične plošče; vsekakor bi redke ohranjene spomenike te dobe z njim težko prepričljivo povezali. Se najverjetnejša se zdi podmena, da bi utegnil Leonard v tem času napraviti nagrobnik, ki ga je Hren leta 1603 postavil svojemu stricu Gašperju Zitniku v ljubljanski šempetrski cerkvi.³⁷¹ Nagrobnik, tako kot večina spomenikov Hrenove dobe, ni ohranjen.

Oltar Odrešenika sveta v stolni cerkvi

Hren je nameraval ljubljansko stolnico preurediti v reprezentativno svetišče. Njegove namene so med prvimi podprli ljubljanski trgovci, ki so imeli v cerkvi svoj bratovščinski oltar. V prvih letih 17. stoletja so v stari kapeli sv. Ane postavili nov oltar Odrešenika sveta (Redemptoris mundi). Kristusa Odrešenika so verniki že v srednjem veku častili kot posebnega zavetnika zoper kugo, po hudi epidemiji v letih 1598-1599 pa je ta patrocinij vnovič oživel. Po novem naslovu oltarja so kmalu poimenovali tudi kapelo.

Premožni naročniki so nedvomno pritegnili k delu dobrega umetnika, njegovo ime pa še vedno ostaja v senci anonimnosti. Vizitator Scarlichi pripoveduje, da je imel oltarni nastavek slikano podobo ("Iconem habens depictam") in je bil primerno okrašen ("satisque et competenter ornatam").³⁷² Iz opisa je razvidno, da je bil oltarni nastavek precej bližji renesančni tradiciji kot zgodnjim zametkom zlatega oltarja. Trgovci so 6. februarja in nato spet 7. maja 1603 prosili škofa, da bi oltar posvetil; Hren jim je željo izpolnil 8. junija.³⁷³ sl.7

Pokopališče pri sv. Nikolaju

Že v prvih letih škofovanja je Hren poskrbel tudi za ureditev okolice ob stolni cerkvi. Pokopališče pri sv. Nikolaju je obdal z zidano ograjo (zidar Abondio Donino?) in zaprl z vrati, nato pa ga je na pomlad 1602 posvetil.³⁷⁴

Hrenovi načrti

Medtem, ko so trgovci v stolni cerkvi postavili oltar, je Hren načrtoval poslikavo obokov v ladji, vendar je sistematično slikarsko delo v stolnici zastavil šele pozneje. Že tedaj se je namenil, da bo obnovil in okrasil tudi kapelo v Goričanah, kapelo in oltar v gradu Rudenek, cerkvico sv. Marjete v Gornjem Gradu in kapelo sv. Martina v gornjegrajski kolegiatni cerkvi.³⁷⁵ Hkrati se je odločil, da bo zase napravil grobnico bodisi v Ljubljani bodisi v Gornjem Gradu pri oltarju sv. Martina. Pozneje je uresničil kar obe zamisli.

Dvorana in kapela v gornjegrajski rezidenci

V letu 1603 je ljubljanski ordinarij urejal "samostansko" dvorano ("Styffter Saal") in kapelo v gornjegrajski rezidenci. Kamniški ključavničarski mojster Gregor Pleško (Pleshko) je z lepimi ključavnicami opremil vrata v dvorani.³⁷⁶ Skof mu je ob plačilu primaknil 2 fl za svaka zidarja Michela (Michel de Munzano?). Za poslikavo dvorane in kapele

je Hren odštel slikarjem kar 320 fl.³⁷⁷ Po izplačani vsoti moremo sklepati na precej obsežna in bržkone kvalitetna slikarska dela. Ker je bil Hren že v preteklem letu močno zadovoljen z delom Antona Pluementalla mlajšega, bi mogli upravičeno sklepati, da je koroški umetnik sodeloval tudi pri okrasitvi dveh najlepših prostorov v grajskem poslopju. Viri žal o tem popolnoma molče.

Zraven postavke o slikarjih je Hren v koledarju zapisal še vsoto, ki jo je v letu 1603 izpačal steklarju Casparju Schwartzu (100 fl), urarju (12 fl) in mizarju (50 fl).³⁷⁸

Véliki gornjegrajski zvon

Dolga leta bomo ob Hrenu srečevali tudi ljubljanskega zvonolivarja Elija Somraka (Somrakh). Skof ga prvič omenja v svojih zapiskih leta 1601, ko mu je izplačal prvi obrok za zvon, ki bo tehtal 150 liber.³⁷⁹ V oktobru 1603 je slavní mojster ulil véliki zvon za kolegiatno cerkev v Gornjem Gradu.³⁸⁰ Ko ga je škof slovesno posvetil, so ga 12. oktobra obesili v zvonik, ki je bil tedaj najbrž še romanski in, kot pravi vizitator Scarlichi, precej nizek ("turris maior non multum elevata").³⁸¹ Napis na zvonu so sestavljale molitve in posvetilo: "Jesu Christo Dei vivo figlio et Mariae ejus magnae Matri Virgini, Patronae, Thomas Nonus Epus. Labacensis de novo fecit et consecravít A.o 1603. Laus Deo. Elias Somrak Labacensis fecit."³⁸²

Kapela sv. Barbare na Svibnem

Ko je Hren rekonziliiral staro božjepotno cerkev sv. Neže na Kumu, si je ogledal še zapuščeni in podrti grad na Svibnem.³⁸³ Navdušila ga je slikovita lega gradu. Ob tem je sklenil, naj se "vernikom v tolažbo" obnovi grajska kapela sv. Barbare in v ta namen je s svojimi spremljevalci zbral kar 210 fl (100 fl je prispeval sam). Ni znano, da bi bila Hrenova zamisel realizirana. V osemdesetih letih 17. stoletja, ko je bila kapela že precej uničena, je Valvasor v njeni notranjščini še videl nekaj razpoznavnih fresk.³⁸⁴

Liturgični predmeti za Novo Stifto

Za obnovo in okrasitev svetišč je bil Hren vedno darežljiv. Marijini cerkvi v Novi Stifti je v tem času preskrbel pozlačen kovinski procesionalni križ in pozlačeno kadilnico, hkrati pa je pri kranjskem zlatarju Georgu Fischerju (Vischer) naročil zase majhen svečnik.³⁸⁵

Znamenja - križi

Po tridentinskem koncilu se je v Cerkvi, zlasti še v vplivnem področju Carla Borromea, uveljavila navada postavljanja križev ob prometnih cestah in na križiščih ("crucis erectio in viis"). Križi naj bi v nemali pobožnost mimoidočih ("ad hominum pietatem excitandam in viis") in jih spominjali na božje gospostvo.³⁸⁶ Tudi Hren si je v koledarju za leto 1603 posebej začrtal nalogo, da bo postavljaj križe ob poteh in na javnih krajih.³⁸⁷ K tem načrtom, ki jih je začel kmalu uresničevati, so ga mogoče spodbudili tudi graški zoleđi.

Odtlej je ob različnih priložnostih in obletnicah na frekventiranih krajih "v spomin na Kristusovo trpljenje" ("in memoriam Passionis D.N. Jesu Christi") rad postavljajal kamnitne in lesene križe z namenom, da bi "vzbujali pobožnost" vernikov.³⁸⁸ Se prav posebno vlogo so takšni pomniki imeli ob božjepotnih svetiščih, kjer so duhovno disponirali romarje ("ad ... peregrinorum aduentantium deuotionem augendam"), vendar Hren pri tem ni tako kot Carlo Borromeo zasledoval kakega direktnega religiozno-urbanističnega programa.³⁸⁹

V skladu z zastavljenim ciljem je dal škof že leta 1603 v Gornjem Gradu ob cesti postaviti oziroma olepšati znamenje križa.³⁹⁰ Znamenje je imelo obliko zidanega štirikotnega stebra, Hren pa ga je, kakor vse kaže, dal poslikati in okrasiti s kovinskim križem ("quam crucem ex laminis stanneis et pictura pulchre exornari fecimus").³⁹¹ Kot je mogoče razbrati iz pontifikalnega zapisa, ga moremo uvrstiti med slojna znamenja, ki so bila po ugotovitvah M. Zadnikarja časovni sopotniki oblikovno sorodnih kamnitnih spomenikov stebrečnega tipa.³⁹² Pozneje, leta 1608, je Hren postavil tri križe v Novi Stifiti in tri v Zagradišču; Kristusovega je po vzoru tradicionalnih upodobitev dal okrasiti z "arma Christi". V protokolih pravi, da ga je zaznamoval s trnovo krono, z Longinovo sulico, s Stefatonovo gobo na trsu, z bičem, s šibami in s tremi žebli.³⁹³ Križi so bili bržčas leseni in brez figur. S podobnimi pomniki je škof, kot je razvidno iz risb v pontifikalnih protokolih, ob posvetitvah temeljnega kamna v več primerih zaznamoval prostor za načrtovano cerkev oziroma samostan. H konsekracijskim zapiskom je tako kar nekajkrat narisal križ z orodji trpljenja, podobnega na primer tistemu, ki ga je izklesal kamnoseški mojster na epitaфу družine Stich v Laškem,³⁹⁴ oziroma sličnega takšnim, kakršne so imeli navado postavljati kapucini pred svojimi samostani. Razen lesenih je Hren postavljajal tudi kamnitne križe, ki so sicer značilni za območje kraške kamnoseške kulture in so le v njegovem času presegli regionalne meje Primorja.³⁹⁵

sl.18,19

sl.16
53-54
84

Križ, ki je po teološki interpretaciji predstavljal hkrati Kristusovo trpljenje ("signum passionis") in njegovo zmago ("signum triumphale"), je postal simbol Cerkve rekatoлизacijskega časa.³⁹⁶ Hren, ki je gojil globoko pobožnost do Odrešenikovega trpljenja, je v pridigah razlagal, da nas križ, na katerem se je Gospod razodel kot človek in kot Bog, uči pokorščine, usmiljenja, potrpežljivosti in ponižnosti.³⁹⁷ Tudi verniki so odslej poglobljeno premišljevali Kristusovo trpljenje, iz tega pa so se vzporedno razvile različne oblike spokornišтва. Med temi je omembe vredna zlasti spokorniška pasijonska procesija (kapucini v Ljubljani so jo prvič priredili leta 1617), ki je bila osredotočena na ozko temo odrešilnega učinka znamenja križa in je bila priložnost za javno pokoro. V Hrenovem času srečujemo v likovni umetnosti začetke poznejšega dolgega razvoja simbolov Kristusovega trpljenja; počasi so se prva znamenja križa razširila v kalvarijske skupine in posnetke Kristusovega trpljenjskega pota, pozneje pa v postaje oziroma znamenja križevega pota.³⁹⁸

Hrenovi dolgoletni sodelavci

Po letu 1603 sledi v pisanih virih večletna vrzel, kajti koledarski zapiski do 1607 niso ohranjeni. Vpogled v Hrenovo delovanje tega časa odpirajo tako le drobni arhivski paberki, iz katerih je razvidno, da je med tem živahno sodeloval z najrazličnejšimi mojstri (stavbar Joann Abondio, zidar Sebastian, kamniški zidarji, kamniški steklar, tesar Pertschacher, urar Sakher, mladi slikar), med katerimi je bil tudi anonimni bržkone graški rezbar, ki je, kot kaže, nekaj časa delal v Gornjem Gradu.³⁹⁹ S časom je začel ljubljanski škof pridobivati mojstre, ki bodo postali glavni realizatorji njegovega umetnostnega programa in njegovih umetnostnih ambicij. Leta 1607 sta vstopila v škofov umetniški krog kamnoseka Nimis in Janzil, čez leto dni (1608) se je vključil vanj slikar Weissmann, za njim (1609) pa se je pridružil še slikar Plainer. Z njimi je Hren v Ljubljani in Gornjem Gradu razvil živahno umetnostno dejavnost, ki sovпада sicer z najtežjo dobo njegovega osebnega življenja, popolno moralno diskvalifikacijo v okviru Cerkve.

Poročilo papežu Klemenu VIII.

Pod papežem Sikstom V. je določen turnus za škofove obiske "ad limina" postal obligatoren.⁴⁰⁰ Po episkopalni dolžnosti bi moral tudi Hren vsako četrto leto obvezno obiskati Rim in poročati papežu o svojem pastirskem delovanju. Zaradi obilice reformatorskega dela je bil v decembru 1603 za pretekli kvadrten let dolžnosti oproščen,⁴⁰¹ papežu Klemenu VIII. pa je poslal le dolžno poročilo o delu. V marcu 1605 se je papežu pohvalil, da je v preteklem letu v svoji škofiji posvetil tri cerkve in sedem oltarjev.⁴⁰² Kmalu zatem je Klemen VIII. umrl in vodstvo katoliške Cerkve je po kratkem pontifikatu Leona XI. že v letu 1605 prevzel Pavel V., ki je na papeškem dvoru s pravo juridično ostrino takoj obnovil odredbe tridentinskega koncila.⁴⁰³ Ob nastopu pontifikata je razglasil izredno sveto leto, ki so ga slovesno obhajali tudi v ljubljanski škofiji.⁴⁰⁴ Sveto leto je bil sprva sicer ekskluzivno rimski privilegij, v 17. stoletju pa se je njegovo praznovanje že razširilo splošno na vse katoliške diocese.⁴⁰⁵

Kapela bistrških menihov na Bregu v Ljubljani

Poleg ljubljanskega škofa Hrena in stiškega opata Jakoba Reinprehta je tudi bistrški prior Avguštin Brentius (Brentius) sodil v tisto vrsto mož, ki so bili zavzeti hkrati za duhovno in umetnostno obnovo. Bistrški viri ga imenujejo "reaedificator totius huius domus".⁴⁰⁶ V letih priorata ni urejal le samostanske naselbine v Bistri, temveč je poskrbel tudi za redovno postojanko v Ljubljani. V avgustu 1606 je zaprosil Hrena, da bi bistrškim kartuzijanom nad staro kapelo sv. Klementa in Fridolina na Bregu ("in ripa fluminis") dovolil zgraditi novo kapelo redovnih zavetnikov Bruna⁴⁰⁷ in Huga; uporabljali bi jo menihi, kadar bi po službeni dolžno-

sti potovali skozi Ljubljano.⁴⁰⁸ Avguštín se je obvezal, da bodo vzdrževali tudi staro kapelo, ob koncu pa je Hrenu zagotovil, da bistrški menihi priznavajo njegovo škofovsko oblast, zaradi katere so se ob obisku tržaškega škofa Ursina že vnemali medsebojni spori.⁴⁰⁹ Kartuzijani so oratorij zelo hitro dogradili. Hren je kapelo že v septembru 1606 posvetil,⁴¹⁰ nato pa je nadvojvodinji Mariji v pismu sporočil, da je "zelo lepa in prijetna".⁴¹¹

Nekateri napačno sklepajo, da so menihi staro svetišče, ki ga je leta 1449 dal postaviti Henrik Stautheimer (Stautheimer),⁴¹² podrli, iz priorjeve prošnje in poznejših vizitacijskih poročil pa je jasno razvidno, da je stavba ostala, le svojo kapelo so kartuzijani dozidali nad njo in jo tako povišali za celo nadstropje. Scarlichi (1631) je cerkev opisal kot: "Ecclesia⁴¹³ ... parua fere rotunda", v resnici je bila v tlorisu skoraj kvadratična, omenil pa je tudi kartuzijansko kapelo: "desuper est aliud Sacellum P.P. Carthusianorum."⁴¹⁴ Podobno je o njej zapisal Buchheim (1665): "Super hac capella ... oratorium suum habet pater prior Carthusianus."⁴¹⁵ Najzgovornejši je bil v poročilu škof Rabatta (1667): "super hac capella /S. Fridelini Abbat- tis/ habet pater prior Freidnicensis Chartusiae capellam priuatam pro sua deuotione ad aedes suas capellae contiguas ualde accomodam, cum obligatione prouidendi tecti pro capella sua primario, et concomitanter, etiam pro capella mea inferiori, quae est sub eodem tecto."⁴¹⁶

Hrenova celica v Bistri

Ljubljanski škof je ostal z bistrškimi menihi tudi po- neje priarčno povezan. Ko je Avguštín Brentius urejal v Bistri véliki križni hodnik, je Hren za zidavo "škofovske" celice ("episcopi Labacensis cella") v njegovem jugovzhodnem delu prispeval po enih podatkih 500 fl (1608), po drugih pa 600 gld (1609). Celica je bila velika, udobna in lepša od drugih.⁴¹⁷

Privatne ustanove

V neugodnih okoliščinah materialne in duhovne krize so privatne ustanove cerkva, kapel in oltarjev skoraj povsem zamrle. V Hrenovem času so počasi spet pričele oživljati, vendar so bili privatni naročniki sprva le maloštevilni. Hren je z veseljem poročal nadvojvodinji Mariji o dveh takš- nih ustanovah - v Zasipu pri Bledu in na Savi pri Jeseni- cah.⁴¹⁸

Marijino kapelo v Zasipu pri Bledu je na svojem posestvu (Sebenje - Prunnthurn) "na zelo prijetnem kraju" začela graditi vdova Ana Marija Lenkovič, grofica rojena Thurn-Val- sassina.⁴¹⁹ Avgusta 1606 je prosila škofa, katerega dovolje- nje je bilo v skladu s smernicami tridentinskega koncila za novogradnjo potrebno, da bi posvetil temeljni kamen novega svetišča.⁴²⁰ Hren je začetek gradnje slovesno blagoslovil v septembru.⁴²¹ Ker je ustanoviteljica pred dograditvijo umr- la, je cerkev dokončala njena hči Marjeta (Margareta della Torre). K posvetitvi je Hren povabil celo nadvojvoda Ferdi- nanda,⁴²² vendar se ta slovesnosti (25. nov. 1608)⁴²³ ni udeležil.

sl.13 Tudi lastnika jeseniških fužin, "Ueneti fratres" Julij
 sl.15 in Oktavij Bucelleni, sta zraven svojega dvorca na Savi pri
 Jesenicah postavila Marijino cerkev. Ljubljanski škof je
 septembra 1606, ko je bila zidava že v polnem teku, blagos-
 lovil temelje,⁴²⁴ ker moža iz nevednosti nista poprej poskr-
 bela za ta obred, v novembru (1606) pa je posvetil že dogra-
 jeno svetišče.⁴²⁵ Brata Bucelleni je pohvalil nadvojvodinji
 kot dobrosrčna katoličana.⁴²⁶ Ustanovitelja sta se obvezala,
 da bosta skrbela za bogoslužje in vzdrževanje cerkvene stav-
 be ("ad cultus diuini et dictae Ecc.lae tectorum, aedificij,
 ornamentorum Altaris rerumque omnium necessariarum conserua-
 tionem et augmentum"). V pontifikalne protokole je Hren
 zapisal, da sta sezidala cerkev "zase in za svoje delavce v
 večjo udobnost in pobožnost"; kot je dokazal B. Resman za
 fužinarske cerkve, pa sta mogla na ta način tudi laže izoli-
 rati fužinarje pred dolinskimi vplivi.⁴²⁷

N. Sumi je Marijini cerkvi na Savi prisodil prvenstvo v
 novi smeri razvoja arhitekture na našem ozemlju na prehodu v
 17. stoletje, kar je v umetnostnozgodovinski stroki dotlej
 veljalo za ljubljansko jezuitsko cerkev.⁴²⁸ B. Resman, ki so
 mu bili na voljo tudi že izsledki po restavraciji arhitektu-
 re na Savi, je dokazal, da je njeno današnje stanje sad
 poznejših prezidav. V prvi fazi je bila stavba precej pre-
 prostejša in jo je zato stilno mogoče uvrstiti med tradicio-
 nalno občuteno arhitekturo zgodnjega Hrenovega časa. Pri tem
 je Resman tudi pokazal, da škof ni imel nobene tesnejše
 zveze z njenim nastankom,⁴²⁹ in opozoril, da ne moremo ne-
 kritično pritrditi misli I. Komelja, da je Hren zavestno
 izbiral tip konservativne arhitekture.⁴³⁰

Zvonik ljubljanske stolnice

Škof se je sicer namenil, da bo stolnico lepo poslikal
 in okrasil, toda pred tem je moral poskrbeti tudi za potreb-
 na popravila. Že leta 1603 je s kanoniki, ki so se v tem
 času ukvarjali z ureditvijo kapitularne hiše in župnišča,
 načrtovali pa so tudi pozidavo kopališča in popravilo zvonik-
 a cerkve sv. Jerneja v Šiški, sklenil obnoviti zvonik stol-
 ne cerkve: "Aedificia Capitularia hoc anno perficiantur;
 sequenti anno ad S: Bartholomaeum Turris, et reliqua orna-
 menta Ecclesiae ... Requirantur ciues per duos ex canonicis
 ad restaurationem Turris in Ecclesia Cathedrali."⁴³¹ Ker so
 šenklaško svetišče, nekdanjo mestno cerkev, zgradili in
 vzdrževali meščani, razen tega pa so imeli v njem tudi svoj
 arhiv in zakladnico, je Hren v marcu 1606 apeliral na mestne
 očete, naj popravijo cerkev in zvonik, ki je že tako nevarno
 razpokan, da bi se utegnil kmalu podreti.⁴³² (B. Otorepec
 pripominja, da je Hren ob tej priložnosti prvi neposredno
 zapisal še dragocen zgodovinski podatek, da je bila stavba
 prvotno ribiška kapela: "alss sy noch ein khleine fischer
 capellen gewesen"). V aprilu so mestni predstavniki odgovo-
 rili škofu, da bodo za obnovo zvonika prispevali nekaj lesa
 in opeke.⁴³³ Hren jih je v oktobru spet zaprosil za sodelo-
 vanje,⁴³⁴ v zahvalo pa jim je obljubil, da bo dal v zvoniku
 napraviti uro, ki bo bila tudi četrti, na grajskem stolpu pa
 bo meščanom postavil orgle z rogom.⁴³⁵ Mestni očetje so nato

na seji odločili, da bodo popravili cerkveno streho, obnovo zvonika pa so odložili. V januarju naslednje leto (1607) so sporočili škofu, da so pripravljeni zvonik delno popraviti, v maju pa so mu le pritrdili, da je v celoti potreben restavracije in so v ta namen obljubili 200 fl podpore.⁴³⁶ Hren je leta 1608 sporočil rimski kuriji, da je še vedno zaposlen pri obnavljanju ljubljanske stolnice. Res je v tem času še posebno pospešil delo na cerkvi. V marcu 1608 je vnovič zaprosil magistrat za pomoč in dostavil, da namerava stolnico tudi poslikati.⁴³⁷ Na škofovo spodbudo je mestni svet sklenil, da bo preskrbel ordinariju potrebno opeko in les, toda še vedno se ni mogel dokončno odločiti za obnovo zvonika. Hren ni odnehal. Magistratu je pisal spet v juliju 1609.⁴³⁸ Prosil je, da bi magistrat sam popolnoma prevzel gradnjo (restavracijo) zvonika ali pa, da bi se zavzel za cerkveni obok. Meščani so se škofovemu pritisku vdali le počasi. Sklenili so, da bodo k obljubljeni vsoti 200 fl dodali še 100 fl, vendar jim mora škof povrniti dohodke, ki jih je odtegnil od mestnega špitala. Hren je odgovoril, da bo sprejel obljubljeno vsoto, vendar je terjal, naj meščani pomagajo pri obnovi tudi z delom.⁴³⁹ Magistrat je obljubil, da bo denar izplačal, vse druge pogoje pa je zavrnil. Tudi kanoniki so na svojih sejah še večkrat razpravljali o popravilu stolničnega zvonika, predvidena dela pri cerkvi sv. Jerneja v Siški pa so zaradi prioriteten v stolnici za več let zastala.

Dolga pogajanja so nazadnje le obrodila sad. Leta 1610 so pod škofovim vodstvom začeli obnavljati zvonik. Restavracijo je prevzel ljubljanski stavbar Giovanni Abondio Donino. 10. novembra 1613 je v italijanščini skrbno sestavil popis del pri zvoniku v letih 1610-1613.⁴⁴⁰ Na več pisanih polah je mojster Zuan (Giouan) naštel vsa dela, od pripravljalnih (nakup lesa) do zaključnih (vsa gradbena dela vključno z novimi stopnicami v zvoniku in z beljenjem), ki so v skupnem števeh znesla 960 fl 16 kr 2 pf. Stavbar je prejemal plačilo po obrokih.⁴⁴¹ V postavkah omenja, da mu je pri obnovi pomagal zidar Matija Marangon s svojimi sodelavci.

Zaključno okrasje, ki je poudarilo gotski videz zvonika in vizualno okrepilo njegov višinski vzpon, je napravil kamnosek Dominico Nimis. Mojster, ki je bil še v drugem deceniju 17. stoletja izurjen v oblikovanju tradicionalnih stavbnih členov, je izklesal šest križnih rož (fial) in pri tem prislužil 42 fl.⁴⁴²

Magistrat, ki se je tako dolgo branil sodelovanja, je navsezadnje prispeval k obnovi zvonika kar 500 gld.⁴⁴³ Za Valvasorjem je podatek o prispevku meščanov ponovil Dolničar, ki je o zvoniku ljubljanske stolnice zapisal: "anno 1613 reparata fuit, ad quam reparationem ciuitas quingentos contribuit florenos."⁴⁴⁴ Hren je magistratu izpolnil prvo obljubo že leta 1611, ko je dal na mestni stolp postaviti orgle z rogom (horn); napravil jih je njegov strežaj Janez Ströllin (Strellius).⁴⁴⁵ Drugo obljubo je izpolnil na koncu. 4. oktobra 1613 je sklenil pogodbo s kranjskim urarjem Lovrencem Sakherjem (Sagkher), ki je na pomlad na urejenem zvoniku uredil uro s četrtmi, hkrati pa je mehanizem tudi očistil in popravil.⁴⁴⁶ Stevilčnice na zvoniku je naslikal

Krištof Weissmann, potem pa je obnovil in pozlatil še sončno uro, ki je Ljubljancanom kazala čas na južni zunanjsčini stolne cerkve, ter pozlatil papeški križ ("signum Apostolicae Exemptionis et Priuilegij") na vrhu zvonika.⁴⁴⁷ S takšnimi deli so se v časih gmotne stiske ukvarjali prenekateri tudi boljši umetniki.

sl.71 Obnovljeni zvonik je kot pomemben akcent urbanega jedra precej pripomogel k lepoti mesta. Z rekonstrukcijo takratne oblike zvonika nismo preveč v zadregi, saj je zajet v najrazličnejših upodobitvah, med katerimi je gotovo prva Hrenova risba, ki kaže zvonik s fialami na strehi in s šilastimi loki odprto lopo v pritličju.⁴⁴⁸ Dobro risbo cerkve z natančno izrisanim zvonikom je priložil Dolničar k Zgodovini ljubljanske stolnice.⁴⁴⁹

Romarska cerkev na Uršlji gori

V prvem deceniju 17. stoletja se je Hren zavzel za gradnjo cerkve na Uršlji gori (Plešivec). Veliko stavbo so že pred tridesetimi leti začeli zidati okoliški kmetje, ker pa je gradnja v dolgih letih zastala, jo je Hren poživil in izpeljal do konca.⁴⁵⁰ O napredovanju zidave je vodil poseben dnevnik oziroma zapiske.⁴⁵¹

sl.24a Ze v juliju 1600, ko je vizitiral cerkve v slovenjegraški župniji, je Hren obiskal nedograjeno svetišče na Uršlji gori. V naslednjem letu (1601) se je spet povzpел na goro, kjer je videl neurejene razmere na gradbišču ("uidit et inspexit rudem et confusam rerum omnium faciem"). Na njegovo iniciativo in pod njegovim nadzorstvom je delo spet hitreje steklo. Verniki so cerkev v kratkem času dokončali ("in brevi temporis spatio perfecerunt"). Pred posvetitvijo je škof pregledal, kako poteka postavitvev oltarjev in odredil vse potrebno za slovesnost ("lustrauit et dispexit fabricam Altarium, et ordinauit necessaria ad consecrationem mox futuram"). 18. avgusta 1602 je cerkev ("nostris monitis et ordinatione pulchre satis completam") in tri oltarje posvetil.⁴⁵²

sl.24a -24d Po konsekraciji so se dela na Uršlji gori še nadaljevala, pa tudi Hren ni opustil skrbi za svetišče. Pri tem velja poudariti, da se je rad zavzemal za cerkve s patrocinijem sv. Uršule, saj sta njeno ime nosili škofova mati in sestra. Leta 1609 je Hren posvetil na gori še štiri nove oltarje.⁴⁵³ Po njegovi volji je ljubljanski stavbar Giovanni Donino leta 1614 prizidal cerkvi nov zvonik; ker je pozneje vanj udarila strela, ga je škof v avgustu 1622 posebej blagoslovil.⁴⁵⁴

Bazilikalno zamišljena cerkev sv. Uršule, ki je deljena v tri ladje s šilastimi loki in pokrita z ravnimi lesenimi stropi, korenini v sedemdesetih letih 16. stoletja, ko je bil bazilikalni princip pri večjih cerkvah splošno uveljavljen. V oblikovanju posameznih stavbnih členov in nadrobnosti so v cerkvi na gori še zaznavne gotske prvine, odlikujejo pa jo tudi interesantna višinska razmerja (visoke ladje). Na splošno bi težko razsodili, koliko je pri podobi že pred desetletji zastavljene in delno že pozidane cerkve soodločal tudi Hren, nedvomno pa pri oblikovanju stavbe ni imel glavne

besele. Gradnja svetišča na Plešivcu je našla odmev v ljudski pesmi o sv. Ursuli iz začetka 17. stoletja;⁴⁵⁵ ni izključeno, da je v kalobskem rokopisu zapisana pesnitev povzeta po Hrenovi rokopisni pesmarici "Himnologium slavicum".

Božji grob in jaslice v Gornjem Gradu

V dobi rekatolizacije, ko je katoliška Cerkev proti protestantom posebej naglasila pomen Evharistije, se je razvila posebna umetnostna zvrst, specifična dekorativna arhitektura "božjega groba". V božjem grobu, ki je pripomogel k nazornejšemu podoživljanju skrivnosti velikega trodnjstva, so med obredi velikega tedna shranjevali sv. Rešnje Telo in pred njim opravljali spominske pobožnosti. Nastanku božjih grobov je botrovalo že baročno čustvovanje. Po njihovem zgledu so jezuiti pozneje oblikovali in razvili tudi sodobni tip božičnih jaslí.⁴⁵⁶

Za tovrstne novosti Hren ni imel gluhih ušes. V vizitacijskem poročilu o kolegiatni cerkvi v Gornjem Gradu je škof Buchheim (1641) omenil Gospodove jaslice, ki so jih postavljali ob božičnih praznikih: "Praesepe Dni ad festa natalitia exponi solitum."⁴⁵⁷ Iz notice sicer ni razvidno, kdaj so nastale, utegnil pa bi jih preskrbeti že škof Hren. O jaslicah torej doslej ostaja le domneva, dokumentirano in potrjeno pa je, da je Hren v gornjegrajski cerkvi postavil imeniten božji grob ("Sepulchrum CHRISTI pretiosum"), s katerim se je rad pohvalil v poročilih rimski kuriji. Za delo se je pogodil z rezbarjem Petrom Hofferjem, o katerem v noticah pripominja, da je bil njegov boter.⁴⁵⁸ Morda bi utegnil biti istoveten z rezbarjem Petrom, ki ga v letu 1592 omenjajo Tavčarjevi koledarski zapiski.⁴⁵⁹ Rezbarja Hofferja po ohranjenih delih sicer ne poznamo, zdi pa se, da ni bil med stilno odločujočimi mojstri svojega časa in verjetno v Hrenovo okolje ni prinašal posebnih stilnih novosti. Z delom je pričel v avgustu 1606, ko se je domenil s škofom, da bo "eno celo leto marljivo, zvesto in po najboljši umetnosti, ki jo zmore, delal v Gornjem Gradu".⁴⁶⁰ Pomagala sta mu dva pomočnika, mizarja. Med postavitvijo božjega groba je napravil škofu še nekaj manjših predmetov.⁴⁶¹

Gornjegrajski božji grob so mojstri oblikovali in izpopolnjevali več let. V letu 1607 je poleg Petra Hofferja delal v Gornjem Gradu tudi pliberški rezbar Georg Karner. Po dogovoru s Hrenom je z delom začel v februarju in ga zaključil v juliju, vsak teden pa si je prislužil 1 fl.⁴⁶² Iz notice naročilo ni ugotovljivo. Mogoče je Karner pomagal rezbarju Petru pri postavitvi božjega groba ali pa je bil zaposlen s kako drugo rezbarsko nalogo. V aprilu 1610 je "an der Neuen arbeyt pro Sepulchro Domini" sodeloval mizar Christoph Haimbperger s pomočnikom.⁴⁶³ Pred tem, v januarju 1610, je škof naročil sorodniku Mihaelu Tallerju, naj za pozlatitev božjega groba kupi v Benetkah srebro in tanjeno zlato (9000 lističev).⁴⁶⁴ Pozlatil in polihromiral naj bi ga pliberški slikar Francisco Guettersoldt, ker sta se s Hrenom za to izrecno pogodila,⁴⁶⁵ vendar ga je pozneje poslikal škofov sodelavec Krištof Weissmann, ki je 6. aprila 1610 prejel za delo dogovorjeno plačilo,⁴⁶⁶ pozlatil pa ga je

najbrž Matej Plainer, ker mu je Hren v juliju izročil zlate lističe.⁴⁶⁷

Ceprav so božji grob uporabljali le v liturgiji vélikega tedna, ga v cerkev niso postavljali samo za to priložnost. Kaže, da arhitektura groba ni bila razstavljiva, zato je stala v svetišču: "Sepulchrum Dni quod arte sculptum et deauratum asseruatur in angulo Ecclesiae maioris ad dextra egredientis", podobo v grobu ležečega Kristusa pa so, tako je mogoče razumeti iz vizitacijskih poročil, hranili med letom v zgornji zakristiji.⁴⁶⁸ Kip mrtvega Kristusa so položili v grob med obredi svetega trodnjeva, v čemer se kažejo reminiscence na srednjeveško liturgijo.

Opečni tlakovci

Razen plastičnih in slikanih posnetkov božjega groba so v 17. stoletju začeli postavljati tudi zidane. Če upoštevamo Stegenškovo ugotovitev, da so naši najstarejši arhitekturni posnetki Jezusovega groba nastali šele v drugi polovici 17. stoletja,⁴⁶⁹ ne moremo pritrditi domnevi, da bi jeruzalemskemu vzoru priličeno kapelico v Novi Stifiti pri Gornjem Gradu postavil že škof Hren, čeprav je tlakovana z opeko, v katero je vtisnjena njegova deviza.⁴⁷⁰ Takšni opečni tlakovci - nekaj primerkov je shranjenih v gornjegrajskem lapidariju (romboidni tlakovci s Hrenovimi začetnicami ali z njegovo devizo, veliki in mali tlakovci kvadratne ali oktogonalne oblike s preprostimi cvetličnimi vzorci, najbrž vsaj delno iz Hrenovega časa) - so le skromna ostalina stavb, ki jih je Hren uredil ali vsaj tlakoval. Izvirajo ali iz gornjegrajske kolegiatne cerkve ali iz tamkajšnjih kapelic, morda pa tudi celo iz nekdanje Marijine cerkve v Novi Stifiti. Vemo namreč, da ladijski del kolegiatne cerkve ni bil tlakovan z marmorjem kot njeni odličnejši stavbni deli, temveč je imel opečnat tlak, prav takšen pa je izpričan tudi za gornjegrajske cerkvice oziroma kapele. Hren je ponavadi v imenitnejših cerkvah odlikoval le prezbitarij in glavne kapele z marmornatim tlakom, s čimer je naglasil pomen in simboliko svetišča v ožjem pomenu besede, vernikom namenjen del cerkve pa je prekril z opeko.

Sodelovanje s celovskim kamnosekom

Iz pisma, ki ga je v avgustu 1606 pisal Hrenu rektor celovških jezuitov Nicolaus Coronius, je mogoče razbrati, da je ljubljanski škof v tem času naročil neko delo pri celovškem kamnoseku. Rektor ne pove njegovega imena; "latomus Clagenfurtensis" bi utegnil biti ali Johannes Baptista Janzili ali celo mojster Martin Pacobello (Pocabello), ki je leta 1605 že živel in delal v Celovcu, naslednje leto pa je postal koroški deželni polir in kipar. Coronius je sporočil Hrenu "de quadris lapidibus"; kamnosek jih je že skoraj dokončal, pripravljen pa jih je izročiti škofu bodisi po ceni 30 kr za uro dela, kot se je pogodil s pokojnim dobrloveskim proštom (?) Kobelom (Kobelius), bodisi po 26 kr za uro, kot se je pozneje v svojo škodo pogodil z vetrinjskim opatom. Prevoz bo plačal naročnik, ki ga bremeni tudi ves riziko.⁴⁷¹ Iz besedila ni natančneje razvidno, kakšne kamno-

seške izdelke je Hren naročil oziroma kupil v Celovcu. Morebitno sodelovanje z Martinom Pacobellom, za katerega so bili sicer odločujoči protestantski naročniki,⁴⁷² bi mikavno razširilo vpogled v Hrenovo umetnostno dejavnost.

Kropilni kamen za gornjegrajsko cerkev

Prevoz kamnoseških izdelkov iz oddaljenega Celovca ni bil posebno ugoden, za tista dela, ki naj bi bila opravljena "in situ", pa je škof potreboval predvsem stalne sodelavce. Leta 1607 je za uresničitev svojih načrtov pridobil za daljšo dobo kamnoseka Dominica (Domenico) Nimisa. E. Cevc domneva, da je bil mojster Furlan, doma iz Nem na obrobju Beneške Slovenije.⁴⁷³ Razen priimka nakazuje njegovo poreklo tudi kamnoseški poklic. Prvič je dokumentiran ob ljubljanskem škofu, ko je po njegovem naročilu izklesal marmorni kropilnik za gornjegrajsko cerkev (1607) in opravil tu še več manjših del: v novi pisarni, ki jo je Hren to leto uredil v škofijski rezidenci, je napravil okna, izdelal pa je tudi kletna, vrtna in pokopališka vrata.⁴⁷⁴

Križ na Črničvu

Ze v prvem letu sodelovanja se je Hren dogovoril z Nimisom, da bo vrh Črničva v smeri proti Novi Stifiti postavil križ oziroma Kristusov mučeniški steber ("ein Stainen Creutz oder Marter Sail"), ki naj bo enak tistemu v Smartnem pri Kranju. Naročilo ni bilo samo kamnoseškega značaja, saj je obsegalo tudi figuraliko (podobo Križanega), s katero se, kot kaže, Domenico ni kaj prida ukvarjal.⁴⁷⁵ V avgustu 1607 je bil kamnitni "steber križa" na Črničvu že postavljen, 14. septembra na praznik povišanja sv. križa pa ga je Hren tudi slovesno blagoslovil.⁴⁷⁶ Pozneje je Hren križ na prelazu interesantno interpretiral kot točko, ki jo je z Nazarjami, Solčavo in Čreto povezal v obliki križa ter "in utroque foro" postavil "Marijino oblast".⁴⁷⁷

sl.43a

Marmorni tlak v gornjegrajski kolegiatni cerkvi

Medtem, ko je Nimis izpolnjeval prva Hrenova naročila, srečamo ob škofu tudi pliberškega kamnoseka Johannesa Baptista Janzila. Mojster, ki se je, kot kaže, izučil nekje na Laškem, je nekaj časa deloval v Celovcu, nato v Pliberku, okoli 1612 pa se je preselil v Konjice. Tudi on je bil verjetno italijanskega rodu, saj je prejemke vedno potrjeval v italijanščini.⁴⁷⁸ Leta 1607 je v koru (prezbiteriju) gornjegrajske kolegiatne cerkve položil marmorni tlak, ki so ga sestavljale črne in bele plošče, kakor je v vizitacijskem poročilu potrdil tudi Scarlichi: "Chorus superior (presbiterium) ex marmore nigro et albo."⁴⁷⁹ Hren je odštel mojstru 261 fl,⁴⁸⁰ potem pa se je v aprilu 1607 z njim pogodil, da bo podobno kot prezbiterij s črnim in belim marmorjem tlakoval še Martinovo kapelo v kolegiatni cerkvi.⁴⁸¹

Janzil in Nimis sta bila sicer samostojna mojstra, vendar ju pri Hrenovih ustanovah večkrat srečamo tudi pri skupnem delu. V škofovem krogu izstopata kot dva vidnejša kamnoseka, čeprav njuno delo ni segalo čez solidno rokodelstvo.

Iz naročil je razvidno, da sta se ukvarjala predvsem z deli popolnoma kamnoseškega značaja, umetnostno pa nimata posebnega pomena.⁴⁸² Več let sta bila Hrenova glavna kamnoseška moč, saj zaradi pomanjkanja sposobnejših umetnikov, ki bi mogli ustrezneje izpolniti njegove želje, škof najbrž dolgo ni imel druge izbire.

Manjša zidarska dela v Gornjem Gradu

Hrenovi vodilni stavbarji so bili več decenijev člani ljubljanske stavbarske družine Donino (Abondio). Škof v zapiskih poroča, da je leta 1607 zidaril v Gornjem Gradu Piero Donino mlajši, ki je za razna manjša dela (dimniki in vrata) prejel 72 fl plačila.⁴⁸³

Umetnostni nakupi

V decembru 1607 je ljubljanski škof spet odpotoval v Gradec. Pri graškem juvelirju Bernhartu Frankhu je nakupil več biserov,⁴⁸⁴ ki jih je pozneje porabil zlasti za okrasje miter, kajti le bleščeča liturgična oprava je ustrezala njegovi želji po reprezentanci in sijaju. Na poti proti domu se je ustavil v Pliberku, kjer je pri slikarju Franciscu Guettersoldtu kupil več oljnih slik (dve večji in dve manjši). Z umetnikom se je dogovoril tudi za polihromacijo in pozlatitev božjega groba.⁴⁸⁵

Med koledarskimi noticami v letu 1607 so zanimivi tudi podatki o knjigah, med katerimi omenja škof novo nemško - madžarsko kroniko, Theatrum Ortely, in štiri zvezke Iconum virorum illustrium.⁴⁸⁶

Škofijski grad v Goričanah

Cesar Friderik III. je stari grad v Goričanah dodelil ljubljanski škofiji že ob njeni ustanovitvi.⁴⁸⁷ Gospostvo so škofje pogosto zastavljali ali dajali v zakup. Potem, ko ga je škof Glušič izročil luteranskemu plemiču Juriju Cröbathu, ga je po 26 letih spet prevzel Hren. Leta 1607 je gospostvo zaupal v upravo bratu Andreju. Ob izročitvi je napravil seznam inventarja v grajski kapeli sv. Uršule,⁴⁸⁸ v katerem je med bogoslužnimi oblačili in predmeti navedel tudi bakren in pozlačen križ z Marijo in Janezom Evangelistom na podstavku, "zlato" podobo, usnjen antependij, kelih z bakrenim in pozlačenim podstavkom ter dva zlata svečnika. Žal ne vemo, če je škof kapelo pred tem tudi obnovil, kakor se je bil že leta 1603 namenil.

Ker je Hren brata Andreja in sestro Uršulo postavil za oskrbnika škofijskih posesti, si je kmalu nakopal mnogo obtožb, ki so ga v očeh sodobnikov tako bremenile, da jih je v času apostolske vizitacije razreševal celo nuncij Salvago. Hren je bil s sorodniki vedno prisrčno povezan in jim je pozornost izkazoval tudi z darili,⁴⁸⁹ zato mu še v našem času nekateri očitajo, da jih je preveč materialno podpiral.⁴⁹⁰

Apostolska vizitacija nuncija Salvaga

Leta 1602 je Hren pokopališče ob cerkvi sv. Marije

Magdalene v Gornjem Gradu določil za farno, zato se je med njim in tamkajšnjimi kmeti vnel hud prepir, ki ga je stopnjevala še nezadovoljnost podložnikov zaradi tlake in desetine. V sporu, ki je trajal več let (1602-1607), je Hren menda ravnal kot posvetni knez in ne kot cerkveni pastir.⁴⁹¹ Res je bil škof po značaju nagle jeze,⁴⁹² zaradi spletk, ki so jih nenehno kovali njegovi nasprotniki, pa je dogajanje vendarle težko objektivno presoditi. Razen težav s podložniki si je škof zaradi odločnega nastopa proti protestantom nakopal nasprotovanje luteranskega plemstva. Napetosti med njim in plemstvom so se še poglabile, ker se je v času gospodarske recesije, ko se je razraslo veliko gospodarsko nasprotje med plemstvom in meščanstvom zaradi kmečke in graščinske trgovine na podeželju, zavzemal za trgovske koristi mest in si prizadeval, da bi vladar podeželsko trgovino s patenti omejil.⁴⁹³ K vsem težavam so se pridružili še nenehni nesporazumi ljubljanskega ordinarija z oglejskim patriarhom, s katerim se je bojeval za oblast na ozemlju svoje škofije. Nasledek teh sporov so bile seveda slabe in neugodne vesti o Hrenu; širile so se do nadvojvoda v Gradec in do apostolskega sedeža v Rim. Negativno karakteristiko je posredoval in razširjal zlasti graški nuncij Girolamo Porzia, ki že od vsega začetka ni gojil simpatij do ljubljanskega škofa. Zaradi negativnih informacij je papež hotel zvedeti resnico o Hrenu, predvsem o njegovih sporih z gornjegrajskimi podložniki, zato je že v Porzijevelem času načrtoval vizitacijo ljubljanske škofije. Ker je bil Porzia, s katerim graški dvor zaradi njegove samovoljnosti ni bil zadovoljen,⁴⁹⁴ na željo nadvojvoda kmalu odpoklican iz Gradca, je vizitacijo opravil njegov naslednik Giovanni Battista Salvago. Že ob nastopu službe mu je apostolski sedež pojasnil, da ljubljanska škofija močno potrebuje reformo, zato je odredil apostolsko vizitacijo, katere namen je bil predvsem v tem, da analizira versko stanje, obnovi red v katoliškem bogoslužju in odpravi zlorabe.

Salvago je hkrati z ljubljansko škofijo vizitiral tudi druge južne dežele notranje Avstrije. Z delom je začel v septembru 1607 in ga zaključil v aprilu 1608.⁴⁹⁵ Obiskal je vse slovenske dežele in med potjo redno pošiljal kardinalu Scipionu Borgheseju v Rim poročila o rezultatih vizitacije in ugotovitve o verskem stanju v diecezi. Bogati in mogočni Scipione Borghese (Scipio Caffarelli), nečak papeža Pavla V., znan v zgodovini umetnosti kot velik pokrovitelj umetnikov, predvsem mladega Gianlorenza Berninija (ta je zanj med drugim oblikoval tudi slovito skupino Apolona in Dafne), in kot utemeljitelj umetnostne zbirke Borghese, najbrž ni bil posebno primeren razsodnik problemov v odmaknjeni provinci. Salvago mu je v bogati korespondenci⁴⁹⁶ opisal neprimerno življenje klera (duhovniki so redno živeli v konkubinatu, ukvarjali so se z gostinstvom in izterjevali plačilo za podeljevanje zakramentov), posebno negativno pa je orisal delovanje škofa Hrena. O njem je zapisal, da je - razen drugih nerednosti - svojemu bratu izročil v zakup škofijski grad Goričane za letno zakupnino 200 fl,⁴⁹⁷ čeprav posest prinaša na leto 1000 fl dohodka, bremene pa ga predvsem

govorice, ki so se razrasle v splošno pohujšanje, češ da živi v nedovoljeni zvezi s sestro Uršulo. Takšna ovadba je bila v Hrenovem času poleg krivoverstva eno najbolj učinkovitih sredstev za moralno diskvalifikacijo cerkvene osebe. Podobne obtožbe so doletele tudi njegove sodobnike, na primer škofa Stobeja, Petra Kanizija in Roberta Bellarmina.⁴⁹⁸ Salvago je sodil, da je Hren zaradi slabega zgleda kriv mnogih nepravilnosti v svoji škofiji: "... nella Diocesi di Lubiana molti sono tornati al vomito, ma non me ne maraviglio, perchè il Capo e guasto, e gl'altre membra sono per conseguente mal sane." Zato je mislil, da bi bilo zanj najboljše zdravilo, da "sotto pretesto di visitar limina Apostolorum" pride v Rim, kjer bi ga poučili o pravilnem ravnanju. Hren namreč že deset let vodi ljubljansko škofijo, je pripomnil, pa se je vedno izogibal dolžnega obiska večnega mesta. Preprosto ljudstvo je bilo po Salvagovi oceni zelo pobožno: "... io certo resto consolatissimo di veder, che i popoli bassi ... si conservino con tanta pietà, havendo essemplio così perverso avanti." Tudi o luteranih vizitator ni imel trdih besed: "che ... gl'heretici non tanto alieni che non si possa sperar la lor conversione," in menda se samo po Hrenovi krivdi ni mogel srečati z njimi: "Il guardiano de Capucini mi disse, che molti heretici sarebbono venuti ad incontrarmi, ma che non l'havevano fatto per rispetto del vescovo, col quale non havevano buona volontà biasimando molto il suo vivere ..."⁴⁹⁹ Vizitatorjeva ocena verskega stanja v ljubljanski škofiji v splošnem ni bila ugodna, za ostre besede pa mu tudi duhovniki niso ostali na dolgu; pritožili so se v Gradec in obsodili Salvagovo ambicioznost.⁵⁰⁰

Pritožbe zoper Hrena so se vrstile tudi po končani vizitaciji. Čezenj so se pritoževali tako protestanti kot katoličani in tudi Salvago ni opustil nobene priložnosti, da bi ne poročal v Rim o njegovem "neprimernem življenju, negativnem zgledu in slabem skofovanju". Zaradi takšnih vesti je papež leta 1609 poslal Hrenu breve,⁵⁰¹ v katerem ga je opomnil zaradi življenja in pastorage. Tudi po tem je Salvago še nadaljeval z ovadbami. Napadi so dosegli vrhunec v letu 1610, ko je bil ljubljanski ordinarij po Borghesejevih besedah "come una pietra di scandalo in cotesti paesi".⁵⁰² Cerkev je problem razrešila tako, da je Hrenu dovolila proces kanoničnega očiščenja,⁵⁰³ popolnoma pa se napadi nanj tudi po tem procesu niso poglobili. V odgovor na očitke je leta 1613 pisal nunciju, da je bil vedno le katoličan, da je živel po kleriških zaobljubah, in da se nikoli ni bal priti v Rim, saj si vendar želi obiskati tolažbe polno Mater Cerkev in spoštljivo poljubiti svete kraje, razen tega pa bi rad pohitel tudi k sveti lavretanski hiši, k čemer ga veže zaobljuba, seveda pa, je zatrdil, se hoče raje braniti z dejanji kot z besedami.⁵⁰⁴

Vihar obtožb, v katerem se je znašel Hren, ga pri delu ni zaustavil. Zlasti na umetnostnem področju je bil v tem času zelo dejaven. Po podatkih v računskih knjigah je prav v letu 1610 imel zaposlenih v Gornjem Gradu kar pet slikarjev, dva mizarja, dva zlatarja in enega rezbarja.⁵⁰⁵

Relatio ad limina 1608

V neugodnih okoliščinah se ljubljanski škof tudi tokrat po obveznem štiriletju ni odpravil v Rim. Od obiska "ad limina" je bil dispenziran, zato je papežu Pavlu V. in rimski kuriji poslal le dolžno relacijo, v kateri poroča o svojem delu in o stanju ljubljanske škofije:⁵⁰⁶

"... Ko sem prevzel škofijo, je bilo v njej vse polno krivovercev. Bivališče in baziliko sem našel v razvalinah, cerkve in svetišča opustošena, kler in ljudstvo slabega vedenja ... zato sem se moral zelo potruditi ... prestal sem obilo strahu in nevarnosti, bojeval mnogo ostrih bojov in bitk ... Svojo cerkev sv. Elizabete v mestnem špitalu, v kateri so se skoraj nepretrganih petdeset let shajali volkovi in poučevali satanovo doktrino, sem si zopet pridobil. Zavzel sem jo v slovesni procesiji s himnami, s pesnimi in z banderi v navzočnosti številnih katoličanov. Cerkev sem vnovič posvetil ... ker je bila s pokopi krivovercev oskrunjena. Zdaj v njej obhajajo bogoslužje spoštovani patri kapucini, dokler ne zgrade svojega konventa. Zidavo njihovega samostana sem podprl s svojim prizadevanjem in delom, z darovi pa so priskočili na pomoč tudi pobožni katoličani ... (Samostan smo začeli graditi na god sv. Marka leta 1607 z darovi prevzvišenega nadvojvoda, z mojo miloščino in s prispevki drugih dobrotnikov. Dograjen bo še v tem letu, zato ga bom lahko kmalu posvetil.) Za postavitev kapucinskega samostana in cerkve sem prispeval več kot tisoč florintov.

Skoraj vse druge škofiji inkorporirane cerkve sem, če je le bilo mogoče, obnovil. Preteklo leto sem v gornjegrajski cerkvi postavil nove orgle, ki jih je napravil beneški mojster Vincentius Columna /Vincenzo Colonna/ ...

Tudi spoštovanim patrom Družbe Jezusove izkazujem podobno naklonjenost in spoštovanje in, kolikor dopuščajo majhne zmožnosti moje škofije, pospešujem zidavo njihovega kolegija. V ta namen sem doslej prispeval tri tisoč florintov ...

Obnovil sem tudi stare skoraj podrte cerkve ter v večjo božjo čast in za rast zopet okrepljene katoliške vere postavil križe in podobe ob cestah ter na gorskih vrhovih ... V naš slovenski jezik /in linguam nostram Slauicam/ sem prevedel več pridig, molitev in pesmi ter zasnoval mnogo drugih razprav v korist katoliške Cerkve v teh pokrajinah ... in za rast našega domačega materinskega jezika ... V gornjegrajski škofijski rezidenci sem za poučevanje klerikov ustanovil zavod 'Collegium Marianum' ...⁵⁰⁷

Ob vizitacijah in številnih drugih priložnostih ... sem posvetil oziroma rekonziliiral več cerkva, oltarjev in pokopališč. Če bi bilo potrebno, bi poslal v Rim celoten seznam, vse notice so namreč zbrane v mojem pontifikalnem protokolu. V skupnem seštevku sem posvetil dvanajst cerkva, petindvajset oltarjev, sedem pokopališč, čez sto zvonov in mnogo liturgičnih predmetov: kelihov, križev, relikviarijev, ciborijev, krstilnikov ... Rekonziliiral bom še štirinajst cerkva in kmalu posvetil tri nova svetišča na krajih, kjer sem poprej položil temeljni kamen. Za posvetitev je pripravljenih tudi mnogo oltarjev ...

V Ljubljani sem v večjo božjo čast in slavo okrasil svetišče /stolnico/ in kapelo, v kateri stoji oltar, ki ga je v svoji dobrotljivosti papež Klemen VIII. odlikoval s privilegijem za mrtve; z obnovo stolnice še nadaljujem. Župnijsko cerkev sv. Petra v ljubljanskem predmestju (posebno v času protestantizma je bila tako skažena, da ni bila več podobna katoliškemu svetišču) sem tako lepo popravil, da presvetlemu gospodu apostolskemu nunciju ni samo zelo ugajala, temveč mu je bila celo bolj všeč kot stolnica. Pravkar obnavljam zvonik stolne cerkve, ker se je zaradi starosti in razpok že skoraj podrl ...

Skoraj podrti cerkvi sv. Marije Magdalene in sv. Pavla, ki stojita zunaj gornjegrajskega samostanskega obzidja, sem od temeljev obnovil. Tudi kapelo sv. Tomaža pri peterih Kristusovih ranah, ki je bila popolnoma zanemarjena in oskrunjena, sem napravil novo, jo posvetil in kolikor je bilo v mojih močeh, lepo okrasil. V tej kapeli je omenjeni presvetli gospod apostolski nuncij vsak dan maševal, ko se je tod mudil kot vizitator⁵⁰⁸ ... Posestva gradu v Goričanah, ki jih je moj predhodnik Konrad prepustil ... heretiku Juriju Crobathu, sem v tem času zavzel in rešil v prid škofije."

Kapucinski samostan v Ljubljani

Po Tavčarjevem prizadevanju so se prvi kapucini nastanili v Gorici, v Ljubljano pa jih je povabil Hren, zato jih je vedno štel za "svoje".⁵⁰⁹ Skupaj z jezuiti so kapucini odigrali veliko vlogo pri rekatolizaciji naših krajev. Priljubljeni so bili predvsem kot pastoralni delavci med ljudstvom.⁵¹⁰

Nadvojvoda Ferdinand je njihov red zelo cenil. Kmalu zatem, ko je versko - politično zaostrovanje v notranjeavstrijskih deželah doseglo vrh, se je leta 1599 na poti v Prago ustavil v Gradcu sloveči pridigar kapucin Lovrenc iz Brindisija.⁵¹¹ Nadvojvoda ga je zaprosil, naj tudi v njegovi prestolnici ustanovi kapucinsko naselbino. Že naslednje leto (1600) so v Gradcu položili temeljni kamen za novi samostan, Brindiški pa je postal prvi predstojnik štajerske province.

V Ljubljano je bil kapucinski red uveden že v letu 1602.⁵¹² Leta 1606 sta prišla v mesto še p. Damascen iz Benetk ("Venetus") in p. Bertrand iz Vidma ("von Udine"), da bi izbrala primeren prostor za samostan in cerkev.⁵¹³ Ljubljanski kapucini so sklenili postaviti samostanski kompleks zunaj mestnega obzidja na vicedomskem vrtu, "na zelo prijetnem kraju", ki ga je redovnikom v ta namen izročil nadvojvoda Ferdinand, "največji in najboljši varuh Kristusove Cerkve". Temeljni kamen kapucinske cerkve je "in honorem et augmentum deuotissimae Religionis" posvetil Hren 25. aprila 1607 "v slavo sv. Franciška Asiškega ter v pomoč, tolažbo, okras in izredno čast mesta".⁵¹⁴ Gradbena dela je prevzel Giovanni Baptista Donino, vodil pa jih je p. Damascen.⁵¹⁵ Škof je sestavil natančen seznam prispevkov za kapucine in izplačil stavbarju ("Paw Meyster", "Architectus").⁵¹⁶ Iz spiska je razvidno, da je redovnikom preskrbel precejšno količino gradbenega materiala, kupil zvon (120 fl), v Benetkah izdelan tabernakelj (76 fl), veliko oltarno podobo -

delo beneškega umetnika (dotlej je odštel zanjo 150 fl), in več manjših predmetov. Podaril jim je tudi dve oltarni menzi "s Crnivca" in nazadnje prispeval še k pojedini, ki so jo priredili ob posvetitvi nove cerkve. Za gradnjo kapucinskega kompleksa so prispevali 1500 gld tudi deželni stanovi, z gradbenim materialom pa jim je priskočil na pomoč še mestni svet. Dela, ki so jih z mnogimi darovi podprli dobrotniki, so tako hitro napredovala, da so bila že v naslednjem letu zaključena. Hren je z ljubeznivim pismom povabil k posvetitvi nadvojvoda Ferdinanda: "Potem, ko ste z vašo pobožno darežljivostjo v Ljubljani ustanovili samostan in cerkev za patre kapucine, sta leto dni po svečani posvetitvi temeljnega kamna ... že pripravljena na konsekracijo. S tolikšno naglico bi komaj ugneli dokončati gradnjo tisti, ki ima zlati vir ..."¹⁷ 30. avgusta 1608 je ljubljanski škof posvetil samostansko poslopje in dva zvonova, naslednji dan pa cerkev sv. Janeza Evangelista skupaj z dvema oltarjema.¹⁸ K slovesnosti se je zbralo v Ljubljani okoli 20.000 ljudi iz vseh treh dežel.¹⁹ Nadvojvoda pa se je ni mogel udeležiti. Hren mu je o dogodku pisal in ga hkrati povabil k posvetitvi cerkve v Zasipu. Z veseljem je poudaril nadvojvodove zasluge pri obnovi cerkvene umetnosti; potem, ko so bile številne cerkve katoliškega obreda razsvetlene, ali, kar je še huje, oplenjene in podrte, v Ferdinandovih dednih deželah spet rastejo ustanove kolegijev, samostanov, cerkva, oltarjev in drugih pobožnih bogoslužju namenjenih del, katerih posvetitve se vrste leto za letom.²⁰

sl.20

Kapucini so še posebej uresničevali zaobljubo uboštva, zato so skladno s temeljno usmeritvijo življenja izoblikovali tudi preprosto redovno arhitekturo. Njihove cerkve so bile običajno preproste enoladijske obokane stavbe z ravno zaključenim prezbitერიem - navadno so imele za velikim oltarjem še ravno sklenjen oratorij - in načelno brez kapel. Notranjščine teh cerkva so bile le skromno razčlenjene s pilastri, nekatere še z oprogami.²¹ V nasprotju z jezuiti, ki so ljubili monumentalne fasade, so kapucini oblikovali skromna tradicionalna pročelja brez posebnih arhitektonskih ali plastičnih poudarkov. Tudi ljubljanska kapucinska cerkev sprva ni bila bistveno drugačna. Valvasorjeva upodobitev kaže stavbo s preprostim pročeljem, ki je bilo obrnjeno k deželnemu dvorcu, z razvrstitvijo okenskih odprtín pa je bilo podobno jeseniški cerkvi na Savi. Nad prezbitერიem (oratorijem) se je dvigal ozek stolpič s piramidasto streho. Levo in desno ob cerkvi so se strnila samostanska poslopja, ves kompleks pa je obdajalo visoko obzidje, pred katerim je stal za kapucinske redovne postojanke značilen križ z "arma Christi"²² Samostansko naselje je v letu 1628, potem ko so redovniki cerkvi že prizidali kapele, v Hrenove pontifikalne protokole narisal eden izmed škofovih slikarjev.²³ Risba je kljub pomanjkljivostim v perspektivi mnogo kvalitetnejša od škofovih ilustracij; slikar je s skupimi črtami spretno zajel življenje v kapucinskem predmestju in čolnarje na Ljubljani.

sl.126

Najlepši okras svetišča in njegov glavni akcent so bile slovite oltarne slike oziroma poliptih, ki ga je redovnikom daroval škof Hren. Umetnina je po tradiciji veljala za stva-

ritev beneškega slikarja Jacopa Palma mlajšega (Palma il Giovane), kar podpirajo tudi njene slogovne in kompozicijske značilnosti, dasi je v novejšem času A. Rizzi njeni stranski tabli pogojno atribuiral M. Ponzoneju.⁵²⁴ Iz kapucinske zapuščine je poliptih pridobila ljubljanska ursulinska cerkev,⁵²⁵ kjer je danes razdeljen na posamezne podobe. V osrednjem delu je beneški mojster upodobil Marijo s svetniki (ob Materi božji so zbrani Janez Evangelist, Janez Krstnik, Frančišek Asiški, Klara in Martin), na krilih pa Bonaventura in Ludvika Toulouškega. Like je mehko modeliral z barvo in jih potopil v močne sence. Notranje razpoloženje v sliki je ohranilo mirno ubranost in še ni prešlo v baročno razgibanost. Po kakšnih poteh in zvezah je prišla v Ljubljano umetnina beneškega slikarja? Ali so poliptih naročili pri slikarju kapucini sami ali ga je morda izposloval škof Hren? Čeprav je Hren imel trgovske kontakte z Benetkami, smemo verjetneje sliko pripisati umetnostnim zvezam kapucinov samih. Kapucini, ki so imeli žive stike z redovnimi provincami v Italiji, so najbrž izbrali umetnika in mu posredovali naročilo, pri čemer bi utegnil imeti glavni delež Benečan p. Damascen, ljubljanski škof pa je plačal slikarjevo delo in bržkone k temu dodal tudi vsaj svoj pristanek. Umetnina, ki nam je posredovala beneške slikarske dosežke, je prav gotovo eno najpomembnejših importiranih del v okviru Hrenove umetnostne dejavnosti. Ljubljana je menda po Hrenovem naročilu pridobila še eno sliko beneškega mojstra, Objokovanje Kristusa, ki je po kompoziciji sorodno stolniški upodobitvi v Reggio Emilia.⁵²⁶

Ljubljanska kapucinska cerkev je že ob posvetitvi imela tudi blaženi Devici Mariji posvečeno kapelo, ki jo smemo bržkone identificirati z oratorijem za velikim oltarjem.⁵²⁷ Pozneje (1628) so redovniki najbrž po zgledu ljubljanske jezuitske cerkve ali s kapelami razširjene stolnice prizidali svetišču še stranske kapele.⁵²⁸ Do leta 1624 naj bi že bila zgrajena kapela sv. Krvi; tedaj so namreč namestili vanjo milostno podobo Matere božje.⁵²⁹ Podoba je, potem ko jo je nekdo hudonamerno ranil, veljala za čudodelno in je postala predmet posebnega češčenja, kar kaže na novo sakraliziranje umetnin v dobi rekatolizacije. Med legendarnimi motivi, s katerimi je povezan nastanek milostnih (predvsem Marijinih) podob, je bil prav motiv ranjenih ali poškodovanih pogost in priljubljen. Razen legend o slikah in kipih, ki so jih poškodovali Turki, so bile za čas protireformacije značilne zlasti pripovedi o hudodelstvih nasprotnikov češčenja svetih podob (o protestantih, husitih in kalvincih). Takšne podobe so imele večkrat vidna znamenja udarcev oziroma poškodb, včasih pa se je k temu pridružil še motiv čudežnih solza in krvi. V to skupino je bržčas mogoče uvrstiti ljubljansko kapucinsko Marijo, bodisi da je šlo za original, bodisi da je bila le kopija neke češčne milostne podobe; morda bi smeli ob tem opozoriti na Marijino na čelu krvavečo podobo Sedes Sapientiae iz kraja Re (Valle Vigezzo) v Italiji, ki je zaslovela in se v posnetkih razširila potem, ko jo je nekdo leta 1494 kamenjal.⁵³⁰ H. Aurenhammer za milostne podobe v splošnem ugotavlja, da protireformacija tipološko pravzaprav ni razvila nobenega samostojnega, temveč je čas-

tila v umetnostnem in kulturnozgodovinskem pogledu starejše tipe, v čemer vidi eno temeljnih značilnosti rekatolizacijske vernosti, ki je posebej spoštovala "staro", torej tisto, kar je bilo pred reformacijo. Kljub racionalni opredelitvi pojma svetih podob je tudi tridentinum, upoštevajoč različne oblike češčenja in rabe, razločeval med podobami, ki se jim (torej njihovim prototipom) skazujejo zunanja znamenja spoštovanja (pred njimi se verniki odkrijejo in jim skažejo spoštovanje s poklekom in poljubi), in med takšnimi, ki ljudstvo poučujejo in utrjujejo v veri.⁵³⁰ Tudi potem, ko so ljubljanski kapucini pozidali cerkev in samostan, jih je Hren še podpiral z darovi. V letu 1622 jim je na primer preskrbel les in kupil knjige v vrednosti 100 fl.⁵³¹

Kapucinski samostani na naših tleh so se kmalu začeli množiti. V Celju je na željo nadvojvoda Ferdinanda naselil prve kapucine general reda v Veroni p. Fortunat ("Fortunatus Veronensis"),⁵³² kmalu zatem je Janez Jakob Kisel (Kisl, sl.53 Khisl) ustanovil kapucinski samostan v Mariboru (škof Hren je položil temeljni kamen 23. aprila 1613),⁵³³ nadvojvoda pa nato (1614) še v Radgoni (temeljni kamen so posvetili šele 1618) in potem na Ptuj (Hren je posvetil temelje tamkajšnjega samostanskega kompleksa 8. septembra 1615).⁵³⁴ sl.68

Kapucinski samostan v Celju

Hrena so že iz prvih let duhovniške službe vezale na Celje prisrčne vezi,⁵³⁵ kljub temu pa se oglejski patriarh iz sicer nepojasnjenih vzrokov ni strinjal, da bi on položil in posvetil temeljni kamen novega kapucinskega samostana v Celju.⁵³⁶ Slovesnost je v oktobru 1609 vodil graški nuncij Giovanni Battista Salvago,⁵³⁷ poslopje pa so začeli graditi šele dve leti pozneje (1611). Ljubljanski škof je celjskim kapucinom pomagal predvsem pri opremljanju redovne cerkve, ki je bila v čast sv. Ceciliji skupaj s samostanom posvečena 14. novembra 1615. Po nepotrjenih podatkih naj bi ju konsekriral škof Hren,⁵³⁸ vendar posvetitve ni vpisal v pontifikalne protokole, pa tudi drugi zgodovinski dokumenti o tem ne govorijo. Za to priložnost je graški dvorni umetnik Giovanni Pietro de Pomis ulil lepo spominsko medaljo (1615), ki na averzu kaže v doprskih portretih ustanovitelja nadvojvoda Ferdinanda z ženo Marijo Ano.⁵³⁹

Graški mojster Zwygott, pri katerem se je Hren večkrat oglasil z naročili, je koval medalje še po starem načinu, de Pomis pa jih je ulival po postopku, ki ga je sam iznašel. Čeprav je ljubljanski škof imel tesne stike z graškim dvorom, iz doslej znanih podatkov ni opaziti, da bi osebno sodeloval s tamkajšnjim vodilnim umetnikom de Pomisom, ki je imel polne roke dela, ko je v veličastnih apoteozah poveljeval zaslugam nadvojvodske hiše pri obnovi katolištva.

Poslikava obočnih polj in slavoločnih sten ter obnova oltarja sv. Trojice v ljubljanski stolnici

V letu 1608 je stopil v Hrenov umetnostni krog slikar Krištof Weissmann. Umetnik je verjetno prišel s Koroškega,⁵⁴⁰ vendar njegov izvor doslej še ni natančneje pojasnjen. Ne vemo, ali se je ustavil v Ljubljani kot popotni

slikar in se nato ob Hrenu za daljšo dobo ustalil ali pa je prišel k škofu kot povabljeni gost, da bi poslikal ljubljansko stolnico, za katero se je Hren trdno nameril, da jo bo okrasil in polepsal. Hrenov program je bil vsekakor tako dolgoročen, da bi bilo povsem razumljivo, če bi v ta namen poklical v Ljubljano primernega slikarja.

18. marca 1608 sta Hren in Weissmann sklenila pogodbo.⁵⁴¹ Dogovorila sta se, da bo slikar med delom v stolnici skupaj s pomočnikom prebival in se hranil v škofijski palači. Njegova prva naloga bo poslikava obočnih polj v ladji. Pri tem naj se ravna po oboku škofove kapele na empori. Ker so bila polja že ob "fridericianskem" obokanju stolne cerkve poslikana z običajnimi gotskimi rastlinskimi ornamentami, naj Weissmann staro obočno poslikavo restavrira. Polja (do kaptelov) naj pobarva z modro barvo, rebra in sklepnike z rumeno (ali njej podobno), središča sklepnikov (glavice rozet) in kapitele stebrov pa pozlati. Potrebno zlato bo priskrbel Hren. Odprtino v srednjem polju, ki je rabila za obred Kristusovega vnebohoda, naj slikar po srednjeveškem vzoru obda s plesočimi angeli, ki bodo z glasbili "veselo spremljali Gospoda v nebesa".

Hren je v maju 1608 zaprosil ljubljanski magistrat, da bi v stolnici postavil oder za poslikavo.⁵⁴² nato je Weissmann začel z delom. Slikal je po škofovih navodilih.⁵⁴³ 28. decembra 1609 sta škof in slikar napravila obračun za opravljena dela v stolni cerkvi. V obračunu je Hren (?) obočna polja tudi narisal. Iz risbe je razvidno, da Weissmann ni lepšal (že poslikanega) oboka nad zahodno emporo, temveč le tri naslednje obočne traveje, torej devet obočnih enot v ladji.⁵⁴⁴

Prvo Weissmannovo delo v stolnici je bilo predvsem restavratorsko. Medtem ko je restavriral gotsko ornamentiko na obokih, je obnovil še oltar sv. Trojice na empori "an der Parkhirschen", za katerega je Hren v juliju 1602 pridobil papeški privilegij "pro fidelibus defunctis". Oltar je stal pod kamnitnim gotskim baldahinom v srednjem delu empure v tako imenovani škofovi (Hrenovi) kapeli: "in Basilica sive superiori parte Ecclesiae ... in meo sacello."⁵⁴⁵ Slikar je stari (gotški) oltarni nastavek restavriral in pozlatil. S pozlato je olepsal tudi napis in prekril črno železno mrežo okrog baldahina, h kateri bi našli morda eno najboljših vzporednic pri Sv. Primožu nad Kamnikom.⁵⁴⁶ Na hrbtišču, s katerim je bil oltar obrnjen proti cerkveni ladji, je likovno naglasil oltarni privilegij s tem, da je nanj naslikal in pozlatil papeški grb in zraven upodobil sv. Duha.⁵⁴⁷ Že leta 1608 je Hren obnovo omenil v relaciji, ki jo je poslal v Rim.

V prvi fazi pogodbenih del je Weissmann v stolni cerkvi poslikal tudi tri slavaločne stene: slavalok prezbiterija in vhodna loka pri kapelah sv. Rešnjega Telesa in sv. Trojice. Na slavaloku, ki je bil morda že dotlej delno poslikan (pet grbov z letnico 1597),⁵⁴⁸ je v sredini upodobil Križanega⁵⁴⁹ in venec, ki so ga držali štirje angeli, dva z napisom "Hoc signum crucis erit in caelo" in dva z besedilom "Cum Dominus ad judicandum venerit".⁵⁵⁰ Vhodni lok kapele sv. Rešnjega Telesa je na zunanji steni okrasil s štirimi ange-

li, ki so nosili avstrijski, cesarski, bavarski in škofijski grb, na notranji steni pa je upodobil angele, ki časte sv. Rešnje Telo (v monštranci).⁵⁵¹ Na vhodnem loku južne apside, ki je bila v Hrenovem času posvečena sv. Trojici, je razvrstil štiri evangeliste s sv. Duhom na sredi. Upodobitve je opremil z napisi. Vse tri slavoločne stene je obrobil še s trobarvnim pasom, ki je bil v tej dobi v stenskem slikarstvu priljubljen okrasni in delilni element. Za ta dela je bil Weissmann izplačan 5. oktobra 1609,⁵⁵² ko je prejel honorar tudi za veliki Hrenov grb, ki ga je naslikal v prezbiteriju, in za slikano tablo s prizorom Ecce homo, ki so jo namestili na enega od stebrov v ladji.

Potem je Weissmann nadaljeval s poslikavo sten v ladji in v kapeli vseh svetnikov. Delo je trajalo več let. Glavni-no stenskih slik je mojster dokončal do izteka leta 1613. Iz škofovih notic je razvidno, da so mu pomagali še drugi umetniki (pomočniki), saj pravi Hren, da je za poslikavo ostenja v ladji (brez kapel) odštel slikarjem skupno 700 fl.⁵⁵³

Hrenova nagrobnika v Gornjem Gradu in Ljubljani

V začetku postnega časa leta 1609 je Hren hudo zbolel.⁵⁵⁴ Zdi se, da je pričakoval smrt, saj si je brž preskrbel kar dva nagrobnika. V gornjegrajski kolegiatni cerkvi je z nagrobno ploščo v tleh prekril svojo grobnico v Martinovi kapeli, v ljubljanski stolnici pa je spominsko ploščo names-til v svojo grobno kapelo vseh svetnikov.

Le fragmentarno ohranjeni gornjegrajski nagrobnik je preprosta pravokotna plošča iz belega marmorja, razdeljena v zgornji heraldični in spodnji napisni del. Heraldčno polje z letnico 1609 je sorodno drugim Hrenovim kamnitnim spominskim ploščam. Klesar je škofijski in Hrenov grb v obliki preprostih ščitkov nespretno postavil pod vrh nagrobnika, tako da je nad njima pridobil le skromen prostor za mitro in pastore, spodaj pa je zato ostala nezapolnjena praznina, ki dokazuje klesarjevo neiznajdljivost v kompoziciji. Pod heraldičnim je napisni del, ki ga je mojster obrobil s plitvimi zavojčevjem, značilnim za konec 16. stoletja. Napis v lepi kapitali, v začetnem delu povzet po formuli v nicejski veroizpovedi,⁵⁵⁵ izraža Hrenovo živo vero v posmrtno življenje, ne poudarja pa njegovih osebnih zaslug: "EGO AVTEM HIC EXPE/CTO RESVRRECTIO/NEM MORTVORVM ET/ (VITAM) VENTVRI SAE-CVLI/ (LIBERA) ME DOMINE."⁵⁵⁶ Ker na plošči ni figuralnega okrasja in za nagrobnike značilnih simbolov, je vsebinski izraz spomenika v celoti zgoščen v besedilu, pri katerem izpoved vere v vstajenje izzveni kar protestantskemu upanju podobno. Ploščo bi utegnil izklesati kamnosek Janzil, ki pa v oblikovanju niti kompozicijsko niti krasilno ni dosegal umetniške ravni.⁵⁵⁷

sl.91

Ljubljanski nagrobnik je Hrenu v marcu 1609 izklesal kamnosek Domenico Nimis.⁵⁵⁸ Imel je obliko preproste napisne plošče iz belega marmorja, ni pa znano, ali je bil nameščen v tleh ali v steni kapele vseh svetnikov.⁵⁵⁹ Opremljen je bil s Hrenovimi insignijami in z gornjegrajskemu podobnim besedilom, ki ga je prepisal Dolničar: "HAC IN TUMBA/ REQVI-ESCO POST LABORES THOMAS/ CRON EPISCOPVS LABAC: S:C:M: CON/

SILIARIUS AC REDEMPTOREM/ MEVM HIC EXPECTO CARNIS/ RESVRECTIONEM ET VITAM/ VENTVRI SAECULI AMEN./ ANNO M.DC.IX."⁵⁶⁰

Dolničar je ob tem tudi pripomnil, da bi si škof zaslužil imenitnejši nagrobnik, kakor pa si ga je v svoji skromnosti postavil. Ali je Hrena pri tem naročilu res vodila osebna skromnost ali pa morda tedaj ni imel na izbiro sposobnejšega mojstra? Verjetno drži, da v naglici, s kakršno je v hudi bolezni pohitel z naročilom, ni mogel pridobiti kvalitetnejših kiparskih moči, vendar je že v letu 1609 sodeloval tudi z nekolikanj spretnejšim mojstrom, ki mu je izklesal heraldično ploščo za gornjegrajsko kapelo sv. Marjete.⁵⁶¹ Kot humanistu bi Hrenu utegnil morda bolj ugajati tip figuralnega nagrobnika, ki je ustrezal poudarjenemu individualizmu. Za takšnega se je odločil, ko je pozneje v Gornjem Gradu postavil monumentalna epitafa dvema svojima škofovskima prednikoma, pri svojih dveh nagrobnih ploščah pa je, po sili slabih umetnostnih razmer ali ne, vztrajal pri heraldičnem okrasju. Tip heraldičnega nagrobnika, pri katerem je grb simbolično nadomestil podobo umrlega in poudaril njegov rod, je pripadal sicer še srednjeveški tradiciji, ohranil pa se je tudi v humanizmu.⁵⁶²

Kateri od obeh nagrobnikov je zaznamoval pravi Hrenov grob? Škof si je zgradil dve grobnici, zato so se pozneje o kraju njegove smrti oziroma pokopa vrinile nejasnosti, ki jih "in situ" ni več mogoče razrešiti, saj niti gornjegrajska cerkev niti stara ljubljanska stolnica nista dočakali naših dni. Veliko zmedo sta glede tega povzročila J. G. Dolničar⁵⁶³ in za njim P. Radics⁵⁶⁴, razrešil pa jo je J. Turk, ki je z več dokazi potrdil, da so Hrena pokopali v Gornjem Gradu.⁵⁶⁵ Med utemeljitvami je prav gotovo najpričevalnejša notica, ki jo je le leto po Hrenovi smrti v vizitacijskem poročilu o gornjegrajski cerkvi zapisal škof Scarli-chi: "A cornu Evangelii est Capella B. Virgini Annuntiatae ac S. Martino dicata ... instaurata a pie Illustrissimo defuncto, qui et hic sibi criptam posuit in eaque sepultus est."⁵⁶⁶ Izmed omenkov je interesanten tudi popis kriptе v gornjegrajski cerkvi, ko so vanjo leta 1742 položili k večnemu počitku ljubljanskega škofa Schrattenbacha, pa so ob tej priložnosti našli ostanke Hrenovega trupla. V popisu je kapela s kripto opredeljena sicer kot kapela sv. Uršule ("In sacello S. Ursulae ibidem in cryptam reponendum esse, in qua felicis memoriae Thomas Chrön, episcopus Labacensis quiescit ..."), kar je najbrž nasledek nejasnosti oziroma zamenjave s patrocinijem tamkajšnje Uršuline kapele.⁵⁶⁷

Dela v kapeli sv. Martina in Marijinega oznanjenja v gornjegrajski kolegiatni cerkvi

Slavo in spomin pomembnih mož naj bi ohranjali veličastni nagrobniki in kapele. Hren si je resda dal napraviti preprosti in skromni nagrobni plošči, zato pa je bogato okrasil in olepšal grobni kapeli, ki naj bi prihodnjim rodovom razodevali njegovo veljavo.

V aprilu 1607 se je škof dogovoril s kamnosekom Janzilom za tlakovanje Martinove kapele v gornjegrajski kolegiatni cerkvi.⁵⁶⁸ Mojster dela ni takoj zastavil. Ko se je poletje

že nagibalo h koncu, je Hren 9. septembra 1608 pismeno urgiral pri slovenjegraškem župniku Andreju Tavčarju, naj se kamnoseka Janzil in Vidal kar najhitreje vrneta v Gornji Grad, da bosta kapelo še pred mrazom tlakovala.⁵⁶⁹ Za tlak v Martinovi kapeli, ki ga je Janzil "strauit lapide uariegato", je zaslužil 90 fl.⁵⁷⁰ Janzil in Nimis sta nato skupaj postavila v kapeli nov oltar, bržčas samo menzo, in 14. aprila 1609 prejela zanj plačilo.⁵⁷¹ Nimis je izklesal še marmorno ploščo za oltarno menzo, napravil črnomarmornati podij okrog oltarja, izdelal iz črnega marmorja dve stopnici ob vhodu v kapelo in vzdal vrata (1611) v južni steni.⁵⁷² V nedatiranih škofovih obračunih s kamnosekom Nimisom za opravljena dela v Gornjem Gradu najdemo še več drugih postavk.⁵⁷³ Mojstra srečamo pri številnih popravilih in izboljšavah v cerkvi, kapelah in grajski rezidenci. Tudi v lepo urejeni Andrejevi kapeli je po škofovem naročilu poskrbel za nekaj manjših sprememb: ob kapeli je postavil krstni in kropilni kamen,⁵⁷⁴ v tlak pa je vstavil nagrobnik škofa Franciška Kazianerja. Ker je bil Kazianerjev figuralni epitaf vzdan v steno kapele, je Nimis najbrž prekril grob le z napisno ploščo, katere besedilo poznamo po Dolničarjevem prepisu,⁵⁷⁵ utegnila pa bi biti celo identična s črnomarmornatim nagrobnikom, ki ga je leta 1611 za Gornji Grad izklesal Janzil.⁵⁷⁶

Po Hrenovem prizadevanju je kapela sv. Martina in Marijinega oznanjenja po umetnostnih odlikah postajala vedno bolj enakovreden par Andrejevi kapeli. Tudi oltar, bržkone lesen, je bil po kvaliteti gotovo ustrezen pendant kamnitnemu Andrejevemu oltarju. V pismu, ki ga je marca 1609 pisal graški bratovščini Marijinega oznanjenja, se je Hren pohvalil, da je po vrnitvi v Gornji Grad ("in Vallibus Marianis"), kjer je svetišče že od leta 1140 posvečeno Mariji, v božjo in Marijino slavo oskrbel okrasje za novi oltar.⁵⁷⁷ Pozneje je vicerektorju graške bratovščine spet omenil svojo grobnico v gornjegrajski kapeli Marijinega oznanjenja,⁵⁷⁸ kot bi hotel poudariti, da si je izbral večni počitek pri zavetnici njihove kongregacije, v katero se je leta 1603 včlanil tudi sam.⁵⁷⁹ Bratovščina "Maria Annuntiata" je bila ustanovljena v Rimu leta 1563 in se je razširila po Nemčiji in Avstriji v službi protireformacije, v Ljubljani pa ni nikdar zaživela.

Kapela sv. Marjete v Gornjem Gradu

Na starem pokopališču zraven gornjegrajske kolegiatne cerkve je že v davnini stala kapela sv. Marjete.⁵⁸⁰ Po izročilu, pravi Hren, je bila prva cerkev v gornjegrajski dolini, kjer je ljudstvo že pred petsto leti sprejemalo krščansko vero: "dicitur prima fuisse in Valle Oberburgensi, ex quo Populus ille Christi fide suscepit ante annos quingentos."⁵⁸¹ Nastala naj bi bila torej v zgodnjem 12. stoletju, v času romanike. Gotovo je bila že ob samem začetku zidana. Njeno starost potrjuje tudi patrocinij,⁵⁸² saj smemo pri cerkvah sv. Marjete navadno slutiti staro lokalno kulturno tradicijo: "S. Margarita Virgo, et Martyr similiter in Carniola a plebe colitur ab antiquo ..."⁵⁸³

Prvikrat je Hren posredno omenil Marjetino kapelo v letu 1603; tedaj je ljubljanski zvonolivar Elija Somrak za gornjegrajski zvonik ulil veliki zvon v stolpu zraven samostanskega špitala, ki je stal ob Marjetini kapeli.⁵⁸⁴ Nemara je bila zelo poškodovana ("bis destructa fuit situ et vetustate"), da jo je Hren od temeljev na novo pozidal ("ex fundamentis recens erexit").⁵⁸⁵ Njegovo formulacijo si smemo morda v tem primeru razložiti, češ da stavbe ni obnovil po restavratorskih principih, temveč da jo je že v zasnovi moderniziral po tedaj pri nas splošno sprejetih normah. Gradbena dela je vodil ljubljanski stavbar Giovanni Donino skupaj s pomočnikoma Balandom in Lamprechtom.⁵⁸⁶ Z zidavo je začel spomladi 1609, v januarju 1611 pa ga je Hren za delo popolnoma izplačal.⁵⁸⁷ Med gradnjo je mojster prejel več denarnih zneskov. Škof je za leto 1610 seštel, da mu je izplačal skupno 479 fl, kamnoseku pa v istem času 152 fl. Podatek o kamnoseku moremo brez pomislekov povezati z mojstrom Nimisom, ki je od marca 1610 do septembra 1611 pomagal pri urejanju kapele. Izklesal je dve oltarni menzi ("Altar Stain") in stopnice pri treh oltarjih, vzdal pa je tudi okna in mala vrata.⁵⁸⁸ Verjetno je Hren mislil na Marjetino kapelo, ko je v decembru 1609 izročil ljubljanskemu meščanu Mihaelu Tallerju osem cekinov za šest beneških taljenih okenskih stekel "für unser neue erhöbte Kirchen".⁵⁸⁹ Morda je stavbo zasteklil mojster Christoph.⁵⁹⁰

O obliki kapele nimamo veliko poročil. Hren je ni posvetil, zato je tudi ni narisal v pontifikalne protokole. Zunanji videz stavbe kaže Vischerjeva bakrorezna upodobitev Gornjega Gradu.⁵⁹¹ Z nje razberemo, da je bila kapela preprosta stavba s skromno členjeno fasado in majhnim stolpičem nad njo, vključena pa je bila v obzidje, ki je obdajalo rezidenčni kompleks. Po skromni in tradicionalni zunanjsčini ni presegala ravni podeželskih cerkva zgodnjega 17. stoletja.

sl.95 Na kapelo sv. Marjete spominja danes le fragmentirano ohranjena spominska plošča v gornjegrajskem lapidariju (pod zvonikom), v katerem so zbrani skromni ostanki bogate predbaročne podobe tamkajšnjih cerkva in kapel. Motivno je sorodna drugim Hrenovim heraldičnim ploščam. Zaznamovana je z letnico 1609 in s posvetilnim napisom v čast sv. Marjeti. Skofovske insignije na njej so oblikovane dokaj spretno in plastično, zato jo E. Cevc prišteva med boljša kamnoseška dela v Hrenovem krogu.⁵⁹² Doslej je še ni bilo mogoče zadovoljivo povezati z drugimi spomeniki tega časa, (oblika mitre se sicer približuje tistim na heraldičnih ploščah iz 1602), še zlasti ne z manj kvalitetnim Hrenovim belomarmornatim nagrobnikom iz istega leta. Morda bi jo utegnil izklesati Nimis, ki je opravil kamnoseška dela pri kapeli, vendar med njegovimi računskimi postavkami ni omenjena. Ker so kapelo ob zidavi nove gornjegrajske cerkve in gradu podrli, so hkrati z drugim materialom tudi heraldično ploščo porabili kot stavbno gradivo, našli pa so jo po drugi svetovni vojni v razvalinah gradu.⁵⁹³

V novembru 1610 je ljubljanski škof pisal apostolskemu nunciju in vizitatorju Salvagu, da je pred kratkim od temeljev pozidal cerkev sv. Marjete: "Item Ecclesiae nouae re-

cens, a fundamentis aedificatae, sub Titulo et inuocatione S. Margaritae Virginis," v kateri se po običaju mašuje na tržne dni.⁵⁹⁴ Podobno je čez nekaj let v pontifikalne protokole zapisal, da je Marjetino kapelo "zgradil od temeljev v sedanji obliki skupaj s tremi oltarji".⁵⁹⁵ Oltarji so bili postavljeni v čast sv. Marjeti, Devici Mariji ter sv. Simonu in Judu. Oltarne podobe je bržda na platno naslikal Matej Plainer. Plačilo zanje je prejel v marcu 1613.⁵⁹⁶

Ko je kapelo vizitiral škof Scarlichi (1631), z oltarji vred še ni bila posvečena. Za stranske oltarje ni naštel več prejšnjih patrocinijev, temveč novi naslov sv. Rešnjega Telesa na evangeljski in Kristusovega rojstva na listni strani. Vseč so mu bili vsi trije nastavki, o katerih je na kratko zapisal: "tria ... altaria pulchra."⁵⁹⁷ Tudi v Buchheimovem času (1641) cerkev "in ... Ecclesiae maioris coemiterio" še ni bila posvečena. Po škofovi sodbi je bila "bene aedificata" in je imela tri lepe nove oltarje ("cum tribus pulchris nouis altaribus"), razen tega pa je bilo v njej še sedem kipov in lep kropilni kamen.⁵⁹⁸ Buchheimova pohvala arhitekture je nedvomno priznanje stavbarju Giovanniju Doninu, ki se je pri zidavi Marjetine kapele gotovo prilagodil novim prostorskim tendencam. V vizitaciji leta 1650 je Buchheim še dostavil, da je stavba obokana in odlično opremljena "pulchris altarium Iconibus".⁵⁹⁹ Potem, ko jo je poškodoval in s peskom ter kamenjem zasul podrti zvonik, so oltarne podobe in kamnitne menze razdelili siromašnim cerkvam, vizitator Rabatta (1665) pa je opozoril, da razsuti material lahko porabijo za obnovo kapele.⁶⁰⁰ Že v njegovem času so jo restavrirali, lično okrasili in dodelili gornjegrajski bratovščini sv. Rešnjega Telesa,⁶⁰¹ po kateri so jo odslej tudi imenovali. Škof Herberstein, ki je kapelo (imenuje jo "Capella Corporis Christi") vizitiral leta 1684, je opisal tudi njeno novo oltarno opremo. Veliki oltar sv. Rešnjega Telesa po njegovem opisu spominja na Skarnosov rezljani izdelek za kolegiatno cerkev iz leta 1627, lepa rezljana nastavka ob straneh pa tedaj še nista bila ne polihromirana in ne pozlačena, imela pa sta osrednji, na platno slikani podobi: Kristusovega rojstva na evangeljski in Device Marije na listni strani.⁶⁰²

Prvo sodelovanje škofa Hrena s slikarjem Plainerjem

V decembru 1609 je Hren v zapiskih prvič omenil slikarja Mateja Plainerja.⁶⁰³ Umetnika mu je verjetno posredoval prijatelj Mihael Sega, župnik v Zalcu ter oglejski arhidiacon za Savinjsko in Dravsko dolino, znan predvsem kot goreč bojevnik proti luteranom.⁶⁰⁴ S Plainerjem je Sega sodeloval že leta 1605, ko je ta po njegovem naročilu z upodobitvami iz Marijinega življenja poslikal oltar za Marijino cerkev v Petrovčah.⁶⁰⁵ Oltar je signiran in datiran in najboljše kaže slikarjev stilni značaj, po katerem sodi v okvir alpskega manierizma. Sega je, bržčas prav tako pri Plainerju, v naslednjem letu naročil tudi svoj portret.⁶⁰⁶ V temi preteklosti se vedno ostaja zakrito, po kakšnih poteh je slikar iz Tamswege na Salzburškem,⁶⁰⁷ geografsko nedaleč od Koroške, prišel v naše kraje in zakaj se je pri nas za dolga leta

ustalil. Potem, ko je vstopil v Hrenov umetniški krog, je poleg Kristofa Weissmanna postal njegov najpomembnejši sodelavec in eden najvidnejših slikarjev prve četrtine 17. stoletja na naših tleh. Po škofovih naročilih je v letu 1610 v Gornjem Gradu in Ljubljani marljivo slikal, žal pa o tem delu ne vemo nič določnega.⁶⁰⁸ Zdi se, da je v tem času sodeloval pri zlatitvi gornjegrajskega božjega groba, ker mu je Hren v juliju izročil 2000 zlatih lističev.

Poročilo papežu Pavlu V.

V marcu 1610 je Hren spet pisal papežu Pavlu V.⁶⁰⁹ in ga seznanil s potekom rekatolizacije v svoji škofiji. Med drugim je sporočil, da je na Kranjskem podrli tri protestantske molitnice (na gradu Križ pri Kamniku, v Begunjah pri Radovljici in v Metliki), ki jih je zgradilo kranjsko plemstvo, razen tega pa je odpravil še četrto v cerkvi blažene Device Marije v Velenju, peto pri sv. Lenartu v Beli Peči, šesto pri rudniku v Kropi in sedmo v cerkvi sv. Elizabete v Ljubljani. Vrh tega je požgal mnogo krivoverskih knjig, ki so jih zbrali po kranjskih mestih. Na grmadah so gorele knjige, ki jih je pravoverno katolištvo po vsebini štelo za heretične, te pa seveda niso bile samo slovenske. Z veseljem je papežu orisal tudi versko obnovo dieceze. Pravi, da je ustanovil dve novi župniji in škofijski seminar za osem gojencev. V Petrinji je postavil novo cerkev. Lepo obnovljena je ljubljanska stolnica s kapelami vred, z oratoriji, s podružnicami in z večino kanoniških ter župnijskih zgradb. Doslej je popravil devet podrlih cerkev, sedemnajst jih je posvetil in pet slovesno rekonciliral. Posvetil je tudi dvainštirideset oltarjev, čez stodvajset zvonov in pet pokopališč. Ob cestah in na javnih krajih je postavil dvanajst križev. Ob vsem, kar je že storjenega, pa mu preostaja še vedno mnogo dela in konsekracij cerkev, "ki jih pobožno ljudstvo sedaj gradi in obnavlja". Že v maju je papež škofu odpisal in se zahvalil za njegovo reformacijsko prizadevanje.⁶¹⁰

Dragoceni monštranci

Španska kraljica Marjeta, sestra nadvojvoda Ferdinanda, je spomladi leta 1610 ljubljanski bratovščini sv. Rešnjega Telesa poslala v dar monštranco. Darilo je obljubila že leta 1598, ko je iz Gradca skozi Ljubljano skupaj z materjo nadvojvodinjo Marijo potovala na poroko v Spanijo, pa se je ob tej priložnosti včlenila v ljubljansko kongregacijo.⁶¹¹ Kmalu za prvim je Hrena in meščane razveselilo še drugo darilo, ki ga je poslala nadvojvodinja Marija Magdalena. Podobno kot Marjeta je tudi ta čez metropolo Kranjske leta 1608 z bratom Maksimilijanom Ernestom potovala v Firence, kjer se je poročila na medičejski dvor. Ljubljanski bratovščini sv. Rešnjega Telesa je obljubila monštranco in že po dveh letih je obljubo tudi izpolnila. Hren je pripomnil, da je podarila še mnogo lepši in dragocenejši izdelek kot njena sestra.⁶¹² Ocenil je, da je "to delo zares čudovite umetnosti, vrednosti in lepote in po tem presega kraljevsko monštranco". Umetnino so oblikovali spretni augsburški zlatarji, ki so sloveli po vsej Evropi. Po Hrenovi sodbi "takšne

na Kranjskem ni nikjer in je tudi dotlej še ni bilo".⁶¹³ Škof je obe monštranci skupaj s tretjo, ki je bila namenjena za Skocjan pri Turjaku, posvetil dan pred telovim, nato pa jih je v slovesni procesiji nesel po mestu, da so jih mogli tudi verniki občudovati.⁶¹⁴ Z dragocenimi zlatarskimi izdelki je v Ljubljano kanil vsaj skromen odsev tedanjega evropskega sijaja.

Novi mitri

Hrenu je bil pogodu sijaj javnih manifestacij, zgrajen v veliki meri na vizualnih efekti. Sam ga je skušal povečati še z dragocenimi liturgičnimi oblačili. Tudi v svojih zapiskih se je rad pohvalil z lepo in okrašeno pontifikalno opremo, za katero mu nikdar ni bilo škoda denarja. V letu 1610 si je priskrbel kar dve novi mitri. "Zlato" mitro je napravil škofu kamniški zlatar Georg Magerl (Mägerl),⁶¹⁵ "biser-no" pa berlinski zlatovezec Thomas Dembkher (Dempkher). Med delom se je Dembkher po dogovoru hranil pri "duhovniški mizi", kar pomeni, da ga je škof v Gornjem Gradu sprejel kot odličnega gosta. Hren mu je izročil srebro in bisere, ki jih je kupil pri graškem juvelirju Bernhardu Freundtu, ter raznobarvno svilo.⁶¹⁶ Za lepo biserno mitro je zlatovezec prejel po pogodbi 80 fl 30 kr.⁶¹⁷ S Hrenovim in škofijskim grbom jo je izvezel tudi na notranji strani, "inter cornua", potem pa je izboljšal še "zlato" infulo. V aprilu 1611 je škof poravnal mojstru še zadnji dolg.⁶¹⁸

sl.28b

Ze v aprilu 1610, ko je Hren v ljubljanski stolnici posvetil cistercijskega opata iz škofije Pécs na Madžarskem, je v pontifikalne protokole ponosno zapisal, da je ob tej priložnosti prvokrat nosil novo dragoceno mitro, ki mu jo je do velike noči napravil Dembkher.⁶¹⁹ Ljubljanski kanoniki s škofovo zavzetostjo za lepoto liturgične opreme niso bili posebno zadovoljni. Ko jih je poprosil denarnih prispevkov za novo infulo, so mu očitali, češ da si s tem priza- deva, da bi spomin nanj nemara ne ugasnil ("ne forte obsolescat eius memoria").⁶²⁰ Vse mitre, ki jih je dal napraviti v času svojega škofovanja, so bile tako bogato vezene in okrašene z biseri in dragimi kamni, da so popisovalcem škofijskega inventarja še pozneje vzbujale pozornost.⁶²¹ Zdi se, kot da je Hren v likovni umetnosti poskušal uresničiti, o čemer je pripovedoval v svojih latinskih verzih, kjer se je njegova domišljija razvnamala ob boginji Kipridi in Midovih zakladih, ob skitskem jantarju in indijskih biserih.⁶²²

sl.28a
-28c

Svečniki

Več let zapored je delal za ljubljanskega škofa tudi kamniški ključavničarski mojster Gregor Plesko (Pleshko, Ploshik). Tokrat je po Hrenovem naročilu napravil 12 pocinkanih železnih svečnikov za škofijsko pisarno in se dogovoril se za druga dela.⁶²³

Prižnica v stolnici

Pred binkošti leta 1610 je ljubljanski mizar in podobar Hanns Specht v stolnici namesto nekdanje gotske ob prvem

stebru na evangelijski strani postavil novo prižnico.⁶²⁴ Nove umetnostne pridobitve Hren tudi v pontifikalnih protokolih ni pozabil omeniti, saj je z zadovoljstvom zapisal, "da je za binkošti tri dni pridigoval z nove prižnice, ki jo je bil dal pred kratkim napraviti."⁶²⁵ Spechtu je 21. junija 1610 izplačal za delo 80 fl.⁶²⁶ Kot kaže, je mojster izoblikoval lep in bogat rezbarski izdelek, saj je bil pogodu celo škofu Herbersteinu⁶²⁷ v času, ko so se tudi naše dežele vse bolj bližale baroku.

Darovi ljubljanskim kapucinom

Leta 1610 je Hren ljubljanskim kapucinom po posredovanju ljubljanskega farmacevta Pavla Cirianija, pri katerem moremo zaslediti več trgovskih in osebnih zvez z Benetkami, preskrbel pozlačen tabernakelj in palo,⁶²⁸ za oltarno sliko (poliptih) beneškega slikarja (J. Palma ml.)⁶²⁹ pa je tedaj odštel še 200 fl.

Jezuitska pristava

Razen tega, da je Hren materialno podpiral zidavo jezuitskega kolegija v Ljubljani, je redovnikom na svoje stroške v letih 1610-1611 dal postaviti še pristavo (počitniški dom) v ljubljanskem predmestju "Pod turnom" (Tivoli). V ta namen je odštel rektorju ljubljanskih jezuitov nad 400 fl.⁶³⁰ Gradnjo hiše bi utegnil voditi stavbar Donino ali kdo izmed redovnih arhitektov. Stavbo so zaznamovali s Hrenovim grbom.⁶³¹ Škof jo je 5. septembra 1611 slovesno posvetil. Slavnosti se je udeležilo tudi pomembno domače plemstvo.⁶³²

Pristava je bila menda eno najlepših poslopij Hrenovega časa. V začetku 18. stoletja so jo obnovili,⁶³³ tako da je Dolničarju in njegovim sodobnikom zelo ugajala, tujci pa so celo sodili, da v vsej avstrijski deželi ni stavbe, ki bi se po naravni legi in umetnostni opremljenosti mogla meriti z njo.⁶³⁴ Zasluge za to kajpak ne moremo pripisati Hrenu, temveč jezuitom in seveda poznejšim obnovitvenim posegom.

Pet grbovnih plošč

Hrenovo grbovno ploščo na jezuitski pristavi "Pod turnom" bi utegnil izklesati kamnosek Fidel, in morda bi smeli ob njem pomisliti tudi na tisto z Marjetine kapele. Po arhivskih podatkih je namreč mojster v maju 1610 napravil škofu kar pet heraldičnih plošč,⁶³⁵ žal pa njihova namembnost ni znana.

Odpustki za Hrenove kapele

Na svoj rojstni dan leta 1610 je Hren pisal apostolskemu nunciju Salvagu.⁶³⁶ V pismu ga je poprosil za odpustke, katerih pomen je doba rekatolizacije spet močno naglasila. Hren bi jih rad pridobil za novo kapelo sv. Tomaža, sv. Florijana in vseh svetnikov v ljubljanski stolnici. Nunciju je sporočil, da kapelo pravkar ureja in jo bo kmalu posvetil, zato je prosil, da bi k novemu oltarju v kapeli smel prenesti tudi privilegij, ki ga je za oltar sv. Trojice na empori podelil papež Klemen VIII. Razen tega si je želel

odpuškov še za novo pred kratkim od temeljev zgrajeno cerkev sv. Marjete v Gornjem Gradu, ki je bila prva v gornjegrajski dolini; za gornjegrajsko cerkev sv. Uršule, ki so jo pred dawnimi časi postavili celjski grofje, pa jo bo moral skupaj z oltarjema sv. Mihaela in sv. Ahacija vnovič posvetiti; nazadnje pa še za kapelo in oltar sv. Martina v kolegiatni cerkvi.⁶³⁷ Salvaga je tudi obvestil, da hrani v ljubljanski škofijski palači mnogo krivoverskih knjig - teh torej ni sežgal - "ki so bile v kranjskem jeziku natisnjene v Tübingenu in Wittenbergu v pogubo in nesrečo ljudstva in celotne vojvodine Kranjske."⁶³⁸ Ob koncu je nunciju omenil še hudobno sumničenje in obrekovanje, ki ga je na škofov račun zanetil apostolski nuncij grof Girolamo Porzia, "Hrenov nenehni sovražnik in obrekovalec".

"Purgatio canonica"

Zaradi obrekovanj in najrazličnejših ovadb Hrenovega življenja in dela je papež leta 1610 določil zanj kanonični proces. Graškega nuncija je zadolžil, naj po predpisanem postopku ugotovi, da so vse spletkе brez podlage (purgatio canonica). Proces so vodili p. Damascen, p. Seraphin in p. Angelus na praznik sv. Cecilije 1610 v oratoriju graških kapucinov.⁶³⁹ Po zaključku je Hren sodelavcem graškega nuncija podaril več svojih zlatih in srebrnih posvetitvenih medalj, nunciju Salvagu, ki je ob koncu leta 1610 odšel na novo službeno mesto v Prago, pa je ob slovesu podaril šest dragocenih krzen.⁶⁴⁰ Ljubljanskega škofa je nato v posebni avdienci sprejel nadvojvoda. Ordinarij ga je zaprosil za ureditev nekaterih cerkvenih zadev v svoji diecezi in za postavitev novega mostu v Gornjem Gradu.⁶⁴¹ Posebej ga je sprejela tudi nadvojvodinja Marija Ana, ki se je ob tej priložnosti vpisala v ljubljansko bratovščino sv. Rešnjega Telesa, in mu izročila dragocene pontifikalijske za novega ljubljanskega prošta.⁶⁴²

Mizarska, tesarska in kamnoseška dela

Med škofovimi sodelavci v letu 1610 srečamo tudi mizarja Martina Waltherja (Walther),⁶⁴³ ki je v maju (1610) postal samostojen mojster, in kamniškega tesarja Pankraca Petschacherja (Petschocher), ki je delal za škofa 90 dni.⁶⁴⁴ Kamnosek Domenico Nimis je v tem času zaključil dela pri gornjegrajskih kapelah sv. Uršule, sv. Marjete in sv. Martina.⁶⁴⁵ Hren ga je opomnil, da je dolžan na Crnivcu "mojstrsko" popraviti kamniti križ in stopnice, tako da bo znamenje kljubovalo vetru, dežju in snežnim zmetom. Križ, ki ga je bil Nimis pred tremi leti postavil na gorskem prelazu, je bil zaradi vremenskih neprilik - po Hrenovi sodbi pa tudi zaradi "mojstrove prevare in neizkušenosti" (križ je premazal s cementom) kmalu potreben obnove. Domenico, ki naj bi zdaj upošteval pri delu tudi vremenske vplive, je obljubil, da ga bo popravil do Jurjevega.⁶⁴⁶ Obnovljen in izboljšan križ je škof leta 1611 na praznik povišanja sv. križa vnovič blagoslovil.⁶⁴⁷ K pontifikalnemu zapisu je narisal križ na visokem stopničastem podstavku, s trilično zaključenimi kraki in s poglobljenim ali apliciranim grškim križem v osrednjem polju.

Od srede septembra (1610) naprej je bil Nimis spet v Hrenovi službi. V januarju 1611 je prejel na račun dela v koru ljubljanske stolnice 12 fl.⁶⁴⁸ nato je po obrokih do septembra 1611 dobil 64 fl 30 kr.⁶⁴⁹ pod konec oktobra pa je bil za razna opravljena dela popolnoma izplačan, dobil pa je še nadaljna naročila.⁶⁵⁰

Prelitje vélikega šentjakobskega zvona

sl.33 Zadnji dan leta 1610 je mojster Elija Somrak prelil jezuitom razbit véliki zvon za ljubljansko šentjakobsko cerkev. Stroške prelitja je plačal škof Hren. V pontifikalne protokole je z zvona prepisal besedilo (posvetilni napis oziroma molitev), ki se zaključuje z običajnim obrazcem: "Thomas nonus Epus Labacensis consecrauit: Elias Somrakh, Ciuus Labacensis fudit: 1610. ultima Decembris."⁶⁵¹ V eni izmedotic je tudi pripomnil, da je na Jernejevo počen zvon obljubil popraviti "pro uinculo et memoria R. P. Bartholomaei Villery".

Pregled del v letu 1610

Ob koncu leta 1610 je ljubljanski škof sestavil pregled del in seštel skupne zneske:⁶⁵² apneničarji so prejeli 200 fl, opekarji 100 fl, kamnosek 152 fl, steklar 98 fl,⁶⁵³ stavbar Giovanni Donino skupno 479 fl, mizar Specht 265 fl, biserničar 223 fl 53 kr, ključavničar 100 fl in slikarji 500 fl.⁶⁵⁴ Vrh tega je Hren ljubljanskim jezuitom plačal popravilo zvona in seveda porabil nekaj denarja še za manjše umetnostne nakupe.⁶⁵⁵

Skupni obračun stroškov kaže za tedanje razmere nedvomno občudovanja vredno umetnostno dejavnost. V obračun so všteti razen drugih tudi izdatki za cerkev sv. Marjete v Gornjem gradu in kapelo vseh svetnikov v ljubljanski stolnici, ki ju je Hren uredil v tem letu.

Kapela sv. Tomaža, sv. Florijana in vseh svetnikov v ljubljanski stolnici

Po Hrenovem naročilu je stavbar Giovanni Donino v ljubljanski stolni cerkvi nasproti stari fridericijski kapeli sv. Rešnjega Telesa in vzporedno s preurejeno kapelo Odrešenika sveta (sv. Ane) pozidal novo kapelo s samostojno streho.⁶⁵⁶ S tem posegom je cerkveni prostor pridobil večjo skladnost. J. Veider ugotavlja, da je nova kapela vseh svetnikov po obliki posnemala fridericijsko.⁶⁵⁷ Bila je križno-rebrasto obokana in je zavzemala širino ene obočne pole. Osvetljevalo jo je visoko s krogovičjem olepšano gotško okno,⁶⁵⁸ v ladjo pa se je odpirala skozi šilast slavalok. Stavbar pri oblikovanju kapele ni uporabil modernih, pač pa gotške stilne elemente, ki jih je po eni strani terjala prilagoditev srednjeveškemu prostoru, po drugi strani pa ga je k temu vodila tudi za čas značilna stilna retrospektiva. Po temeljnih pravilih umetnostnih teoretikov, po katerih naj se objekt znotraj drugega, že zgrajenega, kar najbolj prilagodi njegovi prvotni formi,⁶⁵⁹ se je na ta način ohranjala estetska enotnost cerkvene celote.

Škof je takoj poskrbel za okras in opremo "svoje" kapele (1609-1611), v kateri si je izbral in napravil grobnico: "in qua pariter cryptam sumptuosam et alia (pro sepultura nostra, si Labaci moriemur) construximus."⁶⁶⁰ Že leta 1609 je namestil vanjo svojo nagrobno ploščo, ki jo je izklesal Domenico Nimis.⁶⁶¹ S črnim in belim marmorjem je kapelo po gornjegrajskem vzoru tlakoval kamnosek Janzil. Pogodbo za delo sta Hren in Janzil, tedaj že konjiški tržan, sklenila v marcu 1610.⁶⁶² V dogovoru je bilo še določeno, da bo mojster podobno kot v Gornjem Gradu izdelal tudi stopnico in oltar (menzo?) tako, kot kaže model. Iz postavke v dogovoru je torej jasno razvidno, da je za projekt obstajal model, katerega se je moral mojster držati.

Oltarni nastavek in klopi v kapeli je napravil ljubljanski mojster Hanns Specht,⁶⁶³ ki ni bil le izučen mizar, pač pa je bil izurjen tudi v rezbarstvu. Prišteti ga smemo prav gotovo med tiste umetne mizarje, ki so na pragu 17. stoletja k oblikovnemu razvoju prispevali pomemben delež.⁶⁶⁴ Prvi obrok honorarja mu je škof izplačal v juniju 1610,⁶⁶⁵ zadnjo pa v januarju naslednje leto. Mojster je terjal za vse storitve (všteto je tudi plačilo za prižnico) skupno 267 fl 51 kr.⁶⁶⁶ O oltarni kompoziciji ne vemo sicer nič natančnejšega, vsekakor pa je bil nastavek predvsem okvir za oltarno podobo in ji je bil tudi likovno podrejen.

Specht je izdelal torej le oltarno arhitekturo, to pa je nato z veliko oltarno sliko vseh svetnikov dopolnil slikar Matej Plainer. Za podobo je v januarju 1611 prejel po pogodbi dogovorjeno vsoto 300 fl.⁶⁶⁷ Ko je leta 1631 stolnico vizitiral Scarlichi, je pohvalil Plainerjevo sliko: "Sacellum cum Altari omnibus Sanctis dicatum, depicto eleganti Iconae;⁶⁶⁸ posebno pa je podoba ugajala škofu Herbersteinu, ki je zapisal: "Altare ... pulcherrima Icone depictum omnium Sanctorum exornatum."⁶⁶⁹ Po Dolničarjevem opisu je slika predstavljala svetniške varuhe ljubljanskega mesta.⁶⁷⁰ Med njimi sta bila posebej poudarjena sv. Jurij in Florijan: "praesertim uero patronos urbis Labacensis S: Georgium, S: Florianum et alios." Svetniki so prosili za mesto božje pomoči: "Altare Omnium sanctorum, quod in icone sua praesides primarios urbis Labacensis opem pro eadem urbe, quae subtus uisitur, implorantes repraesentat," zato je Plainer v spodnji del slike vključil veduto Ljubljano, ki je sodila med najstarejše upodobitve mesta.⁶⁷¹ Nad njo je po škofovem naročilu zapisal svetopisemski citat: "Muro tuo inexpugnabili circumcinge ciuitatem istam, Domine, et muris tuae potentiae protege eam semper et libera, Domine Deus, populum uenientem ad te, et errue eam in mirabilibus tuis et da gloriam nomini tuo."⁶⁷² Vsebinsko je bila Plainerjeva slika pritrditev naukom tridentinskega cerkvenega zbora, ki je spet ovrednotil češčenje svetnikov. Motivika je bila v manieristični umetnosti večkrat zastopana. Koreninila je sicer v iztekajočem se srednjem veku, ko so "Allerheiligenbilder" postale zelo priljubljene, hkrati pa je bila tudi že znanilka baročne dobe, v kateri bo ta tema bogato zaživela.

J. Veider je domneval, da se je pri stolnični sliki vseh svetnikov zgledoval Valvasorjev bakrorezec Andrej Trost, ko je za ljubljansko duhovniško bratovščino sv. Trojice vrezal

spominsko podobico (1678).⁶⁷³ Motivno je Veider našel več sorodnosti med Trostovim bakrorezom in Dolničarjevim opisom Plainerjeve slike. Tako kot Plainer je tudi Trost posebej naglasil sv. Jurija in Florijana. Postavil ju je v spodnja vogala podobice. Skrbna varuha držita roki nad ljubljanskim mestom, ki je upodobljeno v ozadju z razločno zarisano stolnico in špitalsko cerkvijo. V zgornjem delu kompozicije sv. Trojica krona klečečo Marijo, dogodek pa spremljata ob strani prvaka apostolov sv. Peter in Pavel.⁶⁷⁴ Kljub vsebinski podobnosti bakrorez pač ustrezno času nastanka kaže v stilu in kompoziciji značilnosti sedemdesetih let 17. stoletja. Mikavna Veiderjeva hipoteza se ni potrjena.

Medtem, ko je Plainer slikal oltarno podobo, je Kristof Weissmann s freskami krasil novo kapelo. V pogodbi, ki sta jo sklenila škof in umetnik, je škof določil vsebinsko stran poslikave. 19. junija 1610 je Weissmann prejel za delo prvi obrok plačila.⁶⁷⁵ Kljub temu, da se je Hren očitno prilagajal srednjeveškemu jedru stolnice, je bil pri izbiri motivov v novozgrajeni kapeli svobodnejši kot pri poslikavi obokov v ladji. Ker je v kapeli zgradil svojo grobnico, je nedvomno tudi poslikavo vsebinsko prilagodil osebnim nazorom in okusu. Čeprav je izbral večinoma srednjeveško motiviko, prostor ni bil več okrašen po trdnem srednjeveškem ikonografskem sistemu. F. Stelè je za slikarstvo tega časa v splošnem ugotovil, da so se v njem še ohranjale sledi srednjeveškega ikonografskega sistema, seveda pa so se prepletale svobodno in v novih kombinacijah celote.⁶⁷⁶ Tudi tukajšnji vsebinski program na prvi pogled ni imel globlje notranje logike, pri nadrobnejši analizi Hrenovih zapletenih teoloških spekulacij pa je mogoče izluščiti, da je bil vendarle nekakšna ikonografska enota, ubrana na osrednjo temo: Cerkev. Z Jesejevo koreniko simbolično predstavljena "Ecclesia" je mati svetnikov, čemur ustreza patrocinij kapele, v tej povezavi pa smemo morda tudi zgodbo o široki in ozki poti razumeti v podobnem kontroverznem nasprotju med katolištvom in protestantizmom kot v preteklosti med "Cerkvijo" in "Sinagogo" (med novo in staro zavezo). Tudi Hrenove pridige potrjujejo, da je škofa odlikoval globok eklezialni čut. V homilijah je naglašal, da je le katoliška vera prava in da so le v katoliški Cerkvi svetniki.⁶⁷⁷

Na zunanjo stran slavaloka kapele je Weissmann naslikal Kristusovo rojstvo in dostavil napisni trak: "Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae uoluntatis." Dolničar je motiv vrh vhodnega loka nakratko opisal: "In huius summitate arcus se offert natiuitas Domini nostri Jesu Christi cum inscriptione."⁶⁷⁸ Božična skrivnost je bila Hrenova priljubljena pridigarska snov. Vedno znova ga je privlačila zaradi uboštva in preproščine dogajanja. V eni izmed pridig jo je takole razložil: "In veteri Testamento magna fuit Dei Maiestas et reputatio. Nullus ausus fuit unquam appropinquare Deo, nisi quem ipse uocasset. Misericorditer nimis in Noua lege ... Ponitur in praeseptio: inter animalia: inter pauperes, et egenos reperitur ..." Kristus se ni rodil v bogati Herodovi palači, temveč si je izvolil borni hlev, da bi ljudi naučil prezirati posvetno. Dogodek Kristusovega rojstva potrjuje Hrenu narodnostno zavest, saj se vsak "po

božji volji rodi kot pripadnik določenega naroda v določenem kraju, mestu in deželi."⁶⁷⁹

Rojstvo smiselno in skladno s cerkveno tradicijo povezuje z Izaijevo prerokbo, da bo mladika pognala iz Jesejeve korenike (prim. Iz 11,1). Temo je škof razvijal v pridigah na praznik Marijinega rojstva v Novi Stifiti, naslikati pa jo je dal na notranjo stran slavaloka (vhodnega loka kapele),⁶⁸⁰ kjer je slikar Jesejevo drevo prepregel "cum regum et prophetarum icone".⁶⁸¹ Po Veiderjevi domnevi naj bi genealoško steblo zaključevala Marija z Jezusom. Takšnim upodobitvam je nasprotoval Luther, katoličanom pa je Jesejevo drevo na ta način simbolično predstavljalo Cerkev, katere vidno znamenje je postala Mati božja.⁶⁸² Marija je v tej zvezi predstavljala hkrati Mater Cerkve in Cerkev samo. Motiv je bil v umetnosti od konca 16. stoletja dalje zelo redek. Weissmann je prejel zanj 31 fl, čeprav je terjal 45 fl.⁶⁸³ Hren mu je, tako kot pri drugih postavkah za dela v kapeli, znižal honorar.

Obok v kapeli, ki ga je stavbar Donino prilagodil gotško oblikovani notranjščini cerkve, je slikar Kristof temu primerno okrasil z angeli. Mogoče jih je naslikal podobno kot na sredinskem polju oboka v ladji. Pod obokom v loku nad gotskim oknom je upodobil nedoločno figuro (angela?), ob oknu pa skupino Ecce homo, pri kateri je verjetno kot kompozicijski element porabil okensko odprtino, ki jo je obrobil z barvami. Nato je pozlatil in polihromiral še kamniti Hrenov grb, ki naj bi ga leta 1609 za kapelo izklesal Domenico Nimis,⁶⁸⁴ in doslikal štiri angele, ki so nad grbom držali naslikan baldahin.⁶⁸⁵

Nasproti oltarja na zahodni steni kapele je Weissmann upodobil zgodbo o široki in ozki poti. Za delo je prejel 15 fl.⁶⁸⁶ J. Veider je domneval, da bi upodobitev utegnila predstavljati človeka ob drevesu spoznanja, ko se odloča med dobrim in zlim, med postavo in milostjo.⁶⁸⁷ Hipoteza je precej sporna, saj bi bila takšna predstavitev simbolične teme v jedru protestantskega, razen tega pa tudi motiv v resnici ni povsem identičen s Hrenovim naročilom. Pri ikonografski analizi stolniške upodobitve smo vsekakor v hudi zadregi. Moralistično obarvani motiv izbire med dobrim in zlim sega pravzaprav v antiko, predstavlja pa ga Herakles, ko se na razpotju med naslado in krepostjo odloči za slednjo. V renesansi je tema spet oživela, poudarjala pa je pomen svobodne osebne odločitve. Podobne upodobitve z moralnim podukom so bile priljubljene tudi v manierizmu, tematika človekove dvojne izbire pa je posebej zaživela v okviru protestantizma, ki je med značilnimi novimi ikonografskimi motivi uveljavil prizor "Človeka na razpotju". Ko se človek (Adam) odloča med starim in novim zakonom, med postavo (smrtjo) in milostjo (odrešenjem), izbira pravzaprav med katoliško in evangelijsko vero.⁶⁸⁸ V okviru našega spomeniškega gradiva, kjer je ta tematika le izjemna, je E. Cevc opozoril na nagrobnik Janeza Baptista Valvazorja v Laškem (po letu 1581), ki v reducirani varianti naglaša antitezo starega in novega zakona, v širšem štajerskem prostoru pa tako na stenskih slikah kot tudi na nagrobnikih večkrat srečamo podobne upodobitve.⁶⁸⁹ Redno se vežejo na protestantske naročnike.

Čeprav se je nasproti protestantski vsebini razvila tudi inverzna katoliška varianta tega motiva, je s Hrenovim naročilom skorajda ne smemo povezovati, kakorkoli naj je že mikavna domneva, da je škof, ki je tudi v drugih akcijah na področju kulture rad tekmoval z luteranskimi domisleki in dosežki, zavestno izbral pokatoličanjeno obliko motivike s protestantskim idejnim ozadjem. O stolniški upodobitvi res ne moremo reči nič določnega, bržčas pa je njena vsebina temeljila v motivu dveh poti, ki tudi v okviru katoliške Cerkve ni bil neznan.⁶⁹⁰ Koreninil je v sporočilu evangelista Mateja (prim. Mt 7,13-14), ki vabi človeka na ozko pot kreposti, ta namreč drži v življenje, široka pot pregrehe pa vodi v pogubo. Podobno je dvojno pot življenja pojasnil tudi starozavezni psalmist (prim. Ps 1), v celotnem ikonografskem kontekstu kapele pa bi si jo nemara vendarle smeli razložiti v pomenu nasprotja med katolištvom in protestantizmom.

Po Veiderjevi sodbi naj bi bil Hren fresko o široki in ozki poti kmalu potem, ko jo je slikar dokončal, prekril s tabelno podobo Kristusove zaroke s Cerkvijo.⁶⁹¹ K takšni domnevi je Veiderja spodbudila datacija slike (1610), zlasti pa Dolničarjev opis kapele vseh svetnikov, v kateri je natančno popisal upodobitev Kristusove zaroke, zgodbe o dvojni poti pa sploh ni omenil.⁶⁹² Domnevati moremo, da bi škof bržčas prekril le umetniško močno nekvalitetno ali še verjetneje vsebinsko neustrezno upodobitev. Iz popisa škofijskega inventarja po Hrenovi smrti se zdi tudi mogoče, da freska dotlej še ni bila prekrita; veliko slikano tablo Kristusove zaroke so namreč popisovalci inventarja omenili med premičninami v škofijskem dvorcu.⁶⁹³ Kakorkoli že, Hren kot oster bojevnik proti luteranskemu nauku bi se v pogledu pravovernosti gotovo ne pregrešil, neprimerna zgodba pa tudi ne bi prestala kritičnih pogledov apostolskega vizitatorja Carcana, ki si je ob vizitaciji ljubljanske škofije "vse nadrobno ogledal".⁶⁹⁴

Tabelna podoba Kristusove zaroke s Cerkvijo je gotovo nastala po Hrenovem naročilu, četudi o tem nimamo pisanih poročil. S skrito letnico v spremnem besedilu je bila datirana v leto 1610 ($302 \times 5 + 10$ (2×5) = 1610). Besedilo je kar značilno za Hrena, ki je bil po oceni K. Gantarja pravi mojster v rabi raznih formalističnih igrack in je rad vpletal v svojo verzifikacijo kronograme, tudi v zelo kompliciranih kombinacijah.⁶⁹⁵ Podobo je naslikal najbrž eden izmed škofovih ožjih sodelavcev. Weissmannovo avtorstvo, ki ga zagovarja Veider, arhivsko ni potrjeno. Vsebinsko zapletena teološko-spekulativna (didaktično-simbolična) upodobitev je bila v jedru apologija katoliške Cerkve. Kristusovo zaroko s Cerkvijo so spremljale personifikacije, ki so zaznamovale tri temeljne lastnosti neveste: starodavnost, vesoljnost in nasledstvo (Antiquitas, Universitas, Successio). Te vidike katoliške vere je Hren nasproti protestantom rad naglašal v svojih pridigah,⁶⁹⁶ v likovni podobi pa jih je dal predstaviti v alegorični preobleki asistenčne trojice, ki spominja na motiv treh gracij, spremljevalk Venere in Merkurja. Čeprav so bile v svetu manieristične umetnosti alegorije priljubljene, je bila tedaj pri nas alegorična in mitološka motivika še redka,⁶⁹⁷ kar velja tudi za znana likovna dela v

Hrenovem krogu. Sam motiv zaroke ženina in neveste je bil seveda zajet iz Visoke pesmi, le da je bil ikonografsko bolj zapleten in teže razumljiv, zato je bilo pomembno vsebinsko dopolnilo k sliki napis, ki je upodobitev razlagal. Analogno vlogo so na primer v "nemih scenah" in "živih slikah" imela na trakovih napisana besedila, ki naj bi posredovala misli in čustva, ki jih je izražala procesija. Napis na tabelni podobi je gledalcem pojasnil dejanje zaroke ter pripovedoval še o Kristusovem zagotovitlu, da peklenska vrata Cerkve ne bodo premagala in da bo Kristusova nevesta do zadnjih časov rojevala mučence, device in svetnike, ki so bili, po Veiderjevi domnevi, naslikani v ozadju.⁶⁹⁸ Če smemo pritrditi Veiderju, se je sprva preprosti motiv zaroke tako razširil, da je zajel tudi svetniško občestvo, s tem pa je podoba, četudi so jo na zahodno steno namestili morda šele pozneje, res ustrezala patrociniju kapele.

Vsebina, ki jo je pri likovnih delih določal Hren, je bila večkrat prav manieristično zapletena. Pri težko razumljivih teoloških spekulacijah je zato včasih koristno pritegniti v ikonografsko analizo pridige, ki odpirajo širši vpogled v njegovo miselnost. Temo o Kristusovi zaroki s Cerkvijo je Hren v pridigah kar večkrat razložil. Povezal jo je z zgodbo o svatbi v Kani galilejski in s praznikom Gospodovega razglasenja. V povezavi s tem je govoril o Kristusovi trojni zvezi oziroma zaroki: ko si je Kristus privzel človeško naravo, ko se je zaročil s Cerkvijo, ko je na razglasenje zavrnil nezvestobo Judov in sprejel pogane. Izbral si je neprimerno nevesto (Cerkev), ki je bila uboga in nespodobna, hotnica in vlačuga. Črno od grehov je očistil v kopeli in jo obnovil v milosti, tako jo je napravil lepo, brez gube ali madeža (prim. Ef 5,26-27). Kot predpodobo Cerkve škof navaja Jakobovo videnje, v katerem Bog obljublja očaku blagoslov, zavezo, posest obljubljene dežele in številno potomstvo (prim. Gen 28,10-15). Cerkev je nevesta in v sveti zvezi rojeva otroke. V tem kontekstu Hren tudi svetišča (domus Dei) istoveti z božjo nevesto.⁶⁹⁹ Hrenova mistična interpretacija sakralne arhitekture (cerkev je božja nevesta) pojasnjuje, da je iskal v spomenikih cerkvene umetnosti tudi globlji teološki pomen.

Ko je bila kapela vseh svetnikov poslikana, je Weissmann polihromiral in pozlatal še železno mrežo s Hrenovim grbom na notranji in zunanji strani.⁷⁰⁰ Z mrežo je škof zaprl vhod v kapelo in v istem času podobno zavaroval tudi prezbiterij.⁷⁰¹ Tak način pregrajevanja se je dotlej že marsikje uveljavil, Borromejeve instrukcije pa so celo naravnost določale, naj bodo kapele oddeljene od drugega cerkvenega prostora z mrežami prijetnih oblik.⁷⁰² Za dela v grobni kapeli je Weissmann prislužil skupno 121 fl, škofov oskrbnik pa mu je razen tega nasul še več mernikov rži in pšenice. Zadnji obrok je mojster prejel 7. januarja 1611.⁷⁰³ V primerjavi s Plainerjevim honorarjem za oltarno sliko je Weissmann prejel razmerno majhno vsoto. Hren mu je pri zahtevkih za posamična dela zniževal zneske, vendar v obračunu za to ni navedel vzroka. Zdi se, da je škofa, bolj kot morebitna neprimerna kvaliteta, najbrž motila slikarjeva nenatančnost pri posnemanju predlog in neizpolnjevanje njegovih želja.

Potem, ko je bila kapela pripravljena za posvetitev, je škof seštel izdatke; skupni stroški za gradnjo kapele in grobnice ter za vso opremo in okrasje so po njegovem obračunu presegli vsoto 2000 fl.⁷⁰⁴

sl.36

29. maja 1611 je Hren kapelo, oltar in grobnico posvetil. V pontifikalne protokole je kapelo zelo okorno narisal; s poenostavljeno risbo je poskušal pokazati pogled skozi šilasto sklenjen slavalok v njeno notranjost, ki jo je zaznamoval le s preprosto oltarno menzo in grobnico v tlaku pred oltarjem. V protokole je zapisal, da je krypto ustanovil zase in za svoje naslednike, ob tem pa je obžaloval, da v neugodnem času in pomanjkanju ne more kaj več napraviti: "... iniquissimo reipublicae tempore, plura factururus, ni uires ac nerui aedificiorum pecuniae defuissent."⁷⁰⁵

"Hrenova" kapela, h katere lepoti sta poleg Donina in Spechta prispevala največji deleč Weissmann in Plainer, je bila kot celota gotovo eden najkvalitetnejših dosežkov umetnosti zgodnjega 17. stoletja na naših tleh.

Hrenov portret

Med delom za kapelo vseh svetnikov je Matej Plainer naslikal Hrenu tudi štiri podobe Naše ljube Gospe s spečim Jezusom v naročju in štiri manjše slike neznane vsebine, nato pa je škofa portretiral (1611).⁷⁰⁶ To je bil drugi arhivsko izpričani Hrenov portret.

sl.99

V ljubljanskem škofijskem dvorcu se je ohranila slika škofa močnega telesa in ostrega izraza. Obleden je v bogato pontifikalno oblačilo, v rokah drži molek (s čimer je nasproti protestantom, ki so odklanjali molitev rožnega venca, poudarjeno katolištvo) in knjigo, ob njem pa je slikar razvrstil portatile z Marijino podobo in Križanim, dragoceno mitro in pastorage. Slika je bila močno restavrirana in ob teh posegih delno prirezana, veljala pa je za portret škofa Buchheima. Ob zgodovinski razstavi v Ljubljani leta 1922 je J. Mantuani prepoznal v njej Hrenov portret,⁷⁰⁷ ker je pri natančnem ogledu podobe opazil njegovo geslo, ugotovil njegov grb in pravilno razbral napačno restavrirano letnico. Originalna datacija v leto 1611 se ujema tako s časom Plainerjevega portretiranja škofa Hrena kot tudi s Hrenovo starostjo v tem letu. Že Mantuani je domneval Plainerjevo avtorstvo slike, čemur v prid govori čokata škofova postava in značilno otrokovo telo v Marijinem naročju (na portatilu). Ker je delo po ureditvi in temnih barvah sorodno drugim portretom tega časa, je atribuiranje vendarle negotovo, razen tega pa tudi problematika identifikacije portretiranca še ni popolnoma razčiščena.

Hrenov portret, ki ga je Plainer naslikal v letu 1611, moramo ločevati od znanega veljavnega škofovega portreta iz poznih let. Zaradi zamenjave oziroma enačenja s prvim neka-teri napačno datirajo drugi, pozni portret z letnico 1611,⁷⁰⁸ čeprav je gotovo nastal več let pozneje.

Plainer je delal za škofa še celo leto 1611. Hren njegovega dela natančneje ne omenja, ob koncu notice pripominja le, da mu je umetnik napravil še tri slike.⁷⁰⁹ Iz škofovih zapiskov je kljub včasih pomanjkljivim podatkom razvidno, da

je v Hrenovem okolju v zgodnjem 17. stoletju nastalo mnogo Plainerjevih umetnin.

Oltar sv. Križa v stolnici

Weissmann je bil v letu 1611 še vedno zaposlen z delom v stolni cerkvi. Namesto kneginje Benigne Eggenberg, ki je obnavljala križev oltar, ker se je namenila pri njem ustanoviti mašni beneficij, je škof 30. marca 1611 izplačal Kristofu 10 fl za slikano tablo,⁷¹⁰ ki jo je kot predelo (podstavek) namestil na oltar pod Križanega ali morda pod celotno križevo skupino.⁷¹¹ Slikar je najbrž še na tradicionalen način, ki je veljal za upodobitve na nagrobnikih, razvrstil na predelo člane knežje družine.⁷¹² Donatorski portret Eggenbergov je bil menda prvi skupinski portret, ki ga je Weissmann naslikal v stolni cerkvi.

Poslikava kapele sv. Martina in Marijinega oznanjenja v gornjegrajski kolegiatni cerkvi

22. aprila 1611 je Hren s slikarjem Marksom Höbntnerjem sklenil pogodbo za poslikavo Martinove kapele v gornjegrajski kolegiatni cerkvi.⁷¹³ Dogovorila sta se, da bo umetnik preskrbel barve, škof pa njemu in njegovim pomočnikom hrano in vse, kar bodo potrebovali, da bo delo mojstrsko ("meisterlich") opravljeno. Slikar po dokončanem delu ne bo postavil škofu prevelikih terjatev, ta pa tudi ne bo ravnal na umetnikovo škodo. Höbntner je bil nemškega rodu in se je najbrž kot potujoči umetnik, bržčas na poti iz Italije (morda iz Benetk), za leto ali dve ustavil pri ljubljanskem škofu. V juniju je skupaj s pomočniki pričel z delom, zaključil pa ga je v decembru, ko sta s Hrenom napravila obračun v skupnem znesku 190 fl.⁷¹⁴ Höbntnerjeve freske so motivno gotovo ustrezale patrociniju kapele. Iz risbe v pontifikalnih protokolih bi bilo mogoče slutiti, da je umetnik na severno steno naslikal Marijino oznanjenje, na južno pa sv. Martina na konju. O poslikavi ne vemo sicer nič določnega. Hren pravi le, da je okrasil kapelo "z umetniškimi slikami", Buchheim pa pripominja, da je bila "eleganten depicta".⁷¹⁵ Pozneje, ko se je podrl stolpič nad slemenom prezbiterija in je bila ob nezgodi delno poškodovana tudi Martinova kapela, je škof Rabatta (1665) ukazal stenske slike prebeliti: "Mandauit ... propter picturas per Turris ruinam detritas, et ex parte deletas Capellam totaliter dealbari."⁷¹⁶

Dela, ki so trajala več let, so bila jeseni 1612 dokončana. Hren se je pohvalil, da "je zgradil Martinovo kapelo in v njej svojo grobnico ter bogato okrasil prostor s prelepim oltarjem, z umetniškimi slikami in z železno mrežo".⁷¹⁷ 18. novembra 1612 je kapelo skupaj z grobnico in oltarjem posvetil.⁷¹⁸ Zapis o posvetitvi v pontifikalnih protokolih je s kvalitetno risbo ilustriral spreten dober slikar. Lahkotna lavirana perorisba sodi med najboljše v Hrenovih pontifikalnih zapiskih. Po kvaliteti sorodni sta ji zlasti dve (iz 1612), ki se sicer ne ujemata z realno podobo cerkve in oltarja, o katerih govori škofova posvetitvena notica,⁷¹⁹ potrjujeta pa, da je bil mojster seznanjen z italijansko umetnostjo, celo s palladijevskimi arhitekturnimi novostmi,

sl.128

sl.45
-46b

kot kaže upodobitev svetišča, poznal pa je tudi severno (nemško) likovno ustvarjanje, kar potrjuje risba oltarnega nastavka. Motiv tempeljske fasade s pilastrsko členitvijo, dasi le ilustracija, je v okviru naše takratne umetnosti zares interesanten. Risbe bi najbolj upravičeno pripisali Höbchnerju, ki je poslikal Martinovo kapelo in je v letu 1612 še delal za škofa.

Upodobitev gornjegrajske Martinove kapele je, v nasprotju z ilustracijama Florijanove cerkve pri Šoštanju in oltarja sv. Lenarta v ljubljanski šempetrski cerkvi, bolj pričevalna. Odlikuje jo dobro perspektivično občutje. Iz upodobitve je mogoče sklepati, da je bila kapela enotna banjasto obokana prostornina, ki jo je v vzhodnem delu zaključevala romanska apsida.⁷²⁰ Banjasti obok je bil poslikan z rozetnimi polji oziroma kasetami, pod njim pa je tekel (verjetno slikan) venčni zidec. Kapelo je osvetljevalo v zunanji severni steni vzdano polkrožno okno, ki ga moremo razbrati tudi na Vischerjevi upodobitvi kolegiatne cerkve, v notranji južni steni pa so vodila k prezbiteriju prehodna vrata. Nivo kapele se je ob vhodu dvignil za dve stopnici, pod je bil zložen iz pravokotnih tlakovcev, grobnico pa je v tleh prekrivala heraldična plošča. V renesančno občutenem prostoru je stal precej visok oltar, ki je zapiral pogled v apsidalni zaključek.

Po opisani risbi, iz katere moremo razbrati celo upodobljene motive na oltarju in zaslititi tiste na stenah, bi sodili, da je oltarni nastavek utegnil nastati že pred Hrenovimi obnovitvenimi posegi, vendar takšni domnevi nasprotujejo pisana sporočila. Ker je Hren v protokolih jasno zapisal, da je kapelo "okrasil s prelepim oltarjem", graški bratovščini Marijinega oznanjenja pa se je leta 1609 pohvalil, da je oskrbel okrasje "za novi oltar", moramo delo datirati v prvo desetletje 17. stoletja in poiskati umetnika v škofovem krogu. Oblikovalec oltarnega nastavka v škofovih zapiskih ni dokumentiran, zato se vedno ostaja v senci anonimnosti. Glede na Hrenovo pripadnost graški kongregaciji se kar nič ne zdi neverjetna domneva, da je oltar Marijinega oznanjenja naročil pri kakem graškem mojstru, morda pri tistem, ki se je po sredi prvega decenija zadrževal v Gornjem Gradu. Kljub podatku, da sta Nimis in Janzil postavila v kapeli nov oltar, bi izdelka ne mogli pripisati njenemu rokodelskemu znanju. Mojstra sta najbrž izklesala le oltarno menzo, ne pa celotnega nastavka, ki je bil bržčas lesen in gotovo že v Hrenovem času pozlačen ter polihromiran. Osrednji del (nišo) nastavka je zapolnjevala plastično oblikovana skupina Oznanjenja, atiko pa sv. Martin na konju. Ob vizitaciji leta 1684 je Herberstein oltar takole opisal: "Habet mensam lapideam integram. Pala eiusdem est in forma ueteri auro, et coloribus intertextis utcunque extracta; in medio statua Annuntiationis B.mae Virginis sculpta; et in parte superiori statua sancti Martini etiam sculpta."⁷²¹ Poudaril je tudi, da je oltar "unum ex Priuilegiatis". Apostolski privilegij zanj je skušal pridobiti Hren že leta 1610, ko je prosil nuncija Salvaga odpustkov za oltar in kapelo, v katero so ga ob smrti položili k večnemu počitku.

Oltarja sv. Petra in sv. Ane v gornjegrajski kolegiatni cerkvi

V gornjegrajski kolegiatni cerkvi zraven Martinove kapele sta v Hrenovem času stala dva oltarja: oltar sv. Petra ob severni steni in oltar sv. Ane ob prvem slopu v ladji. Hren se je v decembru 1611 pogodil s slikarjem Marksom Höbttnerjem, da bo oba oltarna nastavka pozlatil in polihromiral, za delo pa bo prejel 80 fl. Škof mu je zaslužek izplačeval po obrokih.⁷²² Potem, ko mu je 27. julija 1612 odštel zadnjih 40 fl., se zdi, da Höbttner ni več dolgo ostal na Hrenovem dvoru. Verjetno se je odpravil v svet širših možnosti iskat večji kos kruha.

Posvetitev stolnega prošta Andreja Kralja

151 let po ustanovitvi škofije je Ljubljana dobila prvega infuliranega stolnega prošta.⁷²³ Novemu cerkvenemu dostojanstveniku Andreju Kralju je nadvojvodinja Marija Ana podarila mitro in dragocene pontifikalije, njegov nekdanji varovanec nadvojvoda Maksimilijan Ernest mu je poslal srebrn umetniško izdelan pastorage ("decus et ornamentum Ecclesiae et Episcopatus Labacensis"), Hren pa je k temu "ad laudem et gloriam Dei" priložil še pozlačen srebrn pektorale, dragulj za pontifikalni prstan in rokavice.⁷²⁴ Kralja je posvetil Hren 25. marca 1611 v ljubljanski stolnici.⁷²⁵ Posvetitve in pontifikalnih primicij se je udeležil tudi Rajmund Balles-
tra, glasbenik graške nadvojvodske kapele.⁷²⁶ Leta 1613 so novemu proštu uredili stanovanje v kanoniški oziroma proš-
tijski hiši ("Domus Satelbergiana").⁷²⁷

sl.34

Pontifikalni prstan in nova mitra

Hren se je pohvalil, da je ob slovesnosti posvetitve Andreja Kralja nosil dve svoji dragoceni, pred kratkim izdelani mitri. Zdi se, da mu pontifikalnega okrasja še ni bilo zadosti. Kot bi hotel tekmovati z bogato opremo novega prošta, si je kmalu potem dal napraviti nov pontifikalni prstan⁷²⁸ in naročil pri zlatarju (Mägerlu?) še eno mitro.⁷²⁹

Hrenov sodelavec Strölin

Nadvojvodov svetovalec jezuit p. Villerius je v aprilu 1611 pisal Hrenu o načrtovani gradnji nove jezuitske cerkve v Ljubljani.⁷³⁰ Škof mu je kmalu odpisal in med drugim omenil svojega mladega strežaja Janeza Strölina, s katerim je bil pristrčno povezan. Očitno mu je želel olajšati napredovanje, saj ga je priporočil za vzgojitelja nadvojvodovih otrok. Pohvalil je njegovo zvestobo in značaj ter pristavil, da je pripraven tudi za mizarska dela, izvrstno pa izdeluje orgle in druge instrumente.⁷³¹ Te spretnosti se je Strölin naučil v Benetkah pri mojstru Vincenzu Colonnju,⁷³² katerega je najbrž spoznal že leta 1606 pri delu v Gornjem Gradu,⁷³³ nato pa se je odpravil v Italijo k njemu v uk.

Marijin oltar v ljubljanski šempetrski cerkvi

23. maja 1611 je Hren posvetil oltar blažene Device Marije in sv. treh kraljev v ljubljanski šempetrski cerk-

sl.35b

vi.⁷³⁴ Postaviti ga je dal škofov brat Andrej na prostoru, kjer je Hren že pred leti namestil slikano tablo z upodobitvijo Kristusovega smrtnega boja, torej pri prvem stebru na južni strani.⁷³⁵ Ob oltarju je po škofovem dovoljenju zgradil tudi družinsko grobnico.⁷³⁶ Kiparja, ki je oblikoval nastavek, je Andrej zelo verjetno pridobil v bratovem umetniškem krogu.

- sl.35a Skupaj z Marijinim je Hren v cerkvi sv. Petra posvetil
sl.35c še oltar sv. Jurija in Volbenka v južni obkorni kapeli.⁷³⁷
Pisani viri potrjujejo, da je nastal po naročilu ljubljanskega trgovca Sebastijana Waltherja.⁷³⁸ Od oltarja se je
sl.129 ohranil le kamniten kip sv. Volbenka (danes v veži stranskega vhoda v Narodnem muzeju v Ljubljani), ki je tudi edini ohranjeni del številne oltarne opreme iz stare šempetrske cerkve. Za opremo, ki so jo oskrbeli oziroma plačali premožni ljubljanski meščani, E. Cevc ob Volbenkovem kipu ugotavlja, "da so bili nekateri teh oltarjev kamnitni" in dopušča sklep, "da so bile njihove arhitekture bliže renesančnim formam 16. stoletja kot pa dinamičnejši in lahkotnejši leseni oltarni nastavki".⁷³⁹

Plastiko sv. Volbenka uvršča E. Cevc v širšo skupino, za katero so bile značilne zgoščene oblike in zanemarjanje nadržnosti. Kipar, ki je svetnika izklesal iz peščenjaka, ni razgibal in razdrobil obrisa in površine telesa, temveč je oblikoval poln, jasen in miren volumen. Volbenk drži v roki model bazilike, ki naj bi predstavljala šempetrsko cerkev. Po Cevčevi sodbi se kip približuje gornjegrajskemu epitafu škofa Lamberga (1625) in kamnitnemu oltarnemu reliefu s podobo mladega svetnika (sv. Jošta?) iz cerkve sv. Neže na Kumu (po Cevcu 1615-1620).⁷⁴⁰ Sorodnost teh spomenikov spodbuja domnevo, da je naročnik šempetrskega oltarja Sebastian Walther sodeloval z umetnikom iz Hrenovega kroga.

Skrb za romarska svetišča in poživitev božjih poti

- Ljubljanski ordinarij je bil božji poti na Kumu, "najstarejši božji poti na Kranjskem" - kakor jo sam imenuje - zelo naklonjen, zato smemo vsaj posredno povezati z njim tudi kumski relief (sv. Jošta?).⁷⁴¹ Potem, ko je cerkvi sv. Neže in sv. Jošta skoraj do tal požgala strela, so ju "za posvetitev lepo popravili, obnovili in pozidali", Hren pa ju je v avgustu 1609 vnovič konsekriral oziroma rekonskral.⁷⁴² Kmalu zatem, 24. oktobra 1609, je apostolskega nuncija Salvaga prosil za obljubljene odpustke.⁷⁴³ Le tako bi bila božja pot dobro obiskana in bi se mogel zbirati denar za obnovo starodavnega romarskega središča, ki so ga zgradili in vzdrževali le z darovi romarjev.

Razen za božjo pot na Kumu, kateri je v pridigah nasprotoval Primož Trubar, je Hren skrbel tudi za druge romarske cerkve in podpiral božja pota. V boju proti protestantskim nazorom se je še posebej zavzemal za tiste cerkve, ki so jih luterani najbolj odklanjali. V potridentski usmerjenosti je pozivljaj romarske shode ob pomembnih praznikih ali ob posvetitvah cerkva in kapel. Velike procesije k cerkvam so bile široke ljudske verske manifestacije, ki so v novi koncepciji predstavile moč pokoncilске katoliške Cerkve. Ob

takšnih slovesnostih so verniki prihajali k svetišču v procesijah, nosili so poslikana bandera in prepevali, škof pa jim je nato v pridigah razlagal pomembne protireformatorske teme, zlasti o Mariji in svetnikih, o obhajilu pod eno podobno, o češčenju sv. Rešnjega Telesa itd. V tem razpoloženju je spet zaživel pristna pobožnost preprostega ljudstva, o katerem je trdil Trubar, da se nerado oddvaja od vnanjosti katoliškega bogoslužja: maše, zvonjenja, sveč, obleke, zakramentov itd. Kmečko ljudstvo, med katerim se nova vera, ki je "pretela prevreči malodane že tisočletna narodna izročila, vse ljudske šege in navade",⁷⁴⁴ ni mogla na široko ukoreniniti, je sicer tudi v času največje verske krize romalo in zidalo nove cerkve ter častilo Marijo in svetnike, vendar je s pretirano štiftarsko vnemo zašlo na stranpot, ki jo je rekatolizacijska Cerkev nato spet usmerila v regularno strugo.

Za Marijine praznike, predvsem na dan Marijinega rojstva in vnebovzetja, se je ljubljanski škof z verniki sešel v Novi Stifci pri Gornjem Gradu, kjer je v govorih naglašal slavo in pomen Matere božje. Oba njena praznika, rojstva in vnebovzetja, ki so ju ljubljanski protestanti odpravili kot preveč "papistična", je obhajal še posebej slovesno.⁷⁴⁵ Snov za homilije je zajemal zlasti iz svetega pisma in spisov cerkvenih očetov, večkrat pa je posegel tudi v zakladnico Zlate legende in dodal kak vabljiv zgodovinski drobec ali osebnosti vtis.⁷⁴⁶ Tako je v eni izmed pridig, ko je govoril o Marijinem rojstvu, podal mikavno arhitektonsko primero s "ponosnimi akvedukti iz kamna in marmorja, ki jih občudujejo ljudje vseh stoletij. Njih sledi in razvaline je mogoče videti v Rimu, v Jeruzalemu in na drugih znamenitih krajih. Ljudstvu dovajajo vodo, da si z njo gasi žejo in odganja nesnago". Ob drugi priložnosti je razložil tudi nastanek božjepotne cerkve v Novi Stifci. Posebej je naglasil nadnaravni značaj božje poti, ki ni nastala po človeški, ampak po božji volji: "Locus iste sanctus non ab hominibus est inuentus, sed a Deo opt. Max. mirabiliter per ignem, lucem, et flammam ignis electus demonstratus et illustratus ...".⁷⁴⁷ Tako je v duhu novega sakraliziranja cerkvenih zgradb potrdil ljudsko verovanje, ki je v času verskih zmed našlo poetičen odmev v legendah o čudovitem nastanku novih cerkva. Stavbarsko ambiciozna Marijina cerkev, ki so jo zgradili v letih 1558-1560 z dovoljenjem ljubljanskega škofa Petra Seebacha, je bila izrazito štiftarska ustanova, ena tistih, katerim so protestanti najostreje nasprotovali. Tudi Trubar ji je v pridigah, v katerih je nastopal proti zidanju novih cerkva in proti romanjem, posvetil največ pozornosti.⁷⁴⁸

Marijine slave škof seveda ni širil le s pridigami, temveč tudi z bratovščinami, katerih delovanje je z veseljem podpiral. 5. junija 1611 so ga izbrali za prvega rektorja bratovščine Marijinega vnebovzetja v ljubljanskem jezuitskem kolegiju.⁷⁴⁹ V tem času se je število članov marijanskih kongregacij vedno bolj množilo, saj so se verniki sredi slabih življenjskih razmer zatekali v Marijino varstvo. Nad ljudmi je še vedno visela nevarnost turskih vpadov, to pa so spremljale pogostne morilske epidemije kuge in potresni sunki, ki jih je Hren skrbno zapisoval v svoj dnevnik.⁷⁵⁰

Prav gotovo je vredno občudovanja, da se je njegova umetnostna in mecenska dejavnost kljub takšnim razmeram še vedno množila in razcvetala.

Nakup grafik

Hrenova naročila so bila pogosto vezana na grafične predloge. Skofu so jih prinašali knjigotržci in trgovci,⁷⁵¹ ki so prihajali iz sosednjih, včasih pa tudi iz oddaljenih dežel. Sredi poletja 1611 se je oglasil pri njem nizozemski knjigotržec Philippus Bawer. Prinesel je več interesantnih bakrorezov,⁷⁵² po katerih se je mogel škof seznaniti z evropskimi umetnostnimi tokovi, spodbudili pa so prav gotovo tudi marsikatero njegovo poznejše naročilo. Med njimi so bile že v 16. stoletju priljubljene grafične upodobitve noš⁷⁵³ in bakrorezi s portreti vladarjev oziroma slavnih mož. Grafika je bila za razširitev manieristične umetnosti velikega pomena in se je v tem času tematsko zelo razširila ter obogatila. Najbolj znane so bile grafike nizozemskih mojstrov (Goltzius, Sadelerji, Aertsen idr.), ki so posredovali evropskemu prostoru razen svojih tudi dela drugih umetnikov.

Razen grafičnih listov je likovne motive širila tudi knjižna ilustracija, podobe slavnih romarskih središč (Bari, Loreto idr.) in milostnih podob pa so posredovale zlasti bakrorezne podobice. Tudi tovrstne likovne predloge pri Hrenovih naročilih niso bile redke.

Krstilnik za gornjegrajsko cerkev

Sredi poletja 1611 je kamnosek Janzil za gornjegrajsko cerkev izklesal krstilnik iz belega marmorja.⁷⁵⁴ Zakaj je škof naročil še bel krstni kamen, potem ko je v cerkev že leta 1608 postavil črnomarmornatega, ne vemo.

Krstilnik, izklesan iz črnega marmorja, sodi med redke ohranjene spomenike Hrenove dobe. Izdelek sicer nima posebnih umetnostnih kvalitiet, vendar je po obliki značilen za zgodnje 17. stoletje.⁷⁵⁵ Iz nizkega podstavka se dviga trebušast stebriček, na katerem sta vklesana Hrenov monogram in letnica 1608. Stebriček nosi profilirano polkroglasto čašo, okrog katere pod vrhnjim profilom teče napis: "SALVATORI TOTIVS MVNDI DNO IESV X.P FONTI LVCIS ET SALVTIS AETERNAE." Krstni kamen je bil prvotno zaprt s piramidasto oblikovanim lesenim pokrovom in obdan z železno ograjo.⁷⁵⁶ Sprva je stal sredi cerkve, nato so ga po vizitatorjevem ukazu skupaj s kropilnim kamnom premestili k zadnjemu slopu v ladji.⁷⁵⁷ Buchheimu sta bila oba marmorna izdelka všeč: "Baptisterium ... ex nigro et polito marmore una cum sua basi affabre factum, e cuius regione similis operis et materiae est vasa pro aqua benedicta."⁷⁵⁸ Krstilnik bi utegnil izklesati Domenico Nimis, ki je že leta 1607 za cerkev izdelal kropilnik,⁷⁵⁹ v poznejšem seznamu opravljenih del pa omenja, da je napravil tudi krstni kamen.⁷⁶⁰

Pri popisu gornjegrajske cerkve vizitatorji v poročilih ne omenjajo belomarmornatega krstilnika. Mogoče ga je škof namenil za drugo cerkev in ga nemara v kolegiatno sploh niso nikdar namestili. Čas njegovega nastanka se vablivo ujema z

letnico na krstilniku pri sv. Petru v Ljubljani. Tega je, kot sporoča vklesano besedilo, podaril šempetrskemu svetišču škof Hren. Izdelan je iz belega marmorja, po obliki pa je soroden črnomarmornatemu v gornjegrajski cerkvi. Mojster (Janzil?) je na bazo vpisal Hrenove začetnice T:E:L in letnico ANNO 1611, na čašo pa gornjegrajskemu enako posvetilo: "SALVATORI TOTIVS MVNDI DNO NRO IESV CHRO FONTI LVCIS ET SALVTIS AETERNAE DD."⁷⁶¹

Obnova gradu Rudenek

Z manjšimi posegi je Hren v več letih delno obnovil in olepšal tudi škofijski grad Rudenek v Zgornji Savinjski dolini (Poljane pri Rečici). Grad je bil od leta 1578 v škofijski lasti, v času od 1595-1598 pa ga je imel v najemu Gašper Tavčar. Hren je najprej poskrbel za streho na gradu - leta 1611 jo je prekril kamniški tesar Pankrac Petschacher⁷⁶² - pozneje pa še za obnovo, poslikavo in okras grajske kapele, ki že dolgo ni rabila namenu.⁷⁶³ Razen kratke notice, iz katere je razvidno, da je kapelo leta 1625 tlakoval stavbar Francesco Donino,⁷⁶⁴ pisani viri ne sporočajo imen sodelujočih mojstrov. Leta 1628 je škof restavrirano kapelo in oltar vnovič posvetil⁷⁶⁵ v čast sv. Tomažu, Andreju, Juriju in angelu varuhu.⁷⁶⁶

Oltar sv. Križa na empori ljubljanske stolnice

Na jesen 1611 je goriški rezbar Giovanni Battista Costa (Joan Baptista Costa Bildschnitzer von Görz) po Hrenovem naročilu v ljubljanski stolnici na empori "an der Parkirchen" ob škofovem oratoriju na mestu nekdanjega Lenartovega postavil nov križev oltar. Ze v maju (1611) je prejel za delo 14 fl (30 kr), v oktobru pa še 30 fl.⁷⁶⁷ Razpet na križ je med spreobrnjenim in trdovratnim grešnikom umiral Kristus, ob vznožju pa so žalovali mati Marija, učenec Janez in zvesta Magdalena. Skofu Scarlichiju (1631) se je oltar zdel "neprimeren, neskladen in premajhen",⁷⁶⁸ zato so ga kmalu odstranili.

Vizitacija trzaskega škofa

Hren se je z oglejskim patriarhom več let bojeval za oblast na ozemlju ljubljanske škofije. Ko je patriarhov generalni vizitator trzaski škof Ursinus de Berthis leta 1611 spet vizitiral oglejske župnije po Gorenjskem, je Hren v Kranju, kjer se je že pred leti (1602) vnel spor zaradi jurisdikcijske pripadnosti župnije, odločno branil svoje pravice,⁷⁶⁹ nato pa se je zavoljo Ursinove vizitacije večkrat pritožil pri nadvojvodu.⁷⁷⁰ Sam se je v poletnem času (1611) odpravil na vizitacijske obiske po Koroški.⁷⁷¹

sl.44

Knjižica s podobami sv. Franciška

Leta 1612 je Hren baronu Franciscu Ferdinandu a Tonhau-sen podaril knjižico s slikami iz življenja njegovega svet-niskega patrona sv. Franciška ("libellum vitae admirandae Patroni tui S. Francisci cum imaginibus") z željo, naj bi s telesnimi očmi opazoval, kar naj bi v življenju posnemal

("ut oculis corporis intuearis quod imiteris").⁷⁷² Skofovo priporočilo jasno kaže, kako je vrednotil in upošteval di-daktični ter etični vidik umetnosti.

Darovi ljubljanskim frančiškanom

Skofovo prizadevanje po utrditvi oblasti so podpirali tudi redovi. Stare redovne skupnosti, v katerih se je v dobi verske zmede razrasla nedisciplina, so počasi spet začele oživljati prvotno karizmo. Leta 1612 so se v Ljubljano vrni-li frančiškani. Takoj po prihodu so začeli obnavljati svojo cerkev in samostan. Za pomoč so prosili magistrat,⁷⁷³ podprl pa jih je tudi Hren, ki jih je v ta namen priporočil nadvoj-vodu.⁷⁷⁴ V marcu 1613 jim je za zidavo in popravilo samosta-na odštel 77 fl 50 kr,⁷⁷⁵ za okras križnega hodnika pa jim je podaril sliko Kristusa ujamejo.⁷⁷⁶

Vrh Hrenovih umetnostnih prizadevanj

Skofova umetnostna prizadevanja so, nekako vzporedno z literarnimi, dosegla vrh v letu 1613, ko so mojstri zaklju-čili že več let trajajočo obnovo v ljubljanski stolnici (freske, tlak in zvonik) in zastavili dela v gornjegrajski kolegiatni cerkvi (véliki oltar in freske). V istem letu so jezuiti s skofovo podporo začeli zidati šentjakobsko cerkev v Ljubljani.

Véliki oltar v gornjegrajski kolegiatni cerkvi

Gornjegrajska cerkev je v letu 1613 pridobila najlepši in najodličnejši okras, nov véliki oltar v prezbiteriju in freske v ladji. Oltar je bil prav gotovo eden največjih dosežkov Hrenovega truda na področju likovne umetnosti. Oblikoval ga je nemški (švabski) zgodnjebaročni kipar Leon-hard Kern (1588-1662), čigar delu na Slovenskem v letih 1612-1613 je E. Cevc posvetil poglobljeno in izčrpno razpra-vo,⁷⁷⁷ v kateri je gornjegrajski oltar nadrobno analiziral in rekonstruiral.

Mladi umetnik se je najbrž v decembru 1612 na poti iz Italije proti domu ustavil v Ljubljani. Hren mu je takoj zaupal pomembno naročilo.⁷⁷⁸ E. Cevc pripominja, da je bil škofu gotovo dobrodošel, še posebno, ker se je vračal s študija po Italiji. Pogođba, ki jo je ljubljanski ordinarij sklenil s kiparjem, se ni ohranila. Kernovo avtorstvo gor-njegrajskega oltarja je pravzaprav neposredno dokumentirano le s kratko notico: "Leonharden Kherrn Bildtschnitzern das er den grossen Altar gemacht,"⁷⁷⁹ ki jo je Hren zapisal v koledar za leto 1613. Umetniku je izplačeval honorar med delom po obrokih; ko mu je 20. julija (1613) odštel 40 fl, je Leonhard potrdil, da je dotlej prejel za delo že 115 fl. V septembru je dobil naslednjih 20 fl in oktobra še 24 fl; tedaj je obljubil, da do zaključka del ne bo več zaprosil za denar.⁷⁸⁰ Kernov zaslužek naj bi v skupni vsoti znesel 187 fl 52 kr 2 pf.⁷⁸¹

Pri oltarju, ki je bil v dokončni postavitvi skupinska umetnina, je Kernu pomagalo več sodelavcev. Mizar in rezbar Kilian Schneyder (Schneider) je izdelal "capreole", s čimer so po Cevčevi sodbi mišljeni najbrž nosilni ali podporni deli oltarja,⁷⁸² pomagal pa je verjetno tudi pri rezbarjenju. Prvi znesek je Hren odštel mojstru že pred božičem 1612, v letu 1613 pa mu je izplačal več denarnih obrokov,⁷⁸³ zadnjega na Stefanovo. Skof ga v zapiskih imenuje "naš mizar", kar daje vtis, da sta že predtem tesneje sodelovala. Druga mizararska dela pri oltarju je prevzel mizar Martin Walther (Walter), ki ga tokrat ne srečamo prvič v Hrenovem krogu. Napravil je tudi "porte", za katere misli E. Cevc, da bi utegnile biti nekakšni okraski ali pa morda vrata.⁷⁸⁴ Waltherju je pomagal pomočnik Lovrenc, ki je na jesen zbolel in prenehal z delom. Mojster je prejemal plačilo po obrokih. Ob sklepu dela na god sv. Stefana mu je škof odštel še zadnjih 24 fl.⁷⁸⁵ Rezbar Peter Hoffer je, kot kaže, prispeval k umetnini le skromen delež. Čeprav je bil po Hrenovih besedah Kernov sodelovec "coadiutor", sodeč po honorarju ni veliko napravil. Skof mu je po Leonhardu izročil le 2 fl,⁷⁸⁶ pozneje pa ga med izplačili za oltar več ne omenja. Mojstri so po idejnem načrtu, ki ga je napravil Kern in vsebinsko določil Hren, izdelali in postavili oltar približno v enem letu; od decembra 1612 ali vsaj od januarja do Stefanovega 1613, ko sta mizarja Schneyder in Walther, kot vse kaže, oltar namestila v cerkev.⁷⁸⁷ Kernovo delo je ljubjanskemu škofu tako zelo ugajalo, da je želel mladega umetnika obdržati na svojem dvoru, čeprav je bil protestantske vere.⁷⁸⁸ Njegov namen razkriva, da je znal biti tudi versko strpen in v določenih zadevah popustljiv, predvsem pa, da je znal ceniti talent mladega obetajočega umetnika. Leonhard je povabilo menda iz verskih vzrokov odklonil in tako je škof izgubil najboljšega sodelavca v svojem umetniškem krogu.

O novem umetniško oblikovanem oltarju je Hren poročal papežu Pavlu V. V relaciji je zapisal, da je "In eadem Oberburgensi Ecclesia" dal napraviti "Nouum Altare Magnum affabre sculptum".⁷⁸⁹ Najbrž ga je že leta 1614 nameraval tudi pozlatiti. V noticah je omenil, da mu je Mihael Taller v septembru (1614) preskrbel zlate lističe za zlatitev oltarja,⁷⁹⁰ o katerem pa zal ni zapisal ne patrocinija in ne lokacije. Ker je kmalu zatem nastopil službo deželnega namestnika v Gradcu, načrtov najbrž zato ni takoj izpolnil. Kernov oltarni nastavek je moral kar dobro desetletje čakati na pozlato in polihromacijo. Z barvami in zlatom ga je v letih 1624-1625 skupaj s slikarjem Petrom Steydlarjem pozlahtnil Kristof Weissmann.⁷⁹¹

Po dveh reliefih, ki sta se ohranila in ju je E. Cevc prvi pravilno povezal z Leonhardom Kernom,⁷⁹² ter na temelju vizitacijskih poročil, v katerih je oltar omenjen ali vsaj delno opisan, je mogoče približno rekonstruirati njegovo obliko. Nad menzo iz belega marmorja ("Eius mensa lapidea est integra ex albo marmore")⁷⁹³ se je do oboka prezbiterija dvigal zelo lep ("perpulchrum")⁷⁹⁴ visok in razmeroma ozek oltarni nastavek z izvrstnimi podobami ("iconem habens pulcherrimam"; "habet Iconem praeclaram"),⁷⁹⁵ s pozlačenim tabernakljem, ki ga v Hrenovem času še ni bilo, in z veliki-

- ma rezljanima ter pozlačenima svečnikoma ob straneh ("altare maius ... ad fornicem usque erectum, in cuius medio tabernaculum deforis deauratum ... et ab utroque cornu altaris duo magna sculpta et deaurata candelabra").⁷⁹⁶ V osrednjem delu nastavka je umetnik reliefno upodobil Poklon sv. treh kraljev ("in medio Statuas S.sm Trium Regum Christo Dno munera offerentium, ex ligno sculptas, et deauratas")⁷⁹⁷ v eni od številnih tradicionalnih različic tega motiva.⁷⁹⁸
- sl.101 Ožjo in nižjo atiko je okrasil z ikonografsko dokaj konvencionalnim in kvalitetno šibkejšim reliefom Marijinega kronanja oziroma sv. Trojice ("in parte superiori Statuam S.smae Trinitatis etiam sculptam pulchre exornatam").⁷⁹⁹ Ob straneh oltarnega nastavka je postavil kipa sv. Mohorja in Fortunata, ogledjskih mučencev in sopatronov gornjegrajske cerkve ("ex utraque parte Statuas S.sm Hermagorae et Fortunati").⁸⁰⁰ Oltarni nastavek je bil pozlačen in polihromiran ("Palam habens altam coloribus, et auro exornatam").⁸⁰¹

E. Cevc je umetniško delo stilno, kompozicijsko in ikonografsko natančno analiziral.⁸⁰² Dokazal je, da je gornjegrajski oltar najstarejše doslej znano in z viri potrjeno Kernovo delo in sodi v čas njegovega oblikovnega in slogovnega zorenja. Za umetnikova zgodnja dela so še posebej značilne klasicistične prvine, dasi je klasicistično-realistično razporejenost stalna komponenta njegove umetnosti. Kernovo realistično razmerje do človeške figure se kaže tudi na gornjegrajskih reliefih kot "pomanjkanje božjega duha", kakor pravi E. Cevc, zato je toliko bolj interesantno, da je škof Hren to umetnost z odobravanjem sprejel, kar vsekakor razodeva njegovo estetsko širino. Kipar je izrezljal oltar še ob živih spominih na antično in renesančno umetnost Italije, kot severnjak pa seveda ni mogel mimo severnih in srednjeevropskih impulzov. E. Cevc je pokazal tudi na predloge, po katerih se je umetnik zgledoval in jih seveda po svoje priključil. Goltziusov bakrorez, po katerem je povzel kompozicijo Poklona sv. treh kraljev, bi utegnil dobiti celo pri Hrenu, ki je leta 1611 pri nizozemskem knjigotržcu kupil več grafik, med njimi tudi "3 schoene Kupferstich". Kot namreč kaže, škof pri svojih naročilih ni narekoval samo vsebine, temveč je rad določal tudi grafične predloge.

Vsebinsko umetnine je torej določala osebna naročnikova želja. Ta se je pri Hrenu manifestirala predvsem v naročilih, s katerimi je afirmiral katoliške resnice, naglašal Marijino slavo, opustil sporne motive, branil katoliško Cerkev in pokazal na njeno zmagovitost. Pri gornjegrajskem oltarju je teološko spekulativna vsebina upodobitev, kakor jo je izbral Hren, poudarjala Kristusovo in Marijino slavo.⁸⁰³ Prizor Poklona sv. treh kraljev kot osrednji motiv v velikem oltarju je bil v Mariji posvečeni cerkvi pravzaprav nenavaden. Motiv se po simbolično-dogmatskem pomenu veže na Evharistijo, predstavlja pa poklonitev Kristusu kot "Kralju kraljev", poklonitev njegovi božji naravi, s čemer hkrati naglašja Marijino božje materinstvo. Marijo kot Mater Kristusove božje narave (Teotókos) je razglasil sicer že efeški koncil (431), ko je obsodil Nestorijev zmotni nauk, da je samo mati Kristusove človeške narave (Hristotókos), v času protireformacije pa je bila ta verska resnica spet močnejše

poudarjena. Njena likovna predstavitev na gornjegrajskem oltarju je bila po Hrenovi zamisli v atiki smiselno povezana s počastitvijo Matere božje v motivu Marijinega kronanja.

Monumentalno tektonsko grajeno oltarno kompozicijo, ki je temeljila še v renesančnem stilnem izhodišču, medtem ko so bila njena višinska razmerja že manieristična, je Kern oblikoval ob italijanskih zgledih. E. Cevc ugotavlja, da njegov gornjegrajski oltar predstavlja na naših tleh "kvalitetni vrh zgodnjega 17. stoletja" in čeprav že napoveduje slogovno preorientacijo, ga vendarle še ni mogoče postaviti na začetek razvojne poti zlatega tipa, ki ga zaznamujeta oltarja v Dvoru pri Polhovem Gradcu (1627) in pri Sv. Primožu nad Kamnikom (1628).⁸⁰⁴

Hofferjeve plastike

Na pomlad 1613 je rezbar Peter Hoffer izrezljal Hrenu podobe sv. Tomaža, sv. Mihaela, Naše ljube Gospe in Križanega skupaj z Marijo in Janezom.⁸⁰⁵ Oblikoval jih je najbrž kot proste plastike. Njihove namembnosti škof v zapiskih ni opredelil, zato ne vemo, ali so bile samostojne ali pa so bile morda namenjene za oltarno skupino.

Ceprav o plastikah ne vemo nič natančnejšega, velja morda ob tem opozoriti na 7 kipov, ki jih je škof Buchheim ob vizitaciji leta 1641 popisal v gornjegrajski cerkvi sv. Marjete. Nobeden od teh ni bil vključen v oltarne kompozicije, po naslovu pa so bili nekateri identični s Hrenovim naročilom rezbarju Hofferju: "Sunt item ibidem repertae sculptae statuae septem ... Vna S: Joannis. Vna B.mae V.is sub cruce. Vna S: Thomae. Vna S: Michäelis. Vna Beatissimae Virginis cum Ihesulo in gremio ... Omnes nouae, pulchrae et deauratae."⁸⁰⁶

Oltar sv. Katarine v gornjegrajski cerkvi

Leta 1613 je dal Hren v gornjegrajsko kolegiatno cerkev - k četrtemu stolu v ladji na desni strani - postaviti oltar sv. Katarine. Kamnoseška dela pri oltarju je opravil Domenico Nimis,⁸⁰⁷ sicer pa ne vemo o njem nič določnega. Ob posvetitvi je škof v protokole narisal le menzo, in zaznamoval prostor, kamor je vložil relikvije. Te so morale počivati ali v niši na stipesu (v bazi) ali - od tridentinskega koncila dalje - na menzi v izklesani votlinici (sepulchrum), ki jo je prekrivala kamnitna plošča z vklesanim križem (petra sacra).⁸⁰⁸

sl.56

Poslikava ladje in oratorija v gornjegrajski kolegiatni cerkvi

Ladijski del gornjegrajske cerkve je sprva prekrival raven lesen strop. M. Zadnikar trdi, da je bil tak način prekrivanja pri nas tako dosledno v rabi, da ga srečujemo celo v najodličnejši samostanski arhitekturi (Gornji Grad, Stična).⁸⁰⁹ Vzhodni del svetišča so prvotno zaključevale romanske apside. Srednjo so v 13. ali 14. stoletju nadomestili z gotskim prezbitერიem, ki ga je pozneje po naročilu škofa Tavčarja poslikal beljaški slikar Nikodem Weis-

smann.⁸¹⁰ Tavčar je, kot kaže, poskrbel tudi za olepšavo lesenega stropa v ladji. V juliju 1594 je sklenil pogodbo s slovenjegraškim slikarjem Conradom Wolffom.⁸¹¹ Umetnik naj bi po dogovoru za 76 fl honorarja poslikal "poden" - termin ponavadi označuje raven lesen strop - v "njegovi" (škofovi) cerkvi, kar pomeni, da je dogovor veljal bržčas za gornjegrajsko katedralo in ne za ljubljansko stolnico, ki je bila tedaj že v celoti obokana.

Vse do 18. stoletja je gornjegrajska cerkev ostala v jedru romanska, po Zadnikarjevi rekonstrukciji verjetno "triladijska bazilika s tremi pari samostojno stoječih slopov in s štirimi polkrožnimi loki med njimi".⁸¹² V Hrenovem času naj bi ladijski del z bazilikalnim svetlobnim nadstropjem še prekrival raven lesen strop.⁸¹³ To je mogoče slutiti že iz Hrenovega naročila stavbarju Mihaelu (1602), naj v prezbitერიju razširi odprtino za Kristusov vnebohod; njena lokacija bi bila po pravilu vezana na ladjo, če bi bila ta že obokana. Glede na to je še pričevalnejša pogodba, ki jo je škof spomladi 1613 sklenil s slikarjem Plainerjem. Njena vsebina, ki narekuje poslikavo ladje v kolegiatni cerkvi, delno osvetljuje tudi stavbno podobo svetišča.⁸¹⁴ Določitev in razvrstitev motivov nakazuje, da Plainer ni poslikal gotskega oboka, temveč polja nad arkadnimi loki.⁸¹⁵ Pri tem so raziskovalci izraz "Schwiebogn" ("Schwipogen"), ki ga Hren uporablja v pogodbi, ko določa Plainerjevo delo, napačno pojasnjevali v pomenu oboka, čeprav po pravilu zaznamuje lok.⁸¹⁶ Razlaga, da bi bil Hren arkadne loke gotovo imenoval z latinskim izrazom "arcus",⁸¹⁷ ni prepričljiva, saj škof v zapiskih svobodno porablja in prepleta zdaj latinske, zdaj nemške izraze, razen tega pa razločuje med terminom "Schwiebogn" (lok) za gornjegrajsko in "Gewelb" ("Gewölb") (obok) za ljubljansko stolno cerkev.⁸¹⁸

V pogodbi, ki sta jo Hren in Plainer sklenila 19. aprila 1613,⁸¹⁹ je škof naročil umetniku, naj na dvanajst lokov ("Schwybogen") "actlich vnd vnsaumblich" naslika v naravni velikosti, ali še večje, vseh dvanajst apostolov. Določi naj jih z imeni in ustreznimi odlomki apostolske vere ter zaznamuje njih dežele, življenje, nauk in smrt. Razen tega naj umetniško ("fein vnd khonstlich") obrobi dvanajst oken in lično oziroma živahno ("lustig") poslika okrajek pod stropom. Matej je obljubil, da bo delo dokončal v desetih tednih. Škof mu je poleg hrane in pijače dolžan izplačati 6 fl za vsak poslikan del, torej za vsak lok (arkado), na katerega bo naslikal apostola in z barvami opasal okno.

Vsebinski koncept poslikave, ki ga je določil Hren, je temeljil v bogatem srednjeveškem izročilu in se je dobro prilagodil romanskemu prostoru.⁸²⁰ Ikonografski motiv apostolov z napisnimi trakovi, na katerih je bilo zapisanih dvanajst členov apostolske veroizpovedi, je bil v umetnosti že dolgo znan. Upodobitve srečujemo v srednjeveški likovni umetnosti, kot ilustracija veroizpovedi (Credo) pa so se slikani cikli "Symbolum apostolicum" obdržali tudi v pridigah katoliške vere. Njeno apostolsko tradicijo je v pridigah naglašal tudi Hren. Prava vera je prišla k nam po apostolih, je zapisal, ne pa s Saske ali iz Tübingena ("non ex Saxonia

vel Tubinga").⁸²² Tudi v upodobitvah življenja, dela in smrti apostolov je Cerkv v 17. stoletju še sledila tradiciji in tako je kljub prebujajočemu se občutku za kritično historiografijo ohranila legendarne zgodbe apostolov po izročilu Zlate legende.⁸²³

Mojstru Mateju je do konca septembra pomagal pri slikanju pomočnik Heinrich. Škof je od maja do oktobra 1613 izplačal umetniku več denarnih obrokov v skupnem znesku 103 fl.⁸²⁴ kar je več, kot je določala pogodba. Kako je Plainer izpolnil Hrenove želje, ni znano. Bržčas je posamezne upodobitve razdelil v med seboj ločene dele. Pri teh je morda, če si smemo Hrenovo naročilo za "Verzaichnus der Prouinz, leben, lehr, Vnd Sterben" razložiti kot likovno nalogo in ne le kot besedni zaznamek, povezal v enoto poudarjeno figuro apostola v ospredju z manjšimi prizori v ozadju. Po vsem, kar vemo o umetnikovem slikarskem slogu, si smemo predstavljati, da je z monumentalnimi čokatiimi figurami, scenskimi prizorišči, manieristično zadržanimi barvnimi toni in s posluhom za naturalistične nadržbnosti - to so namreč temeljne značilnosti njegove umetnosti⁸²⁵ - vtisnil starodavni gornjegrajski cerkvi svojski manieristični pečat. Četudi Plainer ni presegal povprečne kvalitete alpskega "domaćijskega" manierizma, sodi njegovo slikarstvo v vrh umetnostnih dosežkov zgodnjega 17. stoletja na Slovenskem. Tako kot večina njegovih del tudi freske v Gornjem Gradu niso ohranjene, saj so propadle s cerkvijo vred.⁸²⁶

Razen ladje je Plainer v gornjegrajski katedrali leta 1613 poslikal tudi oratorij. Okrasil ga je znotraj in zunaj in z barvami poživil tudi vse kamnitne dele (portal, okenske okvire in konzolo). Motivika poslikave ni znana; morda je bila samo ornamentalna, saj se je prav v okviru severnega manierizma posebej razvilo tudi dekorativno stensko slikarstvo. Za delo je škof odštel slikarju 86 fl honorarja.⁸²⁷

Druge Plainerjeva dela

Leta 1613 je slikar Plainer v Gornjem Gradu zares marljivo delal. Ze spomladi je na škofovo željo naslikal več podob. Za oltarje sv. Martina in Marijinega oznanjenja, sv. Petra in sv. Ane je napravil tri zastore, s katerimi so zagrinjali nastavke, premikali pa so se, pravi E. Cevc,⁸²⁸ na železnih obročkih po nosilni palici. Škof mu je odštel zanje 20 fl. Vrh tega mu je izplačal še 49 fl za sedem oljnih slik, katerih vsebine oziroma motivike ni omenil. Ob istem času je Plainer opremil tudi gornjegrajski kapeli sv. Marjete in sv. Uršule, vsako s tremi oltarnimi podobami.⁸²⁹

Gornjegrajska kapela sv. Uršule

Kapela oziroma cerkvice sv. Uršule je stala na pokopališču tik ob kolegiatni Marijini cerkvi.⁸³⁰ Ustanovili so jo celjski grofje, zato upravičeno sklepamo, da so kot odlični donatorji postavili plemenito gotško stavbo. Škof Hren kapele ni bistveno spreminjal, pač pa jo je lepo obnovil in opremil ("in vsum formamque deuotionis reduxit ac restauravit").⁸³¹ Ze leta 1601 je na emporo (oratorij) namestil sliko Bitke pri Sisku,⁸³² večjih del pa se je lotil v letih

1608-1609. Pri obnovitvenih delih je padel z zidarskega odra njegov gojenec Jožef Speltanus, dober glasbenik in latinec (kar je škof posebej cenil), zato je kapela veljala za profanirano, "donec per omnia ab artificibus, una cum Altaribus repararetur".⁸³³ V novembru 1610 je pisal Hren apostolskemu nunciju Salvagu, da je kapelo sv. Uršule in njenih tovarišic obnovil in da jo bo skupaj z oltarjema sv. Mihaela in sv. Ahacija vnovič posvetil.⁸³⁴ Kajpada oltarna oprema dotlej še ni bila urejena. Leta 1613 je Matej Plainer naslikal tri oltarne podobe (sv. Ahacija, sv. Mavricija in ? sv. Uršule). Škof mu je v marcu 1613 izplačal honorar⁸³⁵ in pristavil, da slikarju v aprilu sledijo še kiparji, vendar iz poznejših notic ne izvemo, kateri mojstri so sodelovali pri opremljanju Uršuline kapele. Zdi se, da so na novo postavili oba stranska oltarja, velikega v prezbiteriju pa so najbrž samo obnovili oziroma dopolnili.

Potem, ko je bila kapela "ab artificibus" obnovljena in olepsana, jo je škof 18. oktobra 1614 posvetil skupaj z oltarjema sv. Mavricija na evangeljski in sv. Ahacija na listni strani, oltar sv. Uršule pa je le rekonziliiral.⁸³⁶ V protokole je stavbo narisal po shematičnem vzorcu - ob kratkem prezbiteriju stoji višja ladja, pred njim pa se dviga zvonik s piramidasto streho.

Ko je cerkvico vizitiral Scarlichi (1631), je zapisal, da stoji "in Claustro Collegy Mariani". Njegovo pozornost je pritegnil oltar sv. Uršule z lepo podobo ("iconem habens pulchram").⁸³⁷ Buchheim (1641) je vse tri oltarje samo na kratko naštel in omenil obok v prezbiteriju,⁸³⁸ Rabatta (1665) pa je še dodal, da sta v stranskih oltarjih na les slikani podobi, Ahacijev oltar pa ima tudi antependij iz pozlačenega usnja.⁸³⁹ Tedaj so, glede na to, da je bila kapela ustanova celjskih grofov, za katero naj bi veljal naslov blažene Device Marije, nastale nejasnosti patrocinija sv. Uršule.⁸⁴⁰ V Herbersteinovem času (1684) so bile že v vseh treh oltarjih na platno slikane podobe.⁸⁴¹

Oltarna podoba za celjsko kapucinsko cerkev

Pri slikarju Plainerju je Hren 2. decembra 1613 naročil oltarno podobo za celjsko kapucinsko cerkev.⁸⁴² Tako kot ponavadi pri svojih naročilih je tudi tokrat umetniku narekoval vsebino in razvrstitev motivov. V pogodbi je določil, naj Plainer kot centralni motiv naslika prizor Povišanja sv. križa, okrog njega pa naj v spodnjem delu upodobi na eni strani sv. Cecilijo, Valerijana, Tiburcijo in papeža Urbana, na drugi Janeza Krstnika, apostola Tomaža, Hieronima in Franciška Asiškega skupaj s Klaro. Ob križu naj naslika lepe angele z orodji Kristusovega trpljenja (arma passionis), nad križem pa sv. Trojico na ta način, da bosta Bog Oče in Sin na desni, sv. Duh na sredi (neposredno nad križem), na levi pa blažena Devica Marija. Prav na vrhu naj dostavi še zvezdo, kakršno so videli na nebu ob posvetitvi temeljev kapucinskega samostana. S tem motivom je Hren obdal celjski konvent z legendarnostjo in jo z likovno govorico posredoval prihodnjim rodovom. Na podstavku (predeli) naj upodobi ležečo Cecilijo s tremi ranami na vratu tako, kakor so jo našli

v Rimu, ko so odprli njen grob. Na straneh nastavka, v vratcih, naj naslika dva svetnika; Hren ju ni določil, ker je izbiro najbrž prepustil kapucinom. Ob koncu je še pristavil, da mora umetnik lično poslikati vse okrasje in okvire, na podnožju pa dostaviti angela s Hrenovim grbom. Matej je obljubil, da bo delo dokončal do praznika sv. Rešnjega Telesa. Terjal je 100 fl honorarja, h kateremu je bil Hren dolžan prispevati še slikarski material: platno, laneno olje in barve. Da mu škof ne bi zmanjšal zaslužka, se je moral držati dogovorjenega roka in seveda s svojim delom zadovoljiti naročnika.⁸⁴³

Ceprav je bila patrona celjske kapucinske cerkve sv. Cecilija, je Hren določil križ za osrednji motiv velikega oltarja. Kot kaže, se je menda za takšno izbiro odločil zaradi nenavadnega dogodka, ki naj bi se pripetil v Celju ob polaganju temeljnega kamna, ko naj bi se nad krajem, kjer so pozneje pozidali kapucinski samostan, prikazale na nebu zvezde v znamenju križa.⁸⁴⁴ Vlogo sv. Cecilije je zato naglasil s skupino svetnikov ob križu - osebe iz njenega življenja je povzel po Zlati legendi - posebej pa jo je poudaril na predeli, kamor je dal naslikati mrtvo svetnico. Aktualni motiv je gotovo poznal po grafičnih upodobitvah, ki so ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja po evropskih deželah popularizirale najdbo nestrohnjenega Cecilijinega trupla.⁸⁴⁵

Plainerjeva umetnina ni ohranjena,⁸⁴⁶ zato le težko sodimo o tem, kako je slikar razrešil zastavljeno nalogo. Nekateri so celo domnevali, da te slike za celjske kapucine ni nikoli dokončal, vendar nimamo resnega vzroka, da bi dvomili o njenem nastanku. Slika, o kateri govori naročilo, je bila pravzaprav tipično kapucinsko oblikovan oltarni poliptih - trodelna slika (večji kapucinski oltarji imajo namreč vedno eno glavno in dve stranski sliki) s prizorom Povišanja sv. križa in asistenco svetnikov v centralnem delu, kjer so bili motivi razvrščeni v treh nivojih,⁸⁴⁷ s spremestvom dveh kapucinskih redovnih zavetnikov na oltarnih krilih (vratcih) - vratca, ki jih v pogodbi omenja Hren, je namreč mogoče razumeti v pomenu gibljivih kril - in s poudarkom Cecilijinega patrocinijskega ter Hrenovega donatorstva na predeli. V takšni rekonstrukciji bi oltar, kljub temu, da naročilo vsebinsko spominja na gotske nastavke, utegnil biti vsaj delno podoben poliptihu pri ljubljanskih kapucinih.

Ob koncu leta 1613 je Hren v seznamu del na kratko povzel, da se je s slikarjem Matejem "za sliko sv. Cecilije, namenjeno za veliki oltar v koru kapucinske cerkve v Celju" pogodil za honorar v višini 100 fl.⁸⁴⁸ V tej notici je podobno sicer imenoval po sv. Ceciliji, vendar je nesporno identična s sliko, ki jo je v pogodbi naslovil z "Exaltatio crucis". V seznamu je omenil še en dar za celjske kapucine - v Benetkah kupljen pozlačen tabernakelj.⁸⁴⁹

Medtem, ko so celjski redovniki gradili in opremljali cerkev sv. Cecilije, so tudi v Mariboru zastavili zidavo kapucinskega konventa, ki ga je ustanovil baron Janez Jakob Kisel. Hren je 23. aprila 1613 na prošnjo seckauskega škofa Martina Brennerja slovesno blagoslovil temelje tamkajšnjega samostana in redovne cerkve.⁸⁵⁰

Freska Ustanoviteljev ljubljanske škofije v stolni cerkvi

Tako kot gornjegrajska katedrala je tudi ljubljanska stolnica dobivala vse bolj praznično podobo. Hrenov program, da bo obnovil slikani okras na obokih, v ladijskem delu in kapelah pa poskrbel za poslikavo vseh površin, ki še niso bile prekrite s freskami, je bil v veliki meri že realiziran, saj ga je s skupino sodelavcev uresničeval več let. V septembru 1611 se je slikar Weissmann dogovoril s škofom za restavracijo obočnih fresk in za druga dela.⁸⁵¹ Zdi se, da je tokrat dopolnil oziroma obnovil okras še na tistih delih oboka, ki jih v prvi etapi dela v letih 1608-1609 ni zajel. Tako je restavriral in po škofovem okusu celo olepšal celotno obočno poslikavo v ladji. Z barvami, zlatom in srebrom prekrit kar "dvorno" bogat obok je bil Hrenu močno všeč, saj je v veliki meri zadovoljil njegovo željo po sijaju in bogastvu liturgičnega prostora in opreme: "Fornix in naui Ecclesiae triplex uel atria cum columnis mira picturae, colorum, auri et argenti uarietate depictus per totum."⁸⁵² Isti estetski okus razkrivajo tudi njegove pesmi, v katerih se je rad poigral z motivno barvitostjo in razkošjem.

Weissmann je nato skupaj s sodelavci nadaljeval s poslikavo sten v ladji. Za stenske slike je bilo največ primerne ga prostora v njenem zahodnem delu. Tu sta stranski vhod na južni steni po Dolničarjevem opisu obdajali dve didaktično simbolični upodobitvi - levo od vrat se je gostil požrešni bogatin, nasproti je za mizo, prekrito z mučilnimi orodji, sedel trpeči Kristus, ki so mu stregli angeli. J. Veider je obe upodobitvi pripisal Weissmannu,⁸⁵³ vendar pisanih dokazov za njegovo avtorstvo nimamo. Prepričljiveje mu je pripisal fresko s skupinskim portretom Ustanoviteljev ljubljanske škofije, čeprav tudi v tem primeru za atribucijo doslej nimamo neposrednih dokazov. Res je Weissmann vodil glavino del v stolni cerkvi, vendar mu je pri tem pomagalo več sodelavcev, razen teh pa bi utegnil škof med poslikavo pritegniti k delu še kakega potujočega mojstra, zato je težko pravilno razmejiti njihov delež, kadar ta ni z viri neposredno potrjen.

Fresko Ustanoviteljev ljubljanske škofije je umetnik po Hrenovem naročilu naslikal v polkrožni lok pod obokom na severni steni nasproti stranskemu vhodu. Preden je začel z delom, pri katerem se ni zgledoval po grafični predlogi, je narisal skico, ki jo je predložil škofu v pregled. Skico je našel Dolničar in jo priložil svojemu rokopisu "Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis".⁸⁵⁴ Po njegovi zaslugi se nam je tako ohranila sicer le pogojno Weissmannu atribuirana risba, pa vendarle vsaj drobec, po katerem moremo sklepati na bogato likovno podobo ljubljanske stolnice Hrenovega časa. Lahkotna senčena perorisba kaže na slikarja, ki se je držal še renesančnih kompozicijskih načel. Upodobljence je razdelil na levo in desno polovico, v os pa je domiselno vključil šilasto gotsko okno. Skupini je povezal z modelom ljubljanske stolnice, ki ga v rokah držita ustanovitelja škofije cesar Friderik in njegova žena Eleonora. Model stolnice je oblikoval shematično, le zvonik, ki so ga prav v

letu 1613 dokončno obnovili, je natančneje narisal. Na levo ob Frideriku je postavil še Maksimilijana I. in Ferdinanda, ki polaga roko na klečečega škofa Lamberga, prvega pastirja ljubljanske škofije. Na desni ob cesarici Kleonori je umetnik razvrstil predstavnike ljubljanske dieceze Hrenove dobe. Prvi v vrsti kleči celo na skici portretno zajet škof Hren, ki je tako pridobil častno mesto nasproti Lambergu, za njim je stolni prošt Kralj, nato slede dekan in kanoniki. Vrsta klečečih cerkvenih dostojanstvenikov, ki jih je umetnik v kompoziciji predstavil kot vodoravni seštevek posameznih elementov, je podobna tradicionalni razvrstitvi portretirancev na nagrobnikih. Ko je Hren skico pregledal, je dostavil napise, začetnice svojega gesla in letnico 1613 ter določil grbe ustanoviteljev. Svoj grb in insignije je postavil na odlično mesto v osi, ki je še ohranjala kompozicijsko disciplino. Določil je tudi, naj umetnik pod upodobitvijo izpiše in uokviri njegovo geslo ter levo in desno ob njem doslika angelsko figuro. Slikar je po Hrenovem konceptu dopolnil fresko še z daljšim napisom - besedilo je prepisal Dolničar,⁸⁵⁵ pripoveduje pa o začetkih, ustanovitvi in rasti ljubljanske škofije ter slavi njene ustanovitelje in dobrotnike. V reprezentativni upodobitvi (poleg donatorskega na križevem oltarju naj bi bila drugi Weissmannov skupinski portret v stolnici) je Hren počastil ustanovitelje, podčrtal pa seveda tudi svojo vlogo in pomen za ljubljansko diecezo.

V letu 1613 so slikarji zaključili poslikavo v ladji. O njej v ohranjenih škofovih zapiskih in obračunih ni natančnejših podatkov, v splošnem pa jo je Hren pohvalno ocenil. Pozneje je o slikarskem okrasju stolnice poročal v Rim: "Totumque templum pulchre ac plausibiliter coloribus depinxit."⁸⁵⁶ Stolniče freske, ki so bile v tem času eden najobsežnejših slikarskih kompleksov, so zrasle pravzaprav iz želje za dekorativnim vtisom celote, ta pa je prav v slikovitem manierizmu našla primeren likovni izraz.

Tlakovanje stolnice in dela v prezbitერიju (koru)

Ze 27. julija 1611 se je Hren domenil s kamnosekom Janzilom, da bo položil marmorni tlak v koro stolne cerkve in v tamkajšnji romanski apsidi sv. Trojice (škof jo v zapiskih imenuje "khlein Chor").⁸⁵⁷ Janzil je pogodbo podpisal in potrdil v italijansčini.⁸⁵⁸ Prezbitერიj in apsido je tlakoval s črnimi šesterokotnimi in manjšimi belimi trikotnimi ploščami. Pri delu sta mu pomagala pomočnika Jakob Schwarz in Julij Ortler. Honorar je mojster prejemal v obrokih med delom.⁸⁵⁹ V novembru 1613 je bil tlak položen, Hren pa je seštel, da je zanj izplačal kamnoseku skupno 364 fl in mu za nameček podaril še jelenjo kožo.⁸⁶⁰

Medtem, ko je kamnosek Janzil polagal tlak v koro, je stavbar Giovanni Donino tlakoval ladjo "quadris coctilibus magnis".⁸⁶¹ Pri obnovitvenih delih je sodeloval tudi kamnosek Domenico Nimis, ki je že v januarju 1613 prosil od škofa pojasnila, če se bo zanj v stolnici še našlo delo, ali pa si bo moral drugod poiskati kruha.⁸⁶² Očitno je imel Hren zanj še vedno dovolj naročil. Tako je Nimis v letu 1613 napravil v stolnici tri stopnice iz črnega marmorja ob velikem oltar-

ju v koru in ob Marijinem oltarju sredi cerkve, dve stopnici pri gotskem stenskem tabernaklju, stopnico pri zakristiji in orglah in nato še tri pri glavnem ter dve pri stranskem vhodu (v skupni dolžini 24 sežnjev). V Gornjem Gradu je medtem postavil dva stebra ob velikem oltarju, morda v podporo novemu nastavku. 9. avgusta 1613 sta mojster in škof napravila obračun.⁸⁶³ Ob izteku septembra je Nimis obvestil Hrena, da je opravil tudi dogovorjeno popravilo na stolničnem zvoniku, dokončal križne rože (fiale) na vrhu in položil 265 plošč v zgornjem koru.⁸⁶⁴ 24. novembra 1613 je mojster prejel 108 fl plačila.⁸⁶⁵

Prezbiterij kot najodličnejši del liturgičnega prostora je Hren s črno-belimi marmornatimi tlakom posebej odlikoval: "... chorus marmore nigro et candido et quadro pulchre sane constratus. Praesbyterium consimili lapide, sed instar stellarum radios mittentium ..."⁸⁶⁶ Hkrati je poskrbel še za druga dela, tako da je v letu 1613 prezbiterij v celoti uredil. Pozlatiti je dal gotski stenski tabernakelj, ki ga je z barvami že leta 1611 okrasil slikar Elija Wolff,⁸⁶⁷ v kor je postavil novo katedro in uredil korne sedeže (1613). Dragoceno opremo iz orehovine je "umetniško" izdelal mizar in rezbar Specht, popravil pa je tudi podobe prerokov nad kanoniškimi sedeži.⁸⁶⁸ Sedeži so bili po okrasu in umetniški izdelavi prav gotovo primerni dostojanstvu kora, značilno za Hrena pa je, da je ohranil stari motiv prerokov nad njimi. Po opravljenih delih je škof zavaroval prezbiterij z železno mrežo: "Chorus cancellis et ostys duobus ferreis transparentibus, coloribus, argento et auro depictis,"⁸⁶⁹ ki je bila olepšana z barvami, srebrom in zlatom. Mrežo je skoval kamniški ključavničarski mojster Gregor Pleško (Ploshik),⁸⁷⁰ v slavalok pa jo je namestil in pritrdil stavbar Abondio Donino.⁸⁷¹ Tako olepšan oltarni prostor je bil urejen v skladu z novim pojmovanjem kora. Katoliška Cerkev je namreč po koncilu na novo sakralizirala oltarni prostor, ki je bil kot pravo "svetišče" ("glava") cerkve povišan nad nivo ladje in z ograjo oddeljen od prostora laikov ("a populi statione"). Korno ograjo oziroma mrežo, s katero je ločil kler in laike, je kot noviteto uvedel veronski škof Giberti. Novost se je v Cerkvi nato v splošnem uveljavila, kot norma pa je bila posebej formulirana v Borromejevih inštrukcijah. Te so določale, da mora biti kor urejen in opremljen v skladu s svojim dostojanstvom, zaprt (podobno tudi kapele) z mrežo prijetnih oblik, tlakovan z marmorjem ali z drugim solidnim kamnom in dvignjen s 3 ali 5 marmornatimi stopnicami nad nivo cerkve.⁸⁷²

Seznam del v stolnici

Potem, ko so bila več let trajajoča dela v stolnici zaključena (1613), je Hren sestavil seznam, v katerem lapidarno pravi, da je: postavil katedro (80 fl) in kanoniške sedeže (300 fl), položil marmornat tlak v prezbiteriju (Janzil - 364 fl) in napravil stopnice pri oltarju in vratih (Nimis - 108 fl), zidarju Giovanniju Doninu je za delo (v letu 1613) odštél 235 fl, z železno mrežo je zavaroval kor in poskrbel za poslikavo (oboka in sten), za katero je sku-

paj s hrano in preskrbo mojstrov v triletju izplačal 700 fl. Posebej je seštel še izdatke za kapelo vseh svetnikov (skupaj s kripto, sedeži in mrežami), ki so presegle vsoto 2000 fl, nazadnje pa je obračunal stroške za stolnični zvonik (skupaj s križem, pozlačenim nodusom in naslikano uro), ki so znesli 900 fl.⁸⁷³ Ljubljanski škof je tako v želji po bogati okrasitvi notranjščine uresničil tridentinske reformne tendence.

Jezuitska cerkev sv. Jakoba v Ljubljani

Ze leta 1597, ko so se naselili k sv. Jakobu, so jezuiti popravili staro špitalsko cerkev, provincial jezuitov p. Alphons Carrillo pa jo je 24. junija 1603 skupaj s kolegijem posvetil.⁸⁷⁴ Stara cerkev, ki jo je Hren opisal kot "temačno, tesno in neprimerno",⁸⁷⁵ pa vendar ni mogla zadovoljiti širokih potreb jezuitskega reda in dovolj poudariti njegove pomembnosti v mestnem naselju. Jezuiti so se odločali med tem, ali naj zgrade povsem novo ali pa le povečajo in popolnoma obnovijo staro cerkev. Skupaj z ustanoviteljem, nadvojvodom Ferdinandom, so nato sklenili, da bodo "pro publica decentia et honestate" podrli prvotno in na njenem mestu postavili novo svetišče, tako, da se bo po odličnosti moglo meriti s kolegijem.⁸⁷⁶ Z njihovim načrtom so soglašali tudi stanovi.

Leta 1611 so se o gradnji začeli resno dogovarjati. Bartholomaeus Villerius (z njim se je ljubljanski škof večkrat dopisoval in mu v enem izmed pisem poslal tudi sliko Device Marije)⁸⁷⁷ je v aprilu 1611 Hrenu sporočil, da je prošnjo v tej zadevi izročil nadvojvodu.⁸⁷⁸ Kmalu zatem, 1. maja 1611, je rektor ljubljanskih jezuitov p. Nikolaj Jagniatovius (Jagnitoviz) poprosil pomoči pri Ferdinandovi sestri. V pismu je omenil, da mora po naročilu predstojnikov začeti z zidavo cerkve, nato pa je navedel glavne vzroke za takšno odločitev. Utemeljil jo je najprej s splošnim obrazcem, da je stara cerkev že v slabem stanju, preveč temačna in majhna, tako da ne more sprejeti vseh ljudi, ki prihajajo k bogoslužju, nato pa je pokazal, da jih k delu spodbujajo tudi lepo grajena nova kapucinska cerkev s samostanskim kompleksom, obnovljeni in okrašeni cerkvi sv. Nikolaja in sv. Petra ter druga ljubljanska svetišča.⁸⁷⁹ Za podporo je Jagniatovius zaprosil tudi ljubljanski magistrat. V prošnji je razložil, da je cerkev potrebno ali popolnoma obnoviti ali povsem na novo sezidati. Mestni možje so jezuitom ustregli in jim odobrili 300 gld podpore, 3450 gld so prispevali za gradnjo deželni stanovi, Nikolaus Čandik je namenil za cerkev 2000 fl,⁸⁸⁰ na pomoč pa je priskočil tudi škof Hren, ki je v ta namen dodelil redovnikom vso pravico do desetine iz fužinskega gospodarstva.⁸⁸¹

Potem, ko so jezuiti za načrt cerkve dobili soglasje reda,⁸⁸² so spomladi 1613 začeli z zidavo. 1. maja (1613) je Hren posvetil temelje novega svetišča.⁸⁸³ Nadvojvoda Ferdinand in jezuit Villerius se kljub ljubeznivemu povabilu⁸⁸⁴ slovesnosti nista udeležila, navzoč pa je bil Ferdinandov zastopnik, stiški opat Jakob Reinprecht. Gradnja je hitro napredovala. Leta 1614 je bila cerkev že prekrita.⁸⁸⁵ V

aprilu naslednje leto (1615) je p. Jagniatovius sporočil škofu, da spet nadaljujejo z zidavo, in dostavil, da bodo utrdili še oboke v koru. Hkrati se mu je zahvalil tudi za "očetovsko skrb", s kakršno si prizadeva za gradnjo.⁸⁸⁶ V juniju je rektor zaprosil predstavnike mestnega sveta, da bi za tlak v novi cerkvi preskrbeli potrebno opeko.⁸⁸⁷ Septembra je že obvestil škofa, naj določi dan posvetitve⁸⁸⁸ in k slovesnosti povabi tudi nadvojvoda, pri katerem naj poprosi darov "za okras svetišča". Nazadnje je še pristavil, da so iz stare cerkve izkopali posmrtno ostanke barona Jurija Lenkoviča (Georg Lenković),⁸⁸⁹ ki jih bodo shranili v "njevovi" kapeli v novem objektu. 15. novembra 1615 je Hren cerkev zelo slovesno posvetil.⁸⁹⁰ K slovesnosti so bile povabljene vse župnije v škofiji, udeležila pa sta se je tudi vetrinjski opat Jurij Reinprecht in baron Marquardus von Egg kot zastopnika nadvojvodov Ferdinanda in Maksimilijana. Posvetitveni zapisek v protokolih je Hren ilustriral z risbo cerkve, pri kateri se je bolj kot ponavadi potrudil za objektivni videz.

sl.70

Svetišče in njegovo opremo so jezuiti urejali in dopolnjevali še celo desetletje po posvetitvi. Pri tem so jim pomagali številni dobrotniki,⁸⁹¹ zlasti pa ustanovniki kapel in oltarjev: škof Hren, stiški opat Reinprecht,⁸⁹² grof Posarell⁸⁹³ in plemič de Cromlouiae - Eggenberg. Hren je ustanovil prvo, Marijino kapelo na evangeljski strani,⁸⁹⁴ Reinprecht pa je postavil oltar v prvi, z Lenkovičevimi darovi sezidani kapeli na listni strani. Hren je kapele in oltarje konsekriral šele leta 1625, prve tri 25. maja, druge tri 3. junija.⁸⁹⁵

sl.82a
-82b

O ljubljanski jezuitski cerkvi, ki raziskovalcem njene stavbne podobe zastavlja več težko rešljivih vprašanj,⁸⁹⁶ so bile glede na njeno prvotno obliko v strokovni literaturi zapisane različne trditve in domneve. V preteklosti se je uveljavila misel, da so jezuiti postavili novo cerkev in ohranili samo stari prezbiterij,⁸⁹⁷ v zadnjem času pa sklepa D. Prelovšek, da so redovniki le povečali staro stavbo, ki tako sprva ni mogla biti kaj prida podobna rimski vzornici Il Gesù, prinesla pa je pomembno arhitekturno novost, dve vrsti kapel, ki so jih pridobili s postavitvijo notranjih opornikov v obliki delilnih sten. Vrsta stranskih kapel je bila priložnost za postavitev večjega števila oltarjev. D. Prelovšek naglaša, da tipološka sprememba, ki jo je uveljavila šentjakobska cerkev, ni bila izključna domena jezuitskega reda.⁸⁹⁸

Darovi ljubljanskim jezuitom

Med številnimi darovalci, ki so poskrbeli za liturgično opremo šentjakobske cerkve, je bil Hren eden najradodarnjših. V seznamu dobrotnikov ljubljanskega jezuitskega kolegija so zajeti naslednji Hrenovi darovi: 1598 - srebrn ciborij (40 gld), pozlačen križ (28 gld), dar za zemljišče (50 gld); 1600 - škof je omenjen kot velik dobrotnik, darovi pa niso natančneje opredeljeni; 1609 - ciborij in liturgične posode (200 gld); 1611 - hiša v predmestju (400 gld) in 9 slik; 1612 - dar za cerkev (200 gld) in monštranca (100 gld).⁸⁹⁹

Potem, ko so stekla obsežna dela pri cerkvi, je tudi Hren sestavil spisek darov, ki jih je v zadnjih letih izročil jezuitom. V spisku navaja, da jim je podaril lepo monštranco (130 fl, rektor Jagiatovius je k monštranci prispeval srebrno nogo) in ciborij (s pozlatitvijo vred 130 fl) ter poravnal stroške za ulitje (popravilo) vélikega zvona (110 fl), dodelil izkupiček od slovenskega lekcionarja, določil pravico do desetine iz fužinskega gospostva kot pomoč pri gradnji cerkve in za čas svojega življenja prepustil škofijsko desetino od polj v mestni pristavi "Pod turnom" pod pogojem, da jezuiti s svojimi gojenci sodelujejo s petjem pri njegovih pontifikalnih mašah v stolni cerkvi.⁹⁰⁰

Po podatkih v jezuitski kroniki je Hren že leta 1598 podaril šentjakobski cerkvi srebrn in pozlačen ciborij. Ker je bil za jezuitsko rabo premajhen, ga je pozneje (1608) izročil kapucinom, za jezuite pa je pri zlatarju naročil večjega. V maju 1606 je rektor ljubljanskega kolegija Ziegelfest (Zigelfest) povprašal škofa, če je novi ciborij že izdelan in poprosil, da bi brat (Andrej) urgiral pri zlatarju.⁹⁰¹ Mojster je izdelek dokončal šele v letu 1608.

Sentjakobski ciborij iz leta 1608 je lep zlatarski izdelek in sodi med redke ohranjene spomenike Hrenovega časa. Mojster je združil v njem heterogene, renesančne in gotske slogovne prvine, pri čemer je pravzaprav modernejšje okrasje apliciral na starejšo obliko. Ornamentiko in reliefne podobe na nogi je oblikoval po renesančnih vzorcih, vrh pokrova pa je postavil pravcati gotski stolpič s fialo. Na pokrov je v kapitali zapisal: "QVANTVS./ HIC . CAPVT . INCLINA . IACET . HIC . ANIMAE . MEDICINA . CREDE . DEVS . TANTVS . IACET . HIC . SVPER . AETHERA./ TERRET . LABOR . ASPICE . PRAEMIVM . THOMAS . NONVS . EPISCOPVS . LABACEN . DD . T.E.L. ANNO DOMINI . MDCIIX AD 1.6.0.8." Besedilo je izrazito katoliško in naglašja bistvo Evharistije, v kateri je, kot je razlagal Hren v pridigah, navzoč Bog Kristus sam.⁹⁰² V reliefnih upodobitvah na šestereolistni nogi je simbolično predstavil Kristusovo trpljenje (arma Christi) in z njim povezano mašno daritev.⁹⁰³

sl.104

Škofovi donatorski vnemi je sledil tudi brat Andrej. Leta 1611 je podaril jezuitom dva dragocena keliha,⁹⁰⁴ pozneje (1627) pa sta z ženo Ano ljubljanski cerkvi sv. Petra izročila v dar ciborij,⁹⁰⁵ ki je podoben šentjakobskemu. Nastal je sicer skoraj dve desetletji pozneje, pa še vedno prepleta renesančno ornamentiko z gotskimi oblikami.

Slovesnost v Dvoru

Med lokacijami, ki jih je omenil Primož Trubar v svojih proti zidanju novih cerkva naperjenih pridigah, je bil seveda tudi Dvor pri Polhovem Gradcu, kjer so prav v njegovem času zgradili izredno cerkveno stavbo. Posvetil jo je šele škof Hren. Ko se je v juliju 1613 odpravil v Dvor, se je k slovesni konsekraciji cerkve sv. Petra in treh oltarjev, patrona, sv. Trojice in sv. Boštjana,⁹⁰⁶ zbrala množica vernikov. Nekateri so priromali tudi s primorske strani, kot je pripomnil Hren, slovesnosti pa se je udeležil tudi bistrski prior Avgustin Brentius. Triladijska dvoranska cerkev,

sl.55

ki s kubičnostjo in tektoniko temelji v mediteranskem stavbnem izročilu, živi pa v razpoloženju, značilnem za prehod iz gotike v renesanso, sodi med najpomembnejše arhitekturne objekte 16. stoletja na naših tleh.⁹⁰⁷ Z mogočno arhitektonsko govorico je na ljubljanskega škofa napravila tako močan vtis, da jo je ocenil za "veličastno" ("magnifica"). Kot kaže, je ohranjeni leseni kip sv. Petra del oltarne opreme, ki so jo polhograjski gospodje uredili v času do posvetitve. Plastika odseva južnonemške umetnostne ideale in v našem spomeniškem gradivu ilustrira enega od raznovrstnih likovnih tokov Hrenovega časa.⁹⁰⁸

V avgustu 1613 je vedno bolehní škof spet hudo zbolel. V bolezni ga je razžalostila prijateljeva smrt; 6. septembra je umrl v Zalcu savinjski arhidiakon Mihael Sega "prijatelj, ki mu ni bilo para".⁹⁰⁹

Križa v Ljubljani in na Skofljici

Kljub obilici dela škof ni pozabil na načrt, ki si ga je pred leti zastavil. Jeseni 1613 je kamnoseku Janzilu naročil, naj postavi dva križa, enega pri ljubljanskem mostu, drugega na škofijskem travniku pri Skofljici. Dogovorila sta se, da bo mojster prejel za delo 100 fl honorarja.⁹¹⁰ Kdaj in kako je Janzil opravil prvo nalogo, ne vemo. Tudi če naročila ni takoj izpolnil, ga bržčas ne moremo istovetiti s tistim za križ pri šempetrskem mostu, ki ga je Hren dal postaviti leta 1622. Križ pri Skofljici je mojster postavil najbrž šele po letu 1615,⁹¹¹ namestiti pa bi ga utegnil ob studentu na kraju, kjer je pozneje lastnik Lisičjega sezidal kapelico "Zegnani studenec".⁹¹²

Nakup slik

Za okras jezuitske pristave v ljubljanskem predmestju je Hren marca 1613 kupil šest slik v vrednosti 18 fl.⁹¹³ V septembru istega leta si je pri lotarinskem trgovcu kupil na baker slikano Marijino podobo, "zu Rom vor Zeytten gemahlet", in sliko iz Loreta.⁹¹⁴ Prva je bila kopija ene izmed rimskih milostnih podob, od katerih sta uživali posebno spoštovanje bizantinsko tradicijo nadaljujoči sliki v Santa Maria Maggiore in Santa Maria del Popolo.⁹¹⁵ druga se je navezovala na slavno loretsko božjepotno cerkev in je morda predstavljala tedaj že razširjen motiv prenosa nazareške hiše. V zapiskih zasledimo, da mu je zatem tudi Weissmann naslikal dve podobi, ki v notici niti po vsebini niti po namembnosti nista določeni. Zanju ga je škof nagradil z 8 fl.⁹¹⁶ Mogoče je Hren katero teh slik namenil redovnicam, ki jih je ob koncu leta 1613 obdaroval.⁹¹⁷ V seznamu daril je namreč navedel, da je rodní sestri Ani podaril sliko sv. Uršule, s. Neži sliko njene svetniške patrone, priorici v škofjeloškem samostanu klarisinj oltar (najbrž portatile) in prednici v Velesovem (?) dve "posebno lepi" podobi ter oltar (najbrž portatile).

Dragocena biblija

Čeprav je plemstvo trdno vztrajalo v protestantski veri, se je del aristokracije v času protireformacije vendarle

prilagodil novim razmeram. Hren se je pohvalil v Rim, "da jih je nekaj že pripeljal nazaj v naročje katoliške Cerkve".⁹¹⁸ Med tistimi, ki so sledili katolištvu, je bil tudi Herbard Auersperg. Ko je v januarju 1614 priredil gostijo v svojem dvoru, je povabil tudi Hrena. Škof mu je ob tej priložnosti podaril dragoceno nemško biblijo, leta 1607 v Kölnu ponatisnjen prevod dominikanca Dietenbergerja.⁹¹⁹ Knjiga je bila vezana v žamet in obrezana z zlatom,⁹²⁰ Hren pa jo je opremil s posvetilom prijatelju "in Christo peramando" ter s svetopisemskim citatom. Dedikacijski list je eden Hrenovih slikarjev okrasil z Auerspergovim in Hrenovim grbom v manierističnem ornamentalnem okviru.⁹²¹ Sveto pismo so Auerspergi hranili v Knežjem dvorcu. Leta 1883 je bilo razstavljeno na deželni razstavi v Ljubljani,⁹²² potem pa ga je bržčas doletela usoda Turjaške knjižnice; po potresu leta 1895 so jo prepeljali v grad Losensteinleithen v Zgornji Avstriji in nato prodali v Ameriko.⁹²³

Gostitelj Herbard je bil prav tako kot škof Hren velik ljubitelj umetnosti. Škofu se je kmalu oddolžil z dragocenim darilom. Zadnji dan v januarju leta 1614 mu je podaril rokopisno biblijo z bogato okrašenimi inicialkami,⁹²⁴ v katerih se prepletajo fantastični živalski motivi. J. Smrekar jo je na temelju tekstne kritike ter paleografskih in stilnih značilnostih datiral v čas okoli 1300.⁹²⁵ Notranjo stran platnic je dal Herbard okrasiti s svojim grbom in svetopisemskim citatom, na prvi list pa je zapisal posvetilo: "Dno D. Thomae, D. Principi/ et Episcopo Labacensi re/verendissimo/ haecce Biblia manuscripta/ Tali Episcopo digna./ D.D. Hörwardius Auerspergius et/ Schönbergius Baro et Dominus m.p./ Labaci/." Po Hrenovi smrti so se sledi za razkošno opremljeno biblijo izgubile. Ko so jo leta 1847 spet našli, jo je škof Wolf podaril semeniški knjižnici.

Nakup slik in nova mitra

Leta 1614 je Hren pri lotarinškem trgovcu kupil 8 večjih in 9 manjših na baker slikanih podob ter več drugih predmetov,⁹²⁶ pri graškem dvornem zlatovezcu Balthasarju Ekhardtju pa je v tem času naročil novo mitro, o kateri so razpravljali na seji tudi ljubljanski kanoniki.⁹²⁷

Križi pri Podpeči

V aprilu 1614 se je Hren pogodil s tržiškim (kranjskim) kamnosekom in zidarjem Lovretom Knezom (Laure Knes), da bo pri Podpeči ob Ljubljani na škofijskem travniku postavil križ oziroma Kristusov pasijonski steber ("Marter Seyl"), za vso križevo skupino pa seveda tudi kamnitne podstavke.⁹²⁸ V septembru istega leta sta se o delu natančneje pogovorila. V dogovoru je škof določil, naj mojster izdela Kristusov križ (steber) in ga postavi sredi travnika na podstavek s štirimi stopnicami. Izseka naj tudi dva velika kamnitna bloka s štirikotnima odprtinama za lesena križa obeh razbojnikov, namesti pa naj ju na gornji in dolnji konec travnika. Hren je predpisal tudi mere, po katerih naj bi bili kamnitni podstavki precej visoki, in nazadnje opomnil mojstra, naj se pri delu zgleduje po vzoru v Smartnem pri Kranju.⁹²⁹ Iz

dogovora je razvidno, da mojster križev ni strnil v običajno kalvarijsko skupino, pač pa jih je po Hrenovi želji ločeno razvrstil po travniku, s čimer je zajel širši prostor in poudaril pot. V splošnem je za Hrenova tovrstna naročila značilna vsebinska povezava (ali celo identičnost) Kristusovega križa s stebrom bičanja.

Oltar sv. Katarine na Igu

sl.61b Bogato opremljen oltar sv. Katarine v izžanski cerkvi, ki je zaradi profancije luteranov in brezbriznosti župnijskih upraviteljev propadel, je bil "po Hrenovem prizadevanju, skrbi in naporih obnovljen" in v novembru 1614 posvečen.⁹³⁰ O Hrenovem prispevku pisani viri ne povedo nič določnega.

Graška leta (1614 - 1621)

Od decembra 1614 do avgusta 1621 je Hren opravljal službo deželnega namestnika v Gradcu.⁹³¹ Njegova politična oziroma diplomatska dejavnost na dvoru še vedno ni dovolj raziskana, zato so graška leta precejšnja vrzel v njegovem življenjskem mozaiku in osebni podobi.

Vladno namestništvo, ki so ga vladarji večkrat zaupali ljubljanskim škofom, naj bi po sodbi nekaterih raziskovalcev večalo pomen ljubljanske dieceze, toda cena takšne pridobitve je bila zanjo ponavadi precej visoka. Odsotnost cerkvenega pastirja v škofiji je v marsičem povzročala zastoj. Tudi Hrenu, ki sicer ni opustil skrbi za svojo škofijo⁹³² in je med službovanjem v Gradcu večkrat prihajal domov na pastoralne obiske, je politična kariera utrgovala čas za širše versko in kulturno delovanje med svojimi verniki. Kidrič mu očita, da je bila njegova odsotnost usodna za slovensko katoliško književnost, "saj se svojim literarnim načrtom ni več posvečal s prejšnjo vnemo".⁹³³ Tudi za umetnost so nastopila manj rodovitna leta, čeprav je Hren še naročal umetniška dela na domačih tleh in skrbel za njihovo uresničitev. Se naprej je ostal dejavno povezan s svojimi stalnimi sodelavci na Slovenskem. Ti so izpolnjevali zastavljene naloge pod nadzorstvom škofovega brata Andreja ali škofijskih oziroma kapiteljskih oskrbnikov. Razen tega je Hren v času namestniške službe gotovo intenzivneje kot prejšnja leta sodeloval tudi z graškimi mojstri. Njegove zveze s tamkajšnjimi umetniki se niso dovolj pojasnjene in se kažejo doslej le v skopih, meglenih obrisih. Navezujejo se zlasti na Hrenova naročila na področju štajerske prestolnice. O teh poznamo le nekaj drobcev, tako na primer, da je leta 1618 podaril graški "dvorni" cerkvi (poznejši stolnici) oltar sv. Roka in Boštjana,⁹³⁴ tri leta pozneje (1621), ko so jezuiti razširili cerkev s prizidavo kapel, pa je ustanovil tudi svojo kapelo (prvo na severni strani) z istim naslovom.⁹³⁵ Če sodimo po Hrenovi darežljivosti in vnemi za umetnost, pač upravičeno domnevamo, da so bili njegovih darov posebno v času njegovega namestništva deležni tudi drugi graški samostani in cerkve, saj se ljubljanski škof kot širokosrčen donator ni omejeval le na svojo diecezo.

Ljubljanski škof v Gradcu seveda ni deloval le politično, temveč je opravljajal tudi versko poslanstvo. Večkrat je vodil slovesna bogoslužja,⁹³⁶ posvečal klerike in konsekri-
 ral oltarje, na primer pri graških dominikankah, s katerimi
 je bil v dobrih prijateljskih stikih,⁹³⁷ in pri cistercijan-
 nih v Reinu pri Gradcu.⁹³⁸

sl.65a

-65c

sl.67

Hrenov grafični portret

Hrenov portret (bakrorez), ki je uvrščen v Erbergovo
 grafično zbirko znamenitih Kranjcev,⁹³⁹ zaznamuje njegov
 nastop službe deželnega upravitelja, o čemer govori tudi
 spremno besedilo: "... Regiminis Locumtenens installatus 29.
 decembris 1614." V kompoziciji je umetnik, ki ga moremo po
 pravici iskati med graškimi mojstri, poudaril predvsem epis-
 kopalne insignije in heraldično okrasje, s tem pa je skoraj-
 da preglasil škofov doprni portret, iz katerega odseva
 humanistična plemenitost. Glavno besedo v sliki je, podobno
 kot v knjižni ilustraciji, prevzel dekor.

sl.105

Grad Vrbovec (Alttenburg)

Z denarjem, ki ga je v času kanoniške, pridigarske in
 dekanske službe prihranil in v času deželnega upraviteljstva
 pridobil od kranjskih in štajerskih deželnih stanov, se je
 Hren "pro maiori pace et commoditate Domus Oberburgensis"
 odločil kupiti grad Alttenburg (Vrbovec) ob Sotočju Savinje
 in Drete, "da bi naposled le utrdil škofiji mir in rešil
 spore s plemstvom".⁹⁴⁰ Grad, v katerem se je v času nekdan-
 jega lastnika Ivana Kacijanerja zakoreninilo luteranstvo, je
 bil namreč že dolgo jabolko spora med plemstvom in ljubljans-
 kimi škofi. Zaradi kupne pogodbe s štajerskimi stanovi se
 je v aprilu 1615 oglasil pri Hrenu v Gradcu njegov rentnik
 in odvetnik Elija Andrian.⁹⁴¹ Škof je kupil Vrbovec za
 14.000 goldinarjev, vsoto pa je deželnim stanovom odplačeval
 več let.⁹⁴²

Kmalu po nakupu je Hren v severnem grajskem traktu "v
 dvorani" zgradil (uredil) kapelo ("quod ibidem in sala
 construximus") in postavil oltar s patrocinijem sv. Nikola-
 ja, svetih škofov in spoznavalcev, angela varuha ter vse
 nebeske vojske.⁹⁴³ Kapelo je blagoslovil 31. maja 1617.⁹⁴⁴
 Že leta 1620 jo je poškodovala strela.⁹⁴⁵

Slika božjega groba

Med prva dela, ki so nastala v ljubljanski škofiji v
 Hrenovi odsotnosti, pa so vendarle z njim naročniško ali
 kako drugače povezana, sodi slika jeruzalemskega božjega
 groba za cerkev sv. Petra v Stražišču pri Kranju.⁹⁴⁶ Podoba
 odpira pogled v bogato razčlenjeno jeruzalemsko svetišče,
 datirana je z letnico 1615, signirana z začetnicama M.P. ter
 zaznamovana s škofijskim in Hrenovim grbom. Po signaturi in
 drugih momentih je mogoče sklepati na Plainierjevo avtorstvo.
 Slikar je tako natančno posnel grafično predlogo,⁹⁴⁷ da je
 vrisal celo črke, ki so (v legendi) pojasnjevale sestavne
 dele božjega groba. Ob tem mu je ostalo le malo prostosti za
 osebni izraz, kar po tedanjih kriterijih, ko kopija v prime-

ri z originalom ni veljala za manjvredno umetnostno zvrst, ni zmanjševalo pomembnosti dela. Verjetno je tolikšni odvisnosti od predloge botrovala celo izrecna naročnikova želja, da umetnik upodobi kar najbolj zvest posnetek svetega kraja v skladu z novim vrednotenjem dokumentarne vrednosti podobe.

Slovenski katekizem s slikami (1615)

Leta 1615 je v Augsburgu izšel lično opremljen slovenski prevod Malega Kanizijevega katekizma ("Catechismus Petri Canisij Soc. IESV Th. Skusi malane Figure naprej postavljen"). Delo je založil ljubljanski dekan Mihael Mikec, oskrbeli pa so ga ljubljanski jezuiti (prevedel J. Candek).⁹⁴⁸ Z njim je bila izpolnjena Hrenova dolgoletna želja (že pred leti je širil med duhovniki tekst v rokopisu) in tako se je že v januarju 1615 vesel pohvalil predstojniku admontskega samostana Sebastijanu Nebelu: "An yezo Drukht man zu Augspurg Cathecismum Slaicum cum Imaginibus ad usum simplicis Catholicorum Plebeculae".⁹⁴⁹ Katekizem s protireformacijsko vsebino naj bi pomagal k utrditvi rekatolizacije na Slovenskem. Po tridentinskih navodilih, v duhu katerih je bil v predgovoru posebej pojasnjen pomen "... Vršahou, sa katerih volo so se od sazhétka tiga Kárszhanstva v tēj Catholishki Cérkvi védnu inu vselej ty malani Duhovni Pildi shpogali ..."⁹⁵⁰, je bil ilustrirani katekizem ("slikanica") namenjen pouku tistih, ki ne znajo brati. Prav zato je bila glavna sporočilnost knjige v podobah, ki so opravile didaktično nalogo in hkrati vsaj delno vplivale tudi na likovno formacijo mladine.

Slovenski katekizem je bil sestavljen (preveden) po priredbi bavarskega jezuita in filologa Georga Mayrja. Mayr je po zgledu antwerpenske Plantinove izdaje Kanizijevega katekizma, ki ga je z lepimi bakroreznimi ilustracijami opremil Peter van der Borch, dal za svoje večjezične izdaje napraviti 104 kvalitetne lesoreze pri umetniku, ki doslej še ni ugotovljen. L. Gostiša poudarja, da je za tehnično virtuozno izrezanimi lesorezi slutiti slogovno formiranega mojstra, pripadajočega srednjeevropskemu manierizmu zadnje četrtine 16. stoletja.⁹⁵¹ Njegove ilustracije krščanskih resnic, zapovedi in molitev so bile porabljene tudi v slovenskem prevodu Kanizijevega katekizma. Ne glede na to, da so bile izposojene v tujini, so bile, po Gostiševi sodbi, izjemen dogodek v razvoju lesorezne umetnosti na Slovenskem.⁹⁵² Edini ohranjeni primerek katekizma je bil pred leti odkrit v Münchenski univerzitetni biblioteki.

V predstavitvi razvoja lesoreza na Slovenskem je L. Gostiša pokazal tudi na pomen dekorativnih ilustracij neznanega avtorja v Candkovih Evangelijih in listih (škofovske insignije s Hrenovim in škofijskim grbom, okvirni lesorez z angeloma in Marijinim imenom ter kvalitetno šibkejšo Križanje). Čeprav so dela umetniško skromna, po njegovi sodbi z novim pojmovanjem okrasja zaznamujejo prelom s tradicijo likovne opreme slovenske protestantske knjige.⁹⁵³

Nova zakristija v ljubljanski stolnici

Spomladi 1616 se je Hren z ljubljanskim stavbarjem Abondijem Doninom pogodil za zidavo zgornje zakristije v ljub-

ljanski stolnici.⁹⁵⁴ Abondio je po naročilu nad spodnjo zakristijo ob mestnem arhivu zgradil podstrešno sobo, do katere so vodile po prizidanem okroglem stolpiču kamnitne polzaste stopnice. Prostor je lepo obokal ter zaprl z železnimi vrati in železnimi polkni. Novo zakristijo je Hren namenil škofijskemu arhivu in stolnični zakladnici. Ob tej priložnosti je vključil v šenklaško pokopališče tudi Satelbergerjevo ulico, čeprav se magistrat s tem posegom ni strinjal.⁹⁵⁵

Grbovna plošča v Kozarjah

S heraldično ploščo, na kateri sta izklesana Hrenov in škofijski grb, so leta 1616 v Kozarjah pri Ljubljani zaznamovali neko poslopje (kmetijo), ki je bilo verjetno last ljubljanske škofije. Poslopje naj bi bilo v tem času kupljeno ali pozidano. Plošča je rokodelsko zelo preprosto oblikovana in ne dosega kvalitete drugih ohranjenih Hrenovih kamnitnih grbov.⁹⁵⁶

Relatio ad limina 1616

Medtem ko je bil Hren v preteklem kvadrieniju dispenziran od dolžnosti "ad limina" zaradi zdravja,⁹⁵⁷ mu je leta 1616 preprečila potovanje v Rim beneško-avstrijska vojna, zato je v juliju poslal papežu Pavlu V. le dolžno relacijo,⁹⁵⁸ v kateri je zapisal:

" ... 12. septembra 1599 me je v graški dvorni cerkvi ... slovesno posvetil v škofa apostolski nuncij grof Hieronim de Portia ... ob asistenci seckauskega škofa Martina in lavantinskega škofa Jurija ... Ker je v Ljubljani razsajala kuga, sem prvo pontifikalno mašo pel v gornjegrajski Marijini cerkvi ... Ob nedeljah in praznikih je v stolnici pridiga v domačem slovenskem jeziku. Pridigam že mnogo let sam, v odsotnosti pa me nadomešča generalni vikar ali kdo drug iz mojeja kapitlja⁹⁵⁹ ... V bistrški kartuziji, imenovani po Janezu Krstniku, kjer prebivajo pobožni patri kartuzijani ... sem ustanovil in zgradil svojo celico ... Na praznik sv. Doroteje se zberemo v Gornjem Gradu k škofijski sinodi, kjer smo razpravljali tudi o obnavljanju cerkva. Skupaj s prijatelji reformacijskimi komisarji sem s smodnikom razstrelil tri luteranske molilnice, na javnem mestu pa požgal približno petnajst polnih tovornih voz krivoverskih knjig ... Na raznih krajih sem slovesno posvetil osemindvajset cerkva; pet od teh sem na novo posvetil potem, ko sem ukazal izkopati iz njih trupla sleparskih predikantov in jih vreči v reko ... Položil in posvetil sem osem temeljnih kamnov za nova svetišča, konsekriral pet pokopališč,⁹⁶⁰ štirinosemdeset oltarjev, mnogo prenosnih oltarjev, zvonov in kelihov⁹⁶¹ ... Ustanovil sem novo župnijo v Petrinji,⁹⁶² v svoji diecezi pa župniji v Kropi⁹⁶³ in v Beli Peči.⁹⁶⁴ Zgradil sem tri kapele, odlične po obliki in slikarskem okrasu /Tria Sacella forma ac picturis praestantia/ : sv. Tomaža pri ranah našega Gospoda Jezusa Kristusa in Oznanjenja blažene Device Marije v škofijski rezidenci v Gornjem Gradu ter sv. Florijana mučenca in vseh svetnikov s škofovsko grobnico v ljubljanski stolnici. V koru stolne cerkve sem napravil dragocen marmor-

ni tlak in kanoniške sedeže. Kor (ki je bil prej vedno odprt) sem zaprl s poslikano železno mrežo. Zgradil sem tudi novo zakristijo za shranjevanje pontifikalij, cerkveni zvonik in pokopališče. Celotno stolnico sem popravil in olepšal.

Za novo tiskarno (pred leti so imeli krivoverci v Ljubljani svojega tiskarja in tiskarno, ki je zdaj zatrta) v ljubljanskem kolegiju, namenjeno za natis knjig v kranjskem jeziku, sem določil 1600 fl.⁹⁶⁵

Za vzgojo in pastoralno pripravo mladih duhovnikov sem v škofijski rezidenci ustanovil Marijanski kolegij. Poleg tega sem ustanovil in oskrbel še hospic 'Helisaeolum' za kapucine, po namembnosti podoben samostanu.⁹⁶⁶

V gornjegrajski cerkvi sem dal napraviti dragocene orgle⁹⁶⁷ in nastavil organista. Oskrbel sem nov, umetniško izrezljan veliki oltar, marmorni tlak v koru in kapeli ter dragocen božji grob, ki ga uporabljamo na veliki teden⁹⁶⁸ ... Zunaj gornjegrajskega obzidja stoječi zelo stari /peruetustas/ cerkvi sv. Pavla in sv. Marije Magdalene (kjer je bil v davnini nunski konvent)⁹⁶⁹ z novim obzidanim pokopališčem ter kapeli sv. Marjete in sv. Uršule z devicami mučenkami znotraj obzidja, ki so bile opuščene in podrte, sem ene obnovil, druge zgradil na starih temeljih. Naposled sem celotno staro, nekoč opatijsko gornjegrajsko cerkev poplemenitil s slikami, podobami in umetniško opremo.⁹⁷⁰

V drugem delu poročila,⁹⁷¹ za katerega je v prepisu posebej poudaril, naj se ohrani v spomin prihodnjim rodovom, je ponovil nekaj podatkov iz prvega dela in dostavil nekaj novih: " ... po predpisih, ki jih določajo konstitucije Siksta V., naj o stanju Cerkve ponižno razložim... V Ljubljani (tako se imenuje po reki, ki teče skozi mesto), ki je metropola Kranjske, stoji pod gradom nedaleč od javnega trga stolna cerkev sv. Nikolaja ... V mestu je kolegij Družbe Jezusove s cerkvijo sv. Jakoba, ki sem jo sam posvetil. V kolegiju, ki ga je pred nedavnim ustanovil nadvojvoda Ferdinand, živi dvanajst patrov in več magistrrov, ki poučujejo v šestih šolah⁹⁷² ... V Ljubljani sta razen tega še dva samostana beraških redov; frančiškanski, v katerem živi petnajst bratov, stoji blizu stolnice, kapucinski z dvanajstimi člani pa v predmestju. Onstran reke na Novem trgu je komenda Marijinega viteškega križarskega reda s cerkvijo blažene Device Marije, ki ima svojega kaplana. Mesto ima dva špitala. Meščanski špital s cerkvijo sv. Elizabete, ki so jo luteranski predikanti imeli v posesti petdeset let - potem, ko sem jih leta 1599 izgnal, sem jo na novo posvetil - ima svojega kaplana, ki skrbi za uboge in jim deli zakramente. Pravno sodi pod upravo laikov in mestnega sveta. Cesarski špital je namenjen onemoglim vojakom, ki se vračajo s turških meja. Ustanovil ga je cesar Ferdinand ...

V Gornjem Gradu, kjer je bil ob ustanovitvi škofije zatrt nekdanji benediktinski samostan, je odtlej škofijska rezidenca ... s kolegiatno Mariji posvečeno cerkvijo. Leta 1605 sem tukaj ustanovil in zgradil Marijanski kolegij, v katerem z vzgojo in s poukom pripravljam klerike na pastoralno delo. V kraju je še pet cerkva: sv. Pavla apostola, sv. Marije Magdalene, sv. Marjete device, sv. Uršule in

njenih tovarišic ter sv. Tomaža apostola, razen teh pa tudi dve kapeli: sv. Andreja apostola ter Oznanjenja blažene Device Marije. Gornji Grad ima svojo bratovščino sv. Rešnjega Telesa. Za patre kapucine, ki pogosto potujejo v Gradec ali Celje, je bil tu pred kratkim zgrajen hospic 'Helisaeolum' ...

Na griču Tirosek blizu Gornjega Gradu stoji cerkev Device Marije pri 'Novi Stifiti'. Postavili so jo pred šestdesetimi leti z darovi pobožnega ljudstva. Ob vseh praznikih Device Marije romajo k cerkvi množice vernikov iz ... slovenskih in hrvaških pokrajin, celo iz Primorja in odročnih krajev Kranjske, Stajerske in Koroške ... Cerkev v celoti vzdržujejo z darovi romarjev ... zato Vašo Svetost ponižno prosim za odpustke. Cerkev sv. Pankracija v Slovanem Gradcu ... je v času cesarja Friderika III. /pripadala kot komenda/ Eneju Silviju, ki je pozneje kot papež Pij II. ustanovil in potrdil ljubljansko škofijo. Ob vznožju velenjskega gradu stoji cerkev blažene Device Marije, ki so se je polastili krivoverci in njihovi predikanti. V devetindvajsetih letih, kar so jo imeli v posesti, so pogubili mnogo duš, toda leta 1600 sem jo spet pridobil, ko sem jo osvojil v slovesni procesiji ... in jo skupaj z obnovljenim oltarjem sv. Frančiška⁹⁷³ na novo posvetil.⁹⁷⁴

Ljubljana ima dve bratovščini. Pred nastopom krivoverstva je bila edina v mestu bratovščina sv. Rešnjega Telesa v stolnici sv. Nikolaja ... pobožnost vernikov pa spodbuja tudi druga, kongregacija Marijinega vnebovzvetja v jezuitskem kolegiju. Pred kratkim je bil v stolnici ustanovljen škofijski arhiv in vpeljan protokol, stari arhiv pa je shranjen v gornjegrajski škofijski rezidenci⁹⁷⁵ ...

Napraviti in popraviti sem dal pet dragocenih miter ... Za škofijo sem s soglasjem prevzvišenega nadvojvoda kupil grad Altenburg (ki ga še sedaj odplačujem), da bi odpravil nenehne spore s krivoverskim plemstvom ..."⁹⁷⁶

Ferdinandov obisk v Ljubljani

Nadvojvoda Ferdinand je leta 1616 vnovič obiskal Ljubljano. Meščani so se na dogodek, ki je bil lepa priložnost za obnovo in olepsanje mesta, skrbno pripravili. Stolni kanoniki so na seji sestavili seznam potrebnih obnovitvenih del in tudi jezuiti so poskrbeli za slovesen sprejem deželnega vladarja.⁹⁷⁷ Ob obisku si je nadvojvoda skupaj s škofom Hrenom ogledal igro o Gedeonu, ki so jo odigrali jezuitski gojenci. V naslednjem letu (1617), ki ga je papež razglasil za jubilejno (sveto),⁹⁷⁸ je bil Ferdinand okronan za češkega kralja.⁹⁷⁹

Dragoceni svečniki

Bivanje v Gradcu je Hrena povežalo seveda tudi z graškimi umetniki. Leta 1617 je pri dvornem zlatarju ("Hoffgoldtschmidt") Jacobu Zwygottu naročil šest (dva para) "zares lepih" pozlačenih srebrnih svečnikov za cerkev. Določil je, naj jih mojster okraši s škofijskim in Hrenovim grbom, oblikuje pa podobno tistikam na dvoru ali onim, ki jih ima prednica v graškem dominikanskem samostanu.⁹⁸⁰

Dragoceni svečniki bržčas niso bili edini primer, da se je Hren zavestno naslonil na graške zglede. Od umetnostnih spomenikov, ki jih je srečal v Gradcu, kjer je lahko spoznal tudi severnjaško predelane italijanske vzore,⁹⁸¹ ga je posebej prevzela nadvojvodova privatna kapela "silno veličastna in dragocena",⁹⁸² in gotovo ni prezrl del dvornih umetnikov (na primer Pietra de Pomisa), čeprav jim z nivojem svojih mojstrov doma ni mogel enakovredno slediti. Likovnih pobud, prihajajočih z graškega dvora, v Hrenovem krogu prav gotovo ne moremo zanikati.

Hrenovo delo v ljubljanski škofiji leta 1617

- sl.71 V marcu 1617 je Hren za daljši čas obiskal svojo škofi-
jo⁹⁸³ in se lotil episkopalnega dela. V aprilu je v ljub-
ljanski stolnici na novo posvetil veliki oltar, kar mu je že
sl.72a pred leti svetoval apostolski vizitator Salvago,⁹⁸⁴ nato pa
-72c je konsekriral novo cerkev sv. Barbare na Jesenicah,⁹⁸⁵ ki
sta jo ustanovila Orfej in Camilla Bucelleni. Poskrbel je,
da sta ustanovnika za bogoslužje in vzdrževanje cerkvene
stavbe določila potrebna sredstva ("ad Diuinum Cultum prose-
quendum, et fabricae tectorumque conservationem necessa-
ry").⁹⁸⁶ V maju je rekonsolidiral "oskrunjeno" pokopališče in
sl.73 cerkev sv. Martina pri Kranju.⁹⁸⁷ Smartinski vikar mu je ob
tej priložnosti podaril po motiviki izrazito renesančno
"zelo lepo sliko blažene Device Marije z malim Jezusom in
Janezom Krstnikom".⁹⁸⁸

V tem letu je umrl Hrenov sorodnik kanonik Jurij Schryepper (Schrieper).⁹⁸⁹ Škof mu je pred leti izročil v upravo izžansko župnijo z namenom, da bi pridobil cerkvene dohodke, ki so jih ji odtujili heretiki, in seveda tudi zato, da bi obnovil župnijska poslopja, cerkve in njihovo okrasje ("ut ... aedes Parochiales penitus collapsas et inhabitabiles erigeret, ornamenta Ecclesiae Parochialis, eiusque filiarum restitueret et aliquot Ecclesias ruinosas renouaret"). Schryepper je bil zavzet za umetnostno obnovo in je škofove želje z marljivim delom izpolnil: "Hic magno labore et industria, simul etiam hominum invidia atque sumptu laudabiliter ... effecit, ut quodammodo de nouo Parochia fundata videatur."⁹⁹⁰ Po njegovi smrti je škof podedoval nekaj dragocenosti.⁹⁹¹ 23. septembra 1619 je Andrej Hren, ki mu je bila zaupana izpolnitev Schryepperjeve oporoke, podal obračun, v katerem je navedel izplačila osebam, redovom in raznim mojstrom, kakor jih je odštel po pokojnikovi volji oziroma zadolžitvi.⁹⁹² Med drugim je zapisal, da je ljubljanskemu slikarju Lovrencu Raisingerju izplačal 22 fl 2 kr za dela pri oltarju Naše ljube Gospe v župnijski cerkvi na Igu, Mateju (Mathes) Raisingerju je poravnal dolg v višini 11 fl, Kristofu Weissmannu, ki je naslikal Schryepperjev epitaf (najbrž po Andrejevem naročilu) in oltarno podobo sv. Cecilije, je odštel 16 fl 20 kr, mojstru Hansu Spechtu, ki je epitaf in oltar lepo ("sauber") uokviril z lesom, pa je izročil 5 fl 20 kr. Tako je Andrej dokončno poplačal dela v izžanski cerkvi - od okrasja, ki ga je v njej oskrbel Schryepper, se je ohranil le marmorni krstni kamen - in z umetniki iz škofovega kroga poskrbel za nagrobnik, pri čemer velja

opozoriti tudi na Weissmannovo avtorstvo slike sv. Cecilije. Ko je leta 1624 po Hrenovem ukazu vizitiral izžansko cerkev Adam Sontner, je o oltarni opremi zapisal: "... in Parochia S. Martini in Igg ... summum Altare cum alijs quatuor sat mundis et pulchris ornamentis uidel(icet) Imaginibus, candelabris, tam aeneis quam ligneis, depictis antependijs, et mappis sat bene exornatum."⁹³

Zlatovezec pri Hrenu

Medtem, ko se je škof mudil v Gornjem Gradu, ga je obiskal zlatovezec Hanns Dembkher, meščan slovaške Trnove ("Tyrnauiae"), brat berlinskega zlatovezca Tomaža. Hren mu je ob tej priložnosti izročil več dragocenih predmetov, ki so jih našli ob nesrečni Tomaževi smrti."⁹⁴

Ljubljanski kanonik Bertogna pri papežu

V oktobru 1618⁹⁵ je papež Pavel V. v posebni avdienci sprejel ljubljanskega kanonika Gašperja Bertogna. Ta je svetemu očetu najprej obrazložil, da je ljubljanski škof "vedno bolan, muči ga katar, težijo pa ga tudi škofijska opravila, opravi na dvoru in navsezadnje krivoversko plemstvo, ker marljivo obnavlja in vnovič pridobiva cerkveno premoženje, ki si ga je plemstvo v dolgem času krivično prisvojilo. Nakratko povedano, od reformacije naprej so ga mnogokrat preganjali, pogosto je živel v smrtni nevarnosti in še zmeraj zelo trpi." Ko je papež dejal, da je slišal pripovedovati celo že o Hrenovi smrti, je Bertogna odvrnil: "Pred letom dni je zaradi čezmernih škofovskih opravkov težko, da, prav na smrt zbolel. V agoniji, ko že ni bilo več upanja na življenje, pa se mu je čudežno povrnilo zdravje ..." Sveti oče mu je nato naročil: "Očetovsko ga pozdravi v našem imenu. Naj odlično, kot je začel, v Gospodovem vinogradu nadaljuje z delom. Tako si bo pridobil zasluženje in apostolsko milost."⁹⁶ Bertogna je potem v škofovem imenu zaprosil še za relikvije, saj jih je Hren ob številnih posvetitvah cerkva in oltarjev potreboval kar lepo množino, zlasti zato, ker jih je v skladu z naglašenim češčenjem svetnikov in njihovih relikvij v potridentskem času ponavadi v en sam spomenik vložil precejšnje število. Kanonik je izrazil tudi Hrenovo željo, naj bi papež obdaroval s privilegijem za mrtve veliki oltar v gornjegrajski cerkvi⁹⁷ ali vsaj Martinovo kapelo, ker škofijska cerkev v Gornjem Gradu nima nobenega drugega cerkvenega zaklada. Nazadnje je za ljubljanskega dekana Mihaela Mikca prosil dovoljenja za branje krivoverskih knjig. Prošnjo je utemeljil z navedbo, da je Mikec, doktor teologije in apostolski protonotar, v pogostnih stikih z deželnim krivoverskim plemstvom in bi na ta način mogel bolje zavrniti njihove pogubne argumente.

Mihael Mikec je že leta 1620 umrl, kmalu za njim (1624) pa tudi Gašper Bertogna. Popisovalci inventarja⁹⁸ po njuni smrti so v seznamu navedli več umetniških del, ki bi jih vsaj delno utegnili pridobiti v sodelovanju z umetniki iz Hrenovega kroga.

Skrb za opremo stolne cerkve

V skrbeh za svojo škofijo je Hren 22. maja 1619 pisal ljubljanskemu proštu, dekanu in kapitlju: "... doma in v namestniškem uradu v Gradcu sem skrbel in se trudil za rast in razvoj kapitlja in za izboljšanje naše cerkve. Kot vam je dobro znano, sem skrbel predvsem za stolnico, v kateri sem zgradil dve kapeli z oltarji. Brž ko bo mogoče, naj se poslikata, opremita in posvetita."⁹⁹⁹ "Z vsemi močmi sem se posvetil temu načrtu. Denar iz štefanjske desetine, ki sem ga namenil za oltarje in kapele, predvsem za oltar sv. Marije Magdalene (Sebriachovo ustanovo), sem izročil Andreju Sturzensteinerju."¹⁰⁰⁰ Dela, ki jih je ljubljanski ordinarij v tem pismu omenil, so bila, kot kaže, v glavnem realizirana šele po njegovi vrnitvi iz Gradca.

Posvetitev cerkve v Srednjih Bitnjah

sl.77 V aprilu in maju 1619 je bil Hren spet doma. V tem času je posvetil cerkev sv. Uršule in sv. treh kraljev v Bitnjah.¹⁰⁰¹ Da bi bil škof pri gradnji in opremitvi cerkve osebno udeležen z naročili, ni znano, čeprav nekateri z njim ožje povezujejo oltarno podobo sv. Uršule (iz 1616), gotovo pa drži, da je bilo svetišče zamišljeno in postavljeno ob njegovi moralni podpori. Podružnica s tradicionalnimi prvinami v prezbitteriju (obok prepleta na grebenje reducirano rebrovje) kaže tipične značilnosti svojega časa.

Ceščenje sv. Uršule je bilo Hrenu tako močno pri srcu, da ga je omenil tudi v nagovoru graškim dominikankam, ko jim je leta 1619 na obletnico konsekracije njihove cerkve Marijinega vnebovzvetja pridigal o obredu posvetitve svetišč in oltarjev.¹⁰⁰² K temu je navezal še kratko razmišljanje o patrocinijih. Cerkve in oltarji so posvečeni Bogu in so vidna znamenja njegove navzočnosti, za patrone pa se seveda postavljajo tudi angeli in svetniki, izbrani primerno krajem in ljudem po njihovi specifični vlogi oziroma patronatu. Tako varujejo kraje, prebivalce in njih premoženje oziroma posle in nastopajo pred Bogom kot priprošnjiki. Za primer je naštel cerkve sv. Trojice in Odrešenika v Rimu in na Dunaju, Presvete krvi v Gradcu, sv. Duha na mnogih krajih, sv. Uršule v Kölnu, sv. Mihaela na Monte Garganu in druge.

Textorjev epitaf

sl.106 Med spomeniki, ki jih je v Gornjem Gradu dal postaviti Hren svojim škofovskim predhodnikom, se posebej odlikujeta dva monumentalna figuralna epitafa.¹⁰⁰³ Prvega, epitaf škofa Urbana Textorja, je leta 1619 iz temnosivega apnenca izklesal umetnik, ki ga doslej še ni uspelo ugotoviti oziroma z večjo gotovostjo določiti.¹⁰⁰⁴ Zgledoval se je, najbrž na posebno Hrenovo željo, pri starejšem gornjegrajskem epitafu škofa Frančiška Kazianerja (posnel je njegovo stoji in držo), nekatere detajle (obliko knjige, desnice in pektorala) pa je povzel po tamkajšnjem Raubarjevem nagrobniku. Oblike, ki so pod njegovim dletom postale precej bolj toge in shematične, je zavestno historiziral. Na ta način je hotel upodobiti Textorja kar najbolj realistično in njegovemu času

primerno (Textor je skofoval med leti 1544-1558), vendar moramo ob tem poudariti, da je bilo kiparjevo historiziranje pogojeno predvsem v značilni "gotski retrospektivi" zgodnjega 17. stoletja. E. Cevc pripominja, da se v njegovem posne-manju "sloga vzporednih gub" kažejo tudi "klasicistične" tendence časa.¹⁰⁰⁵

Kipar je razdelil ploščo na zgornji figuralni in spodnji napisni del. Na ploskvi, ki jo obroblja nazlebljen in pali-často profiliran okvir, je reliefno upodobil monumentalno skofovo postavo, oblečeno v predpasnikasto, v paralelnih gubah nabrano "brokatno" kazulo. Obraz je močno plastično poudaril in, čeprav ga ni znal psihološko poglobiti, kaže, da ga je gotovo posnel po nekem izvirnem Textorjevem portre-tu, saj ima več individualnih črt. Pokojnika ni po tradicio-nalnem vzoru položil na mrtvaško blazino, temveč ga je kot živega (z odprtimi očmi) postavil na preklado (profilirano karniso). Takšna predstavitev umrlega v življenju oziroma v poklicni akciji se je uveljavila med humanisti predvsem v srednji Evropi,¹⁰⁰⁶ iz tega kulturnega kroga pa je najbrž izšel tudi kipar, na katerega se je Hren obrnil z naročilom. Na spodnjem delu plošče pod profiliranim okvirom, kompozi-cijsko torej ločeno od reliefa, je vklesal daljše besedi-lo,¹⁰⁰⁷ ki je v splošnem na nagrobnikih tega časa dobivalo vse večji pomen, ali pa je celo popolnoma nadomestilo figu-raliko in ornament.

Textorjev portretni epitaf je dal Hren vzdati v prezbi-terij gornjegrajske cerkve. Značilno je, da je najprej pos-krbel za spomin tistega iz vrste svojih predhodnikov, ki se je zavzeto upiral protestantom. Pozneje je v kolegiatni cerkvi preskrbel spomenike še tistim ljubljanskim škofom, ki niso imeli nagrobnikov, v čemer se še posebej kaže njegovo pozitivno razmerje do preteklosti in njegova tradicionalna zavest.

Knjižica s podobami iz življenja sv. Cecilije

Po smrti cesarja Matija je bil leta 1619 izbran za nje-govega naslednika nadvojvoda Ferdinand. V oktobru, ko se je kot cesar Ferdinand II. iz Frankfurta vrnil v Gradec, so mu pripravili v mestu zelo slovesen sprejem. K slavnostnemu vzdušju je pripomogla seveda tudi likovna umetnost ("In foro publico prope Triumphalem portam duo fontes artificiosissime constructi").¹⁰⁰⁸ Njegovi otroci so ob tej priložnosti v "dvornem" oratoriju prejeli zakrament sv. birme. Nadvojvodo-vi hčerki Ceciliji Renati je botroval škof Hren.¹⁰⁰⁹ Za god ji je na praznik sv. Cecilije, 22. novembra 1619, podaril "zelo dragoceno kraljevsko knjižico, okrašeno z zlatom, dragulji in velikimi biseri".¹⁰¹⁰

Knjižica je bila opremljena z dragocenimi slikami.¹⁰¹¹ Hren je umetniku, ki ga moremo nedvomno iskati med graškimi mojstri,¹⁰¹² narekoval vsebino in razvrstitev prizorov iz življenja sv. Cecilije. V predlogi je zapisal dve varianti, vendar se zdi, da se je nazadnje odločil za krajšo. Prva različica, vsebinsko povzeta po Zlati legendi, je obsegala deset prizorov, ki jih je Hren takole zapisal: "1. Rojstvo sv. Cecilije in kopanje novorojenke (otrok mora biti zazna-

movan z nimbo); 2. Cecilija kleče v molitvi zaobljubi Bogu devišstvo. Iz nebes se ji v svetlobi prikaže venec; 3. Na poročnem obedu Cecilija (podobno prijetnim glasovom orgel) pripoveduje možu Valerijanu, ki so ji ga starši izbrali proti njeni volji, da angel varuje njeno telo; 4. Papež Urban krsti Cecilijinega moža Valerijana. Ko se ta vrne domov, najde Cecilijo klečečo v molitvi, zraven nje pa v nebeški svetlobi in blišču uzre lepega angela (tu mora biti naslikan angel!); 5. Valerijanov brat Tiburcij, ki ga je Cecilija poučila v katoliški veri, prejme krst. Ob Ceciliji ugleda lepega angela v nebeški svetlobi; 6. Pogan Amahij da Cecilijo zapreti; 7. V stolpu oziroma ječi Cecilija določi, naj Valerijanovo in Tiburcijevo premoženje in bogastvo razdele ubogim; 8. Cecilijo postavijo v vročo kopel v njeni hiši. Hiša gori tri dni, vendar je ogenj ne poškoduje; 9. V hišo pošljejo krvnika s sekiro, s katero zaseka Ceciliji tri rane, vendar ona še ostane pri življenju; 10. Nestrohnjeno truplo sv. Cecilije, kakor so ga našli v grobu pred tridesetimi leti. Svetnica v oblačilu leži na boku tako, da so vidne njene rane na vratu." Druga varianta je štela le pet prizorov: "1. Sv. Cecilija kleče zaobljubi devišstvo vsemogočnemu Bogu. Iz nebes ji angel v svetlem siju pokaže venec in palmovo vejico (Napis: Sv. Cecilija zaobljubi Kristusu devišstvo); 2. Papež Urban v ornatu. Sredi prizora Cecilija in Valerijan, ki si podajata roke. Urbanu nasproti stoji Tiburcij. Vsi štirje drže palmove vejice (Napis: Sv. Cecilija se poroči z Valerijanom); 3. Cecilija v stolpu oziroma ječi. Pred njo tiran Amahij, ki jo zaslišuje (Napis: Amahij zaslišuje sv. Cecilijo); 4. Cecilija v hiši v vroči kopeli. Krvnik drži sekiro, s katero ji zada tri rane. Dvakrat je že zamahnil, zato sta na vratu zasekani dve rani. Ta hip zamaheje tretjič (Napis: Sv. Cecilija je ovenčana z mučeništvom); 5. Mrtva Cecilija v oblačilu leži na boku. Na njenem vratu so zasekane tri rane. Takšno so našli v Rimu pred tridesetimi leti (Napis: Odprt grob z napisom: nestrohnjeno truplo sv. Cecilije)." Skof je sestavil tudi napise, ki naj pojasnjujejo prizore na slikah. Ker jih je zapisal le pet, kaže, da je umetnik predstavil svetničino življenje v petih podobah. Ilustracije, vsebinsko nanizane v horizontalni vrsti, so bile v bistvu pripovedna "slikanica".

Po letu 1599, ko so v Rimu odprli grob sv. Cecilije, je postala njena zgodba še posebej aktualna in je močno odmevala tudi v Hrenovem življenju. Za Cecilijo Renato je bila knjižica s podobami njene svetniške patrone res primerno, poučno in najbrž tudi lepo umetniško godovno darilo, saj je Hren pri naročilu računal tako z vsebinsko pripovednimi kot tudi z estetskimi merili.

Slika sv. Nikolaja v ljubljanski stolnici

Tudi med škofovo odsotnostjo je slikar Kristof Weissmann imel v Ljubljani dovolj dela in naročil.¹⁰¹³ Ko se je Hren spomladi leta 1619 za daljši čas pomudil v svoji diecezi, je mojstru naročil sliko sv. Nikolaja. V maju (1619) je iz Gornjega Gradu pisal ljubljanskemu dekanu Mihaelu Mikcu, da je Kristof Weissmann delo sprejel in tako bo za ljubljansko

stolnico naslikal zgodbo sv. Nikolaja: " ... M. Christophorus Weyßmann Pictor noster Labacen. opus Historiae S. Nicolaj Confess. et Pont. Patroni n(ost)ri depingendum in se suscepit."¹⁰¹⁴ Za delo mu je odštel že 21 fl predujma. Da bi umetnik zaradi prevelike oddaljenosti bivališča ali drugih ovir ne bil pri delu zanikrn ("neglectus in labore"), prosi Hren dekana, naj mu dodeli primerno stanovanje v kapitlju ali Sattelbergerjevi hiši, tako da bi vsak trenutek mogel slikati. Dekan naj pomaga, da bo "božje delo" ("opus Dei") pravočasno dokončano. 20. julija 1619 je brat Andrej sporočil škofu Tomažu v Gradec, da Krištof slika tablo sv. Nikolaja po bakroreznih predlogi, vendar je ugotovil, ko je delo primerjal z barkorezom, da kopija v vsem ne ustreza predlogi, zato je slikarja opomnil, naj bo skrben pri delu. Mojšter je dotlej naslikal že pet zgornjih prizorov (pet čudežev) in Boga Očeta s Svetim Duhom v oblakih.¹⁰¹⁵ Naslednje leto v juliju (1620) je Andrej spet pisal bratu o stolniški podobi. Omenil je, da je zgorel veliki oltar v Smartnem pri Kranju, slikar Weissmann, ki je Andreju sporočil to novico, pa obljublja škofu, da bo najprej dokončal sliko sv. Nikolaja in podobo "Corporis Christi".¹⁰¹⁶ Slika "Corporis Christi" bi utegnila biti nova (oltarna?) podoba za kapelo sv. Rešnjega Telesa v ljubljanski stolnici, ali pa je bila morda identična z upodobitvijo Zadnje večerje, ki je visela v isti kapeli.¹⁰¹⁷ 16. avgusta 1620 je Andrej obvestil škofa, da bo Weissmann zgodbo sv. Nikolaja v kratkem naslikal.¹⁰¹⁸

Veliko tablo sv. Nikolaja, ki so jo glede na prostor in vsebinsko povezavo namestili v ladjo tik pred zahodno emporo na severno steno pod fresko Ustanoviteljev ljubljanske škofije, je opisal Dolničar. Zgodovini ljubljanske stolnice je priložil tudi risbo Nikolajeve slike.¹⁰¹⁹ Na temelju tega gradiva sta vsebino stolnične slike obširno razložila J. Veider in F. Stelè.¹⁰²⁰

sl.103

Sv. Nikolaj, kateremu je pobožna vera pripisala številne odlične čudeže, je sodil med najbolj priljubljene svetnike srednjega veka. Kljub temu, da ga je pozneje kritično zgodovinarje ocenilo za legendarno osebnost, je ohranil priljubljenost, umetniki pa so pri svojem delu še naprej radi segali po Zlati legendi in sledili tradiciji. Tej je ustrezala tudi ljubljanska slika. Imela je veliko osrednjo figuro svetnika in obrobne prizore. V središčnem pravokotniku je stal frontalno zajet sv. Nikolaj. Oblečen je bil v vzhodni škofovski ornat, v levici je držal križ, z desnico pa je po vzhodnem obredu blagoslavljal. Ob njem sta klečala ustanovitelja ljubljanske škofije cesar Friderik III. in njegova žena Eleonora, nad njima pa sta se v oblakih kazali še dve doprsni figuri, po Dolničarjevem opisu Jezus in Marija.¹⁰²¹ Osrednje polje je obdajal obrobni pas, razdeljen na šestnajst manjših delov. V njih so se vrstili prizori iz svetnikovega življenja - rojstvo in otroštvo (2 prizora), številni čudeži (11 prizorov) in svetnikova smrt (2 prizora), centralno polje v spodnjem delu slike pa je krasil Hrenov grb. Weissmann, ki ga je Andrej Hren med slikanjem opomnil zaradi nenatančnosti pri posnemanju predloge, je zagrešil nekaj nedoslednosti pri razvrstitvi napisov, ki so pojasnjevali zgodbe iz Nikolajevega življenja.¹⁰²²

Pod upodobitvijo je umetnik po škofovem naročilu zapisal še daljše posvetilo in potrdil, da je slika posneta po barijski ikoni: "VERA S: NICOLAI MAGNI ARCHIEPI/ MYRENSIS EFFIGIES E BARRIANA/ APPVLIAE ECCLESIA DESSVMPTA."¹⁰²³ Da je Weissmann res kopiral bakrorezno predlogo, vemo tudi iz Andrejevega poročila, ki ga je pisal škofu v Gradec. To predlogo oziroma božjepotno podobico, misli Veider, naj bi bil Hrenu podaril slepi poljski romar plemič Aleksij Suzdilovski, ko mu je leta 1608 na poti iz Barija prinesel v Ljubljano "čudežne mane".¹⁰²⁴ Po Veiderjevi sodbi je stolnična slika posnemala ikono z oltarja nad svetnikovim grobom, ki ga je leta 1319 dal postaviti v Bariju srbski kralj Uroš II. Milutin. F. Stelè, katerega je spodbudila k raziskavi v novosadskem zborniku objavljena študija o srbskih ikonah v cerkvi sv. Nikolaja v Bariju,¹⁰²⁵ pa je pozneje dokazal,¹⁰²⁶ da je ljubljanska verzija združevala prizore dveh barijskih ikon. Vrsta upodobitev iz Nikolajeve legende naj bi bila posneta po nekdanji (neohranjeni) srebrni Milutinovi ikoni, ki je edina imela okvirne prizore, centralni del s svetnikom in z donatorjema pa po ohranjeni lesenii ikoni, le da je v ljubljanski kopiji slikar Weissmann po Hrenovem naročilu zamenjal Milutina in Simonido s Friderikom III. in Eleonoro. Tako je podobo prilagodil naši zgodovini in vsebinsko povezal z zgornjo fresko Ustanoviteljev ljubljanske škofije.

Stelè je v razpravi tudi izčrpno opisal po Zlati legendi povzeto Nikolajevo legendo, kakor so jo ilustrirali prizori na stolnični sliki. Pojasnil je, da je ljubljanska podoba po obliki in kompoziciji ustrezala italo-bizantinskemu slikarstvu ("maniera greca") 13. stoletja, ko so se uveljavile v umetnosti narativno bogate ikone z "žitijem".¹⁰²⁷ V njej je še zaznavno preseval barijski original, ki ga je posredovala bržčas renesančna grafična predloga, v kateri so bili gotovo že združeni elementi srebrne in lesene Milutinove ikone, in obarval Weissmannov manieristični slikarski slog. O kvaliteti dela (to ni ohranjeno) pač ne moremo reči nič določnega, v splošnem pa velja, da je slikarstvo samostojnih tabelnih podob bilo pri nas v tem času še slabo razvito.¹⁰²⁸

Ceprav je moral zvesto slediti predlogi, je Weissmann najbrž na posebno škofovo željo razen drugih donatorskih oseb vnesel v sliko še nekaj sprememb, v katerih, če jih morda le ni pripisati samo na rovaš tipično bizantinske Nikolajeve škofovske oprave, je mogoče slutiti celo lahne protiluteranske nagibe. Morda je zato, da bi odvrnil asociacijo na evangeličanski nauk, svetniku namesto knjige (evangelijarija) položil v roke križ, Kristusu pa je evangeliarij, ki ga drži na barijskem originalu, zamenjal z mitro.¹⁰²⁹ Motiv Kristusa in Marije, ki izročata Nikolaju škofovske insignije, je ikonografsko posebno privlačen in čeprav je bil povzet po stari ikoni, je postalo njegovo sporočilo v tem času znova aktualno. V njem moremo razbrati celo mikavno aluzijo na škofa Hrena in njegove boje s "krivoverci". Zgodbo, ki je legendarno izročilo sicer ni poznalo, bila pa je zelo razširjena v Rimu in je postala pogostna snov likovnih upodobitev, je zapisal Peter Equilin. Pripoveduje, da se je Nikolaj udeležil koncila v Niceji in tam s škofu neprimerno

ostrino nastopil proti arijancem, zato so mu koncilski očetje odvzeli episkopalne insignije. Toda gorečnost, s katero je branil enakost treh božjih oseb, je tako ganila Kristusa in Marijo, da sta mu vrnila palič, mitro in evangelijarij.¹⁰³⁰ Molanus motivu ni bil naklonjen.

S kopijo barijskega originala je Hren najbrž zavestno želel presaditi v Nikolajevo ljubljansko stolno cerkev košček tamkajšnje božjepotne slave.

Beneficiatna hiša sv. Barbare v Ljubljani

Obnova beneficiatne hiše sv. Barbare v Ljubljani sega najbrž še v čas Hrenovega bivanja v Gradcu. Stavbo, ki jo je dal obnoviti leta 1621, je po Dolničarjevih besedah zaznamoval s svojim marmornim grbom: "Domus beneficiatus S: Barbarae ... In eadem cernitur scutum marmori insculptum insignis illius praesulis Thomae Crönn, episcopi Labacensis, qui illam ruinosam anno 1621 restauravit."¹⁰³¹ Ploščo so našli pozneje v vrtu kanoniške hiše in jo vzdali v škarpo prostije. Pod škofijskim in Hrenovim grbom ima vklesan napis: "Thomas IX. Episcopus Labacensis collapsam ereximus," pri letnici 162. pa zadnja številka ni čitljiva. Dimitz je mislil, da je bila plošča sprva vzdana v poslopje cesarskega špitala, zato so jo večkrat povezovali z drugimi objekti¹⁰³² in ne z beneficiatno hišo sv. Barbare.

Apostolska vizitacija Siksta Carcana

Leta 1620 je apostolski vizitator Sikst Carcanus po določilu papeža Pavla V. vizitiral ljubljansko škofijo. Po opravljenem delu je obvestil Rim o negativnih in pozitivnih straneh verskega življenja v diecezi.¹⁰³³ Po njegovi sodbi je bremenilo Hrena mnogo nepravilnosti.¹⁰³⁴ Te so bile v mnogočem posledica težkih časov in revščine, neurejenih razmer, neenotnosti in konstantne konservativnosti dežele, le delno pa tudi škofovih osebnih lastnosti. Vizitator je Hrena v več pogledih tudi pohvalil, predvsem v njegovem reformacijskem prizadevanju in vdanosti apostolskemu sedezu,¹⁰³⁵ prav tako pa je s priznanjem ocenil, da je mnogo cerkva otel iz rok heretikov in podrli luteranske shodnice, da imajo skoraj vse vasi na ozemlju njegove škofije svoje cerkve, da je v Gornjem Gradu napravil božji grob, da je zgradil več cerkva, kapel, župnišč in pokopališč ter pomagal jezuitom in kapucinom, da je bogato okrasil ("perornaut") dragocene infule, zaradi katerih se je sicer kler pritoževal, saj je sodil, naj bi se denar porabil za potrebnejše stvari, da je dal obnoviti in poslikati stolno cerkev, zgradil celico v bistrškem samostanu, kupil grad Alttenburg, podaril uro romarskemu svetišču v Loretu in opravil še več drugih pobožnih del. Ljubljanskih kanonikov Carcanus ni predstavil kaj prida pozitivno,¹⁰³⁶ saj, kot je opazil, niso živeli v slogi in svojem ordinariju niso izkazovali dolžnega spoštovanja, v izpolnjevanje njihovih službenih opravil pa so se vrinile vse mogoče nerednosti. Tudi življenja duhovščine ni pohvalil (naglasil je simonijo, nevednost in konkubinat),¹⁰³⁷ pri tem pa se je zaustavil še ob neenotnosti liturgije na območju celotne škofije. Duhovniki so uporab-

ljali tako oglejski kot tudi salzburski in rimski obrednik, medtem ko je tridentinum poleg rimskega (Rituale Romanum je izšel leta 1614, v ljubljanski škofiji pa je bil obvezno uveden šele 1634) potrdil le ambrozijanski, galikanski in mozarabski obred.¹⁰³⁸ Celó Hren sam se je držal starih, tudi že odpravljenih ali celo od rimske Cerkve prepovedanih navad in obredov.¹⁰³⁹

Seveda vizitator ni opazoval samo življenja in običajev klera, temveč je pregledal tudi cerkvene zgradbe, kjer je nadziral red in čistočo, zlasti pa je ugotavljal, če je hranišče Evharistije primerno urejeno, če so oltarji posvečeni, če imajo cerkve predpisano liturgično opremo in knjige.¹⁰⁴⁰ Carcanus cerkva ni sistematično popisal, podal pa je splošno sliko njihovega stanja. Ker so duhovniki pri blagoslovu krstne vode opravili sedem obhodov okrog krstnega kamna, so skoraj povsod stali krstilniki sredi cerkve, prekriti s piramidastimi, s podobo Janeza Krstnika poslikanimi pokrovi. Vizitator je opazil, da ob njih ni bilo sakrarijev ali piscin za izlivanje krstne vode. Prav tako po cerkvah niso imeli spovednic. Križani, ki naj bi visel ob vhodu v prezbitერი (v slavoloku), ni bil povsod nameščen na tem mestu. Zdi se, da je Carcana posebej presenetila navada, ki so jo, kot je zapisal, razen drugih praznovorij gojili kmetje, da so na veliki petek premazali Križanega s presnim maslom. Skoraj povsod so hranili Evharistijo v kamnitnih neokrašenih stenskih kustodijah, ki so bile zaprte samo z železnimi mrežami, zato so bile izpostavljene prahu in umazaniji, pogosto pa so bile tudi vlažne. Po nekaterih cerkvah so imeli bakrene in umazane ciborije. Svetilk niso nameščali pred veliki oltar v prezbitერიju, pač pa ob straneh. Številni oltarji po cerkvah so bili leseni, kar je bilo v vizitatorjevih očeh očitno manj primerno,¹⁰⁴¹ in so imeli le kamnitne menze. Mnogo jih ni bilo preskrbljenih s prti, s potrebno opremo in z dostojnimi antependiji, nekateri so bili umazani in zelo vlažni. Ponekod so imeli zelo raztrgana, stara in umazana liturgična oblačila, na mnogih krajih pa ni bilo niti predpisanih kazul v petih barvah. Prezbitერიjev niso zapirali z železno mrežo ali vsaj z leseno ograjo. Tudi kropilnikov z blagoslovljeno vodo ob cerkvenih vratih niso imeli. O cerkvah, ki jih je na ogledih po raznih krajih obiskal, je vizitator v splošnem ugotovil, da so nekatere razpadajoče, druge vlažne, preveč temne, ali umazane in neprimerno vzdrževane. V mnogih so stali številni oltarji, vendar brez beneficijev, umazani in nelično poslikani. Tudi zakristije so bile vlažne, zakristijska okna pa nezavarovana, brez železnih mrež. Ker pokopališča, po katerih je bilo tu in tam videti celo raztresene kosti, niso bila dobro zaprta, so imele dohod nanja tudi zivali. V nekaterih krajih so brez razlike pokopavali heretike na katoliški strani in katoličane na heretikom odmerjenem prostoru. Po Carcanovih ugotovitvah naj bi celo Hren sam dovolil nekatere heretike pokopati na katoliškem pokopališču ali kar v cerkvi, seveda za denar, ki ga je porabil za gradnjo. Vizitator je marsikje videl razpadajoča župnišča, na razpotjih pa podrte križe in znamenja brez svetih podob.

Ceprav je Carcanus zaključil vizitacijo s pozitivno oceno v splošnem, po Hrenovih besedah "s pohvalo škofa in cele ljubljanske škofije",¹⁰⁴² kaže njegov opis po mnogih letih resnega Hrenovega prizadevanja še vedno neurejene razmere v diecezi. Leta 1621 je vizitator izdal dekrete,¹⁰⁴³ s katerimi je želel zadeve urediti, izboljšati disciplino, poravnati spore in s praktičnimi napotki napraviti red po cerkvah. Glede škofa je določil, naj zaradi zlorab, ki so se razširile v stolnici med njegovo odsotnostjo, daljši čas, če je le mogoče, rezidira v Ljubljani, škofijo naj vizitira vsaj vsako tretje leto in uredi tudi druge pomanjkljivosti.¹⁰⁴⁴ Potem je zaukazal dolžnosti kanonikov (po napotkih tridentinskega koncila naj bi bil kapitelj organiziran hierarhično, s poudarjeno škofovo oblastjo) in klera,¹⁰⁴⁵ na koncu pa je navedel še določila o obredih, cerkvah, oltarjih, petju in drugih cerkvenih zadevah.¹⁰⁴⁶ Med drugim je predpisal, naj v liturgiji opuste sedem obhodov okoli krstilnika, krstne kamne naj premeste, ker sredi cerkve ovirajo prehod, pokrijejo naj jih s piramidastimi pokrovi in v njihovi bližini napravijo piscine. Po cerkvah naj postavijo spovednice. Napravijo naj tabernaklje sredi velikega oltarja, da bodo v njih dostojno hranili Evharistijo, kjer pa bodo še naprej ohranili stenske kustodije, naj jih zavarujejo z lesenimi ploščami in obogate s kiparskim ali slikarskim okrasjem, železna vratca pa naj pozlate. V ljubljanski stolnici naj hranijo Evharistijo v kapeli bratovščine sv. Rešnjega Telesa. Liturgično posodje naj bo srebrno in pozlačeno. Oltarje naj oskrbe s potrebno opremo, njih število naj se prilagodi velikosti cerkve, glede njihove mere pa je določil, naj ne bodo preveč majhni. Tiste, ki stoje sredi cerkve, pod prižnico ali orglami, naj odstranijo ali preneso na primernejše mesto, seveda če je to mogoče storiti brez spotike ljudstva.¹⁰⁴⁷ Vsak župnik mora imeti predpisana bogoslužna oblačila, o katerih naj se napravita dva inventarja; enega hrani ključar, drugega župnik. Strehe, oboke in stene cerkva naj obnove, da se zanemarjene ne bodo podrle. Neokusne oziroma neprimerne ("ineptae") slikarije, posebno v podružnicah, naj odstranijo ("deleantur").¹⁰⁴⁸ Nagrobnih plošč, ki v tleh prekrivajo grobnice, ne smejo krasiti s križi in s podobami Matere božje ali Imena Jezusovega. Po cerkvah naj ob vhodu v prezbiterij visi Križani, ki ga lahko postavijo na tram. Prezbiterije naj zapro z železnimi mrežami. Stare nelične klopi naj odstranijo in napravijo enotne, za magistrat pa postavijo lepše oblikovane na odličnejšem mestu. V cerkvah smejo pokopavati mrliče samo v grobnice. Iz svetišče naj odstranijo vse profane predmete, razen če jih ne uporabljajo za obrambo pred napadi sovražnika. Križe in kapele na razpotjih naj obnove, da se ne bodo nad njimi znašali mimoidoči krivoverci, in zavarujejo z mrežami, da heretiki ne bodo mogli do podob. Duhovniki naj zunaj mest in vasi ustanove pobožnosti, da bodo tja romali verniki v postnem času.¹⁰⁴⁹ Nazadnje je vizitator po smernicah tridentinskega koncila postavil še najpomembnejšo odredbo na področju cerkvene umetnosti, ki naj bi povzročila zaželene posledice

glede njene ortodoksности, preprečila razne zlorabe, samovoljnosti in nekrute investicije, omogočila enotno urejenost liturgičnih prostorov in tudi v umetnostnem pogledu vse podredila škofu kot centralni osebnosti, češ da naj poslej nihče ne postavlja oratorijev, kapel, cerkva, oltarjev, grobnic, epitafov in oltarnih podob z upodobitvami svetih zgodb, ne da bi se poprej posvetoval s škofom.¹⁰⁵⁰

Pri določitvi dekretov, v katerih je v najbolj skopih obrisih formuliral liturgični, estetski in higienski standard cerkva, se je vizitator ravnal torej po koncilskih napotkih, Borromejeve inštrukcije pa je, kot kaže, upošteval le v tolikšni meri, v kolikšni so bile že leta 1614 privzete v rimski obrednik.¹⁰⁵¹ Tridentinske smernice pravzaprav niso izrecno predpisovale ureditve liturgičnih prostorov. Ta je temeljila predvsem na odlokih o dostojnem oblikovanju liturgije ("De sacrificio Missae"), v katerih so koncilski očetje posebej naglasili pomen zunanjih simbolov, govorico likovne umetnosti: "si quis dixerit, caeremonias, vestes et externa signa quibus in Missa celebratione Ecclesia Catholica utitur irritabula impietatis esse magis quam officia pietatis, anathemata sit."¹⁰⁵² Nasledek tridentinuma je bil nov poudarek na zakramentih, kar se je odražalo seveda tudi v cerkveni opremi. Obvezna je postala spovednica ("confessionale"), z novo skrbnostjo naj bi se postavljala krstilni in kropilni kamen, z največjo pozornostjo pa urejalo hranišče Evharistije ("sacrarium"). Koncilski očetje njegovega mesta v cerkvi niso določili, zato se je še nekaj časa ohranjal stenski tabernakelj, čeprav se je zmeraj bolj uveljavljalo zanj mesto sredi velikega oltarja. Takšen tabernakelj je postal nov sakralni center cerkve in je osmišljal središčno os arhitekture.¹⁰⁵³

Carcanus je sklenil poročilo o svojem delu z navedkom, da je v šestih mesecih z velikim naporom v neugodnih razmerah in nevarnostih osebno vizitiral vse kuratne cerkve in dostopne podružnice, ki so raztresene po Stajerski, Koroški in Kranjski, na mejah Madžarske in Hrvaške, ter izdal potrebne dekrete. Z nekakšno vdanostjo v žalostno resnico je dostavil, da je po župnijah ob vizitaciji prejel le 497 fl 58 kr, medtem ko so ga celotni stroški vizitacije veljali nad 1300 fl.¹⁰⁵⁴

Carcanovi dekreti so v ljubljanski škofiji še dolgo dobo ostali vodilo, Hren pa, kot kaže, vseh vizitatorjevih opozoril ni dosledno upošteval (mnogo odločneje jih je začel uresničevati njegov naslednik Scarlichi).¹⁰⁵⁵ Čeprav ga je vizitator na primer posebej opomnil, da po nekaterih cerkvah (v stolnici, pri sv. Petru in drugod) stoje oltarji sredi cerkve kljub temu, da so jih po cerkvah rimskega obreda že odpravili,¹⁰⁵⁶ v ljubljanski škofiji srečamo oltarje na tem mestu tudi še pozneje. Vendarle so verjetno tudi Carcanovi dekreti pripomogli, da se je škof še v istem letu vrnil iz Gradca domov.

11. avgusta 1621 je bil Hren razrešen službe deželnega upravitelja¹⁰⁵⁷ in, ko se je "z veseljem" vrnil v svojo škofijo, se je spet zavzeto lotil dela.

Umetnostne naloge po vrnitvi iz Gradca

Doma so Hrena najprej zajela škofovska pastoralna opravila, potem pa se je spet posvetil tudi umetnostni dejavnosti. Kmalu po vrnitvi (1621) sta ga ljubljanski in kranjski mestni svet prosila, da bi pri njihovem beneficiju sv. Ciri-
la in Metoda v Aachnu, ki so ga meščani ustanovili ob koncu
15. stoletja, postavil novega beneficiata.¹⁰⁵⁸ V naslednjem
letu se je zvrstilo v ljubljanski diecezi več pomembnih
dogodkov. 6. marca 1622 je Hren posvetil kostanjeviškega
opata Mateja Majerla, ki je slovesno prisegel pokorščino in
zvestobo Cerkvi, redu in ljubljanskemu škofu.¹⁰⁵⁹ Ob njegovi
konsekraciji je Hrenov slikar narisal na pontifikalne proto-
kole subtilno risbo škofa (opata) na piedestalu. Konec maja
1622 je ljubljanski ordinarij po več letih spet vodil proces-
sijo sv. Rešnjega Telesa po okrašenih mestnih ulicah,¹⁰⁶⁰
teden dni zatem pa se je skupaj z verniki pridružil slavlju
vesoljne Cerkve ob kanonizaciji Izidorja kmeta, Ignacija
Lojolskega, Frančiška Ksaverija, Terezije Velike in Filipa
Nerija.¹⁰⁶¹ Dogodka sta bila prava množična demonstracija
okrepljene katoliške Cerkve. Obe že kar baročno zamišljeni
manifestaciji je ("cum magna populi Labacensis admiratione")
bogatila gledališka, glasbena in likovna (dekorativna) spre-
mljava ("publica ornamenta, pompae theatrales arcus, pyrami-
des, columnae triumphales").

sl.124

Velika spektakularna slovesnost, s katero so v Ljubljani
slavili kanonizacijo svetnikov, je bila za jezuite prilož-
nost javne predstavitve svoje moči. Na gledaliških odrih, ki
so bili "zgoraj in spodaj" lepo okrašeni in tako tudi njihove
stene, prav kakor gledališka pozorišča, so predstavljali
ljudstvu različne žive slike o svetnikih, na gledalce pa so
napravili močan vtis zlasti z bogato opremo. Pri lepšanju
mesta za jezuitsko procesijo je po naročilu magistrata sode-
loval slikar Lovrenc Raisinger,¹⁰⁶² na pomoč pa so priskoči-
li tudi drugi dobrotniki. Po pompoznosti se je z jezuitsko
mogla meriti procesija sv. Rešnjega Telesa, ki jo je organi-
ziral Hren. Prav gotovo se je potrudil, da je bil sprevod z
obligatornimi stirimi oltarji kar najbolj imeniten, saj je,
kot naglašja D. Cvetko, v organiziranju slovesnih sprevodov
in praznovanj tekmoval z jezuiti.¹⁰⁶³ Pri tem je bržčas
zaposlil tudi svoje umetnike, morda celo Weissmanna ali
Plainerja. Po evropskih deželah, zlasti v Italiji, so krasi-
li bogate sprevode celo veliki manieristični umetniki, ki so
kot pomembni "maestri scenografi" našli mnogo priložnosti za
svoje ustvarjalne domislice prav ob javnih manifestacijah in
seveda v teatru. Scenografija je v tem času postala ena od
priljubljenih nalog likovne umetnosti. Plainer je gledališke
efekte (scenska prizorišča) vključil tudi v oltarne podobe,
uveljaviti pa jih je mogel v večji meri bržčas tedaj, ko je
po naročilu jezuitov poslikal njihovo ljubljansko gledališ-
če.¹⁰⁶⁴ Novo, veliko in lepo okrašeno dvorano za predstave,
ki jo je kolegij pridobil leta 1618, je pohvalil jezuitski
kronist, ko je opisoval slovesnosti leta 1622: "Ex templo
peractis divinis itum ad amplissimum novum Auditorium, Au-
laeis, Imaginibus et frondibus ad elegantiam exornatum."

Posvetitev tržaškega škofa Scarlichija

Leta 1622 je za tržaško diecezo imenovani ordinarij Reinaldo Scarlichi zaprosil Hrena, da bi mu v stolni cerkvi sv. Justa v Trstu podelil škofovsko posvečenje.¹⁰⁶⁵ Hren je vabilo sprejel. Ko se je s spremstvom odpravil v Trst, je spotoma po naročilu dunajskega nuncija Karla Caraffa posvetil temeljni kamen nove cerkve v Idriji, kjer so dotlej imeli le skromno leseno kapelo, zidano stavbo pa so se odločili zgraditi na pobudo Annibala Bottona "Ydriae mineralium praefecto, operisque huius sancti promotori principali".¹⁰⁶⁶ 14. avgusta 1622 je konsekriral škofa Scarlichija, pozneje pa je obiskal tržaške jezuite.¹⁰⁶⁷ Posvetitveni zapis v protokolih je eden Hrenovih slikarjev opremil z risbo škofa v scenskem prizorišču. Okrašena niša je mogla nastati ob direktnem vplivu jezuitskega gledališča, po ornamentiki (hrustančevje) pa spominja na zlate oltarje. Ljubljanski ordinarij, za to priložnost očitno odet v najdragocenejši ornat, je na Tržačane napravil globok vtis. Še leta 1629 mu je nekdanji gojenec, jezuit Joannes Petrus de Fabris v pismu omenil: "Vaš spomin živi v dušah vsega Trsta, ko ste, pokriti z moderno mitro ... vodili procesijo sv. Ignacija in Ksaverija in ste na praznik sv. Roka v pontifikalni opravi maševali v svetišču."¹⁰⁶⁸

Škofje, koprski Girolamo Rusca, senjski Giovanni Battista Agattich in pičenski Karel Weinsberg, ki so asistirali posvetitvi tržaškega ordinarija, so se skupaj s Hrenom vračali iz Trsta. Družno so si ogledali stolnico v Kopru in obiskali Devin, Gradiško, Oglej in Barbano.¹⁰⁶⁹ Ob tem je interesantno in prav značilno za Hrenov estetski okus, da je v koprski stolnici občudoval oltarja iz belega marmorja ("Altaria marmoris albi, mira arte elaborata"), presojno alabastrno menzo ("mensam Altaris Summi ex alabastro, adeo perspicuam ut positae fultus ardentis candelae lumen, ignis transpareret, ad stuporem") in druge dragocenosti ("aliaque pretiosa"), posebno še zlat pontifikalni prstan, o katerem je sodil, da "je resnično zaklad neprecenljive vrednosti" ("Annulum aureum Pontificalem ... cum gemma rubini pretiosi mirae magnitudinis ... Thesaurus certe inaestimabilis pretii"),¹⁰⁷⁰ o arhitekturi in celotni opremi pa ni zapisal ničesar. Čeprav je posvečal pozornost dragocenosti materiala in se je rad zaustavil tudi ob nadrobnostih, pa je seveda v cerkveni umetnosti, ki naj bi vzbujala pobožne misli, iskal tudi globljo vsebino. Ko je obiskal "prelepo" svetišče na otoku Barbanu, ga je prevzela in s krščanskim čustvovanjem navdihnili "zelo pobožna podoba" Marije na velikem oltarju ("prius reuelata Virginis corona stellarum ab Angelis decorata, Jesulum in gremi gestantis, sculpta ac valde deuota imagine").¹⁰⁷¹

Steklo za kapucinsko cerkev na Reki

Na potovanju je Hren navezal prijateljske stike s senjskim škofom Agattichem (Agadizhem). Kmalu po vrnitvi iz Trsta mu je pisal, se zahvalil za pozdrave p. Nikolaja (omenjeni pater je bil prav gotovo kapucin p. Nicolaus de Sebenico z Reke) in obljubil, da bo za "njihovo kapucinsko cer-

kev" - nedvomno za redovno svetišče na Reki, kamor so se kapucini naselili leta 1613¹⁰⁷² - kupil steklo, senjski škof pa naj za število in ceno stekel povpraša v Benetkah. Razen tega je Hren v pismu še omenil, da bo v naslednjih dneh izplačal 32 cekinov za tabernakelj, ki ga je obljubil ptujskemu samostanu.¹⁰⁷³

Hrenov prispevek za popravilo ljubljanskega mestnega obzidja

5. maja 1622 je Ljubljano spet prizadel potresni suhek.¹⁰⁷⁴ Ob potresu se je podrl del mestnega obzidja, ki so ga nato v juliju obnovili. Stroške popravila je delno kril ljubljanski škof. Mojstru, ki ga najbrž lahko iščemo v krogu družine Donino, je odštél 148 fl.¹⁰⁷⁵

Intenzivna obnova vrbovskega gradu (Alttenburg)

Ko se je vrnil iz Gradca, se je ljubljanski škof z vso skrbnostjo posvetil obnovi gradu Alttenburg (Vrbovec), ki ga je po nakupu imenoval tudi "Marianum siue Marienburgh". V kraju, kjer je bilo zakoreninjeno luteranstvo, je hotel uveljaviti trdno škofijsko postojanko. Leta 1622 je v kratkih verzih o gradu zapisal, da ga je tako povečal, da se bo primerneje imenoval "novi grad", in se dostavil, da ga je posvetil Božji Materi.¹⁰⁷⁶ Po tem, kar je povedal v verzih, moremo sklepati, da je dela pri grajskem poslopju obsežno zastavil in se, kot kaže, ni zadovoljil samo z obnovo prejšnjega stanja. Gradbena in kamnoseška dela so trajala več let. Zelo verjetno je Hren delno pozidal stanovanjske trak-
te,¹⁰⁷⁷ tako, da je grad tudi po njegovem prizadevanju dobil reprezentativnejšo podobo, pri kateri so bili tedaj še vedno odločilni renesančni principi, združeni z nekaterimi udomačenimi gotskimi detajli. Značilnosti tega časa še zasledimo v banjasto obokanih pritličnih (kletnih) prostorih v zahodnem in vzhodnem traktu, pri štirih renesančno umerjenih kvadratnih okencih s plitko porezanimi robovi (tri je v vzhodnem traktu in eno v ostanku severnega) in pri dveh sicer ne več originalnih, pač pa po prvotni formi posnetih kletnih portalih.¹⁰⁷⁸ Pozneje sta v vrbovškem gradu prizidala več stanovanjskih in gospodarskih prostorov tudi škofa Scarlichi in Buchheim.¹⁰⁷⁹

sl.114

Po Hrenovem naročilu je stavbna dela v gradu vodil ljubljanski stavbar Francesco Abondio. 19. oktobra 1626 je "za zidavo, tlakovanje in obokavanje" v Alttenburgu, v nazarski kapeli in v Gornjem Gradu prejel skupno 205 fl honorarja, pomočnika Tomaža in Kristofa pa je škof nagradil z napitnino.¹⁰⁸⁰ V Alttenburgu je Francesco Donino skupaj s svojimi zidarji delal tudi naslednje leto (1627).¹⁰⁸¹ V istem času pa je dokumentiran tukaj še kamniški steklar.¹⁰⁸² Pri delih v grajskem poslopju je najbrž sodeloval tudi kamniški kamnosek Anže Adamič, ki ga je Hren najel leta 1624, srečujemo pa ga ob škofu vse do oktobra 1626.¹⁰⁸³

Kapelo v grajskem poslopju je škof uredil kmalu po nakupu Alttenburga. Na Vischerjevi upodobitvi je mogoče razbrati, da je bila locirana sredi severnega trakta in je bila, morda že v Hrenovem času, zaznamovana s stolpčcem.¹⁰⁸⁴ Leta

1620 jo je zajel požar (strela), v katerem je bilo močno poškodovano predvsem ostrešje. Že v juniju (1620) je tesarski mojster Pankrac (Pongraz) Petschacher streho popravil, v gradu pa so nato po škofovem ukazu obhajali zahvalno daritev in blagoslov.¹⁰⁸⁸ Pozneje je Hren kapelo še olepšal, vendar o tem ne vemo nič določnega. Znan je le podatek, da jo je leta 1625 tlakoval Francesco Donino.¹⁰⁸⁹ Ljubljanski ordinarij je leta 1628 sporočil v Rim, da je "in arce /Alttenburg/ sacellum pro se construxit atque in illo cultum perpetuum".¹⁰⁹⁰ Zdi se, da so njen patrocinijski spremenili že v Scarlichijevem času.¹⁰⁹¹

Preurejeno poslopje je Hren zaznamoval z Marijinim grbom in s tem posebej poudaril, da je njena "lastnina", zato so ga še v poznejših stoletjih imenovali Marijin grad ("Marienburg"). Grb je leta 1624 izklesal kipar Mathes Püchler.¹⁰⁹² Čeprav ne vemo, ali je na njem upodobil Marijino podobo, njene simbole ali njen monogram, se vendarle zdi, da bi obliki grba najbolj ustrezal splošno uveljavljeni Marijin monogram, ki ga je pokrivala zlata krona.¹⁰⁹³ Morda velja ob tem omeniti, da sodi med takšne variante tudi preprosta rokodelsko oblikovana in s Hrenovimi začetnicami opremljena plošča iz leta 1626 na pročelju Elizabetine cerkve v Slovenjem Gradcu.¹⁰⁹⁴ Pisani viri navajajo (1624), da je Püchler razen Marijinega grba (za Alttenburg) napravil Hrenu tudi "die Bischoffliche Epitaphia",¹⁰⁹⁵ ki jih doslej še ne moremo prepričljivo povezati niti z gornjegrajskimi figuralnimi niti napisnimi (nefiguralnimi) epitafi ljubljanskih škofov. O kiparju Mathesu Püchlerju ostajajo nerazrešena še marsikatera vprašanja. Morda nam bodo dokumenti kdaj le odgovorili, če je za vrbovški grad izklesal tudi Hrenovo heraldično ploščo, ki se je pred leti razkrila v čelu portonskega portala v južnem obzidju gradu (zraven je bil menda sedaj prebeljen napis Marienburg). Kvaliteten kamnitni grb v ovalni barokizujoči kartuši je slogovno enak spominskima ploščama na nazarski kapeli. Če bi bilo mogoče potrditi, da je Püchler avtor vrbovskega Hrenovega grba, bi ga smeli povezati ali celo identificirati s "Trantnerjevim mojstrom". Temu je namreč E. Cevc pripisal nazarski plošči¹⁰⁹⁶, očitno pa je njegova tudi vrbovska, saj jo odlikujejo iste kompozicijske in formalne značilnosti.¹⁰⁹⁷ Trdnejših dokazov za to zvezo doslej nimamo.

sl.118

sl.116
-117

Epitafi škofov Tavčarja, Radliča in Glušiča

Hren je svojim predhodnikom škofom Tavčarju (1622), Radliču (1623) in Glušiču (1623) dal postaviti v Gornjem Gradu nefiguralne epitafe,¹⁰⁹⁸ pri katerih je pisana beseda nadomestila podobo in okrasje.¹⁰⁹⁹ Latinski napisi poudarjajo osebne zasluge pokojnih. Kompozicijsko poenostavljene spomenike preveva humanistično razpoloženje. Püchlerjevo avtorstvo teh epitafov je le domnevno, ni pa potrjeno.

Upodobitev bitke pri Sisku

Že leta 1601, ko se je Hren vrnil s popotovanja po Vojni krajini, je naročil slikarju, ki bi ga morda smeli iskati v Pluentallovem krogu, upodobitev bitke pri Sisku. Sliko

znamenitega dogodka, ki se je končal s Hasanovim porazom na god sv. Ahacija 22. junija 1593, je namenil za oratorij (emporo) gornjegrajske kapele sv. Ursule.¹⁰⁹⁷

Pozneje se je ljubljanski škof vnovič odločil za isto tematiko. 6. avgusta 1622 je naročil slikarju Mateju Plainerju, naj za ljubljansko stolno cerkev na platno naslika bitko pri Sisku. Slikarski material mu je preskrbel sam, delo pa je plačeval po obrokih,¹⁰⁹⁸ v skupnem znesku okrog 200 gl. Bitka pri Sisku je zadnje dokumentirano Plainerjevo delo. Podobo je leta 1624 uokviril Hanns Specht.¹⁰⁹⁹

Sliko, za katero pravi Dolničar, da je bila "famosa et gloriosa", slikana "elegantia et artificioso penicilo",¹¹⁰⁰ so po škofovi želji namestili na odlično mesto v prezbiteriju, kjer bi sicer bolj upravičeno pričakovali podobo patrona sv. Nikolaja, ki je v velikem oltarju le asistiral prizoru Marijinega kronanja. Hrenova izbira liturgično najvidnejšega prostora za sliko zgodovinske vsebine kaže, kako pozitivno je vrednotil takšno snov v okviru cerkvene umetnosti.

Valvasor in Dolničar poročata, da je stolniško upodobitev ("Carnioliae uictoria, ab Haasan Bascha gloriosissime reportata 22. Junij anno M.D.XC.III. inuictissimis beliducibus Auerspergio, Eggenbergio et Raubero") pojasnjevala pesem "Turcica signa stupes".¹¹⁰¹ Po Veiderjevi sodbi nam ohranjeno besedilo motivno vsaj delno osvetli nekdanjo Plainerjevo umetnino, še zgovornejše pa je v tem pogledu primerjalno gradivo, ki ga je Veider skrbno pregledal.¹¹⁰² Pri rekonstrukciji stolniške podobe je upošteval nekdanjo sliko v deželnem dvorcu in ohranjeni kovinski relief v Narodnem muzeju, poskušal pa je najti tudi grafične predloge. Sliko bitke, ki je visela v kapelici sv. Ahacija v deželnem dvorcu,¹¹⁰³ je posnel Valvasorjev bakrorezec A. Trost. V pokrajini razvijajoče se dogajanje je zajel kar najbolj realistično, zato zraven ni nebeških pomočnikov, ki so po verovanju sodobnikov posegli v bitko in pomagali šibki krščanski vojski do zmage. Za primerjavo s stolniško sliko je še pomembnejši kovinski relief, ki ga hrani ljubljanski Narodni muzej.¹¹⁰⁴ Relief je s kronogramom datiran v leto 1731.¹¹⁰⁵ Umetnik je tu zajel pokrajino iz visoke ptičje perspektive in, podobno kot na zemljevidu, zaznamoval reke in kraje. V geografsko določen prostor je razmestil turške in krščanske čete, ki so se spopadle na god sv. Ahacija. Z likovnimi sredstvi je razvil pravcato epsko pripoved o junških vojskovodjih Andreju Auerspergu, Ruprechtu Eggenbergu in Adamu Rauberju. Razen zmagovitega napada na Turke je predstavil še zadnje dejanje; potem, ko so Hasanovo truplo potegnili iz Kolpe, je Andrej Auersperg, "krščanski Ahil in strah Turkov", z njegovo glavo in s turškimi zastavami slovesno vkrakal v Karlovec. Nad dogajanje je postavil nebeške bojevnike - Ahacija, Janeza Krstnika in Lovrenca, v boj pa je vključil še tri nadangete in Kristusa, ki z blagoslavljanjem gibom odloča o zmagi.¹¹⁰⁶ Veider je sklepal, da je muzejski relief kopija nekdanje Plainerjeve slike. Deli naj bi se razlikovali le v manjših nadrobnostih; na stolniškem primerku menda ni bil upodobljen Andrejev vhod v Karlovec in, po napisu sodeč, med nebeškimi varuhi ni bilo sv. Lovrenca, ki ga ponavadi povezujejo z zmago pri Petrinji.¹¹⁰⁷

Vprašanje, po kateri grafični predlogi se je Plainer zgledoval in v kolikšni odvisnosti od nje je naslikal Bitko pri Sisku, še ni zadovoljivo razčiščeno. Veider je nakazal, da bi se mojster utegnil zgledovati po Lanellijevih grafičnih listih, čeprav so menda predstavljali le modno upodobitev bitke pred obsežnim, krajinsko nedoločenim ozadjem.¹¹⁰⁸

Domoljubni Hren je tako v Gornjem Gradu in Ljubljani postavil likovni "zapis" znamenitega dogodka. Sliki naj bi spominjali prihodnje rodove na junaške, skoraj legendarne čase. Skupaj z istovrstnimi, ki so se razširile v tem času,¹¹⁰⁹ se uvrščata med zgodnje upodobitve sodobne zgodovinske tematike. S privlačno vsebino sta spodbudili tudi pesniško muzo na Kranjskem.¹¹¹⁰ Odločilna zmaga nad Turki pri Sisku je predrila globoko v ljudsko zavest, sv. Ahacija pa so odtlej postavili med deželne patrone.¹¹¹¹

Kazula in manipel iz Hasanovega plašča

Ljubljanska stolnica je hranila na bitko pri Sisku še drug spomin, iz Hasanovega plašča sešita liturgična oblačila, ki so jih uporabljali pri bogoslužju na god sv. Ahacija. Hasanov plašč iz rdečega damasta z vtkanim zlatom so kot vojni plen razdelili in predelali. Iz enega kosa so napravili kazuli za turjaško kapelo in za sv. Ahacija na Ločniku,¹¹¹² iz drugega, ki ga je v dar dobila stolnica, pa je Hren dal sešiti kazulo in dve dalmatiki. Kanoniki so pozneje (1655) zaradi obrabljenosti in neprimerne velikosti oblačil iz boljših delov sestavili širši mašni plašč, ki ga danes hrani Narodni muzej v Ljubljani.¹¹¹³

Spominski križ na Ambroževem trgu v Ljubljani

Staro izročilo pripoveduje, da so škofa Hrena, ko je vodil procesijo sv. Rešnjega Telesa čez brv, kjer stoji danes šempetrski most, spremljali in varovali pred luterani ljubljanski kovači.¹¹¹⁴ Leta 1622, ob petindvajseti obletnici škofovske službe, je dal Hren pred mostom na nekdanjem Žitnem trgu postaviti spominski križ. Naj bo zveza z "legendarnimi" ljubljanskimi kovači resnična ali ne, križ pomensko vsekakor izraža zmagoslavje katolištva nad protestantizmom.¹¹¹⁵ Hren je izbral zanj primerno, frekventirano lokacijo v predmestju.

Danes stoji na Ambroževem trgu le posnetek Hrenovega spomenika, originalni fragmenti pa so shranjeni v cerkvi na Blejskem otoku (prej v Narodnem muzeju v Ljubljani).¹¹¹⁶ Hrenov križ so namreč leta 1828 podrli, leta 1842 ga je Ignacij Toman vnovič postavil, po potresu 1895 pa so ga obnovili. Spomenik ima stopničast podstavek z napisom: "TH. EPVS. LAB. - TERRET LABOR - ASPICE PRAEMIVM - ANNO DNI. MDCXXII". Iz podstavka raste vitek ornamentiran (listnata ornamentika in okovje) steber, zaznamovan s Hrenovim in škofijskim grbom, z episkopalnimi insignijami, začetnicami I(esus) M(aria) in napisom "ARA ET VIA COELI 1622". Steber, kakor moremo sklepati iz podobnih Hrenovih naročil (na primer za Črnivec ali za Podpeč), bržčas tudi v tej zvezi simbolizira steber Kristusovega bičanja oziroma mučeništva (Marter Sail).¹¹¹⁷ Na vrhu ga zaključuje enakokraki križ. V

njegovih poglobljenih poljih z nazlebljenim okvirom je kipar na eni strani reliefno upodobil Križanega, na drugi Marijo, ki jo dopolnjuje kratko besedilo "MONSTRA TE ESSE MATREM" iz himne "Zdrava, morska zvezda". Relief Križanega je konvencionalen, za upodobitev Marije pa E. Cevc razlaga, da ne predstavlja "Zalostne Matere božje", kot so raziskovalci trdili doslej, pač pa Brezmadežno s križem zmagooslavja.¹¹¹⁸ V tem motivu je Marija, ki so jo tedaj radi predstavljali kot zmagovalko nad krivo doktrino, simbolizirala zmago katoliške vere nad protestantsko. Kajpak je imel motiv v tem času poseben pomen, pozneje pa ni bil več adekvatno razumljiv, zato so ga napačno interpretirali. Stilno kažeta ploskovito klesana reliefa sicer manieristične značilnosti, vendar bogato ekspresivno razvihrano Marijino oblačilo in vzvalovljen rob Kristusovega prta že napovedujeta poznejšo baročno razgibanost. Križ je tipološko značilen za kraško področje, kjer naj bi se razvil najbrž v poznem 16. stoletju z uveljavljajočo se renesanso, ki je uvedla kot novost tudi napis na stopnicah.¹¹¹⁹ Iz te smeri je gotovo izšel tudi kipar, ki je izpolnil škofovo naročilo. Zunaj ožjih kraških meja srečujemo omenjeni tip samo v Hrenovem času.

Delež slikarja Petra Steydlerja

Ze od leta 1617, ko je omenjen v gornjegrajskih matičnih knjigah, oziroma vsaj od 1622, ko je prvič dokumentiran v računih tamkajšnjega gospostva ("slikar Peter"),¹¹²⁰ moramo upoštevati pri Hrenovih umetnostnih naročilih tudi delež slikarja Petra Steydlerja. V škofovem krogu je deloval kot "dvorni" slikar. S tem nazivom ga je Hren imenoval v kalendarjskih noticah, vendar o njegovem delu ni zapisal skorajda nič.

Krstilnik in kropilnik v stolnici

V septembru 1622 je škof izplačal kamniškega mojstra Gregorja Ploschikha za delo v ljubljanski stolnici. Ploschikh je z železno mrežo obdal stari gotski krstilnik ("auf die manyer wie Vmb den Tauffstain zu Oberburg"),¹¹²¹ mizar Specht ga je pozneje (1624) v skladu s Carcanovimi dekreti pokril s piramidasto oblikovanim pokrovom,¹¹²² Weissmann pa je menda pokrov figuralno poslikal (s podobo Janeza Krstnika). V stolnici je krstilniku nasproti stal kropilni kamen, ki ga je, po Veiderju, dal napraviti škof Hren.¹¹²³

Zlatarsko delo

V času med 1621-1622 je kamniški zlatar Georg Mägerl (Mägerlj) pozlatil Hrenu dragocen srebrn kelih.¹¹²⁴ Škof, ki je vedno rad zahajal v Kamnik, kjer je bila poročena njegova sestra Uršula, je s kamniškimi mojstri in rokodelci pogosto sodeloval.

Poročilo Sikstu Carcanu 1622

Leta 1622 je ljubljanski škof poslal apostolskemu vizitatorju Sikstu Carcanu poročilo o svojem delu ("Memoriale cum precibus"). Med drugim se je tokrat spet pohvalil s

prizadevanjem za gradnjo in obnovo cerkva in kapel:

"... Cum igitur pro pastoralis cura mihi commisso onere, rebus Ecclesiae ampliandis, et quae ruinam minabantur, instaurandis, huc usque in annum Episcopatus mei uigesimum quartum intendissem: Sacella nonnulla uel noua aedificaui, ut est Labaci Sacellum SS. Thomae Apostoli et Floriani Martyris in Cathedrali, una cum Sacristia ac Turri S. Nicolai, nec non S. Petri Ecclesia, Coemiterio, et habitaculis Sacerdotum. Oberburgi autem Sacellum S. Martini; et S. Thomae ad quinque Stigmata D. N. Jesu Christi; et duo alia in duabus arcibus Altenburga et Rudeneckh; Vel uetera ac ruinosa innotuauui; et in meliorem formam redegi, ut sunt duae Capellae in nouo Coemiterio S. Mariae Magdalenae, et S. Pauli Apostoli; Thesaurum etiam sacrum quinque preciosis Infulis adauxi: Et insuper cōemptione Arcis Altenburgensis cum omnibus suis pertinentiis, bona Episcopalia multis millibus ampliaui, cum cuius contentiosis ac haereticis possessoribus, praedecessores mei plus quam ego in illius (ad redimendam pacem, et uexationes) emptione exposuisse, uidebantur. Ne igitur praefata sacella, partim a me iam consecrata, partim quantocumque consecranda, indotata, uti par est, et sacri dictant canones ..."¹¹²⁵

V naslednjem letu (1623) je Hren pri kapelah v Ljubljani, v Gornjem Gradu, v Vrbovcu in v Rudeneku, ki jih je naštel v poročilu, ustanovil več beneficijev.¹¹²⁶

Martinov oltar v Smartnem pri Kranju

Potem, ko je požar uničil Martinov oltar v Smartnem pri Kranju, je Hren 1. septembra 1620 obljubil, da bo prispeval k njegovi obnovi 12 tolarjev. 13. marca 1623 je šmartinski župnik in vikar Jurij Kromaršek sporočil škofu, da je veliki oltar že dokončan, zato ga skupaj z župljani prosi, da bi jim "obljubljeno vsoto očetovsko izročil". V pismu ni omenil slikarjevega imena, pač pa le, da terja za delo 320 fl.¹¹²⁷ kar je prav gotovo precejšnja vsota, v katero so bili morda všteti celotni stroški za oltar. Ko je Andrej Hren leta 1620 obvestil brata o požaru v Smartnem, je poročilo navezal na slikarja Kristofa Weissmanna tako, da opravičuje domnevo o Weissmannovem avtorstvu šmartinske oltarne podobe.¹¹²⁸

Kapela in oltar sv. Jurija v ljubljanski stolnici

Oltar sv. Jurija v stolni cerkvi je leta 1435 ustanovil ljubljanski meščan Primož Biček (Primus Witschegk). Pozneje je zanj skrbel ljubljanski magistrat. Po smrti beneficiata Mihaela Mikca so mestni očetje predlagali škofu, da bi beneficij sv. Jurija pridobil Pavel Vidtmayer, po nasvetu apostolskega vizitatorja Siksta Carcana pa bi te dohodke z Vidtmayerjevo privolitvijo za dobo desetih let namenili za obnovo oltarja, ki je bil v protestantskem času uničen.¹¹²⁹

Hren je odločil, naj meščani namesto Jurijevega oltarja, ki je sprva stal na južni strani ob slavaloku prezbiterija, sezidajo nasproti kapeli Odrešenika sveta novo kapelo sv. Jurija.¹¹³⁰ Kaplanija naj ostane nezasedena dotlej, da bo z dohodki mestnega beneficija zgrajena kapela in postavljen oltar. S to zamislijo je škof nameraval uskladiti prostornino stolne cerkve.

Kapelo naj bi po Veiderju sezidal mojster Abondio Donino in poslikal Weissmann,¹¹³¹ kar je sicer verjetno, ni pa z viri neposredno potrjeno. Z novo kapelo, ki se je slogovno najbrž prilagodila prejšnjim trem, je bila cerkvena prostornina urejena v skladnejšo enoto. Veider je celo pripomnil, da je stolnica z vzporedno razvrščenimi prizidanimi kapelami postala nekako podobna zasnovi jezuitske cerkve.¹¹³² Hren je bržčas, kot je razvidno iz njegove zadnje relacije "ad limina", nameraval v zahodnem delu cerkve dodati še dve vzporedni kapeli,¹¹³³ vendar zamisli ni realiziral.

Morda velja ob tem omeniti, da so Borromejeve inštrukcije na primer dosledno določale, naj se vzporedne kapele ujemajo ne samo v proporcijah, ampak tudi v okrasu.¹¹³⁴ V kolikšni meri je za takšno skladnost poskrbel Hren, sicer ne vemo, prav gotovo pa je ni povsem prezrl. Čeprav motivno poznamo poslikavo v Jurijevi kapeli, natančnejših dokumentov o tem delu nimamo, pač pa nam pisani viri več sporočajo o oltarju. Načrt za novi oltar sv. Jurija je sprva napravil mizar in podobar Specht,¹¹³⁵ vendar se meščani zanj niso odločili. V začetku poletja 1621 je mestni blagajnik Jurij Vidic (Widitsch) sporočil škofu, da je delo prevzel "Bildhauer" Giovanni Battista.¹¹³⁶ Imenovani mojster je gotovo identičen s podobarjem Costom, ki se je v tem času naselil (oziroma bil evidentiran) v Ljubljani in je meščane s svojo umetnostjo nedvomno zadovoljil. Blagajnik je hkrati obvestil Hrena še o tem, da bodo oltar postavili, brž ko bo to mogoče, in da so za obnovo zbrali že 500 fl. Ko se je pozneje škof mudil v toplicah pri Sv. Florijanu (Topolšica), mu je brat Andrej sporočil, da so od njega terjali (Hrenov) načrt za Jurijev oltar, da bi se po njegovi vsebini mogli ravnati rezbar, mizar in slikar.¹¹³⁷ Iz podatka je razvidno, da je škof napravil vsebinski načrt, kar je bilo sicer pri nanj ožje vezanih naročilih običajno, pri oltarju, ki so ga postavili meščani, pa so temu najbrž botrovala tudi Carcanova navodila.¹¹³⁸ Dela so bila, kot kaže, dokončana šele na pomlad 1625, 19. maja pa je škof kapelo in oltar slovesno posvetil. Kronist poroča, da so se slavnosti udeležili mnogi ljubljanski odličniki.¹¹³⁹

s1.81

Costov rezljani oltarni nastavek v Jurijevi kapeli je mogoče po Dolničarjevem opisu vsaj delno rekonstruirati.¹¹⁴⁰ Na predeli je rezbar upodobil Gospodove jaslce, v osrednjem delu sv. Jurija na konju, na strani pa je najbrž postavil sv. Katarino in angela varuha. Vsebinsko mikaven je predvsem motiv jaslci, ki je bil Hrenu očitno pri srcu, ujemal pa se je tudi s splošnimi tendencami časa, v katerem so zlasti jezuiti začeli širiti postavljanje in oblikovanje božičnih jaslci.¹¹⁴¹ Čeprav je bil nastavek gotovo še renesančno umirjen in tektonsko grajen, je najbrž ne le napovedoval razvoj v smeri zlatega oltarja, pač pa je verjetneje sodil že kar v njegovo prvo razvojno fazo. Žal je delež kiparja in rezbarja Giovannija Battista Costa v naši umetnosti še vedno malo znan.¹¹⁴² Ohranjeni arhivski podatki o njegovem delu se vežejo samo na uničene spomenike, anonimne umetnine tega časa pa se še vedno izmikajo trdnejšim ugotovitvam. Cevčevo domnevo, da bi Costa utegnil biti avtor svetoprimoškega oltarja,¹¹⁴³ ki stoji na začetku razvoja

zlatega oltarja na naših tleh, podpira njegov slog, v katerem se severne in južne, zlasti primorske forme, spajajo v kvaliteten izraz oltarne celote. Res je skorajda nemogoče, da bi Hren tako sposobnega mojstra ne vključil v svoje umetnostne načrte, pri naročilu oltarja za cerkev sv. Primoža nad Kamnikom pa, kot kaže, škof iz več vzrokov ni sodeloval.¹¹⁴⁴

Hrenove zadnje ustanove

Skofova umetnostna aktivnost tudi na večer njegovega življenja ni pojenjala. Razen posameznih naročil se je v teh letih z veliko pozornostjo osredotočil predvsem na dve ustanovi, na lavretansko kapelo v Nazarjah in na jezuitsko pockitniško vilo v Trstu.

Posnetek lavretanske kapele v Nazarjah

Med najpomembnejše ustanove Hrenovih poznih let sodi Marijina cerkev v Nazarjah.¹¹⁴⁵ Nekaj let po nakupu gradu Alttenburg (Vrbovec) se je škof domislil, da bo na griču (Gradišče), ki se dviga nedaleč za gradom ("in colle arci opposito, in quo deliciarium, pro captanda aura, olim construi debuerat aedificium"),¹¹⁴⁶ postavil Materi božji posvečeno cerkev. Ker ga je v mladosti Marija rešila hude bolezni in mu pokazala življenjsko pot, on pa vse življenje ni mogel v zahvalo poromati v Loreto,¹¹⁴⁷ se je namenil, da bo na griču postavil zvest posnetek Marijine nazareške hišice, ki so jo po legendi angeli iz Palestine prenesli najprej na Trsat (1291) in nato čez morje v Loreto (1294). Tu se je razvilo sprva zgolj lokalno češčenje "svete hiše", nato je dobilo širše italijanske dimenzije in v 16. stoletju preraslo v pomembno evropsko romarsko središče. K razširitvi tega češčenja je veliko pripomogel tudi tisk.

V dolgem razvoju Marijinega češčenja v Loretu je prvotna "Santa Casa" doživela več pomembnih sprememb. Najprej so preoblikovali njen vzhodni del, nato so jo povišali in v začetku 14. stoletja obzidali, da bi zavarovali originalne stene. V 15. stoletju so okoli hišice zgradili veliko poznogotsko svetišče, nad njo pa je Sangallo razpel mogočno kupolo. Pozneje so po naročilu papeža Julija II. "sveto hišo" preoblekli z dragoceno marmorno oblogo, ki nadomešča nekdanji varovalni zid. Bramante jo je zasnoval kot monumentalen slavolok, njegov načrt pa so realizirali sloveči italijanski umetniki (Sansovino idr.). V nasprotju z bogato zunanjsčino je notranjščina hišice z ostanki fresk umbrijske šole še vedno ohranila nekdanjo preprostost. Prav to preprosto notranje jedro pa je postalo vzor številnim posnetkom "svete hiše" po Evropi.

Za tak posnetek se je odločil tudi Hren. V ta namen si je iz Loreta priskrbel načrt in mere za načrtovano cerkev. Med arhivskim gradivom o Nazarjah v KAL so se ohranile natančne "rimske" mere "svete hiše" ("Mensura S. Casae") in njene opreme,¹¹⁴⁸ ki so v vseh nadrobnostih pojasnjevale

tloris, ta pa ni dočakal naših dni. Nasvete in navodila za ureditev nazareške hišice je ljubljanskemu škofu posredoval jezuit profesor Vincentius Amigon.¹¹⁴⁹

Preden je začel z zidavo, je moral Hren pridobiti zemljišče na griču, ki se je v preteklosti imenoval Gradišče. Tega je imel v posesti nekdanji lastnik gradu Alttenburg baron Hanns Sigismuns Waagen, znan protestant.¹¹⁵⁰ Škof se je z lastnikom več let (1621-1624) pogajal za stavbišče. 8. novembra 1621 mu je razložil svoj namen in izrazil željo, da bi zemljišče na griču rad kupil, zamenjal ali kako drugače pridobil, da bi mogel načrtovano delo pred smrtjo začeti in dokončati.¹¹⁵¹ Na pomlad 1622 je Hannsov brat baron Maksimilijan Waagen pisal škofu, da bi v maju rad prišel v Alttenburg in si ogledal prostor za gradnjo nove cerkve.¹¹⁵² Ob koncu leta (1622) je Maksimilijan v tej zadevi posredoval bratu v Gradec Hrenove želje.¹¹⁵³ Škof mu je nato v januarju 1623 sporočil, da je iz Loreta že dobil mere in obliko "sve-te hiše", ker bi rad postavil lavretansko kapelo v pristni obliki, "kot so jo angeli prinesli iz Nazareta".¹¹⁵⁴ V juniju 1623 je Hanns Sigismund podaril Hrenu ves grič skupaj s hišo, ki je stala na njem, in privolil v gradnjo cerkve,¹¹⁵⁵ v marcu naslednje leto pa je škofu potrdil vse pravice do zemljišča.¹¹⁵⁶ Škof se je baronu za dar prisrčno zahvalil¹¹⁵⁷ in že 26. julija 1624 je položil in posvetil temeljni kamen svetišča na "lavretanskem" griču "... in hoc lauretanae ... Virginis honorem et Episcopatus huius Laba-censis, populi que fideli protectionem, laetitiam ... atque haereticorum omnium extirpationem uel conuersionem."¹¹⁵⁸ Gradnjo cerkve, ki jo je torej želel postaviti "pro consolatione ac deuotione populorum", je pojmoval kot "daz Werkh Gottes" in kot "diuinitus inspirata fundatio".¹¹⁵⁹

Da bi bil posnetek res natančen, se je Hren 27. avgusta 1624 o tem posvetoval z dvema kapucinskima patroma. Celjski gvardijan p. Luka in p. Peter "Fuldensis" sta kot "oculati inspectores S. Domus Natalis B. Virginis Mariae Lauretanae" opisala škofu loretsko hišico in navedla več nadrobnosti, ki si jih je Hren posebej notiral (nad vrati kapele v Loretu je upodobljen angel z besedilom "Sub excommunicationis poena arma hic nemo unquam inferat", na oboku je z zlatimi črkami zapisano "Verbum Caro Factum Est Hic", nad stranskimi vratci v oknu oziroma v niši je položena glava sv. Barbare, manjšo nišo pa uporabljajo za bogoslužne predmete).¹¹⁶⁰

Gradnjo Marijine cerkvice je vodil ljubljanski stavbar Francesco Donino. Že v letu 1624 je zastavil delo, naslednjo sezono (1625) pa je s svojimi zidarji odšel najprej v Gornji Grad, da bi postavil nov most, ker je starega uničila povodenj. Kamen zanj so kamnoseki in zidarji lomili v kamnolomu v Zagradišču.¹¹⁶¹ Dograjeni most so zaznamovali s kamnitno, preprosto rokodelsko izklesano napisno ploščo, ki vključuje tudi Hrenove insignije in letnico 1625 (delno poškodovano hranijo v gornjegrajskem lapidariju). Sele v juliju 1625 je Francesco skupaj s pomočnikom Tomažem in Kristofom nadaljeval delo pri nazarski cerkvi. To sezono jo je pozidal do oboka.¹¹⁶² Hren je v obračunih s stavbarjem omenil, da je vzdal tudi kamnitne plošče, pri čemer je mislil najbrž na heraldični spominski plošči nad severnim in južnim vhodom v

kapelo, in štiri epitafe ("Epitaphia"), katerih lokacija iz obračuna ni razvidna. Razen tega je mojster v tem času tlakoval grajski kapeli v Alttenburgu in Rudeneku, dokončal škofovo novo sobo in dvorano (najbrž v Alttenburgu), napravil dve odprtini za obred Kristusovega vnebohoda (lokacija ni znana) in opravil več del pri mlinu. Skupaj s šestimi zidarji je prejel 185 fl honorarja.¹¹⁶³

Naslednjo pomlad (1626) si je kamniški tesar Pankrac Petschacher ogledal lavretansko kapelo, da bi po škofovem naročilu postavil ostrešje.¹¹⁶⁴ V istem času (spomladi 1626) je "Hrenov" kamnosek Domenico Nimis začel tlakovati kapelo s črnim in belim marmorjem,¹¹⁶⁵ vendar je nenadoma pretrgal pogodbo in pustil delo nedokončano. Hren ga je okarakteriziral za "sleparja". Kaj je povzročilo spor med škofom in njegovim dolgoletnim sodelavcem, iz zapisikov ni razvidno. Mogoče je botrovalo temu poklicno rivalstvo, saj je Hren v zadnjih letih pritegnil k delu kvalitetnejšega mojstra, ki je klesal kamnoseško in kiparsko zahtevnejše kose. Tlakovanje Marijine cerkve v Nazarjah je bilo najbrž zadnje Nimisovo delo za ljubljanskega škofa, čeprav mojstra zasledimo v Ljubljani še leta 1641.¹¹⁶⁶ Da bi zastavljeno delo dokončal, je Hren poklical v Nazarje kamniškega kamnoseka Jurija N. (mojstrovega priimka ni izpisal). Ta je skupaj s pomočnikom Mihaelom Adamičem tlakoval Marijino kapelo z zvezdasto oblikovanimi črnimi in belimi marmornimi ploščami, zunanjo Gabrijelovo kapelo ("Ante capellam") pa s štirikotnimi tlakovci.¹¹⁶⁷ S podobnimi malimi črnimi in belimi ploščami je mojster obložil tudi podija (stopnice) pri obeh oltarjih. Ob tej priložnosti se je škof z njim še pogodil, da bo napravil podoben podij tudi pri oltarju sv. Rešnjega Telesa v Gornjem Gradu, ki je, kot kaže, kljub vizitatorjevim opominom še vedno stal sredi cerkve.¹¹⁶⁸ V oktobru (1626) je Jurij delo v Nazarjah zaključil in prejel 68 fl 44 kr plačila.¹¹⁶⁹

Med mojstri, ki so sodelovali pri "nazareški hiši", je Hren leta 1626 omenil še kamniškega kamnoseka Anžeta Adamiča (Adamizha).¹¹⁷⁰ Ta je hkrati delal tudi v gradu Alttenburg. Za delo sta se pogodila že leta 1624, honorar mu je škof izplačeval po obrokih, v oktobru 1626 pa sta napravila obračun, katerega skupna vsota je znesla 234 fl 10 kr.¹¹⁷¹ Kamnoseško oblikovani stavbni deli lavretanske kapele, ki jih je najbrž oblikoval Adamič, združujejo tako kot sočasni v grajskih traktih renesančno temeljno formo z gotskimi detajli.

Kljub časovnemu sovpadu bi Adamiču, ki verjetno ni presegal obrtniške oblikovalne ravni, ne mogli pripisati kvalitetnih heraldičnih plošč nad severnim in južnim vhomom v kapelo. Plošča s škofijskim in Hrenovim grbom ter episkopalnimi insignijami, vzdana na severni strani, je opremljena s posvetilom: "D. N. IESV XPO: AC MAGNAE MATRI EIVS/ MARIAE SEMPER VIRGINI NAZARENIS et c./ OB SALVTEM VOTIS REDDITA(M): SE SVOSQ(VE) D D." Podobna na južni strani potrjuje, da je kapela posneta po lavretanski: "SACELLVM HOC NAZARETHANVM VETERI/ LAVRETANO, VT POTVIT, CONFORMATV: THOMAS/ IX. EPVS. LABAC. PIAE GRAT. ERGO V. P. A(N)NO SS. IVBILAEI/ M.DC.XXV."¹¹⁷² Dobro delo je E. Cevc pripisal "Trantnerjeve-mu mojstru".¹¹⁷³ Kipar je kompozicijo premišljeno uredil ter

sl.116

sl.117

plastično poudaril mitro in pastorage (s sudarijem), ki ju moremo po oblikah in bogatem okrasju primerjati s slikanimi insignijami v že omenjeni Hrenovi korni knjigi. Ravne jasne linije je razgibal z valovitim ornamentom nad napisnim delom plošče. V sredino ornamenta je vključil še zanj značilno angelsko glavico, nad katero je dopisal začetnici I(esus) + M(aria).

Omenili smo že, da je "Trantnerjev mojster" izklesal tudi Hrenov grb na Vrbovcu. Po kompoziciji in oblikovanju sodi v bližino nazarskih heraldična plošča v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu. Z njo je župnik in cerkveni komisar Andrej Tavčar leta 1626 zaznamoval novo župnišče, razen svojega pa je dal vanjo vklesati še škofijski in Hrenov grb ter običajne episkopalne insignije.¹¹⁷⁴ E. Cevc domneva, da je Tavčar posredoval mojstra Hrenu, saj sta bila tudi sicer zaupljiva prijatelja,¹¹⁷⁵ po času nastanka spomenikov bi utegnili biti tudi nasprotno, vsekakor pa velja, da je bil škof zlasti v teh letih dejavnije povezan s Slovenjim Gradcem.¹¹⁷⁶ "Trantnerjevemu kiparju" pripisuje E. Cevc tudi heraldično ploščo škofovega brata Andreja; danes jo hrani Narodni muzej v Ljubljani, nastala pa je leta 1628. S širokimi zavihanimi akantovimi listi spominja na Tattenbachov grb v Slovenskih Konjicah.¹¹⁷⁷ V povezavo s Hrenom postavlja E. Cevc še Stoperjev epitaf v Mozirju (1626), na katerem je razen kanonikovega izklesan tudi škofov grb.¹¹⁷⁸ Dela "Trantnerjevega mojstra", katerega delavnica je dosegla veliko geografsko razširjenost, srečamo tako v krogu Hrenove duhovščine kot tudi Hrena samega. Kipar je bil izurjen v svojem delu. Značilna zanj je urejenost in disciplina v kompoziciji, v zrelih delih pa tudi že zgodnjebaročni naglas. Nemara se je, po Cevčevi domnevi, okoli 1630 ali kakšno leto poprej preselil iz Ptuja v Slovenske Konjice,¹¹⁷⁹ kar bi utegnili povzročiti, da je odtlej sodeloval s škofom.

Leta 1626 je steklar iz Zalca Hannss Zyerer (Hans Zierer) zasteklil nazarsko kapelo in hkrati tudi okna v grajskem poslopju (Alttenburg),¹¹⁸⁰ saj so dela na obeh objektih dalj časa tekla vzporedno. Škof je zidavo in urejanje "nazarske hiše" budno spremljal. V pontifikalne protokole je zapisal, da so se v poletnem času (1626) zavzeto lotili dela; dokončali so že obok in lesene stropove, postavili zvonik in zakristijo, napravili strehe, tlakovali cerkev (znotraj in zunaj, torej kapelo in preddverje) s črnim in belim marmorjem, napravili vrata, zapahe in ključavnice ter železne mreže (na oknih), poskrbeli za slikarski in kiparski okras ter za zvonove, ki jih je Hren posvetil v čast Jezusu, Mariji in nadangelu Gabrijelu, ter uredili še druge stvari, tako da bo mogoče cerkev kmalu posvetiti.¹¹⁸¹ Kljub realnim Hrenovim pričakovanjem stavba vendarle ni bila tako hitro pripravljena za posvetitev. Dela so bila v glavnem zaključena šele jeseni 1627, ko je stavbar Francesco Donino za zidavo, obokavanje in druga zidarska opravila pri nazarskem svetišču, v Alttenburgu in v Gornjem Gradu prejel 140 fl honorarja.¹¹⁸²

V letu 1627 je bila kapela, kot kaže, popolnoma opremljena. Tej nalogi se je Hren že leta 1625 posvetil z veliko skrbnostjo. Jezuit p. Amigon mu je po p. Lovrencu za novo

ustanovo pridobil relikvije iz Loreta "ex domo sacra",¹¹⁸³ da bi bila cerkvena tako kar najbolj avtentična. Za kiparsko delo se je škof pogodil s kiparjem in rezbarjem Georgom Skarnosom, za slikarsko pa z Gerhardom Khrännom. Po doslej znanih podatkih sta se mojstra približno v tem času (1625) vključila v Hrenov umetniški krog, zdi pa se, da je vsaj Khränn prišel v Ljubljano že nekaj let poprej in morda tudi že opravil kakšno delo za škofa. Skarnos je oblikoval podobo nazareške Gospe po napotkih p. Amigona,¹¹⁸⁴ vzoroval pa se je bržčas po grafični predlogi. Jezuit je pohvalil njegovo kiparsko nadarjenost, saj je potrdil škofu, "da je kip blažene Device Marije tako sličen loretskemu, da podobnejšega še ni videl" in upa, da bo tak tudi Križani, ko ga bo rezbar dokončal. 24. novembra 1625 sta Skarnos in Khränn prejela plačilo za opravljeno delo.¹¹⁸⁵ Po škofovi notici je Khränn slikal podobo (kip?) Naše ljube Gospe in pozlatil Križanega, kar v tej zvezi morda pomeni le, da je polihromiral Skarnosove plastike, iz poznejših pisanih virov pa je mogoče sklepati, da je bil njegov slikarski prispevek za kapelo obsejnejši. V aprilu 1627 je Andrej sporočil bratu Tomažu, da bo slikar pohitel z delom pri slikah za nazareško kapelo ("die Tafln ad Nazaritanam Capellam"),¹¹⁸⁶ vendar umetnikovega imena ni omenil. Na Andrejevo sporočilo se bržčas navezuje pismo, ki ga je 17. julija 1627 poslal škofu v Gornji Grad ljubljanski oskrbnik Adam Clemendt. Ordinarija je obvestil, da se je zaradi dveh slik oglasil pri slikarju Gerardu, Nizozemcu po rodu ("Niderlender"), ki je obljubil obe dokončati v prihodnjem tednu.¹¹⁸⁷ 26. julija je Hren prosil oskrbnika, naj se takoj odpravi k slikarju Gerhardu (Erhardtju). Clemendt je našel podobi pravkar dokončani.¹¹⁸⁸ V oktobru (1627) je nato oskrbnik izplačal slikarju neki honorar, ni pa razvidno, na katero naročilo se ta navezuje.¹¹⁸⁹ V pisnih omenjeni podobi za nazarsko cerkev smemo s precejšnjo mero upravičenosti pripisati slikarju Khrännu, zdi pa se, da bi utegnile biti njegove tudi stenske slikarije v cerkvi in morda tudi risba loretske hiše v Hrenovih pontifikalnih protokolih.¹¹⁹⁰ Risba kaže, da je slikar bržčas po grafični predlogi oziroma božjepotni podobici posnel loretsko upodobitev prenosa nazareške hišice. Predlogo je dobil najbrž kar pri Hrenu, ki je že pred leti kupil od trgovca "sliko iz Loreta". Motiv se je uveljavil v Loretu šele v 15. stoletju in doživel več realizacij, eno najlepših prav gotovo v reliefu A. Sansovina na marmorni oblogi svete hiše. Hrenov slikar je zajel dogodek v hitri risbi s črnilom – nad hišico, ki jo v poletu neso stirje angeli (levi angel nosi oblačilo, ki se odpira v razširjajočem razporku),¹¹⁹¹ sedi v oblakih Marija z malim Jezusom, ki veselo stopica v njenem naročju in zmagovalno dviguje roko. Slikar je z večjo razgibanostjo figur presegel renesančni likovni izraz.

Cerkev "in colle turturum" je Hren skupaj z Marijinim oltarjem, v katerega je vložil kar 63 relikvij, posvetil 10. septembra 1628, čez nekaj dni, 14. septembra, pa je konsekriral še lopo oziroma kapelo ("Antecapellam") z oltarjem nadangela Gabrijela.¹¹⁹² Podatka o posvetitvi ni več vpisal v pontifikalne protokole. Za novo ustanovo je pri papežu Urbanu VIII. pridobil popolni odpustek,¹¹⁹³ s tem pa je

kmalu privabil v Nazarje množico romarjev. Bogato opremljena kapela - Hrenu jo je z darovi pomagal opremiti tudi cesar Ferdinand II.¹¹⁹⁴ - je v maju 1629 zmamila tatu, ki je skozi streho in zvonik vlomil v cerkev, škof pa je nato v silni jezi izrekel nad njim "véliko izobčenje".¹¹⁹⁵

Hrenovo cerkev, katere prvotno podobo kaže Buchheimov perspektivni zemljevid,¹¹⁹⁶ je sestavljalo več prostorskih enot - kapela (lopa) nadangela Gabrijela, Marijina kapela, zakristija in zvonik. Potem, ko so na griču postavili obsežnejše svetišče ("cui capella incorporet")¹¹⁹⁷ in samostansko poslopje, so zvonik in Gabrijelovo kapelo, ki se je z zamreženim oknom odpirala v nazareško hišico, krita pa je bila z lesenim stropom in opremljena z Gabrijelovim oltarjem, odstranili, ohranili pa so Marijino kapelo in zakristijo. sl.114

Nazareška hišica, v sklopu pozneje prizidane cerkve pravzaprav kapela za vélikim oltarjem, je majhna pravokotna banja-sto obokana prostornina z dvema simetrično postavljenima vhodoma v severni in južni steni. Njena notranja oprema (oltar in poslikava), pri kateri se je Hren gotovo zvesto držal loretskega zgleda, ni več prvotna. Za oltarjem se je še ohranila stenska niša (pozneje je bila z oknom povezana s samostansko kapelo), v kateri je sprva stal Marijin kip, pod njo je bil vgrajen v steno t.i. kamin ("Sacro Camino"), pred njim pa je bila nameščena menza. Nad oknom, ki je Marijino kapelo povezovalo z Gabrijelovo, naj bi visel Križani. Prostor so osvetljevale dragocene viseče svetilnice. Eno takšnih, iz 115 lotov srebra, je leta 1629 kot dar za Hrenovo loretsko kapelico naročil ljubljanski magistrat pri zlatarju Jacobu Wagnerju.¹¹⁹⁸ Po tradiciji naj bi prvotni Marijin kip, potem ko so ob koncu 19. stoletja postavili v nazareško hišico marmornat oltar, prenesli v vaško kapelico, ki stoji ob cesti v Gornji Grad. Čeprav je bila plastika, pri kateri so ob tej priložnosti napravili novo neproporcionalno glavo, v strokovni literaturi doslej datirana v 19. stoletje,¹¹⁹⁹ bi po domnevah B. Uršiča morda utegnila biti celo prvotno Skarnosovo delo. Marijino telo ni polnoplastično oblikovano, pač pa ima poenostavljeno formo v plašč stožčastega obrisa oblečene figure. Poudarjene vertikalne plašča umirjajo horizontalne izrezljane pasove (zaobljubljenih darov) s križi in redom zlatega runa. Ornamentika (predvsem diamantne oblike na pasovih in robovih plašča) sodi v dvajseta leta 17. stoletja, prav tako pa bi, kot misli B. Uršič, tudi brokatni vzorec na oblačilu, ki ga je zadnja neustrezna restavracija žal popolnoma zakrila, mogli primerjati s sočasnimi vzorci na usnju.

Desno od niše, v kateri je stala loretska Marija, je vhod v zakristijo. To je majhen križno-rebrasto obokan prostor, tlakovan z opečnatimi tlakovci s cvetličnimi vzorci (z letnico 1625), kakršne je Hren pri svojih ustanovah večkrat uporabil. Oba dela, zakristijo in kapelo, opasuje na zunanjsčini pristrešen talni zidec, zakristijo pa tudi zaobljen podstrešni fabijon. Hren se je sicer res potrudil, da bi bila "sveta hiša" v Nazarjah kar najbolj podobna loretski po merah, obliki in opremljenosti,¹²⁰⁰ kar sta mu ob obisku potrdila tržaški škof Scarlichi (1627) in vladni kancler Joannes Caspar a Dorrnsperg,¹²⁰¹ vendar sta stavbar in klesar kljub sl.119

natančnemu posnemanju italijanskega vzora v oblikovanju izhajala iz lokalne stavbarske tradicije (kar je bilo v splošnem značilno za severnoitalijanske mojstre), ki se na področju celinske Slovenije pač ni izražala s polnoplastično govorico. Tako je na primer, kakor je poudaril tudi B. Resman, zidarski mojster opustil plastično členitev v notranjščini kapele, kamnosek pa je renesančno formo portalov in oken združil s poznogotskimi detajli (posnel je robove pravokotnih portalov in polkrožnih oken). Na ta način sta mojstra pridala domač naglas obliki, ki sta jo sicer neposredno iz tujine presadila na naša tla.

Ker je nazareška cerkvena postala priljubljena božja pot in se je po pomenu kmalu mogla meriti celo z močno obiskanim Marijinim svetiščem v Novi Stifci pri Gornjem Gradu, jo je škof Scarlich¹²⁰² izročil v upravo frančiškane bosanske province. Redovniki so na griču zgradili samostan in do leta 1661 prizidali k lavretanski kapeli veliko svetišče, v katerem so se po poročilu iz leta 1673 "v trumah" zbirali romarji s Kranjske, Koroške in Stajerske.¹²⁰³ Hrenova "sveta" hiša je bila prvi posnetek loretske kapele na naših tleh in je celo v evropskem okviru sodila med njene zgodnje kopije. Postala je vzornica ter vzpodbuda za poznejše, ki so v 17. stoletju tudi pri nas postale zelo priljubljene, dasi se niso razvile v božjepotna središča.¹²⁰⁴

Ko je Hanns Sigismund Waagen izročil Hrenu zemljišče za novo ustanovo, mu je hkrati z njim podaril tudi hišo na griču ("Mayrhoft Haus"). Skof jo je že takoj namenil za romarje in poskrbel za njeno popravilo. Delo je prevzel Francesco Donino. V letu 1627 je stavbo v celoti obnovil, v seznamu opravljenih del pa je zapisal: "o renouato sudetta chassa posso dir tutta di nouo." Zraven je pristavil še interesantno notico: "tutta lopera fatta conforma al solito dil paesse," ki dokazuje, da se je v stavbarstvu zavestno, najbrž tudi na izrecno Hrenovo željo, prilagodil lokalni tradiciji. V istem seznamu je omenil še nekaj opravljenih del v Alttenburgu in v Gornjem Gradu, kjer je med drugim zaradi vlage poskrbel za odvodnjavanje pri kapeli sv. Uršule.¹²⁰⁵ V relaciji, ki jo je Hren leta 1629 poslal papežu Urbanu VIII., je med drugim poročal o nazarski cerkvi in se seveda pohvalil tudi s tamkajšnjim lepo urejenim hospicem za romarje: "pulcherrimam, pro hospitio peregrinorum, capacem et bene accomodatam domum assignavit."¹²⁰⁶ Stavba je vrisana

sl.114

v Buchheimov perspektivni zemljevid.

Oltar sv. Andreja v ljubljanski stolni cerkvi

V stolnici na odličnem mestu ob slavaloku prezbiterija (na severni strani) je pod baldahinom stal Andrejev oltar, ustanova Gašperja Lamberg.¹²⁰⁷ Hren je dal stari nastavek nadomestiti z novim. Za delo se je pogodil z Georgom Skarnosom, ki je prvič dokumentiran v Ljubljani leta 1624, ko si je pridobil meščanske pravice.¹²⁰⁸ V dvajsetih letih 17. stoletja je Ljubljana tako pridobila kar dva odlična rezbarja. Vsaj okrog leta 1620 (če ne že prej) naj bi se tod naselil goriski kipar Costa, ki je bil gotovo starejši in zato usmerjen še v tektonske renensančne oblikovne principe, za

njim Skarnos, za katerega ne vemo, od kod je prišel v naše kraje in kje je preživel učna leta. Skarnos, očitno nadarjen rezbar, je botroval tako prvim korakom kot tudi poznejšemu razvoju zlatega oltarja na naših tleh in je postal eden vodilnih mojstrov te rezbarske zvrsti. Prvi njegovi oltarji spadajo prav med "inkunabule" omenjenega tipa in so bili najbrž, tako misli E. Cevc, v obrisu bolj razgibani kot Kernov gornjegrajski nastavek.¹²⁰⁹ V splošnem velja, da se bo potrebno pri nadaljnjem raziskovanju bolj kritično ozreti na njegov oziroma njemu pripisan opus. Ze vsaj leta 1617 se je v Ljubljani naselil tudi rezbar Ludvik Schönleben,¹²¹⁰ vendar doslej še ni bilo mogoče zaslediti, da bi kakorkoli sodeloval s Hrenom.

Oltar sv. Andreja je Skarnos izrezljal v letu 1625.¹²¹¹ Gerhard Khränin je nato izdelek lepo ("schöne") pozlatil, steno zraven oltarja in gotski baldahin nad njim pa je ornamentalno poslikal ("zyerlichen gemälde"). Za delo je po pogodbi prejel 63 gld.¹²¹² Rezultat sodelovanja rezbarja in slikarja, ki smo ju tudi v Nazarjah srečali pri skupnem delu, je bil nedvomno zlati oltar zgodnjega tipa. Zaživel je najbrž v mirnem sožitju s starim baldahinom, ki ga Hren ni odstranil, čeprav se je odločil za moderno oblikovan nastavek. Prekrivalo nad oltarjem ("capocielo"), bodisi kamnitno oziroma marmornato bodisi opečnato ali iz platna, je bilo po Borromejevih instrukcijah celo priporočeno, saj naj bi varovalo oltar in duhovnika pred umazanijo.¹²¹³ Vse potrebno zidarsko delo pri Andrejevem oltarju je postoril Francesco Donino ("oder Abundio") - napravil je ("seüberlich") novo menzo, izdelal stopnice ob oltarju in položil opečnat tlak. Ob tem je Hren v koledarski notici potožil, da ga je prevaral izdelovalec dvobarvnih opek z Iga, ker mu je prodal tlakovce slabe kvalitete.¹²¹⁴

Z oltarjem, ki je bil po Scarlichijevih besedah "Icône nouo eleganter confecto et decorato",¹²¹⁵ se je ljubljanski škof lepo oddolžil bratovemu svetniškemu patronu. Toda kmalu potem, ko ga je postavil in posvetil (posvetitve ni vpisal v pontifikalne protokole), je zaradi beneficija zašel v spor s Petrom Lovšom (Lousha). Ker se je ta zaradi škofovega posega pritožil, je Hren dunajskemu nunciju Karlu Caraffu opravičil svoje dejanje z navedbo, da Lovša pri oltarju že dolgo ni maševal in tudi ni zanj skrbel, zato bi se bil brez njegovega (Hrenovega) prizadevanja gotovo podrl. Podobno je v svojo obrambo zatrdil tudi pičenskemu škofu, ki je bil določen za razsodnika v sporni zadevi.¹²¹⁶

Oltar sv. Marije Magdalene v stolnici

Oltar sv. Marije Magdalene, ki ga je v 15. stoletju dal postaviti v stolni cerkvi Sigismund Sebrich,¹²¹⁷ je bil sprva nameščen v ladji ob severni steni. Ker so meščani pozneje na tem mestu sezidali kapelo sv. Jurija, je škof določil, naj ga prestavijo na prostor nekdanjega Jurijevega oltarja, pod kamniten gotski baldahin na južni strani ob slavoloku prezbiterija. Star Magdalenin oltarni nastavek je dal Hren že leta 1626 nadomestiti z novim. Izrezljal ga je Georg Skarnos, ki se je gotovo potrudil, da je oblikoval

ustrezen in likovno enakovreden pendant Andrejevemu oltarju. Umetniku je škof izplačal več denarnih obrokov,¹²¹⁸ ob koncu pa je pristavil, da mu bo zadnji znesek (25 fl) poravnal, ko si bo izdelek, "artificiose ac pulchre laboratum", ogledal. Mojster je ostanek prejel šele v juliju 1627, za nameček pa je dobil še tri mernike zita.¹²¹⁹ Kot kaže, je bil rezbar "Skarnossik" - tako ga je poimenoval v eni od koledarskih notic - Hrenu zelo pri srcu, navduševala pa ga je najbrž tudi njegova umetniška spretnost.

Za to, da je bil oltarni nastavek odet v blišč in sijaj pravega zlatega oltarja, je poskrbel ljubljanski slikar Elias Wolff. Za pozlato in polihromacijo je prejel v dveh obrokih 81 fl honorarja,¹²²⁰ zadnjo vsoto pa mu je Hren obljubil izplačati šele po ogledu umetniškega dela. Iz škofove notice ni razvidno, ali je bil v tem času na delu v stolni cerkvi še Elias Wolff st. ali že Elias ml. Ta je sicer sodil med najboljše in najslavnejše umetnike v mestu,¹²²¹ vendar velja ob tem poudariti, da so v tedanjih ekonomsko neugodnih razmerah tudi boljši mojstri poprijeli za vsakršno delo.

Tako kot Andrejev je tudi Magdalenin oltar ugajal škofu Scarlichiju, ki je ob vizitaciji (1631) o njem zapisal: "Altare D. M. Magdalenae dicatum, Icone ornatum nouo, et pulchre depicto ac deaurato."¹²²²

Polihromacija in pozlata Kernovega oltarja v Gornjem Gradu

Véliki oltar v gornjegrajski kolegiatni cerkvi je že dobro desetletje čakal na barvni okras. Na Martinovo leta 1624 se je Hren pogodil z dolgoletnim sodelavcem Kristofom Weissmannom, da ga bo za 200 fl honorarja pozlatil in polihromiral ("verguldet vnd illuminirt").¹²²³ Skupaj z Weissmannom se je za enak delež 200 fl pogodil za delo, ki ga moremo prav tako povsem utemeljeno povezati s Kernovim nastavkom, tudi slikar Peter Steydler ("Mahler zu Oberburg").¹²²⁴ Po plačilu sodeč sta oba mojstra pri oltarju enakopravno sodelovala. Pomagal jima je Kristofov sin Peter, ki je trl barve,¹²²⁵ o njegovi morebitni nadaljnji umetniški poti pa doslej ne vemo ničesar. Polihromacija in pozlata oltarja je bila v veliki meri, bržkone pa že v celoti, zaključena v letu 1625, vendar so z njo morda povezana tudi izplačila, ki jih je Weissmann prejel še v januarju in marcu 1626.¹²²⁶ Slikarja sta reliefe poslikala realistično. Delo sta tehnično dobro opravila.¹²²⁷

Epitaf škofa Sigismunda Lamberga v Gornjem Gradu

sl.107

Leta 1625 je Hren v gornjegrajski cerkvi postavil temnosiv apnenčast ("ex marmore nigro") epitaf prvemu ljubljanskemu škofu Sigismundu Lambergu (umrl 1488).¹²²⁸ Vzdati ga je dal v prezbitერიj na evangeljski strani.¹²²⁹ Po zasnovi je Lambergov figuralni epitaf naprednejši od Textorjevega, čeprav je tudi tu umetnik obliko namerno historiziral. Umrlega ni več predstavil leže oziroma stoje, temveč ga je zajel v poklicni dejavnosti - škof dostojanstveno sedi na poševno v prostor pomaknjeni katedri, v levici drži pastora-

le, z desnico blagoslavlja. E. Cevc opozarja, da je sedeči lik umrlega novost, ki je bila prej pridržana vladarskim portretom. Na spomeniku, ki je manj enovit od Textorjevega, se družijo gotske (gotska listnata vitica na okviru epitafa in gotski krogovični motiv na sicer renesančno oblikovanem prestolu) in renesančne prvine, slikarski in plastični elementi. Kipar je celoto poenostavil, hkrati pa jo je razdrobil tudi v številne nadrobnosti.¹²³⁰ Skupni vtis umetnine, v kateri je mojster združil tako različne in celo nasprotni si elemente, je manierističen. Skofov obraz se zdi sicer časovno moden, vendar ga je umetnik utegnil posneti po nekem avtentičnem Lambergovem portretu.¹²³¹

V koledarju za leto 1625 Hren Lambergovega epitafa ni omenil. Ker je bil ponavadi vesten pri zapisovanju, je mogoče, da je podatke o kiparju in izplačilih notiral že prej v koledarskih zapiskih, ki se niso ohranili. O mojstru, ki je v kamen izklesal podobo prvega ljubljanskega škofa in najbrž po Hrenovem naročilu napravil še marsikaj drugega, ostajajo doslej le domneve. E. Cevc nakazuje, da bi ga mogoče smeli iskati v kiparju Mathesu Püchlerju;¹²³² ta je bil v marcu 1624 dokumentiran v računih gornjegrajskega gospostva, ko je prejel neki honorar in jelenjo kožo, podatek iz novembra pa sporoča, da je napravil škofovske epitafe ("... so die Bischoffliche Epitaphia gemacht").¹²³³

Kapela in oltar Marijinega vnebovzetja v ljubljanski jezuitski cerkvi

Jezuitsko šentjakobsko cerkev v Ljubljani so opremili se le dobro desetletje po posvetitvi. Na pomlad 1625 so bile skoraj v celoti urejene in okrašene stranske kapele (te so ponujale priložnost za postavitev večjega števila stranskih oltarjev), katerih prvo na desni (evangeljski strani) je v čast "Naši ljubi Gospe vnebovzeti", kakor se je imenovala Marijina bratovščina v jezuitskem kolegiju, ustanovil škof Hren in v ta namen določil 2000 fl iz lastninske pravice do Urbaničevega premoženja.¹²³⁴ Namesto vsote, ki jo je določil škof, se je rektor jezuitskega kolegija p. Nikolaj Jagniatovius dogovoril z vdovo in hčerko po Urbaniču le za znesek v višini 1200 fl. S tem je Hrenov prispevek zmanjšal in izenačil z zneskom, ki ga je za svojo ustanovo namenil stiški opat Reinprecht. Hren z ravnanjem jezuitov ni bil zadovoljen. Čeprav so mu obljubili, da bodo s podarjenim denarjem "njegovo" kapelo uredili, je leta 1625 razočaran ugotovil, da obljube niso držali. Zaradi zapletov z redovniki¹²³⁵ se je Hren sam vnovič pogodil z rezbarjem Costom za oltar Marijinega vnebovzetja. Costa je izrezljal oltarni nastavek, ga pozlatil in opremil z napismi. Skof mu je v več obrokih do novembra 1625 izplačal 124 cekinov, 4 cekine, ki mu jih je bil po pogodbi še dolžan, pa je obljubil dodati še le potem, ko bo tudi napise dopolnil "po njegovi želji".¹²³⁶ Ker je Hren kapelo z oltarjem (menzo?) posvetil skupaj z drugimi že spomladi 1625, se zdi, da nastavek ob konsekraciji še ni bil postavljen ali vsaj še ne popolnoma dokončan.

Oltar Marijinega vnebovzetja utemeljuje vablljivo domnevo, da bi utegnil biti delež Giovannija Battista Costa v

sl.82a
-82b

ljubljski jezuitski cerkvi še precej večji od arhivsko izpričanega, s tem pa bi se nam morda nekoliko jasneje nakazala tudi smer, v katero so se na področju kiparske umetnosti orientirali jezuiti. Razen Marijinega za šentjakobsko cerkev bi bržkone v Costov opus smeli prišteti še kak rezljani oltar, ki je nastal po škofovem naročilu ali z njim v ožji zvezi, čeprav pisani viri izrecno o tem ne govorijo.

Potem, ko je bilo v maju 1625 sklenjeno premirje s Turki, je Hren 1. junija pri ljubljanskih jezuitih vodil zahvalno bogoslužje. Kot bi se bil ob dogodku spet ogrel za boje s heretiki, je zaključil, da je krivoverce vsekakor potrebno zatreti, ker so hujši od samih Turkov.¹²³⁷ Škof je budno spremljal dogajanja v svetu in čeprav ga je zmeraj bolj trla bolezen, se je še vedno pogajal za škofijsko tiskarno in naročal umetniška dela.

Oltar na Uršlji gori

V Hrenov umetniški krog je gotovo sodil tudi rezbar, ki je leta 1626 v sodelovanju z mizarjem in slikarjem postavil v cerkvi na Uršlji gori oltar sv. Jerneja, Jurija in Uršule.¹²³⁸ Ličen oltarni nastavek, okrašen z rezbarijami in slikami ter poplemeniten z zlatom in srebrom, je dal na prošnjo tamkajšnjih ključarjev postaviti Hren na svoje stroške. Za delo je mizar terjal 12 fl, rezbar 21 fl in slikar, ki je izdelek tudi pozlatil, 40 fl.

Delo mizarja Spechta

29. decembra 1625 je ljubljanski mizar in podobar Hanns Specht spet zastavil delo za škofa.¹²³⁹ Ljubljanski ordinarij naročila ni nadrobneje omenil, zato lahko le ugibamo, ali je Specht skupaj s pomočnikoma Krizantom in Jeremijem opravil zanj le preprosta mizarska dela ali pa je postavil kak oltarni nastavek. Mogoče bi smeli z njim povezati oltar kužnih patronov sv. Fabijana, Boštjana, Roka in angela varuha, ki ga je dal postaviti Hren v gornjegrajski kolegiatni cerkvi - k četrtemu slopu v ladji na levi strani - potem, ko je kuga leta 1624 spet morila po ljubljanskem in kamniškem okolju.¹²⁴⁰

Zlatarski izdelki

Hren se je tokrat (1625) spet oglasil v Kamniku, to pot pri mojstru Melhiorju Mallizhu. Ta mu je izdelal in pozlatil kelih, pateno in ablucional, pozneje pa je "meysterlich vnd sauber" popravil še poškodovano šatuljo, jo na vseh straneh okrasil z modrimi, rdečimi in zelenimi dragimi kamni ter zaznamoval s srebrnim grbovnim ščitkom.¹²⁴¹

Coronaeum v Trstu

Med zadnje obsežnejše Hrenove ustanove sodi razen Marijine cerkve v Nazarjah tudi vila Coronaeum v Trstu. Hren se je v pozni življenjski dobi odločil, da bo, podobno kot pred leti za ljubljansko, ustanovil počitniški dom tudi za tržaške jezuite. Zamisel o pristavi (vili) v tržaškem predmestju se mu je verjetno porodila leta 1622, ko je v Trstu posvetil

škofa Scarlichija in obiskal jezuitski kolegij, v katerem je med prvimi patri, ki so se naselili v mestu leta 1619, deloval tudi njegov nekdanji gojenec p. Peter de Fabris.¹²⁴²

Za novo ustanovo je škof najprej preskrbel zemljišče. V ta namen je blizu morja kupil tri vinograde. Za prvega je leta 1623 odšel p. Petru de Fabris 1000 fl, pozneje jih je dodal 100 in nazadnje pristavil še 250 fl za nakup drugih dveh.¹²⁴³ 27. februarja 1626 se je s p. Petrom, ki je bil tedaj oskrbnik kolegija, dogovoril o zidavi Coronaeuma. Obljubil je, da bo na zemljišču ob morju na svoje stroške postavil dom z refektorijem, vinsko kletjo in kapelo. Za gradnjo je namenil 500 ducatov (666 fl 40 kr), vse, kar bo potrebno za realizacijo načrta, pa naj oskrbita p. Peter in rektor tržaškega kolegija. Na račun ustanove je tedaj izplačal jezuitom 100 fl,¹²⁴⁴ pozneje jih je dodal še 100 in 166 (skupaj 366 fl), nato pa si je v koledar zapisal, da dolguje redovnikom še 300 fl.

V avgustu 1626 je p. Peter sporočil škofu, da zidava poslopja živahno napreduje. Pozidali so prvo etažo in drugo že skoraj do strehe. Kapelo bodo začasno prekrili s preprosto streho in jo v kratkem času uredili za bogoslužje. Prehodno bodo maševali na portatilu, nad oltarjem pa so v spomin zapisali: "Molite za ustanovitelja Coronaeuma ljubljanskega škofa Tomaža Hrena." Potrebujejo kelih in mašna oblačila, zato prosijo za obljubljenе darove, vendar pristavljajo, naj Butalič še ne pošilja v Trst slike in zvona, ker ju bodo namestili v kapelo šele potem, ko bodo napravili trdno streho. Na praznik sv. Klare so na fasado, ki je obrnjena proti mestu, vzdali heraldično ploščo s Hrenovim in škofijskim grbom ("insignia ambo") in jo zasilno zavarovali z lesenim nastreškom.¹²⁴⁵

V poročilu omenjeno kamnitno heraldično ploščo, ki so jo vzdali na fasado Coronaeuma, je izklesal ljubljanski rezbar in kipar ("Pildhaver" - termin zaznamuje kiparja v splošnem pomenu) Georg Skarnos. Hren mu je za delo že v zadnjih dneh marca 1626 izplačal honorar.¹²⁴⁶ Podatek je pomemben zlasti zato, ker nakazuje, da Skarnos ni bil samo odličen rezbar, temveč se je ukvarjal tudi s kamnoseškimi deli. Čeprav pisani viri o drugih kamnitnih umetninah ne poročajo, Hrenove trzaskе insignije bržčas niso bile njegov edini klesani izdelek. E. Cevc pomenja Skarnosov opus z delom kiparja, ki je izklesal epitaf Hansa Balthasarja von Burgstal (iz grajske kapele v Krupi, danes v Belokranjskem muzeju v Metliki) in ga uvršča v bližino epitafa Stefana Jeršetiča v Skočjanu pri Novem mestu.¹²⁴⁷ Skarnosovo mojstrstvo v kamnoseštvu potrjuje pohvala, ki jo je p. Peter de Fabris leta 1629 zapisal v pismu ljubljanskemu škofu, češ "da Trst še nikoli ni videl takšnih insignij, ki bi se mogle primerjati s Hrenovimi na Coronaeumu".¹²⁴⁸

13. decembra 1626 je p. Peter prišel k škofu v Gornji Grad. Hren mu je tedaj za ustanovo izplačal 150 fl, izročil pa mu je tudi dragoceni srebrni pozlačeni kelih v vrednosti 100 fl, ki ga je sicer sprva namenil za Nazarje, in druge potrebne liturgične predmete.¹²⁴⁹ V koledar si je zapisal, da mu odslej do izpolnitve vseh obljub za novo ustanovo ostaja le še 150 fl dolga "et sic quiescere Plato iube-

bit".¹²⁵⁰ Zadnji znesek je poravnal jezuitom v marcu naslednje leto (1627), ko ga je obiskal tržaški škof Scarlichi.¹²⁵¹ Po skupnem seštevku so stroški za tržaški Coronaem krepko presegle vsoto 2100 fl.¹²⁵² Vendar Hren še vedno ni počival. 6. julija 1627 je iz Gornjega Gradu poslal v Coronaem oltarni nastavek ("palam") oziroma oltarno sliko za tamkajšnjo kapelo. Posvetil jo je v čast blaženi Devici Mariji, Katarini, Luciji, Uršuli in drugim (svetnicam?). V koledarskih noticah je omenil, da je bila podoba "zelo lepa" in je ugajala,¹²⁵³ o avtorju pa ni zapisal ničesar. Ker je sliko Marije s svetnicami poslal iz gornjegrajske rezidence, kjer je imel svojo "dvorno" ekipo umetnikov, bi mogli sicer pomisliti na "dvornega" slikarja Petra Steydlerja, ki je ob škofu ostal vse do smrti, vendar bi po virih samih podobo prepričljiveje atribuirali Kristofu Weissmannu; ta je 6. maja 1627 za neko delo prejel 12 fl honorarja, nato 2 fl in spet 20 maja 10 fl "za delo za tržaški Coronaem", oskrbnica pa mu je k vsoti primaknila še 5 fl.¹²⁵⁴

V avgustu 1629 je p. Peter de Fabris pisal škofu Hrenu laskavo pismo, v katerem ga je imenoval "najboljšega kneza, očeta in patrona Trsta" ter izrazil željo, da bi bilo njegovo ime tako kot v Coronaemu nesmrtno tudi v obzidjih mesta. Potem je nadaljeval, da je Evfrazija de Bonomo,¹²⁵⁵ opatinja v tamkajšnjem benediktinskem samostanu, že pred leti v Benetkah kupila orgle, ki bi jih s Hrenovim privoljenjem želel kupiti za deset mernikov pšenice. V tej zvezi je prosil: "Itaque si Celsitudini Vestrae Ill.mae placet, occasio bene merende de Doctrina Christiana ad quam plurimos utriusque sexus allicit dictum Organum, addat suum solitum fiat, et per suos pictores (quia hic nullus est pro nunc) in perpetuum rei memoriam, ut notatur uel melius quid dignetur in bona tela curare depingi."¹²⁵⁶ Pismo potrjuje, da škof ni pošiljal v Trst le umetniških del, temveč tudi svoje slikarje.

Plastike za oltar sv. Benedikta

V maju 1626 se je Hrena spet lotila bolezen. V smrtnem boju se je zatekel k loretski in nazareški Materi božji. Po daljšem zdravljenju v Alttenburgu so se mu povrnila moči in kmalu ga spet srečamo sredi škofovskega dela, ki ga je še vedno povezoval z nezmanjšanimi umetnostnimi ambicijami. Z naročilom se je tokrat vnovič obrnil na mojstra Skarnosa. Ta mu je na jesen 1626 izrezljal tri plastike za oltar sv. Benedikta - opata Benedikta, opata Bernarda in sv. Avgušтина.¹²⁵⁷ Plastike bi utegnile biti namenjene za gornjegrajski oltar, ki so ga svojemu ustanovitelju v čast postavili v cerkvi že benediktinski menihi.

Epitaf Hrenove matere

Leta 1626 je Hren naročil Eliju Wolffu - v tem primeru še ne moremo jasno ločiti opusov Elija st. in Elija ml. - slikan epitaf za svojo mater,¹²⁵⁸ ki je bila pokopana pri Sv. Petru v Ljubljani. Ker je bilo šempetrsko pokopališče obzidano in so bili nagrobni spomeniki v pokritem obhodu (portiku) zavarovani pred neposrednimi vremenskimi neprilicami,¹²⁵⁹ je bilo pač mogoče namestiti vanj slikano tablo.

Za epitaf je Hren izbral motiv Zadnje sodbe (morda v načinu gotske retrospektive), ki vsebinsko naglaša pomen in potrebnost dobrih del. Motiv je živel sicer tudi v protestantski umetnosti, vendar je v njenem okviru imel drugačen vsebinski poudarek.¹²⁶⁰ Protestantski nauk, da nas more zveličati "sola fides", je namreč Hren v pridigah odločno zavračal s trditvijo: "fides, quae non habet opera, mortua est."¹²⁶¹

*Slike za véliki oltar v jezuitski
šentjakobski cerkvi*

Véliki oltar v ljubljanski šentjakobski cerkvi so jezuiti načrtovali, postavili in dopolnjevali več let (sprva so najbrž ohranili stari oltar). V času med 1612-1621 je N. Čandek daroval v ta namen precejšnjo vsoto denarja,¹²⁶² gmotna sredstva za oltarne slike pa je rektor ljubljanskega kolegija Albert Ocyckj naprosil pri nekem Rasschawerju. Jezuiti so naročili slike pri Gerhardu Khrännu. Skof Hren je 5. januarja 1627 za umetnika dodal k vsoti 30 fl.¹²⁶³

Khränn je naslikal za oltar tri podobe (tridelno sliko?), ki so glede na patrocinijske cerkve bržčas predstavljale sv. Jakoba st., Volbenka in Ignacija. Čeprav o njegovem slikarstvu ne vemo skorajda nič otipljivega, moremo sklepati, da umetnostno ambiciozni redovniki gotovo niso posegli po nekvalitetnem mojstru. Slikar, po rodu Nizozemec, je slogovno najbrž izhajal iz nizozemskega realizma, s svojim delom pa je bržkone prispeval viden delež k raznolikosti likovnih tokov Hrenovega časa.

Slika sv. Cecilije pri celjskih kapucinih

V februarju 1627 je Hrenov dolgoletni sodelavec Kristof Weissmann dokončal tri podobe - sliko Ribolov sv. Andreja in Tomaža ter dve oltarni platni za celjske kapucine.¹²⁶⁴ Četudi motivno ne omenja kapucinskih slik, škofova notica v koledarju utemeljuje Weissmannovo avtorstvo oltarne podobe sv. Cecilije iz leta 1627. Pomanjkanje primerjalnega gradiva sicer preprečuje, da bi mogli atribucijo popolnoma potrditi, vsekakor pa jo vsaj delno osvetljuje datacija slike (1627), Hrenov in škofijski grb z napisi, ki dokumentirajo, da je delo nastalo po Hrenovem naročilu, in morda govori temu v prid tudi to, da je Weissmann že pred leti naslikal isti motiv, oltarno sliko sv. Cecilije, po naročilu Andreja Hrena.

Čeprav v znanih Hrenovih naročilih ni opaziti, da bi kot škof zasledoval kak poseben, določen ikonografski program, so vendarle med njimi prioritete na "Cerkev" ubrane teme in svetniki, ki jih je posebej častil, to pa so bili zlasti nanj in na njegove domače vezani svetniški patroni (Tomaž, Andrej, Uršula), razen teh pa je imela poudarjeno mesto tudi sv. Cecilija. Hren, ki je z veliko pozornostjo skrbel za cerkveno glasbo, je namreč posebno častil tudi njeno svetniško zavetnico. Cecilijino življenje je dobro poznal po Zlati legendi oziroma njenih redakcijah, kar je mogoče razbrati iz njegovega načrta za likovno opremo knjižice, ki jo je podaril Ceciliji Renati, poučen pa je bil tudi o dogodkih v Rimu, kjer so odkrili svetničino truplo prav v tistem času, ko je bil v Gradcu posvečen v škofa.

Češčenje sv. Cecilije sega daleč v zgodnjo krščansko dobo, upodobitve te svetnice pa so se pomnožile šele pozneje v gotskem času. Umetniki so jo ponavadi zaznamovali z mučeniško krono, s palmovo vejico, s križem ali s knjigo, od 14. stoletja dalje pa tudi z vencem iz vrtnic in lilij. Po legendarnem izročilu, ki pripoveduje, da je že v tem življenju poslušala nebeško glasbo in v svojem srcu prepevala Gospodu, je v 15. stoletju postala patrona cerkvene glasbe. Odtlej so jo radi upodabljali tudi z orglami in drugimi glasbili, tem pa so se v 16. stoletju pridružili še lutnja, triangel, bas, violončelo in harfa. Glasba, ki naj bi imela močan etični vpliv, se je v Cecilijinem življenju tako povezala z devištvom, da je T. H. Connolly, ki je njeno zgodbo navezal na neoplatonizem, pokazal na podobnost krščanske svetnice z deviško boginjo Ateno, kateri sta atribuirani modrost in glasba.¹²⁶⁵ Po letu 1599, ko so v Rimu v želji po dokazu avtentičnosti odprli svetničin sarkofag in našli v njem nestrohnjeno truplo, je češčenje sv. Cecilije močno poraslo. Dogodek je vzbudil veliko pozornost, k njegovi popularizaciji pa so prispevali pomemben delež tudi umetniki. Kipar Stefano Maderna je bežno vizijo vklesal v marmor. Telo mlade svetnice v dolgem oblačilu je upodobil v položaju, v kakršnem je izdihnila po tridnevni agoniji. Na vratu je poudaril tri rane, ki jih ji je bil zasekal krvnik, ko ji je nasilno utrgal mlado življenje. Tudi simbolične govornice rok ni prezrl. Cecilija še v smrti izpoveduje vero v troedinega Boga, saj so njene roke obmirovale v trenutku, ko je v znamenje sv. Trojice dvignila tri prste desnice in en prst na levi roki.¹²⁶⁶ Takoj po presenetljivem dogodku je mrtvo Cecilijo v grafiki upodobil slikar iz kroga Marc-Antona Raimondija,¹²⁶⁷ pa tudi drugi umetniki so se lotili istega motiva. Prizor se je z grafičnimi upodobitvami hitro razširil po Evropi in osvežil ter dopolnil že znane ikonografske motive te priljubljene svetnice.

sl.120

Celjska slika sv. Cecilije združuje več svetničinih atributov, ki zaznamujejo njeno devišstvo, mučeništvo in patronat. Vsi elementi so povezani v enoto. Lik svetnice v ospredju in prizor njenega mučeništva v ozadju se zlivata v en sam dogodek v krajini, le medaljon z mrtvo Cecilijo je likovno oddeljen in s tem posebej naglašen. Osrednji motiv slike je bogato oblečena žena, ki sedi pred krajinsko določenim ozadjem, v desnici drži venec iz rdečih in belih cvetov, v levici pa palmovo vejico. V naročje je položila pesmarico, ob desno nogo prislonila meč, ki ji je zadal mučeniške rane, levo nogo je položila na dve knjigi, iz tretje, ki leži razprta na tleh, pa je moč prebrati antifono, s katero jo slavi Cerkev na njen praznik: "CANTANTIB/ ORGANIS/ CAECI /LIA DOMINO/ DECANTABAT Dicens/ FIAT COR MEUM/ IMMACULATUM/ UT NON CONFUN/DAR." Okrog Cecilije so razvrščena glasbila: portativ, lutnja, čelo, violina in rogovi. V ozadju na levi za mogočnim stebrom se odpira pogled na mesto Rim, ki ga opredeljuje kupola z laterno in visok obelisk. V pokrajini na desni strani je zbrana gruča vojakov. Sredi med njimi v vroči kopeli kleči Cecilija, zraven nje pa stoji rabelj, ki bo vsak čas zamahnil z mečem. Mučeniški prizor opazujejo trije gledalci, najbrž Amahij s spremstvom. V spodnjem delu

slike dva angela držita ovalno kartušo, v kateri je upodobljena mrtva svetnica. Leži v gričevnati pokrajini in zdi se, kot da bi s prekrižanimi rokami hotela simbolizirati križ oziroma trpljenje. Drža rok ni povsem avtentična, vendar podoben motiv srečujemo tudi pri italijanskih umetnikih; tako jo je na primer kmalu po najdenju trupla naslikal Francesco Vanni. V spodnjem levem vogalu celjske podobe je umetnik naslikal Hrenov grb z njegovo devizo T.L.A.P. (Terret labor, aspice praemium), v desnem vogalu pa grb ljubljanske škofije in začetnice THO E.L. (Thomas, Episcopus Labacensis). Slika je datiral; letnico 1627 je zapisal ločeno na levi in desni strani.

V sliki so združeni heterogeni slogovni elementi, gotški, renesančni in manieristični. Umetnik je zgradil podobo v visokorenesančni trikotniški kompoziciji, dodal je nekaj manierističnih detajlov, gotske spomine pa je ohranil v dekorativnih gubah svetničinega oblačila. Nanje je opozoril že F. Stelè, ki je o Ceciliji zapisal, da sicer njen "lepotni ideal in oblika popolnoma zapuščata gotiko", toda gotske sledi so ostale v "dekorativni, svojevoljni, ornamentalnemu principu podrejeni grupaciji gub ob levi nogi".¹²⁶⁸ E. Cevc je ugotovil, da se je umetnik pri slikanju oprl na grafično predlogo. Kljub posnemanju pa je vendarle vnesel v sliko osebno noto. Odsev gotskih form bi utegnil prineesti s Koroške, kjer se je gotika v začetku 16. stoletja posebno bogato razcvetela in se je prav zato mogla tudi pozneje uveljaviti kot aktivna dediščina, poznal pa je tudi italijansko umetnost, saj se je v barvah, zlasti v rdečkastih in zelenkastih refleksih približal beneškim slikarjem.¹²⁶⁹ Barv seveda ni nanašal tako pastozno in mehko in like je po severnjaško zaprl s trdno konturo. Tudi v krajinskem vzdušju na sliki je skušal slediti beneškim zgledom. Za Cecilijo je izbral visokorenesančno umirjen lepotni tip. Glasbila, ki jih je razmestil okrog nje, zbuja asociacijo na tihožitja bergamskega slikarja Bartolomea Bettera.¹²⁷⁰ Z njimi je sicer začrtal temeljne dimenzije prostora, vendar perspektivi še ni bil povsem kos. V sliko je vnesel tudi nekaj manierističnih form in pokazal interes za upodabljanje kozmosa (griči, bassanovska mestna veduta). Čeprav je podoba pravokotna, je kompozicijo v zgornjem delu polkrožno zaključil, v vogalna segmenta pa naslikal krilati angelski glavici z zaprtimi očmi (angelski glavici v oglih sta tipičen dodatek 17. stoletja). V spodnji del je dostavil ovalno kartušo. Kljub temu, da je slikar predvsem sledil predlogi, v osebem slogu pa bi mu v marsičem mogli očitati konservativnost, je vendarle mogoče priznati, da je znal zliti različne stilne elemente ter prvine severa in juga v umirjeno harmonijo. S tem pa njegovo delo kljub pomanjkljivostim dosega umetniško kvaliteto. Njegov slog sodi v okvir alpskega oziroma srednjeevropskega manierizma, odlikuje ga za koroško umetnostno ozračje značilna liričnost, primešan pa mu je tudi močnejši beneški vpliv. Kje je Weissmann obogatil svoj slikarski izraz z beneškimi, italijanskimi elementi, ne vemo, skorajda pa ni verjetno, da bi jih sprejel po graškem Pietru de Pomisu. Gradiiva, ki bi ga lahko pomerjali ob tem delu, trenutno ne poznamo niti doma niti na tujem, zato doslej ostaja celjska

slika sv. Cecilije osamljena umetnina. Oltarni platni za celjske kapucine, ki jih je Weissmann dokončal leta 1627, sta bili najbrž namenjeni za oratorij ali za kapelo v redovni cerkvi. Da bi bila slika sv. Cecilije že tedaj nameščena v veliki oltar, ni verjetno, ker je Hren v ta namen že leta 1613 naročil Plainerju oltarni poliptih. V umetnostnozgodovinski stroki je podoba prav na podlagi tega naročila dolgo veljala za domnevno Plainerjevo delo,¹²⁷¹ vendar je raziskovalce vedno motil dolg časovni presledek med naročilom in njegovo realizacijo ter seveda slogovna primerjava s petrovskim oltarjem.¹²⁷² Ob tem so tudi poudarili, da slika sv. Cecilije po kvaliteti presega signirana Plainerjeva dela,¹²⁷³ proti njegovemu avtorstvu pa govore tudi zgodovinska dejstva, saj po doslej znanih podatkih umetnika po letu 1622-1623 ne zasledimo več v naših pisanih virih.

Oltar sv. Rešnjega Telesa v Gornjem Gradu

Sredi kolegiatne cerkve pod stopnicami kora je gornjegrajska bratovščina sv. Rešnjega Telesa imela svoj oltar. Hren ga, kot kaže, kljub vizitatorjevim navodilom ni dal odstraniti, čeprav je po novih liturgičnih predpisih stal na "neprimernem mestu",¹²⁷⁴ temveč se je leta 1626 s kamniškim kamnosekom Jurijem celo pogodil za nov tlak "ob oltarju sv. Rešnjega Telesa sredi gornjegrajske cerkve".¹²⁷⁵ V istem letu (1626) je Hrenov "dvorni" (gornjegrajski) trgovec Adam Cortolazh za bratovščinski oltar podaril nov antependij,¹²⁷⁶ Hren pa se je odločil, da bo oskrbel nov nastavek. V januarju 1627 se je z mojstrom Skarnosom dogovoril za delo,¹²⁷⁷ in mu po "dvornem" slikarju Petru Steydlerju izplačal predujem. 12. julija 1627 je Skarnos predložil škofu seznam del pri oltarju in sestavil skupni obračun. V spisku je naštel, da je napravil Boga Očeta, Križanega, sv. Duha in oblake, dva "polovična" angela, Kristusa, dvanajst apostolov in mizo ter štiri anjele (dva para). Za delo je terjal 69 fl 6 kr, za hrano pa 1 fl. Ker mu je slikar Peter izplačal že 25 fl, mu je Hren poravnal še ostanek.¹²⁷⁸ V avgustu je rezbar skupaj z mizarjem Spechtom, ki je najbrž sodeloval pri postavitvi oltarja - opravil je bržčas potrebna mizarška dela - prejel še pet mernikov žita.¹²⁷⁹ Na delitev dela kaže tudi Skarnosov seznam, ki navaja le posamične kose, ne pa oltarne celote. Po njegovem seznamu je mogoče nastavek motivno rekonstruirati. V osrednji niši je mojster upodobil apostole zbrane ob Jezusu pri zadnji večerji v trenutku ustanovitve zakramenta sv. Evharistije. Dogajanju, ki je napovedovalo Jezusovo trpljenje, je logično sledil "Prestol milosti" v atiki, oba prizora pa sta v medsebojni vsebinski povezavi ustrezala naslovu oltarja.¹²⁸⁰ Motiv milostnega prestola, kakor ga je umetnik tukaj upodobil, je pravzaprav družil Boga Očeta, sv. Duha in Križanega v ("navpično") predstavo sv. Trojice. Razen na oltarjih ga srečujemo tudi na nagrobnih spomenikih tega časa, pozneje pa na primer v dramatično razgibani Božičevi realizaciji iz prve četrtine 18. stoletja, ko je postal po ugotovitvah S. Vrišerja v naši baročni umetnosti, zlasti v kiparstvu, dokaj redek.¹²⁸¹ Po obliki je sodil Skarnosov gornjegrajski rezljani nastavek

nedvomno med zlate oltarje prve razvojne faze. Hren je določil, naj bratovščina pri novem oltarju zanj in za njegovo sorodstvo vsake kvatre opravi spominsko bogoslužje.¹²⁸² Kot je v spisih omenil, je dal postaviti oltar "zu Ewigen Vnser, Vnd der Vnserigen gedächtnus Vnd commemoration".¹²⁸³ Takšen namen kaže Hrenovo humanistično miselnost, ki ji ni bilo preveč posvetno ob "večji božji slavi" ohranjati tudi spomin na ljudi in njihova dela.

Véliki oltar pri ljubljanskih avguštincih

Okoli leta 1623 so se v Ljubljano vrnili avguštinci. Ob špitalskem mostu so na prostoru njihove prvotne naselbine začeli graditi novo cerkev in samostansko poslopje.¹²⁸⁴ Hren je 11. junija 1623 posvetil njun temeljni kamen "cum iubilo Ciuitatis totius et exultatione", potem pa je tako kot drugim redovom tudi avguštincem radodarno priskočil na pomoč. Glavna zidarska dela so bila v letu 1626 že zaključena. V avgustu 1626 je prior G. Jurishizh zaprosil Hrena, da bi določil čas posvetitve cerkve, ki je bila tedaj že dograjena in delno urejena, samostansko poslopje pa je bilo prekrito, tako da so redovniki imeli v njem varno, dasi skromno bivališče.¹²⁸⁵ Škof je sprejel prošnjo s pristavkom "recuperatis aliquo modo viribus nostris ac valetudine". Cerkev še precej časa ni posvetil, medtem pa se je odločil, da bo kril celotne stroške za postavitev vélikega oltarja, "quod fundamus et erigimus nostris sumptibus". 16. junija 1627 se je prior Georg Jurishizh (Jurissizh) pogodil z mizarjem in podobarjem Hannsom Spechtom (Spächttom), da bo za 340 gld honorarja postavil v cerkvi véliki oltar. Dogovorila sta se, da bo mojster, ki se mora pri delu ravnati po predloženem načrtu, izdelal vse elemente razen škofovega grba, angelskih glav in slike. Spechtu je do 9. novembra 1627 pomagal "arcularius" Joannes Picus (pomočnik Hanns).¹²⁸⁶ Mojster je med delom prejel več denarnih zneskov,¹²⁸⁷ zadnji obrok pa mu je bil izplačan, ko so 15. maja 1629 v Gornjem Gradu sestavili obračun. Kiparski okras k oltarju je prispeval Georg Skarnos in zanj prejel 160 fl plačila. Za oltarno sliko je Hren že 10. februarja 1627, še pred sklenitvijo pogodbe s Spechtom, izplačal avguštinskemu priorju 50 fl.¹²⁸⁸ Slikarjevega imena škof v zapiskih ni omenil in tudi po drugih virih ga doslej še ni bilo mogoče ugotoviti, verjetno pa bi ga smeli iskati med že znanimi umetniki iz Hrenovega kroga.¹²⁸⁹ Pri pozlatitvi in celotnem slikarskem delu je pri avguštinskem oltarju sodelovalo celo več slikarjev, ki jih je Hren posebej izplačal.¹²⁹⁰ Njihovega honorarja v notici sicer ni navedel, iz skupnega obračuna za oltar pa je razvidno, da jim je po priorju odštel razen prvih 50 fl še 109 fl 48 kr.¹²⁹¹ 9. avgusta 1629 je ljubljanski škof za kritje stroškov oltarja, "ad structuram et erectionem Altaris Summij, quod onus totaliter perficiendum ... Illius ex ... proprijs sumptibus in se suscepit", izročil priorju avguštincev še 137 fl 46 kr.¹²⁹² Skupni zaslužek mojstrov je bil torej precej visok,¹²⁹³ kar gotovo kaže na to, da je bil oltar velik in skrbno oblikovan, kvaliteten dosežek ekipnega dela. Avguštinske cerkev z oltarjem Marijinega oznanjenja, sv. Avgustina in angela varuha je Hren posvetil 18. maja 1628.¹²⁹⁴

sl.79

sl.125

Mizarska dela

V aprilu 1627 je Hren izplačal Spechta za delo, ki ga po zapiskih ne moremo natančneje opredeliti (in najbrž tudi ne enačiti z avguštinskim oltarjem), visok honorar (350 fl)¹²⁹³ pa kaže na to, da je bilo precej obsežno. V istem letu je delal za Hrena tudi Georgius Panzhauff (maj 1627), od januarja do avgusta 1627 pa je škof kiparju in mizarjem ter za klopi ("pro subselys Ecclesiae Chori nostri") izplačal več denarnih zneskov.¹²⁹⁶ Podatki so sicer premalo oprijemljivi, da bi mogli o delu povedati kaj več oziroma kaj bolj zanesljivega, vendarle se zdi, da bi jih smeli povezati z novo sedežno opremo (korne klopi in katedra), ki jo je dal Hren postaviti v prezbitერიju gornjegrajske kolegiatne cerkve.¹²⁹⁷ S pohvalnimi besedami jo je omenil tudi papežu v svoji zadnji relaciji (1628-1629): "Stalla pro Collegy Mariani Sacerdotibus ad splendorem et delectationem recens fecit."¹²⁹⁸ V istem poročilu je tudi omenil, da je v ljubljanski stolni cerkvi postavil nove poslikane klopi ("sedes ... coloribus ornatae") za ljudstvo ("pro populo").

Pomoč pri obnovi kamniškega frančiškanskega samostana

8. marca 1627 je na poti v graško nunciature obiskal bolnega in slabotnega Hrena tržaški ordinarij Scarli-chi.¹²⁹⁹ V juliju 1627 se je škofovo zdravje še poslabšalo. Sredi meseca ga je obiskal p. Bonaventura "Ordinis Minorum S. Francisci",¹³⁰⁰ katerega člani so prosili cesarja Ferdinanda, naj jim dovoli spet naseliti kamniški samostan ("Monasterium eiusdem Ordinis Fratrum"), ki so ga leta 1538 opustili, meščani pa so kmalu zatem uredili v njem župnišče, solo in špital. P. Bonaventura je poprosil Hrena za pomoč pri restavraciji zapuščenega samostanskega poslopja, zlasti še za obnovo refektorija. Samostan, ki jim ga je 3. maja 1627 z odlokom izročil cesar Ferdinand II.,¹³⁰¹ so redovniki prevzeli na nedeljo sv. Trojice, nato pa so se takoj lotili večjih popravil in prezidav. Hren je podaril patru v ta namen 20 fl, vrh tega pa je obljubil še vino za redovne brate.¹³⁰²

Naročila pri zlatarju

Sredi septembra 1627 je Hren izročil konjiškemu zlatarju Andreju Hainu v popravilo popolnoma zlat pektorale, v delo pa mu je prinesel še več drugih predmetov. Zlatar je že v oktobru naročilo izpolnil in prejel tudi celotno plačilo.¹³⁰³

Ponudba rezbarja iz Konstanza

Konec novembra 1627 se je pri Hrenu v Gornjem Gradu ustavil rezbar iz Konstanza Sebastian Hörrmann. Zelel je vstopiti v službo pri škofu.¹³⁰⁴ Hren je v zvezi z njim opozoril na decembrsko notico - morda mu je v tem času zaupal kakšno manjše naročilo - vendar je pozneje v (isti) koledar ni zapisal. Vprašanje, ali ga je škof, ki je v tem času že imel na voljo dovolj dobrih rezbarskih moči, sprejel

v službo ali pa ga je odslovil, ni razrešeno. Kljub temu se vendarle zdi verjetnejša domneva, da Hörrmann ni ostal pri njem, saj tudi v drugih pisanih virih ni o tem nobenih o-memb.

Oltar sv. Mihaela v ljubljanski šempetrski cerkvi

Oltar sv. Mihaela v ljubljanski šempetrski cerkvi je stal ob drugem stebri na evangelijski strani.¹³⁰⁵ Hren ga je že leta 1605 posvetil, skrb zanj pa je prevzel ljubljanski meščan Mihael Taller.¹³⁰⁶ Ob koncu leta 1627 se je škof sl.10 pogodil z Georgom Skarnosom za (nov) oltarni nastavek. Zamislil si je vsebinski načrt, po katerem naj mojster v osrednjem delu upodobi nadangela Mihaela, ob straneh Gabrijela in Rafaela, v atiki Boga Očeta s križanim Sinom in sv. Duhom (motiv "Prestola milosti", ki ga je upodobil tudi na gornjegrajskem oltarju sv. Rešnjega Telesa), na predeli pa tri angele, ki pokopujejo sv. Katarino. Za podobe in oltarni okras bo umetnik prejel 63 fl.¹³⁰⁷

Grbovni ščitki

Skarnos je po škofovem naročilu leta 1628 izdelal še štiri grbovne ščitke - grb španskega kraljestva, grb avstrijskega nadvojvodstva, star nadvojvodski grb in škofijski grb.¹³⁰⁸ Podatek ne sporoča namembnosti ščitkov, pa tudi tega ni mogoče razbrati, ali jih je mojster izrezljal iz lesa ali izklesal iz kamna.

Upodobitev Hasanovega boja

Ob koncu leta 1627 je Hren v koledarju med noticami o davku na Kranjskem omenil tudi izdatek 150 fl za slikarja, ki je upodobil Hasanov boj.¹³⁰⁹ Podatek ni niti avtorsko niti krajevo oprijemljiv, potrjuje pa, da je bila z zmago ovenčana bitka pri Sisku tedaj razširjen slikarski motiv in da je v Hrenovi bližini oziroma po njegovem naročilu nastalo več slik s to tematiko.

Zadnje posvetitve

Zivljenje je nezadržno teklo dalje. V oktobru 1627 je Ferdinand sklenil premirje s sultanom Muratom, v Ljubljani so jezuiti ustanovili novo bratovščino sv. Rešnjega Telesa itd.,¹³¹⁰ škofove moči pa so počasi pojemale, saj so ga vedno pogostejše in zmeraj daljše bolezni priklepale na posteljo. Kljub temu je še vedno skrbno spremljal dogajanja v diecezi. Ko so ga v maju 1627 vaščani Ostroga skupaj z upraviteljem župnije Sentjerne na Dolenjskem ("S. Bartholomaej in Campestribus") in s kostanjeviškim opatom prosili za dovoljenje, da bi v čast sv. Lovrencu v Ostrogu zgradili novo cerkev, ga je njihov namen ("de noua Ecclesia in villa Ostrog") zelo razveselil: "Laetati sumus in Domino abundanter." Vendar jih je kljub temu, da je vedno rad podpiral zidavo in se navduševal nad novogradnjami, po dolgoletnih izkušnjah preudarno opomnil na evangelijsko svarilo, naj ne začne graditi, kdor nima, da bi delo dovršil, češ da ima

- sentjernejska župnija mnogo podružnic brez dotacije in potrebnih sredstev in so zato, pa tudi zaradi brezbriznosti in neposlušnosti, zapuščene in neoskrbovane. V tem opominu se kajpak zrcali tudi tridentinski dekret, ki je izrecno določal, da mora škof, preden dovoli novogradnjo, ugotoviti finančno moč in tudi prihodnje dohodke cerkve in poskrbeti za vzdrževanje potrebna sredstva. Ta ekonomski pridržek so upoštevale tudi Borromejeve inštrukcije,¹³¹¹ Hren pa se je dosledno ravnal po njem predvsem pri privatnih ustanovah. Zdi se, da vaščani zamisli niso realizirali, iz pisma Joannesa Cussouia, upravitelja župnije, pa je razvidno, da so v Sentjerneju v tem času (1627) na Hrenov opomin zgradili zvonik: "Diuino Auxilio iuxta Ill.me Cel.me Paterna monita iam duas partes turris S: Bartholomae aedificauit, spiro hoc anno reliquum."¹³¹² V marcu 1628 je bil ljubljanski škof imenovan za tajnega cesarskega svetnika.¹³¹³ Spomladi (1628) je posvetil temeljni kamen nove cerkve na Vrhniki¹³¹⁴ in obiskal bistrške kartuzijane. Na željo kartuzijskega konventa je v Bistri posvetil cerkev in oltar sv. Jožefa, kar je storil "židane volje kljub starosti, trudu in boleznim".¹³¹⁵ V maju 1628 je posvetil še novo avgustinsko cerkev v Ljubljani¹³¹⁶ in z zapisom o tej konsekraciji zaključil vpise v pontifikalne protokole. Obnovljene stiske samostanske cerkve kljub obljubi ni več utegnil posvetiti.¹³¹⁷
- sl.84
- sl.127
- sl.125

"Annotationes" 1628 in "Relatio" 1629

6. maja 1628 je Hren lastnoročno podpisal seznam del, ki jih je bil v času svoje episkopalne službe v ljubljanski škofiji opravil in so bila po njegovi misli vredna spomina. V spisku, ki naj bi se torej po njegovi želji ohranil v spomin prihodnjim rodovom, so našteti vsi pomembni podatki o pastoralni, razvoju redov in bratovščin, pa tudi o gradnji in umetniškem okrasu cerkva in kapel, o katerih je omenil par interesantnih nadrobnosti.¹³¹⁸ Kmalu zatem, 16. marca 1629, je ljubljanski škof "senio ac valetudine oppressus aduersa" sestavil in poslal papežu Urbanu VIII. svojo zadnjo relacijo,¹³¹⁹ v kateri je v glavnem ponovil že znane podatke, pri opisu cerkva in njihove opreme pa je bil nekoliko zgovornejši kot ponavadi.

Sodelovanje z zvonolivarjem

Ljubljanski ordinarij je vse do poznih let sodeloval z zvonolivarjem Elijem Somrakom. Potem, ko se je spet obrnil nanj z nekim naročilom (1626-1627), je Somraka dolgo zadrževala bolezen,¹³²⁰ tako da je šele poleti (1627) začel z delom. V avgustu 1627 je ljubljanski oskrbnik Adam Clemendt poslal škofu v Gornji Grad seznam o zvonarjevem zaslužku,¹³²¹ vendar iz spiska ni razvidno, na katero delo se navezuje honorar. V februarju 1629 je Mihael Taller obvestil Hrena, da je Eliju naročil zvon v teži 150 funtov,¹³²² zadnja omemba pa sega v marec 1629, ko je mojster Somrak v veliki potrebi zaprosil škofa, naj mu izplača 76 fl 42 kr, s pripombo, da mu bo kovino vrnil ali izplačal,¹³²³ ni pa ugotovljivo, za katero delo mu je Hren ostal na dolgu.

Prispevek za mekinjski samostan

V letih 1629–1630 so v Mekinjah pozidali samostansko obzidje. Račune o gradnji je vodila škofova sestra Ana,¹³²⁴ stroške, ki so znesli 158 fl 22 kr, pa je skoraj v celoti poravnal Hren (prispeval je 153 fl).¹³²⁵

Krizmarij

Leta 1629 je škof preskrbel lep nov krizmarij. Srebrne prizmatične posodice za sveta olja z vgraviranimi napisi in simboli (označitev sv. olja, Hrenove začetnice, deviza, grb, letnica in Marijin oziroma Jezusov monogram) so shranjene v leseni z usnjem obdani šatulji, obiti z medaljoni (škofijski in Hrenov grb ter Jezusov in Marijin monogram) iz srebrne gravirane in izrezane pločevine.¹³²⁶ V škofijski kapeli je razen krizmarija še Hrenov bakren in pozlačen šesterooblast kropilni kotliček z aspergilom (1619).¹³²⁷ Lepo oblikovan izdelek je morda graško delo.

sl.121a
-121b

sl.122

Heraldična plošča iz 1629

V leto 1629 datira tudi kamnitna heraldična plošča, ki je danes vzdana v ljubljanskem škofijskem dvorcu, sprva pa je menda krasila graščino v Sinkovem Turnu. Mojster je z občutkom za trdno kompozicijo in s smislom za plastično oblikovanje izklesal Hrenov in škofijski grb ter episkopalne insignije, ploščo pa je zaznamoval še z začetnicami T.L.A.P. (Terret labor, aspice praeium) in na traku T.E.L.P. (Thomas Episcopus Labacensis Princeps). Kompozicijsko zasnovano plošče E. Cevc primerja z lesorezom v Čandkovih "Evangelia inu lystuvi",¹³²⁸ spominja pa tudi na postavitev heraldičnega okrasja in insignij na Hrenovem spominskem križu iz leta 1622.

sl.92

Graščino v Sinkovem Turnu, odkoder naj bi bil kamniten škofov grb, je v tem času kupil Andrej Hren, ki se je povzpел do naslova deželnega in cesarskega svétnika.¹³²⁹ Pri urejanju poslopja bi mogel zaposliti mojstre iz bratovega umetniškega kroga, vendar o tem ne vemo doslej nič določnega. Znano je le, da sta bila med opremo Sinkovega Turna vsaj dva portreta škofa Hrena; na enem je bil upodobljen na mrtvaškem odru. Obe sliki sta omenjeni leta 1711 v zapuščinskem inventarju Gabrijela Ederja pl. Edenburga,¹³³⁰ ni pa ugotovljeno, kam sta pozneje prešli.

Hrenov pozni portret

V zadnjo dobo Hrenovega življenja moremo uvrstiti njegov portret, ki ga hranijo danes v ljubljanski škofijski palači.¹³³¹ Pred rdečo zaveso, ki zagrinja ozadje, stoji škof drobne postave v belem roketu, narahlo se dotika mize, na kateri leži knjiga, desnico pa je položil na pektoralni križ. Pod črnim biretom se svetijo osiveli lasje, spodnjo partijo upodobljenčevega obraza pa zakriva kratka brada. Oči še vedno razodevajo živahnost duha in odločnost volje, značilni lastnosti Hrenovega značaja. Kdo bi mogel biti avtor tega portreta, ki mu ne moremo zanikati likovnih kvalitet? Slikar celjske sv. Cecilije prav gotovo ne, glede na zasedbo

sl.1

umetnikov v škofovem krogu tega časa pa bi ga morda smeli iskati v "dvornem" slikarju Petru Steydlerju, ki je do zadnjega ostal ob Hrenu. Arhivski viri ga hvalijo z izbranimi besedami "honestus vir Petrus pictor; perspicuus et virtute praeditus Petrus",¹³³² iz česar je mogoče sklepati, da je pri sodobnikih užival spoštovanje, o njegovem delu pa ne moremo reči še nič zanesljivega, ker nimamo ustreznega primerjalnega gradiva in prav tako ne ohranjenih z viri potrjenih del.

Zadnji Hrenovi izdatki

10. februarja 1630 je škof Tomaž "sumo cum planctu" umrl.¹³³³ Pokopali so ga zelo slovesno, tako, da se je pozneje njegov naslednik Scarlichi celo pritožil zaradi sijaja in bogatih pogrebnih slovesnosti, ki naj bi se po njegovi sodbi izplačale "ex massa defuncti Episcopi" (navaja stroške v višini 1000 fl). Po Hrenovi smrti je stolni prošt Gašper Bobek (Wobek) sestavil zapisnik o škofovih zadnjih finančnih poslih. Med postavkami je omenil škofov izdatek za oltar pri ljubljanskih avguštincih v višini 400 fl, nato pa naštel, da je Hren 150 fl podaril bratovščini Zalostne Matere božje, 170 fl je izplačal slikarju Petru Steydlerju (Steidler) in 2 fl 30 kr odštel mojstru, ki je naslikal dva grba nad vrati škofijske palače.¹³³⁴

Hrena je na škofovskem prestolu nasledil tržaški ordinarij Scarlichi. V Rimu so v procesu imenovanja o novem kandidatu in o stanju ljubljanske škofije izprašali tri priče, ki so potrdile, da je "Lubiana ... habitata tutta da cattolici", stolnica "di bella struttura" je bila po njihovem pričevanju urejena in ni potrebovala popravil, o škofijski palači pa so izjavili, da je "commoda e bella, e non ha bisogno di riparatione".¹³³⁵ Iz njihovih izjav je razvidno, da je Hrenu kljub težavam uspelo spremeniti versko stanje v diecezi, še posebno v Ljubljani.¹³³⁶

Popis inventarja po Hrenovi smrti

Preden je bil instaliran novi ljubljanski škof Scarlichi, so v aprilu 1630 popisali Hrenov (škofijski) inventar v Ljubljani, v Gornjem Gradu, v Alttenburgu in v Rudenuku.¹³³⁷

Prav gotovo je vsaj del slikovnega bogastva v ljubljanskem škofijskem dvorcu pridobil škof Hren in z njim dopolnil zbirko svojih prednikov. Razen slikanih platen in tabelnih podob so naštele v inventarju tudi oljne slike na bakru (pločevini), ki so se uveljavile v 16. stoletju in postale poleg grafik priljubljeno trgovsko blago. Hren jih je kupoval pri tujih trgovcih, zato jih lahko uvrščamo med, seveda skromen, umetnostni import. Po inventarnem seznamu so škofovo sobo v ljubljanskem dvorcu tedaj krasile slike: Gospodovo oznanjenje na pozlačenem bakru, Zadnja večerja na steklu, Naša ljuba Gospa z Detetom, Snemanje s križa, tri stare slike z vodenimi barvami,¹³³⁸ portret papeža Klemenca, več

podob Naše ljube Gospe, štirje stari portreti Avstrijcev (vladarjev?), tri slike španskega kralja, portret Karla V., portret cesarja Maksimilijana, na baker slikani podobi Kristusa polagajo v grob in Marija Magdalena (obe v malem formatu), tri krajine (dve v malem formatu in ena na platnu) ter portret škofa Rauberja. V letni sobi, ki je bila obrnjena proti Ljubljani, sta bila dva angela, podoba Odrešenika sveta, podoba Naše ljube Gospe, oljna slika Snemanje s križa (bržčas istovetna z J. Palmu ml. pripisano umetnino)¹³³⁹ ter dve veliki z vodenimi barvami slikani podobi ("zwo grossen Tafln") Zaroka Cerkve in Veronika.¹³⁴⁰ Slika zaroke bi utegnila biti identična z upodobitvijo Kristusove zaroke s Cerkvijo, ki so jo morda pozneje prenesli v kapelo vseh svetnikov v stolnici. V sobi, ki je gledala na pokopališče, je poleg manjših uokvirjenih sličic visela slika vojvoda Alba. V dvorcu tedaj ni bilo nobenega Hrenovega portreta,¹³⁴¹ hranili pa so v njem več zlatarskih izdelkov, posodja s Hrenovimi insignijami, knjig in liturgičnih oblačil s Hrenovim grbom.¹³⁴²

Oprema škofijskega dvorca v Ljubljani se ni mogla meriti z obsežnejšo in imenitnejšo v gornjegrajski rezidenci, ki jo je Hren favoriziral v vseh pogledih. Tu srečujemo pravcato galerijo portretov odličnih mož, cesarjev, kraljev, nadvojvod, papežev in klerikov. Takšne portretne galerije, ki so koreninile v humanistični zavesti, so v tem času krasile dvorce po vsej Evropi, pa tudi tridentinsko usmerjena Cerkev jih ni zavračala. Slik z izrazito versko vsebino v gradu ni bilo veliko. Z verskimi motivi so bili okrašeni predvsem dragoceni miniaturni zlatarski izdelki, ki jih je Hren po okusu časa rad kopicil v svojih zakladnicah. V "zadnji" sobi je med relikviariji iz pozlačenega srebra, ebenovine in kristala hranil tudi srebrne podobe sv. Ane,¹³⁴³ sv. Ursule, Naše ljube Gospe, Zene obdane s soncem ter delno pozlačeno podobo Zalostne Matere božje.¹³⁴⁴ V sobi je bilo več dragocenih inful z dragulji in biseri,¹³⁴⁵ nekaj liturgičnih oblačil in predmetov, star oltarček s figurami, marmorni relief z upodobitvijo Gospodovega oznanjenja in pet slik na bakru z marmornimi stebriči, razen tega pa še bogato s Hrenovim grbom zaznamovano posodje.¹³⁴⁶ Podobne dragocenosti je hranil škof v malem oratoriju, kjer mu je čas odmerjala ura v obliki Križanega z vloženimi dragimi kamni.¹³⁴⁷ V drugih prostorih so visele predvsem oljne slike in tabelne podobe. V obokani sobi zraven pisarne je bilo dokumentiranih osem oljnih slik, v škofovi sobi s kaminom pa pet velikih starih portretov kraljev in cesarjev, sedemnajst manjših slik z upodobitvami kraljev in cesarjev, Hrenov portret,¹³⁴⁸ velika stara slika Križanega, sliki Naše ljube Gospe in Marije Magdalene ter osem krajin v malem formatu. V veliki škofovi sobi je bilo razvrščenih petnajst portretov duhovniških oseb, portret papeža Pavla V., upodobitev španske kraljice Marjete in podoba Marije, Zene obdane s soncem. Obednico je krasila velika slika cesarja (Matija) skupaj s šestimi volilnimi knezi,¹³⁴⁹ devet portretov duhovnikov (z vodenimi barvami) in kardinala. V prelatovi sobi so visele štiri velike slike klerikov (z vodenimi barvami), v šah - sobi pa portreta dveh duhovnikov (z vodenimi barvami), portret pape-

za in slika Benetk. V dvorani pred jedilnico se je zvrstilo dvanajst portretov poganskih cesarjev. V nadstropju grajske rezidence je Hren že v prvih letih škofovanja dal poslikati veliko dvorano, iz katere je bil, kot kaže, dohod v kapelo (oratorij).¹³⁵⁰ Razen dvorane sta bili poslikani še zgornja škofova soba in njegova spalnica, stenske slike v teh dveh prostorih pa bi utegnile biti delo istega umetnika, ki je po Hrenovem naročilu s freskami poplemenitil dvorano. V poslikanih sobah ni bilo veliko prostora za posamične oljne slike, kljub temu pa je v škofovi sobi še našlo mesto deset novih portretov cesarskih, nadvojvodskih in knežjih oseb. Tudi zgornjo šah - sobo so krasili portreti cesarjev, kraljev in nadvojvod (sedem). V oratoriju (kapeli) so viseli oljni portreti šestih duhovnikov, oljna slika Bitke pri Sisku, trinajst slik z vodenimi barvami in dvaindvajset uokvirjenih sličic na papirju. V sobi, ki jo je Hren namenil za kapucinski hospic, so visele tedaj tri slike¹³⁵¹ in tabla z upodobitvijo Jeruzalema, v bolniški sobi sta bili dokumentirani dve, v Marijanskem kolegiju pa šest slik z vodenimi barvami (zraven pa še dve mizi, omara s knjigami za priročno rabo in "Calendarium perpetuum"). Ob kolegiju je bila župnikova sobica z dvema slikama, nato pa je sledilo več sob, v katerih so visele samo stare, tudi že raztrgane slike. V rezidenci je Hren uredil tudi škofijsko pisarno z majhnim arhivom in biblioteko.¹³⁵² Med dolgo vrsto v seznamu naštetih portretov (99) in slik je bilo nedvomno precej takih, ki so jih, seveda predvsem po grafičnih predlogah, naslikali Hrenovi umetniki.

Gradova Vrbovec in Rudenek nista bila posebno bogato opremljena. Po inventarnem popisu so v Vrbovcu hranili nekaj dragocenosti v "spodnji" zakladnici,¹³⁵³ v Rudeneku pa ne zasledimo po seznamu nič umetnostnozgodovinsko pomembnega. Popisovalci so inventarni seznam dopolnili še s Hrenovimi predmeti, ki jih je hranil v Kamniku njegov sorodnik Mihael Wutaliz (Butalič).

Pisani viri potrjujejo, da je Hren zapustil naslednikom bogato umetnostno dediščino tako v škofijskih rezidencah in v svojih ustanovah kot tudi v številnih cerkvah, ki so nastale ali pa so bile obnovljene in olepsane z njegovo materialno ali moralno podporo in spodbudo.¹³⁵⁴ S to široko zastavljeno dejavnostjo je v prvih decenijah 17. stoletja obogatil umetnostno podobo naše domovine in postavil temelje za nadaljni razvoj umetnosti.

SKLEP

Posebni zgodovinski pogoji, ki so določali splošno družbeno in kulturno situacijo naših dežel v drugi polovici 16. stoletja, umetnostnemu življenju niso bili naklonjeni. Sredi 16. stoletja se je namreč med plemstvom in meščanstvom, ki se je vse bolj uveljavljalo, že trdno zakoreninil protestantizem. Utrl je pot novi miselnosti in novi verski praksi ter tudi v sakralni umetnosti prelomil s srednjeveško tradicijo. Na področju slovenske književnosti in z njo povezanega prebujanja narodne zavesti je res opravil veliko in pionirsko delo, v likovni umetnosti pa je povzročil razvojno stagnacijo. Zaradi stroge verske formulacije in odklanjanja čustvene ljudske pobožnosti z njenimi cerkvenimi obredi, romanji in češčenjem svetnikov je omejil likovno tematiko na čiste biblične prizore in na moralizujočo tematiko ter poskušal ustvariti celo novo ikonografijo. V kiparstvu se je omejeval v glavnem na nagrobne spomenike, ki so vsebinsko sledili Luthrovim napotkom, in so jih spremljali biblični citati, značilno usmerjeni predvsem v vero v vstajenje. V slikarstvu sta se uveljavila portret in grafična oprema knjig, a ta se je zatekala le h grafikam, ki so bile na razpolago v nemških tiskarnah, kjer so tiskali naše knjige. V arhitekturi je prevladovalo profano stavbarstvo, dasi kaže protestantska molilnica v Govčah pri Zalcu, da je tudi protestantizem realiziral med nami neko odličnejšo arhitekturno nalogo. Na splošno lahko ugotovimo, da se je umetnost reformacije usmerila le v nekaj redkih, tipiziranih likovnih zvrstih. Nasledek takega razmerja do sakralne umetnosti je bil upad cerkvenih naročil, ki so ostala poslej navezana predvsem na podeželsko ljudstvo in na sredino, v kateri se reformacija ni udomacila, podporo pa je "papistična" umetnost našla tudi v raznih "štiftarjih". Z osipom cerkvenih nalog se je krčilo število domačih slikarjev in podobarjev. Hkrati se je sicer množil priliv tujih, posebno severnoitalijanskih, večji del lombardskih mojstrov, ki pa so bili predvsem fortifikatorji in so v habsburških dednih deželah utrjevali vzhodno mejo pred turškimi napadi; posegali so tudi v arhitekturo meščanskih hiš in gradov. Povečini niso presegali solidne obrtniške kvalitete, obvladali pa so renesančno stavbno tehniko in renesančne forme v arhitekturi in kamnoseštvu in jih zadovoljivo prikrojili srednjeevropskemu likovnemu okusu. Z njimi so se tudi na Slovenskem udomacila nekatera poznorenesančna oblikovna načela, a kljub temu je ostala med nami renesansa le del heterogenega slogovnega konglomerata 16. stoletja. Enak neenoten značaj umetnosti je bil v tem času značilen tudi za druge avstrijske dežele, s katerimi so bile slovenske politično in kulturno povezane.

Neobetajočo umetnostno situacijo druge polovice 16. stoletja je na prelomu v 17. stoletje premagala rekatolizacija, ki je z nastopom Tomaža Hrena začela pri nas svojo zmagovito pot. Za naše dežele je bil to čas preporoda in novega vznika likovne umetnosti. V atmosferi protireforma-

cijske dobe, ki je ljubila vizualni efekt, je spet zaživela umetnostna aktivnost. Idejni razloček med protestantizmom in katolištvom se je namreč najočitneje zrcalil prav na področju likovne umetnosti, kjer je bilo razmerje med njima ravno nasprotno kot v literaturi, medtem ko so bili pogoji za razvoj glasbene umetnosti, ki ji je bil protestantizem mnogo bolj naklonjen, na obeh straneh enotnejši. Oživiljena umetnostna dejavnost se je na skromnih a vendar spodbudnih začetkih, h katerim moremo prišteti likovna naročila škofa Janeza Tavčarja (1580-1597) in stiškega opata Lavrencija Zupana (1580-1600), razcvetela zlasti ob dveh pomembnih mecenskih naročnikih rekatolizacijskega časa, v umetnostnem krogu škofa Tomaža Hrena (1597-1630) in okoli stiškega opata Jakoba Reinprehta (1603-1626). Kljub novi vsebini, ki jo ji je vlila rekatolizacija, je ta umetnost pogosto še porabljala staro likovno govorico z mnogimi narečji.

Hren, ki ga je odlikovala velika likovna vnema, prizadevna kulturna zavzetost in široka ustvarjalna volja, je z obširno in organizirano umetnostno aktivnostjo tako odločujoče posegel v prvo četrtino 17. stoletja, da upravičeno govorimo kar o umetnosti Hrenovega časa. Na škofovskem prestolu je vladal dolgo dobo, dobra tri desetletja, in ves ta čas je z mnogimi naročili, z odločujočimi pobudami in s kulturnim osveščanjem ter vzgojo duhovščine in vernikov razvijal likovno življenje v ljubljanski diecezi in celo onkraj njenih meja. K temu so ga spodbujala tako navodila tridentinskega koncila kot praktične potrebe, ne nazadnje pa seveda njegova lastna naravnost, saj je bil velik ljubitelj umetnosti in se je zavedal tudi njenega pastoralnega pomena. Kot vrhovni pastir, ki mu je tridentinum zaupal vodstvo in kontrolo umetnostnega ustvarjanja na področju škofije, je imel močan vpliv na potek in razvoj sakralnih likovnih nalog v širokem obsegu. Koncilska priporočila je v tolikšni meri uresničil, da bi ga mogli prišteti med tiste redke zgodovinsko pomembne moke, ki so naloge, naj škofje skrbje za obnovo, sprejeli za eno od vodil svoje pastoralne. V tem smislu njegova umetnostna akcija ni mogla ostati samo v okviru privatne kulture in ambicij, temveč je prerasčala v množičnost, saj je bila namenjena ljudstvu in je med njim našla ustrezen odmev. V njegovem delovanju sta se verskemu pridružila tudi kulturni in domoljubni faktor.

Ko je Hren nastopil škofovsko službo, se je vsepovsod kazala potreba po obnovi in ureditvi cerkva in njihove opreme. Neurejene verske razmere preteklega stoletja so se namreč zelo vidno in nesrečno odražale tudi na umetnostnem področju. Zaradi brezbriznih in mnogokdaj tudi neukih župnijskih upraviteljev, med katere so se zajedle še luteranske klice, so bile cerkve zanemarjene, njihova oprema pa dotrajana in nevzdrževana. Po cerkvah, v katerih so marsikje gospodarili predikanti in luteranski zemljiški gospodje, so razpadali oltarji in druga umetniška dela. Ponekod so protestanti odstranili del opreme, ko so prirejali katoliške cerkve za svoje bogoslužje, vendar pa so bili na Slovenskem primeri reformacijskega ikonoklazma dovolj redki, kjer pa jih že zasledimo, bi smeli slutiti za njimi najbrž odmeve kalvinskega razpoloženja, ki je delno oblikovalo tudi Truba-

rja. Nekaj cerkvenih zgradb so protestanti podrli, še več so jih opustošili in poškodovali Turki. Hren je takoj po prevzemu škofovskih dolžnosti začel razreševati neurejene razmere.

Za široko zastavljeni umetnostni program, ki so ga neposredno narekovala predvsem velike praktične potrebe, delno pa ga je podpiral tudi spremenjeni lepotni okus, je potreboval umetnikov, ker pa je bilo teh ob koncu 16. stoletja doma le malo na voljo, je privabil v deželo tudi tuje mojstre ali pa pritegnil tiste, ki jih je pot pripeljala v Ljubljano. Od vsepovsod je vabil slikarje, kiparje, rezbarje in kamnoseke na delo v svojo diecezo. Na Slovensko, zlasti v Ljubljano, so se tako od vseh strani začeli stekati domači in tuji mojstri. Nekateri so se kot prehodni gostje pomudili pri nas le krajši čas, drugi so se tod ustalili. Najpogostejši med njimi so bili v tem času še vedno prišleki s severa, ki so v naše okolje posredovali zapoznele manieristične forme in severnjaško preoblikovane italijanske vzore, od Hrenove dobe dalje pa srečujemo med njimi vedno več italijanskih imen. Prihajali so umetniki iz Nemčije in z Nizozemske, posebno pa s Koroškega in Salzburškega ter tudi od goriške in furlanske strani, od koder so vodila v našo deželno prestolnico že stara naravna pota. Hren je sprva poklical na delo predvsem koroške mojstre, ki jih je utegnil srečati na tamkajšnjih župnijah ljubljanske škofije, posredovali pa so mu jih razni umetnostno bolj razgledani cerkveni prijatelji. Umetnikov, ki jih je spoznal na pogostih obiskih v Gradcu, običajno ni vabil na delo v svojo škofijo, pač pa je pri njih naročil več pomembnejših del. Tesneje je sodeloval z njimi zlasti v času namestniške službe v štajerski prestolnici, katere umetnostno ozračje, še posebno na dvoru, je vsaj delno sodelovalo pri oblikovanju njegovega umetnostnega okusa in razpoloženja.

Čeprav je njegov umetnostni razgled segal daleč čez škofijske meje, pa je bil Hren v svojem delovanju vendarle vezan na skromne domače razsežnosti in pogoje, ki so ga določali in omejevali. Tako je po eni strani na stežaj odpiral vrata vsakemu talentu, celo trudil se je zadržati sposobne ustvarjalce na svojem dvoru, kar so mu neugodne okoliščine večkrat preprečile, po drugi strani pa je ves čas ohranjal živahne stike tudi z mojstri iz domačih mestnih središč. Pri številnih likovnih nalogah je moral pač računati z obrtniki in umetniki, ki so mu bili pri roki in se ni mogel vedno odločati samo po kakovostnih merilih. Mojstri, ki so delali v njegovem krogu, so bili večinoma bolj solidni obrtniki in posredovalci novih, toda drugod dozorelih likovnih tipov kot pa kreativni umetniki.

Reči moremo, da je Hren na likovnem področju izkoristil sleherno priložnost, ki se mu je ponudila, in brž pritegnil k delu umetnika, s katerim je prišel v stik, pri čemer umetnikova stilna usmeritev ni bila odločujoča. Tako se je škofov umetniški krog, ki so ga sestavljali stavbarji, klesarji, kiparji, mizarji, rezbarji, slikarji, zlatarji in drugi mojstri umetne obrti, venomer poživljal z novimi močmi in so se skozenj pretakali različni stilni tokovi. Počasi je njegov obrtniški in umetniški potencial vendarle tako narasel,

da je lahko med mojstri tudi izbiral in z njimi nekajkrat celo presegel ožje okvire ljubljanske dieceze; vemo, da je poslal tesarje na delo v Petrinjo, in, kot kaže, slikarje v Trst, razen tega pa je odposlal čez škofijske meje tudi nekaj njihovih del. Skofova ekspanzivna mecenska dejavnost se je teritorialno raztezala čez meje ljubljanske tudi na sosednje dieceze vse do Gradca.

Razen umetnostne dejavnosti, ki jo je Hren gojil doma, je nekaj del naročil tudi na tujem. Prav ta v tujini naročena in pri tujih trgovcih kupljena dela vabljivo dopolnjujejo likovni mozaik tega časa, kot umetnostni import pa ne pomenijo strnjene kulture dotedanjega dogajanja.

Ljubljanski ordinarij je bil torej v živahnih stikih z umetniki. Z njimi je ponavadi sam sklepal pogodbe in nadzoroval izpolnjevanje naročil. Lestvica, po kateri jim je izplačeval honorarje, odpira vpogled v vrednotenje umetniškega in rokodelskega dela ter kaže sliko o socialnem in družbenem položaju tedanjih umetnikov in umetnih obrtnikov, kakor je za glasbenike podobno poudaril že D. Cvetko. Zasluzek mojstrov ni bil pretirano velik in se je precej razločeval po strokah oziroma vrsti dela. Seveda je bila pri tem pomembna tudi kvaliteta, ki jo je Hren ocenjeval "po svojem okusu". Če delo ni povsem ustrezalo njegovim normam, je znižal terjano plačilo, vendar je bil v razmerju do umetnikov pošten in je cenil njihovo delo.

Tomaž Hren je bil kulturno in umetnostno razgledan mož. K. Gantar poudarja, da je bil kot človek širokega duha in izobrazbe pravi svetovljan in je presegal provincialno utenjenost. Te dimenzije se zrcalijo že v njegovi mladostni pesniški zbirki, zaznamujejo pa tudi vse njegovo poznejše kulturno delovanje. Posebej očitno se kažejo na glasbenem področju, kjer je bil zavzet in široko razgledan zbiralec glasbenih del ter odprt za sodobne tokove. Tudi v likovni umetnosti je zaoral v širino in tako prerastel ozkost umetnostnih konceptov protestantskih nasprotnikov.¹³³ Iz njegovih pesmi in pridig je razvidno, da si je v šolskih letih pridobil temeljno teoretično likovno izobrazbo, ki jo je vsaj delno obogatil še z ogledi spomenikov na svojih poteh in v stiku z graškim dvorom. Kakor vse kaže, si kljub takšni formaciji ni izoblikoval izrazitejšje estetske usmerjenosti oziroma le-ta zanj ni bila prioriteta, saj je bil cilj njegove umetnostne aktivnosti vendarle izven umetnosti. Razen tega je tudi povsem razumljivo, da ga je sredi neurejenih razmer v prvi vrsti vodilo pragmatično načelo in skrb za "božjo hišo", zakaj bil je predvsem praktik, medtem ko se s teoretičnimi vprašanji v tej zvezi ni ubadal. Zato tudi sam ni vplival na umetnostne slogovne tokove, ki so tedaj živeli in tako rekoč spontano pritekali na naša tla. V glasbenem življenju je skušal biti na tekočem v vseh novih slogovnih iskanjih; duhovniški in glasbeni naraščaj je tudi stilno usmerjal in oblikoval, za likovno umetnost pa bi tega ne mogli trdit. Tej je bil škof predvsem prizadeven pobudnik, manj pa estetski usmerjevalec. Z vso vmeno se ji je posvečal, ni pa je vklepal v birokratske mere in ni formuliral kakšnih posebnih norm za gradnjo in okras cerkva.

V skrbi, da bi rešil in obnovil cerkveno umetnost, seve-

da ni iskal samo praktično ustreznih rešitev, temveč si je prizadeval, da bi bile te tudi likovno in estetsko zrele. Kot rečeno, se je v težkih razmerah sicer moral odreči zgolj kakovostnim merilom, vendarle pa je očitno iskal v umetnosti tudi estetske vrednote. Likovno umetnost je presojal po zdravem okusu; sprejemal je tako del izročila odmirajoče gotske umetnosti kot klasicistične, renesančne, manieristične in že v zgodnji barok usmerjene inovacije. Njegovo temeljno likovno razpoloženje pa bi vendarle smeli opredeliti kot manieristično, saj je ta slogovna smer v njegovem času odločala, zraven pa se nakazujejo v Hrenovem obzorju tudi že nekateri zgodnjebaročni glasniki. Razpon njegovega okusa in njegov umetnostni kriterij dokazujeta, da je bil pač človek svojega časa. Umetniško delo je ocenjeval z izrazi "veličasten, dragocen, lep, umetniški, mojstrski, dober, ličen, živahen, skrbno izvršen, hvalevreden, čudovit, raznoličen, zadovoljiv". Izdelek je moral ustrezati njegovemu okusu in volji, v čemer je kazal včasih zelo eklektična nagnjenja. Razen estetskega je v umetninah iskal tudi čustveni mik.¹³⁵⁶ V čustvovanju, ki ga je prevečevalo ob njih, začutimo včasih ganljivo ljudsko toplino. Cerkveno umetnost, ki je z njegovim prizadevanjem spet pridobila veliko vlogo, je tako cenil, da je njene dosežke pojmoval kar kot "božje delo".

Škofa Hrena, ki je bil kljub skromnim razmeram v ljubljanski diecezi pravi cerkveni knez velikega formata, je navdajala močna želja po sijaju. To lastnost so doslej poudarili predvsem raziskovalci naše glasbene preteklosti, potrditi pa jo more tudi umetnostnozgodovinska stroka. Z vnanjim bleskom, ki naj prevzame in osvoji vernike, je škof ob praznikih in procesijah stopnjeval slovesno vzdušje liturgije, v kateri se je manifestirala vera in moč Cerkve. S sijajem rekvizitov je želel doseči reprezentativni vtis in obogatiti tudi svoj življenjski prostor. Dvorno ozračje, ki se je v umetnosti tega časa kazalo v izumetničenem značaju, se je v Hrenovem okolju manifestiralo predvsem v njegovi želji po sijajnem, bogatem vtisu in v posebni ljubezni do dragocenosti. Sicer pa podobne tendence kažejo tudi njegove latinske pesmi in pridige.¹³⁵⁷

Bogata mitološka vsebina, ki zaznamuje škofove mladostne pesnitve, v njegovih likovnih naročilih ni prišla do veljave. V umetnosti Hrenovega kroga skorajda ne srečamo figur iz antičnega predstavnega sveta in ne fantastičnih mitoloških bitij, redke pa so tudi v ozračju manieristične umetnosti tako priljubljene personifikacije in alegorije, ki sicer v njegovih verzih pogosto nastopajo. Situacija v času radikalne rekatalizacije je pač narekovala škofu, da se je držal izrazito katoliške religiozne vsebine v skladu s smernicami, ki jih je začrtal tridentinski koncil. Le-ta nabožni umetnosti sicer ni postavil posebnih pravil in je tudi slogovno ni določal, je pa z novo vsebino, ki je temeljna komponenta potridentske umetnosti, želel doseči utrditev in pozitivitev vernosti. K takšnemu cilju je bilo usmerjeno tudi Hrenovo delovanje. Umetnost je uporabil kot sredstvo, ki naj utrjuje katolištvo, pomaga pri povzdigi bogoslužja, lepša in krasi cerkvene prostore ter vzgaja in poučuje vernike.¹³⁵⁸ Četudi se je prav z likovno umetnostjo bojeval proti nazorom nove

vere, se v njej ni obrnil proti evangeličanom z ostrino in žaljivo ironijo, saj v znanih oziroma ohranjenih upodobitvah v skofovem krogu ne srečujemo posmehljivo priostrenih protiluteranskih motivov, čeprav je v njih zaznaven rekatolizacijski poudarek. Na umetnostnem področju je bil Hren celo tako pozitivno naravnán, da ni odklanjal protestantskih umetnostnih dosežkov. Sprejemal je tudi umetnike protestantske vere oziroma take, ki so delali za obe veroizpovedi. Seveda pa kljub takšni tolerantnosti kot vodja reformacijske komisije ni ravnal dosti drugače od tistih, ki so obračunavali z novo vero po drugih notranjeavstrijskih deželah. Očitati mu moremo, da je v protireformacijskih akcijah iz iste verske vneme, zaradi katere je požigal na grmadah hereitične knjige, tudi na področju umetnosti uničil, kar je preočitno kazalo na herezijo. Razstreliti je dal več protestantskih molilnic, med njimi tudi tisto na Križu pri Kamniku, požgal je luteransko pokopališče in s tem uničil več sepulkralnih spomenikov, ob vnovičnem prevzemu nekdanjih katoliških cerkva, ki so bile prešle v luteranske roke, pa je odstranil ali uničil tisto opremo, ki je bila tipična za protestantsko bogoslužje.

V Hrenovih umetnostnih prizadevanjih, ki so bila v prvi vrsti resda verske narave, se nakazuje tudi poudarjen humanistični individualizem. Kot mnogi odličniki, ki so s pomočjo likovne umetnosti želeli preseči kratkost svojega fizičnega življenja, se je tudi on s številnimi naročili na moč potrudil, da bi njegov spomin v prihodnjih rodovih ne ugasnil. Umetnost je postala najustreznejša manifestacija njegove osebne pomembnosti in moči njegove škofovske službe. Hrenove humanistične usmerjenosti seveda ne smemo kar preprosto enačiti z renesančno oblikovno voljo ali z italijansko usmerjenim okusom. Severnjaško predelane italijanske vzore je mogel resda spoznati v Gradcu, z Italijo pa nikdar ni imel tesnejših stikov in neposredno ni doživel njene umetnosti, ob kateri bi si nabral vtisov in izkušenj, ki bi jih s pridom porabil doma. Njegova "severnjaška orientacija",¹³⁵⁹ ki jo nekateri v zvezi s tem radi in celo preveč naglašajo, je bila v tedanjem zgodovinskem okviru popolnoma razumljiva, čeprav je v splošnem protireformacija okrepila najrazličnejše vplive Italije na njeno katoliško sosedstvo. Za naše tedanje razmere je bilo odločilno, da je bil v letih 1564-1619 center notranjeavstrijskih dežel na graškem dvoru, ki je usmerjal politično življenje in z nunciaturó urejal tudi cerkvene zadeve na svojem področju. Razen tega je škofa z vladarsko hišo še tesneje povezovala njegova poznejša državniška služba. Na sever so ga seveda vezala tudi študijska leta. Ko bi ga bila njegova mladostna "nimfa" zvabila v Italijo, bi se v življenju gotovo drugače usmeril, tako pa še celo kot škof zaradi najrazličnejših vzrokov, ne nazadnje tudi zaradi spletk italijanskih nuncijev, ni iskal ožje povezave z jugom. Stike z Italijo je vzdrževal po trgovcih in po redovnikih, kapucinih in jezuitih, ki so imeli tam svoje matične samostanske hiše. Pravzaprav moramo na račun redovnikov prišteti novosti, ki so se v tem času pokazale v arhitekturi, in z njihovimi zvezami so razložljiva pomembna v Italiji naročena dela, seveda pa je tudi Hren gojil dolo-

čene simpatije do te umetnosti in je nikakor ni kategorično odklanjal. Če so južni odmevi v umetnosti prišli do njega, jih je namreč prav z veseljem sprejel, ni pa jih zasledoval in iskal načrtno, zato so bile v njegovem krogu italijanske likovne forme in umetnine le sporadične. Natančnejše raziskave posameznih spomenikov sicer vse bolj kažejo na to, da je bilo pri nas že tedaj navzočih več italijanskih elementov, kot si običajno predstavljamo, pa vendarle italijanska umetnost, dasi je sporadično obogatila tudi osrednje slovensko ozemlje, v tem času na naših tleh še ni našla pravih življenjskih pogojev.

Stilnorazvojna podoba umetnosti Hrenove dobe odraža vse značilnosti prehodnega časa, v katerem vlada variabilnost form in slogovna heterogenost. E. Cevc naglaša, da umetnost sega zdaj v retrospektivo preteklosti, ko govori z izrazito tradicionalnim gotskim jezikom, zdaj se dinamično usmerja v prihodnost, ko tiplje že v baročno smer, ali pa kaže značilen prehodni značaj, v katerem so vidna oblikovna iskanja. Ne podreja se torej kakemu skupnemu stilnemu imenovalcu in spontano sprejema najrazličnejše tokove. Umetnike sicer povezuje naročnikova volja, kar je še posebej vidno ob najpomembnejši naročniški osebnosti rekatolizacijskega časa - v umetnostnem krogu škofa Hrena, kakor vse kaže, pa se le-ta omejuje predvsem na vsebinsko stran, tako da ne more doseči enotne slogovne govorice in enotnega likovnega hotenja; umetniki sledijo različnim pobudnikom in vzorom in pogosto tudi delavniškim predlogam.

V delih prve četrtine 17. stoletja ni enotne uglašenosti. Na poti skozi ta čas srečujemo mozaik različnih oblik, ki dajejo umetnosti živahen značaj. Dela, ki jih umetnostnozgodovinska stroka opredeljuje s terminom gotske retrospektive, so značilna prav za Hrenovo dobo. Retrospektiva gotike se namreč uveljavi okoli leta 1600 in živi v prvih decenijah 17. stoletja. Manifestira se tako po slogovni kot ikonografski plati in ni samo uporno vztrajajoča gotika ali le ujetost v poznogotske spomine, temveč, kot kaže, kar zavestna naslonitev na duhovno izročilo srednjega veka. Glavna tendenca katoliške reformacije je namreč restavracija srednjega veka, torej obnova nekdanjih oblik, kar se razen religioznega kaže tudi na umetnostnem področju. Z gotskimi spomini se družijo renesansa oziroma t. i. "klasicistična smer", ki prestopi iz 16. tudi naprej v 17. stoletje, v prvi četrtini tega stoletja pa se uveljavi tudi posebna varianta manierizma, izoblikovana v alpskem kulturnem krogu. Ta se v drugi četrtini stoletja organsko in nevsiljivo usmeri k zgodnjemu baroku. Tedaj se oblikovna iskanja, v katerih je vendarle viden neki počasen notranji razvoj umetnosti, začno razreševati v enovitejši slogovni tok, ki se kolikor toliko uskladi šele proti sredi 17. stoletja.

Slogovna opredelitev različnih spomenikov Hrenove dobe je v resnici precej zamotana. Ne samo, da se odpirajo pred nami velike praznine v spomeniškem gradivu, pač pa tudi ohranjeni spomeniki sami večkrat ne dopuščajo natančnejše slogovne opredelitve. Mnogokrat jo ovira še nizka kvaliteta raven, saj večina gradiva ne presega povprečne obrtniške kvalitete. Povprečna likovna produkcija, ki večinoma v prvi

vrsti tudi ni imela umetniškega cilja, temveč je zasledovala predvsem utilitarnega in versko spodbudnega, je namreč prav značilna za nerazčiščeno umetnostno situacijo na prehodu med gotiko in barokom in seveda za periferni značaj našega okolja. Se najbolj se slogovnemu značaju teh likovnih nalog približamo, če jih zaznamujemo s poljudnim manierizmom različnih lokalnih variant. Morda so bile med njimi tudi nekatere nadpovprečne likovne rešitve, toda ker je večji del teh umetnin propadel, se nam določnejše sodbe izmikajo, s čimer je pregled celotnega Hrenovega likovno umetnostnega prizadevanja zelo okrnjen. Posebej moramo obžalovati, da je baročno 18. stoletje nadomestilo z novimi stavbami obe stolni cerkvi, ljubljansko in gornjegrajsko, katerima je veljala največja Hrenova umetnostna skrb in katerih oprema je tudi arhivsko dokaj dokumentirana.

Ocena stilne situacije in orientacije, ki jo je ob raziskavah likovne umetnosti tega časa predstavil E. Cevc, soglaša z ugotovitvami drugih strok. V karakterizaciji kulturne situacije in razvojnih tendenc se namreč kažejo paralele med različnimi umetnostnimi zvrstmi. Za glasbeno umetnost tega časa ugotavlja D. Cvetko, da je bila ob renesansi na slovenskih tleh še vedno aktualna gotika, da pa so se kazali tudi že novi, zgodnjebaročni elementi. S. Škerlj poudarja, da je tudi v dramatik in drugih književnih zvrsteh to čas prehoda iz renesanse v zgodnji barok. Prav tako zasledimo enako estetsko orientacijo v Hrenovih latinskih pesmih, ob katerih K. Gantar opozarja na prepletanje različnih prvin in pripominja, da nakazujejo smer razvoja v manierizem in barok.¹²⁶⁰

V splošnem velja, da je bil Hrenov čas v vseh treh strokah likovne umetnosti pripravljalna doba, doba slogovnega zorenja. Za k i p a r s t v o ugotavlja E. Cevc, da se je ob kamnitni spet enakovredno uveljavila lesena plastika. V obeh zvrsteh je bila kvaliteta spremenljiva, vendar je, kot kaže, proti drugi četrtini 17. stoletja začela naraščati. Med kamnitimi spomeniki je prevladovala zlasti sepulkralna plastika, ki se je od protestantske razločevala le po vsebini. Umetnostno je dosegla skromno raven in je dolgo vztrajala pri skrajno ekonomskih motivnih rešitvah. V vrsti kamnitne cerkvene opreme so bili najpogostejši krstilniki in kropilniki, od drugih spomenikov pa so omembe vredne zlasti nekatere tipološke skupine, tako na primer na javnih mestih postavljeni kamnitni križi in heraldične plošče. Seveda so tudi ti spomeniki le redko presegli kamnoseško raven. Skof se je moral vrsto let zadovoljiti z mojstrom Nimisom in Janzilom, ki umetnostno nimata posebnega pomena, za oba Pacobella, katerih dejavnost sega v ta čas, pa sodelovanje z ljubljanskim Skofom ni dokazano. Večjega pomena je bila Hrenova zveza s kvalitetnejšim Trantnerjevim mojstrom, ki je v svojem delu manieristične forme že prelival v zgodnjebaročne, v isto smer pa se je na področju kamnitne plastike gotovo nameril tudi Skarnos.

Lesena plastika je proti drugi četrtini 17. stoletja že dobivala prioriteto mesto. Najpomembnejši rezbarski izdelek je postal oltar, saj je rekatolizacija z veliko vnemo nado- meščala in obnavljala oltarno opremo. Tip renesančnega je

izpodrinil rezljani zlati oltar, ki je dobro ustrezal idealu katoliške Cerkve in naročnikov. Prav v Hrenovem času so tako pognale kali velike rezbarske kulture 17. stoletja. Ohranilo se je žal le nekaj "inkunabul" zlatega oltarja (Sv. Primož nad Kamnikom, Dvor pri Polhovem Gradcu), ki sicer niso v direktni zvezi s Hrenovo naročniško dejavnostjo, vendar bi v to zvrst smeli prišteti mnogo neohranjenih oltarjev iz škofovega neposrednega okolja. Razen tistih, ki jih je izrezljal mojster Costa, tudi prvi Skarnosovi izdelki spadajo med "inkunabule" novega tipa, ki ga je ljubljanski škof, kot je mogoče razbrati iz naročil, sprejel z veliko naklonjenostjo. Z novimi estetskimi komponentami predstavlja zlati oltar enega odločujočih slogovnih mejnikov k zgodnjemu baroku.

Skupina "protireformacijskih" cerkvenih stavb, ki je kot rezultat rekatolizacijske akcije nastala v času Hrenovega škofovanja, kaže podobno slogovno podobo in razvojne tendence, kot jih zasledimo v kiparstvu in slikarstvu. V okviru pregleda arhitekture 17. stoletja je njihove temeljne značilnosti v splošnem opredelil N. Sumi. Pokazal je, da je čas katoliške obnove uvedel v s t a v b a r s t v o na Slovenskem pomembno novost v prostorski zasnovi. Na temelju italijanskih pobud in v skladu s protireformacijskimi nagibi je vpeljal novo organizacijo prostora, v katerem je naglašena pot k oltarju, poudarjeno ostenje in okrepljena moč prostorskega jedra. V splošnem je bila arhitektura te dobe neenotna, saj je segal njen razpon od preprostih enoladijskih do razvitih zasnov triladijskih stavb oziroma dvoran s kapelami. Stavbarstvo se je oprlo tudi na domače izročilo tako v naslonu na tip tistih dvoranastih cerkva 16. stoletja, pri katerih je že bilo čutiti vzdolžno smer gibanja, kot v uporabi tradicionalnih poznogotskih elementov, ki jih odtlej srečujemo predvsem na podeželju.

Razvoj arhitekture so v tem času usmerjali nosilci protireformacijskega gibanja. Propagatorji novih prostorskih zasnov so bili v prvi vrsti redovi, zlasti jezuiti. Njihova ljubljanska šentjakobska cerkev, kljub močnemu kompromisu s preteklostjo v njeni prvi fazi, je vendarle že po italijanskih zgledih oblikovana dvorana s kapelami, sistem notranje oporne konstrukcije pa jo navzlic italijanskemu izhodišču veže s srednjeevropskim izročilom. Preprostejša od jezuitske je bila arhitektura kapucinov. Njihov red je uveljavil enoladijsko obokano prostornino, skromno razčlenjeno tako v notranjščini kot na zunanjščini. Novemu lepotnemu okusu se je počasi prilagajalo tudi stavbarstvo na podeželju. Podružnica je v tem času doživela svojo zadnjo reformo. Tradicionalne elemente je ohranila v prezbiteriju, kjer je še posebej v prvih desetletjih 17. stoletja prekrivala obok grebenasta mreža, v ladji pa se je ponekod že uveljavil banjasti obok.

Kljub novostim, ki so predvsem utrjevala nova izhodišča, zaznamujejo arhitekturo tega časa vse značilnosti prehodne dobe. Opazno je sočasno življenje različnih slogovnih smeri. Ob pozni renesansi, značilni za začetek stoletja, se uveljavlja manierizem, ki sicer pri nas ni prodrl v globino, odraža pa se zlasti v potenciranju netektonskih prvin in v arhitektonskih razmerjih, vzporedno pa še vedno živi vrsta tra-

dicionalnih elementov. Pravzaprav cela vrsta arhitektur v "protireformacijski" skupini predstavlja kompromis s preteklostjo. Sintezo tradicionalnih oblik in novega jezika srečujemo še v štiridesetih letih, vendar že na pragu tridesetih začutimo slogovni premik, ki napoveduje baročne tendence, saj je tako v cerkveni kot tudi v profani vrsti očitno vse večje prizadevanje po bogatejšem izrazu.

Arhitektura je bila pomemben del programa katoliške verske obnove. Hren se je tega zavedal, zato se je z vso odgovornostjo lotil dela. Pri tem se je vsa leta škofovanja opiral predvsem na stavbarsko družino Donino. Njegova akcija je bila, drugače od redov, ki so gradili nove stavbe in z njimi vpeljevali arhitekturne novosti, usmerjena predvsem v obnovo starih cerkvenih zgradb. Večina cerkva, ki jih je urejal oziroma posvetil, je bila le restavrirana, modernizirana ali pa povečana s prizidki in kapelami. Za obnovo že obstoječih cerkva so bile posebno primerne forme gotske retrospektive, ki jih v okviru Hrenovih naročil večkrat srečujemo. Pri izbiri tipov in oblik se je škof odločal pač v skladu s splošno sprejetimi normami, pri usmerjanju razvoja stavbarstva pa, vsaj tako se zdi doslej, ni imel pomembnejše besede. Tudi loretska hišica, ki jo je presadil na naša tla in je kot tip postala vzornica poznejšim posnetkom, kot izhodišče za novo formuliranje prostora ni imela pomena.

Po ugotovitvah F. Steleta in E. Cevca je tudi za slikarstvo v prehodnem času zgodnjega 17. stoletja značilna slogovna mnogoličnost in bogata kompleksnost. Slikarstvo Hrenove dobe je živelo v sožitju gotskih, renesančnih in manierističnih prvin. Tradicija se je izražala v njem zlasti v posameznih nadrobnostih in v starih ikonografskih shemah. Po severnem ovinku je slikarstvo sprejemalo tudi italijanske, predvsem beneške elemente. Ti elementi so se v alpskem svetu spojili z lokalno obarvanim severnjaškim razpoloženjem in sooblikovali posebno varianto alpskega "domačijskega" manierizma, v katerem ni tiste duhovne napetosti ali problemske poglobitve, ki je sicer značilna za manierizem v strogem pomenu besede. V našem skromnem kulturnem prostoru se je manierizem zaustavil v tako površinskih plasteh, da včasih ni drugega kot le nasledek posnemanja tujih vzorov ali notranjega neskladja. To sicer povzroča, da je oznaka sloga v našem okolju problematična¹³⁶¹ vendar brez nje ne moremo primerno opredeliti umetnosti tega časa. Ob tradicionalnih in manierističnih prvinah je v drugi četrtini 17. stoletja opazno v slikarskem razvoju približevanje zgodnjebaročnemu oblikovnemu nemiru.

Slikarske načrte, ki so vključevali tako stensko kot oltarno oziroma tabelno slikarstvo, vezani pa so bili zlasti na stolnico v Ljubljani in na cerkve ter kapele v Gornjem Gradu, sta Hrenu pomagala uresničiti predvsem njegova dolgoletna sodelavca Weissmann in Plainer. Škof je seveda pritegnil k delu še več drugih mojstrov, vsi pa so v glavnem ostajali v okvirih alpskega oziroma srednjeevropskega manierizma. Monumentalno stensko slikarstvo, katerega vloga je v 16. stoletju vidno pojemala, se je zdaj spet močneje uveljavilo, in medtem ko je zadobivalo na podeželju predvsem krasilni značaj, se je v Hrenovem krogu usmerilo tudi v figuraliko.

Tako v stenskem kot v oltarnem slikarstvu se je v krogu škofa Hrena pokazalo prizadevanje za večjo kvaliteto, v splošnem pa slikarsko ustvarjanje v času, ko je druge umetnostne zvrsti začel preglaševati zlati oltar, ni preseglo povprečnosti.

Rekatolizacija, ki je pomenila preusmeritev v smislu povečane vloge cerkvene umetnosti, je obnovila sicer predsem nabožno slikarstvo, vendar je vzporedno tudi pod njenim okriljem naraščal interes za profano zvrst, ki jo je vpeljala reformacijska doba. Uveljavil se je predvsem portret, razvila pa se je tudi že zgodnja sodobna zgodovinska tematika. Iz deskriptivnih nagibov so se rodile upodobitve krajin, sicer pa je bila krajinska, žanrska, alegorična in mitološka motivika v tem času pri nas še malo zastopana. Grafika, priljubljena likovna zvrst reformacije, je bila tudi tokrat pomembna slogovna in oblikovna posrednica. Njeno posredniško vlogo je podpirala celo humanistična umetnostna teorija, ki je v kopiranju originalov priznanih mojstrov videla umetnikovo soustvarjalno dejanje.

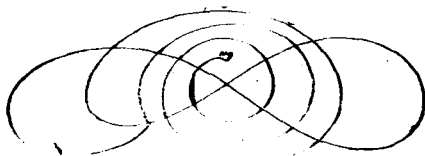
Podoba o likovnem ustvarjanju Hrenovega časa v precejšnji meri dopolnjujejo izdelki **u m e t n e o b r t i**, ki se je v 17. stoletju še prepletala z upodabljačo umetnostjo. Med rokodelskim in ustvarjalnim umetniškim delom tedaj še ni bilo ostre ločnice, obe področji oblikovanja pa je pogosto poenačevala tudi delavniška povezanost. Za kulturo dobe je značilna tendenca, naj bi predmeti ustrezali predvsem povečanim potrebam po reprezentanci bodisi v vrstah plemičev in meščanov bodisi cerkvenih dostojanstvenikov. V okviru tega snovanja zaslužijo posebno pozornost zlatarski izdelki, zlasti cerkveno posodje. Hren jih je za razne cerkve in za osebno rabo naročal pri zlatarjih v Ljubljani in v manjših mestnih središčih, sodeloval pa je tudi z graškimi mojstri. Kot ugotavlja H. Stular, kažejo predmeti navezanost oblikovalcev na forme in okrasje 16. stoletja ter vztrajajo pri elementih poznogotske ornamentike, vzporedno pa je opazno tudi že razpoloženje za nove, baročne stilne prvine.

V času rekatolizacije srečujemo na področju cerkvene umetnosti vrsto pomembnih zametkov oziroma ikonografskih novosti, ki so se sicer bogato razvile pozneje v baroku, so pa že v prvih decenijah 17. stoletja uvajale k nam baročno čustvovanje. Mednje sodijo zlasti božji grob, jaslvice in prvi zametki postaj Kristusovega trpljenja. Hren je takšne novosti z veseljem sprejemal in vpeljeval v svojo škofijo.

Rezultati Hrenovih prizadevanj na umetnostnem področju so bili veliki in daljnosežni, pomembni tako za njegovo dobo kot tudi za nadaljni razvoj umetnosti na naših tleh. Po polstoletnem zastoju je z organizirano akcijo in spodbudo pa tudi z občudovanja vredno radodarnostjo, marljivostjo in očetovsko skrbnostjo kot velikodušen naročnik in podpornik spet naravnal korake umetnostne muze na naša tla. S številnimi likovnimi nalogami, za katere je namenil veliko gmotnih sredstev, je obogatil naš umetnostni patrimonij, še pomembneje pa je, da je z vzgojo in iniciativo, ki je temeljila na njegovi osebni kulturi in posebni zavzetosti, razširil umetnostno vnemo med kler in ljudstvo.

Po puščobni sivini, ki jo je v likovni umetnosti zapustil protestantizem, pomeni Hrenovo delovanje začetek nove dobe, ene najrodovitnejših v slovenski umetnostnozgodovinski preteklosti.^{1361a} Tudi na mnogih drugih umetnostnih področjih se začenja z njim čas večje ustvarjalnosti, z njo v korak pa gre seveda splošni kulturni razvoj naših dežel.

S škofovo smrtjo (1630), ki predstavlja mejnik zgodovinskega dogajanja zaobseženega v pojmi reformacija in protireformacija, se zaključuje prva umetnostna doba našega 17. stoletja. Tedaj se je začel tudi pri nas vse bolj uveljavljati zgodnji barok, Hrenova umetnostna akcija pa mu je seveda utrla pot in pripravila potrebne pogoje. Umetnost je prestopila prag v novo dobo, iz korenin Hrenovega prizadevanja pa so počasi pričeli zoreti bogati in zlahtni sadovi.

DIE ROLLE DES BISCHOFS TOMAŽ HREN IN DER SLOWENISCHEN BILDENDEN KUNST

Zusammenfassung

Hrens Verdienste auf dem Gebiet der Kunst und die Bedeutung, die den großen Mäzenen von der Kunstgeschichte seit jeher zugeschrieben worden ist, berechtigt die Erörterung der Kunst der ersten Jahrzehnte des 17. Jahrhunderts auf unserem Boden aus dem Blickpunkt dieser zentralen Auftraggeber-Persönlichkeit. Eine so angelegte Übersicht ist noch insbesondere durch die damalige kulturgeschichtliche Situation bedingt, in der den Bischöfen anhand der Dekrete des Tridentinischen Konzils eine Sonderrolle im Bereich der bildenden Künste anvertraut war.

Tomaž Hren (Chrön, 1560-1630) wurde in Ljubljana (Lai-bach) in einer wohlhabenden protestantischen Familie geboren. Schon in der Kindheit nahm ihn sein unerschütterlich katholischer Onkel Gasper Zitnik zu sich, Professor an der Wiener Universität und später Regierungsrat am Hofe des Erzherzogs Karl in Graz, was auf Hrens weitere Entwicklung einen entscheidenden Einfluß ausübte. Nach Beendigung des Philosophiestudiums in Wien hegte der junge Tomaž die Absicht, in Padua die Rechte zu studieren, entschloß sich jedoch während einer schweren Krankheit für den geistlichen Beruf. Nach seiner Genesung immatrikulierte er sich an der Theologischen Fakultät der eben gegründeten Jesuitenuniversität in Graz. Im Laufe seiner Studienjahre erwarb er sich eine umfassende und gründliche humanistische Bildung, worauf sein späteres Wirken beruhte. Im Jahr 1588 wurde er vom Seckauer Bischof Brenner zum Priester geweiht, und bald danach wurde er vom Erzherzog Karl ans Kanonikat in Ljubljana präsentiert, das nach dem Weggang des Protestanten Primož Trubar unbesetzt geblieben war. Später wurde er zum Domdekan ernannt, worauf er nach dem Tode des Bischofs Tavčar im Jahr 1597 (er empfing die Bischofsweihe erst 1599 in Graz) die Leitung der Diözese von Ljubljana übernahm. In der Zeitspanne von 1614 bis 1621 versah er in Graz auch das Amt des Statthalters, wogegen er die Diözese entschlossenen Willens und mit reger Aktion bis zu seinem Tode im Jahr 1630 leitete.

Tomaž Hren war der geistliche Führer der Gegenreformation in Slowenien. Aus unseren Ländern rottete er so entschlossen und eifrig das Luthertum aus, daß er sich den Ruf des "Apostels" von Krain und des zweiten Gründers der Ljubljana-Diözese erwarb. Der Erzherzog Ferdinand, der in den innerösterreichischen Ländern nach dem Grundsatz "cuius regio, eius religio" mit der radikalen Durchführung der Rekatholisierung begann, stellte Hren an die Spitze der Reformations-Kommission in Krain. Nachdem die Kommission im Laufe einiger Jahre die Bevölkerung formal rekatholisiert hatte, setzte Hren mit den Erneuerungsarbeiten ("restauratio") ein, und zwar sowohl auf dem Glaubensgebiet als auch

in allen Kultursparten. Er entwarf ein katholisches Literaturprogramm in der einheimischen Sprache, gründete die bischöfliche Bibliothek und hatte die Absicht, eine Druckerei einzurichten, unterstützte das Theater und förderte noch insbesondere die Musik und die bildenden Künste. Trotz der bescheidenen Verhältnisse in der Diözese von Ljubljana war Hren ein wahrer Kirchenfürst großen Formats. Aus all seinem Wirken läßt sich spüren, daß er ein Mensch weitungspannenden Geistes und umfassender Bildung war, sozusagen ein wahrer Weltmann, und daß er über die provinzielle Eingegrenztheit hinausragte. Mit ihm setzte in vielen Bereichen ein Zeitabschnitt größerer schöpferischer Aktivität ein und damit ging selbstverständlich auch die allgemeine kulturelle Entwicklung der Länder einher, in denen er seines kirchlichen oder staatsmännischen Amtes waltete.

So wie Trubar für die Verbreitung und Festigung des evangelischen Glaubens das Buch einsetzte, stellte Hren in den Dienst der katholischen Erneuerung die Kunst. Die Sorge für die Restauration und Ausschmückung der Kirchen betrachtete er im Sinne der Anweisungen des Tridentinischen Konzils als seine pastorale Pflicht und rühmte sich dem Papst gegenüber öfters seiner derartigen Erfolge. Ähnlich wie beispielsweise Carlo Borromeo in Mailand oder Gabriele Paleotti in Bologna schaltete er die bildende Kunst in sein Glaubenserneuerungs-Programm ein und nutzte sie als eines der wirksamsten Hilfsmittel des Kampfes gegen die protestantischen Anschauungen. Die Richtlinien seiner Arbeit entsprangen sowohl praktischen pastoralen als auch tieferen theologischen, außerdem aber auch noch kulturellen und patriotischen Motiven. Mit seiner organisierten Kunstaktion griff er so entscheidend ins erste Viertel des 17. Jahrhunderts ein, daß wir berechtigterweise über die Kunst der Hren-Ara überhaupt sprechen dürfen. Für unsere Länder war dies die Zeit der Wiedergeburt und Neubelebung der bildenden Künste.

Die besonderen, die allgemeine gesellschaftliche und kulturelle Situation unserer Länder in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts bestimmenden historischen Bedingungen waren dem Kunstleben nicht gewogen. Der Protestantismus, der sich in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts starke Geltung verschaffte, rief in der Kunst eine Entwicklungsstagnation hervor. Kirchliche Aufträge ließen nach und mit dem Rückgang derartiger Aufgaben verringerte sich die Zahl der einheimischen Künstler, wogegen aus Fortifikationsbedürfnissen der Zufluß ausländischer, namentlich norditalienischer Meister anstieg. Obwohl den Protestanten auf unserem Boden keine schwerwiegenden ikonoklastischen Handlungen vorgeworfen werden können, wurden dennoch in den katholischen Kirchen, die sie für ihren Gottesdienst umorganisierten, nicht wenige Altäre und Kunstwerke vernichtet. Die ungeregelte Glaubenslage spiegelte sich sichtbar auch in der allgemeinen Apathie in den Reihen des katholischen Klerus wider, waren doch infolge der unachtsamen und laxen Pfarrverweser die Gotteshäuser vernachlässigt, die Kirchengestaltung war verschlissen und wurde nicht instand gehalten. Nicht zuletzt wurde dieser traurige Zustand noch durch die Türken verschlechtert, die anlässlich ihrer Einfälle in unser

Territorium mehrere Kirchengebäude verwüsteten. Zum Zeitpunkt, als Hren den Hirtenstab der Ljubljana-Diözese in Empfang nahm, war also überall die Notwendigkeit nach Erneuerung und Wiederherstellung der Sakralobjekte zu erkennen.

Hren hatte sich schon vor dem Antritt des Bischofsamtes mit der Organisation einzelner künstlerischer Werke befaßt, als Bischof begann er hingegen die Kirchengebäude systematisch zu restaurieren und die Kirchengenausstattung zu ersetzen. Für sein breitangelegtes Kunstprogramm benötigte er Künstler, da jedoch Ende des 16. Jahrhunderts daheim nur wenige zu Gebote standen, berief er zu uns mehrere aus dem Ausland. Von überallher lud er Meister zur Arbeit in seiner Diözese ein - Maler, Bildhauer, Holzschnitzer und Steinmetzen. So begannen nach Slowenien, vor allem nach Ljubljana, von allen Seiten einheimische und ausländische Künstler zusammenzuströmen. Einige weilten bei uns nur gelegentlich als zeitweilige Gäste, andere faßten hier festen Fuß. Am häufigsten waren in diesem Zeitabschnitt unter ihnen noch immer Ankömmlinge aus dem Norden, von Hrens Ära weiter trifft man jedoch unter ihnen auf mehr und mehr italienische Namen. Nach Ljubljana kamen Künstler aus Deutschland und den Niederlanden, desgleichen aus Kärnten, aus der Goricaregion (Görzregion) und aus Friaul, von woher schon alte naturgegebene Wege in unsere Landeshauptstadt führten. Hren nützte jede sich ihm bietende Gelegenheit aus und zog die Künstler, mit denen er in Berührung kam, unverweilt zur Arbeit heran, noch ganz besonders bemühte er sich jedoch, an seinem Hofe tüchtige schöpferische Persönlichkeiten zurückzuhalten. Der junge vielversprechende schwäbische Bildhauer Leonhard Kern, der auf seiner Rückkehr aus Italien in die Heimat bei Hren halt machte, soll eine solche Einladung aus Glaubensgründen zurückgewiesen haben, weil er Protestant war. Für eine geraume Zeitspanne zog der Bischof die Maler Christoph Weismann aus Kärnten und Mathes Plainer aus Tamsweg zur Arbeit zu, seine langjährigen Mitarbeiter wurden indessen auch die Steinmetzen Johannes Baptist Janzil und Dominico Nimis, beide vermutlich italienischer Herkunft. Zahlreiche Aufgaben des Bischofs wurden außerdem noch von anderen ausländischen Meistern ausgeführt, doch leider kennen wir nicht alle dem Namen nach. In den Kalendern (alle sind nicht erhalten geblieben), in denen Hren die Vereinbarungen und Verträge mit den Künstlern aufzeichnete, sind nur einige angeführt: die Maler Anton Pluementall d. Ä. und sein Sohn Anton d. J. aus Kärnten, Mathes Raisinger aus Villach, Francisco Guetter-söldt aus Bleiburg, Marx Höbchner aus Deutschland und Gerhard Khränn aus den Niederlanden, die Holzschnitzer Giovanni Baptista Costa aus Görz, Georg Karner aus Bleiburg und Sebastian Hörrmann aus Konstanz, der Goldschmied Niclaß Werner, ein Sachse, der Schilderschnitzer Abel Degen, ein Schwede, und der Goldsticker Thomas Dembkher aus Berlin. Außer zu ausländischen unterhielt Hren ununterbrochen auch rege Verbindungen zu Meistern aus den heimischen Stadtzentren.

Sämtliche Meister - Baumeister, Steinmetzen, Bildhauer, Tischler, Holzschnitzer, Maler, Goldschmiede und andere Kunstgewerbe-Meister -, die nach Aufträgen des Bischofs

arbeiteten, bilden den sog. Künstlerkreis des Bischofs Hren. Größtenteils waren sie eher solide Handwerker und Vermittler neuer bildnerischer Typen als kreative Künstler, Hren war ja gezwungen, in den ungünstigen Umständen und bei den zahlreichen bildnerischen Aufgaben eben mit den verfügbaren Menschen zu rechnen und konnte demzufolge seine Wahl nicht nur Qualitätsmaßstäben gemäß treffen. Mit dieser Gruppe von Meistern in unterschiedlichen Fachbereichen entwickelte er eine rege künstlerische Tätigkeit, insbesondere in Ljubljana und in Gornji Grad. Seine Aufträge, die in der vorliegenden Arbeit in chronologischer Reihenfolge erörtert werden, knüpften sich vornehmlich an die zwei Domkirchen, die in Ljubljana und jene in Gornji Grad (Oberburg), da sie ihrer Bedeutung wegen Priorität hatten und im Geiste der zentralistischen posttridentinischen Reform seine Kunstpolitik widerspiegeln sollten. Außerdem sorgte der Bischof persönlich auch für die Instandsetzung der Kapellen in Gornji Grad und der Kirchen in dessen Umgebung, für seine Votivstiftung (eine Nachahmung des heiligen Hauses von Loreto) in Nazarje und nicht zuletzt für die bischöflichen Residenzen in Gornji Grad und auf Schloß Vrbovec (Alttenburg). Leider ist der Großteil der Kunstwerke dieser Periode vernichtet worden, deshalb sind wir bei ihrer Rekonstruktion vor allem auf Archivdokumente angewiesen.

Zur Kunstaktivität, die Hren in der Heimat betrieb, gesellte sich noch seine Betätigung außerhalb ihrer Grenzen, indem er einige Werke auch im Ausland in Auftrag gab. Gerade diese im Ausland bestellten und bei ausländischen Kunsthändlern gekauften Werke sind eine reizvolle Ergänzung des künstlerischen Bildes jener Zeit. Der Bischof von Ljubljana erwarb derartige Schöpfungen in Kärnten und in Graz und mittels kaufmännischer und Ordensverbindungen erhielt er sie auch aus Venedig (z.B. das Altarpolyptichon für die Kapuzinerkirche in Ljubljana, der Überlieferung nach ein Werk des Malers Palma d. J.) sowie aus den Niederlanden. Aus den erhaltenen Kalendereinträgen des Bischofs ist ersichtlich, daß er sich mehrere Male an Grazer Meister wandte (die Votivmedaillen verfertigte ihm der Hofgoldschmied und -präger Hanns Zwygott, die wertvollen Leuchter der Hofgoldschmied Jacob Zwygott, den Altar der Wunden Christi der Holzschnitzer Jacob Holtzwardt, die gestickte Mitra der Hofgoldsticker Balthasar Ekhardt). Dabei ist noch besonders hervorzuheben, daß die Kunstatmosphäre der innerösterreichischen Hauptstadt, insbesondere am Hofe, mit dem Hren ständige Beziehungen unterhielt, zumindest zum Teil seine Kunsteinstellung mitentschied.

Die Meister in Hrens Kreis verknüpfte miteinander lediglich der Wille des Auftraggebers, wogegen sie nicht durch dieselben Bestrebungen oder eine einheitliche Stilorientierung verbunden waren, sie folgten ja unterschiedlichen Anregern und Vorbildern. Die Kunst dieser Übergangsperiode war höchst heterogen und schloß Elemente der gotischen Retrospektive, der Renaissance, des Manierismus, wie auch schon des Frühbarocks in sich. Die stilistische Einordnung der Denkmäler ist infolge der Formenvariabilität oft problematisch und wird häufig überdies durch das niedrige Qualitäts-

niveau erschwert, das gerade für die Kunstsituation am Übergang von der Gotik zum Barock, für den peripheren Charakter unserer Umwelt und selbstverständlich für die Kunst mit primär utilitaristischen Zielsetzungen charakteristisch ist.

Dank Hrens Bemühungen erstanden im Gesamtterritorium der Diözese zahlreiche Kirchen, Kunstwerke und Denkmäler, deren Entstehung oder Restauration er als großherziger Mäzen oder zumindest durch seine entscheidende Initiative und moralische Unterstützung förderte. Besonders begeistert wirkte er bei den Kunstunternehmungen der Ordensklöster mit und nahm sich der Wallfahrtsgotteshäuser an, insbesondere jener, gegen die sein ideeller Antagonist Trubar in seinen Predigten ausdrücklich eiferte. Die Initiative des Bischofs motivierte bald auch die Gläubigen, daß sie mit großem Eifer an die Wiedererneuerung der gottesdienstlichen Gebäude und ihrer Ausstattung herangingen. Im langen Zeitraum seines bischöflichen Amtierens weihte bzw. rekonzilierte Hren über 46 Kirchen und Kapellen, mehr als 106 Altäre sowie zahlreiche Glocken und andere liturgische Gegenstände. Seine expansive Mäzenbetätigung erstreckte sich außerdem über die Grenzen der Ljubljana-Diözese hinweg auch auf die benachbarten Diözesen, die Zagreber, Senjer, Triester und Seckauer, mit denen er freundschaftliche Verbindungen unterhielt. Aus Archivdokumenten geht hervor, daß er im kroatischen Petrinja eine hölzerne Kirche errichten ließ, den Kapuzinern in Reka, Celje und auf Ptuj zu Hilfe kam, das Jesuiten-Ferienheim Coroneum in Triest erbauen ließ und die Kapelle des hl. Rochus und Sebastian samt dem gleichnamigen Altar in der Grazer "Hofkirche" stiftete, während er mit kleineren Schenkungen öfters auch die dortigen Ordensschwwestern und die Nunziatur bedachte. Die Angaben über die einzelnen Kunstaufträge sind aus den Archivdaten zu ersehen.

Die Resultate von Hrens Kunstbestrebungen waren groß und weitreichend, bedeutsam sowohl für seine Ära als auch für die weitere Kunstentwicklung auf unserem Boden. Nach einer ein halbes Jahrhundert währenden Stagnation lenkte der Bischof mit organisierter Aktion und Stimulation die Schritte der Muse der Kunst abermals in unsere Gefilde. Mit zahlreichen bildnerischen Aufgaben, für die er viel finanzielle Mittel aufwandte, hat er unser künstlerisches Patrimonium bereichert, noch wichtiger ist jedoch, daß er durch Erziehung und Initiative, die in seiner persönlichen Kultur und seiner speziellen Hingabe gründete, die Kunstbeflissenheit unter Klerus und Volk verbreitet hat. Sein Wirken bahnte den Weg dem Frühbarock, der sich im zweiten Viertel des 17. Jahrhunderts auch bei uns mehr und mehr durchzusetzen begann, und bereitete die nötigen Voraussetzungen für das Heranwachsen reicher und edler Früchte vor.

(Übersetzt von Adela Zgur)

HRENOVI PONTIFIKALNI PROTOKOLI

Pontifikalni protokoli I/1¹³⁶²

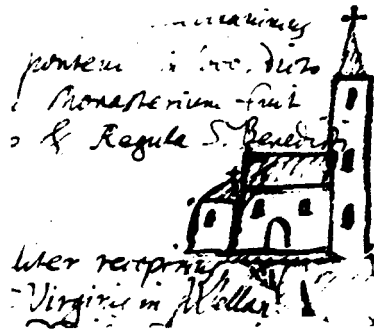
Protokole je pisal ljubljanski škof Tomaž Hren. Nadškofijski arhiv v Ljubljani pod signaturo SAL/Sk. prot., fasc. 1: Hren 1577-1611 hrani le Pokornovo kopijo Hrenovega rokopisa, original pa si je, skupaj z Valvasorjevo zapuščino, prisvojila zagrebska škofija. Danes je shranjen v Nacionalni i sveučilišni biblioteki (Metropolitanska knjižnica) v Zagrebu, kjer je uvrščen pod signaturo MP 236. V Acta Ecclesiastica Sloveniae tekst po originalnem rokopisu objavlja M. Benedik.¹³⁶³ Kronološki pregled posvetitev cerkva, kapel, oltarjev, zvonov in pokopališč sledi paginaciji Pokornovega prepisa.

1600

p. 44,155
VELENJE - cerkev blažene
Device Marije¹³⁶⁴

Hren je v slovesni procesiji, pri kateri je sodelovalo 25 župnij, prevzel in vnovič posvetil cerkev, ki so jo protestanti zasedli leta 1574. Luteranski predikanti so v svetišču podrli nekaj oltarjev.

6.(9.) april

p. 45
Vizitacija

Hren je vizitiral župnije na spodnjem Štajerskem vse do reke Sotle, ki razmejuje ljubljansko ozemlje in zagrebsko škofijo.

junij

p. 45
Vizitacija

Hren je vizitiral župnije na Koroškem vse do cerkve sv. Urbana ob Dravi, ki razmejuje ljubljansko škofijo in oglejski patriarhat.

julij

p. 45,333

PLIBERK - cerkev sv. Petra
in Pavla¹³⁶⁵V pliberski župnijski cerkvi
sv. Petra in Pavla je Hren
posvetil oltar sv. Barbare
23. julij

p. 45

SLOVENJ GRADEC - cerkev
sv. RadegundeHren je vizitiral cerkve v
slovenjegraški župniji. Ob tej
priložnosti je v cerkvi sv.
Radegunde posvetil 8 zvonov in
se povzpel še na Uršljo goro.
30. julij

4

p. 44

GORNJI GRAD - cerkev
sv. Marije MagdaleneOnstran mostu na mestu imeno-
vanem "in der Clause", kjer je
stal v preteklosti ženski
benediktinski samostan, je
Hren posvetil pokopališče in
rekonciliral cerkev sv. Mari-
je Magdalene.

6. avgust

p. 47

NOVA STIFTA pri Gornjem Gradu
- cerkev blažene Device MarijeV Marijini cerkvi je Hren
posvetil oltar nadangela Miha-
ela in vse nebeške vojske.

29. september

p.45-46

LJUBLJANA - cerkev
sv. Elizabete¹³⁶⁶Hren je pridobil špitalsko
cerkev, ki so jo protestanti
zasedli pred 40 leti in jo pod
zaščito kranjskega plemstva
ves čas obdržali v svojih
rokah. Ko jo je zavzel (1598),
je podrl in odstranil krstil-
nik in prižnico, potem pa je v
veselje katoliških meščanov,
ki so v slovesni procesiji
prišli z njim iz stolne cerk-

ve, maševal in opravil zahvalni obred.

1. november

1601

p. 52

Uničenje protestantskih molilnic¹³⁶⁷

Na gradu Križ blizu Kamnika in v Begunjah pri Radovljici je dal Hren razstreliti protestantski molilnici.

februar-marec

p. 50

LJUBLJANA - cerkev sv. Elizabete

Hren je posvetil špitalsko cerkev, potem ko je dal iz nje odstraniti truplo ljubljanskega predikanta Kristofa Spindlerja in ga vreči v Ljubljaničo. Po obredu je slovesno umestil Jakoba Arzta, kaplana v mestnem špitalu.

24. april

p. 51

Vizitacija

Hren je reformiral in vizitiral radovljiško proštijo in celoten arhidiakonot, Bohinj in vso Gorenjsko tja do meja s Koroško in Italijo.

julij-avgust

p. 52

RODINE - cerkev sv. Klemen¹³⁶⁸

Med vizitacijo radovljiškega arhidiakonata je Hren posvetil cerkev sv. Klemen¹³⁶⁸ na Rodinah.

26. julij

p. 52-55

ZAGREB - posvetitev zagrebskega škofa Nikolaja Zelnizeya

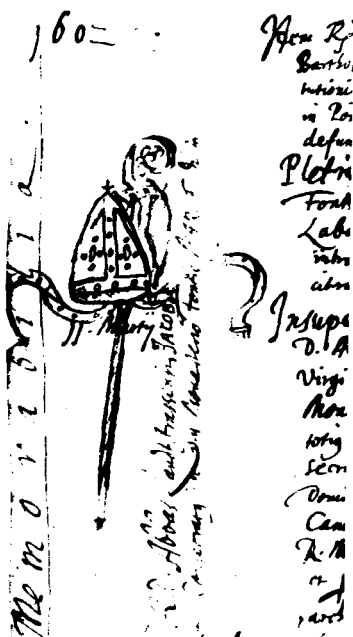
19. avgusta je Hren v stolni cerkvi sv. Stefana v Zagrebu posvetil tamkajšnjega škofa

Nikolaja Zelnizeya (Selnizey). Po slovesnosti si je ogledal Vojno krajino. Obiskal je trdnjavi Sisek in Petrinjo. Ker so se vojaki v Petrinji pritoževali, da v kraju ni niti skromnega svetišča, je sklenil s svojimi darovi in prispevki spremljevalcev tod postaviti leseno cerkev.

19.-23. avgust

1602

p. 60
KOSTANJEVICA - posvetitev
kostanjeviškega opata Jakoba
Reinprechta

V kostanjeviškem samostanu
blažene Device Marije je Hren
slovesno posvetil opata Jakoba
Reinprechta. V pontifikalnem
zapisu je pripomnil, da razen
kostanjeviškega pripadajo
ljubljski škofiji tudi ple-
terski, bistrski in žički
samostan.

11. marec

p. 60
LJUBLJANA - pokopališče pri
sv. Nikolaju

Pokopališče pri stolni cerkvi,
ki je bilo še neposvečeno, je
Hren obzidal in ga nato slove-
sno konsekriral.

14. april

p. 59-60
Uničenje protestantske
molilnice

Hren je dal razstreliti pro-
testantsko molilnico v Metli-
ki, ko je v postnem času s
kranjskim vicedomom Filipom
Kobenzlom reformiral Dolenj-
sko.

postni čas

p. 61
ŠMIHEL NAD MOZIRJEM - cerkev
nadangela Mihaela¹⁸⁶⁹

V župniji Mozirje "in Sabre-

sich" je Hren posvetil temeljni kamen nove cerkve.

12. maj

p. 63

VNANJE GORICE - cerkev
sv. Duha

Hren je 9. junija v Vnanjih Goricah posvetil pokopališče ob cerkvi sv. Duha, podružnici ljubljanske šempetrske župnije, nato pa je v cerkvi v čast sv. *Boštjanu* mučencu konsekri-
ral oltar, katerega so obljubili postaviti tamkajšnji prebivalci v času kuge.

9. junij

p. 64-65, 253-254

URŠLJA GORA - cerkev sv. Uršule in enajsttisočernih devic in mučenk

Na Uršlji gori (vulgo "Pleshi-
uez") pri Slovenjem Gradcu je Hren na predvečer slovesnosti (sodelovalo je nad 20 duhovnikov) blagoslovil temeljni kamen in temelje cerkve, ker ob začetku gradnje pred tridesetimi leti niso bili blagoslovljeni. Posvetil je tudi 2 zvonova, velikega v čast sv. Uršuli in njenim tovarišicam, drugega v čast Devici Mariji. Cerkev, ki so jo tamkajšnji prebivalci dokončali na njegovo spodbudo, je konsekriral naslednji dan, 18. avgusta, skupaj s 3 oltarji: sv. *Uršule* in njenih tovarišic, zmago-
slavnega sv. *Križa* ter blažene *Devic Marije*, preslavne nebeske Kraljice in božje Matere.

17.-18. avgust¹³⁷⁰

1603

p. 69-70

ŠMARTNO ob Dreti - cerkev
sv. Martina¹³⁷¹

Na prošnjo Gregorja Syechela in vaščanov Smartnega je Hren

7

11. mai

Hren je v stolni cerkvi na željo ljubljanskih trgovcev posvetil njihov bratovščinski oltar Jezusa Kristusa *Odrešenika sveta*, sv. Ane in vsega Kristusovega sorodstva.

8. junij

Hren je vnovič posvetil oziroma rekonziliiral cerkev sv. Neže, podružnico župnije sv. Križa na Svibnem, ker je v preteklem letu vanjo udarila strela. V nesreči je izgubilo življenje 7 ljudi, mnogo pa je bilo opečenih in ranjenih.

31. avgust

Skupaj s spremljevalci - škof omenja kostanjeviškega opata Jurija Urbanča (Urbanitius) oglejskega arhidiakona Marca Khunneja, ljubljanskega kano- nika Jakoba Arzta in laskega župnika Baltazarja Tavčarja - si je Hren ogledal slikovite razvaline gradu na Svibnem. Da bi sredi grajskih razvalin vsaj kapela sv. Barbare ostala vernikom v tolažbo, se je odločil za njeno restavracijo in v ta namen prispeval 100 fl (skupaj so zbrali za obnovo 210 fl).

1. september

p. 76
GORNJI GRAD - znamenje
V zadnjem koncu gornjegrajske-

ga mesteca ob javni cesti na kraju, kjer prebiva Rueppin, je Hren posvetil obzidan štirikoten "steber" križa ("columnam crucis"), potem ko ga je dal lepo okrasiti s kovinskim križem in poslikavo

13. september

p. 77,79

JEPRCA - pokopališče pri cerkvi sv. Nikolaja

Blizu mostu ob sotočju Save in Sore pri Kraljevi cesti ("via Regia") ob podružnični cerkvi sv. Nikolaja so župljani Sore zaradi pokopov v času kuge uredili pokopališče. Hren se je 21. septembra na željo župnijskega občestva in tamkajšnjega vikarja Jurija Vellanija odpravil posvetit pokopališče, vendar je zaradi deževja obred prestavil in ga opravil šele 29. septembra.

21.,29.september

p. 78

ZADOBROVA - cerkev sv. Tomaža apostola

Ob turškem vpadu leta 1529 je bila desakralizirana in požgana cerkev sv. Tomaža na ljubljanskem polju, podružnica šempetrske župnije. Hren jo je v septembru skupaj z oltarjem sv. Tomaža apostola posvetil.

28. september

p. 80

GORNJI GRAD - zvon

Elija Somrak je 4. oktobra v stolpu zraven gornjegrajskega špitala ulil nad 24 stotov težak veliki zvon. Hren ga je 12. oktobra posvetil v čast Jezusu Kristusu in Mariji, nato so ga obesili v zvonik kolegiate cerkve.

4.,12. oktober

p. 87

SELCE (?) - zvon¹⁸⁷³

Hren je v kraju "Selzach" posvetil večji zvon, naslednji dan (na binkoštno soboto) pa je konsekriral še en zvon in vodnjak (izvir).

4.-5. junij

p. 88

LJUBLJANA - cerkev Device

Marije¹⁸⁷⁴

V križevniški cerkvi je Hren na željo barona Sigismunda von Egkh posvetil novi oltar sv. Elizabete, ki ga je dal postaviti komtur nemškega viteškega reda.

8. junij

p. 89

TOMAČEVO - cerkev sv. Marjete

Hren je v Tomačevem posvetil cerkev, podružnico ljubljanske šempetrske župnije, ter oltar sv. Marjete device in mučenke.

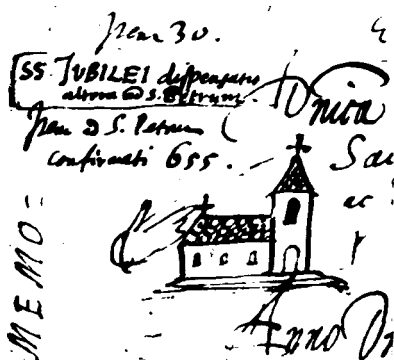
18. julij

p. 90-94

GORNJI GRAD - kapela

sv. Tomaža

21. avgusta so v procesiji priromali v Gornji Grad številni verniki. Naslednji dan, 22. avgusta, je Hren med slovesnim zvonjenjem in pokanjem možnarjev ob navzočnosti romarjev posvetil kapelo sv. Tomaža pri ranah našega Gospoda Jezusa Kristusa in 3 oltarje: oltar sv. Tomaža, apostola, pri ranah našega Gospoda Jezusa Kristusa, oltar Device Marije, Kraljice zemlje in neba, njenega Sina Jezusa Kristusa, sv. Ane in vsega Kristusovega sorodstva in oltar sv. Marije Magdalene, Jezusove izbranke in blagoves-

tnice apostolov ter sv. Katarine device in mučenke.

21.-22. avgust

p. 96-97

ZAVOGLJE - cerkev sv. Urha

Hren je v Zavogljah posvetil pokopališče in cerkev, podružnico ljubljanske šempetrske župnije, skupaj s 3 oltarji: sv. Urha škofa in spoznavalca, sv. Marka evangelista ter sv. mučencev Boštjana in Fabijana.

12. september

9

p. 99-100

BRASLOVČE - cerkev blažene Device Marije¹³⁷⁵

Na obletnico posvetitve braslovške cerkve je škof Hren ob navzočnosti številne množice vernikov vnovič konsekriral oziroma rekonsolidiral obnovljeno cerkveno stavbo in pokopališče, ki ju je skupaj z naseljem pred 4 leti zajel požar. Ogenj, ki ga je zanetila strela, je poškodoval svetišče z zvonikom vred in uničil zvonove ter oltarno opremo. Ob obredu rekonsolidacije je Hren posvetil tudi dva zvonova iz podrte protestantske molilnice v Govčah (enega so podarili cerkvi v Žalcu).

17. oktober

1605

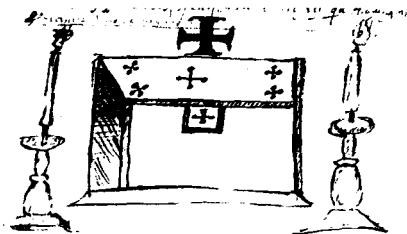
p. 106-107

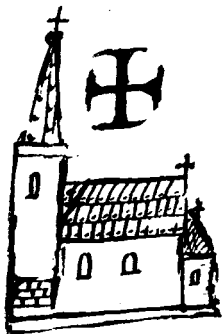
LJUBLJANA - cerkev sv. Petra¹³⁷⁶

Na željo ljubljanskega meščana Mihaela Tallerja je Hren v šempetrski cerkvi posvetil oltar nadangela Mihaela, vse nebeške vojske in vseh svetnikov, božjih izvoljencev. Tallerju je prepustil vso skrb za oltar in pripadajočo grobnico.

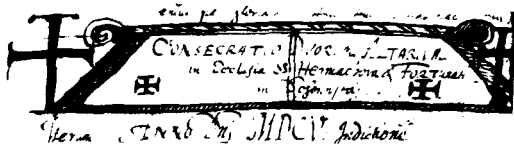
junij

10

11

12

p. 108

GORNJI GRAD - cerkev sv. Pavla

Hren je posvetil zunaj gornjegrajskega obzidja situirano cerkev z oltarjem sv. Pavla.

3. julij

p. 110-112

SOŠTANJ - cerkev sv. Mohorja in Fortunata¹⁸⁷⁷

24. julija je Hren ob pokanju možnarjev na starem gradu v slovesni procesiji, za katero so že prejšnji dan pripravili potrebne relikvije, z duhovščino in verniki odšel k cerkvi sv. Mohorja in Fortunata, podružnici župnije sv. Mihaela v Sošanju. Tu je posvetil 2 oltarja: oltar sv. Marjete device in mučenke (na evangelijski strani) ter oltar sv. Janeza Evangelista in sv. mučencev Boštjana in Fabijana.

23.-24. julij

p. 115

PLIBERK - kapela sv. Pavla

Hren je v pontifikalne protokole zapisal, da je Ioannes Ambrosius de Turri (Thurn) brez njegovega dovoljenja začel zidati kapelo zunaj pliberskega gradu, potem ko je v gradu podrl zelo starodavno kapelo sv. Pavla z oltarji: sv. Pavla apostola, blažene Device Marije in sv. Katarine.

1606

p. 138

POLJE - cerkev Device Marije

V cerkvi Device Marije v Polju, podružnici ljubljanske šempetrske župnije, je Hren posvetil oltar sv. Boštjana mučenca. Oltar so v času kuge leta 1599 obljubili postaviti tamkajšnji verniki.

28. maj

p. 155-156

VELENJE - cerkev blažene
Device Marije¹³⁷⁸

V Marijini cerkvi pod velenjskim gradom je Hren posvetil 2 oltarja: oltar sv. *Janeza Krstnika*, Gospodovega predhodnika, in oltar sv. *Ursule*, Marjete, enajsttisočernih devic in mučenk ter vseh devic in svetnic božjih.

24. avgust

p. 160

LJUBLJANA - kapela sv. Bruna
in Huga

Bistrski kartuzijani so nad starodavno cerkvijo (kapelo) sv. Klemenca in Fridolina na Bregu zgradili kapelo redovnih patronov sv. Bruna in Huga. Hren jo je skupaj z oltarjem sv. *Bruna* in *Huga* na prošnjo bistrškega priorja Avgustina Brenciusa (Brentius) posvetil.

10. september

p. 162

Zvonovi

11. septembra sta bila pri sv. Nikolaju v Ljubljani posvečena 2 zvonova, v drugih krajih ljubljanske škofije pa jih je bilo dotlej ob drugih priložnostih konsekriranih že nad 50.¹³⁷⁹

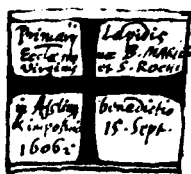
11. september

p. 162-164

SEBENJE pri Bledu - cerkev
presv. Trojice in blažene
Device Marije¹³⁸⁰

Na željo Ane Marije Lenkovič rojene Thurn - Valsassina (Turri - Valsasina) je Hren položil in posvetil temeljni kamen nove cerkve. Ustanoviteljica jo je sklenila postaviti na svojem posestvu Prunnthurn blizu blejskega gradu, za zidavo pa je namenila denar iz dediščine sina Franca.

14. september

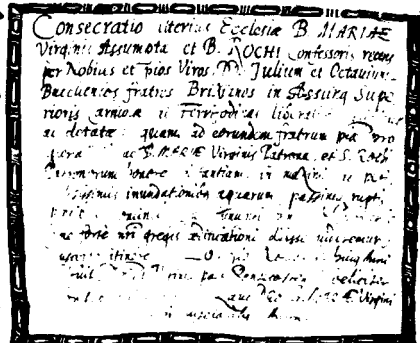
13

14

15

p. 165-167

SAVA na JESENICAH - cerkev
blažene Device Marije in sv.
Roka¹³⁸¹

Hren je posvetil temeljni
kamen in temelje cerkve, ki
sta jo brata Julij in Oktavij
Bucelleni, lastnika jeseniških
fužin, brez škofovega blago-
slova že gradila na prostoru
zraven svojega bivališča na
Savi. Obvezala sta se, da
bosta cerkev in njeno opremo
redno vzdrževala.

15. september

p. 167-168

KROPA - cerkev sv. Lenarta¹³⁸²

15. septembra je Hren kapelo
sv. Lenarta v Kropi povzdignil
v župnijsko cerkev in umestil
župnika, naslednji dan pa je
tamkaj posvetil novo pokopali-
šče, zakristijo, krstilnik in
tabernakelj.

15.-16. september

p. 174-177

DRTIJA - cerkev blažene
Device Marije¹³⁸³

Na prošnjo oglejskega patriar-
ha Francesca Barbara in po
posredovanju kamniškega župni-
ka in oglejskega arhidiakona
Boštjana Trebuhana je Hren v
Drtilji slovesno posvetil cer-
kev blažene Device Marije
skupaj z 2 oltarjema: preslav-
ne Device božje Matere Marije
in sv. Jurija mučenca.

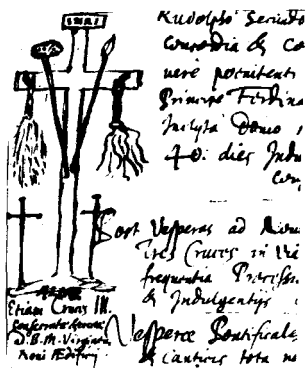
15. oktober

p. 178

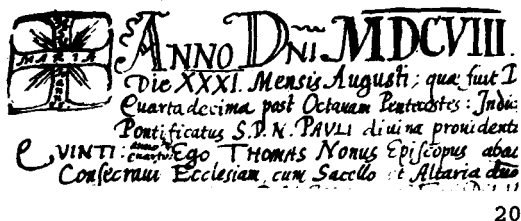
SAVA na JESENICAH - cerkev
blažene Device Marije in sv.
Roka¹³⁸⁴

Kljub nevarnim poplavam je
Hren odpotoval na Jesenice,
kjer je na željo ustanovitel-
jev Julija in Oktavija Bucel-
leni posvetil cerkev in oltar
Vnebovzvetja blažene Device
božje Matere Marije in sv.
Roka spoznavalca.

26. november

Gl. sl. 126

posvetil tri križe, ki jih je dal postaviti v Novi Stifti ob javni cesti.

14. avgust

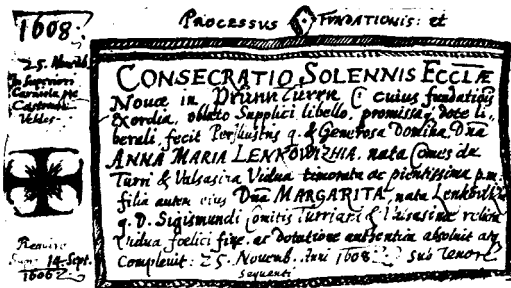
p. 214-218, 220, (PP I/2, 427)
LJUBLJANA - kapucinski samo-
stan in cerkev presv. Imena
Jezusovega, blažene Device
Marije, Janeza Evangelista,
Marka in Franciška Asiške-
ga¹³⁹⁹

Pred slovesnostjo se je zbralo
v Ljubljani okoli 20.000 ljudi
iz treh dežel iz več kot 35
župnij. Hren je 30. avgusta
posvetil kapucinski samostan
in 2 zvonova, naslednji dan
(31. avgusta) pa je konsekri-
ral cerkev s kapelo vred in 2
oltarja: veliki oltar Jezusa
Kristusa, Device Marije in sv.
Janeza Evangelista (vanj je
vložil kar 83 relikvij) in
oltar preslavne Device Marije
v kapeli. Naslednji dan, 1.
septembra, je v Marijini kape-
li konsekriiral še 4 kelihe, ki
so jih kapucini prejeli v dar.
30. avg.-1. sept.

p. 220
NOVA STIFTA pri Gornjem Gradu
- izvir¹³⁹⁹

Hren je posvetil izvir v Novi
Stifti v čast Jezusu in Mari-
ji.

nedelja pred praznikom
Marijinega roj.

p. 225-226, 230, 234, 236
SEBENJE pri Bledu - cerkev
presv. Trojice in blažene
Device Marije¹³⁹⁹

25. novembra je Hren posvetil
cerkev in oltar presv. Troji-
ce in blažene Device Marije
(blažene Device božje Matere
Marije vnebovzete in v nebesih
kronane). Cerkev je po smrti
Ane Marije Lenkovič dokončala
njena hči Marjeta, vdova,
poročena Turri (Thurn) - Val-
sassina. Dan po posvetitvi so

truplo ustanoviteljice iz župnijske cerkve sv. Jurija v Gorjah prenesli v novo cerkev in položili v tamkajšnjo grobnico.

25.-26. november

p. 236

REČICA pri Bledu - cerkev sv. Andreja¹³⁹¹

Hren je na Rečici pri Bledu vizitiral cerkev sv. Andreja, v kateri je Ahacij Grimschizh (Grimbschizh) nameraval za bogoslužje opremiti in obnoviti 2 oltarja, ker sta bila dotlejšnja premajhna in neprimerna.

26. november

1609

p. 248-249

GORNJI GRAD - izvir¹³⁹²

Hren je blagoslovil izvir (vodnjak) na dvorišču gornjegrajske rezidence.

22

p. 252

VRANSKO - cerkev nadangela Mihaela

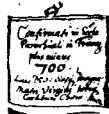
Na željo Andreja Fellmanna, vikarja in komisarja na Vranskem, je Hren v tamkajšnji župnijski cerkvi posvetil oltar blažene Device božje Matere Marije.

14. junij

p. 253-259

URŠLJA GORA - cerkev sv. Uršule in enajsttisočerih devic in mučenk¹³⁹³

Na prošnjo Andreja Tavčarja, vikarja in komisarja v Slovenjem Gradcu, je Hren 2. avgusta v cerkvi na Uršlji gori ob navzočnosti številne množice vernikov posvetil 2 oltarja, nameščena levo od glavnih vrat: oltar presv.

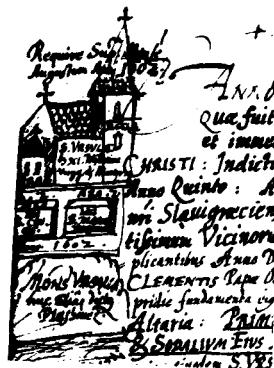

23a

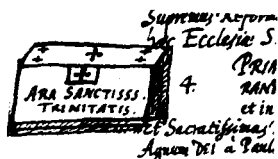

Anno Domini
1609, que fuit
Septima: Pontificatus
Domini Pauli
Romani Episcopi La
bonorem glorie

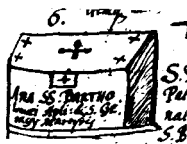
23b

24a

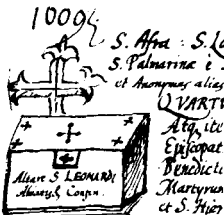
24b

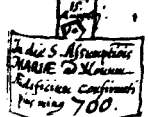
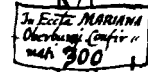
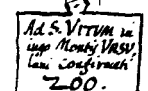
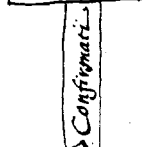
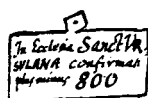
24c

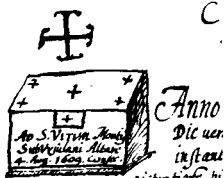
24c

24d

25b

25a

26

Trojice ter oltar sv. Jerneja apostola in sv. Jurija mučenca. Naslednji dan je konsekriiral še dva oltarja: oltar nadangela Mihaela, vse nebeške vojske in sv. Jakoba st. ter oltar sv. Lenarta opata in spoznavalca.

2.-3. avgust

p. 257-259

SENTVID pri Zavodnju (na Slemenju pod Uršljo goro) - cerkev sv. Vida¹³⁹⁴

Oltar, ki ga je 10. junija 1500 v cerkvi sv. Vida posvetil ljubljanski škof Rauber, je bil pozneje podrt, potem pa, ko so ga obnovili, ga je v čast sv. Lenartu opatu in sv. Nikolaju škofu in spoznavalcu vnovič posvetil škof Hren.

4. avgust

p. 260-262, 264

KUM - cerkev sv. Jošta in cerkev sv. Neže¹³⁹⁵

Cerkvi na Kumu je leta 1607 zadela in požgala strela. Ko so ju pozidali in lepo restavrirali, je Hren 30. avgusta skupaj s 26 duhovniki v navzočnosti 13.000 vernikov cerkev sv. Jošta rekonsiliiral, cerkev sv. Neže pa vnovič posvetil. V Nežini cerkvi je rekonsiliiral tudi 2 oltarja (edina dva oltarja v ladji - potem, ko so nedavno podrli dva druga): sv. Duha desno in blažene Device Marije levo od glavnih vrat.

30. avgust

p. 265

SVIBNO - cerkev sv. Križa

V župnijski cerkvi na Svibnem, kjer je Hren na svoje stroške ukazal napraviti sliko, je dal premestiti na evangelijsko stran ladje dotlej na neprimernem prostoru nameščen oltar sv. Resnjega Telesa.

31. avgust

p. 266

REČICA ob Savinji - cerkev sv. Kancija, Kancijana in Kancijanile

Hren je v župnijski cerkvi na Rečici slovesno blagoslovil poslikane in rezljane oltarne table.

21. september

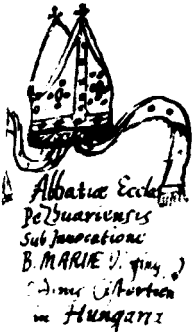
1610

p. 278, 281-282

LJUBLJANA - posvetitev opata iz Madžarske

Na cvetno nedeljo je Hren v ljubljanski stolnici, kjer se je zbralo številno plemstvo in mnogo ljudstva, slovesno posvetil opata cistercijskega samostana blažene Device Marije iz škofije Pécs na Madžarskem ("Abbatiae Ecclesiae Pezhuariensis sub Inuocatione B. Mariae Virg: Ordinis Cisterciensis in Hungaria").

4. april

28a

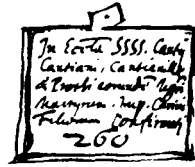
28b

p. 290-291

LJUBLJANA - vodnjaka 1896

18. junija je Hren v Ljubljani posvetil 2 vodnjaka (izvira), prvega na trgu pred stolnico, drugega na jezuitski pristavi v predmestju.

18. junij

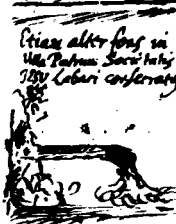
27

28c

28d

29

Mox alter
in Brod
unde fi
derunt
Cristus
Signa
vnde
nux a
boni
et ben
Cristi
fon

MARIA
ANNO
Augusti,
Indictione
Quinti, anno
Labacen. C.
honore S. A.
et Ania' C.

p. 291

SOLČAVA - kapela sv. Ane¹³⁹⁷

1. avgusta je Hren posvetil na pokopališču ob solčavski župnijski cerkvi situirano kapelo (cerkev) z oltarjem sv. Ane, Marijine matere in Jezusove babice.

1. avgust

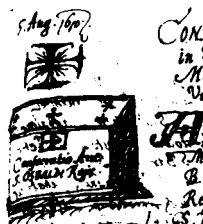
p. 291

Vizitacija

Hren je vizitiral župnije oziroma vikariate v Solčavi, v Lučah in na Ljubnem.

1. avgust

30

31a

CONS in S. M. V.
et uobij i

31b

p. 292-294

NOVA STIFTA pri Gornjem Gradu - cerkev blažene Device Marije¹³⁹⁸

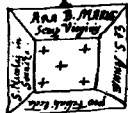
V Marijini cerkvi v Novi Stif-
ti je Hren ob navzočnosti
precejšnjega števila romarjev
posvetil 2 oltarja: sv. Ožbal-
ta kralja in spoznavalca ter
sv. Helene kraljice, najditel-
jice sv. Križa.

5. avgust

p. 296-298

Prenosni oltarji^{1398a}

17. avgusta je Hren na prošnjo
Andreja Fellmanna, vikarja in
komisarja na Vranskem, posve-
til portatile blažene Device
Marije, sv. Boštjana in Roka
za cerkev blažene Device Mari-
je na Creti pri Vranskem.
Istega dne je na željo pavlin-
ca br. Vita Gollossich, rektor-
ja sevniske župnijske cerkve,
posvetil še dva prenosna olta-
rja: preslavne Device Marije
in sv. Ane za podružnično
cerkev v Smarju pri Sevnici in
sv. Nikolaja za istoimensko
župnijsko cerkev v Sevnici.
Razen teh je v Gornjem Gradu
že nekaj poprej posvetil 3
prenosne oltarje: sv. Marije
Magdalene za istoimensko po-
družnično cerkev v župniji sv.
Martina "in Lonsperg" (? sv.

1610
17. Avg.

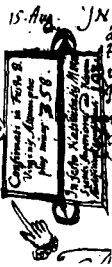
ANNO, Menje, ar die
et Supplicatione benedicta
Ordinis S. Pauli Primi
Perpetui S. Nicolaj
Venerabilis eius Perpetua
alia Dilecti Anni Gori
In Honore Gloriosis
et S. ANNE Matris
Reliquias de Lactis Viri
de S. Binulij Innocen-
tia SS. Virgula & Soda

LITANA S. N.
in qua de an-
et de S. Martii
Invenit: ac de S.
Reliquias de Mar-

ANNO
in extirpatione
verum (ita)
1610
et Scrupulis
et libere
et in (plagi)

ANNO
et ACHAET Socii
Venerabilis eius Perpetua
Cep. Zepherus, et C.
Magistro generali, Con-
fessio & Interim, et C.
et S. Petrus, et C.
et S. Petrus, et C.

32b

32a

Magdalena nad Humom Košničkim v župniji Desinič), sv. Lovrenca, Ahacija in mučencev za Petrinjo in sv. Jakoba za Kunsperk.

17. avgust

p. 298

Prenosna oltarja¹³⁹⁹

V letu 1610 je Hren posvetil še 2 prenosna oltarja (sliki) za škofijsko rabo.

p. 303-304

LJUBLJANA - zvon¹⁴⁰⁰

31. decembra je Hren posvetil veliki zvon (stari zvon je prelil mojster Elija Somrak) za jezuitsko cerkev sv. Jakoba v Ljubljani.

31. december

1611

p. 309, 311, 313-314

LJUBLJANA - posvetitev ljubljanskega stolnega prošta Andreja Kralja¹⁴⁰¹

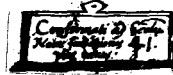
25. marca je Hren v ljubljanski stolnici slovesno posvetil Andreja Kralja, prvega ljubljanskega stolnega prošta s pontifikalnimi insignijami.

25. marec

p. 318-320

LJUBLJANA - cerkev sv. Petra¹⁴⁰²

Skofov brat Andrej Hren je v cerkvi sv. Petra v čast blaženi Devici Mariji, preslavni nebeski Kraljici, in sv. trem kraljem ustanovil oltar in zanj določil 200 fl. dotacije. Oltar, ob katerem je z bratovim dovoljenjem zgradil družinsko grobnico, je dal postaviti zraven zakristije na prostoru, kjer je brat Tomaž že pred leti namestil slikano tablo Gospodovega smrtnega

32c

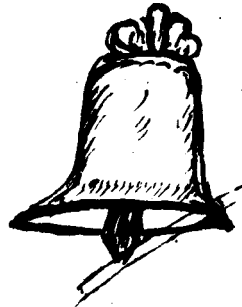
ITEM aliam Tab
pro Ecclesia S. M.
Jilab S. Martia
pauz Sanyk. Zan
adher alij dech
pro uik. Oltare.

32c

32d

† ad S. Jacobum
Soc. Jesu
LABACI.

33

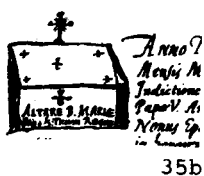

34

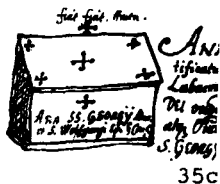

35a

Ad S. PETRUM EXTRA MURAS DVORVM
Altarium consecratio: prope sepulchrum
ANDREAS (HONOR) FRATIS noster Germanicus
inductus Spiritu Sancto, ac fideiorem pro

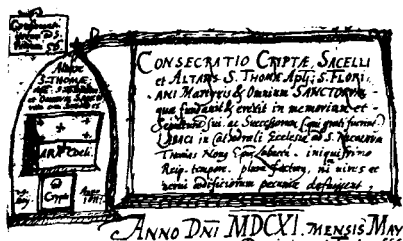
35b

35c

boja (tablo so ob tej priložnosti prenesli na Vič). Skupaj z Marijinim je Hren v šempetrski cerkvi posvetil tudi oltar sv. Jurija mučenca in sv. Volbenka škofa in spoznavalca.

23. maj

36

p. 321-323

LJUBLJANA - cerkev sv. Nikolaja

29. maja je Hren v stolni cerkvi posvetil kapelo in oltar sv. Tomaža apostola, sv. Florijana mučenca in vseh svetnikov. V kapeli je posvetil tudi kripto, ki jo je zgradil zase in za ljubljanske škofe. Pri konsekraciji je vložil kar 99 relikvij.

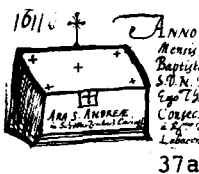
29. maj

p. 326-335

Vizitacija

Hren je vizitiral ljubljanski škofiji pripadajoče cerkve na Koroškem. Ob tej priložnosti je posvetil precej oltarjev in nekaj cerkva.

po prazniku sv. Rešnjega Telesa

37a

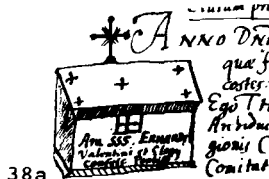
37b

p. 327

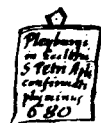
ČRNA na Koroškem - cerkev sv. Ožbalta

V Črni na Koroškem je Hren posvetil oltar sv. Andreja apostola. Oltar je že leta 1470 konsekriral škof Lamberg, pozneje pa je bil profaniran in razbit.

(22.) 23. junij

38a

38b

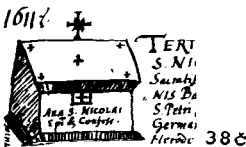
p. 327-329

PLIBERK - cerkev sv. Petra in Pavla

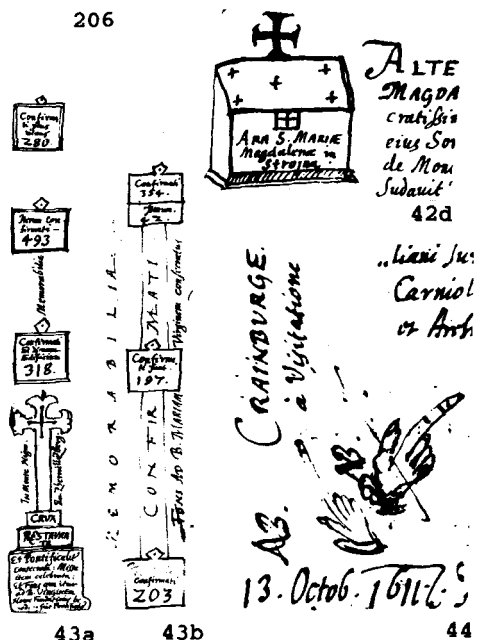
Hren je v pliberski župnijski cerkvi posvetil 3 oltarje: oltar sv. mučencev in škofov Erharda, Valentina in Elogija, oltar sv. mučencev Ahacija in tovarišev, Kristofa in Pankra-

38c

38c

43a

43b

44

strani (Magdalenin oltar do-
tlej še ni bil posvečen).

3. julij

p. 337-338

CRNIVEC - križ

Hren je vnovič blagoslovil
restavriran in izpopolnjen
križ, ki ga je dal že pred
leti postaviti na meji med
Kranjsko in Stajersko. Blago-
slovl je tudi studenec, ki
teče k Novi Stifti.

14. september

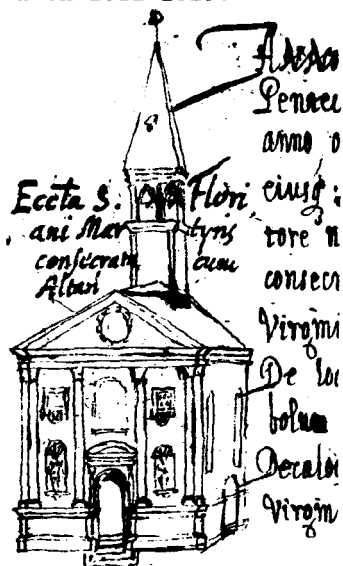
p. 343-350

Vizitacija¹⁴⁰⁴

S pooblastilom oglejskega
patriarha je tržaški škof
Ursinus de Berthis vizitiral
oglejske župnije na Kranjskem.

Pontifikalni protokoli I/2¹⁴⁰⁵

Drugi zvezek pontifikalnih protokolov (original), ki jih
je škof Tomaž Hren pisal v letih 1612-1629, hrani Nadškofij-
ski arhiv v Ljubljani pod signaturo SAL/Sk. prot., fasc. 1:
Hren 1612-1629.

1612

p. 7

SV. FLORJAN PRI SOSTANJU -
cerkev sv. Florijana¹⁴⁰⁶

Hren je posvetil soštanjsko
podružnično cerkev z oltarjem
sv. Florijana, situirano blizu
starega podrtega gradu Kacen-
stajn (Kazenstajn).

12. junij

p. 9-10

LJUBLJANA - cerkev
sv. Petra¹⁴⁰⁷

V ljubljanski šempetrski cer-
kvi je Hren v čast sv. Lenar-
tu opatu in spoznavalcu konse-

kriral oltar, ki sta ga na prostoru, kjer sta že pred tem imela pravico do grobnice, uredila za posvetitev ljubljanski škofijski oskrbnik Peter Andrian in Hrenov gornjegrajski odvetnik Elija Andrian. Hkrati z Lenartovim je posvetil še oltar Vnebovzetja blažene Device Marije, sv. Elizabete Ogrske, Uršule in njenih tovarišic, Andreja apostola in Jurija mučenca. Nastavek je vse do oltarne slike ("ad tabulam") postavil ljubljanski mestni pisar Andrej Novak, potem, ko je gmotno propadel in umrl, pa je po nekaj letih poskrbel zanj ljubljanski meščan, sepmetrski ključar in starešina Jurij Unger.

24. junij

p. 11

SREDNJE BITNJE - cerkev sv. Uršule, enajsttisočernih devic in mučenk ter sv. treh kraljev¹⁴⁰⁸

26. avgusta je Hren v Bitnjah (upravno pod župnijo sv. Martina pri Kranju) položil in posvetil temeljni kamen nove cerkve z naslovom sv. treh kraljev, preslavne Device Marije, sv. Uršule in njenih tovarišic, nadangela Gabrijela, sv. Pankracija mučenca in sv. Brikcija škofa.

26. avgust

p. 14-15

STARA SV. GORA pri Podsredi - cerkev blažene Device Marije

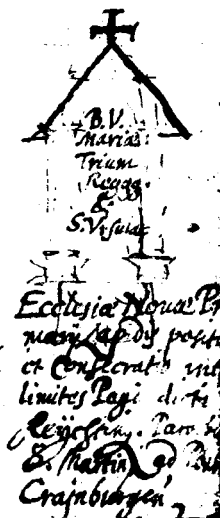
Hren je posvetil cerkev blažene Device Marije, podružnico župnije sv. Janeza Krstnika v Podsredi, skupaj s 3 oltarji: preslavne nebeske Kraljice in božje Matere Marije (veliki oltar), sv. Križa in sv. Petra apostola (sredi cerkve pod baldahinom - "sub pergula") in

46a

46b

47

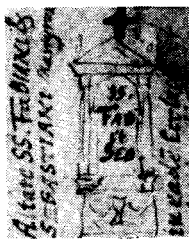
48a

48b

49

48c

sv. mučencev Fabijana in Boštjana (na evangelijski strani pod baldahinom - "sub pergula").

7. oktober

p.15

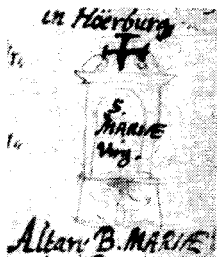
STARA SV. GORA pri Podsredi
kapela sv. Ane

Na željo Ane Renate Rāz rojene Wernegk (Vernek), ki je obljubila dotacijo, je Hren posvetil kapelo (cerkev) in oltar sv. Ane na Stari Sv. gori. Upravno sodi kapela v podsredsko župnijo.

8. oktober

50a

50b

p. 15-16

PODSREDA - cerkev sv. Janeza
Krstnika

V podsredski župnijski cerkvi je Hren posvetil 2 stranska oltarja: oltar blažene Device Marije, nebeške Kraljice in Jezusove matere na evangelijski ter oltar sv. Andreja apostola na listni strani.

9. oktober

p. 16

PODSREDA - kapela sv. Filipa,
Jakoba in Ane

Na željo Ane Renate Rāz, rojene Wernegk (Vernek), je Hren v podsredškem gradu posvetil kapelo in oltar; staremu patrociniju sv. apostolov Filipa in Jakoba je v spomin ustanoviteljice dodal naslov sv. Ane, Jezusove babice.

10. oktober

51

52a

p. 16-17

PLETERJE - samostanska cerkev

Na željo rektorja ljubljanskega jezuitskega kolegija Nikolaja Jagniatovića je Hren 14. oktobra v pleterski samostanski cerkvi posvetil 2 oltarja: oltar preslavne nebeške Kraljice božje Matere Marije ter sv. treh kraljev na evangelijski

ski strani in oltar sv. Križa, sv. Ignacija /Antiohijskega/, škofa in mučenca, ter sv. Ignacija Lojolskega, ustanovitelja jezuitskega reda, na listni strani. Naslednji dan je Hren pri velikem oltarju posvetil še 2 prenosna oltarja. V posvetitvenem zapisku je vnovič potrdil, da pleterski samostan pripada ljubljanski škofiji.

14.-15. oktober

p. 18

GORNJI GRAD - cerkev božje Matere Marije¹⁴⁰⁹

V gornjegrajski kolegiatni cerkvi je Hren posvetil kapelo in oltar Kristusovega učlovečenja, Marijinega oznanjenja in sv. Martina škofa in spoznavalca. V kapeli je posvetil tudi grobnico, ki jo je zgradil zase in za ljubljanske škofo.

18. november

1613

p. 34-40

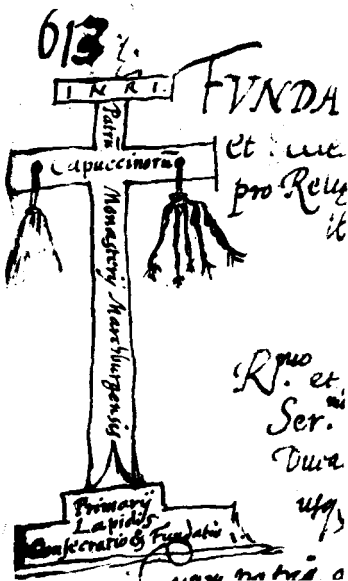
MARIBOR - kapucinski samostan in cerkev blažene Device Marije Matere usmiljenja in milosti¹⁴¹⁰

Z dovoljenjem seckauskega škofa Martina Brennerja je Hren 23. aprila pred mariborskimi mestnimi vrati posvetil temeljni kamen kapucinskega samostana in redovne cerkve Marije Matere usmiljenja in milosti, Kraljice angelov in gospodarice sveta. Samostan sta v pomoč, tolažbo, okras in čast mariborskega mesta ustanovila baron Janez Jakob Kisel (Khisel) in Marija, rojena Thonhausen (Thonhausen). Ob posvetitvi je Hren v temelje cerkve vložil ustanoviteljev pozlačeni novc ter svoj posvetitveni srebrnik in spomin-

52b

Gl. sl. 128

53

ski zlatnik, prostor pa je zaznamoval s križem.

23. april

p. 41-42, 139

LJUBLJANA - cerkev sv. Jakoba
st., Volbenka in Ignacija
Lojolskega¹⁴¹¹

Jezuiti so skupaj z ustanoviteljem ljubljanskega kolegija nadvojvodom Ferdinandom, sklenili podreti staro cerkev sv. Jakoba in zgraditi novo, ki se bo po odličnosti mogla meriti s kolegijem. Temeljni kamen jezuitske cerkve z naslovom sv. Jakoba apostola, Volbenka škofa in Ignacija Lojlskega je Hren posvetil 1. maja.

1. mai

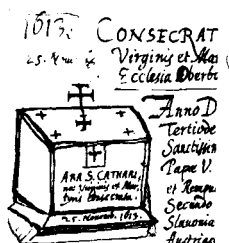
MARIE Ver
FENÓ
Julij, qu
MARIE
post Oct
Cavle Pa
Regna
modera
nia &
nia, in
Tortu

p. 44-45

DVOR pri Polhovem Gradcu -
cerkev sv. Petra

2. julija je Hren posvetil polhograjsko podružnico, "ve-
ličastno" cerkev sv. Petra v
Dvoru. V cerkvi je posvetil
tudi 3 oltarje: oltar sv. Pet-
ra prvaka apostolov, oltar
presv. Trojice in oltar sv.
Boštiana mučenca.

2. juli

56

p. 52

GORNJI GRAD - cerkev božje
Matere Marije

V gornjegrajski kolegiatni cerkvi je Hren posvetil oltar, ki ga je dal postaviti v čast sv. Katarini devici in mučen-ki.

25. november

1614

p. 71,80

Prenosni oltarji

7. junija je Hren v ljubljanski stolnici - v kapeli vseh svetnikov - posvetil 7 prenosnih oltarjev; 2 sta bila name-

njena ljubljanskim jezuitom.
7. junij

p. 81-82
PLAVZ na JESENICAH - cerkev
sv. Barbare

21. avgusta je Hren posvetil temeljni kamen cerkve ("ad ferri officinas fodinasque"), ki sta jo ustanovila Orfej Bucelleni (Bucilleni) in Camilla, rojena Corennina. Fundatorja sta določila, naj se v cerkvi ustanovi sv. Barbari posvečena bratovščina rudarjev in plavžarjev, ki bo skrbela za bogoslužje in krasila cerkev.

21. avgust

p. 82,92-93
GORNJI GRAD - kapela sv. Uršule in enajsttisočerih devic in mučenk

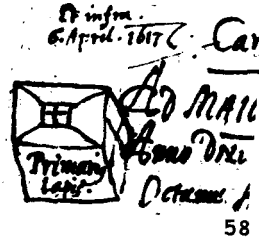
Na gornjegrajskem pokopališču ob kolegiatni cerkvi so celjski grofje ustanovili kapelo sv. Uršule. Potem, ko jo je Hren obnovil, jo je skupaj z oltarjem sv. Uršule rekonciliiral, 2 oltarja: sv. Mavricija s tovariši mučenci na evangelijski in sv. Ahacija s tovariši mučenci na listni strani pa je posvetil.

18. oktober

p. 83
LJUBLJANA - cerkev
sv. Nikolaja¹⁴¹²

28. oktobra je Hren v ljubljanski stolni cerkvi posvetil kapelo in beneficiani oltar presv. Trojice, nadangela Mihaela, vse nebeske vojske in angela varuha. Za obnovo kapele (situirane zraven Hrenove kapele sv. Tomaža, Florijana in vseh svetnikov) in postavitve oltarja je poskrbel beneficianat Mihael Mikec, ljubljanski stolni dekan.

28. oktober

58

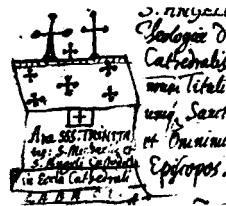
Reconciliatio Sacelli
59. Uršule & Sodalitatem, 59a

59b

59c

60

p. 79

Vizitacija

V začetku novembra je Hren vizitiral izansko župnijo, kjer je ob tej priložnosti posvetil nekaj cerkva in oltarjev.

4.-6. november

p. 85-87

IG - cerkev sv. Martina¹⁴¹³

4. novembra je Hren v izanski župnijski cerkvi v čast pre-slavni Devici božji Materi Mariji posvetil oltar, ki so ga zaradi neprimerne lege iz sredine cerkve prestavili k steni (ob oknu) na listno stran ladje. Oltar sv. Katarine, device in mučenke, je posvetil ljubljanski kanonik in generalni vikar Adam Sontner; že leta 1474 sta oltar ustanovila Caspar Leimbtasch (Tappenhauser) in žena Marjeta, ker pa je z bogatim okrasjem vred zaradi brezbožnosti luteranov in brezbriznosti župnijskih upraviteljev propadel, so ga po Hrenovem prizadevanju obnovili.

4. november

p. 88

BREST - cerkev angela varuha in sv. Andreja

Hren je v vasi Brest posvetil izansko podružnično cerkev z oltarjem angela varuha in vse nebeške vojske ter sv. Andreja apostola.

5. november

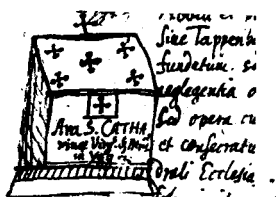
p. 79, 89-91

IG - cerkev sv. Jurija¹⁴¹⁴

Hren je rekonziliiral cerkev z oltarjem sv. Jurija, situirano na griču nasproti izanskega gradu (Sonnegg). Pred približno 40 leti so heretiki, zlasti še baroni Schnizenpaumi (Schnizenpaumb), cerkev profanirali, oplenili in opustošili.

6. november¹⁴¹⁵

61a

61b

62

63

1615

p. 116-117

ISKA VAS - cerkev sv. Križa

V izanski podružnični cerkvi sv. Križa je Hren posvetil 2 oltarja: oltar sv. Roka, spoznavalca, in nadangela Rafaela ter oltar sv. Cecilije, mučenke, in angela varuha. Hkrati z oltarjema je posvetil tudi 2 zvonova.

29. april

64a

64b

p. 118-119

GRADEC (Graz) - dominikanski samostan Vnebovzetja blažene Device Marije¹⁴¹⁶

Na željo Apolonije, prednice graških dominikank, in z dovoljenjem seckauskega škofa Martina Brennerja je Hren posvetil 3 oltarje: oltar sv. Bernarda opata, sv. Dominika, ustanovitelja dominikanskega reda, sv. Tomaža Akvinskega in vseh dominikanskih svetnikov, oltar angela varuha, sv. devic in mučenk Katarine in Apolonije ter oltar vseh svetnikov.

9. junij

65a

65b

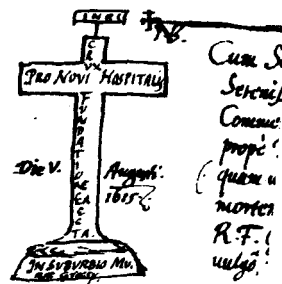
65c

p. 127

GRADEC (Graz) - hospic usmiljenih bratov sv. Janeza

5. avgusta je Hren v Gradcu posvetil in s križem zaznamoval prostor za hospic - samostan johanitov. Zemljišče v predmestju onstran Mure jim je v ta namen določil Ferdinandov brat, nadvojvoda Maksimilijan Ernest.

5. avgust

66

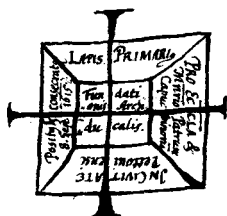
p. 129

RUNA (Rein) pri Gradcu - cerkev presv. Trojice in sv. Matija¹⁴¹⁷

V Runi je Hren posvetil cerkev

67

68

69a

69b

70

in oltar presv. Trojice in sv. Matija apostola.

21. avgust

p. 131-132

PTUJ - kapucinska cerkev in samostan sv. Franciška Asiškega¹⁴¹⁸

Hren je položil in posvetil temeljni kamen kapucinske cerkve in samostana ter kraj zaznamoval s križem. Novo kapucinsko naselbino v Ptuj sta "v mogočno obrambo domovine ter v pomoč, tolažbo, čast in okras ptujskega mesta" ustanovila nadvojvoda Ferdinand in žena Marija Ana.

8. september

p. 135-137

NOVA STIFTA pri Gornjem Gradu - cerkev blažene Device Marije

V Marijini cerkvi v Novi Stifiti ("in collibus Tyrossegh") je Hren posvetil 2 oltarja: oltar sv. Nikolaja škofa in oltar sv. Urbana, papeža in mučenca.

29. september¹⁴¹⁹

p. 139-141

LJUBLJANA - cerkev sv. Jakoba st.

Hren je posvetil novo jezuitsko cerkev in oltar z naslovom presvetega in prevzvišenega Imena Jezusovega, sv. Jakoba st. in Ignacija Lojolskega, ustanovitelja jezuitskega reda.

15. november

1616

1617

p. 173-174

LJUBLJANA - cerkev
sv. Nikolaja

Leta 1589 je dal škof Tavčar v stolni cerkvi napraviti nov stipes pri velikem oltarju, ker se je stari krusil, tako da bi se mogel zaradi tega podreti tudi umetelen oltarni nastavek. Ob tem posegu je prestavil relikvijske oltarja pa ni posvetil, kar je Hrena zaradi tankovestnosti močno vznemirjalo. Čez več let je po nasvetu apostolskega vizitatorja Salvaga v navzočnosti kanonikov stolno cerkev in veliki oltar vnovič konsekriiral v čast presv. Trojici in Marijinemu kronanju, sv. Krištofu mučencu, sv. Martinu škofu, vsem svetnikom, še zlasti pa sv. Nikolaju škofu in spoznavalcu.

6. april

p. 175-179

PLAVŽ na JESENICAH - cerkev
sv. Barbare¹⁴²⁰

Pri novem plavžu na Jesenicah ("in Jesseniza") je Hren posvetil cerkev, ustanovo Orfeja in Camille Bucelleni (Bucileny), skupaj s 3 oltarji: sv. Barbare device in mučenke, Marijinega obiskovanja (na evangelijski strani) in sv. Antona spoznavalca (na listni strani). Na večer je posvetil še 2 zvonova v čast sv. Barbare in sv. Antonu.

9. april

p. 180-182

SMARTNO pri Kranju - cerkev
sv. Martina

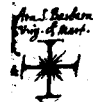
Hren je rekonsolidiral pokopališče in cerkev, ki so ju

71

72a

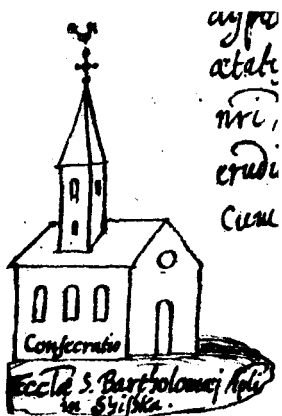
72b

72c

73

74

75

76

profanirali na beneško vojno namenjeni vojaki, ko so pustosili po Gorenjskem. V Smartnem so razdejali župnijski dom, navalili na pokopališče, obkolili cerkev in nekaj ljudi hudo ranili ter oskrunili svete predmete.

11. maj¹⁴²¹

1618

p. 196-197

LJUBLJANA - Siška - cerkev
sv. Jerneja¹⁴²²

17. aprila je Hren v Siški posvetil cerkev in oltar sv. Jerneja apostola. Hkrati je tu posvetil tudi zvon.

17. april

p. 206-207

CRETA pri Vranskem - cerkev
božje Matere Marije

Oltar, ki so ga brezbožniki razbili in profanirali, je Hren posvetil v čast angelu varuhu, sv. Blažu mučencu in sv. Urhu, škofu in spoznavalcu.

17. oktober

1619

p. 222-223

PIJAVA GORICA - cerkev angela
varuha, sv. Simona in Juda

Hren je kljub slabemu vremenu posvetil izžansko podružnično cerkev na Pijavi Gorici skupaj z oltarjem angela varuha ter sv. apostolov Simona in Juda.

14. april

p. 225-226

SREDNJE BITNJE - cerkev sv. Uršule, enajsttisočerih devic in mučenk ter sv. treh kraljev¹⁴²³

V navzočnosti nad 25.000 vernikov iz okrog 20 župnij

(predvsem iz Gorenjske, pa tudi iz gornjegrajskega področja) je Hren slovesno posvetil šmartinsko podružnično cerkev na bitenjskem polju skupaj z oltarjem sv. Uršule in njenih tovarišic ter sv. treh kraljev.

5. maj

1620

p. 249

LJUBNO ob Savinji - zvonovi

Na binkoštni ponedeljek je Hren posvetil zvonove na Ljubnem ob Savinji.

binkoštni ponedeljek¹⁴²⁴

1621

p. 261

Vizitacija

Drugo apostolsko vizitacijo ljubljanske dieceze v času Hrenovega škofovanja je leta 1620 začel in 1621 zaključil apostolski vizitator Sikst Carcanus.

- 1425

1622

p. 270

KOSTANJEVICA - posvetitev cistercijskega opata Mateja Majerla

6. marca je Hren v cistercijskem samostanu blažene Device Marije v Kostanjevici posvetil opata Mateja Majerla.

6. marec

p. 277-279

LJUBLJANA - praznovanje kanonizacije petih svetnikov¹⁴²⁶

Ob slovesnem praznovanju kanonizacije sv. Izidorja kmeta,

77

Gl. sl. 124

Ignacija Lojolskega, Frančiška Ksaverija, Terezije Vélike in Filipa Nerija je Hren v šent-jakobski cerkvi posvetil 2 banderi s slikanimi podobami sv. Ignacija Lojolskega in Frančiška Ksaverija.

5. junij

p. 290

URŠLJA GORA - cerkev sv. Uršule in enajsttisočernih devic in mučenk¹⁴²⁷

Ko je v novi zvonik cerkve sv. Uršule udarila strela, je eden od navzočih strmoglavil z njega in umrl. Da bi dogodek vernikov ne odvrnil od romanj, je Hren na prošnjo cerkvenih ključarjev in okoličanov Uršlje gore v začetku avgusta zvonik in okolico cerkve blagoslovil.

začetek avgusta

p. 285, 288-290, 292

IDRIJA - cerkev sv. Ahacija, Lovrenca, Barbare in angela varuha¹⁴²⁸

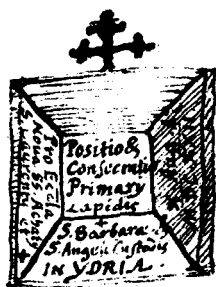
Na prošnjo dunajskega nuncija Karla Caraffa je Hren 10. avgusta v navzočnosti nad 2.000 vernikov (Hren poudarja, da v Idriji, kar pomnijo ljudje, se niso videli škofa) položil in posvetil temeljni kamen nove zidane cerkve, prve tamkajšnje kamnitne stavbe, z naslovom sv. angela varuha, sv. Ahacija in tovarišev ter sv. Barbare, device in mučenke. Glavni pobudnik zidave je bil učeni Annibale Bottono, nadzornik idrijskega rudnika. Po bogoslužni daritvi je Hren blagoslovil zvonove, kelihe, svete posode in raznovrstne paramente, naslednji dan pa je v starem lesenem svetišču posvetil zvon.

10.-11. avgust

p. 291, 297-298

TRST - posvetitev tržaškega škofa Reinalda Scarlichija¹⁴²⁹

Iz Idrije je Hren odpotoval v

POSITIO
Lapidis X.
Anni, 18
ad requisitum
cypri & Vni.
apud Sac. Cui
cum facultat

Trst, kjer je 14. avgusta v stolnici sv. Justa posvetil tržaškega škofa Reinalda Scarlichija. Na poti proti domu se je s škofi soposvečevalci ustavil v Kopru, kjer so si skupaj ogledali stolnico sv. Nazarija. Obiskali so tudi Devin, Gradiško in Oglej ter se z ladjami prepeljali na Barbano.

avgust

Gl. sl. 123

1623

p. 307-309

LJUBLJANA - avguštinski samostan in cerkev Marijinega oznanjenja, sv. Avgušтина in angela varuha

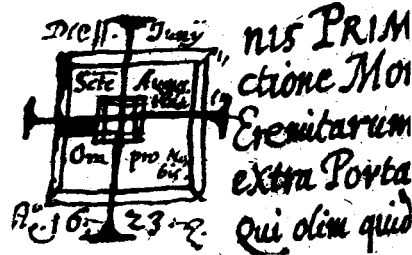
Hren je v slavo Device Marije in sv. Avgušтина položil in posvetil temeljni kamen nove avguštinske cerkve in samostana, ki so ju redovniki začeli graditi onstran špitalskega mostu v ljubljanskem predmestju.

11. junij¹⁴³⁰

p. 321-325

Ustanovitev beneficijev

Hren je na praznik Marijinega oznanjenja v Marijini cerkvi v Gornjem Gradu iz dohodkov gospostva Altenburg ustanovil 6 stalnih beneficijev: 1. za kapelo sv. Tomaža v Gornjem Gradu je ustanovil dve tedenski maši za duhovnike gornjegrajskega kolegija; 2. za kapelo Marijinega oznanjenja in sv. Martina v kolegiatni Marijini cerkvi v Gornjem Gradu je ustanovil dve maši za verne mrtve (s spominom nanj in na umrle sorodnike); 3. za kapelo sv. Marjete v Gornjem Gradu je ustanovil dve maši; 4. za kapelo sv. Tomaža, Florijana in vseh svetnikov v ljubljanski stolnici je določil štipendij za kaplana in

79

cerkovnika; 5. za kapelo sv. Tomaža, Andreja, Jurija in angela varuha v gradu Rudenek je ustanovil mašni stipendij; 6. za kapelo sv. Nikolaja, vseh škofov in spoznavalcev, angela varuha in vse nebeške vojske, ki jo je zgradil v dvorani gradu Alttenburg, je ustanovil tedensko mašo; 7. za načrtovano lavretansko kapelo v Nazarjah si je določila o beneficiju še pridržal.
dan Marijinega oznanjenja

1624

80

p. 347-352

NAZARJE - kapela rojstva in oznanjenja blažene Device Marije¹⁴³¹

Hren je 26. julija posvetil temeljni kamen lavretanske kapele, ki jo je začel graditi na griču nasproti gradu Alttenburg (Vrbovec) v župniji Rečica. Kapelo je sezidal po vzoru in merah svete hiše v Loretu. Z njo se je zahvalil Mariji, ker mu je v mladosti čudežno povrnila zdravje.

26. julij

p. 357

PLANINA pod Golico (Sv. Križ nad Jesenicami) - cerkev sv. Križa, angela varuha in sv. Justine¹⁴³²

Hren je na Planini na prošnjo družine Bucelleni zaznamoval prostor za novo cerkev, ki so jo ustanovniki nameravali zgraditi v čast sv. Križu, angelu varuhu in sv. Justini.

7. oktober

p. 358

Vizitacija

V oktobru je Hren vizitiral župnije na Gorenjskem.

oktober

1625

p. 365v.-366r.
LJUBLJANA - cerkev
sv. Nikolaja

19. maja je Hren v ljubljanski stolni cerkvi posvetil kapelo in oltar mestnega patrona sv. Jurija mučenca, sv. Katarine, device in mučenke, ter angela varuha ljubljanske škofije.

19. maj

p. (139), 366v.-369, 371-373
LJUBLJANA - cerkev
sv. Jakoba st.

25. maja je Hren v jezuitski cerkvi sv. Jakoba posvetil tri kapele z oltarji: *Marijinega vnebovzetja* oz. nebeske, angelske in naše Kraljice, božje Matere Marije (ustanova ljubljanskega škofa Tomaža Hrena), svetih *spoznavalcev* (ustanova plemiča Joannesa Udalrica de Cromlouiae et Eggenberg) in *vseh svetnikov* (ustanovnik ni omenjen). 3. junija je škof v šentjakobski cerkvi posvetil še tri kapele z oltarji: sv. *Ignacija Lojolskega*, sv. *Frančiška Ksaverija* in drugih jezuitskih svetnikov (ustanovnik ni omenjen), sv. *mučencev* (po Hrenovi notici ustanova stiškega opata) in svetih *mučenk*, devic in božjih izvoljenk (ustanovnik ni omenjen).

25. maj, 3. junij

1626

1627

p. 398-400
GORNJI GRAD - cerkev božje
Matere Marije¹⁴³³

18. julija je Hren v gornje-

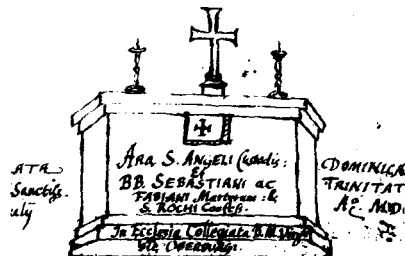
81

82a

82b

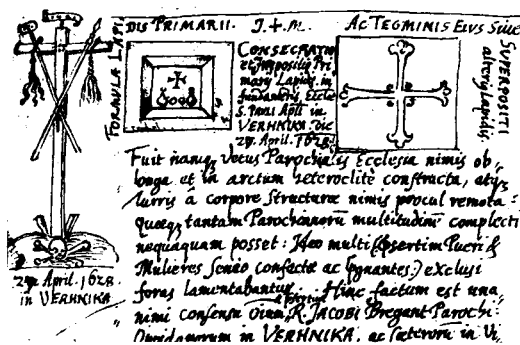

83

grajski kolegiatni cerkvi posvetil oltar angela varuha, sv. mučencev Fabijana in Boštjana ter sv. Roka spoznavalca.

18. julij

1628

p. 418-420

VRHNIKA - cerkev sv. Pavla

Zaradi množice vernikov, za katere v cerkvi ni bilo dovolj prostora, so župnik Jakob Bregant ter meščani in okoličani Vrhniške sklenili popolnoma podreti staro, preveč podolžno in iregularno zgrajeno cerkev s prosto stoječim zvonikom, nato pa s skupnimi prispevki v kratkem času zgraditi boljšo in prostornejšo. Hren je 27. aprila položil in posvetil temeljni kamen in s križem zaznamoval prostor za novo svetišče.

27. (28.) april

p. 421-424

BISTRA - cerkev sv. Jožefa¹⁴³⁴

Na povabilo bistrškega priorja Filipa in vseh tamkajšnjih kartuzijanov je Hren posvetil povečano redovno cerkev in oltar sv. Jožefa, Jezusovega rednika in ženina blažene Device Marije, Kristusovega sorodstva in vesoljnega nebeskega zbora.

29. april

p. 424-426

LJUBLJANA - cerkev Marijinega oznanjenja, sv. Avgušтина in angela varuha

18. maja je Hren posvetil novo avguštinsko cerkev z oltarjem Marijinega oznanjenja, angela varuha in sv. Avgušтина, cerkvenega učitelja, škofa in spoznavalca.

18. maj¹⁴³⁵

Gl. sl. 127

Gl. sl. 125

UMETNIKI IN UMETNI OBRTNIKI V HRENOVEM KROGU

Iz arhivske dokumentacije zbrani podatki o življenju in delu

Stavbarji in zidarji

DONINO (Donin, Donnino) Abondio (Bondio, Wundio) ali Giovanni Abondio (Giouan, Gouan, Hans Baptista, Ihuan, Iuan, Zuan) de - zidar, stavbar

Družina Donino, iz katere je izšlo več zidarjev in stavbarjev, je delovala v Ljubljani dlje kot pol stoletja. Bili so italijanskega rodu in so račune za svoje delo vedno zapisovali in potrjevali v italijansčini. Kot kaže, jih je k nam zanesel val, ki je v 16. stoletju naplaval v notranjeavstrijske dežele precej severnoitalijanskih stavbarjev; ti so utrjevali dežele pred Turki in hkrati reševali tudi druge, likovno bolj ambiciozne stavbne naloge. Ime Abondio, ki ga v družini Donino večkrat zasledimo kot lastno ime, del lastnega imena ali kot hišni vzdevek, kaže morda na njihovo poreklo, saj je bilo češčenje svetnika Abondia lokalno vezano zlasti na področje Coma v Lombardiji.¹⁴³⁶

V Ljubljani zasledimo aktivnost zidarja oziroma stavbarja Giovannija Abondia Donina v osemdesetih letih 16. stoletja, nato pa ga v arhivskih virih srečujemo vse do srede drugega decenija 17. stoletja. Pri omembah, ki segajo v drugo desetletje, večkrat ni razvidno, ali je bil na delu stari mojster ali že njegov mlajši naslednik. V času svojega delovanja je bil Donino vsekakor med vodilnimi ljubljanskimi mojstri, saj sta ga k delu vabila tako škof in kapitelj kot ljubljanski magistrat.

Za škofa Tavčarja je mojster Abondio delal leta 1589, ko je vodil restavracijo prezbiterija ljubljanske stolnice,¹⁴³⁷ in 1593, ko je prejel za neko delo 10 fl.¹⁴³⁸ V naslednjih letih (od 1595 dalje) je pri pozidavi kanoniške hiše sodeloval s Tomažem Hrenom, ki je bil tedaj še stolni kanonik in dekan. Pozneje, ko je Hren nastopil škofovsko službo, je Abondio postal eden njegovih najpomembnejših sodelavcev (t.i. "Hrenov arhitekt").¹⁴³⁹ Droben kamenček v mozaiku njunih medčloveških razmerij je morda ostro pismo, ki ga je Hren leta 1605 pisal Jakobu Arztu, naj vendarle že izplača mojstra za opravljeno delo: "... Magistro Joānni Bondio curetis: uel ex tritico, uel pecunys. Ne nos, aut bonus iste uir diutius inanibus uerbis diuexemur."¹⁴⁴⁰ Iz Hrenovih zapiskov poznamo dva stavbarjeva pomočnika, Valanta in Lampreta. Mojster je ves čas tesno sodeloval tudi s stolnim kapituljem. Leta 1603 je po naročilu kanonikov uredil stanovanje dr. Jakoba Arzta,¹⁴⁴¹ v naslednjem letu (1604), ko je delal tudi v ljubljanskem frančiškanskem samostanu,¹⁴⁴² pa je opravil manjša dela v organistovem stanovanju in se, kot kaže, dogovarjal o popravilu cerkve sv. Jerneja v

Siški.¹⁴⁴³ Leta 1608 je popravljajl kanoniško kopališče¹⁴⁴⁴ in naslednje leto opravil nekaj popravil pri stolni cerkvi.¹⁴⁴⁵

V zapisnikih ljubljanskega mestnega sveta je stavbar Abondio Donino prvič dokumentiran že leta 1584, nato pa zapovrstjo še 1585, 1586 in 1587.¹⁴⁴⁶ V sodnih protokolih ga spet srečamo 1594, ko je gradil mestno obzidje pri samostanskih vratih.¹⁴⁴⁷ Leta 1599 je, najbrž on, popravil mestno obzidje pri Tranči med Auerspergovo in Andrejčičevo hišo.¹⁴⁴⁸ V letu 1606 je prosil mestne očete za uslugo v vrednosti 20 fl in se je hkrati skliceval na izdatke, ki jih je imel pri zidavi mestnega obzidja.¹⁴⁴⁹ V protokolih je mojster omenjen še v letih 1609,¹⁴⁵⁰ 1612 - ko so se člani mestnega sveta dogovorili z njim za delo pri mestnem mlinu¹⁴⁵¹ - in nazadnje 1615, ko se je zidar Donino (morda že Giovanni Donino ml.) priglasil magistratu zaradi 121 fl zaslužka.¹⁴⁵² V knjigi izdatkov, ki jo je vodil ljubljanski magistrat, je mojster Abondio dokumentiran v času od 1604 do 1607, ko je opravljal gradbena in zidarska dela pri kopališču, ki ga je mesto kupilo in popravilo. Ze v letu 1605 je za delo pri kopališču prejel nad 300 gld.¹⁴⁵³

Abondio Donino je že vsaj od konca 16. stoletja do približno 1615 prebival v Križevniški ulici 5.¹⁴⁵⁴ Tudi hiša v Rožni ulici 27 je bila v letih 1613-1615 njegova last.¹⁴⁵⁵ Iz podatkov je mogoče sklepati, da je okrog leta 1615 umrl.

Z Giovannijem Abondijem Doninom je najbrž identičen Ihuan de Donin, ki ga zasledimo v matrikah leta 1612, ko je nastopil kot poročna priča pri poroki Janeza Arzta.¹⁴⁵⁶ V. Fabjančič o Zuanu Doninu poroča, da je ugovarjal sosedu Janezu Larensakhu, ko je ta nameraval prodati po očetu podedovano hišo v Križevniški ulici 7, češ da mu za to hišo še niso poravnali raznih računov.¹⁴⁵⁷

DONINO Giovanni Abondio (Wundio) de, ml. - zidar, stavbar

Giovanni Abondio Donino ml. je bil rojen okrog leta 1591 verjetno v Ljubljani. Najbrž je bil sin Giovannija Abondia st., vendar o tem ne vemo nič zanesljivega, ker ohranjene rojstne knjige ne segajo v ta čas.

V zakonu z ženo Nežo je Giovanni Abondio imel več otrok: Uršulo, krščeno 31. oktobra 1626;¹⁴⁵⁸ Marijo, krščeno 10. decembra 1628;¹⁴⁵⁹ Magdalenko, pokopano pri sv. Petru 4. aprila 1635 v starosti 6 mesecev;¹⁴⁶⁰ Janeza, pokopanega pri ljubljanskih frančiškanih 10. maja 1635 v starosti 6 let;¹⁴⁶¹ Lucijo, krščeno 22. avgusta 1636 in pokopano pri ljubljanskih frančiškanih 4. julija 1652;¹⁴⁶² Lovrenca Rafaela, krščenega 23. februarja 1644.¹⁴⁶³ Svojim otrokom je stavbar izbral za botre samo ugledne ljubljanske meščane,¹⁴⁶⁴ kar potrjuje, da je bil tesno povezan z najvišjimi plastmi v mestu. Iz matičnih knjig je razvidno, da je mojster Abondio leta 1628 botroval hčerki Jurija Marmorja¹⁴⁶⁵ in 1636 nastopil kot priča pri poroki Jakoba Oblaka in Elizabete Lukančič.¹⁴⁶⁶ V matrikah je omenjena tudi stavbarjeva hči Uršula, ki je leta 1640 botrovala pri krstu nezakonskega otroka Martina,¹⁴⁶⁷ v naslednjem letu (1641) pa zasledimo še mojstrovo ženo Nežo kot botro pri krstu Simona Oblaka.¹⁴⁶⁸

Med leti 1630-1652 je bil Giovanni Abondio Donino lastnik hiše v Križevniški (Nemški) ulici 5,¹⁴⁶⁹ kjer je do okrog 1615 živel Giovanni Abondio st., v letih 1616-1628 pa Janez Reisinger. Po Giovannijevi smrti (1652) so hišo do 1666 imeli v lasti njegovi dediči.

Giovanni Abondio Donino ml. je večkrat dokumentiran v sodnih protokolih ljubljanskega magistrata. Leta 1634 ga je tožil Jurij Kočever (Gottscheuer),¹⁴⁷⁰ potem je zašel v spor s sosedi Merjasci, ki so od njega terjali odškodnino zaradi nekega zidu, ki jim je menda povzročal škodo,¹⁴⁷¹ zadnjikrat pa je zapisan v teh virih že po smrti, ko je Franc Maksimilijan Vacani, ki je vzel v najem Giovannijevo hubo (kmetijo) pred Nemškimi vrati, leta 1653 zaprosil magistrat, da bi mu dovolil nabirati les v mestnem gozdu.¹⁴⁷² Po mestnih računskih knjigah je stavbar Abondio leta 1639 gradil pred Vicedomskimi vrati ob Ljubljanci nov obrambni stolp,¹⁴⁷³ o drugih delih za mesto pa v njih ni podatkov.

30. julija 1652 je Abondio Donino napravil oporoko,¹⁴⁷⁴ v kateri je določil, da želi biti pokopan pri ljubljanskih frančiškanih. Njihovi cerkvi je zapustil 40 gld, bratovščini sv. Rešnjega Telesa 20 gld, ljubljanskim kapucinom je zapisal 10 gld in bratovščini sv. rožnega venca 10 fl. Premoženje je razdelil med ženo in tri preživele otroke. Tastu Luku Stremerju, ki se je poročil z najstarejšo hčerko Uršulo, je poravnal dolg in ga poprosil, da bi vzgojil in šolal njegovega mladoletnega sina Lovrenca Rafaela. Temu (Lovrencu Rafaelu) je zapustil hišo v Nemški (Križevniški) ulici¹⁴⁷⁵ ter srebrno pozlačeno čašo z mestnim grbom. Hčerki Mariji je določil doto v znesku 300 gld, ženi Neži pa je zapustil pristavo¹⁴⁷⁶ in vrt pred Nemškimi vrati. 1. avgusta 1652 so Giovannija Abondia, ki je umrl v starosti 61 let, pokopali pri frančiškanih.¹⁴⁷⁷ Nekaj let zatem, 4. septembra 1655, so v kapeli sv. Rešnjega Telesa v ljubljanski stolnici pokopali tudi Giovannijevo ženo Nežo, ko je dopolnila šele 56 let.¹⁴⁷⁸

Tudi Giovanni Abondio Donino ml. je sodeloval v umetnostnem krogu škofa Hrena,¹⁴⁷⁹ vendar njegovo dejavnost, ki se je začela nekako v drugem desetletju 17. stoletja, sprva težko ločimo od opusa Abondia st.

DONINO (Donin) Francesco de - zidar, stavbar

Francesco, imenovan tudi Abondio ("Francesco Donino oder Abundio"), bi utegnil biti brat Giovannija Abondia ml., vendar pisanih potrdil o tem nimamo. Leta 1625 najdemo njegovo ime v matrikah med uglednimi pričami pri poroki Anžeta Oberhauserja.¹⁴⁸⁰ 11. maja 1631 se je poročil z Jacomo Aih.¹⁴⁸¹ Se v istem letu je kot priča zapisan v poročni knjigi,¹⁴⁸² potem pa vnovič leta 1637 pri poroki Jurija Kherna.¹⁴⁸³ Leta 1638 je umrl njegov sin Janez; pokopali so ga pri ljubljanskih frančiškanih.¹⁴⁸⁴

V. Fabjancič domneva, da je bil Francesco Donino v času od 1626 do 1628 lastnik hiše v Križevniški ulici 6,¹⁴⁸⁵ v letih 1637-1639 pa je pridobil še hišo, prizidano k mestnemu špitalu. Ker so že 1640-1641 postali lastniki te hiše njegovi dediči,¹⁴⁸⁶ je zelo verjetno, da je mojster nekako v tem času umrl.

V ohranjenih magistratovih zapiskih stavbar Francesco ni dokumentiran, pač pa ga v koledarskih noticah večkrat omenja škof Hren. Zanj je mojster najintenzivneje delal v letih 1625-1627. Hren v zapiskih sporoča, da sta Francescu pomagala pri delu zidarja *Tomaž* in *Krištof* iz Radovljice, omenja pa tudi njegovega sina *Michela*.

DONINO (Donin) Peter ml. - zidar

Med člani družine Donino zasledimo tudi zidarja Petra. Hren mu je leta 1607 izplačal honorar za opravljeno delo. Iz matrik je razvidno, da se je leta 1613 poročil z Marto Do-ner, za pričo pa si je izbral ljubljanske imenitnike.¹⁴⁸⁷ Pozneje je omenjen še kot priča pri poroki Terezine, hčerke nekega slikarja Janeza.¹⁴⁸⁸

V pisanih virih zasledimo še *Hannsa Petra Donina*, ki je leta 1615 v Ljubljani pridobil meščanstvo,¹⁴⁸⁹ in *Valentina Donina*, ki je bil leta 1631 priča pri poroki Jacoba Passeri-nija in Dominike Costa.¹⁴⁹⁰ O poklicu teh dveh članov družine Donino doslej ne vemo ničesar.

MUNZANO Michel (Michäel) de - zidar

Zidar Michel de Munzano, po rodu bržčas iz severne Ita-lije (morda iz Manzana), je v letih 1600-1602 opravil več zidarskih del po Hrenovem naročilu. Iz škofovih zapiskov je mogoče sklepati, da je bil svak kamniškega ključavničarskega mojstra Gregorja Pleshka.¹⁴⁹¹

Kamnoseki

ADAMIZH (Adamič) Anže - kamnosek

Kamniški kamnosek Anže Adamizh je delal za Hrena v letih 1624-1626. Kamnoseški poklic je opravljal tudi njegov sin *Mihael*

Fidel - kamnosek

Kamnosek Fidel je delal za Hrena v letu 1610.

JANZIL Johannes Baptista (Joänn) - kamnosek

Mojster Janzil je nekaj časa deloval v Celovcu, nato v Pliberku (v kraju je omenjen leta 1607), pozneje pa se je preselil v Konjice (tu je dokumentiran že v letu 1612). Kot kaže, je bil po rodu Italijan, saj je honorarje vedno potr-jeval v italijansčini.¹⁴⁹²

Ob Hrenu je Janzil prvič dokumentiran 1607, zadnje omem-be pa segajo v leto 1615. Za škofa je delal večkrat skupaj ali sočasno z mojstrom Nimisom, potrjeno pa je tudi njegovo sodelovanje s pomočniki *Vidalom*, *Jakobom Schwarzem* in *Julijem Ortlerjem*.

KNEZ (Knes) Laure - kamnosek in zidar

Tržiški mojster Knez (Hren v prvi notici omenja, da je

bil doma iz okolice Kranja) je sodeloval z ljubljanskim škofom v letu 1614.

NIMIS (Nemüsch, Nimiss, Nymesch, Nymiss) Domenico
(Dominico) de - kamnosek

Domenico de Nimis je bil verjetno doma iz Furlanije (iz Nem).¹⁴⁹³ Pri nas je dokumentiran v letih 1607-1641.¹⁴⁹⁴ 8. maja 1611 se je v Ljubljani poročil z Marušo iz Gradeža.¹⁴⁹⁵ Za ljubljansko mesto je opravljal manjša dela na Čevljarskem mostu (1615), na Tranči in na rotovžu (1620).¹⁴⁹⁶ Ko je leta 1615 klesal za most kamnitne bloke,¹⁴⁹⁷ je v maju zaprosil mestnega blagajnika za 30 fl predujma, v juliju pa je tarnal mestnim očetom zaradi škode, ki jo bo ob tem utrpel in jih je zato prosil, da bi mu vsak obdelan kos plačali po 16 kr. Magistrat je prošnjo odobril in mu v začetku avgusta, ko je Nimis že dokončal delo, izplačal 2 gld.

S škofom Hrenom je mojster Nimis sodeloval od leta 1607, ko je v virih prvič omenjen, do 1626, ko je samovoljno odstopil od dela. Njegovo kamnoseško oblikovanje, podobno kot Janzilovo, ni presegalo obrtniške ravni.

N. Jurij - kamnosek

Kamniški kamnosek Jurij N. je delal za Hrena v letu 1626.

TAPPAIUS (Tappainer?) Leonhard (Lenardo) - kamnosek

Kamnosek Tappaius je delal za Hrena v letu 1603.

Kiparji

KERN Leonhard - kipar

Nemški švabski kipar Leonhard Kern (1588-1662)¹⁴⁹⁸ sodi med pomembne umetnike na prehodu iz manierizma v zgodnji barok. Učil se je pri starejšem bratu Mihaelu Kernu, s katerim je delal v Forchtenbergu in Würzburgu. V letih 1609-1612 je potoval po Italiji, na poti domov pa se je za dobro leto (1612-1613) ustavil pri ljubljanskem škofu. Po Hrenovem naročilu je za gornjegrajsko cerkev napravil veliki oltar, ki je njegovo prvo doslej znano in z viri potrjeno delo ter ena njegovih redkih monumentalnih zasnov. Umetnik se je leta 1620 za stalno naselil v Schwäbisch Hallu, usmeril pa se je predvsem v oblikovanje male plastike, s katero si je pridobil svetoven sloves.

PÜCHLER Mathes - kipar

Mojster Mathes Püchler je dokumentiran v Hrenovem krogu leta 1624.

Rezbarji (podobarji)

COSTA (Khosta) Giovanni Baptista (Hanns Baptista) -
podobar, kipar, rezbar

Costovo domovino smemo iskati v Furlaniji ali celo v beneškem zaledju.¹⁴⁹⁹ Sprva je deloval v Gorici. Ko je v letu 1611 delal za Hrena, je dokumentiran v virih kot goriški rezbar. Vsaj okrog 1620 se je že naselil v Ljubljani, kamor bi ga utegnil povabiti tedanji vicedom Jožef Panizoll (Panizol), ki je bil, kot trdi V. Fabjančič,¹⁵⁰⁰ laškim rojakom močno naklonjen. Zdi se, da je Costa užival pri njem še prav poseben ugled in prijateljstvo. 10. marca 1620 mu je Panizoll (Panizol) izdal kupno-pravno pismo za svet v kapucinskem predmestju, na katerem je umetnik v letih 1622-1639 postavil štiri hiše.¹⁵⁰¹ Hišo na Kongresnem trgu 7 je po Costovi smrti 1640 podedovala njegova hči Violante Tella in jo je že 1652 prodala. Hišo v Gledališki stolbi 1 je 1647 Carlo Catibor, krojač v Benetkah, zastavil ljubljanskemu trgovcu Lovrencu Leenu, ki se je ukvarjal z beneško kramarijo.¹⁵⁰² Hišo v Gledališki stolbi 3, kjer so se nekdanje razprostirali vicedomski vrtovi, je podedoval Costov sorodnik Flaminio Dognion(i), obdelovalec zlata (zlatoklepec).¹⁵⁰³ V. Fabjančič še dodaja, da se je Dognionijeva sestra poročila z rezbarjem in pozlatarjem Passinom Zanijem¹⁵⁰⁴, ki je pozneje naskrivaj ušel v Benetke. Costova četrta hiša je stala v sedanji Vegovi ulici 2. Poznejši lastniki Costovih hiš so se uprli tlaki, ki bi jo morali odsluževati vicedomu, češ da v njihovih kupnih pismih tlaka ni zapisana, vicedom pa jim je odgovoril, da zanje ne veljajo ugodnosti, ki jih je imel Costa pri Panizollu (Panizolu).¹⁵⁰⁵

Rezbarska delavnica, ki jo je v Ljubljani odprl Giovanni Baptista Costa, je, kot kaže, lepo cvetela. Premožnemu umetniku je magistrat naložil poseben davek "factoreien" v višini 20 fl. Takšen davek je moral tedaj v mestu plačevati le še farmacevt Pavel Ciriani,¹⁵⁰⁶ ki ga leta 1622 skupaj s Costom srečamo med pričami, katere je škof Hren zaslišal glede zakonskih zadržkov Francesca Dura, steklarja iz Mura-na, in njegove neveste Andriane.¹⁵⁰⁷

V matrikah je Costa večkrat dokumentiran med poročnimi pričami,¹⁵⁰⁸ mestne računske knjige pa ga omenjajo v letih 1629 in 1634.¹⁵⁰⁹ Ob tem velja opomniti na Cevčevo trditev, da kramar Juan (Zuan) Bapta, ki je ob praznikih plačeval mestno pristojbino za stojnice, dokumentiran pa je tako v mestnih računskih knjigah kot tudi v Hrenovih zapiskih, ni identičen z rezbarjem Costom.¹⁵¹⁰ Dominika Costa, ki se je 28. julija 1631 poročila z Jacobom Passerinijem (njuna poročna priča je bil tudi Valentin Donino),¹⁵¹¹ je bila verjetno umetnikova hči. Giovanni Baptista Costa "sculptor" je umrl hitre smrti v vicedomski hiši leta 1640. Pokopali so ga 24. aprila pri ljubljanskih frančiškanih.¹⁵¹²

Ko se je Costa naselil v Ljubljani, je kmalu pridobil naročnike. Mestni očetje so mu že leta 1621 zaupali v delo oltar sv. Jurija za stolnico. Za Hrena je mojster leta 1625

postavil oltar Marijinega vnebovzvetja v ljubljanski jezuitski cerkvi, najbrž pa je bilo njuno sodelovanje še obširnejše, kot ga potrjujejo ohranjeni zapiski. Čeprav se arhivski podatki ne nanašajo na ohranjena dela, E. Cevc domneva, da bi utegnil biti Costov oltar pri Sv. Primožu nad Kamnikom. Umetnik je, kot kaže, razen cerkvene imel pomembne naročnike tudi na strani svetne gosposke.

HOFFER Peter - rezbar

E. Cevc misli, da sicer ni izključeno, je pa manj verjetno, da bi bil rezbar "Petter", ki se omenja leta 1592 ob škofu Tavčarju,¹⁵¹³ identičen s Petrom Hofferjem.¹⁵¹⁴

Rezbar Peter Hoffer je bil Hrenov boter.¹⁵¹⁵ Skof mu je leta 1607 za poročno darilo podaril 12 fl.¹⁵¹⁶ Doslej znana zadnja omemba mojstra sega v leto 1613.¹⁵¹⁷ S Hrenom je večkrat sodeloval, zdi pa se, da je Hofferjeva največja aktivnost zajemala čas pred njegovim škofovanjem.

HOLTZWARTT (Holczwart) Jacob - rezbar

Pri graškem rezbarju Jacobu Holtzwarttu¹⁵¹⁸ je Hren leta 1600 naročil oltar Kristusovih ran.

HÖRRMANN Sebastian - rezbar

Sebastian Hörrmann, rezbar iz Konstanz, je leta 1627 želel nastopiti službo pri škofu Hrenu.

KARNER Georgius - rezbar

Pliberski rezbar Karner je delal za škofa Hrena v letu 1607.

SKARNOS (Skarnoss, Skharnoš, Skharnuš, Skhornoš, Skornuss) Georg - rezbar in kipar

Georg Skarnos se je rodil okrog 1588-1589. V pisanih virih je prvič omenjen leta 1624, ko je v Ljubljani plačal 10 fl mestne pristojbine in si tako pridobil meščanske pravice.¹⁵¹⁹

Po podatkih v matičnih knjigah sta Georg Skarnos in njegova žena Marija krstila v Ljubljani 6 sinov: Janeza Jakoba 21. marca 1625,¹⁵²⁰ Jurija 26. februarja 1630,¹⁵²¹ Franciška 4. oktobra 1632,¹⁵²² Jurija (Gregorja?) 10. aprila 1635,¹⁵²³ Friderika 13. aprila 1638¹⁵²⁴ in Karla 11. maja 1640.¹⁵²⁵ Otrokom so botrovali predstavniki višje mestne plasti.¹⁵²⁶ Sin Janez je že leta 1645 umrl. Pokopali so ga 24. februarja pri sv. Petru.¹⁵²⁷

Ze leta 1624, ko je v Ljubljani pridobil meščanstvo, je Skarnos najel hišo v Ključavničarski ulici 3, kjer je do 1630 bival kot najemnik, po kratkem presledku (v letu 1630 je hišo za kratko dobo najel Karel Freudenstain) pa je 1631 postal njen lastnik in jo obdržal v lasti vse do smrti (1665).¹⁵²⁸ V. Fabjancič pristavlja, da je tu opravljal svojo obrt, za katero je do 1636 plačeval 4-7 gld davka, po letu 1641 pa so mu zvišali prispevek na 12-15 gld. Po Skarnosovi smrti so hišo podedovali njegovi dediči (kot lastniki

hiše so omenjeni v letih 1666-1688), ki so do leta 1670 še opravljali obrt, potem pa je delo v nekdanj tako cvetoči ljubljanski delavnici zamrlo.¹⁵²⁹ Po V. Fabjančiču je Skarnos v letih 1637-1640 najel še hišo na Mestnem trgu 24,¹⁵³⁰ razen tega pa je imel tudi svojo pristavo (Mairhof), ki je v mestnih davčnih knjigah v letih 1641-1645 dokumentirana kot pristava Georga Skarnosa, strelskega mojstra.¹⁵³¹

V sodnih protokolih ljubljanskega magistrata pogosto naletimo na umetnikovo ime (med leti 1634-1659). Leta 1634 je omenjen v zvezi s prodajo hiše (lastnine žene Elija Wolffa) Karlu Freudenstainu (Freidenstain).¹⁵³² Vnovič ga srečamo v zapisnikih leta 1635¹⁵³³ in 1636.¹⁵³⁴ V letu 1651 je dokumentiran kot oskrbnik zapuščine kiparja Jurija Farfille (Ferfilla).¹⁵³⁵ Zaradi tega oskrbnništva je pozneje (1658) zašel v spore s kiparjevo vdovo Nežo, ki se je po moževi smrti poročila s pozlatarjem Carlom Florianisom.¹⁵³⁶ V zapisnikih iz leta 1653 je Skarnos dokumentiran kot nekdanji strelski mojster, verjetno pri meščanski straži,¹⁵³⁷ in kot član zunanjega mestnega sveta.¹⁵³⁸ Nazadnje je omenjen v letu 1659, ko je zaprosil magistrat, naj ga oprosti plačevanja obrtnega davka (2 fl), ker ne opravlja več svoje obrti.¹⁵³⁹ V mestnih računskih knjigah srečamo Skarnosa v letih 1633¹⁵⁴⁰ in 1638, ko je kupil bukove letve in deske.¹⁵⁴¹ Potem, ko ni več opravljal svojega poklica, se je leta 1660 vpisal v neko pobožno ljubljansko bratovščino.¹⁵⁴² 24. septembra 1665 je že hudo bolan narekoval oporoko, v kateri je določil dediščino za ženo in otroke ter izrazil željo, naj ga pokopljejo pri frančiškanih.¹⁵⁴³ Pokopali so ga 29. oktobra 1665 v starosti 77 let.¹⁵⁴⁴

Kmalu potem, ko je Skarnos prišel v Ljubljano, ga je pritegnil v svoj krog škof Hren. Skarnosovo delo je labodji spev Hrenovega časa, po izrazu tako raznovrstne dobe, ki se je prav z njegovim opusom že nagibala v zgodnji barok. Seveda je mojster Hrenovo dobo še močno presegel in dejavno oblikoval podobo zlatega oltarja na naših tleh vse do srede stoletja.¹⁵⁴⁵

Mizarji

HAIMBERGER Christoph - mizar

Ob škofu Hrenu zasledimo mojstra Haimbergerja v letu 1610.

PANZHAUFF Georgius - mizar

Mojster Panzhauff je sodeloval s škofom Hrenom v letu 1627.

PICUS Joannes - mizar

Leta 1627 je Picus pomagal mojstru Spechtu pri postavitvi velikega oltarja v ljubljanski avguštinski cerkvi.

SCHNEYDER (Schneider) Kilian - mizar in rezbar

Po Hrenovih koledarskih noticah je Kilian Schneider leta

1613 sodeloval s kiparjem Kernom pri postavitvi vélikega oltarja v Gornjem Gradu.

SPECHT (Spächtt) Hanns (Hans, Johannes) - mizar, rezbar

V ljubljanskih arhivskih virih je mojster Hanns Specht prvič omenjen leta 1604, ko je postal najemnik v Lantierije-vi hiši na Mestnem trgu 8.¹⁵⁴⁶ V hiši mizarja Pavla Ambschla na Marijinem trgu 3 v kapucinskem predmestju je sprva (1616-1618) dokumentiran kot najemnik, pozneje (1618-1641) pa kot lastnik (hišo bi utegnil pridobiti s poroko).¹⁵⁴⁷ Kot kaže, je mojster okrog 1641 umrl. V. Fabjančič pripominja, da je v tem času (1641) Marija Sidonija, vdova po županu Vrbcu, ob vnovični poroki kupila sosednji Spechtov domec pred špital-skimi vrati za svoje otroke iz prvega zakona.¹⁵⁴⁸

V matičnih knjigah zasledimo Spechta leta 1618 kot pričo pri poroki ljubljanskega mizarja Hanša Dila z Marjeto Rämpfl,¹⁵⁴⁹ pozneje (1623) pa je dokumentiran še pri dveh porokah.¹⁵⁵⁰ Iz matrik je tudi razvidno, da mu je leta 1635 umrla žena Elizabeta.¹⁵⁵¹

Za ljubljansko mesto je mojster Specht delal v času 1615-1616 pri Čevljarskem mostu (napravil je opaž na stolpu in prejel za delo 16 fl).¹⁵⁵² Iz sodnih protokolov, kjer je omenjen tudi njegov sin, je razvidno, da se je 1636 pravedal s pozlatarjem.¹⁵⁵³

Mojster Specht je bil dolgoletni sodelavec v Hrenovem umetnostnem krogu.¹⁵⁵⁴ Iz škofovih zapiskov poznamo njegova pomočnika Krizanta in Jeremija, v virih pa je dokumentiran tudi Joannes Picus.

WALTHER (Walter) Martin - mizar

V maju 1610 je Martin Walther postal samostojen mojster. Hren ga večkrat omenja med svojimi sodelavci in poroča, da je leta 1613 pomagal kiparju Kernu pri postavitvi vélikega oltarja v gornjegrajski kolegiatni cerkvi.

Slikarji

BLUMENTHAL Anton - gl. Pluementall

BUECHREITTER Gregor - gl. op.¹⁵⁵⁵

EPPNER Marx - gl. Höbner

GUETTERSOLDT Francisco - slikar

Pri pliberškem slikarju Guettersoldtu je škof Hren naku-pil več slik in se dogovoril z njim za delo v Gornjem Gradu.

GUSHIZH Piero - slikar

Slikar Gushizh je bil, kot kaže, predvsem portretist. Leta 1603 se je za nekaj časa ustavil v Ljubljani pri škofu Hrenu.

HÖBTNER (Eppner) Marx (Marcus) - slikar

Marx Höbtner, slikar nemškega rodu, je delal za Hrena v letih 1611-1612.

KHRÄNN Gerhardt - slikar

Med umetniki prve tretjine 17. stoletja ne smemo prezreti Nizozemca Gerhardta Khränna.¹⁵⁵⁶ Doslej še ni zanesljivo ugotovljeno, ali je le za krajši čas posegel v naše umetnostno ustvarjanje ali pa se je pri nas ustalil in prispeval vidnejši delež k zorenju slikarskega sloga.

Slikar "Gerhard" je prvič omenjen leta 1620 v inventarnem seznamu po smrti ljubljanskega dekana Mihaela Mikca, v Hrenovih zapiskih pa je dokumentiran šele nekaj let pozneje. V Ljubljani si je pridobil meščanske pravice leta 1626, ko je plačal 15 fl mestne pristojbine.¹⁵⁵⁷ V letih 1624-1628 je kot najemnik prebival v hiši vdove po nekdanjem ljubljanskem županu Eppichu v Gosposki ulici 10,¹⁵⁵⁸ potem pa se je najbrž izselil iz mesta. Khränn je slikal za jezuite, za Hrena in najbrž tudi za ožje škofove sodelavce. Njegovo delo je zabrisal čas, zato ga slogovno ne moremo opredeliti, domnevamo pa, da je našo umetnost poživil z nizozemskim realizmom.

PLAINER (Planer, Planner) Matej (Mathes, Mathias) - slikar

V arhivskih virih je slikar Plainer prvikrat dokumentiran leta 1592 v župnijski cerkvi v Tamswegu.¹⁵⁵⁹ Njegovo ime je v dokumentih zapisano nedosledno - bodisi kot Mathes bodisi kot Mathias. Kdaj in zakaj se je preselil v naše dežele, ne vemo. Njegovo prvo znano delo na naših tleh je petrovški oltar iz leta 1605, zadnje omembe slikarja pa segajo v čas okrog 1622-1623. Tedaj bi se utegnil preseliti, manj verjetno pa se zdi, da bi v tem času že umrl.

Slikar se je, kot kaže, ustalil na Štajerskem, verjetno v Celju. V matrikah celjske opatijske cerkve naletimo na podatke o krstu dveh njegovih otrok: 3. januarja 1620 je bila krščena Judita,¹⁵⁶⁰ 11. marca 1622 pa so dali krstiti še sina Matija.¹⁵⁶¹ Obema je botroval celjski sodnik Balthasar Graff.

Petrovški oltar, prvo signirano in datirano Plainerjevo delo, je nastalo po naročilu savinjskega arhidiakona Mihaela Segga.¹⁵⁶² Tudi Segov slikani portret iz leta 1606 bi ob veliki časovni bližini z oltarjem utegnil naslikati Plainer.¹⁵⁶³ Segga je, kot kaže, posredoval umetnika svojemu prijatelju, ljubljanskemu škofu Hrenu. V Hrenovem krogu je prvič dokumentiran ob koncu leta 1609, nato pa ga srečujemo ob škofu vse do okrog 1622-1623.¹⁵⁶⁴ Poleg Kristofa Weismanna je postal glavni realizator Hrenovih umetnostnih načrtov. Pisani viri sporočajo, da mu je pri slikanju v gornjegrajski cerkvi pomagal pomočnik *Heinrich*.

Plainer je vnesel v našo umetnost dih samosvojega, osebno obarvanega alpskega manierizma. Razen dokumentiranih mu je več del tudi pogojno pripisanih.¹⁵⁶⁵ V njegov opus smemo najbrž prišteti tudi podobo blažene Device Marije (podobo,

za katero je trdilo izročilo, da je delo slikarja Matija, je leta 1658 popisal zapisovalec inventarja po umrlem vrhniškem župniku Aitelspeschu),¹⁵⁶⁶ žal pa se številna v virih sporočena Plainerjeva dela niso ohranila.

PLUEMENTALL (Blumenthal, Blumental, Pluementhal, Plumenthal) Anton st. - slikar

Pluementhal Anton st. je bil v zadnjih decenijah 16. stoletja eden najvidnejših koroških slikarjev. Slikal je pod razločnim vplivom beneskega Tintoretta. Iz Beljaka, kjer je omenjen kot meščan že leta 1571, se je preselil v Celovec (leta 1588 je dokumentiran kot celovski meščan). Tu je bil v letih 1580-1601 v službi magistrata.¹⁵⁶⁷ V poznih letih je sodeloval tudi s škofom Hrenom. Leta 1602 je prišel v Gornji Grad, kjer je v kolegiatni cerkvi poslikal obok kapele sv. Martina in Marijinega oznanjenja, o drugih delih, ki jih je napravil za ljubljanskega škofa, pa ne vemo nič določnega. Umrl je leta 1603.¹⁵⁶⁸

PLUEMENTALL Anton ml. - slikar

Anton Pluementhal ml., sin Antona st., je v Hrenovih noticah dokumentiran kot "Burger und Maller zu Cloigenfurth". Leta 1602 je po Hrenovem naročilu skupaj z očetom in pomočnikom Jobstom prišel v Gornji Grad, kjer je poslikal Tomaževo kapelo. Za škofa je, kot kaže, opravil še nekaj pomembnejših del, vendar o njih ne vemo doslej nič določnega. Pozneje (1617) je, kakor poročajo viri, slikal v cerkvi na Blejskem otoku.¹⁵⁶⁹

PUTERPERG Abraham - slikar

Slikar je omenjen v Ljubljani leta 1598, ko je slikal po Hrenovem naročilu.

RAISINGER Lovrenc - gl. opombo¹⁵⁷⁰

RAISINGER (Raissnegger, Raissnigger, Räsinger, Rässniger, Resnikar) Mathes (Mathia) - slikar

V Ljubljani srečujemo v prvi tretjini 17. stoletja dva slikarja s priimkom Raising, Mateja (v virih imenovan tudi Mathia) in Lovrenca, katerih sorodstveno razmerje v pisanih virih ni točno opredeljeno.

Matej Raising je prišel v Ljubljano iz Beljaka. Ko se je leta 1599 naselil v mestu,¹⁵⁷¹ so mestni očetje razsodili, da mu dovolijo opravljati obrt, ker v Ljubljani tudi krčmari in se je tod poročil, vendar so poudarili, da odslej ne bo pridobil meščanstva nihče, ki ni katoliške vere, in dodali, da se nekatoličan za pridobitev meščanskih pravic tudi ne bo mogel prigrasiti magistratu.¹⁵⁷² V skladu s takšno odločitvijo je nerazumljivo, da je po veri sporen meščan Matej začel hitro napredovati v mestni hierarhiji¹⁵⁷³ in je postal celo član notranjega mestnega sveta. Zdi se, da je v Ljubljani bolj kot slikar užival ugled kot najimenitnejši gostilničar v mestu.¹⁵⁷⁴ Ker je, kot se zdi, še naprej vtrajal v svoji veri, je 14. novembra 1608 kranjski deželni

vicedom Jožef Panizoll (Panizol) na temelju nadvojvodovega ukaza zaradi njega ostro ukoril ljubljanski magistrat. Ta je nato Mateja opomnil, naj se vede "neškodljivo", da mestni možje ne bodo prisiljeni uporabiti proti njemu drugih resnih ukrepov.¹⁵⁷⁵ Kot kaže, je Matej po verskem prepričanju še naprej ostal sporen, saj so leta 1609 obravnavali njegov primer v deželnem zboru,¹⁵⁷⁶ očitno pa mu magistrat sam ni bil nenaklonjen.

V sejnih zapisnikih ljubljanskega magistrata večkrat naletimo na Matejevo ime. Leta 1606 je kot pooblaščenec Avgustina Koberleta nastopil proti postavitvi "sporne" steklarne,¹⁵⁷⁷ 1609 je Andrej Novak proti njemu predložil na magistrat prošnjo v neki pravdni zadevi,¹⁵⁷⁸ 1612 se je toževal z Mohorčičem,¹⁵⁷⁹ v zapisnikih pa je omenjen še leta 1635, že po smrti, v zvezi z dedovanjem vdove Barbare Vidmar, sestre Lovrenca Raisingerja.¹⁵⁸⁰ Matej je dokumentiran tudi v mestnih računskih knjigah, iz katerih je razvidno, da je leta 1603 v Ljubljani poslikal tržno znamenje,¹⁵⁸¹ v istem letu (1603) od magistrata kupil deske¹⁵⁸² in pozneje (1608) iz mestne blagajne skupaj s Petrom Gaionzelom dvignil večji znesek za potovanje v Gradec.¹⁵⁸³

Matej je bil v letih 1604-1606 lastnik hiše v Florijanski ulici 13, v najemu pa jo je v tem času imel zlatar Pavel Torosin.¹⁵⁸⁴ Mojster je prebival na Bregu, kjer je bil v letih 1601-1618 lastnik 1. hiše,¹⁵⁸⁵ ki jo je pridobil s poroko (za ženo je vzel hčerko prejšnjega lastnika Janeza Koncilja). Potem, ko je okrog 1618-1619 umrl, je leta 1619 postala lastnica hiše na Bregu njegova ovdovela žena, po njeni smrti (okrog 1621) pa so jo podedovali njuni dediči.

Razen za šempetrsko,¹⁵⁸⁶ kjer je poslikal lesen strop, je Matej Raisinger delal tudi za druge cerkve v Ljubljani in okolici, na primer za Siško,¹⁵⁸⁷ za Ig itd.

ROTHMAYER Mihael - gl. opombo¹⁵⁸⁸

STEYDLER (Staidler, Steidler) Peter - slikar

Po Steletu naj bi bil slikar Peter Steydler v naših virih prvič omenjen že leta 1607.¹⁵⁸⁹ V gornjegrajskih krstnih knjigah ga srečamo v letu 1617, ko je botroval nezakonskemu otroku Blažu, kot boter pa je večkrat dokumentiran tudi v naslednjih letih. V matrikah zasledimo med botrami tudi njegovo ženo Alenko (Heleno).¹⁵⁹⁰

Steydler je bil Hrenov "dvorni" slikar (Hoffmahler), zato je razumljivo, da je bival v Gornjem Gradu. V krogu najozžjih sodelavcev je ostal vse do škofove smrti. V računih gornjegrajskega oskrbnika je prvič dokumentiran leta 1622,¹⁵⁹¹ v Hrenovih in drugih zapiskih pa tudi pozneje (do 1652?).¹⁵⁹² Viri poročajo, da je leta 1650 poslikal oltar za Gomilsko.¹⁵⁹³ O njegovem delu sicer ne vemo kaj prida, zdi pa se, da je med sodobniki užival velik ugled.

THUMB Egidio (Aegidius) - slikar

Slikar Thumb je delal za Hrena v letu 1598. Pozneje (1600) je obnovil oltar v Braslovčah, nato pa v doslej znanih pisanih virih ni več omenjen.

WEISSMANN (Waisman, Weissman, Weißman, Weyssmann)
Christoph - slikar

Slikar Kristof Weissmann je prišel v naše kraje verjetno s Koroškega.¹⁵⁹⁴ Na naših tleh ga srečujemo v okviru umetnostnega delovanja škofa Hrena med leti 1608-1627.

Med bivanjem v Ljubljani sta Kristof in žena Veronika krstila dva sinova: Janeza Kristofa 27. junija 1610¹⁵⁹⁵ in Petra Jakoba 21. junija 1612.¹⁵⁹⁶ Sinovoma so botrovali ugledni meščani: Janez Verbez, Uršula Andrian in škofijski oskrbnik Peter Andrian. Slikar Weissmann je dokumentiran v matrikah še 19. avgusta 1618, ko je nastopil kot priča pri poroki ljubljanskega mizarja Tobija Millerja s Suzano Ambschl.¹⁵⁹⁷

Poleg Plainerja je bil Weissmann eden najpomembnejših Hrenovih sodelavcev, tako da ga ta v nekem pismu imenuje kar "naš slikar". Od njegovih številnih v Hrenovih in drugih zapiskih¹⁵⁹⁸ dokumentiranih del sta se ohranili le dve pogojno pripisani, skica Ustanoviteljev ljubljanske škofije (1613) in slika sv. Cecilije v celjski kapucinski cerkvi (1627).

V knjigah izdatkov in prejemkov ljubljanskega magistrata je v letih 1633, 1652, 1653, 1655 in 1660 omenjen tudi slikar *Gasper Weissmann* (Caspar Weißmann),¹⁵⁹⁹ katerega sorodstveno razmerje s Kristofom iz arhivskih podatkov ni razvidno.¹⁶⁰⁰

WOLFF (Wolf) Elias st. in Elias ml. - slikarja

V umetnostnozgodovinski literaturi se je uveljavila trditev, da sta na Slovenskem delovala dva slikarja z enakim imenom, Wolff Elias st. in Elias ml. Njuno sorodstveno razmerje iz doslej znanih virov ni razvidno, vendar se zdi verjetno, da sta bila oče in sin. Njuno delo je zaradi pomanjkljivih podatkov težko pravilno razmejiti.¹⁶⁰¹

Wolff Elias st. se je leta 1592 podpisal pod fresko sv. treh kraljev na severni steni ladje pri Sv. Primožu nad Kamnikom, zato so mu zmotno pripisovali v resnici starejše svetoprimoške stenske slikarije.¹⁶⁰² Leta 1611 je okrasil tabernakelj v ljubljanski stolni cerkvi,¹⁶⁰³ pri vseh poznejših podatkih pa je atribuiranje del precej nezanesljivo, saj bi jih mogli pripisati tudi že Eliasu ml. V matrikah zasledimo, da se je leta 1632 vdova Marija Wolff vnovič poročila,¹⁶⁰⁴ vendar iz zapisa njeno razmerje do slikarja Eliasa st. ni razvidno.

Wolff Elias ml. se je rodil okrog leta 1595.¹⁶⁰⁵ 25. septembra 1625 se je poročil z Elizabeto Klain ob navzočnosti Kristofa Ottha in Janeza Hantlesa.¹⁶⁰⁶ V zakonu se jima je rodilo več otrok: Marija Elizabeta, krščena 15. marca 1627;¹⁶⁰⁷ Doroteja, krščena 6. februarja 1630;¹⁶⁰⁸ Janez Kristijan, krščen 27. decembra 1631;¹⁶⁰⁹ Jurij, pokopan pri sv. Petru 4. julija 1641 v starosti 3 let;¹⁶¹⁰ in Regina, pokopana pri sv. Petru 15. julija 1649 v starosti 7 let.¹⁶¹¹ Njunim otrokom so botrovali med drugim tudi tedanji ljubljanski sodnik Gregor Kunstl, slavni odvetnik vojvodine Kranjske Janez Wurzer in Suzana Wurzer. Slikar Elija je v matrikah večkrat dokumentiran tudi kot poročna priča: leta

1630 se je udeležil dveh porok,¹⁶¹² v naslednjem letu (1631) pa je skupaj z odvetnikom Janezom Wurzerjem pričal pri poroki ženine sorodnice Maruške Klain s Hubertom Hubertom (Gurberth).¹⁶¹³ V matičnih knjigah je pogosto opredeljen kot "pictor", čeprav tedaj poklicev še niso redno vpisovali vanje.

Leta 1629 je slikar Elias plačal v Ljubljani 15 fl mestne pristojbine.¹⁶¹⁴ V istem letu se je tudi včlanil v bratovščino Marijinega brezmadežnega spočetja v ljubljanskem jezuitskem kolegiju.¹⁶¹⁵ V letih 1630-1633 je dokumentiran kot lastnik hiše Pred škofijo 19,¹⁶¹⁶ pozneje (1641) pa je najel hišo na Cankarjevem nabrežju 13, kjer je kot lastnik omenjen v času med 1642-1653.¹⁶¹⁷ Leta 1653 je v starosti 58 let umrl; pokopali so ga 22. maja pri sv. Petru.¹⁶¹⁸ Po njegovi smrti so hišo na Cankarjevem nabrežju podedovali vdova in dediči (kot lastniki so omenjeni v letih 1654-1656), leta 1659 pa jo je najel Elijev zet slikar Matija Perdan.¹⁶¹⁹

Iz sodnih protokolov ljubljanskega magistrata, v katerih je Elias dokumentiran kot "Maller" ("Burger und Maller alhie"), izvemo, da je leta 1632 poslikal Trančo,¹⁶²⁰ 1634 pa je kot pooblaščenec svoje žene Elizabete nameraval prodati Karlu Freidenstainu hišo na trgu.¹⁶²¹ Leta 1651 je v protokolih omenjen kot član mestne občine (Gemain).¹⁶²² Iz drugih virov je razvidno, da je v letih 1640, 1642, 1648 in 1649 dolgoval šempetrski cerkvi najemnino ene njive, omenjen pa je še leta 1657, že po smrti, ko so bili njegovi dediči pri cerkvi na dolgu za najemnino dveh njiv.¹⁶²³

Hren v svojih noticah o sodelovanju s slikarjem Wolffom (1626) ni zapisal, ali se je pogodil za delo s starim mojstrom ali z njegovim mlajšim naslednikom, zato ni razvidno, komu smemo pripisati opravljena dela. Prav tako tudi ni gotovo atribuiranje dveh ohranjenih perorisb (1617 - v Valvasorjevi grafični zbirki v Zagrebu),¹⁶²⁴ po katerih je mogoče sklepati na slikarjevo spretnost in nadarjenost. Vse poznejše omembe se zanesljiveje vežejo na Eliasa ml., tako na primer poslikava in pozlatitev velikega oltarja v jezuitski cerkvi sv. Katarine v Zagrebu,¹⁶²⁵ dela za ljubljansko mestno hišo (1632, 1641, 1645)¹⁶²⁶ in stolnico (1641).

Razen ljubljanskih slikarjev Wolffov je v virih poznega 16. in začetka 17. stoletja omenjen tudi slovenjegraški slikar Conrad Wolff.¹⁶²⁷

Bakrorezec, grafik

GREUTER - bakrorezec

P. Radics omenja, da so bili ekslibrisi v Hrenovih knjigah delo mojstra Greuterja, ki je bil menda Tirolec.¹⁶²⁸

Zlatarji

HAIN Andreas - zlatar

Konjiški zlatar Andreas Hain je sodeloval s škofom

Hrenom v letu 1627.

MÄGERL (Magerl) - zlatar

Kamniški zlatar Mägerl je delal za Hrena v letih 1610-1622.

MALLIZH Melchior - zlatar

Kamniški zlatar Mallizh je sodeloval s škofom Hrenom v letu 1625.

VISCHER (Fischer) Georg - zlatar

Kranjski zlatar Georg Vischer je sodeloval s škofom Hrenom med leti 1601-1603.

WERNER Niclaß (Nicolai) - zlatar

Nikolaj Werner je prvič dokumentiran leta 1599 med ljubljanskimi mestnimi čuvaji,¹⁶²⁹ zadnje omembe o njem pa segajo v leto 1622.¹⁶³⁰ Hren je z mojstrom večkrat sodeloval. V zapiskih pravi, da je bil Saksonec in dostavlja, da je bila pred njegovo hišo druga postaja télovske procesije.¹⁶³¹

WÖBER Paul - gl. op.¹⁶³²

ZWYGOTT Hanns (Hans) - zlatar in kovničar

Hanns Zwygott je bil graški dvorni zlatar in kovničar.¹⁶³³ Znan je bil zlasti po kovanih medaljah (spominskih novcih).¹⁶³⁴ Za Hrena je izdelal več posvetitvenih medalj. Umrli je leta 1618.

ZWYGOTT Jacob - zlatar

Jacob, sin Hannsa Zwygotta, je bil graški dvorni zlatar (umrl 1648).¹⁶³⁵ Za Hrena je delal v letu 1617.

Pečatorezec

DEGEN (Degenn) Abel - grborezec, pečatorezec, kamnorezec, zlatar

Sved Abel Degen¹⁶³⁶ je prišel v Ljubljano na pragu 17. stoletja. V letih 1601-1603 je kot najemnik prebival v Zvezdarski ulici 4.¹⁶³⁷ Ze kmalu po naselitvi je delal tudi za škofa Hrena. Zaradi nespodobnega vedenja do mestnega sodnika Luka Petka mu je magistrat odvzel meščanstvo, zato je 22. oktobra 1601 zaprosil mestne očete, da bi mu vnovič podelili meščanske pravice. Možje so odločili, da sme plačati mestno pristojbino, če se pobota z rokodelskimi tovariši, s katerimi je, kot kaže, prišel navzkriž.¹⁶³⁸ Leta 1605 je Degen imenoval Jožefa Mohorčiča za pooblaščenca svoje žene Katarine, ki je bila z bratom Jurijem Refnigerjem v sporu zaradi očetove dediščine.¹⁶³⁹ V letu 1609 je mojster sklenil zapustiti mesto, zato je zaprosil magistrat, naj mu izda podpisa-

no spričevalo, potrjeno z malim mestnim pečatom. Člani mestnega sveta njegovi prošnji niso hoteli ugoditi,¹⁶⁴⁰ vendar mojster Degen v ljubljanskih arhivskih virih, kolikor vemo o njem doslej, pozneje ni več omenjen. Leta 1636 je začel opravljati obrt v Ljubljani iz Celovca priseljeni pečatorec Donat Starkh.¹⁶⁴¹

Zlatovezci

DEMBKHER (Dempkher) Hanns (Joann) - zlatovezec

Hanns Dembkher je bil meščan tedanje madžarske Tyrnauiæ, današnjega slovaškega mesta Trnovo. Bil je brat zlatovezca Thomasa. Skofa Hrena je obiskal v letu 1617.

DEMBKHER (Dempkher) Thomas (Thoma) - zlatovezec

Thomas Dembkher, berlinski mojster, je delal za Hrena v letih 1610-1611.

DEMUNDI N. - zlatovezec

Demundi N., graški dvorni zlatovezec, je v Hrenovih zapiskih omenjen leta 1617.¹⁶⁴²

EKHARDT (Egkhardt) Balthasar - zlatovezec

Leta 1614 je Hren pri graškem dvornem zlatovezcu Balthasarju Ekhardtju naročil novo mitro. V zapiskih ga Hren omenja še leta 1617.

Juvelir

FREUNDT Bernhardt (Bernhart) - juvelir

Pri graškem juvelirju Bernhardtju Freundtu je Hren kupoval material za mitre in za pontifikalno opremo.

Ključavničarski mojstri

EBENPERGER - ključavničarski mojster

Ebenperger je bil ključavničarski mojster v Gornjem Gradu. V virih je omenjen leta 1620.¹⁶⁴³

PLOSHIKH (Ploshik, Plossik, Plohak, Pleshko) Gregor - ključavničarski mojster

Kamniški ključavničarski mojster Gregor Ploschikh je sodeloval s Hrenom od zgodnjih do poznih let njegove škofovske službe.

Tesarji

PETSCHACHER (Petschaiher, Petschocher) Pangraz
(Pangrätz) - tesar

Kamniškega tesarja Petschacherja srečujemo ob Hrenu v letih 1603-1626.

RUEPEL (Rüepel) Rueprecht - tesar

Soštanjski tesar Rueprecht Ruepel je vrsto let sodeloval s škofom Hrenom.

SUPPAN Christoff - tesar

Christoff Suppan je bil Hrenov "dvorni" tesar ("wonhafft zu Oberburg"). V škofovem krogu je dokumentiran že leta 1597.

Steklarji

REICHER Christoff - steklar in zidar

V krogu Hrenovih sodelavcev je kamniški steklar in zidar Christoff Reicher prvič dokumentiran leta 1597.

SCHWARZ Caspar - steklar

Steklar Caspar Schwarz je v Hrenovih zapiskih dokumentiran leta 1603.

ZYERER (Zeyer) Hanns (Joannes) - steklar

Hanns Zyerer (Zeyer), steklar iz Zalca, je delal za Hrena v letu 1624. Pokopali so ga 2. aprila 1635 pri sv. Petru v Ljubljani v starosti 60 let.¹⁶⁴⁴ Iz zapisa v matični knjigi je razvidno, da je bil Bavarec iz Freisinga.

Urar

SAKHER (Sachar, Sagkher) Lovrenc (Lorenz, Laurenz) - urar

Kranjski urar Lovrenc Sakher, ki je slovel po svoji poklicni spretnosti, je s škofom Hrenom več let sodeloval.

Zvonolivar

SOMRAK (Sambrockh, Saurekh, Sombrackh, Somrakh, Sumrekh)
Elia (Elias, Eliaß) - zvonolivar

Pisani viri omenjajo mojstra Elija v letih 1601-1603 kot najemnika, med leti 1606-1613 pa kot lastnika hiše na Starem

trgu 17 v Ljubljani.¹⁶⁴⁵ V času 1613-1623 je imel v lasti hišo v Florijanski ulici 16,¹⁶⁴⁶ medtem pa je v letih 1619-1622 dokumentiran še kot najemnik - skrbnik hiše v Ulici na grad 3.¹⁶⁴⁷ Mojster je verjetno identičen s kositrarjem Elijem, ki je nasprotoval vdovi zvonolivarja Martina Edlmana in dokazoval svoje dedne pravice, ko je ta hotela prodati hišo na Starem trgu 8.¹⁶⁴⁸

Iz podatkov v matrikah je razvidno, da je bil Somrak dvakrat poročen. V zakonu z Magdaleno je imel 3 hčere: Magdaleno, krščeno 18. julija 1608,¹⁶⁴⁹ hčer (njeno ime ni vpisano), krščeno 5. marca 1610¹⁶⁵⁰ in Katarino, krščeno 4. marca 1614.¹⁶⁵¹ Z drugo ženo Jero (Gertrudis) sta krstila: Katarino 21. oktobra 1619,¹⁶⁵² Erazma 31. maja 1622,¹⁶⁵³ Zaharija 6. marca 1624,¹⁶⁵⁴ Sibilo 23. septembra 1626¹⁶⁵⁵ in Ano 20. junija 1628.¹⁶⁵⁶ V matičnih knjigah zasledimo zvonolivarja Elija tudi kot botra, zadnjič v letu 1640.¹⁶⁵⁷ V virih je dokumentiran še leta 1638, ko se je vpisal v bratovščino Marijinega brezmadežnega spočetja v ljubljanskem jezuitskem kolegiju.¹⁶⁵⁸

Mojstrovo ime pogosto srečujemo tudi v zapisnikih mestnega sveta. Leta 1606 se je pritožil proti Jakobu Mačku, ker ga je ta obrekoval in razžalil, zato so mestni možje drugim v svarilo zaprli Mačka za osem dni v vicedomski stolp.¹⁶⁵⁹ Kot kaže, je bil Elija kaj vročekrven mož. Leta 1608 je menda magistratu objestno odpovedal meščanstvo, zato so ga obsodili na osem dni zaporu v stolpu.¹⁶⁶⁰ Kmalu zatem se je mojster toževal z Ludvikom Mordaxom,¹⁶⁶¹ leta 1616 pa ga je mestna oblast obdolžila prešuštva in ga poleg duhovne pokore obsodila še na 100 gld kazni.¹⁶⁶² Leta 1636 so ljubljanski kapucini (franciškani?) prosili magistrat, da bi mojstru, katerega imena niso zapisali, izplačal 11 fl za ulivanje zvona,¹⁶⁶³ kar najbrž spet lahko povežemo s Somrakom, pozneje pa v protokolih ni več omenjen.

Elijeva ljubljanska livarna zvonov je lepo cvetela. Njegove izdelke z značilno plaketo (z upodobitvijo Marije in Janeza Evangelista pod križem ali s prizorom Marijinega oznanjenja) srečujemo po vsej Kranjski in Stajerski ter celo na Primorskem.¹⁶⁶⁴ S škofom Hrenom je Somrak sodeloval dolgo vrsto let in postal eden najvidnejših mojstrov v njegovem krogu.¹⁶⁶⁵

KAZALO K SLIKAM

- 1 P. Steydler (?), Hrenov pozni portret. Ljubljana, Nadškofijski ordinariat (repr. po J. Höfler: Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem, Ljubljana 1978).
- 2 Uvodna iluminacija v Hrenovi korni knjigi. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica (repr. po J. Höfler: o.c.).
- 3 - 84. Risbe v Hrenovih pontifikalnih protokolih. Foto: B. Uršič:
- 3 Velenje, cerkev bl. Device Marije, 1600.
- 4 Gornji Grad - cerkev sv. Marije Magdalene, 1600.
- 5 Posvetitev zagrebškega škofa Zelnizeya, 1601.
- 6 Posvetitev kostanjeviškega opata Reinprechta, 1602.
- 7 Ljubljana, posvetitev oltarja Odrešenika sveta v stolni cerkvi, 1603.
- 8 Tomačevo, cerkev sv. Marjete, 1604.
- 9 Zavoglje, cerkev sv. Urha, 1604.
- 10 Ljubljana, oltar nadangela Mihaela v šempetrski cerkvi, 1605.
- 11 Gornji Grad, cerkev sv. Pavla, 1605.
- 12 Soštanj, posvetitev 2 oltarjev - sv. Marjete in Janeza Evang. - v cerkvi sv. Mohorja in Fortunata, 1605.
- 13 Sava na Jesenicah, posvetitev temeljnega kamna cerkve bl. Device Marije in sv. Roka, 1606.
- 14 Kropa, posvetitev pokopališča, 1606.
- 15 Sava na Jesenicah, posvetitev cerkve bl. Device Marije in sv. Roka, 1606.
- 16 Ljubljana, posvetitev temeljnega kamna kapucinske cerkve, 1607.
- 17 Velesovo, posvetitev samostanske cerkve (kapele), 1607.
- 18 Zagradišče, posvetitev treh križev, 1608.
- 19 Nova Stifa pri Gornjem Gradu, posvetitev treh križev, 1608.
- 20 Ljubljana, posvetitev kapucinske cerkve, 1608.
- 21 Sebenje pri Bledu, posvetitev cerkve presv. Trojice in bl. Device Marije, 1608.
- 22 Gornji Grad, vodnjak, 1609.
- 23a Vransko, notica o birmovanju, 1609.
- 23b Vransko, oltar bl. Device Marije v žup. cerkvi, 1609.
- 24a Uršlja gora, cerkev sv. Uršule z oltarjema sv. Križa in bl. Device Marije (posv. 1602), 1609.
- 24b Uršlja gora, oltar presv. Trojice v c. sv. Uršule, 1609.
- 24c Uršlja gora, oltar sv. Jerneja v c. sv. Uršule, 1609.
- 24d Uršlja gora, oltar nadangela Mihaela v c. sv. Uršule, 1609.
- 24d Uršlja gora, oltar sv. Lenarta v c. sv. Uršule, 1609.
- 25a Sentvid pri Zavodnju (na Slemenu pod Uršljo goro), oltar sv. Lenarta, 1609.
- 25b Notice o birmovanju (Uršlja gora, Sentvid, Gornji Grad, Nova Stifa), 1609.
- 26 Kum, cerkvi sv. Jošta in sv. Neže, 1609.

- 27 Rečica ob Savinji, notica o birmovanju, 1609.
- 28a Posvetitev opata iz Madžarske, risba mitre, 1610.
- 28b Risba Hrenove nove mitre, 1610.
- 28c Risba pastoral, 1610.
- 28c Risba mitre in pastoral, 1610.
- 29 Ljubljana, vodnjaka pred stolnico in na jezuitski pri-
stavi, 1610.
- 30 Solčava, posvetitev kapele sv. Ane, 1610.
- 31a Nova Stifta pri Gornjem Gradu, oltar sv. Ožbalta, 1610.
- 31b Nova Stifta pri Gornjem Gradu, oltar sv. Helene, 1610.
- 32a Prenosni oltarji za Smarje pri Sevnici, za Sevnico in za
Petrinjo, 1610.
- 32b Notica o birmovanju v Novi Stifci, 1610.
- 32c Notica o birmovanju v Novi Stifci, 1610.
- 32c Prenosni oltar za "Lonsperg", 1610.
- 32d Prenosni oltar za Čreto, 1610.
- 33 Ljubljana, zvon za cerkev sv. Jakoba, 1610.
- 34 Posvetitev ljubljanskega prošta Kralja, 1611.
- 35a Ljubljana, notica o posvetitvi 2 oltarjev v šempetrski
cerkvi, 1611.
- 35b Ljubljana, oltar bl. Device Marije v šempetrski cerkvi,
1611.
- 35c Ljubljana, oltar sv. Jurija in Volbenka v šempetrski
cerkvi, 1611.
- 36 Ljubljana, kapela vseh svetnikov v stolni cerkvi, 1611.
- 37a Črna na Koroškem, oltar sv. Andreja v cerkvi sv. Ožbal-
ta, 1611.
- 37b Črna na Koroškem, notica o birmovanju, 1611.
- 38a Pliberk, oltar sv. Erharda, Valentina in Elogija v žup.
c., 1611.
- 38b Pliberk, notica o birmovanju, 1611.
- 38c Pliberk, oltar sv. Ahacija in tovarišev v žup. c.,
1611.
- 38c Pliberk, oltar sv. Nikolaja v žup. c., 1611.
- 39a Libuče pri Pliberku, olt. Marijinega obiskovanja v c.
sv. Jerneja, 1611.
- 39b Libuče pri Pliberku, olt. sv. Simona in Juda v c. sv.
Jerneja, 1611.
- 39c Libuče pri Pliberku, notica o birmovanju, 1611.
- 39c Libuče pri Pliberku, cerkev in oltar sv. Jerneja, 1611.
- 40 Gorenje Libuče pri Pliberku, cerkev sv. Jurija, 1611.
- 41 Dvor pri Pliberku, oltar sv. Primoža in Felicijana v
Nikolajevi cerkvi, 1611.
- 42a Risba kazalca, 1611.
- 42b Strojna, notica o birmovanju, 1611.
- 42c Strojna, oltar sv. Urha v c. sv. Urha, 1611.
- 42c Strojna, cerkev sv. Urha, 1611.
- 42d Strojna, oltar sv. Marije Magdalene v c. sv. Urha,
1611.
- 43a Črnivec, križ, 1611.
- 43b Nova Stifta, notica o birmovanju in blagoslovitvi stu-
denca, 1611.
- 44 Risba kazalca, 1611.
- 45 Sv. Florjan pri Soštanju, posvetitev cerkve sv. Florija-
na, 1612.

- 46a Ljubljana, oltar Marijinega vnebovzetja v šempetrski cerkvi, 1612.
- 46b Ljubljana, posvetitev oltarja sv. Lenarta v šempetrski cerkvi, 1612.
- 47 Srednje Bitnje, posvetitev temeljnega kamna za c. sv. Uršule, 1612.
- 48a Stara Sv. gora pri Podsredi, cerkev bl. Device Marije, 1612.
- 48b Stara Sv. gora pri Podsredi, oltar sv. Križa v c. bl. Device Marije, 1612.
- 48c Stara Sv. gora pri Podsredi, oltar sv. Fabijana in Boštjana v c. bl. Device Marije, 1612.
- 49 Stara Sv. gora pri Podsredi, kapela sv. Ane, 1612.
- 50a Podsreda, oltar sv. Andreja v žup. c. sv. Janeza Krst., 1612.
- 50b Podsreda, oltar bl. Device Marije v žup. c. sv. Janeza Krst., 1612.
- 51 Podsreda, grajska kapela sv. Filipa in Jakoba, 1612.
- 52a Pleterje, oltar bl. Device Marije in sv. treh kraljev v samostanski cerkvi, 1612.
- 52b Pleterje, oltar sv. Križa in Ignacija v samostanski c., 1612.
- 53 Maribor, posvetitev temeljnega kamna za kapucinski samostan, 1613.
- 54 Ljubljana, posvetitev temeljnega kamna za jezuitsko c. sv. Jakoba, 1613.
- 55 Dvor pri Polhovem Gradcu, cerkev. sv. Petra, 1613.
- 56 Gornji Grad, oltar sv. Katarine v kolegiatni cerkvi, 1613.
- 57 Posvetitev 7 prenosnih oltarjev, 1614.
- 58 Plavž na Jesenicah, posvetitev temeljnega kamna c. sv. Barbare, 1614.
- 59a Gornji Grad, kapela sv. Uršule, 1614.
- 59b Gornji Grad, oltar sv. Mavricija v kapeli sv. Uršule, 1614.
- 59b Gornji Grad, oltar sv. Ahacija v kapeli sv. Uršule, 1614.
- 60 Ljubljana, oltar presv. Trojice v stolni cerkvi, 1614.
- 61a Ig, oltar bl. Device Marije v žup. c. sv. Martina, 1614.
- 61b Ig, oltar sv. Katarine v žup. c. sv. Martina, 1614.
- 62 Brest, cerkev angela varuha in sv. Andreja, 1614.
- 63 Ig, cerkev sv. Jurija, 1614.
- 64a Iška vas, oltar sv. Roka v cerkvi sv. Križa, 1615.
- 64b Iška vas, oltar sv. Cecilije v cerkvi sv. Križa, 1615.
- 65a Graz, oltar sv. Bernarda, Dominika, Tomaža Akvinskega v dominik. samostanu, 1615.
- 65b Graz, oltar angela varuha in sv. Apolonije v dominik. samostanu, 1615.
- 65c Graz, oltar vseh svetnikov v dominik. samostanu, 1615.
- 66 Graz, posvetitev gradbišča za hospic johanitov, 1615.
- 67 Rein, cerkev presv. Trojice in sv. Matija, 1615.
- 68 Ptuj, posvetitev temeljnega kamna za kapucinski samostan in cerkev, 1615.
- 69a Nova Stifta pri Gornjem Gradu, oltar sv. Nikolaja v Marijini c., 1615.

- 69b Nova Stifta pri Gornjem Gradu, oltar sv. Urbana v Marijini c., 1615.
- 70 Ljubljana, jezuitska cerkev sv. Jakoba, 1615.
- 71 Ljubljana, stolna cerkev, 1617.
- 72a Plavž na Jesenicah, cerkev sv. Barbare, 1617.
- 72b Plavž na Jesenicah, posvetitev oltarja sv. Barbare v c. sv. Barbare, 1617.
- 72c Plavž na Jesenicah, posvetitev oltarja Marijinega obiskovanja v c. sv. Barbare, 1617.
- 73 Smartno pri Kranju, rekonsiliacija c. sv. Martina, 1617.
- 74 Ljubljana - Šiška, cerkev sv. Jerneja, 1618.
- 75 Črta pri Vranskem, oltar angela varuha, sv. Blaža in Urha v c. Matere božje, 1618.
- 76 Pijava Gorica, cerkev angela varuha in sv. ap. Simona in Srednje Bitnje, cerkev sv. Uršule, 1619.
- 78 Idrija, posvetitev temeljnega kamna cerkve sv. Ahacija, Lovrenca, Barbare in angela varuha, 1622.
- 79 Ljubljana, posvetitev temeljnega kamna avguštinske c. Marijinega oznanjenja, 1623.
- 80 Nazarje, posvetitev temeljnega kamna lavretanske kapele, 1624.
- 81 Ljubljana, kapela sv. Jurija v stolnici, 1625.
- 82a Ljubljana, kapele Marijinega vnebovzetja, sv. spoznavalcev in vseh svetnikov v jezuitski c. sv. Jakoba, 1625.
- 82b Ljubljana, kapele sv. Ignacija, sv. mučencev in sv. mučenk v jezuitski c. sv. Jakoba, 1625.
- 83 Gornji Grad, oltar angela varuha, sv. Fabijana, Boštjana in Roka v kolegiatni cerkvi, 1627.
- 84 Vrhnika, posvetitev temeljnega kamna žup. c. sv. Pavla, 1628.
- 85 H. Zwygott, Hrenova zlata posvetitvena medalja, 1599. Ljubljana, Numizmatični kabinet Narodnega muzeja. Foto: B. Uršič.
- 86 H. Zwygott, Hrenova srebrna spominska medalja, 1599. Ljubljana, Numizmatični kabinet Narodnega muzeja. Foto: B. Uršič.
- 87 H. Zwygott, Hrenov spominski kovanec, 1599. Ljubljana, Numizmatični kabinet Narodnega muzeja. Foto: B. Uršič.
- 88 A. Degen, Hrenov veliki škofijski pečat z letnico 1599. Ljubljana, Kapiteljski arhiv (SAL). Foto: B. Uršič.
- 89 "Trantnerjev mojster", Epitaf Magdalenke Andrian. Bočna ob Dretni, 1622. Foto: B. Uršič.
- 90 Hrenov grb z beneficiatne hiše v Celju, 1598.
- 91 Hrenov nagrobnik, 1609. Gornji Grad, lapidarij. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.
- 92 Grbovna plošča škofa Hrena, 1629. Ljubljana, Nadškofijska palača. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.
- 93 Heraldčna plošča na Hrenovem grajskem traktu, 1602. Gornji Grad. Foto: B. Uršič.
- 94 Hrenova grbovna plošča, 1602. Gornji Grad, lapidarij. Foto: B. Uršič.
- 95 Kamnitna plošča z gornjegrajske kapele sv. Marjete, 1609. Gornji Grad, lapidarij. Foto: B. Uršič.
- 96 P. Gushizh (?), Portret Lenarta Hrena, 1603. Ljubljana, Narodni muzej. Fototeka Narodne galerije, Ljubljana.

- 97 P. Gushizh (?), Portret Andreja Hrena, 1603. Ljubljana, Narodni muzej. Fototeka Narodne galerije, Ljubljana.
- 98 M. Plainer, Marijino oznanjenje in obiskovanje, oltarni
a slike, 1605. Petrovče, žup. cerkev. Fototeka Narodne
-b galerije, Ljubljana.
- 99 M. Plainer (?), Portret škofa Hrena (?), 1611. Ljubljana, Nadškofijski ordinariat. Fototeka Narodne galerije, Ljubljana.
- 100 L. Kern, Poklonitev sv. treh kraljev, relief z vélikega oltarja v gornjegrajski kolegiatni cerkvi, 1613. Maribor, Pokrajinski muzej. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.
- 101 L. Kern, Marijino kronanje, relief z vélikega oltarja v gornjegrajski kolegiatni cerkvi, 1613. Maribor, Pokrajinski muzej. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.
- 102 K. Weissmann (?), Ustanovitelji ljubljanske škofije, 1613. Originalna risba kot priloga Dolničarjevega rokopisa: *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.
- 103 K. Weissmann, Tabla s prizori iz življenja sv. Nikolaja, 1620. Dolničarjeva risba v v rokopisu: *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.
- 104 Ciborij pri jezuitih, 1608. Ljubljana, cerkev sv. Jakoba. Foto: Edvard Primožič.
- 105 Hrenov portret v Erbergovi zbirki znamenitih Kranjcev, 1614. Original na Dunaju, fot. posnetek v Narodnem muzeju - Ljubljana (repr. po J. Gruden: *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1910-1916).
- 106 Epitaf škofa Urbana Textorja, 1619. Gornji Grad, žup. cerkev. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.
- 107 Epitaf škofa Sigismunda Lamberga, 1625. Gornji Grad, žup. cerkev. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.
- 108 Hrenov spominski križ v Ljubljani, 1622. Detajla predn
a nje in hrbtni strani; originalni fragmenti na Blejskem
-b otoku. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.
- 109 Hrenova grbovna plošča z mostu v Gornjem Gradu, 1625. Gornji Grad, lapidarij. Foto: B. Uršič.
- 110 Temeljni kamen cerkve na Savi na Jesenicah, 1606. Foto arhiv Zelezarne Jesenice.
- 111 Opečnat tlakovec s Hrenovimi začetnicami. Gornji Grad, lapidarij. Foto: B. Uršič.
- 112 Kamnitni križ s Hrenovimi začetnicami. Gornji Grad, lapidarij. Foto: B. Uršič.
- 113 "Trantnerjev mojster", Grbovna plošča Andreja Hrena, 1628. Ljubljana, Narodni muzej. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.
- 114 Grad Vrbovec in loretska kapela v Nazarjah na Buchheimovem perspektivnem zemljevidu, sr. 17. stol. (repr. po I. Stopar: *Vrbovec z okolico*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, zv. 60, Ljubljana 1976).
- 115 Loretska kapela v Nazarjah, pogled z južne strani. Foto: B. Uršič.
- 116 "Trantnerjev mojster", Hrenova heraldična plošča nad severnim vhodom v loretsko kapelo. Nazarje, 1625. Foto: B. Uršič.

- 117 "Trantnerjev mojster", Hrenova heraldična plošča nad južnim vhodom v loretsko kapelo. Nazarje, 1625. Foto: B. Uršič.
- 118 "Trantnerjev mojster", Hrenov grb z gradu Vrbovec. Foto: B. Uršič.
- 119 Opečnat tlakovec v stari zakristiji. Nazarje, 1625. Foto: B. Uršič.
- 120 K. Weissmann (?), Slika sv. Cecilije, 1627. Celje, kapucinska cerkev. Fototeka Narodne galerije, Ljubljana.
- 121 Hrenov krizmarij - posodice za sveta olja in šatulja, a-b 1629. Ljubljana, Nadškofijska kapela. Foto: B. Uršič.
- 122 Hrenov kropilni kotliček z aspergilom, 1619. Ljubljana, Nadškofijska kapela. Foto: B. Uršič.
- 123 Posvetitev tržaškega škofa Scarlichija, 1622. Risba v Hrenovih pontifikalnih protokolih. Foto: B. Uršič.
- 124 Posvetitev kostanjeviškega opata Majerla, 1622. Risba v Hrenovih pontifikalnih protokolih. Foto: B. Uršič.
- 125 Ljubljana, avguštinska cerkev Marijinega oznanjenja, sv. Avgustina in angela varuha, 1628. Risba v Hrenovih pontifikalnih protokolih. Foto: B. Uršič.
- 126 Ljubljana, kapucinski samostanski kompleks, 1628-1629. Risba v Hrenovih pontifikalnih protokolih. Foto: B. Uršič.
- 127 Bistra, kartuzija, 1628. Risba v Hrenovih pontifikalnih protokolih. Foto: B. Uršič.
- 128 Gornji Grad, kapela sv. Martina in Marijinega oznanjenja v kolegiatni cerkvi, 1612. Risba v Hrenovih pontifikalnih protokolih. Foto: B. Uršič.
- 129 Kamnitni kip sv. Volbenka iz ljubljanske šempetrske cerkve. Ljubljana, Narodni muzej. Fototeka Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU.

85

86

87

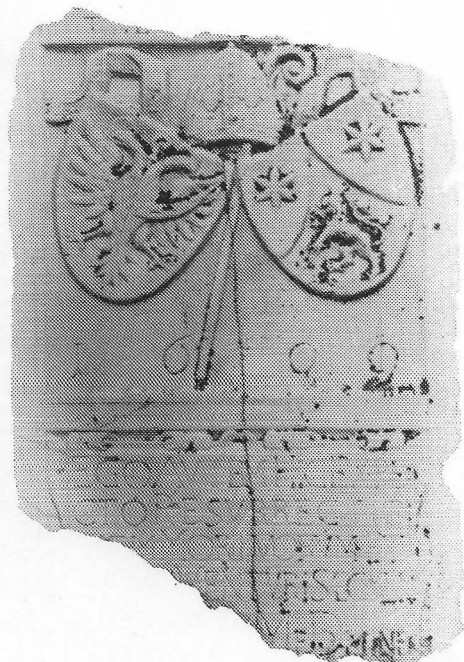
88

89

90

91

92

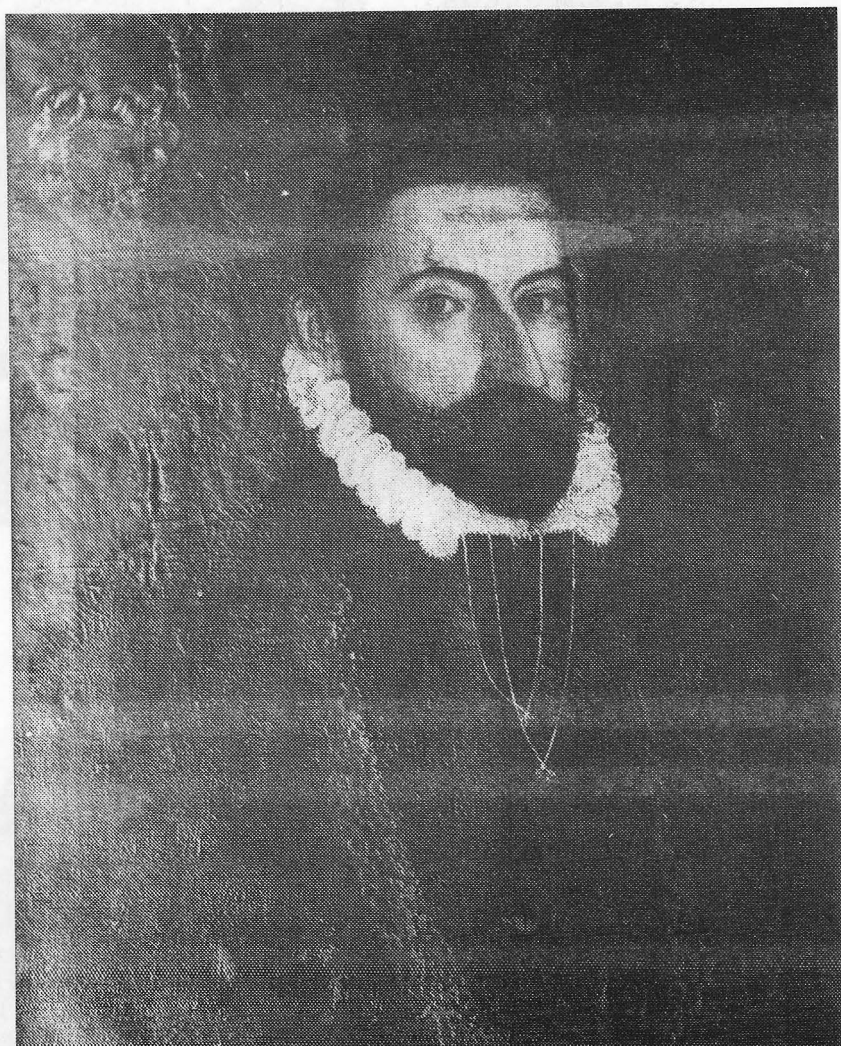
93

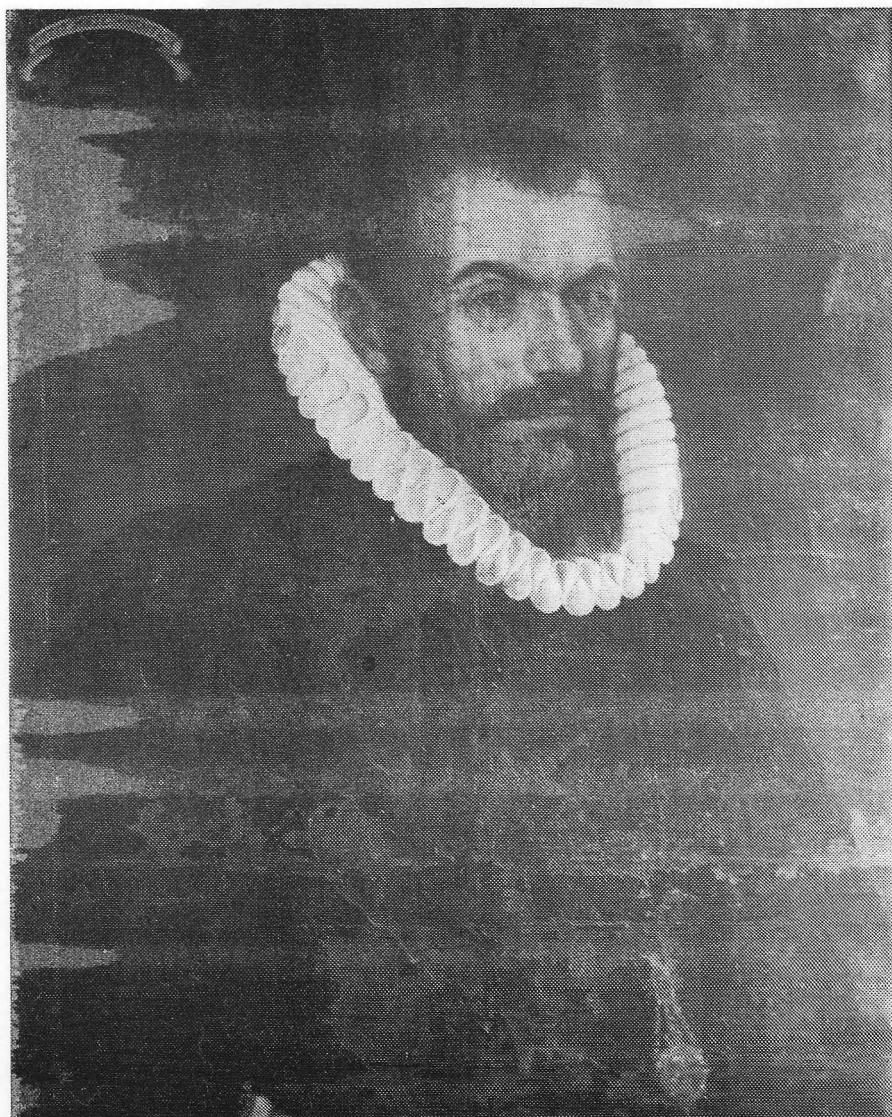

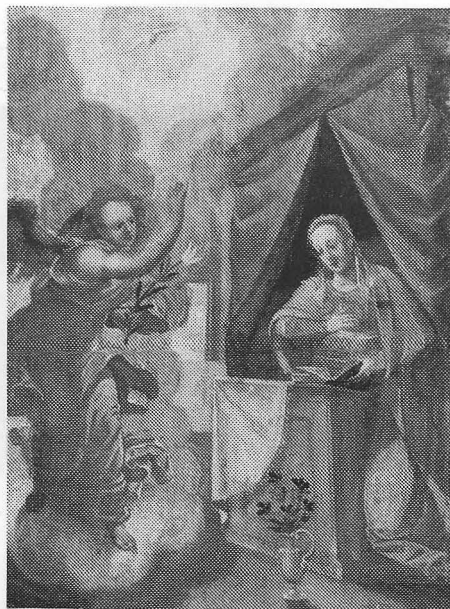
94

95

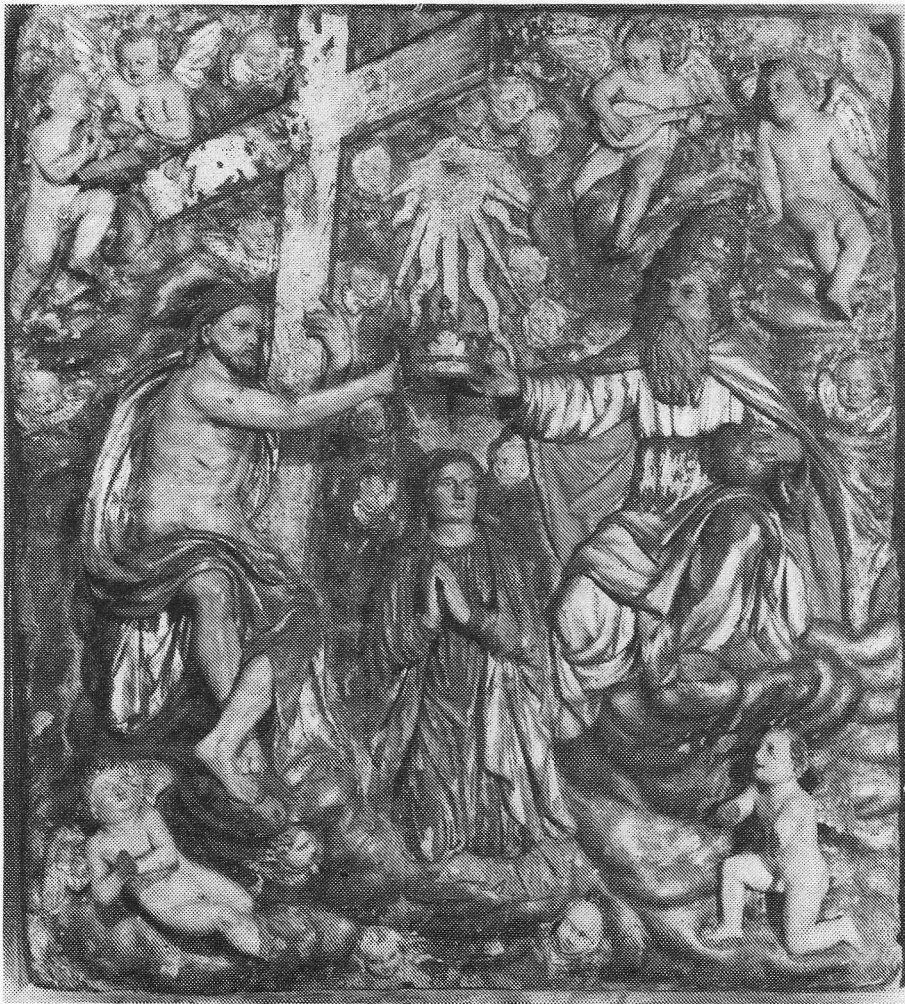
98 a

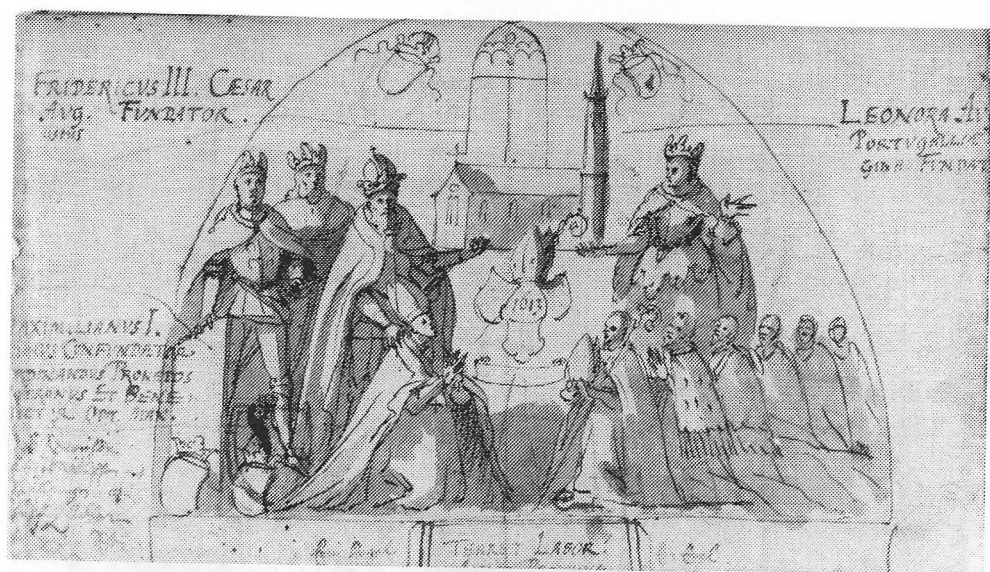

98 b

102

103

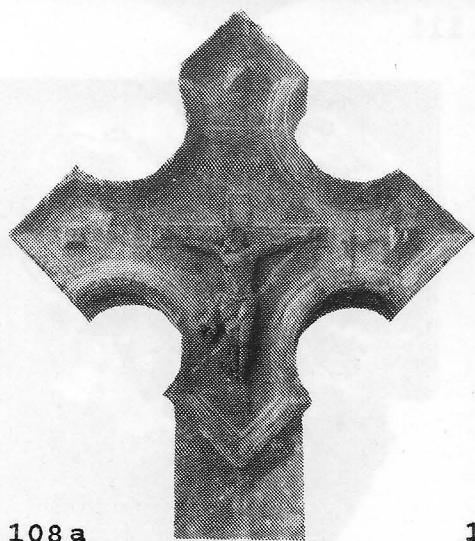

106

107

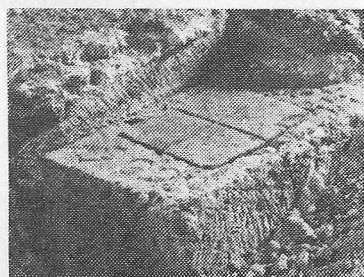
108 a

108 b

109

110

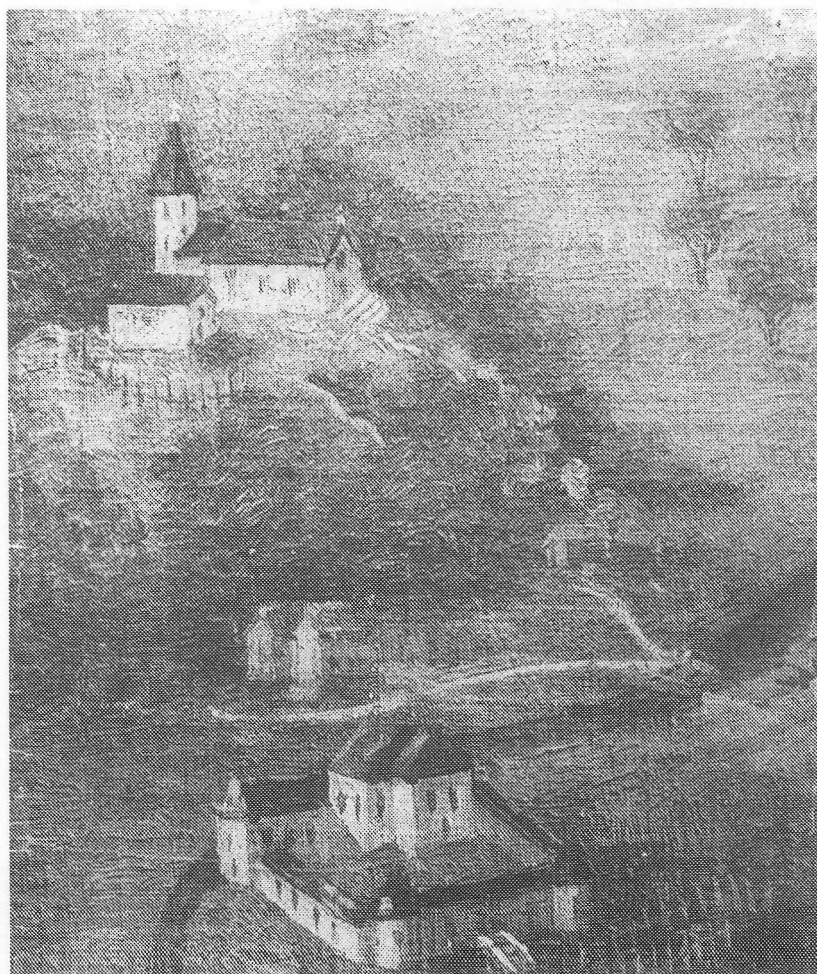
111

112

113

116

117

118

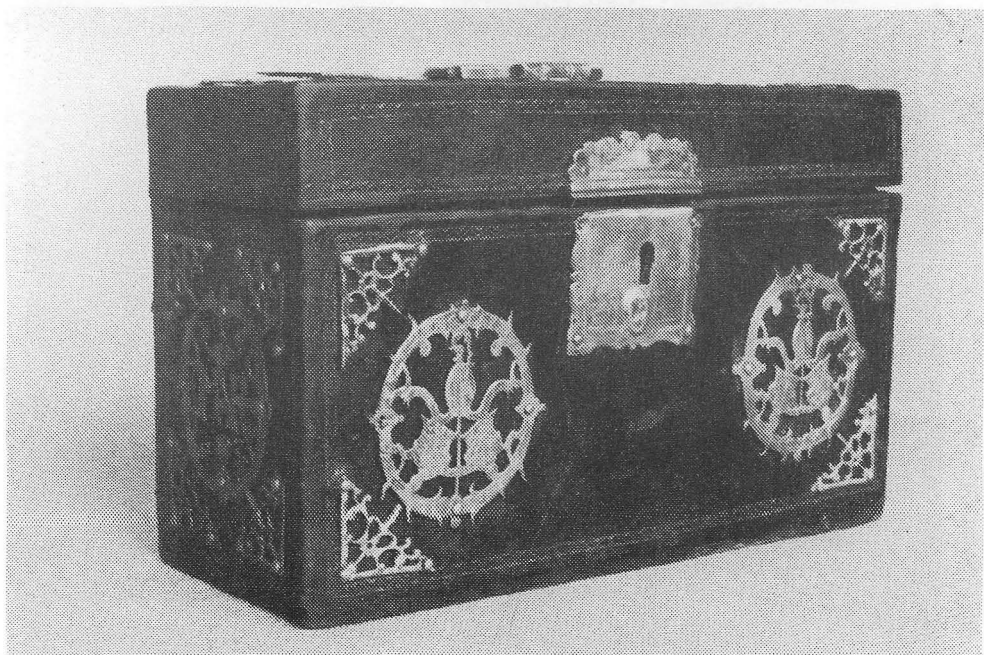

119

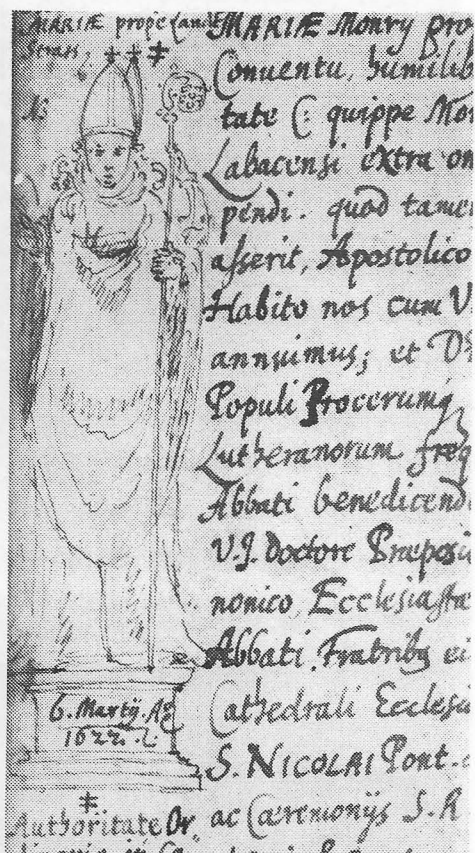

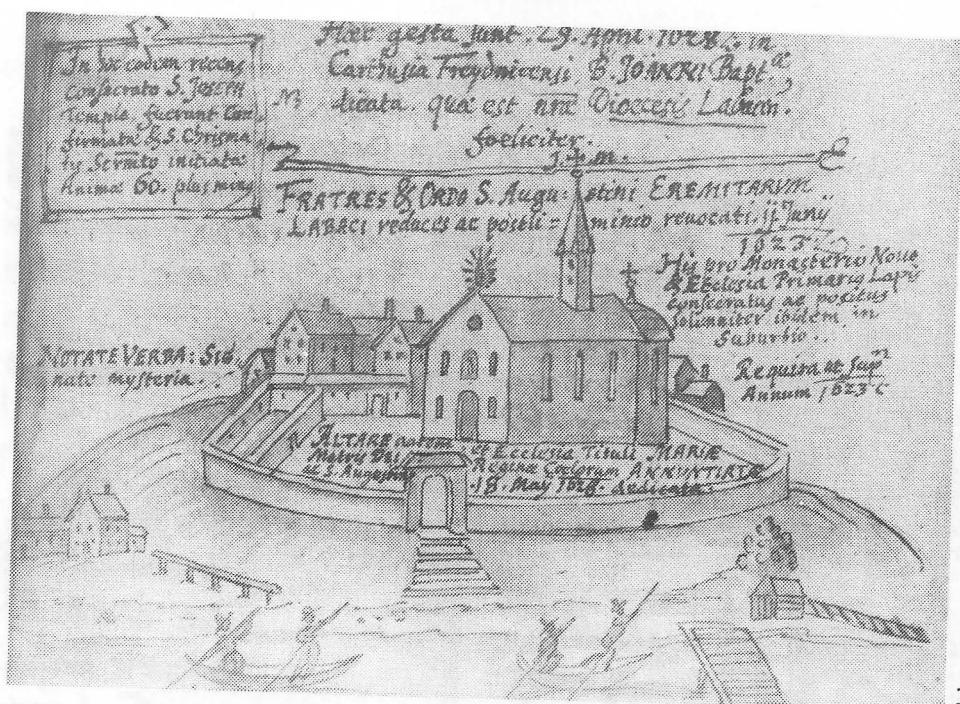
121a

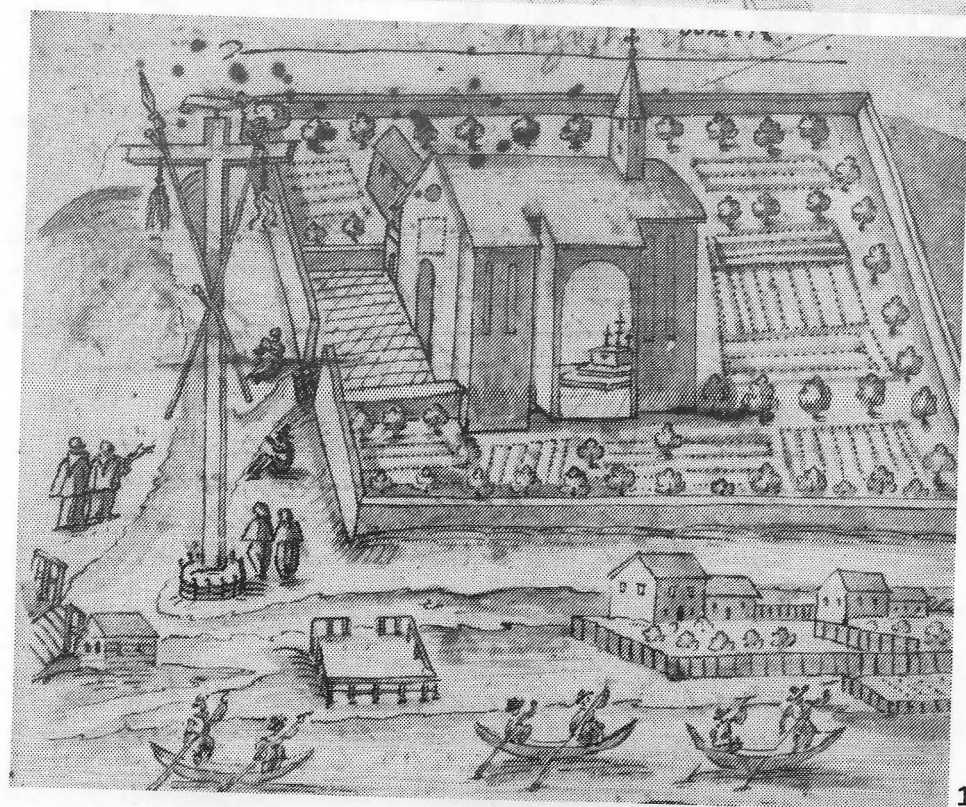
121b

125

126

127

128

ISBN 86-7131-016-3

Ana Lavrič

VLOGA LJUBLJANSKEGA ŠKOFA TOMAŽA HRENA
V SLOVENSKI LIKOVNI UMETNOSTI

Izdala

Slovenska akademija znanosti in umetnosti
v Ljubljani

Razmnoževanje
Pleško

Naklada 800 izvodov

Ljubljana
1988

**SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA**

**RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA**

DELA/OPERA

32

**UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT FRANCETA STELETA
INSTITUTUM HISTORIAE ARTIUM**

1

Ana Lavrič

**VLOGA LJUBLJANSKEGA ŠKOFA TOMAŽA HRENA
V SLOVENSKI LIKOVNI UMETNOSTI**

**DIE ROLLE DES BISCHOFS TOMAŽ HREN
IN DER SLOWENISCHEN BILDENDEN KUNST**

II

Ob 50-letnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti

**LJUBLJANA
1988**

ISBN 86-7131-016-3

ANA LAVRIČ
VLOGA LJUBLJANSKEGA ŠKOFA TOMAŽA HRENA
V SLOVENSKI LIKOVNI UMETNOSTI

**SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA**

**RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA**

DELA/OPERA

32

**UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT FRANCETA STELETA
INSTITUTUM HISTORIAE ARTIUM**

1

Ana Lavrič

**VLOGA LJUBLJANSKEGA ŠKOFA TOMAŽA HRENA
V SLOVENSKI LIKOVNI UMETNOSTI**

**DIE ROLLE DES BISCHOFS TOMAŽ HREN
IN DER SLOWENISCHEN BILDENDEN KUNST**

II

**LJUBLJANA
1988**

SPREJETO NA SEJI
RAZREDA ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 13. 4. 1988
IN NA SEJI PREDSEDSTVA
DNE 12. 5. 1988

CIP — katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

262.3(497.12)Hren T.:7.074

LAVRIČ, Ana

Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti = Die Rolle des Bischofs Tomaž Hren in der slowenischen bildenden Kunst / Ana Lavrič. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1988. — 2. zv. — (Dela / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede = Opera / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis I: Historia et sociologia ; 32. Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta = Institutum historiae artium ; 1)

ISBN 86-7131-016-3

2. — 1988

Tiskano s podporo Kulturne skupnosti Slovenije
in Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU

KAZALO

II. del

UMETNOSTNO INTERESANTNI ZAPISKI V HRENOVIH KOLEDARJIH .	253
OPOMBE	303
KRATICE	423
VIRI IN LITERATURA	425
INDEKS KRAJEV IN SPOMENIKOV	443
INDEKS UMETNIKOV IN UMETNIH OBRTNIKOV	449
INDEKS DRUGIH OSEB	454
POPRAVKI NAPAK V I. DELU	461

UMETNOSTNO INTERESANTNI ZAPISKI V HRENOVIH KOLEDARJIH

1597 a

platnice spr.- Chr(istus) + Maria/ Laus Deo Virginique Mariae Magnae Matri Deiparae/ 18. Octobris/ NB In festo Sancti Lucae Euangelistae a Serenissimo Archiduce Ferdinando Domino Domino meo clementissimo, renuntiatus sum electus ab eius Serenitate, Episcopus Labacensis, proprio eius ore Graety in Aula, et Conclauis eius Intimo Archiducali A.o 1597. Dominus JESVS Saluator noster et Episcopus animarum nostrarum, sine quo nihil possumus efficere, gratiam Spiritus Sui sancti, dignetur mihi concedere, qua, fultus, transcendam et supergrediar imbecillitatem meam in ministerium perfectum et beneplacens Maiestati eius, ad Salutem multarum animarum, et ad coronam paratam in coelis, si supercertauero in finem usque fideliter. Amen. Amen. Amen.

3 r.- Zyegl außgelihen

4 rv, 5 rv.- 8. Febr. 1597 - Serenissima Maria uisitauit Hospitale et Monasterium Franciscanorum, S. Jacobum et Hospitale Ciuium, fuitque in Sacello SS. Fabiani et Sebastiani. Meque aduocauit, qui ad Currum per totam Ciuitatem cum eius Celsitudine Ser.mae colloquebar de uarijs rebus interrogatus. Me Architectum Monasterij constituit praesente Reuerendissimo. 15. Febr.- Serenissimi omnes uisitauerunt Templum S. Christophori et S. Petrum, ubi decantatae sunt Letaniae ... 17. Febr. - Dedicatio in Arce Labacensi celebrata est Ecclesiae SS. Georgij, Pancratij et Helenae: cui omnes Archiduces ad finem usque a principio ... A Prandio ad aquas itum est, et flumine nauigatum ... interfuerunt.

5 v.- 18. Febr.- Dedit mihi sua manu Serenissimus Ferdinandus 300 fl pro Architectura nouae Fundationis Monasterij Franciscanorum. Obtinui illi Eleemosynam pro uictu et fabrica ex vicedominatu.

7 r.- Mart.- Von Herrn Landtsvizdomb, an denen von Irer fr: dr: 500 fl gnädigist deputirten gepew gellt zu den Schloß Capellen, abermallen empfangen auß hande N. Cammers Puechalters 50 fl. Id est biß anhero 400 fl. Resst noch 100 fl. Herr Georg Lenkouitsch Landtshaubtman in Crain hat mir von seinen gellt zu gemelten Capellen Allmosen geben 300 fl. Andere Ornamenta von Venedig.

- 24. April - In arce Labacensi S. Georgii Sacello Patrocinium solenne cum cantu, Missa, Concione et solenni frequentia Populi post 37 annorum profanationem celebratum est.

9 r.- Glaßskeyben vnd gezogenes Pley.

32 v.- /ob koncu leta/ Ein 12. schöne gemalte Niederlendische figuren erkaufft per 45 fl.

1597 b

40 v.- 24. Nouembris Vrbani Leuez Zyeglern von Sittich Vber die hyeuer Von Schaffer empfangne 7 fl noch 1 fl Won ainem Prannt Zyegl bezallt. Vmb seine Raysen 2 Taller, Vnd seinem Pueben 2 libras geschenkht.

41 r.- 27. Nouembris/ Rueprecht Rüepel Zimmermann von Schönstain, so die dacher Tails zu Oberburgkh 16 Tag selbender Vberlegt, bezallt sein gebir Völlig 3 fl 16 kr.

41 r.- 29. (Nouembris) den Schlosser biß auf dato seine arbeyten alle bezallt mit 3 fl 26 kr.

41 r.- 30. (Nouembris) herrn Andream Stürzenstainer Vnd meinen Anwaltden nach S. Peter Unter Khinigsperg geschikht herrn Casparn Dimi-trouitschen Verlaß zu Inuentieren./ Zerung geben 10 fl.

44 r.- 10. (Decembris)/ Eodem Meistern Lorenzen Sakher Vrmachern zu Crainburg, die besserung der khlain Vhr in meiner Stuben, sambt sein, und seines Potens Zehrung bezallt 2 fl 40 kr/ Item auf die grosse Uhr, die er Inner 6 Wochen fertigen soll/ Und hyeuor darauf 6 fl empfangen/ abermal geben 3 fl ... id est 9 fl.

45 r.- 13. (Decembris) Den hoff Tischler Meister Christoffen seiner arbeytt, biß anhero gethan Mit ... 33 fl/ Völlig bezallt und entricht.

45 r.- 17. (Decembris) Restituit mihi Casparus Tautscherus Crucifixum argenteum, quem Graety a funere Reuerendissimi abstulerat. Prius etiam Flasconem argenteum intus deauratum.

45 r.- 18. (Decembris) Christoff Reicher Glasern Vnd Maurern zu Stein, zu Khirchen Vnd in andern Zimmern Fenstern gemachte arbeyt, so auß 280 Glaßscheyben angetroffen bezallt mit 6 fl.

47 r.- 18. Decembris den Maurer so Irer Fr: Gn: seligen gedächtnus grab zuegemacht bezallt 26 kr 2 pf.

1598 a

3 r.- 2. January 98. hatt mir Geörg Crabbat Bestandt Inhaber der Herrschaft Görtischach 328 fl 20 kr von 94/95 Jahres alten Resst ...

3 v.- 6. (January) Zweyen Wällischen Herrn Alesandro vnd Daniel so auß Schweden Vnd Hungarn khomen mir auch von den Patribus commendirt worden sy mir auch ein schön Gemällbuech Verehret entgegen werhernt per Patrem Christophorum ... 20 fl.

12 v.- 8. Aprilis. Ist der Mikhendorfsche Schuldschein, auß den alhyesigen Einnemer Amt Völlig entrichtt worden, mit meines Bisstumbs Laybach Vnd des Gottshauß Minkendorff Steuer abzug Vnd noch darauf erlegung entrichtt worden/ 72 fl 17 kr 1 pf.

13 r.- 8. Aprilis/ NB Molendinum/ des M. Abondio Verdingte arbeyt bey der Müll zu Laybach ist 131 fl./ Vnd ist allen außstand deß wegen der Joseph zu bezallen Vrbyettig hergegen Meister Abondio Maurer, ist schuldig die Mawer Von 6 Quadro stukhen, so hoch albereit der anfang gemacht, Mit der Bisstumbs Robbat, zu volbringen.

13 v.- April 98/ Pildtschnizer (dopisano z drugačnim črnílom)/ 25. dits in festo Sancti Marci Abrahamen Puterperg Maller, das er mir 4 Engel Vergulden, ein Crucifix, Ioannem Vnd Mariam außmallen solle, 5 fl drangelt geben/ id est 5 fl./ Ist alles bezallt ... (dopisano z drugačnim črnílom).

15 r.- 2. May den Vrmacher v. Crainburg Meister Laurentzen Sakher, das er mir die Vhr zu Obernburg gemacht Völlig außgezahlt hyeuor hatt er 21 fl 36 kr empfangen. Yezt zehlt Ich Ime den Uberresst 23 fl 44 kr, id est 45 fl 20 kr./ Item Verdingt ich mit Ime die Viertl Vhr per 20 fl; erlegt Ime harrgelt 4 fl/ Vnd gib ime die Speyß, Khohl Vnd Eysen Vnd ein Trinkhgelt: wan er mir die arbeyt guet macht./ Verte.

15 r.- 3. May Meister Egidio Thumb Mahlern, das er die zwo Vhr Tafeln gemallt, aldo zu Obernburg, von beden geben 13 fl.

16 r.- 23. Nouemb. 98/ dem Vrmacher sein Viertl Werch, so er Vnserer geschloßenen Verdingnus nach per 20 fl Von Corporis Christi biß 23. Nouembris gearbeyt Vnd vollendet, auch er für sein person sambt seinen Weyb, Vnd seinen Sohn in der Speyß alhye aldieweill gewesen, zu seiner

besseren Contentation außzallt Völlig mit 16 fl, darwon auch allerley Passtlarbeyt die er gettan zuuerstehen ist./ Item seinen Weyb 1 Teller, seinen Sohn ain halben Teller geschenkht. Laus DEO pro bene ac foeliciter perfecto opere ad ornamentum domus et ad publicam utilitatem./ Laus DEO eiusque Matri Virgini benedictae.

16 v.- Mea soror R. Virgo Anna Chrönin sacrum velamen in monasterio Virginum Minkhendorffensium suscepit.

18 r.- 1. Juny herrn Patri Rectori zu Laybach Henrico Viccario die Vollige Summa von Minckhendorffischen Inen von Irer Frl: Drl: zu Collegy gebews angeschaffnen geltt bezallt, Mit 1000 fl. Item zue Neuen Zyeglstadel mein Zuegesagtes Deputat auch bezallt mit 50 fl.

20 r.- 26. (Juny) Herrn Patri Rectori zum Collegy gebews fur Sandt/ führen geben 50 fl.

25 r.- 24. Augusti. Auf Irer Frl: Drl: seinen beuölich denen v. Windischgrätz, zuegeschriben S. Elisabeth Khirchen Vnterthanen betreffend.

26 r.- (Hrenu se je Marjeta priporočila v molitev) vnd was selzams auß Hispanien für Vnser Khirchen zu schikhen gnedigist verhaissen thun en.

28 v.- Nota et Deum iugiter pro beneficio misericorditer impenso totis lauda viribus./ 25. Sept(embris) In festo Sancti Cleophae ist die Teyfelische Synagog zu Grätz des Sathans Stifft gesperrt Vnd das Lutherisch Ministerium eingestöllt worden durch Erzhörzogen Ferdinandum./ 28. Sept(embris) hatt dasselbig geschmayß Vor Vnd bey Sonnenschein auß der Statt, Vnd den ganzen purghkfrid: Innerhalb 8 Tagen aber, auß allen N. Ö. Landen sich trollen muessen. Gott gebe dergl. gar bald auch zu Laybach. Amen. Amen. Amen.

28 v.- Require Nouembrem/ Quam benigna fuit Domine DEVS miseratio et exauditio tua erga Seruum tuum inutilem Thomam: Gratias agam DEO meo omnibus Diebus Vitae meae.

33 r.- Nota et quoad uixeris, Omnipotentem Deum pro misericordia eius magna et gloriosissimam Virginem MARIAM cum omnibus Sanctis, pro illorum facta pro nobis miseris et indignis peccatoribus intercessione, toto corde, ore, opere, lauda et glorifica./ 1. Nouembris. In festo omnium Sanctorum. Synagoga Sathanae Haereticos Praedicantes Labaci in clarissima mea patria, ex Hospitalis Ciuici S. Elisabethae Ecclesiae (quam annis plus minus quadraginta possederant) expuli, et processione Solemni instituta cum uexillis et crucibus et Litaniarum cantibus Ecclesiam illam occupauit fregi baptisterium: Altaris polluta uelamina conscindi: aqua benedicta locum repurgauit. Missam Solemnem, cum concione, Te DEVM laudamus, et a prandio Exequias, sequenti uero die, Missam pro defunctis, ipse in persona peregi ac decantaui. Praesente Magna multitudo populi utriusque sexus, ipso Domino Landtsverwalter, et Teutonici ordinis Commendatore Domino Marquardo libero Barone ab Egkh cum insigni eius Musica./ Pulsauimus Lutheranorum organa. Campanae Catholico more pulsari coeptae in celebrationibus quotidianis. Fremantibus nequaquam haereticis. Nullusque mutire ausus est./ Laus Deo. Amen. Amen. Amen.

37 r.- Neuen Stifft Khirche ... Andr. Fellman ... 61 fl 36 kr.

1598 b

1 r.- 7. hatt mir Casparus Tautscher in beywesen guetter ehrlicher leutt geysstlicher Vnd weltlicher, den Bestand der Pfly zu Rudnegg und die Rysstmaisterey zu Obenburg aufgekhündigt.

1 r.- 29. April A.o 1599/ Peter Makin Vnd Haneß Jacob Sukarrt von Windischgrätz Vnd Pleyburg mir folgende Waaren geben: / 4 Ellen Atlas, .../ Antipendi oder Furhang zeug zu 2 libris die Ellen ... 4 fl/ .../ Ein Stükhln Zöttlein zu Tisch Tuechern .../ zwen mit goldt eingewürkhte Tebbich per 8 fl ...

25 r.- 10. July hatt mir herr Georg Ebenperger an denen von herrn Johanne Salligen dem Meister Stürzenstainer angeschafften 60 fl Reinis zu Rudenegkh pro rata bezallt 40 fl.

39 r.- (October) Micula Malanin Cramar Baptista Bertoldt/ für ein Antipendium in die Khirchen khaufft ... faciunt 8 Taller/ Falsch gold 26 Lott zu 16 kr .../ guett gold 10 qu zu cronnen ...

- 17. (Octobris) Khaufft ich von Viscayschen Crammern Feyelfarb 1/2 Ellen per 1 Taller/ Goldfarb 1/2 Ellen per 1 Taller / .../ das falsch Gold ist noch zu bezallen.

- 13. (Decembris) ... Sicer bi bila muja ...

51 v.- reparat horologium vetus additis quadrantis. Kosten 200 kr. (Skof Buchheim je k notici dopisal: renouauit Otto Frid. 1659).

1599

V koledarju za leto 1599 ni umetnostnogodovinskih podatkov.

1600

jan.- 1. Jan. Aufgaben/ Wegen der Khirchen Vnd Praedicantens zu Wellan, ein Fürstliches schreyben, Vmb beriht emphange.

jan.- Januar/ NB Jacomo Saluaton Handelsman zu Laybach auß guett reyttung bezallt ... 60 fl.

jan.- Januar/ Haffner M. Sturzenbecher per offen in meiner Stuben Vnd in Zimmer auf guett rayttung geben ... 20 fl.

jan.- Handelsmann zu Stain seinen außzug bezallt ... 30 fl.

jan., feb.- Circa finem huius mensis et initium February Omnes Lutheranorum Synagogae per uniuersam Styriam funditus euersae, ac solo sunt aequatae: In quarum unius Locum Patibulum Tricolumnum erectum est in Windenair indictione Dni Wolff Wilhalben ab Herberstain./ Sic fiat illis, quae in Carniola sunt. (poznejši pripis: Nondum consecrata 1660 ... Duo altari translati).

feb.- 5. Feb(ruarii)/ Eodem die Bruederschafft Vnser lyebe Frawen Altars Bruederschafft zu S. Mertten Pfarr Khirche ain Verhalt Crainburger wider Herrn Jacoben Haumann Vicarium daselbst, wegen erlegung der Khirchenrayttungen Vnd gebenes ...

mar.- 5. Marty/ 2000 Taller auf Petrinja ...

mar.- 16. dits per Anthoni Spelliza ... per Hannsen March Handlßmann zu Gratz/ Vmb 44 fl 28 kr 2 pf ...

apr.- Cramer/ 13. April(is) 1600/ Peter Makin: Vnd Hannß Jacob Suchort, haben Volgenden Waaren geben/ ... Niederländische Lainbat .../ Damaschk Schwarz .../ Stükhlein Fürhang .../ Seyden ...

avg.- 7. Aug(usti) 1600/ die Frythoff Mawer sambt den Tören hatt gebraucht Khlafter 85 zu Toppelt lib(ras) gerayt ... 37 fl 47 kr 2 pf./ Item den Stall Vor den Thor daruon das heu ist, den er auch gemawert Vnd der Meyster begert 18 fl. Ist aber gelassen worden auf 15 fl./ 7. Aug. 1600 alles Paar bezallt darüber noch geschenkt ... 2 fl 32 kr./ Laus Deo.

okt.- 11. Octobr(is) S. Pauls Khirchleins Frythoff Meyerlein, so

36. claffter in der Stunden herumb gebracht, abgerayt/ bringt Macherlohn ... 14 fl 24 kr/ die war geben Ime ... 10 fl./ Eodem wegen des Khirchen Thors bey S. M. Magdalena Vnd ein Truschubl./ Item eines Altar Stains bey S. Pauls, deselben Sauber, guett Vnd Meysterlich zu fertigen, geschlossen per 9 fl./ Vnd sein Notturfft./ 27. April 1602 alles wie auch andere arbeyt mehr, Vollig bezallt.

apr.- 6. Aprilis. Mit M. Michäel de Muzano Maurer die zwey Khirchen Pflaster zu S. Paul Vnd S. Maria Magdalena, sambt den Tryschubl oder Thurr Staffeln an Eingang, wie auch die Altar Schamel oder Staffel Sauber Vnd Meysterlich, Vnd guetehlich zu machen Verdingt per ... 8 fl./ Die Notturfft geben wir Ime sambt Speß Vnd Trankh./ Item die Freythoff Mawer bey einer Khlafter hoch, Rings herumb zu machen, gegen aller obstehenden Notturfft darreichung Verdingt yede Khlafter per 2 libras./ Harrgelt geben 2 fl./ - / (pripisano ob strani:) Ist bezallt in die Ascensio Dni Vollig.

apr.- Nuptiae Sereniss. Ferdinandi Archid. Austriae ...

apr.- Pro Breuiarys et Rosariorum libri ... 24 fl.

maj.- 8., 9. May - Windischgrätz ...

maj.- May - Jacoben Holtzwarth Bildschnizer zu Grätz ein Altar V. Vulnerum, id est, ein Vrstend bild, S. Thomam so in die wunden greyfft Khnyend: Vnd 2. Engel, cum armis Passionis D(omi)nicae, Verdingt: ye ain Stukh per 7 fl/ daran erlegt ... 5 fl.

jun.- Iunius/ 20. Visitauimus Parochiam in Monpreys, cui praefecimus R. Isaac Piscatorem uirum bonum ac doctum./ 23. Venimus, uisitaui- mus, Sacramentum Confirmationis ministrauimus in Pailnstain Ecclesiam S. Michaelis Archangeli./ 24. Visitauimus Parochiam B. Mariae Virginis in Herberg./ 28. Visitauimus et Pontificalia omnia Solemnia peregrimus cum Sacramento SS. Confirmationis ad S. Petrum in Königsperg.

jul.- July/ 1. July uisitauius Parochiam S. Laurenty in Lonsperg. Pernoctauimus in Arce./ 2. July Festo Visitationis B. Mariae Virginis, in eiusdem Filiali Ecclesia extra Oppidum Lonsperg, in Pontificalibus celebrauimus: et multos Confirmauimus./ In Sacello S. Nicolaj in Arce habita Missa. Quod Sacellum humiliter nobis obtulit D. Ioannes Christophorus Tattenpah filius n(oste)r in Christo delectiss. De matre questus q(uas) Imagines aliquot ex Sacello obstulit: Requisiuius ut restitueret. Spopondit./ .../ 4.a Visitauimus Parochiam S. Jacobi in Syessen- haimb./ Ex itinere ad S. Georgium et in Newdorff uenimus .../ 14. July uisitauius Parochiam in Schwarzenpach in Carinthia./ 15. Venimus in Pleyburg in Carinthiam/ ... Hac tota hebdomada uisitauius Ecclesias filiales et Curatas omnes./ 22. Confirmauimus ... in Ecclesia Pleybur- gi./ 23. Consecrauius Altare S. Barbarae ibidem .../ 28. Uenimus Sla- uigraetum ex S. Paulj Monasterio./ 29. Fuimus in Monte S. Ursulae; reliquias Sacras obstulimus./ 30. Confirmauimus: ... 8 Campanas conse- crauimus.

avg.- 5. Augusti: Confirmauimus ad B. Virginem in nouo aedificio et campanas quinque consecrauius./ 6. Augusti. Consecrauius Coemeterium et reconciliauimus Ecclesiam B. Mariae Magdalенаe. Laus Deo. Oberb.

avg.- den 13. dits Giacomo Saluaton, Burger Vnd Tuechhandler zu Laybach ... 40 fl.

avg.- 19. dits. Auff Tryesst: sambt herrn P. Rector zu Laybach, ankomen, Vnd in des fürsstlich haupt Schloß daselbst eingelosirt worden. Sohntags in S. Justi Thuembkhirchen den Gottesdienst besuecht Vnd in Altari B. M. Virginis, ubi forma Mosaico illustrata opere conspici- tur celebra.

sept.- September/ 3 dits Von Tryesst Vnd Laybach nach Oberburg gelangt. Laus Deo.

sept.- 6. dits ... Ime Fr: Dl: ... wegen der auf Fraßlaw ... bewilligte Glogkhen bedankht ...

sept.- Dominico Fonzo/ hatt folgende waaren geben/ 15. Sept. 1600 .../ Corallien ... 2 fl/ Ein gefarbte schönen Tebich ... 3 fl.

sept.- Nicolo Malanin/ 19. Sept. ... leinbat, seyden ...

sept.- 11. Sept(embris) Christoffen Glaser an seiner arbeyt geltt geben ... 6 fl.

sept.- 19. Sept(embris) Anthoni Plazer/ gab 9 Ellen leyfarbe Tafent zu Antipendien per ... 22 fl/ Fransen ...

okt.- /-/ Neben Skoffizhische aigentumblicher erkhaufften guet Schrifften: pro formanda Citatione an Pfarrer zu Stain in das Hoffrechts/ 16. Octobris dem Pfarrer zu Stain die Citation in das Hoffrecht: Vnd abermals ein guettlichs Ersuch schreyben per hyersch Zehendt, durch Vnsern Hoffkhnecht Vnd Martinum Architectum Jesuitam Zuegeschikht.

okt.- October/ 18. Egidio Thumb Mahlern wegen des Altars zu Fraßlaw ... 2 fl 20 kr geben./ Propter Altare S. Pauli commissimus.

okt.- Octob(er)/ 16. dits Frawen Affra Ambstattin, wegen der Skoffizhische 2000 fl zuegeschriben bey herrn Andre Fellmann, Vnsern Oberburgische Pfarrer.

okt.- 15. Octobris: R. P. Alphonsus Hispanius Prouintialis Societatis JESV, bey mir alhye zu Obernburg über Nacht gewesen./ Volgenden Morgens ... nach Laibach Verraiset.

nov.- Nouember/ 10. M. Stephanus Haumann Societatis JESV attulit 10 aureos:/ 26 argenteos nummos Memoriales/ primitiarum nostrarum Pontificalium.

nov.- Leonhardo Malanin Crammer/ 17. Nouembris Volgende Waaren .../ Vela Vber Altar Seydin mit goldt Vnd Silber eingetragen ... 28 fl./ Sammet ... zu der Magdalenka Vnd des Thomashihs Khlaydl ...

mar.- 28. Marty/ Bezalte Schulden/ M. Niclaß Goldtschmid die Zwey Silber Opfern Khandel Vnd Khelich machen bezallt./ .../ Eodem den Catholische Maller Vnd Tischler bezallt mit 3 fl 20 kr wegen Vnseryebe Frawn Tafel.

dec.- December/ .../ 19. Schöner 9 Von Öllfarben gemalten Bilder mit Neun ducaten in Gold bezallt.

1601

platnice sp.- .../ Abents Lutherische Buecher auf freyen Platz Verbrennt.

4 r.- (Januar) Der Lutherische Freythoff verprennt/ 27. Die Achazianische Synagog mit Pulver zu heyßen in einen huy zersprengt./ 28. Die Commission zu Monspurg der von Niclas Bonhomo nidergerißenen S. Laurentii Capellen daselbst auch woll verricht ./ .../ 30. Ill.mo Cardinali S. Severinati wegen des Angellati geantwott. Eodem die andere relation in Reformationen Sachen Irer F: Dl: zuegeschriben. Die Commission wegen S. Laurentii Capellen zur Monspurg verrichtermassen referirt.

9 r.- 3. (Februarii) Durch vnsern Rystmaister Feliciano Straussen zu seiner hochzeytt geschickht, einen Pecher so Vnß die von Windischgratz verehret, inwendig vnd von aussen vergulth .../ Vnd der brautt ain gulden vnd ain Silbrenen vnsern Denkhpfennig.

- 14. (Februarii) R. D. Joannem Fridericum Clementem inuestiuimus et induimus in Vicariam Crainburgensem solemniter./ 15. Eundem induimus et installauimus in Capellano et beneficio Eckiano./ 16. Item R. Andr(eam) Fellmanum inuestiuimus in Beneficio S. Catharinae in Ecclesia

Parochiali S. Cantiani ibidem.

- 10. (Martii) dits ist die Synagog zu Radmanstorff erschrocklicher weyse gleich sub crepusculo nocturno mit Pulver zersprengt vnd volgunds angezündet worden. Das Puluer hatt Stockh Holtzer erden Gemäur vnd woll mehr als Vier Zennnige Stain in alle Höch vnd weyte herumbgeworffen hatt bald die Kirche S. Vdairici ausgeworffen, dabey waren bei 250 Personen. Ist Nyemandes khein leyd widerfahren. Laus Deo.

- 13. (Martii) .../ Die Krupper hammerschmied sein auch ad iuramentum et Catholicae Ecclesiae obedientiam khomen. Petierunt Parochiam erigi et Parochum perpetuum.

13 r.- Antipendium von gulden Leder ... 6 fl./ 4. Februar(ii) Anthoni Platzer/ Fransen, Seyden, .../ Ein gefarbter Zeug ...

18 r.- 24. Marty 1601/ Oberburgkh/ hern Blasien Nuyz Vicario zu Praßberg, das yhenig vom Khirchen ägger daselbst gefalnes geltt als erstlich 15 fl so bey Vnsern Henden Verwahrt. Item von Micheln Pischon eines Khirchen aggers anlaytt, 10 fl haben wir zu erbawung eines Stybels, Vnd des Pfarrhoffs erhöhung dergestaltt verwilligt, das von die Schuldigen sein herrn Blasien pension die obbegriffne Inhendige 15 fl abgezogen, herr Blasi solches geltt auch, wie er's Verpandt zuverraytten schuldig sei: Vnd dennoch pro posse auch von dem seinigen zu solchen gebeu: Vnd der Khirchen Jarrlich zu dero Ornat Vnd Notturfftten in rata erlegt werden solle./ Require Octobrem./ Verte 5 Folia.

20 r.- Besonder hatt herr Andre von der Neustiftt erkhauffte Gradual vnd dergelichen gelts vnß restituirt 18 fl.

20 v.- 13. Aug. 1601/ ... / Item dem Venedigischen Puech/ führer wegen Puech: Gemäll/ Tafelein Vnd Petten ... 62 fl 24 kr.

21 r.- 2. May 1601 hat vnß vnser Schafferin, wegen eines Pluuials von Venedig, auf S. Nicolaum zu Laybach, zuenzeugen, vnd wie ein depositum von der Bruederschaft Corporis Christi zu Laybach.

21 v.- Item hyeuor den 18. April 1601/ hatt die Schafferin auf Laybach weingelts gebracht. Vnd Andreae Schaffern zu einem Pluvial von Venedig zu bringen anghendigt ... 100 fl.

21 v.- 11. Oktober dem Meister Christoffen Suppan Hoff Zimmermann, zu seiner Raiß, Vnd aufsehung der mit Ime Verdingten Petrinischen Khirchen, Vnd biß Dato in allen geben ... 80 fl - kr.

22 v.- 17. December herrn Blasio Nuyzhen abermals, auf sein gehorsames demutiges anlangen zu erbawung seines gar Pawfelligen Pfarrhoffs Vnd eines Studory oder Stübleins, an seiner restirenden fertigen ganzen pension als 50 fl - daran 25 fl Deputirt Vnd mit Genaden bewilligt. Item die 15 fl Khirchengellts, daruon ein Missal per 3 fl erkhaufft worden, auch darzue, id est 12 fl geschlagen die sollen an denen Vbrigen 25 fl abgezogen: Vnd aber die Vbrigen 13 fl zu Vnsern handen erlegt: Von Ime Blasio auch, Vnß was, Vnd wie es gebauet, guetter richtiger rayttung furgebracht werden.

23 r.- 2. Aprilis Abeln Degen einem Schwedischen Meyster vnd Steinschneyder vnsern gulden Petschafft Ring zu machen geben vnd das Bischöfflich Wappen sambt vnseren Schiltlein an der Prusst des Adlers verdingt per 26 taller. Daran geben ... 4 fl. Ime auch eine Besserung zugesagt sofern die arbeyt guet sein wirdet./ (pozneje pripisano) Ist alles richtig vnd bezallt mit 26 taller.

28 r.- Anthoni Plazer 29. May/ .../ Item gelb Taffates mit gulden Kandeln belegtes Substratori oder Paten velum ... 10 fl.

- 21. (Juny) Die Procession Corp. Christi von Allerley Zünfftten, Fahnen, Musica, Schyessen, Trometen Vnd Hör Pauken auch am Landthauß von vngedenkhlichen Zeytten am aller stattlichisten verricht.

30 r.- 27. (Juny) M. Eliasen Somrak Glogkhen Vnd Puechsenguesser

auf ein Glogkhen zu guessen, welche 150 libras wegen solle, drangelt geben zu Laybach: 25 fl.

38 r.- Augusti 20. Zagrabiæ quando Reuerendissimum Episcopum Zagrabiensem D. Nicolaum Zelnizey consecrauimus, R.do D.o Nicolao Jelkozi Canonico et Archidiacono Zagrabiensi et Spano in Sissek plebe debitum quod illi debuimus ratione depositæ apud Fratrem nostrum et Oconomum Episcopalis Curia nostræ Labaci 1000 fl pecuniæ persoluimus, antea enim succesiuis solutionibus acceperat 700 fl. Tunc numerauimus ei 312 fl. Adjecimus honoraria de Capreis pellibus linteamina pretiosa et aliquot numismata etiam cognatis eius aliquos talleros. Laus Deo (etc.). Nullum Chirographum a nobis habuit, sic nec citationem nos ab eo accepimus ulla. Rarum amicae fidelitatis Exemplum.

39 r - 43 r.- 9. (Augusti) postquam totam Carniolam Superiorem toto hoc Mense uisitauius: Eccliam S. Clementis in Rodeyn consecrauimus et ultra 5000 animas confirmauimus, reuersi sumus Oberburgum./ Rev.mus D.nus Episcopus Zagrabiensis a 1. die Augusti invitauit nos ad Consecrationem suam Zagrabiæ et per literas rogauit quotenus ipsum in Episcopum consecrarem. Misimus proprium nuntium pro meliori certificatione./ 18. circa Vesperas uenimus Zagrabiæ cum 12 equis incolumes. Illic cum R.mo D.no Nicolao Episcopo Zagrab. consecrando inuenimus R.mos D.nos Assistentes D.num Simonem Bratulizh Sirmiensem et D.num Ludouicum Wilaki Boznensem, qui egregii viri consecrationis opus assistendo iuuarunt./ 19. quæ fuit Dnica et festum S. Regis Stephani Patroni Zagrabiensis Ecclesiæ assistentibus prædictis cooperantibus ad Praesente Excelsissimo Duce Pontificii exercitus D. Francisco Aldobrandino ejusdemque militiæ ac Ill.mo Dno Jacobo Serra Commissario Generali hujusdem exercitus aliisque plurimis consecraui supradictum D.num Nicolaum Zelnizey in Cathedrali Ecclesia ac sede in ejusdem Episcopum feliciter./ 20. Post solennem in campo et ex castris factam lustrationem exercitus, recessit cum suis omnibus Dux Aldobrandinus. Scripsi per P. Capucinos F. Hieronymo Dalmatæ Reconati et Fratri Leopoldo de Goritia antea dicto Georgio Ceruæ Alumno meo in monasterio Opitergii habitanti. Eodem Illustrissimus D.nus Jacobus Serra Summi Pontificis in Exercitu ejus missario Generali promisit mihi Illustr.mum Dom. ejus visitanti quod per suas litteras nobis velit pro tota Labacensi Diœcesi S. S. Jubilæi gratiam obtinere. Item pro Ecclesia mea Cathedrali et ara S. Trinitatis in Basilica sive Oratorio Serenissimorum Archiducum Privilegiatum Altare. Adspiret coepit gratia larga Dei./ Eodem ego cum R. Dno Nicolao Jelkozi profecti sumus ad castrum Sissek. Pernoctauimus in villa capituli Zagrabiensis dicta Xardi./ .../ 21. Hinc discessimus et in itinere uidimus collem, fossatas et uestigia castelli per Hassan Pascha exusti dicti Novigrad ad D. Thomam Erdeli spectantis./ Vidi ac steti prope Novigrad super sepulchro Ali Begi .../ Eodem (21.) vidi perambulavi et circumui ad Oderam fluvium ubi in conflictu Hassanico dispositi erant Janizeri, paludem quam transire debuit satis periculose exercitus Christianorum, campum ubi steterunt agmina Turcarum cum Hassano, ripas Colapis et pontem unde Hassan Bascha cum suo exercitu cadentes subuersi sunt. Flexi genua et gratias egi Omnipotenti Deo./ Circa vesperam veni in arcem Sissek, quæ est triangula, ad ipsa Confluenta Savi et Colapis sita multoq.ue famosior quam munitior Turris non exaedificata. Nullum oratorium./ .../ (23. Avg.) Nos cum R. D. Joanne Nardino Canonico Zagrabiensi cum comiticia satis honesta Equestri progressi sumus in Petriniam ... Circumduxerunt nos Dni Equites Primarii cum vexillifero ab extra et ubi castra Sardari Bassae: tormenta bellica: machinae .../ His uisis progressi sumus ad Armamentarium, quod in medio civitatis, satis ignis injuriæ et periculo expositum est./ Inde

sacelli per me et Comites meos erigendi designationem uenimus, quae ubi facta est, fleximus genua Deo in eodem loco una cum Militibus propugnaculi: et S. Trinitatis et virginis: ac SS. Achatii et Sociorum Martyrum, quo olim die Hassan cum suo exercitu misere periit, patrocinium et auxilium flexi ingeminavimus et repetivimus./ Ad illud Sacellum promisi ego unam campanam 55 fl/ R. D. Decanus Labacensis 30 fl/ R. D. Joannes Butaldi 15 fl, D. Georgius Schryepper 5 fl, Jac. Kirchamer 6 fl, Anbaldus 4 fl./ 23. vespere reversi sumus in Sissek, 24. in Eccla Parochiali misere per Hassan uastata celebraui in Festo S. Bartholomaei Apostoli.

44 r.- 2. Septembris Nicolo Malanin hatt Vnß geben Vnd ist bezalt:/ .../ gefarbte Seyden .../ Khlekkel Porten ...

49 v.- 11. Octobris haben wir Meister Christoffen Suppan Vnsern Hoff Zimmermann mit Gehultz Vnd andern Materialien, nach Sissek Vnd Petrinia daselbst ein, Oratorium denen Petrinern auf zurichten, welches wir Ine im Verschinnen Augusto alß wir der ortten gewest, Versprochen; Eodem haben wir Meister Laurenzen Sakher Urmacher v. Crainburg mit gedachten Meister Christoffen auf Flossen, nach Agramb abgefertigt: das er aldort, wie auch zu Petrinja ein Uhr aufrichte./ Sy haben wir auch mit schreyben: auf herrn Bischouen Vnd Thumb Probsten zu Agramb an herrn Nicolaum Jelkozi Spannen Vnd seinem Gehilften Dominum Ioannem Nardin Canonicum Zagrabiensem, an herrn Oberhauptmann Vnd an Wachtmeyerster zu Petrinja abgefertigt. Deus sit comes et Director viae et operis huius et Beata Virgo Maria. Amen./ (dopisano:) Also hatt Meister Christoff biß anhero 80 fl empfangen Paares gellts.

50 r.- 11. Octobris haben wir Meister Georgen Fischer Goldschmid zu Crainburg zu arbeytten geben/ Erstlich die schöne, grosse Sylberne Monstranzen Corporis Christi, welche alle gewakhlet: Vnd an Villen ortten zerprochen gewesen, die soll er außbessern: Steyff machen: Vnd Vergulden: Herrn Clementen Vicario daselbst haben wir daz Werkh in sein Sorg Vnd achtung Vertrawet der soll auch daz goldt herzue geben Soll Ime an der pension passirt werden. Item zu einer andern Taglichen gemainen Monstranzen oder Ciborio pro Sanctissimo Sacramento haben wir Ime geben Silbers 27 lott. Was mehrers darzue khomen wirdet soll Ime auch entricht werden./ Item ein Pacifical oder haylighumb Monstranzel daran ein rundes Pild Sanct Ioannes Euangelist auß Perlmutter: Item 3 Turgkhiß Vnd sonst 4 Versezte Staindelein wägt 15 lott./ Item soll er Semilunium pro Salutari hostia in die grosse Monstranz silbernen machen Vnd Vergulden./ Ciboriolum in die Khlein auch Silbernen Vnd Vergulden.

57 v.- Dominicus Majon von Clagenfurth Crammer hatt folgende Waaren geben:/ Ein Lidern guldnes Puech Khuß/ für die Khirchen ... 30 kr/ .../ Falsch gulden Lionische breytte passaman zu Meßkleyder 1 libram 11 lott ... 12 fl 30 kr/ .../ Item Ulmer Leinbat Vnd Niederlendischen Spinat ...

59 r.- 3. Dezember dem Meister Abel Degen Stein- oder Sigilschneyder Vnd Goldtschmidt alhye 25 lott 1 qu guett silber in Vierfach: Vnd doppelten libris Vbergeben, daruon er daz Rottsamten Missal herrlich Vnd sauber beschlagen solle: id est in geltt 24 fl./ Noch darzue geben 7 lott. Macherlohn bezallt mit 12 fl 40 kr./ Besonder mit Ime Vmb ein groß Bischofflich Khirchisches Sigill, darinnen Vnsere lyebe Frawen vnd Jesu des heyligen Khindleins Bildnus in einen Khoniglichen Saal: auf beyden Seytten aber des Bisstums vnd mein Wappen sauber vnd stattlich samt der Schriff herumb gegraben werden solle, verdingt per 40 fl. Und so er sich meysterlich mit der Arbeyt verhalt, eine Ehrung. Darzue für Silber geben 7 lott./ Item zwen Silberne leychter Ime geben darin er des Bisstums Vnd entgegen Vnsere Wappen stechen solle.

60 r.- 19. December/ Eodem Hansen Linzer Ebendorffischen Rysstmeis-

tern, wie auch gedachten herrn Hannsen Wolffen Vmb Farben für Vnsern Maller, zu Vnsrer bestollten arbeyt alhye aldort in Khärnten Securis a peste in locis Zuerkhauffen.

62 v.- Index/ NB/ Zue der Kirchen arbeit zu Praßperg aliquid datum pro fabrica parochiae geb. 50 fl. pension petitum darlehen 5 millia Vnd dat 500 Teller/ fundat Petrinia Oratorium/ curat Monstrantiam.

platnice zd.- 18. Juli 1601. Ist Hr. Georg Lenkowizh Landeshauptmann in Crain vnd Obrister in Crabbathen vnd Meergranizen v. vnser ansehnlicher Freundt vnd Patron: der letzte dises Namens vnd Stamens zu Laybach seliglich in Gott verschieden vnd bei S. Jacob begraben worden ...

1602

4 r.- Januar/ 1./ ... Benedictum sit nomen dulcissimi D. N. Jesu Chr(ist)i et dulcissimae Virginis Matris eius: et tota caelestis curia sit benedicta in aeternum et ultra. Amen./ Eodem das new sammaten Missal bey S. Jacob in Collegio erstmals in Pontificalibus gebraucht./ Silbers zum beschlagen geben 32 lott von guettes libras: die haben gemacht in geltt 30 fl./ Macherlohn danun bezallt ... 12 fl 40 kr.

4 r.- 5. Januar/ M. Abeln Degen Goldtschmidt Vnd Stainschneidern Uber die allerdings abbeschribne bezallte arbeyt, abermal zu den grossen Bischofflichen Sigil zu machen (:welches per 40 fl verdingt worden) in libernikhe oder Ducatori angehendigt 7 lott Sylberes./ Id est 4 1/2 ducaten./ .../ Eodem/ Rescripsi per proprium ipsius Nuntium ... Extra de Eccl(esi)a per nos Petriniae erecta.

4 rv.- 21. (Januar)/ ... Der Oberburgischen Pawern auf des Jacoben v Tlakih vnd Lucas Salessnikh aufwyglung rebellion vnd verbindnus wegen der Steuer, Robbath, Maaß vnd des Freythoffs bei S. Maria Magdalena von deme sy außgeben, Er wäre nit geweyhet: Sondern es müsstent 12 Cardinal vnd ein Patriarch dabey sein: hernach erst müesse ein Bischoff weyhen (etc.) in Januario entstanden.

5 v.- (8. Jan. 1602)/ Den Achaz Ambsche Crammer ... 41 fl 8 kr, auf Venedig pro Aurea Mitra et Pallio ... 64 fl 53 kr 1 pf.

6 r.- Januar/ 18. F. Lucas Guardianus Zagrabiensis cum Eleemosyna hinc Oberburgo dimissus est et rogatus in se Petrinniensis propugnaculi Sacelli aedificationis negotium ad finem usque fabricae (quod pro gloria DEI et militum illorum Spiritualis consolatione illo loco, dum praesentes visitauimus et promissimus et ad dimidium in praesens perfecimus) Suscepit: et Altare portatile quod pro Oratorio illo consecrauimus, secum tulit. Tabulae aliae breui submittentur una cum Magistro Lignario. Scripsimus in eandem s.mam Venerabili Dno Francisco Erghelio Praeposito Majori Zagrabiensi. Misimus per eundem pulchrum Agnum DEI Rev.o Epo Sirmiensi.

7 v.- 31. Marty 1602/ M. Georg Vischer Goldtschmid zu Crainburg hatt erstliche ein Ciborium gar schon Vnd sauber zu machen./ Item ein schenes Reliquarium alß ein Monstranzlein./ Item die grosse herrliche Monstranzen von Obernburg./ Hatt mir ein Schönes Von Messing Silber Vnd Vergultes Itadin Verkhaufft per 75 Teller/ 31. Marty/ Hab Ich Ime geben ein Crucifix mit einen Saubern Fueß zu machen: wigt Sambt noch allen Ime gegeben Silber 22 lott./ Item ein Schönes pacem Sambt einen Creuzel pro reliquys zumachen geben./ Item ein Silbern Vergultes Agnus Dei so herr Urban Anikhwen seliger mir geschenkht wigt 12 lott.

8 v.- 11. Sept. Maller M. Anthoni 10 harren Teller

9 r.- Nicolo Malanin 3. Feb. 1602 ... guldine Kendlein Vnd silberes

... 8 fl.

10 r.- (Martius) 3. Ad S.D.N. Clementem Papam Octavum, ad D.nos Cardinales Octavium Paravicinum Hieronymum Asculanum Caesarem Barronium et Robertum Belarminum. Item ad Ill. mum Jacobum Serram Camerae Apostolicae clericum ejusque capellanum, nostrum Sollicitatorem dedimus:/ 1. Causa SS. Jubilaei./ 2. (Causa) Altaris Privilegiati/ 3. Facultatis absolvendi ab haeresi./ et legendi libros haereticorum. Literas detulit P. Joanes Maria Catalanus Ordinis Camilliani Romae a Canisiensi obsidione proficiscens.

10 v.- 19. April 1602/ ... / Item Peter Donat Venedisch Buech Vnd Bilder Cramer geben ... 40 fl.

13 r.- April 3. dits haben Ir Fr. Gn. auß erhöblichen Vrsachen den Vlrich Nouak, Burger alhie, der des Augustin Khöberle Güeter vnd Glashütten in seinem abzug der Religion halben in sich erkhaufft, noch restige schuld als 2900 fl. In Namen Irer fur. Durch. vnd gewalt habender Volmechtigen religions reformationis Comission Ime hinaus zu geben ganz vnd gar verboten.

13 v.- 27. April M. Micheln de Munzano Mawrern bezall, alle bisher aufgeloser arbeyt, bey S. Maria Magdalena Vnd S. Pauls Khirche. Über das, so er hyeuor empfangen mit 18 fl./ Besonder haben wir mit Ime gedingt, das aber Meirshauss bey S. Thomas zu 5 heylige Wunden Capellen, Mit Mauern biß an die Trämb zu erhebe umb und umb./ Item 2 Schöne herrliche Thurn, Vnd ein pffalts Fenster, mit 2 T(...) in der Mitte ein Seul, von newn schön guette gehautte Stainen also auch 5 Staffl an das Stüegen zu machen./ Item ein Zimmerlein für ein Camerling, sambt gewelben, neuern hendt zu offen, pflaster, (...) verrechen: und ein Thüor, schon samben vnteres dach her ob meinen Zimer einzumachen./ Besonder bey der alten Canzelen wo ein mawer auffallen will, lustig alles, de nouo zu machen, zu weyssen, (...) und zu verbessern./ 14 r.- Item in der Khirche in Chor allerdings ein schönen guett beständiges Osterwuh mir auch was noch erweyten, in S. Ursula Capellen abgehet. In (...) alles wir sich einen Meister geben, ordentlich außzumachen. Darfür habn wir Ime neben der Speiß (für sein person alles zuerstehen) zuegesagt/ zu gebe Sechzig Reinisch gulden, id est 60 fl./

...

15 r.- Peter Makin Vnd R. Jacob Suchart/ May/ Weyssen Vnd Schwarzen damaschtch zu einen Antipendio.

16 r.- 8., 9., 10., 11. May S. Georgischen Khirche zu Scallis:/ Item S. Gilgos Vnd S. Johannis Filiales curatas./ S. Michäelis zu Schonstain Vnd S. Georgy zu Prasperg visitavit. Altare Defunctorum absoluit.

16 r.- 12. May/ Primum lapidem pro aedificio Ecc(lesi)ae S. Michäelis Archangeli in Sabresih posui et consecravi. Laus Deo.

16 r.- 19. May/ Eodem Petrus Donatus ... Candelabra pulchra auri-chalci per 25 fl/ Pontificale nouum cum Imaginibus in ... 16 fl/ Psalterium ... 4 fl/ Ceremoniale Eporum Roma.m ... 3 fl/ Canonis missae tabellas 50 ... 6 fl.

16 v.- den Schlosser auf Eysn und unser arbeyt fuergelihe ducaten in goldt drey ... 6 fl 40 kr.

17 r.- Nota/ 2. Juny. Oberburgi 1602. Haben wir Thomas Episcopus Labacensis Unser, Vnd Unseres Styfftes incorporirt Vnd angehoriges ambt Purg Cillij: den Ehrenssten herrn Urbano Textori Rahtesburgern zu Cilli, mit volgende conditionem in ainen Bestand aufgellassen wie volgt/ den Wayzen dessen 34 Cillier Meeß ad Laybach ...

19 r.- 21. /Junii/ Goritiam ueni: apud D. Kobenzelium diverti. 22. Ill. mum D. Patriarcham unacum Collega meo, Serenissimi Archiducis noe inuisi, puncta omnia proposui et placidum in omnibus responsum tuli./

23. Synodus coepta et Processio per civitatem habita et oratio per patriarcham aliaque./ 24. In festo S. Joannis Baptistae Mane hora quinta indicta altera sessio. Apud Fratres Capucinos fui./ 25. Aquileiae fui: Templum celeberrimum olim nunc miserum invisitavi: in Crypta S.S. Martyrum Hermachorae et Fortunati celebravi. Laus Deo. Vespere Gradescam ueni./ 28. Gradisca in celebri Fortalitio Austriae et Ciuitate a Venetis 1481 condita, apud D. Franciscum Frumentinum Capitaneum fui. In Monasterio celebraui. Post prandium arce conspecta Goritiam discessi./ 29. Goritia sumpto Prandio Labacum uersus discessi. 300 fl et ultra exposui.

20 v.- Den 7. December 1602/ Haben wir Anthonien Plumentall den Jungen, Vnd Jobsten Seinen Mitgessellen Mallern die Verdingte arbeyt in Unser Capellen S. Thomae ad V. Vulnera, mit allen vollig die 50 fl der Verdingnis nach, sondern wird sy ein wehrens zu Unsern geffallen, wie auch mit goldt vill gemahten, noch 50 fl darzu bezallen./ Besonder von ein Canzley Cassten 14 fl./ Ain hulzen Verguldt und Versilberten Bischoff Stab ... 1 fl 10 kr./ Von Etliche Tafelien ... 2 fl./ Tringkhgeldt den Anthoni zwen herrten Taller/ den Jobsten ducaten in goldt/ den Puebe toppelte liber./ Eodem den Glaser So in der Capellen die Fenster gemacht, von allen bezahlt ... 47 fl./ Weinkhgeld ... 1 fl./ NB den alten M. Anthoni Plumentall gescheen das man allein Pflasterstein soll machen allein fur S. Martini Capellen Quader Marbel.

21 r.- Meister Anthoni Plumenthall Burger Vnd Maller zu Cloigenfurth hatt mit unß folgenden Massen, die hernachbeschriben arbeytt verdingt .../ die Capellen S. Thomae zue den fünff wunden soll also gemahlet werden: das Chor ob des Altars an den außgehallten Stukhl oder stainen alles mit goldt: an der Seytten S. Dorothea S. Virgo oder S. Nicolaus heruor die alten pilder schön renouirt wo die zwen Altar sein: Vnd sonst herumb gegen den Englische Gruess Uber: ein schon Vesperbild./ In gewelb die 4 Euangelisten und sonst (...) plan ... und Stein verguldt./ Vnd die 4 Lehrer. S. Thestophorus alia forma: S. Sebastianus: wie man ein Ime schenssten die Thür: Vnd Stain, schön eingefasst, wie sich geburt./ darfür haben wir Ime zuegesagt 50 fl. Vnd den Mallern die Cosst: zuuor und ligenstatt: Morgens ein Suppen: zwo Mallzeytt; halben wein: Vnd: hasen brott, Vnd Trinkh: das ist einen 3 halben wein des Tags./ Actum Oberburgi 23. Julij 1602./ Verte.

22 r.- NB/ 23. (July) M. Anthonien Plumenthall Maller von Clagenfurth zu auffertig: Vnd Mallung Vnserer Capellen S. Thomae ad V. Vulnera alhye Verdingt wie prae(ce)denti folio zu stehen. Ime bey herrn Hannß Wolfffen Vicario zu Pleyburg 20 fl./ Item den Stainmezen per Weyß: Rott: Vnd Plauen Märbl Pflaster Stain 40 fl nach der Valuation angeschafft.

23 r.- Gratiae Romanae./ 26. July: Gratiam Altaris Priuilegiati in Ecclesia Cathedrali ad S. Nicolaum Labaci obtentam .../ Breue Aplicum a Clemente Octauo Pont. Max. accepi./ Item gratiam ... legendi libros haereticos pro sex meis sacerdotibus.

24 r.- 1. Aug. 1602./ Anthoni Platzter .../ Goldtpassamän ... Rott Seyde ...

30 r.- 29. (Septembris) Vlrich Pithon bezahlt ... Fuerhang zeug ...

31 r.- 13. Octobris. Fiet Consecratio Campanam et Confirmatio Sacramentalis, ad Parochianorum in Eccl(es)ia S. Laurentij in Loyths.

31 v.- 11. October. Meister Michelen Maurer an der Verdingte arbeit gebe ... 5 fl.

31 v.- 22. October Von Peter Donat/ emi schonen samates vergultes Faltestorium, Vnd ein samates Kniß darauf: ain Antipendio pro Summo

Altari:/ et Credentia bezallt mit 92 fl, hyuor auch 8 Engel Vergult Vnd geschnizlet: .../ Per eundem M. Vincentio Colonnae Orgelmacher zu Venedig, wegen der Oberburgische Orgl geschriben, die er machen will/ hatt darauf 60 ducatos: id est 80 fl.

41 r.- Von Peter Donat erkhaufft Von Venedig gebrachen Wahren/ .../ Pontificale per 16 fl./ Psalteria per 4 fl./ Coeremoniale per 2 fl./ Canones per 6 fl 40 kr./ Suma faciunt 118 fl./ Ist paar bezallt worden Junio 1602.

1603

4 r.- 2. Januar/ Picturam tabulati siue podij superioris ad S. Petrum Parrochialis Ecclesiae Mathiae Rajsingeri Soluimus plene./ Georgio Reyterero inidipsum soluimus ... 100 fl.

9 r.- 6 Febr(uarii)/ Synodus Celebrata: Constitutiones: et Decretum Concilii Tridentini de Clandestinis Nuptys promulgatae.

9 v.- 20. Febr(uarii)/ ... Virgini Susannae Mayrin Ordinis S. Clarae ad Monasterium Omnium Sanctorum Graety Candidatae per eundem Crallium misi duos libellos: Vitam Christi: et Vitam Beatae Virginis pro Speculo imitationis./ Item Virgini Agathae Schweighhartin Serenissimae Matris Viduae Sacristanae unum Recepi pulchrum velum.

9 v.- 20. Febr(uarii)/ ... Aliquot libellos aureos a Widmanstadio emi et distribui.

10 r.- 16. Febr(uarii)/ ... Graety:/ Petro de Fabris Alumno nostro ... 4 fl/ Georgio Jurlizhio (Alumno nostro) ... 5 fl/ Isaaco Abrahamizh (Alumno nostro) ... 1 fl/ Ioanni Textori ... Talleros 2/ Tomos Barony duos octauum et nonum constitui./ Veridicum Christianum cum Iconibus emi et Solui ... 5 fl.

10 r.- 16. feb.- D(omi)nica Inuocauit, ingressus sum Congregationem B. Virginis Annuntiatae Graety; cuius tunc solempni Exhortationj R. P. Dekhery interfui in sacello B. Catharinae. Dedi Dno Praefecto eius D. Stephano Runere Talleros decem.

11 r.- 22. Febr(uarii)/ Sequenti meridie ad Monasterium Märenbergh. Ibi pernoctau. Et dedi pro picturae in ambitu Monastery ad Ecclesiae ualuas inchoatione et memoriae nostrae illic institutione ad manus Reverendae Matris Dominae Susannae Schrattenbachin Priorissae prope ... 40 fl.

11 v.- 29. Febr(uarii) Iterum/ Eodem haben wir M. Hannsen Hoff Schmid (gegen Purgshasst welchen Georg Milloschitsch an seiner Statt ernstlich gethan) das er sich bessern: die Khirchen Gottesdienst, Beychtt, Vnd heyilige Communion offers besuechen: sich des Fluechens: Sauffens: und der faulenzerey abthun und ein heunslichers leben sambt seinem Weyb fürnemben wolle (Sonsten solle er Urlaub Vnd Straff haben). Fürgestrekht zu abfertigung seines Lehr Jungens, Vnd pro Eysen ... 7 fl 30 kr.

19 r.- (Aprilis)/ Erstlich dem M. Georgen Fischer Goldtschmidt zu Crainburg wegen eines Khandleins ... 31 fl/ dabey waren 10 fl weingeldts.

19 r.- Im Martio gab sy Vnß zu Lehen, da wir dem M. Piero Gushizh Maller Vnser Contrafett bezallt 12 ducaten in goldt.

- Anthony Platzer/ ... Aschenfarb Parcant ...

25 v.- Hrn Adam Aparnik Vicario vnd Commissario zu Peylenstain, haben wir 25. May die Bonhomische guetten per 300 fl in bestand außgelassen, hatt zue gesagt den Pfarrhoff zu Pawen: vnsern leutten die Notturfft gratis: vnd ein Robbat zu weingarten herzugeben.

29 r.- 26. May/- Petro Donat Unsern Venedigischen handelsmann, 28 Stukh groß und khlain, alberayt eingebundne schöne Buecher bezallt mit 66 fl. Darunter 16 New reformirte Breuiaria a Clemente VIII. ains per 2 fl/ also ist er biß Dato in allen, Vmb alles Vollig entricht Vnd bezallt worden./ Abermals bey Ime 1 schöne Bursam pro Corporali/ Vnd/ Ein Paar Bischofflicher Seydinen handtschuech bestollt auß Venedig.

30 r.- 1. Junij/ R. P. Nicolao Copriuizio per Sanndt geben zwanzig fl/ (20 fl).

30 r.- 2. Junij/ Siben Neue Sattel ye ainen zu Vier Tallern bezallt ... sunt 32 fl 40 kr.

33 v.- 13. Jun(ii) Ime Hrn Shega auch ein ganz guldines Agnus Dei per 40 Tallern verehret.

38 r.- 31. Julij 1603/ Petrinja/ Pangrätz Petschailer Zimmermann zu Stain, ist wegen Unserer den Ehrlichen soldaten in Petrinja in Unsern A.o 1601 aldort sein zuegesagten Capellen zwischen hörzog Ferdinandi Vnd Maximiliani Pasteyen, dieselbe, Neben M. Christophen Zimmermann welichen bestand hyeuor Verdingt worden zuverfertigen per in geltt 33 fl Vnd 10 scheffl genishen hatt berayt empfangen ... 3 fl/ den 13. Sept. 1603 alß die zwen Meister von Petrinja nach Verrichter arbeyt Vnd mit der khundtschafft des haubtmanns widerumben auf Obernburg angelangt haben. Ime M. Pangrazen 10 fl erlegt. Also hatt er völlig die 33 fl./ Resst Ime nach dem Traydt. Besonder haben Ime bezallt 10 zunene Plech Und Nägelein darzue, mit ... 1 fl 36 kr./ Item 9 lb Wachs yedes per 24 kr, sunt ... 3 fl 36 kr./ Item anstatt M. Christoffen ... 1 fl./ Laus Deo.

38 v. - Ego Nicolaus Copriuizius fateor me a R.mo ad rationem Arenae pro fabrica Labacensi diuissim accepisse ... 50 fl./ Actum die 24. July 1603.

39 r.- Lenardo Stainmezen ist an seiner Verdingten arbeyt per 20 fl dran geben worden/ Erstlichen ... 2 fl 30 kr./ 26. July ... 12 fl.

43 r.- Nota bene/ 29. Augusti. Ist Mehmet Janizhar Von Constantino-pel geburtig ein Turghk den Vnß herr Hannß V. Lantheri zu Grätz geschenkh, Vnd wir Ime Cathechiziren Vnd tauffen wöllen lassen: In des wir auf Scharffenberg, die Khirchen Sanctae Agnetis am Khuemb zu reconcilieren, Verraist, Nächtlicher weil auß dem Stall außgerissen Vnd Volgundts gar daruon entwischt./ Alles Unglikh Volge Im nach. Amen. Amen. Fiat, fiat.

44 r.- 21. (Augusti)/ Gregorn Pleshko Burgern zu Stain Schlossern, sein die 3 Thüren mit herrlichen Penten, Schlossern, faalen Vnd Schlissel im Styffter Saal zu machen verdingt, und an die handt geben worden ... 2 fl./ M. Michel Maurer sein Schwager in seiner yezigen Nott, doch auf abdiennen auch dargeben ... 2 fl.

44 r.- 28. Aug(usti) Petrus Cantarena Discessit hinc. Dati illi 3 fl.

45 r.- Scharffenbergische Raysse/ 1. September haben wir die Khirchen S. Agnetis am Khuemb reconcilirt, Solemniter Pontificirt, Vnd dann Uber 1000 Seelen desselben, Vnd Volgundten Tages confirmirt./ 2. haben wir bey der Pfarr daselbst Pontificaliter Meß gehalten Vnd abermals confirmirt./ NB Bald darauf in das öde Gschloß gestigen S. Barbarae Cappellen besichtigen, dieselbe zu erhöhen furgenomen, Vnd 100 fl Re(i-nisch) darzue gewilligt, auch berayt 20 ducaten in goldt erlegt: id est 44 fl 26 kr 2 pf.

46 r.- Von der Neu Styfft:/ 22. Octob(ris) haben die Zech Pröbst/ (pripisano ob strani:) Thomas Rossetz, Simon Riffel/ Unser gebür bezallt ... 50 fl./ Besonder ein Verguldts Rauchfaß ... 14 fl./ Item ein verguldts Metalles Creutz per ... 12 fl/ id est 76 fl/ daruon herrn

Merten Pfarrerern geben ... 20 fl.

54 r.- Jacobus Suchart Crammer V. Pleyburgh/ 27. Octobris bezallt Volgunde Waaren/ Niederlendische leinbat ...

62 v.- .../ pro tabulato S. Petri 100 fl./ .../ S. Pauls zehent 70 fl ... braucht man zu gemischt; pro aedificio P. P. Soc. pro arena 20 fl im Juni, dann im Juli 30 vel 50./ Visitat Scharfenberg; pro ortu Capellae dat 100 fl./ Um ein glocken fertig 320 fl./ P. P. pro arena 150 fl./ Petrinia Cap./ Vidi folium praeultimum de Oeconomia Labacensi.

63 r.- Meister Eliassen Saurekh Gloggengyesser wegen der grossen Gloggen ... 220 fl./ dem Mallern wegen der Capellen Vnd schönen Saales ... 320 fl./ dem Glaser M. Caspar Schwarz ... 100 fl./ Stainmezen Leonharden Tappainer ... 60 fl./ der Vrmacher ... 12 fl./ Tischler in das dritte Jahr: Uber alle Notturfft Jarlich Taller ... 50 fl./ Patribus Collegy pro fabricae arena ... 150 fl./ Petrinja Capellen ... 300 fl.

platnice zd.- Memoriale pro hoc Anno 1603/ NB/ 1. Signa uel Columnae Crucis aliquot erigendae, ad B. Virginem et opportunis alyis locis. Scabella pro genu flexionibus./ 2. Parochus in Cruppa constituendus./ 3. Visitatio Diocesis totius resumenda./ 4. S. Margaritae: Oberburgi: Sacellum Görzhachense:/ Item Sacellum Rudnegky: cum Altari Sancti Floriani: et depictione fornicis S. Nicolaj nauis Ecclesiae: cum Sacello S. Martini Oberburgi et Organo in choro, hoc anno facienda./ NB. S. Crypta pro Sepultura mea uel Labaci: uel Oberburgi ad S. Martini Altare perficienda./ Ed Khnoblachianis pecunys aliquid ab Ill. ri D(omi)no Cobenzelio petendum./ Märenbergi in Ambitu pictura Sollicitanda pro qua dedimus D(omi)nae Priorissae Susannae a Schrattenbach ... 40 fl.

1607

Januar.- Görtshachensis Sacelli Inuentarium/ Notandum/ Ex Supra notatis sunt data ad Castrum Görtshach, in Sacelli S. Ursulae isthic ornamentum et usum infrascripta:/ Casula una cum Stola et manipulo 3/ Item Alba cum amictu et Cingulo 3/ Item Bursa una cum Corporali et Custode 3/ Item Simulachrum Crucifixi cum S. M. Virgine et S. Ioanne Euang.ta in basi, cupreum et inauratum 1/ Item unam auream Imaginem 1/ Antipendium ex corio aureo, nouum, cum Tobaleis/ Item paruum nouum uiolaceum ad integendum/ Altare: Vas Cupreum pro aqua lustrali cum Aspergillo/ Missale Romanum nouum/ Antea erant candelabra duo aurea ibi:/ Calix unus basi cuprei deauratus/ Paramentum uile et Bursam vetus ...

18. Febr(uarii)/ Sponsalia inter Nobilem Adolescentem Eliam Andrianum, Vexilliferum, S. Caes. Maiestatis in Hungaria: et Virginem Magdalenam Wutalizianam nep.ti n.ram.

jul. avg.- Bildschnizer, so das Neue herrliche Grab machen Vnd Ir Eydlon/ M. Peter Hoffer die mit die Wochen 1 Cronnen cum reliquis necessarys./ Require Augustum Anni 1606./ 6. July 1607./ den M. Petern erlegt in goldt Vnd grosen geltt ... 12 fl./ Item 3 X.bris ex manibus Andreae fratris Ime geben ... 40 fl./ 7. Augusti 1606 incepit opus suum: et habuit coadiutores duos: Arcularios duos: infirmus fuit mense uno: uacabat ocio etiam uno. Vendidit Singulis diebus panem et vinum, ita ut uendita ascenderent de die 6 kr 2 pf./ NB Cessauit Mense Nouembri. Crucifixos, arculas, Imagines faciebat etc./ Item 17. Feb. zu Seiner hochzeytt 12 fl. Item ein halb librae pfeffer./ Waytz 2 lb./ Wein St. 2.

feb.- M. Paulus Faber ist eingestanden Dorotheae, damit 1 fl 10 kr et reliqua necessaria./ Accepit 24. Febr. 1607 ... 4 fl./ Antea duos

Talleros integros ... 2 fl 48 kr./ 9. Aprilis id est: Feria 2.a Maioris Hebdomadae mit Ime auß 8 Wochen abgerayt Vnd bezallt: Mit den ob empfangen 6 fl 48 kr./ Völlig: Vnd noch darauf 40 kr geschenkt: Item wen er sich Vber 14 Tag, alß er Versprochen, widerumb in die arbeyt einstellen wirdet, biß Sy außgemacht, so wollen wir Ime, 300 Portter zu seines Hauß erpaczung auch Ver(....).

feb. - Bildschnizer/ Georgius Karner V. Pleyburg 20. Feb. eingestanden damit die Wochen 1 fl./ Accepit 20 Feb. 2 fl./ 9. April. Feria 2.a Maioris Hebdomadae Zallten wir Ime, sambt denen 2 Oben gesetzten 2 fl. Völlig Zehen Wochen, mit 8 fl, id est ... 8 fl./ Besonder haben wir Ime auf hin für dargeben andern ... 2 fl./ Ist abermalen Dominica in Albis eingestanden thutt biß auf den 8. July exclusiue elff Wochen: haben Ime zu den obstehenden 2 fl/ Völlig erlegt 9 fl, id est aelff fl. Also ist er Völlig biß 8 July bezallt mit 11 fl.

- NB Herr Agnellati zu Laybach/ Richt in Wechsel auf Venedig 240 libr. Vmb buechen./ Quamprimum Soluere oportet Ill.mis D.nis M. Antonio Memmi Procuratori S. Marci et D. Benedicto Moro Clarissimis Venetis /+/- Schuld.

- Nota: das Merendizisches (Mercedizisches) Hauß zu Laybach ist durch Vnsern Brueder Andream Chrönn Meyster Ambrosen Tischlern Verkauft worden Vmb zweyhundert gulden Romisch, id est per 215 fl/ die sein ein zu fordern.

- Jacob Suchart/ ... leinbat, Seyden, Tobin ...

- Anthoni Suchart/ ... Schamblot, Parchant ...

mar.- 29. Marty. Meyster Stephan Pistorius Buechbinder, wegen der Contrapunct buech auf raytung dieselben zu binden empfangen ... 4 fl.

mar.- Dominico Nimis Stainmezen/ einen Weychbrunnen Stain für die Oberburgische Kirche bezallt mit 14 fl./ Item ein Stainen Creutz oder Marter Sail auf den Zherniltz berg, gleich gegen den Alten Creutz Uber, Vnd gegen den Newstyfft hinab Verdingt das den Jenigen Creutz bey S. Merten Vor Crainburg gleich sein sollen./ Harrgellt daran geben 1 ducaten in goldt./ Sol dasselb bald nach denen Feyertag angefangen, Vnd außgemacht werden./ - Quare Maium.

- dem M. Joänn Baptista Janzil Stainhawern zu Pleyburg, wegen des Marmorstainen Pflasters in Choro alhye zu Obernburg (:Vber das was den Meyster zu Clagenfurth vor disen Mit 200 fl bezallt worden) außgeben Vnd Völlig bezallt ain Vnd Sechzig fl Reinisch. Cosstet also das Pflaster in Chor in allen 261 fl. Ist bezallt Gott lob./ (pripis ob strani:) die lenge der Stain.

apr.- 9. April id est Feria 2.a Maioris Hebdomadae, abermalen das khlain Capellen Rorate oder bey S. Merten genannt auch alhye mit Weyß Vnd Schwarzen Marmor zu Pflastern, Vnd yeden Stain zu 17 kr 2 pf Verdingt./ dran gellt geben 1 ducaten in goldt.

apr.- 7. April Marco Kemmizer Zuckher Pacher hatt Vnß Volgende Sachen geben: ... öll, Zimmet Wasser, Kimmwasser, Zytroni .../ dem Peter Bildschnizer:/ Zugkher 6 lott zu 6 kr ... 36 kr/ 15 lott Zytronj zu 2 kr ... 30 kr/ 23 fl 26 kr/ .../ Item Tinttenpulwer 5 per 4 fl/ .../ NB Vnsern Fertschacher pro recreatione auf sein bitten bucher gelihe: 1. Theatrum Ortely, 2. Ein Newen Teutsche Hungarische Chronik, 3. Tomos 4 Iconum Virorum Illustrium/ Daj Bug Sre'zho she k' leytu.

maj.- /-/ Dominico Nimius Stainhawern wegen des Creuzes am Zherniltzberg abermal geben:/ 15. May zu Stain ... 2 fl/ Item ... 5 fl 30 kr/ 6. July Oberburgi 9 fl 20 kr/ 25 Sept. ... 15 fl/ 2. Decemb. 1607 mehr hab Ich Ime geben ... 20 fl./ Item herr Andre Nepokoj gab Ime auch ... 20 fl./ NB. Item wir Traydt et Victualia beim Schaffer./ 29. April 1608 durch den Hannsen zu Laybach außzahlt 5 fl.

- /- Ioanni Baptista Janzil Latomo an der S. Mertens Capellen arbeyt durch den Renntmeyster bezallen lassen 20 fl./ Item 2. Aug. 1607 selbst zu Oberburg durch herrn Andrean Nepokoj außzahlen lassen 20 fl.

- Dominicus macht/ 3 Fenster in die Anbalttey per 12 fl./ Ein guß per 1 fl/ Kheller Thür ... 5 fl/ die Paumbgarten Thur ... 6 fl/ Freythoff Thur ... 8 fl/ id est 32 fl./ 2. Juny 1607 tradidit mihi Wutaliz ... et posuimus in Arca n(ost)ra nouae Cancellariae ...

jul. - 22. July, DEO Opt. Max. ... Consecrauimus Sacellum quod in Monasterio Sanctimonialium Michelstettensium, eiusdem Monastery Priorissa Dna Magdalena Kernin e foundationis pristinae ruinis ac deformitate recens uindicauit ac restaurauit, sub Titulo SS. Antiqui Patroni et B. Mariae Magdalенаe./ Deus det nobis ad id foeliciter peragendum gratiam suam Sanctam. Amen./ Cum licentia et facultate Ill. mi Dni Patriarchae Aquilejensis./ Consecratum est foeliciter et in maxima Populi frequentia ac deuotione.

avg.- 1. Augusti: Erecta est Crux lapidea in uertice Montis Zhernilliz. Laus Deo./ 15 in Festo Exaltationis S. Crucis Solenniter in Pontificalibus consecrabitur.

avg.- 3. Aug. Satler Mathesen Kueghallß Von Laybach So in die 26 Tag alhye gearbeyt/ 9 Neue Sattel in Vnser Russt Camer/ die alten aber auch 8 Verbessern Vnd außgemacht in allen bezahlt ... 32 fl 16 kr.

avg.- Dominico Stainmetz, So Fenster, Porten Vnd andern gattung Von Stain(en) gearbeyt ist mit Volgenden Possten bezahlt worden.

avg.- nov.- M. Petro Bondio der Jungist so alhye die Anwalthey etliche Rauchfang daselbst: Item bey der Schafferey gewaht. Also auch ein Thor bei der Kuchel in Garten Thurn das ganze Monat Augusti 1607, hatt Von Vnß empfangen geldt: 1. September ... 8 fl/ 25. Sept. ... 15 fl/ 49 fl / 72 fl/ dise Zwen Vnd Sibczig gulden R(einisch) sein bezahlt worden den 8. Nouembri 1607./ Piero Donino (lastnoročen podpis).

sept.- 2. Sept. Nuptiae celebratae sunt nri Eliae Andriani: et Virginis Magdalенаe Nep.tis nrae: in aedibus parentum Suorum in Kamnik./ 3. Hastiludia ad annulum acta exhibuimus concurrentibus duos Crateres argenteos deauratos./ Sponsae annulum arrhae./ Sponso aureus nummus exhibitus Regis Philippi et Sororis Mariae Hispaniae.

sept.- 14. (Septembris) Consecrauimus Columnam in Vertice Montis Zhernilliz in Pontificalibus ...

okt.- October:/ Nuntius Ap(osto)licus fuit Labaci et Visitauit no(m)i(n)e Pauli PP V./ (Visitor D. Ioannes Bap.ta Saluagus Epus Lunae et Sarzanae).

avg.- Mense Augusti/ Anthonius Suchart/ Erstliche hatt er gebracht ein Platt zu einer Creutzfahne auf Cillj, auf beden Seytten seuberlich gemahlet per 20 fl.

nov.- 14. Nouemb(ris) primae niues et ... die octo, uti ... ad altitudinem unius uiri ad Crucem benedictam in Monte Zhernillez.

nov.- 13. Nouemb(ris)/ Vincenzo Mishon hatt Vnß Cristallin glesens zu Verkhauffen geben/ der khlainen Von Vnterschiedlichen schönnen Sorten 12 ye ains zu 8 kr/ 1 fl 36 kr/ der grossern mit dekheyn ye ains zu 20 kr ... sein 5./ Item 2 andern gar Selzame doh lusstige in eodem pretio, id est 2 fl 20 kr/ Urnialia 2, 1 per 20 kr/ ...

nov.- 13. dits (Nouembris) Mit M. Mathesen Tripfel Schneydern abgerayt ...

dec.- 18. Decemb. Von Francisco Guettersoldt Mallern Von Pleyburg/ 4 Tafel Von Öllfarben, die zwo grossen zu 2 Cronnen: Vnd die zwo khlainen zu 1 Cronnen: id est 9 fl erkhaufft./ Mit Ime ratione Sepulchri nri depingendi et inaurandi getaidigt begert 600 fl et aurum per Se./ NB Eodem a fre eius Burger zu Pleyburg Puluer erkhaufft 52 lb/ ye ains zu

28 kr ... 24 fl 16 kr./ Item 11 lb per 20 kr, id est 3 fl 40 kr.

dec.- 16. Decembris 1607./ Bernhart Frankh Burger zu Grätz beim Schwarzen Adler seßhafft ein Iubilierer, gab Vnß Volgunde Waaren/ zwen Besoar per 26 Taller/ Zwey gefasste Perl per 7 1/2 Taller/ Item 1 lot Perl der khlainen per 5 fl/ Ringl 5 zu fl ... 5 fl/ Ein Stutzen per ... 6 fl/ id est 55 fl 5 kr./ Ist Von beden lauter abgeredt Vnd bedingt worden./ .../ Solutio facta est illj.

- Hymnus Sceleratus factus a Venetis in R.R. Patres Jesuitas ab ispis in exilium expulsos ...

jun.- 29. Juny in Stain./ ... Cingulum e Solita auro/ Flasconem unum argenteum.

1610

1 r.- dem M. Georgen Magerlj Goldtschmidt hatt Andre Wutaliz geldt geben ... 9 fl 10 kr.

1 r.- 21. Februarii 1610 dem M. Gregor Ploshik Schlosser zu Stain 12 Eysen: Verzünete leuchter, benter Vnd schloß zu der Canzley per 6 fl zallt./ Besonder haben wir Ime auf khonfftige arbeyt, abzudienen für-gelihen/ NB Zehen Reinisch fl: id est 10 fl/ Item per Roß ... 40 kr./ NB 22. Decembris 1610 dem Ploshik geben 6 fl/ debet antea 10 fl./ Auri-fabro M. Georgio Magerlj 3 fl.

4 r.- In nomine JESU et Mariae/ Pro nostro usu, et D.N. JESU Chris-ti Sepulchri Oberburgensis deauratione: 9000 folia huc usque auri pla-nati Venetys accepimus: et Domino Michaeli Taller Affini nostro consig-nauimus sexaginta Septem Zikinos Venetos. Adhuc uenient 3000 auri et 2000 argentj./ Weyssius dedit nobis 28 Zikinos et Coronarum duplex/ Andreas 25 Zikinos.

4 r.- Reformauimus Labaci: cum magno fructu in nomine Domini; pla-cuit Serenissimo.

4 v.- (Januar) NB Unser Sylberne Credenz, so wir Von Bernardin Freündt Burgern zu Grätz erkaufft, wügt mit allen Iren zuegehorigen Stukhen 448 lott, yedes lott per 1 fl 5 kr Teutschen geldts./ Macht 485 fl 37 kr./ daran sein erlegt worden 25 fl 37 kr./ Verbleyben Im noch zu erlegen 460 fl/ die sollen Dorotheae, in teutscher Wehrung entricht werden/ Vnd sein auch völlig bezahlt worden. Laus Deo.

5 r.- den 8. December 1609 den h(ern) Michel Taller per Sechs Venedigische Geschmelzte Glaßscheyben, für unser neue erhöhte Kirchen erlegt er ... 8 Zykinen./ Item 11. Vnd 12. December erlegt zu denkh-pfenningen so Vnß der Zwygott geprägt Goldducaten 19./ Sed misimus 27 Ducatos.

5 r.- 20. December 1609./ .../ Almosen Vnd M. Mathiasen Pranner per ... (Hren zapisa ni nadaljeval).

5 v.- 23. Januar 1610. Michel Taller wegen Sylber Vnd geschlagen goldt auf Venedig nach der Valuation fünff Vnd Vierzig fl ... 45 fl./ 30. Jan. 1610/ Mallern Opfergeldts 1 fl 30 kr./ 25. Februar .../ Eodem dem Goldtschmid M. Magerlj 2 fl./ .../ per Majolikhen ...

6 r.- 18. July dem Bernhard Freundt Jubilierer zu Grätz per Sylber Vnd Berl in dreyern 91 fl 55 kr./ 18. Julij dem Bernhardt Freundt Jubi-lirer Vnd Burger zu Grätz per Sylber Vnd Berl pro secunda Noua Infula nach der Valuation erlegt Anbalt ... 200 fl.

6 r.- 15. Juny. Item dem M. Mathes Planer ... 8 fl/ ut infra in Februario require.

7 r.- Episcopus Labacensis: cum suo Capitulo dabit 1600 fl. D. Abbas Sithicensis dabit mediante consensu Archiducali ad oppignerandum

bona Sua vel de Prouentibus Mon(aste)rii ad triennium 1500 fl./ D. Abbas Fontis Mariae ... 400 fl./ R. D. Augustinus Brentius Prior Freydenicensis ... 300 fl./ .../ Dominium in Lagkh Episcopi Frisingensis/ Dominium Feldes Episcopi Brixinensis/ R. R. Patres Societatis JESV de Plettyach ...

7 v. - Item hyeuor 5 1/2 lott Seyden von allerley farben für den Perlheffter restirt ... 2 fl 12 kr./ .../ Defolcirt pro aurj falsj 33 lott per 16 kr, id est 8 fl 48 kr.

8 r.- 10. Februar - Antoni Suchart/ Vier gemäll zu Creutzen oder Fannen Pletter sambt Iren Überschryfften zu 6 fl/ .../ zwen grobe Tebich ... per 4 fl/ Seyden ...

9 r.- Ultima Februarii/ Georgius Khurin Burger zu Gurkhfeldt hatt von Vnß der Kirchen B. M. Virginis am Gradisch zu Herberg ordentlich mit Verbryeffung bestand./ NB Mutuo dedit ad Ecclesiae necessitates 200 fl.

10 r.- 1. Marty 1610/ Dominico Nimis/ Stainmizer/ Mit Ime in beywesen des Hannsen Camerlings allerdings sein arbeyt biß anhero bey S. Ursula: S. Margarethen Vnd S. Martini Unserer Grufft Capellen beschehen, abgerayt, bringt in Vnterschiedlichen Vnd allen Possten ... 121 fl/ daran hatt er in vill ainzigen Possten zu Vnterschiedlichen zeytten biß auf dato empfangen ain hundert fl, id est 100 fl./ Ergo verbleyben Ime noch zu thuen Vber alles 21 fl/ daran geben Ime 1. Marty dits Jahrs 10 fl. Restirn noch 11 fl./ Nota bene. Er Dominico ist Schuldig das Stainen Creutz in Tschernillezperg Meyssterlich mit Sambt seinen Staffeln das die arbeyt in Windt Vnd Regen bestehe außzumachen .../ 11. July Ime abermal geben ... 4 fl.

10 v.- Dominico Nimis. Ist/ eingestanden 15. Sept. 1610/ 22. Septembris Ime abermal geben ... 5 fl./ 17. Octobris Ime geben ... 11 fl./ Item 2 hyersche heutt Vnd 1 khlaines per se./ 18. Jan. 1611 dati sunt ei praesente M. Ioanne Donino ad computum Labacensis Chori in Taleris ... 12 fl./ NB Crucem in Monte promisit ad festum S. Georgy reficere.

10 v.- 4. Jan(uarii) 1611/ Mit M. Hansen Specht Burgern Vnd Tischlern zu Laybach wegen des Predig Stuels in der thumb Khirchen S. Nicolaj daselbst. Item wegen des Altars Vnd Gestuels in Unserer Capellen aldort: Vnd alles andern so er Vnß biß Dato (gemacht) abgearbeyt: bringt sein vollige anforderung für alle arbeyt zway hundert, Syben Vnd Sechzig fl: 51 kr .../ dise sein Ime Paar Vnd vollig bezahlt worden/ presente R. D. Praeposito: et Ioanne Cubiculario./ Hanns Specht/ dischler.

10 v.- M. Juan de Donino Mawrer - Require Augustum.

11 r.- Tischler M. Christoph Haimberger/ 17. April 1610 an der Neuen arbeyt pro Sepulchro D(omi)ni Vnd anders zu 2 fl. Item Schaffer seinen helffer gab auch 30 kr.

11 r.- M. Hannsen Specht Tischlern zu Laybach - 21. Juny/ den neuen Predig Stuel in der Thuemkhirchen bezahlt mit ... 80 fl./ Item Ime von Oberburg auß auf die Neuen arbeyt Vnsers Altars in Allerheiligen Capellen S. S. Thomae et Florianj geschikht in dreyern ... 50 fl.

11 v.- 20. Februarii Thomas Dempkher: Perlheffter/ Ultra praeceptos hactenus 22 fl dedimus ei ad Bacchanalia ... 8 fl./ 22. Aprilis Ime gegeben ... 26 Taller, id est 13 ducaten in goldt, sunt ... 30 fl 20 kr./ 23. May quando pro noua alia Infula conuenimus paranda, dedimus ei ... 20 fl./ 9. July abermalen ... 6 fl/ 7. September abermal ... 20 fl./ In die S. Michaelis abermal ... 6 fl./ 6. Octobris 2 1/4 Ellen hoch Englisch feyllfarben tuesches von Reichen genomen zu 5 fl 40 kr ... 13 fl 5 kr./ (pripisano ob strani:) Require Maium/ 31. Jan. 1611. Item Ime geben 12 fl./ Require tectum librj.

11 v.- M. Georg Mägerli Goldschmidt/ wegen der Inful/ 21. Februarii

1610. Item Erstlichen Ime geben ... 6 fl/ Mehr zur Weynachten ... 5 fl./ Item zu Laybach ... 6 fl./ Item wegen des Niclasen ... 1 fl 46 kr 2 pf./ (pripisano ob strani:) Ad deaurandum pro Infula laenys Wutaliz dedit 5 Ducatos. Ego autem 2 Ducatos 1/2.

11 v.- 21. Februarii ad Sponsalia 4 fl./ Item unum aureum nummum Sponsae dandum pulcherimum ... 2 fl 20 kr./ Item Wutaliz zu Stein ... 6 fl./ Mehr ... 1 fl 30 kr.

12 r.- 19. Februarii Mathes Planer/ Oberburgj/ Uber die hyeuorigen gegeben ... 37 fl/ 37 fl, abermal geben ... 10 fl./ Item 17. Marty abermalen ... 3 fl./ Item 10. Aprilis zu Laybach in farbunghen ... 20 fl./ Item 18. May Abents pro Antonio ... 20 fl./ Item der Anbald zum Kirchtag den 28. Marty ... 2 fl./ 9. July abermal ... 10 fl./ 15. July hyeuor der Anbald ... 8 fl./ Mense Augusti Labaci ... 20 fl./ 29. Julij 2000 folia aurj/ 15. Septembris accepit in auro et Taleris ... 32 fl 20 kr./ 24. Decembris gab Ime Anbald ... 15 fl.

12 r.- Meyster Christoph Weyßmann/ auf sein arbeyt geben/ Uber die hyeuor Ime gegeben ... 31 fl/ abermalen zu Farbung geben ... 20 fl./ Item Anbaldus illi dedit in recessu ... 10 fl./ 6. Aprilis Soluimus illi totum pro Sepulchro Domini depicto pactum pretium Scilicet ... 89 fl. (zur fassung)/ 19. Juny Labaci ei dedimus ad nouum Sacelli nostri laborem ... 20 fl./ Augusti iterum Labaci ... 20 fl./ 3. Octobris per Sebastianum in Taleris ... 12 fl.

12 v.- dem Martinus Walter Tischlergesselen ... 31. May, alß er sich von seinen Meyster außgeledigt dargeben ... 10 fl./ Item 9. July 1610 Oberburgi ... 2 fl./ 24. September abermalen ... 3 fl./ Mehr per 1 par Strümpf ... 2 fl./ 29. September abermalen ... 3 fl./ 24. December der Anbald ... 2 fl.

12 v.- 12. September 1610. Pildschnitzer Meister Peter Hoffer, Vnser geuatter hatt ein Hauß ... Von Vnß per ... 60 fl./ 12. September dati sunt illi ... 10 fl.

13 r.- .../ 4. Causa Praepositurae siue Beneficy Veldensis amicabiliter ad componendum recepta, atque perdita ...

14 r.- 8. Marty, den Bernhard Freundt, Burgern und Handelßmann Jubilyerer zu Grätz, sein Sylber Schissl Vnd Taller, was etbo zu eines herrn Tisch gehörig so Vber 500 fl Teutsche Wehrung gebracht, alhye zu Oberrnburg, mit 460 fl Völlig bezahlt.

14 r.- (Martius)... den 24. dits .../ Item wegen des Styffts lehen bryeffs dem Satelperger 9 ducaten in goldt: M. Petro de Fabris 3 Vnd M. Paulo Vidmayr 1 ducaten in goldt geschikht.

22 r.- Fransen Von Weyssen Zwyern 2 Stukhl zu 1 fl ... 2 fl./ Item khlaime bertl 4 Stukhl per 4 fl.

22 v.- Anthonj Suchart/ .../ NB Zwey grosse Fannen Pletter, id est 12 fl. Sein Vnbezallt./ 23. Juny: sein Ime 7 Fannenpletter per 43 fl paar bezahlt worden./ Ergo plus minus dedimus ei .../ Item Umbellam coriaceam per 18 fl/ alles paar bezahlt.

23 r.- Anthonj Suchart/ .../ 18. May 1610/ ... Schwarze Neapolitanische Schnyer ... hungarische Schlingen, Seyden ...

24 r.- (Maius) Etiam pro Monstrantys est perscriptum ad D. Capit. et Ioannem Prannern.

25 v.- Thomasen Dembkhers Berlheffters arbeyt Vnd Verdiennen, a Festo Assumptionis B. MARIAE Virginis 1609 usque ad Dominicam Palmarum Anni 1610./ Erstlich zwey Registerl zu 2 fl ... faciunt 4 fl./ Für die Schönnne Berlen Inful macherlohn 75 Taller ... faciunt 80 fl 30 kr./ Für die Zepfe darzue 18 Taller ... faciunt 21 fl./ Mehr für das Fuetter/ inwendig mit 2 Wappen gestükht ... 16 Taller ... 18 fl 40 kr./ Ein goldfarbe Inful gebessert per ... 40 kr./ Gezogen Sylber darzue geben

per ... 22 kr./ Pontificales Chirothecas Sericas mit Berlen gestükt, Vnd das Fuetter gerissen per ... 2 fl/ facit 134 fl 12 kr./ daran hatt er biß auf den 23. May 1610 in Vnterschiedlichen Possten empfangen ... 80 fl.

26 r.- 23. May. Mit Thomasen Dempkher Von Berlin, auß der Markh zu Brandenburg, auf ein newes, wegen einer andern newn Inful geschlossen wie volgt./ Seines gedinkhens, hatt er ein 28 wochen zu arbeytten daran/ den zeug alles geben Vnd khauffen wier darzue:/ Item Vber dise nach vorhandene Berl, sollen wir noch ein 5 oder 6 lott zu 4 Tallern khauffen: Etbas grossern zue Cronlamente. Sein Tisch soll er bey den Pryestern haben. Sein Viertl Weins des Tags. Vnd nach wyerdigkeit der arbeyt sein gebuerliche belohnung./ NB 24. Decembris gab Ime Anbald ... 4 fl./ 20. Marty Ime geben ... 24 fl./ (pripisano ob strani:) Require Februarium.

27 v. - 14. Juny 1610/ Pro Tabetibus rubeis ulnarum 38 1/2 pro 7 libris ...

28 r.- 30. May/ auf Laybach khomen biß Corporis Christi gebliben. Spendirt Vnd außzallt/ Patribus Capuccinis ad manus Pauli Ciriani pro Tabernaculo SS. Sacramenti et Palla parum ualida 61 fl 46 kr./ Antea Viscojo ... 50 fl./ per D. Mikez ... 100 fl./ Dem Leonardo Viscoj für waaren/ Lapididae Fidel pro Quinque Petris in quibus Arma Episcopalia excisa.

29 r.- 4. Juny allata est nobis Reginalis Monstrantia, hoc est Margaritae Reginae Hispaniarum Indiarumque adhuc Anno 1598 cum ad nuptias Suas Graetio in Hispanias proficisceretur, Sodalitati nostrae Labacensi Sanctissimi Corp(or)is Christi ad quam propria inscripta est manu, promissum donum. Sed ecce confractum fuit utrum circa Sphaerulam Semilunarem. Huius usus fuit ad S. Petrum extra muros in die Festo Sanctissimi Corp(or)is Christi.

29 v.- 18. Juny Labaci/ Reuerendis Patribus Capuccinis Tabernaculum deauratum pro S.S. Sacramento:/ Item Picturam Magnam pro Summo Altari factam Venetys Soluimus ... 200 fl.

30 r.- NB + NB/ 8. Juny allata est altera multo excellentior, pulchrior et pretiosior Monstrantia Serenissimae Mariae Magdalenae Archiducis Austriae Magnae Ducissae Hetruriae Cosmae Medicej Vxoris, donum eidem Sodalitati Labacensi Anno 1608 cum Florentiam per Labacum cum Maximiliano Fratre proficisceretur: ore proprio liberalissime promissum Praestitumque. Hanc cum Praecedenti Reginali et alia Tertia ad S. Cantianum prope Auerspergam Spectantem, consecrauimus in Profesto S.S. Corp(or)is Christi et in Processione Solemni deportauimus, sub Mitra noua pretiosa, cum omnium Spectantium admiratione et laetitia./ Rescriptae gratiarum actiones, ipsi Magnae Ducissae et Ioanni Pranner eius Procuratorj./ Valentino Rösler Tabellario Cameralj qui Monstrantiam detulit dati 6 Ducati aurej et 3 fl pro honorario.

30 v.- 19. Juny R. P. Nicolao Jagnatouio Rectori Labacensis Colegii subsidium nostrum pro Canonizatione B. Patris Ignatii Lojolae ... nisi 100 fl./ 17. Biduo antea duos fontes Sub Turrj Praedy Patrum Solemni ritu benediximus./.../ Ordinauimus Labaci et utramque in die Sancto et Octaua Corporis Christi Processionem cum Monstrantiae nouae deportatione peregrinus foeliciter. Laus Deo et Magnae Matri Virgini Amen.

31 r.- 12. Juny .../ Item per Sebastianum misimus Talero pro Chirothecis ... 50 libras./ Ultima Decembris 1610 eidem R. P. Nicolao Jagnatouio pro reparatione Campanae Sancti Jacobj et M. Eliae Somrakh tradidi ... 116 fl./ Eadem campana consecrata est die eodem Sub Titulo Domini Nostri JESV Christi: Beatae Mariae Virginis et Sancti Ignaty Lojolae Fundatoris Societatis JESV in breui canonizandi. Turri imposita

primo sonnat.

32 r.- 7. July/ M. Pangrazen Petschocher Zymermann zu Stain auf die arbeyt alhye, alßbald nach Jacobi anzufangen, drangeldt geben ... 4 fl.

32 v.- 29. Juny/ .../ Eodem M. Georgius Magerlj Goldtschmid Von Stain 6 lott Sylber in guetten Tallern, libras Julier, Vnd Behemischen groschen zuegestollt den Altvätterischen Fueß zum grossen Christallen Creutz zu machen;/ der alte Fueß mit sambt den geschraufften Ror wigt lott 59./ (pripisano ob strani:) Goldtschmidt zu Stain.

36 r.- Ad Infulam Nouam/ 17. July Bernhardt Freundt Burger Vnd Jubilierer zu Grätz gab Vnß Volgunde gattungen/ der grossern Perl 1 lott Vnd 1/2 quentchen, das lot per 12 fl, faciunt ... 13 fl 30 kr/ der andern Sorten Berl yedes lot per 8 fl, faciunt ... 32 fl/ der dritten Sorten Berl 4 lott 1 1/2 quentchen Vnd 16 Tail per ... 24 fl/ der Khlainisten Sorten 1 1/2 lot per 5 fl, faciunt ... 7 fl 30 kr./ Zallberl 333 yedes zu 4 kr ... 24 fl/ Messer Sylber Vergolt ... 15 fl/ 1 Stuzl mit leffl und Messerl ... 3 fl 30 kr/ 2 khleine guldene Ringl mit den Namen JESVS zu Tallern ... 2 fl 20 kr/ Item mehr 2 guldine Ringl ... 3 fl/ 124 fl 50 kr/ die sein durch den Anbalden paar bezalt./ 36 v.- ... Item sein Ime Freundt 4 lott khleine Berl zu 3 fl hinfür bezalt worden, id est ... 12 fl/ ...

39 v.- 17. Jan(uarii) 1611/ gab Vnß Anbaldt alß wir M. Juan Donino bezallen nach der ualuation ... 170 fl./ Item ad Natalem Domini Pictori in Teruntys ... 15 fl./ Berlheffter ... 4 fl./ den Tischler 2 fl./ 31. Jan(uarii)/ M. Mathesen Plainer Maller auch für voll 44 fl in Tallern faciunt in ualuatione ... 39 fl 10 kr./ Item Allmosen geltt nach der ualuation ... 2 fl.

40 r.- (April 1611) Arculario nostro domestico ... 6 fl./ Pictori Matheo Planer ... 2 fl.

42 v.- M. Juan de Donino Mawrer von wegen Vnsers hewrigen gebewes de Anno 1610 bey S. Margareten Vnd anderswo geben./ Seines leutten den Baland Vnd Lamprecht ... 12 fl./ 23. Augusti Ime selbstn geben ... 20 fl./ 17. Septembris widermalen ... 5 fl./ 17. Octobris eidem dati ... 50 fl./ Ist alles abgerait Vnd bezalt worden 17. Januarii 1611./ (pripisano ob strani:) Require Februarium et Maium Anni 1609.

42 v.- 26. Augusti. Anthoni Suchart gab Vnß 1 Stüchl schlecht roten Macheyer 5 fl ...

43 r.- Anthoni Suchart 17. Augusti/ Rotten Macheyer ...

45 r.- 6. Septembris/ .../ Eodem den M. Baptista Jänzil Stainmezen zu Gonobitz sein hyeuorige arbeyt, de qua Require Octobrem 1609, mit 13 fl Völlig bezallt./ Item auf einen Newn weysen Marmor Taufstain für Vnser Oberburgische Kirchen zu machen/ drangelt geben ... 1 ducaten in gold.

45 r.- 6. Septembris/ Eodem Von Jacob Störr Burger zu Stain 1100 durchsichtigen Scheyben erkhaufft per ... 50 fl./ Item per 20 lot Seyden ...

45 v.- 14. September/ hatt Jacob Störr zwo Platten Pley, so bey 2. Centner möchte wögen auch hyehero auf Oberburg geschikht/ die sein wir zu bezallen.

46 r.- Exposita hoc anno in Artificiis/ M. Pangrazen Petschacher Zimmermann so selbdrit in die 90 Tag gearbeit Ime des Tags 1 libram,/ den Knechten zu 6 kr ... 24 fl./ M. Juan Donino biß dato ... 479 fl./ Stainmezer ... 152 fl./ Mallern excepto cibo ac potu ... 500 fl./ Glaseren ... 98 fl./ Tischlern: M. Hannsen Specht allein excepto Arculario domestico ... 265 fl./ Bildschnizer/ Perlheffter ... 223 fl 53 kr./ Gloggengyesser zu Laybach pro campana Collegy fundenda ... 117 fl./ Alumni per se ... 100 fl./ Schlosser pro varys Schviden ... 100

fl./ Ziegler ... 100 fl./ Kalchprennern ... 200 fl/ Robatt beim Graben aufräumen 21 - 35/ panis immensa copia.

56 r.- In Festo S. Caeciliae peracta est canonica mea purgatio apud Patres Capuccinos in Oratorio. Compurgatores fuere R. P. Damascenus, P. Seraphin et P. Angelus.

58 v.- 1. Decembris. Ill.mo D. Ioānni Baptistae Saluago Epi(scopo) Lunensi Sarzanensi et Comiti Nuntio Apostolico Pragam discessuro sex pelles Lynceas praetiosissimas donauit.

59 r.- Nummi memoriales dati/ R. D. Marcello Capellano Nuntio Apostolici 1 argenteum: 1 aureum minorem/ Magistro Domus Nuntio Apostolici etiam 1 argenteum: aureum 1 maiorem/ Virgini Mariae Sacristanae Serenissimae quae nobis ostendit pretiosa omnia: 1 argenteum aureos 2 minores/ Magistro Sanitatis 1 argenteum/ Cocco Magistro Bartholomej 1 argenteum.

60 v.- 6. Decembris in Festo S. Nicolaj tradidi Supplicem libellum rat(ione) pontis erigendi ipsi Serenissimo Principi. Eodem ante prandium Replica tradita. Post Prandium donum retulimus S. Nicolaj bonam Sc(ilicet) expeditionem per os D. Ioannis Gayler .../ 6. (Decembris) Eodem festo S. Nicolaj Supplicem libellum pro ponte nouo Oberburgi erigendo, apud Serenissimum audientiam habens proposui. Exhibitus Camerae pro informatione mittitur./ 8. (Decembris) In die Conceptionis B. M. Virginis aliam habui audientiam et Supplicem libellum pro asistentia gratiosissima in negotio Eccl(esi)ae S. Martini in Schalekh tradidi./ Reddidit Serenissimus: hodie dabo responsum.

61 r.- 7. (Decembris) Celebraui in Sacello Serenissimae Mariae Annae de S. Ambrosio./ Post Missam habui gratiosissimam audientiam./ NB 1. Data facultas semper celebrandi in Sacello./ 2. Inscriptio fiet manu Serenissimae ad Fraternitatem./ 3. Pontificalia tradentur pro D. Praeposito per manus meas transferenda./ 4. Gratias egit Serenissima pro celebratione, Obtulit Suum patrocinium: Et se ac suos orationibus meis commendauit.

61 r.- 7. (Decembris) Celebraui Serenissimae Mariae Annae in eius Sacello: postea habui audientiam gratiosissimam./ 1. Dedit licentiam semper celebrandi./ 2. Nomen Congregationi S.S. Sacramenti Labaci./ 3. Pontificalia Sc(ilicet) Pluuiale, Mitram et alia uaria pro D. Praeposito Labacensi./ Et se orationibus nostris commendauit.

62 v.- Index/ ... emit Credenz per 448 lot, per 485 fl 37 kr teutsch in Januario/ infula 200 fl/ .../ NB lamentatus contra Visitationem ... Veldensem./ .../ Capucinis Soluit 62 fl, de dono Monstrantiae: Junio, et altera Monstrantia Ducissae pretiosissima et quod pro tabernaculo Patribus et pro pictura 200./ Patribus Societatis dat Subsidium 100 fl pro Canonizatione Beati Ignaty./ .../ NB Supplicatio de ponte Oberburgensi, pactum salis, de Ecclesia Schallegh/ dat pro Campana Patrum Societatis Jesu 116 fl.

63 r.- Antoni Suchart/ 18. Jan. 1611./ Schwartz Vnd gruen leinbat ... 4 fl/ .../ Item 2000 glaß Scheyben/ yede zu 2 pfennig, facit 16 fl 40 kr./ Verbleybet Vnß Anthoni Schuldig 2 buecher.

63 v.- 30. Decembris/ Soluimus Campanam fusam pro Eccl(esi)a S. Jacobi Ap(osto)li Collegy Societatis JESV M. Eliae Somrakh (quam pro uinculo et memoria R. P. Bartholomei Villery in Festo eiusdem S. Bartholomej fractam reparare promisimus) 116 fl.

63 v.- 31. (Decembris)/ Consecrata fuit eadem Campana in Aede S. Jacobi Ap(osto)li sub honore ac Titulo JESV MARIAE et S. Ignaty Lojolae breui Canonizandi, mane post Sacrum in magna hominum frequentia.

63 v.- Pontificalia perfecimus in die S. Natalis Domini in Cathedrali./ In die S. Noui Anni in Collegio./ In die S. Joānnis Euangelis-

tae apud Capuccinos. Et rursus in Cathedrali in Festo Trium Regum una cum concionibus 3.

64 r.- NB/ .../ 1. Libri haeretici/ .../ 4. De nocte pueri mendicantes ne cantillent cantiones haeticas prouidendum./ Reisingerin P. Capuccino, de falsis Prophetis concionanti, maledixit: du leugst!...

67 v.- 26. Februarii 1610/ hatt Vnß Vrsula Vnser Schwesster Volgendes ... gewandt Machen lassen, Vbergeben: auch bezallt worden ...

platnice zd.- 18. Februarii 1610 Ziegler geben 2 fl./ Jacob u Tla-kj/ ... 2. Shkoff, ni Pergmaster me ne bode pregnali.

1611 a

1 r.- 1611/ NB/ 19. Aprilis in Stajn per Shuppin nostrum Officiale ... comperimus ... Subditum Beneficij Sancti Georgy, Crucis defixum a nobis Signum sub mulcta 100 Ducatorum Principis Camerae numerandorum, fuisse ac esse extractum et euersum: postea in pallis lini apud Suppanum D. Priorissae in Michelstötten defossum.

1 r.- NB/ Maller/ Stainmezen/ Glaser/ Tischler/ Require:/ Aprilem/ Maium/ et/ Junium/ Bildschnizer/ Goldtschmid/ zu Laybach/ Require:/ Maium.

4 r.- In no(m)i(n)e JESV et MARIAE, init nouus foeliciter annus, Sic progrediatur et exeat. Amen./ Labacum in Vigilia Natiuitatis Domini uenimus Missam: ... cum Concione in die Sancti Stephani peregrinus, Sicut in die S. Joannis Euangelistae apud Patres Capuccinos o(mn)ia Pontificaliter./ Pridie Noui Anni Campanam Maiorem ad S. Jacobum, sub Titulo JESV, MARIAE et B. Ignatij propediem Canonizandi: Solemni ritu consecrauimus./ In Festo Noui Anni, siue SS. Nominis JESV, Utrasque Vesperas, cum Missa Solemni ad Sanctum Jacobum Pontificaliter celebrauimus: ac plurimos Sacra refecimus communione.

7 rv.- 27. Jan(uarii) noctu paulo ante diluculum pulsumque Ave Maria Somniaui tale somnium: Cum Religiosis Patribus Capucinis in area quadam stans ubi Monasterium cum Ecclesia aedificabatur, collocutus: aliqui eorum parum et vix tertiam partem fabricae perfectam et necessaria ad omnia deesse querebantur; tunc ego et nonnulli ex eis, Dnum prospecturum atque opem allaturum pro consolatione mutua respondimus. Et ecce apparuit S. Franciscus habitu capucino, macilenta facie, statura mediocri et benigne ad me conversus, quasi contributionem aliquam ad fabricam insinuans et exposcens ...

8 r.- (Januar) Antonius Ardizi v(on) Maylandt gab Vnß/ 4 Pryester Baret zu 20 Pazen ... 5 fl 20 kr/ Ruß Atlas zu 2 ducaten 3 Ellen ... 8 fl/ 1 Ellen Sammet per ... 5 fl/ 18 fl 20 kr.

12 v.- Jacob Greyff gab Vnß/ 10. Feb./ Musicalienbuecher 24 Stukh zu 20 kr ... 8 fl/ 17 Rotte andacht Vnd Kupfer Stich buechl per 15 kr ... 4 fl 15 kr/ Item 4: Weyse zu 1 fl ... 4 fl/ Lippoloo: Diurnale: Palaeoti: Vnd Passional ... 3 fl/ NB Tres Tomos Lippoloo adferendj (sic!)/ Großn bogen Stukh ... 138 zu 4 kr ... 9 fl 12 kr/ 2 Grosse stukh Iudicium c/1/ nauis Ecclesiae 2 fl/ halb pogen Stukh ... 38 zu 2 kr ... 1 fl 16 kr/ .../ Agnus Dei zu groschen Paar 73 1/2 ... 3 fl 46 kr 2 pf/ Medalia Vnd Creüze paar 45 ... 1 fl 10 kr/ Coronae zu libris ... 40 kr/ 41 fl 4 kr.

14 r.- 12. Marty/ Hannß Weyß gab Vnß Perlin/ zaal Perl 100 zu 4 kr ... 6 fl 40 kr/ Item der andern Sorten Perl 3 lot weniger 1 1/2 q. zu 9 fl, facit 23 fl 30 kr/ die khlainen Perl 1 lot ... 4 fl/ 34 fl 10 kr/ + 2 fl/ 36 fl/ diese hatt der Schaffer mit dreyern wir aber Ime mit groschen bezalt/ NB et gratias omnipotenti DEO agit.

14 r.- 25. (Martii) Consecratio solemnissima prima ad Infulam R. D. Praepositi Labacensis D. Anreae Craly post 151 annos ab Episcopatus Labacensis erectione primi Serenissimo Archiduce Ferdinando et me apud Paulum Papam V. interuenientibus ad Infulam Pontificalem sublimati.

19 r.- 22. Aprilis - Mit M. Marxen Höbner Mallern die Capellen S. Martini et B. Virginis Annuntiatae wo Vnser Grufft ist, zu mallen diser gestallten Verdingt, daß er die Farben, wir Ime vnd seinen gessellen die Cosst vnd Notturfft herrgeben: sich mit der Arbeyt Meisterlich, benebens wen dieselbe fertig, leidenlich gegen Vnß Verhalten wir aber auch nit seines schadens begeren, sondern ein gebürliches dauon bezahlen sollen. Dedimus inuicem dextras: et in pecunys Germanicae monetae Subarrauimus operam: per 30 fl. In nomine JESV et Mariae. Require Iunium.

24 v.- /Mai/ Bild-Schnizer zu Laybach Ioann Baptista, so Vnß den Heyligen Creutz Altar cum duobus Latronibus: S. Maria Magdalena, B. Joanne, B. Virgine Maria et cum Monte pro basi gemacht, geben durch den Schaffer 14 fl.

25 r.- Goldtschmid zur dritte Inful hatt Sylber empfangen/ 3. September 8 lott Et totidem/ Debemus ei mittere./ In geldt hatt er empfangen ... 21 fl 22 kr/ Vnd 1 Taler zu uerarbeyten.

25 r. - Goldtschmid zu Stain M. Georgen Mägerl/ 17 1/2 lot: Sylber zu einen Rauchfaß geben/ 22. December ... 6 fl./ Item Sylber zu Stain einfassen.

25 v.- Dominico Nimis/ Stainmez / hatt zu Laybach Von Vnß empfangen ... 10 fl./ Mense Julio zu Obernburg zu 2 Vnterschiedlich mallen in herrtten Talern ... 15 fl./ 21. Augusti dedimus ei noctu in Talleris 6 fl./ 4. Septembris Labaci ... 1 fl 30 kr./ Antea accepit 22 fl.

25 v.- NB 17. Septembris mit Dominico Nimis Vnß alle Vnd yede arbeyt so er seydt 1. Marty 1610 Jahrs biß 17. Septembris 1611 gemacht, (darain auch die renouir: Vnd Verbesserung des Zhernillezer Creutzes oder Marter Seulen, so wir 14. Septembris consecrirt, einkhomen), bringt die ganze Summa aller Verrichten arbeit 64 fl 30 kr. Weliche Ime in praesentia Anbaldi alßbald paar entrichtt: Besonder drey hyerschen heudtt zu einen Khlayd Verehrt worden./ Require Octobrem./ (pripis ob strani:) Vnd des Baland.

26 r.- M. Christoph Glaser/ 20. August alß er sein arbeit in Vnser Capellen, Vnd sonst dort Vnd da Nottwendiges Flighwerch Verricht geben ... 3 fl/ Vor disen auch 5 fl./ NB 200 Venedigische Scheyben von Laybach.

26 v.- Ioann Baptista Janzil/ Latomus pro Baptisterio e Candido marmore facto/ Accepit antea 1 ducatum in auro./ 27. July donec aduehatur et collocetur ubicumque tandem illo opus fuerit/ accepit 6 Taleros Solidos/ id est 9 fl./ 17. Aug. alß er den Taufstain gebracht Ime geben in Tallern 12 fl./ (pripisano ob strani:) Et tenetur facere basim uel pedem ad baptisterium.

26 v.- 27. July 1611. Mit M. Ioann Baptista einen Newen Schluß, wegen Zweyer Vnterschiedlichen Marmor Pflaster, diser gestallt gemacht. In den khlain Chor zu Laybach bey den Altar, Schwarz Sechseghkette Stain darzwischen alezeytt dreyegkhete Weyssse Standl, deren ye 4 für ain Schwarzen zu rechnen (ausser der Staffel)./ Item die Weyssse Vierseghkete in den Untern Chor allzeytt zwen dergleichen lenge Schwarze entzwischen; für ein Weyssen: Vnd 2 khlaime Weyssse für ein Schwarzen zu raytten: ye ein Stukh per 18 kr, Vnd in Zeytt der arbeytt zu Laybach bey Vnserer Notturfft, Vnd 1 hyerschen hautt leutkhauft. Ist beschlosssen in beywesen herrn Andre Felman./ Andreas Fellmanus m.p./ Io Batista Janzil confeso.

27 r.- 19. May/ NB 23. Decembris 1610 dati ei sunt 9 fl./ Martin Walther/ Tischler Meyster bestollt worden auf Stukh:/ oder Wochenlohn: Ordinary: Vnd nach gelegenheit seiner Schwären arbeyt Extraordinario Wein zu geben./ Dati ei per manus Ioannis ... 12 fl./ 24. July dati ei ... 3 fl.

27 r.- darauf hat M. Janzil harrgellts in Praesentia herrn Andre Fellmanus empfangen in Goldt Vnd dreyern ... 24 fl./ 29. Nouembris hat Janzil abermal auß handen Anbaldds empfangen ... 30 fl./ Io Batista Chonfeso chome di sopra.

27 v.- 19. May Antoni Suchart/ Nurnbergische Zwillich zu Pettgewandt .../ Rott Vnd Aschenfarb damaschk .../ ... Spanische Taffent ...

28 r.- 19. May Jacob Suchart von Pleyburg gab Vnß/ Brocatel 15 Ellen .../ 2 Ellen Florentiner Schwarz Atlas .../ .../ 4 Teppich zu 2 fl ...

29 r.- Ioann Donino Vnd Seine Mawrer haben für die arbeyt dises Jahrs empfangen./ Balandt den 17. Septembris empfieng ... 10 fl./ Mehr ad Festum Omnium Sanctorum den Baland geben ... 30 fl./ den 14. May 1612 dem M. Ioanni Donino selbst geben ... 30 fl.

29 v.- 22. Decembris mit M. Marxen Höbner Maller in beywesen des Zürlers S. Annae Vnd S. Peters Altar in Vnserer cosst, Vnd darreichung gold Vnd Sylbers zum planiern Verdingt per achzig gulden Reinisch Vnd 1 Doplin.

30 r.- Require Aprilem/ Marcus Eppner Maller So Vnß Sanct Martini Capellen mallet ad taxam et arbitrium bonorum virorum, in nostro uic-tu./ Mense Juny angefangen. Tunc accepit pro emendis et parandis coloribus in Teutschen geltt ... 30 fl./ 17. July in Tallern fur Voll ... 9 fl./ 16. Augusti eidem dati in auro ... 38 fl./ 28. Septembris pro coloribus Clagenfurti in Taleris o(c)to dati ei ... 12 fl./ 11. Nouembris abermalen geben ... 10 fl./ Mit Ime in Decembris die ganze Capellen arbeyt S. Martini abgerayt bringt: 190 fl besonder ein Ehrung./ Require Aprilem.

30 v.- 26. April 1611/ den Thomas Dembkher/ Perlheffter/ Erlegt Anbal den Perlheffter sein abgeraytten Volligen rest mit Siben Vnd Vierzig fl 31 kr/ id est ... 47 fl 31 kr./ 28. Aprilis Item den Weißpotten Teutschen Geldts ... 73 fl 20 kr.

31 r.- M. Mathes Planner Maller/ 14. July 1611./ Anbal hat Ime Ueber das so berayt abgerait Vnd bezahlt worden, drey Tafelein, yede per drey guldin bezahlt, id est ... 9 fl./ Besonder hat Ime Anbal auf die khonfftig arbeyt geben ... 10 fl/ id est zehen gulden./ 17. July in herrtten Tallern ex nostris manibus geben ... 15 fl/ 30. July iterum ... 12 fl./ 28. Septembris abermalen geben ... 10 fl.

38 r.- 11. Augusti Philippus Bawer Niederlendischer Buechhändler gab Vnß:/ 12 Englisch Alabaster Tafelein per 36 fl./ 13 Kupfer Stükhlein per 36 fl./ 7 kayserliche Contrafetten ... 21 fl./ Wappen buech ... 6 fl./ Allerley Trachtten ... 3 fl./ 14 haydnische Kayser in Kupferstich ... 1 fl 45 kr./ Item mehr 3 schoene Kupferstich ... 30 kr./ Belarminus contra Regem Angliae ... 30 kr./ B. Virginis Sodalitas Teutsch ... 1 fl./ Duo Astrolabia per 24 fl/ faciunt 129 fl 45 kr./ Diese sein paar bezahlt worden.

39 r.- 29. Octobris/ hatt Vnß Nouakh in Tuech zue becläydung des Thomashik, Vnd Capellers/ Item anderer Scholaren erlegt 34 fl ...

40 r.- Anno D(omi)ni MDCXI/ 4. Decembris./ Erlegt Vnß Anbal Von heuer nach der ualuation eingenommenen Steuer Geltt wie Volgt:/ .../ Item 12 ducaten in gold pro nummis memorialibus a 2 fl 15 kr ... 27 fl./ Pro Offertorio Exequiarum Reginalium Hispaniae ... 2 fl./ M. Baptista Janzil pro Choro Labacensi ... 27 fl./ zweyen Cramern 12 Decembris

... 12 fl./ 14. Decembris erlegt Anbald zu abzallung M. Marxen Höbntner Mallers, wegen Sancti Martini Capellen in hertten Tallern zu 84 kr, yeden derselben gerechnet ain hundert Vnd Zehen faciunt ... 154 fl./ 22. Decembris pro Collegy Lab(acensis) Suburbana fabrica ... 180 fl./ Item zu Grätz dem Bern. Freundt Jubilierer ... 100 fl./ Item Michaeln Siechl ... 400 fl/ ...

40 v.- Item Anno 1612, 22. Januarii/ Erlegt Anbald an Vnser Statt, zu handen Ursulae Wutalizin seiner Schwiger .../Item pro Eleemosynis pauperum minutas ... 10 fl./ dem Martino Tischler für Voll ... 20 fl./ dem Schlosser zu Stain M. Ploschikher für Voll ... 3 fl./ des Andreen Nouakh seeligen Sohn ... 30 fl./ Mense Februario: zu dem Bischofflichen Pontifical Ring den Goldschmid zu Stain, per manus Cubicularij 8 ducaten in gold, zu 2 fl 15 kr, Vnd ain gold Cronnen per 2 fl 24 kr herrgeben, id est 19 fl 24 kr in teutsche gelit./ 17. Februarii pro Eleemosynis Labaci in nummis ... 10 fl./ 21. Februarii M. Marxen Maller in dreyern fur Voll ... 40 fl./ 4. Marty den M. Mathesen Planer für Voll ... 15 fl./ Eodem den Tischler auch fur Voll ... 4 fl./ 321 fl 54 kr.

41 r.- Für Voll/ 6. Marty (1612) dem Michel Syechl Syben Centner ... hönig .../ .../ 5. April zu abzallung des Antony Baldi, wegen der Weyß Damashkharer Pluuial Leuiticis, Antipendy Vnd Casul nach der ualuation zu Vnsern handen in Tallern erlegt ye den Taller per 84 kr, facit 280 fl./ .../ 14. April den Baptista Janzil in groschen erlegt nach der ualuation ... 27 fl 54 kr/ hatt gebracht für Voll ... 31 fl./ .../ Alß der herr Thuemb Probst auf Grätz geraist bey Ime den Mägerly, Vnd Petro de Fabris 4 ducaten in gold geschikht yeden per 2 fl 15 kr, faciunt ... 9 fl./ .../ 19. May den M. Marxen Maller in Tallern nach der Valuation geben 34 fl 36 kr, facit für Voll 37 fl./ ...

41 v.- (20. May, 1612) dem Ioân Baptista Blonda zu seinen abferttigung geben ... 20 fl./ 19. Juny quando ad Festum SS. Corporis Christi Labacum fuimus profecti in Tallern nach der ualuation ... 200 fl./ plene Marxen Höbntner Mallern ... 40 fl./ plene Pryestern Ioanni Plehan, alß er auf Petrinja zu seinem dienst abgefertigt worden ... 15 fl./ Item Dominico Buzj einen Wallischen Zyengyesser für sein Verdienst auch plene oder für Voll geben ... 25 fl 36 kr./ Einen Istrianischen Pilgramb sein ... 4 fl./ Item Mense Julij dem Organisten Carolo Burkharden ... 4 fl.

42 r.- 27. July 1612./ R. P. Julio Neydhardo, Dati sunt in moneta Germanica 90 fl, faciunt secundum usualem ... 100 fl./ M. Marxen Höbntner Mallern (36 secundum Valuationem) ... 40 fl./ .../ 11. Augusti R. P. Ioanni Tshandikh ad rationes Typographiae et libelli Euangeliorum in Teutschen geldt ... 97 fl/ id est/ alias dati 200 fl.

44 r.- 5. Sept(embris) post Comitia conclusa Dedicata fuit solenni Conuiuio et Dialogo Domus Noua in praedio Patrum Soc(ietatis) Jesu, quam nostris Sumptibus aedificauimus et Insignia Episcopalia includi in muro curauimus. Praesentes fuere D.nus Herbardus ab Auersperg: Vice Capitaneus: D.nus Georg(ius) Andreas ab Cazianer eius Socer Praeses: D.nus a Lamberg Baro: D. Nicolaus ab Egkh, D. Jacobus ab Edling, D. Daniel Gall et aly permulti. Excepti Scenice fuimus perhonorifice.

47 v.- ... folgende Sachen/ ... Vieregkhete Glasl ...

49 r.- 3. Octobris Joanni Baptista Costa Bildschnizer von Görz Vmb das er Vnß ein Altar in Basilica zu Laybach in der Thuemb Khirchen neben Vnsern Oratorio Von Crucifixo: Duobus Latronibus, Monte Caluari-ae, B. M(aria) Virgine, S. Joanne et S. Maria Magdalena darunter stehend gemacht. Vber die hyeuor empfangne 14 fl 30 kr noch 30 fl erlegt zu Oberburg, id est ... 44 fl 30 kr.

50 r.- Dominicus Nimis/ 29. Octobris 1611 ist allerdings, in allem

abgeraytt, befridiget und abgezolt worden. Vnd auf khunfftige arbeytt die Er zu Laybach verrichten soll, werden von Irer Fürstl. Dchl. für Ine den Antoni Zuchart 10 fl guett gemacht werden./ Require etiam Maium. (Notico je začel in zaključil Hren, vmesno besedilo od "ist allerdings" do "gemacht werden" pa je zapisala druga roka).

53 r.- 29. Octobris Mit dem Dominico Nimis abgerayt Vnd Ine Von allen allerdings bezahlt.

55 v.- Leonhardo Viscoj/ 26. Nouembris gab Volgunde Waaren: zway Stukhl Schamlot .../ Fiorentiner Atlas ... 4 fl 30 kr.

57 r.- (Nouember) M. Pangraz Petschocher/ 29. dits Zimmerman Von Stain das er für sein person alhye 27 Tag gearbeyt an dachern Vnd sonst yeden Tag zu 12 kr bezahlt, id est ... 5 fl 24 kr./ Besonder seinen Khnechten Grogor 18 Tag zu 8 kr ... 2 fl 30 kr./ Eodem Gregorn Plohak Schlosser zu Stain/ Auf Vnser arbeyt Vnd Eysen Gätter beim M. Pangrazen geschikht auf rayttung ... 5 fl.

58 r.- 11. Nouembris/ NB den Leonhard Ziegler auf Khonfftige arbeyt zu seiner Notturfft Vnd Khrankheit fürgestrekht ... 4 fl./ Besonder ad uictum Ime ein Melchkhue erkhaufft.

62 v.- Index/ .../ in Martio benedicat praepositum cum infula,/ .../ in Aprili die Mählerei Annuntiatae Capellen per 190 fl./ curat 3. infulam/ thuribulum/ in Maio daß Pflaster zu Laibach im Chor,/ Curat pingi altare S. Petri et S. Annae,/ .../ annulum Pontificalium,/ curat damascenum ornatum per 280 fl./ .../ In Iulio patri 100 fl, faciunt 90 fl usuales./ NB quod suis Sumptibus fabricauit locum recreationis Patrum Societatis Jesu ...

66 v.- NB Leonhard Ziegler/ Require Nouembrem.

1611 b

7 v.- 29. (Januarii) Mit M. Mathesen Planner wegen des Altars Vnserer Capellen SS. Thomae Apostoli: Floriani et Omnium Sanctorum Völlig abgerayt: Vnd ist (neben deme was wir Im nachgesehen oder Verehrt) das geding Völlig bezahlt worden ... 300 fl./ Besonder sein Ime 4 Vnser Iyeben Frawen Quader mit dem Schlaffenden Kindlein JESV: Vnd Vnser Contrafactur auch bezahlt worden per 24 fl./ Vier Täfelein sein noch zu bezallen.

8 v.- NB De Parochia in Tryfail tenetur in rationibus et plena Solutione.

20 v.- Terrae Motus 31. May/ Procubuimus omnes ad genua./ Mox compulsatis Campanis omnibus itum est ad Templum decantatae Litaniae de Beata Maria Virgine: et aliae Poenitenciales Subiunctae Orationes: praesente familia tota: et oppidanis.

23 v.- 5. Juny quae fuit Dominica infra Octauam Corporis Christi electus fui in Rectorem Primum Congregationis B. MARIAE Virginis Assumptae in Collegio Labacensi Soc(ietatis) JESV: cum annuli Subarratione et alyis munusculis Solenniter./ Eodem traditi rursus R. P. Nicolao Jagniatoulo Rectori Collegy pro fabricae in praedio illorum sub Turri complemento ... 50 fl.

24 r.- (Juny) 8. dits in praesentia Gregorij Zurlery dem Dominico Nimis daz er die arbeit am Zhernilz Creutz Meysterlich dermalen ainsten Verfertigte geben ... 10 fl./ .../ Domino Jacobo Spadono pro libris R. P. Mariano Concionatori cōemptis dati ... 15 fl.

31 v.- (30. Septembris)/ NB Circa idem tempus: haben wir M. Christophen Weyßmann alß er auf Obernburg zu Vnß khomen, auf die drey Felder im Gewelb Basilicae zu Laybach Vnd andere Vnsere arbeyt außzumallen

angehendigt dreyssig fl et promisit se o(mni)a diligenter facturum/ id est ... 30 fl.

31 v.- 1. October Auf Rudnegkh den Zimerman M. Pangrazen Petschacher, weil er das Schloß Vberdekht, auß handen Vnserer Schwesster Ursulae Wutalizin ... 5 fl.

41 v.- Index/ .../ In Iannuario pro Capella omnium Sanctorum Thomae et Floriani ... paciscitur 324 fl./ .../ 5. Juny fit Rector/ dati pro turri Patribus iterum 50 fl.

1613

1 r.- 25. Jun. dem Schaffer Hansen Ströllin geltt zur hauß Notturfft gegeben ... 102 fl.

- Qui Struit insidias alijs sibi damna dat ipsi.

1 r.- Leonhard Kern/ Martin Walther/ Kilian Schneyder/ M. Mathes Planer/ Require: Februarium et Maium, Aprilem et Martium./ M. Janzil: Donino:/ Dominico Nimis/ Require Nouembrem et Decembrem.

5 r.- 26. Marty dem M. Mathesen Planer bezahlt die 3 Altar Fürhang, alß in Vnser Capellen: zu S. Anna: Vnd S. Peters Altar mit ... 20 fl/ die leinbat darzue per se./ Item andere 7 Öllfarbige Quader ye ains gegen den andern 7 fl, faciunt ... 49 fl./ Besonders bey S. Ursula drey Altär/ Bey Sanct Margarethen auch drey Altär./ Statuary noui Sequuntur. Require Aprilem.

5 r.- 30. Marty M. Petern Hoffer Bildschnizer S. Thomas, S. Michaelis: Vnser lyebe Frawen Bild: Vnd ein Crucifix cum S. Ioanne et B. Maria Virgine bezahlt yedes zu 7 gulden, faciunt 28 fl.

5 v.- 27. Mart(ii)/ P. Hieronymo Strasser Guardiano Franciscanorum, pro aedificio et restauratione Monastery sui promissam exsoluimus elemosynam 50 Taleros Solidos, id est 77 fl 50 kr.

5 v.- 7. Marty Soluimus Bernardo Freundt Margaritario Ciuique Graecensi ad manus Nicolaj Freundt Cognati eius debitum pro unionibus Capitularis Infulae in Moneta Germanica plene/ Praesente Gasparo Bertogna 75 fl.

6 r.- Hannßen Höller Buechbinder per eingebundene buecher 88 fl ultra ea quae prius soluimus./ Antonio Baldo .../ Item buecher Madrigalia uariorum authorum./

6 r.- 20. Marty R. P. Rectori Labacensi Soluimus illud mutuum, quod D. Nicolaus Tshandik M. G. pro libelli Euangeliorum Slaucici, Graety tradiderat 44 fl 30 kr./ NB NB NB/ NB Item Sex picturas pro Solario, quod aedificauimus in Praedio Labacensi Suburbano, pro recreationibus ... 18 fl./ Praedy aedificium constitit ultra Quadringentos florenos/ id est 400 fl, quod etiam Solui ego.

6 v.- 7. Februarii 1613 etiam in Ianuario/ Eodem Leonhardo Kern Bildschnizer/ per Englisch Tuech 7 Ellen zalt 28 fl 52 kr 2 pf/ Mehr ... 20 fl/ 28. Marty dedimus porro ... 12 fl/ 29. April ... 10 fl./ Martino Walther, Tischler/ zu einem Mantl Vnd paar Hosen ... 15 kr/ Tuech 6 Ellen per ... 24 fl 15 kr/ Item ... 8 fl/ 27. April ... 4 fl/ Item per Anbaldum ... 30 fl/ (pripisano ob strani:) NB Require Maium/ 1. Octobris seinen khrankhen Gessellen Laurenzen abzufertigen ... 4 fl/ Require Maium/ Kilian Schneyder Vnser Tischler/ hatt Vor disem empfangen Von Vnß ... 14 fl/ Item ante Natalem Domini ... 10 fl/ Von Schaffer auch ... 1 fl 30 kr/ 21. Febr(uarii) 1613 widerumb Von Vnß paar ... 32 fl/ 28. Marty eine hyerschen Hautt/ 15. Aprilis Guilielmo Institori Anglico pro eo Soluti ... 9 fl 5 kr.

7 r.- 11. Februarii 1613/ Simon Müllner Von Reichenbach auß Reich-

sen, ein Tuechler/ gab Erstlich denn h(ernn) Paulum Vidmayr Caplan zu bekhlaiden 11 Ellen Schepptuech zu 2 fl 10 kr ... id est 23 fl 50 kr./ Meichsner Vnd Behembischer Vorziger zu 40 kr 30 1/2 Elen ... 20 fl 20 kr./ Feyelbraun Bernisch Tuech .../ 4 Stükhlein Augspurger drey Südlr zu 4 fl 30 kr ... 18 fl - kr./ Gefarbter Schwallter Bertlen .../ .../ Item des Leonhardi Posst ... 28 fl 52 kr 2 pf/ des Martini Posst ... 24 fl 15 kr/ faciunt 53 fl 7 kr./ Solutum sunt omnia.

7 v.- 10. Februarii 1613/ Jacob Suchort:/ gab Volgende Waaren/ Atlas ... 5 fl/ Goldfarben Geplumbten recht Florentiner damaschkh zu ... 4 fl/ ... Item Von wegen des M. Mathesen Mallers bezahlt ... 4 fl 20 kr.

9 r.- 22. Marty Joanni Baptistae Janzil, abermal auf die Laybache-rische Thumbkirchen arbeyt geben zu Oberburg ... 25 fl.

10 r.- Planer - Etiam in Martio/ 19. Aprilis. Mit M. Mathesen Planer Maller 12 Schwybögen, Vnd Fenster in der grossen Kirchen zu Oberburg alhye in Naui Ecclesiae dergestaltt Verdingt Vnd bedingt das er Sauber Vnd Maysterlich die 12 Apostolos auf yeden Schwipogen ainen Manes oder noch grösser hohe. Mit seinen Namen Articulo fidei Vnd Verzeichnus der Prouinz, leben, lehr, Vnd Sterben, actlich Vnd vnsaumblich Mallen: die Fenster alle 12: fein Vnd khonstlich einfassen, die Gesymbs zu Obrist herumb auch lustig mahlen Vnd Inner 10 Wochen sicut promisit, Verfertigen solle; dagegen hatt er Von Vns die Speyß, Vnd Trankh: 6 fl für ein Schwipogen, Apostel Vnd Fenster: Vnd daz gerüsst. Dedimus ei ad rationes ... 20 fl 13 kr 1 pf.

10 v.- Planer/ 24. May haben wir abermalen M. Mathesen paar gelt geben ... 15 fl./ 27. Juny abermalen ... 5 fl/ 13. Aug. Ime geben paar ... 15 fl./ Item dem Schaffer für Ine ... 18 fl./ 30. Aug. 1613 iterum ei dati praesentibus Vrsula et Casparo ... 20 fl./ 19. September Ime geben 2 herrte Taller ... 3 fl 6 kr./ 24. Sept. abermalen geben Cillj ... 2 fl./ 1. October alß er den Heinrich abgefertigt ... 15 fl./ NB 10. Februar Jacoben Suchart für Ine bezahlt ... 4 fl 20 kr./ Require Februarium/ 29. October abermalen ... 10 fl./ Ist alles bezahlt Vermüg Auszug Vnd darauf gestöller Verzeichnnes./ Vide Oberburgi/ Archiuum.

11 r.- 2. December 1613/ haben wir mit M. Mathesen Planner, abermalen ein Verdingnus gemacht, wegen eines Quader auf Cillj, ins Capucciner Closser (:so wir Inen Verhaissen: sambt einem Tabernaculo pro S.S. Sacramento) das Quader soll sein: Exaltatio S. Crucis: Vnden herumb S. Caecilia, Valerianus, Tiburtius, S. Vrbanus: auf der andern Seytten S. Ioannes Baptista: S. Thomas Apostolus, S. Hieronymus: S. Franciscus Vnd S. Clara. Vms Creutz Schönnne Engel cum armis Passionis. Oberhalb des Creuzes S. Trinitas Gott Vatter ad dexteram, Gott Sohn: Supra Crucem immediate der heylige Geysst, ad Sinistram B. Virgo MARIA. Vnd ain Stern supra Crucem, so gesehen worden Vnter Tags in die positionis Primarij Lapidis:/ Item ad Basim, S. Caecilia Todt ligend mit Iren dreyen Halß wunden: Vnd zu beden seyten des quaders in den Türlein duo Sancti ad beneplacitum./ Item die Rammen, Vnd alle zyerd soll Meyster Mathes Seuberlich schuldig sein zu Mahlen: In Vnser Speyß: Leinbat: leinöll Vnd Khreyden geben wir darzue./ (pripis ob strani:) cum Armis nostris ad pedes./ 11 v.- Vnd Meyster Mathes ist Schuldig das Quader biß Lyechtmessen außzumahlen: Wo nit, so wirdet Ime aller Vbri-gen Vncossten, an der Verdingten Summa abgezogen werden: Vnd begert 100 fl die wölle er alß Verdienen, das wir mit seiner arbeyt bestehen, Vnd zufriden sein, auch Sprechen sollen, das er's Verdiennt habe. Actum et promissum, Oberburgi, ut supra Praesente Ioanne Ströllin Oeconomo./ Data Tela et Oleum lini.

12 r.- Nota - 20. Aprilis ad requisitionem Ill.mi D.D. Martini

Episcopi Seccouiensis profecti sumus Marchpurgum ad ponendum primarium lapidem pro Eccl(esi)a et Monasterio Religiosorum Fratrum Capucinatorum. Hora 3. a Prandio. Et venimus nocte valde intempesta et periculosa ad S. Georgium in Scalis./ 22. Aprilis venimus in Marchperg ad Prandium ob vvs nobis extra pontem R.R. Patribus Capuccinis omnibus. In pulsu Campanarum, nobis ad honorem facto, Campana maior fracta est et excidit frustum quasi unius centenary .../ 23. Aprilis Sollemnissime facta est Processio ex Aede Parochiali ad Locum Fundationis ibidemque in Pontificalibus posuimus et consecrauimus Primarium Lapidem uel celebrauimus Pontificaliter./ 12 v.- 23. April. Sollemnissime facta est Processio ex Aede Parochiali ad locum ibidemque in Pontificalibus posuimus et consecrauimus primarium lapidem. Eodem 23. Confirmauimus a(n)i(m)as quasi 300./ Et Pater Bonauentura Generalis Fratrum Minorum de Obseruantia Commissarius sub noctem venit et praeuia salutatione Archiducali a Serenissima Maria Anna concessionem r(ati)o(n)e Monasteriorum Monialium in Minkendorff, Lakh et Michelstetten expedit coram Ill.ri D.o Jacobo Kiselio et D.Frangipanio in Aula Marchpurgensi.

13 r.- Confirmati ad S. Nicolaum Labaci ad Festum SS. Pentecostes .../ Prima die Consecrationis ... 300/ Ad S. Petrum prope Pillichgratz ultra 2000./ Ad Nouum Aedificium In festo Assumptionis Natiuitatis Mariae.

15 r.- 1. May Posuimus et Consecrauimus Primarium Lapidem, pro Eccl(esi)a S. Jacobi, S. Wolfgangi Ep(iscop)i et S. Ignaty Loyolae Confess(oris) in Collegio Labacensi foeliciter./ Serenissimus Archidux Ferdinandus misit suum Commissarium D. Abbatem in Sittich, qui fuit aeger et Podagrinus. A Prandio exhibita fuit Comoedia Saul et Dauid in Area Collegii magnifice.

16 v.- Leonhard Khern Bildhauer/ Require Februarium et Decembrem 1612/ 27. Juny dedimus ei pro Petro Hoffer Coadiutore ... 2 fl./ 20. July gaben wir Ime abermalen paaren geldts ... 40 fl/ NB Dicit Se percepisse hactenus 115 fl/ 16. Septembris iterum dati ei ... 20 fl/ 29. Octobris iterum ... 24 fl/ promisit usque ad operis consummationem Se nihil amplius petiturum.

17 r.- Kilian Schneyder Tischler Vnd Schnizler/ Require Februarium 20. July/ Haben wir Ime abermalen paargellt außgezahlt ... 30 fl - kr./ Item 11. Octobris ... 20 fl./ In Festo S. Stephani Protomartyri ... 20 fl/ Martino Walther Arculario/ Eodem Festo S. Stephanj per manus Kilia-ni dati sunt in Teruntys ... 24 fl.

18 v.- Jacob Suchart/ 21. Juny/ 1 3/4 Feygl Pranner damaschkh zu 3 fl ... 5 fl 45 kr./ .../ Zwey Rauchfaß (:darzue Jacob di Naucellas zu schikhen schuldig)...

19 r.- Dominico Majon/ 10 lot Leonisch Sylber Schnyerl, das lot zu 24 kr, faciunt 4 fl./ ...

20 r.- NB DOMVS/ 21. Juny. Mit Jacoben Suchart praesente Dominico Majon, Antonio Suchart, Anbalden Vnd M. Rajnery Weyer Secretary, wegen Vnsers an die Hoff Müll anrainendes Hauses (:hyeuor Versprochenemassen) einen Schluß gemacht, Vnd dasselbig Verkhaufft per 425 fl./ Item 2 StükhL Zeugs quinetu Vnd leutkhauff per se./ diser gestallt Vnd condition: da die Milloschizhin Inner 14 Tagen nit mit Paaren gellt einsethet, so ervolgt den Jacoben Vnd seinen Erben ein Khauffhryeff, wie beim styfft Vnd Markht Oberburg gebruchig. Erlegt Jacob Suchart Paar ... 200 fl. Item die 2 StükhL Zeugs/ Leutkhauff ist per se.

24 r.- 1. Julii Labacum ad Prandium. Mox ad S. Petrum in Pillichgrätz venimus Vespere. Itum est obviam Reliquiis cum vexillis./ 2. July a Mane hora 5 Coepimus consecrationem Eccl(esi)ae S. Petrj et Altaris Summi: nec non S.S.S. Trinitatis et S. Sebastiani Altarium: finiuimus

paulo ante Vesperas. Interfuit R. D. Augustinus Brenzius Prior Carthusiae Freydnicensis, qui sequenti recessit die./ Confirmauimus 300 a(n)i(m)as. Et actum Consecrationis cum Vesperis Pontificalibus et diem pariter nocte ingruente finiuimus./ 3. July. In Altari S.S.S. Trinitatis Sacrum legentes, illo finito Sacris adhuc induti continuantes confirmauimus ultra 2000. Maxima accessit multitudo hominum cum Vexillis et Crucibus ex Vipaco, S. Vito Carsio et Maritimis.

27 r.- 20. July/ den Yrcher zu Cillj/ Mathesen Engel außzahlt/ 4 grosse hyerschen hewtt zu Cronnen ... 4 fl.

27 v.- 18. July Lorenzen Sagkher Vrmachern, auf Vnser Laybacherische Viertel Vhr bey S. Nicolao, Vber das Jenig so er Vor disen empfangen in allen drangelt geben/ zehen Reinisch gulden, id est 10 fl./ 4. October 1613. Mit gedachten M. Laurenzen, die besagte Viertl Vhr Verdingt (:welche er, mit sambt Newen Windten, Vnd aller anderer Zuegehoren, Sauber: Vnd Meysterlich, bey seiner Speyß, Vnd Khollen machen soll:) per 45 fl Vnd wir geben Ime das Eysen darzue. In nomine JESU ET MARIAE. Amen./ Im Fruelling soll ers machen so: Praesente Praesbytero Gasparo Bertagna Capellano nostro./ Actum Oberburgj, Sub nocte./ (pripisano ob strani:) NB 5. Octobris daz er die S. Nicolas Vhr zu Laybach 8 Tag lang gepuzt Vnd Verbessert. Ime geben 4 fl 40 kr.

29 r.- 12. Augusti. Pro Cancellis Chori Labacensis in Cathedralj Ecclesia zu Stain dem Anshe Romshak per 7 Centner, yedes lb zu 2 Petakhen außzahlt, faciunt ... 31 fl 30 kr./ Item den Simon Makovez auch 2 Centner halben Tail zu groschen: Vnd halben Tail zu 2 Petakhen außzahlt:/ Vnd zu disen den M. Gregor Ploshik Schlosser drangelt geben alles 14 fl./ .../ Item dem Meyster Gregor Ploshik ... 5 fl/ Mehr 9. September ... 6 fl/ 15. Nouember abermalen zu Stain geben ... 25 fl./ 29 v.- 17. Decembris Iterum dati ei 18 fl.

30 v.- Pro Instrumentis Compactoralibus Erhardo Ernst ... in moneta Germanica 40 fl/ ...

32 v.- 16. Septembris/ Iterum Peractio Mag.ci D(omi)ni Doctoris Caspari Sithnik piae memoriae Nutrity mej Auorum, Parentum, Cognatorumque meorum omnium consimili ordine, et Sumptu (ut supra sub 26. Aug.). Excepto quod Feretrum positum fuerit ad Medium Altare S. Crucis: Et Lectiones cum Exequys ibidem decantatae In Peractionibus Episcopalibus autem ante Summum Altare.

33 r.- 2. (Augusti) Labaci in grauem Febrim incidi ... Tumor pedis toto Mense Saeuyt, ad grauissimam inflammationem.

33 r.- 6. Sept(embris) Obiit diem suum R. D. Michael Shega, Archidiaconus Patriarchalis Sauniae Protonotarius Apostolicus, Parochus Sachsenfeldensis et Praepositus Sodalitatis B. M. Virginis Dolorosae circa horam Vesperarum. Amicus noster sane incomparabilis ...

34 r.- (September) NB Horologium Solare deauratum reparatum iubemus.

36 v.- 18. September. Clavdius Mersierj Lothringer gab Vnß Volgunde Waaren/ Vnser Lyeben Frawen Tafeln zu Rom vor Zeytten gemahlet in Kupfer/ Sambt einer Lauretanischen Tafeln per ... 3 fl./ 20 Rosaria Von Rosen Holz groß Vnd khlain mit Perl Muetter ... 5 fl./ 12 Rosaria Von Augstain mit Perl Muetter zu 24 kr ... 5 fl./ Item ein Schwarz Vnd 1 Weiß Tuzet Peten ... 24 kr./ 50 Medaljen: Vnd Creuzlein 56 kr zu 3 pf ... 1 fl 18 kr./ 58 Creuzlein Von Berl Muetter zu 2 kr ... 1 fl 56 kr./ Agnus DEI 14 zu ... 42 kr./ 12 Ringl Von Piffelhorn mit Perl Muetter einglegt ... 36 kr./ Ein Paar Englisch hendtschuech per 45 kr./ Romanische mit Künigl gefüettert per ... 45 kr./ Ohrgeheng mit Perl Muetter 2 Paar ... 40 kr./ Item Zwey halßbandt Von Perl Muetter Vnd Staindlen per ... 1 fl 45 kr./ Ein Wadelein per ... 1 fl./ Ein Aufsetz Waag ... 2 fl/

24 fl 51 kr.

37 v.- 28. October Jacob Suchart/ Breuiarium Ordinis Praedicatorum in Folio ... 4 fl./ Allerley gefarbte leinbat ... 7 fl 30 kr./ .../ 6 Weinperl zu 8 kr ... 48 kr ...

38 r.- Dorico Python gab Vnß/ 2. Oct./... Fransen zu Altarn 19 lot/ Schwartz Tobin ...

39 r.- NB POLONICA BIBLIA/ 13. Octobris accesserunt recedentes 17.a R.di ac Religiosi Patres: P. Cyprianus Polonus: et P. Chrisostomus Rutenus Leopopolitanus, Ordinis S. Dominici. Qui nobis Biblia Polonica: cum Cathéchismo et Officio B. Mariae Virginis: et Dictionario Latino: et Germanico Polono promiserunt mittere. Quibus pretium numerauimus 7 fl Germ(anicos).

43 r.- 4. October Christoff Sumer Eysen Vnd Barbara Ehewyerttin auß Schwatz .../ Fransen, Tuechlein, große Spitz zu Leylachern, Niederlendscher leinabt, Alba, Pertlein, ..., drey heublein pro sorore, drey kostliche Frawen Hauben pro Magdalena, Vrsula et Susana Nepotibus ...

44 r.- Bezahlte arbeyter Vnd Meyster dises Jahrs/ den 16. Nouember M. Ioan Bapt(ista) Janzil Stainmezer Von Gonobiz Vmb die zway Schwarz Vnd Weiß Stainoni Pflaster in S. Nicolaj Thumbkirchen zu Laybach zalt 364 fl./ Besondere ein hyerschen hawtt/ die cosst, Wein, Zehrung per Se./ Nota. Duae + + (cruces) ad Pontem Labaci et ad Pratum Ep(iscop)ale dictum Shkoffelza pactae per 100 fl./ dem M. Ioanni Donino Burger und Mawrer zu Laybach, pro Turri S. Nicolaj Maurer arbeyt: Vnd für das Pflaster in Naui Ecclesiae daselbst bezahlt ... 245 fl/ den Mawrern Trinkhollt per Se./ Dominico Nimis Stainmezen, so die 6 Rosen ad Turrim Sancti Nicolaj gemacht/ Also auch für die Staffeln ad Altare Maius, Vnd sonsten im Chor:/ auch beyden 2 porten/ 108 fl./ Trinkgelt./ Verte et quare Decembrem.

45 r.- Bezahlte Meyster Vnd Arbeyt dises 1613 Jahrs./ Require et Nouembrem/ M. Mathes Planer/ Erstlich die 12 Apostel: Vnd Nauem Ecclesiae ... 103 fl./ Item das Oratorium intus et extra, Sambt den Porten, Khraigstain, Vnd Fenster, alles ausser Speyß Vnd Trankh zu raytten ... 86 fl./ Leonharden Kherrn Bildtschnitzern/ das er den grossen Altar gemacht; Kilian Schneyder Tischlern Vnd Schnitzlern so Ime geholffen Vnd die Capreln g(e)macht./ Martin Walther Tischler, so das ander Tischlerwerkhen, zusambt den Porten g(e)macht./ M. Gregorn Ploshik zu Stain wegen des Eysernen Gätters im Chor auf Laybach zu machen./ Iterum M. Mathesen, das Gemähl S. Caeciliae auf Cillj den Patribus Capuccinis pro Altari Summo Choro zu Machen ... 100 fl./ das Tabernaculum Vergoldter darzue khaufft, Vnd Von Venedig bringen lassen./ das Gemähl Christum Captum zu Laybach in Creuzgang des Franciscaner Closssters ... 40 fl./ Verte.

47 v.- 7. Decembris. Nota! ... pius et insignis Iuuenis M. Renerius Weyer, Treuirensis, secretarius noster ... mortuus, sequenti 8. die Dec. Oberburgum allatus et ad S. Mariam Magdalenam depositus, 9. hujusdem in Ecclesia B: M. Virginis, ad Aram S. Catharinae sepultus est.

49 r.- 28. Nouember/ Claudius Mersieri ein Lotteringer gab Vnß/ .../ 8 Silberin dreyegget gelegt khettlin zu 24 kr./ 14 Creuzlin zu 10 kr./ Agnus DEI sex der grossen zu 45 kr ... 4 fl 30 kr./ 13 Agnus DEI auch Reliquys S. Caroli ... 1 fl./ 3 Vnser Frawen bildlin im glaß Vnd harrn eingefasst zu ... 2 fl 40 kr./ 5 Rößlein zu 12 kr ... 1 fl./ 12 Püffl Ringl zu 6 kr./ Ein Paryser haar Schär ...

51 v. - Xaenia Anni 1613./ .../ Gasparo Cubiculario ... 1 ducaten/ Mordaxen pro Tabella et Xenio 1 ducaten/ .../ Balthasari et Laurentio ... 30 kr./ ... NB Kiliano/ M. Christoffen Maller pro Tabellis duabus ... 8 fl./ Turnern 2 ducaten/ (pripisano ob strani:) S. Agnetem Agneti

+ Annae S. Ursulam/ R. D. Priorissae duas pulcherrimas Tabellas/ D. Agneti Aureum, D. Annae 2./ D. Abbatissae in Lakh Altare./ D. Abbatissae, Sorori Annae, Ministro singulos taleros/ R. D. Matri Priorissae Altare.

platnice zd.- 12. Februar 1613./ dem M. Gregorn Ploßik Schlosser zu Stain abermal fürgelihen auf sein Weinendes bitten ... 5 fl.

1614

3 r.- 16. (Januarii) R. P. Rector Collegij Labacensis Nicolaus Jag-njatouius pertractauit et confecit negotium in Curia cum Vrbanithianis, quod ei ad Fabricam Templij donauit pro 1100 fl. Debuissent dare 2000 fl: sed rogantibus et inter adestentibus multis et grauibz uerbis concessit.

3 v.- 21. (Januarii)/ Conuiuio D. Auerspergij ego interfui. Datas dono praetiosus liber Bibliorum, Bulla Clementis 8. ad D. Andream Auerspergum et promissa duo Vexilla Turcica.

5 r.- NB/ 21. Februar ist Balthasar Ekhardt Hoffperlheffter zu Grätz in Vnsrer Inful arbeyt eingestanden.

9 r.- 15. May 1614./ Claudius Mersyeri Lotaringus dedit merces Subscriptas/ 8 Kupfer Tafelein Von Öllfarben Vnd mit Heben Holz eingefasst: sambt einen grossen geschlyffenen Spyegl per ... 20 fl./ Item 9 khlyenere Tafeln Von einerlay Materi Vnd gattung ... 12 fl./ Item 1 gross Vneingefasstes Kupferl ... 5 fl./ Item 12 Romanisch bainene Skatetelein/ 5 Schöne betten per S.S. Carolum Borromäum et Patrem Ignatium./ Item sein noch zu bezallen gewest 4 Englisch Zyenerne Schallen per 2 fl.

12 r.- 18. Sept(embris) Jacob Suchart gab Vnß/ .../ Brocatel Weiß Vnd Rott 6 Vnd 1 Ellen Rot Vnd Gelb pro palliolo SS. Sacramenty, remisit 1 florenum ... 20 fl/ 1 1/2 Leonische Porten zu 16 kr das lot ... 12 fl 48 kr.

14 r.- 3. September Andre Awernikh Von Mueraw gab Vnß .../ 12 lot Ribiß Perl zu 4 kr ... 48 kr./ ... 12 Sterrn Staindelein in härrben Essich probirt zu 8 kr ... 1 fl 36 kr./ Item ein Creüzl Von 4 Schwarzen Vnd ainen Viereggeten Sterrn Staindl.

16 v.- 17. Septembris/ Laure Knes zu Newmärkhtl bey Kayer warhafft Radmanstorffischer Vnterthan, ein Stainmetz Vnd Mawrer hatt mit Vnß die drey Creütz an Vnsern Bischoflichen Wysen bey Podpezh an den Wasserfluß Laybach der gestallt zu machen Verdingt: an den zweyen Enden, das ist zu anfang Vnd außgang der Wysen an beden Orten/ 2 Stain außgehawet groß genueg Vnd dikh hoch biß an ein Manuß Brusst, für in der hohe Vnd Mitte der Stein ein 4 egkhetes loch zu zweyen holtzen Schachers Creüzen darin Von Lerchen Holtz zu stekhen Von gantz oder 2 Stukhen gemacht:/ Item in der Mitte der Wysen 4 Staffel Von gehautten Viereggeten Stukhen: der Erste Staffel in der Vierung 1 1/2 Khlafter lang, hoch 1 1/2 Schuech: den andern dritten und 4. Staffel in gleicher höhe, aber proportionabiliter eingezogner lenge, das in den Obern die Marterseyl beyleyffig Vnsers Offen hohe, stekhen wirdet allermassen wie zu Crainburg zu machen, auf aigen Vncossten./ 17 r.- Darfür geben wir Ime für die Martersaylen Vnd daz Creutz ... 15 fl./ Item für die 4 Staffeln auch ... 15 fl./ Vnd für die zwen Ort oder Schacher Creutz stain für yeden 1 fl./ Soll hewer ferttig werden:/ daran hat M. Laure von disen harr "gellt" empfangen 2 harrtte Taller, an yezo 12 fl/ Präsente Casparo Bertogna/ Seruis 1 fl.

platnice zd.- 12. Aprilis 1614/ Laure Knes Stainmezer bey Crain-

burg, haben wir auf ein Marter Seyl mit 4 Staffeln, Vnd ein 3 Claffter hoch Von guetten Stainen, in Vnser Bischoffliche Hoffwysen Vnter Podpezh, an der Laybach Mayster- Vnd Seüberlichen zu machen Verdingt per 15 fl: Vnd Ime harrgellts duos 2 herrte Taller geben Präsenté Petro Andriano Oecono. Item 2 Stain an beden Ortten der Wysen, pro alys duabus Crucibus.

1615

7 v.- 16. December 1614/ in Oberburg/ Gellt Lyssta die I./ Item hatt Anbaldt den 16. Decembris A.o 1614 alß wir Von Oberburg nach Grätz zu Vnsern Muheseligisten dienst abgerayset, Von dem aldort eingenommenen Stewergellt erlegt Erstlich 40 ducaten in goldt, machen nach der ualuation 90 fl .../ NB Et de hac Summa fuerunt traditi Oecono. n(o-st)ro mox ad Soluendum debita usquehuc contracta ...300 fl.

8 r.- 1. April 1615/ in Grätz/ Gellt Lyssta die II./ Alß Vnser Anbaldt Vnd Renntmeyster Elias Andrian, wegen Volliger abzallung der Steyerrische Landtstewern. Item wegen Tractation Vnd Handlung per Erkhauffung Alttenburg, auf Grätz ankomen, hatt er de Honorario munere Procerum Ducatus Carniolae Sc(ilicet) Duorum Millium. Souill Ime der Schaffer zu Laybach auf Oberburg gebracht, Erlegt in Volgundten Müntz Sorten ...

9 r.- 2. October ... Besonder sein 2 hyerschen heutt zum Schyefften aufgeworffen worden, das man die Pueben Thomashik: Michez Vnd Eliasik bekhlaydet ...

10 r.- Pontificalia celebrata/ 7. (Junii) In die S. Pentecostes Secundas Vesperas Pontificaliter, Una cum Summo Sacro, in Aede S. Aegidij peregrinus a Principe Serenissimo inuitati./ 8. Sacrum Summum Pontificaliter decantauimus./ 9. Altaria TRIA Pontificali ritu consecrauimus in Monasterio Monialium Ordinis S. Dominici ad instantiam R. Matris D.nae Apolloniae Priorissae et R.mi D.ni Martini Ep(iscop)i Seccouiensis datam licentiam .../ 10 v.- 21. Junii Fuit Dominica. Pontificauit R. D. Praepositus Seccouiensis: detulit Sacramentum ex Parochiali Ecclesia in Processione idem Nuntius Apostolicus: iussu autem Serenissimi Archiducis Ferdinandi cum R. D. Praeposito Pluuiale hinc inde leuantes honoris gratia deportauimus.

- 17. Octobris Hannß Kuecher Von Schwäbische Gemündt gab Vnß/ Rosaria 14 zu 7 kr, faciunt ... 1 fl 38 kr/ Agnus DEI Khapsel Von Sylber 23 yedes zu librae ... 5 fl 6 kr 2 pf/ .../ Crucifix 18 zu librae ... 4 fl./ 4 Ellendkhlaw zu 30 kr ... 2 fl./ 3 Khrebsangen eingefasten ... 30 fl./ NB Sollen guett sein in Wasser mit darin zuuersinken .../14 fl 24 kr 2 pf.

1617 a

4 r.- 3. Januarii 1617 Oberburgo Altenburgum profecti sumus; ibique pernactauimus./ 4. Inde digressi uenimus ad S. Georgium in Schallach/ 5. Ad S. Martinum in Schallegkh Pontificaliter celebrauimus et Ordinaria autoritate visitauius.

5 v.- NOTA BENE/ 21. Jan. 1617./ M. Jacoben Zwygott Hoffgoldtschmidt alhye Vber die Vormalß Vbergebene 25 1/2 March löttig guetten Sylbers: in beyweesen h(ern) Danieln Reffingers Stattschrybers zu Grätz/ abermalen zuegestöllt 9 March 6 lott/ Vnd also in allen 34 March 14 lott/ daruon soll er Vnß drey paar Schöner herrlicher Kirchen ley-

chter/ in form Vnd weyse die zu Hoff: oder: der Frawen Priorin im Dominicaner Closser zu Grätz sein, fein Verguldet an seinen Orten, Vnd an allen Sechsen Vnser, Vnd Vnsers Styffts Wappen zyerlich, Vnd Meysterlich machen: id est/ sechs sylberne Leuchter.

6 r.- 19. Jan(uarii) D.no Doctori Ezechieli Peuerello Sicut anno Praecedenti anticipationem (:quippe futuro 3. Nou(embris) primum obligaremur) Interesse 180 fl de tribus Millibus ad emptionem concessis Arcis Altenburgicae./ Deinde Stipendium medicum pro domo mea 20 fl, et sic totaliter in praesente exposuimus ... 200 fl./ Anno superiori etiam 200 fl./ Debemus autem illi summam 3000 fl mutui Capitalis. Et hanc quoque summam per Dei gratiam brevi volumus deponere.

- 23. Februar. Circa 5 aut 6 vesperae mortuus est M. Urbanus Stantler Canonicus Labacensis. Octiduo ante hunc M. Georgius Schryepper perpetuus Vicarius noster in Ygg consobrinus et Canonicus noster Labacensis, obiit.

10 r.- 6. Marty Graetio discessimus cum licentia Serenissimi Principis Ferdinandi gratiosa./ 10. Oberburgum appulimus foeliciter/ 11. Ordinauimus/ 22. Labacum appulimus.

15 r.- I.+ M./ 9. Aprilis apud D. Orpheum Bucillenium Ecclesiam Nouam S. Barbarae, cum Tribus Altaribus consecrauimus./ 11. In Arce nostra Gortschach unacum Decano pernoctauimus ...

15 v.- 17. Aprilis/ Ex relictis facultatibus et Testamento R. Georgy Schryepperj Canonici p(iae) m(emoriae) Vicary in Ygg et Consanguinei nostri accepimus 200 d. Item 2 pezas materiae sericae. Item equos duos pro nostro usu. Et 3 ad operas rurales. Directorium agendi et satisfaciendi testatoris voluntati praescripsimus ac tradidimus executoribus testamenti. Administratorem Parochiae praefecimus Presbyterum Mathiam Dienstmannum .../ Item accepimus unum anulum Sapphiri, Et thecam cum Cochleari argenteo, fuscinula ac Cultro deauratis./ Inuentarium Parochiae Yggensis pro memoria R. Dni M. Georgii Schryepperi ac successorum ejus exemplo destinatum et ab Andrea fratre conscriptum est.

18 r.- 11. May. Reconciliauimus Solemniter Coemeterium et Ecclesiam S. Martini extra Pontem Crajnburgi: per Milites ibi late ad IX. hebdomadas haerentes patriamque deuastantes: Et eorum Signiferum Michaelem Meydinger caede, ui ac sanguine innocenter fuso, per Summam impietatem pollutam prophanatamque. Sacrum Pontificale Solemniter et Concionem ante Portam Eccl(esi)ae ad Populum habuimus./ NB Imago B. M. Virginis JESULi et S. Ioannis Baptistae pulcherrima nobis a Vicario isthic nostro perpetuo mittenda.

- 25. (May) Processionem SS. Sacramenti celebrauimus personaliter Oberburgi et SS. Sacramentum ipsi Pontificalibus induti deportauimus in magna Populi frequentia deuotione et exultatione: dicentis quod ab hominum memoria nullus Ep(iscop)us Labacensis hactenus in persona propria hoc Festum taliter celebrauerit.

18 v.- 30. (May) Profecti Sumus ad Vesperam in Altenburg: ibique pernoctauimus et Sacellum Nouum die insequenti parauimus et benediximus.

19 v.- I. + M./ 30. May/ Venit ad nos Oberburgum Hannß Dembkher, Phrygio ex Berlin Marchiae Brandenburgensis Oriundus; Cuius Regiae Ciuitatis Tyrnauiæ in Hungaria a Magistratu nobis commendatus effiaciter. Cui, pro facultatibus a Thoma Dembkher fratre eius etiam Phrygione (:qui tres nostras Infulas Oberburgenses pretiosas confecit, sed multas pretiosas margaritas, uniones et materias nobis et Ecclesiae furatus fuerat ex quibus post obitum dicti Thomae repertis duas alias Mitras Labacenses pretiosissimas perfecimus et adhuc superest de unionibus, auro et alys rebus pretiosissimis:) lapidibus in Suburbio Laba-

censi ... Tumultum apud Vicinos excitante et misere interfecto et tam longum iter facienti et roganti (:quamvis ob causas predictas non tene-remur ne bonum quidem verbum ej dare:) propter commendationes tamen, cum Viatico, Testimonio et rebus pretiosis ei datis, hinc Graety dimissimus./ 20 r.- Habitum fuit consilium, cum alys Graecensibus Aulicis Phrygionibus, N. Demundi et Balthasare Egkhardt, qui unanimiter eum infamem et restitutionis ullius inhabilem pronuntiauerunt./ Data sunt autem isti Ioanni Dembkhero: Cinctura pretiosa ex Unionibus: Item alia ex auro elaborata:/ Nodi argentei Ducenae 6/ Instrumentum argenteum, pro unionibus/ Cochlear osseum Stylo argenteo deaurato./ Literae Testimoniales et pro Viatico 5 fl.

26 r.- 18. (July) Hannsen Vmmersperger Buechhandler zu Saltzburg per Leviticus et libros 150 fl außgezahlt: restiren Ime noch 131 fl 34 kr. Et Soluemus Oberburgi DEO uolente.

28 v.- Nota/ des alten hyeuor 18. May 1616 Jahrs den M. Jacob Vnd Hannsen Vatter Vnd Sohn denen Zwygotten gegebenn Sylbers ist geben worden/ guetten Waag ... 25 1/2 March fürtrefflichen altten guetten Sylbers./ Item 20. Jan. 1617. Ist Ime abermalen gegeben worden ... 9 March Vnd 6 lot/ Faciunt 35 March weniger 2 loten./ NB 19. Aug. laut particular Verzeichnus Vnd Scheins, dem M. Zwygott abermal 6 Markh 12 lot: 2 qu: altes guetten Mehrtails Verguldtten Sylbers anghendigt./ Facit in allen 41 March 10 lot 2 quint Sylbers./ Goldt hyeuor 8 ducatten, daran Vnd yezo 4 ducaten angenomen Widerumb an Vergulden anzuwenden.

29 r.- 18. Aug. hatt M. Jacob Zwygott Goldtschmidt Vnsern Sylberne leychter so nach Vnter seiner arbeyt befanden werden, außgewogen das 1. paar wügt 16 March 12 lot 2 qu:/ des Mittern Paars 4 haubt stukh wüden. Sunt imperfecta ... 7 March - lots,/ des dritten Paars 4 haubt stukh sunt etiam imperfecta, wügen 5 March 14 lots/ 29 March 16 lot 2 qu.

42 v.- Index/ .../ curat ex 34 Marcis 6 candelabra conficienda in februario/ a Feuerello soluit interesse a 3 Millibus propter Altenburg/ in Maio soluit per decimas Veichting et S. Spiritus 357 fl.

1617 b

26 r.- (September) Im Martio Anno 1617 daruon sein Hannsen Vennerperger, Erzbischofflichen Buechhandler zu Saltzburg wegen Thomae Wutalizen auf Dillingen erlegt worden nach der Ualuation ... 70 fl 19 kr./ Mehr per erkhauffte buecher Vnd Gemäll auch nach der ualuation 99 fl 30 kr/ das Vbrige alles ist Vnß verrayt Vnd erlegt worden.

33 v.- Index/ Incipit tunc inscribere in Junio cum fuit Rex Bohemiae Archidux Ferdinandus, coronatus 29. Iun(ii) a cardinale Dietrichstein.

54 v.- 20. Jan. 1618./ hatt Vnß M. Martins Seligen, gewesten Hoffkhyrsners Wytlib die Ime Von Verwichnen 1617. Jahr in die arbeytt gegebene gefüllwerkh Verfertigt zuegestollt ...

platnice zd.- Qui possint Pastoralis/ cedere aut renuntiare officio!/ Quem mala plebs odit: dans Scandala: cedere possit.

1620

1 v.- Vnsere Steyerische Gerússte personen Vnd Pfärdt .../ 5. M. Ebenperger Schlosser zu Oberburg/ 6. Juriza Schneyder, so im fryauli-

schen Khryeg gewesen.

1 v.- Quidquid agas tandem foeliciter omnia cedent, si statuas finem principiumque DEUM.

4 r.- IN NOMINE JESU ET MARIAE/ NOVA: et miracula SANCTORUM/ Ex literis Christophori Hejdae Cubiculary Illustrissimi de Martiniz Passauio 12. Decembris 1619./ Hisce diebus appulerunt Praga huc duo Patres Capuccini pro certo referentes. Ante Coronationem Hejdelbergensis dum ad eam Theatra pro Spectatoribus aedificarentur, ipso die, clare uisum a Fabris Lignarys in Metropolitana Ecclesia, S. Wenceslaum Cataphractum exire e Sacello Suo (:quod erat clausum et signatum:) et ad Sacellum S. Sigismundi, quod e regione est, concedere, indeque mora aliqua interposita, Comite S. Sigismundo ad Summum Altare procedere: ubi mox S. Vitus cum alio quodam Sancto (:putatur fuisse S. Joannes Canonicus, qui non procul a Summo Altari Sepultus iacet:) apparuit, seque eis aduenientibus adiunxit. Consilio itaque ante Aram Summam aliquandiu habito, prorupisse in haec verba S. Wenceslaus dicitur: NUNC TEMPUS EST. Et Statim cum Socys Sacristiam uersus tetendisse, ibidemque disparuisse./ Fabrorum Lignariorum duo Subito, qui haec uiderunt, et publice Sunt contestati, ex terrore in grauissimum ceciderunt morbum, qui alterum altera die e vita Sustulit: alterum uero diutissime lecto affixum tenuit.

4 v.- Anno 1600. D(omi)nica Iubilae idem Ferdinandus II. Archidux suas cum Sereniss. Maria Anna Bauara celebrauit Nuptias cui ego iam tunc Episcopus Labacensis et Carnioliae Ducatus Nuntius et legatus Nuptiale donum excedens 800 fl in solenni Procerum conuentu in Aula obtuli./ Anno 1617. 29. Junii idem Seren. Ferdinandus post deuictos Venetos bello triennali in Regem Boemiae electus, unctus et coronatus est./ Anno 1618. Die 2. Julii idem Rex Ferdinandus in Regem Hungariae electus unctus et coronatus est .../ Anno 1619. Die 28. Augusti idem Ferdinandus Rex Francofurti in Regem Romanorum et futurum Caesarem electus, unctus, coronatus est .../ 1. Nov. 1619 ejusdem Seren. et August. Imp. Ferdinandi II. filiam Sereniss. Caeciliam Renatam in SS. Chrismatis Sacramento ipso Augustiss. Patre Dno meo clementissimo ita uolente in filiam suscepi spirituales. Eidemque postea in Festo Patronae S. Caeciliae libellum Regalem ac pretiosissimum obtuli ...

11 r.- 12. Marty licentiam a Caesare Domum ad Cathedralen proficiscendi obtinui.

11 v.- 30. Marty. Graetio discessimus, in itinere Mutae prope Märnbergam incidimus in morbum. Ultima Marty Slauigraetium./ 1. Aprilis ad S. Georgium in Scaldis./ 2. Altenburgam 3. Oberburgum uenimus.

25 v.- 14. Nouembris 1620./ Sara Schaidin von Schwatz sein Hauswyerttin gab Vnß zway außbindig Schönnne mit Seyden Goldt Vnd Farben, auch passion Figuren außgearbeytt Kelchtuechlein per 16 fl./ Item ein Substratorium Von weysser Schönner arbeyt Vnd angenaetten Spizen ... 10 fl/ 26 fl./ Item ein Kosstliches Mit goldt Vnd weysser arbeyt außgenaettes Corporal per 8 fl/ die sein also bald paar bezahlt worden.

29 r.- 25. (Octobris) Venit R.mus D. Visitator in Görttschach, ubi etiam pernoctauit, ac Sequenti die celebrauit: postea Visitauit Parochiam S. Stephani in Zeyer, Smlednik et Wodiz./ Ego autem ex Görttschach R. D. Visitatori cedens ascendi Crajnburgum et apud S. Martinum mansi ultra octiduum./ 28. (Octobris) R.mus D. Visitator ex Michelstötten uenit cum Solemni pompa ac Processione Crajnburgum, itum ei obviam. Sub Baldachino cum Rocheto et Infula intrauit. In porta Ecclesiae eum excepi et introduxi Solemni ritu. Pontificauit in Maiori Altari, ego in Medio, postea Confirmauit. Et tractatum fuit de varys, Praesertim futuro Vicario et Cappellanis.

39 r.- Index/ 1. de misero obitu apostatae Pauli Vergeri quondam

Episcopi Iustinopolitani ...

- 11. Aug. (1621) Graetii a Sereniss. Sua Caesarea Majestate gratiosissimam accepit ab officio Locumtenentis eius dimissionem. Laus Deo Virginique Matri.

1622

platnice sp.- Omnibus in rebus foeliciter omnia cedent: Si statuas finem principiumque Deum.

platnice sp.- De Arce ALTTENBVRGA/ ALTTENBVRGA fui, melius NOVABVRGA uocabor/ Sum Titulis THOMAE Praesulis aucta nouis./ Diua Parens, tibi me Sacro cum foedere iunxit/ Thomas: hunc Nato iunge, benigna, tuo.

14 r.- 3. Septembris 1622. Alß Anbaldt auf Seytz Closser, Vnd nach Grätz Verraisst, haben Ime abermalen ... Acht hundert gulden Reinisch für gelihen, id est 800 fl.

19 r.- 10. Aprilis. Fuit dedicatio Ecclesiae Cathedralis. Pontificaliter eam celebrauimus./ NB Statutum est, ut posthac quotannis celebretur Anniversarium Dedicationis Ecclesiae B. M(ariae) Virginis in Campestribus Labaci/ D(omi)nica in Albis, ut olim mos erat, non autem D(omi)nica Misericordias D(omi)ni ut ne impediatur Solennitas Cathedralis Ecclesiae./ Ad quam etiam omnes aliae circumiacentes Parochiae, cum Vexillis et Processionaliter conuenire teneantur, Ut honorem ac reuerentiam Matruci exhibeant Ecclesiae./ 17. Aprilis. In Anniversario dedicationis Ecclesiae Oberburgensis, etiam Pontificaliter celebrauimus: ex Sittichio reuersi, ubi R. D. Abbatem uisitaui decumbentem./ Idem Sanximus fieri, ut posthac omnes uiciniores Parochi cum Vexillis ac Processione Oberburgum ad Festum Dedicationis conueniant.

19 v.- Hoc anno sein Verkauft worden Waytzens Von Rudnegkh: Altenburg: Vnd Oberburg/ Star ... 400 ...

20 r.- I. + M./ 21. Aprilis 1621 in präsentia n(ost)rae Ursulae Sororis et Francisci Gerenj./ Haben wir dem M. Georgen Mägerlj Goldtschmidt Vnd Burger zu Stain, Vnsern Schönnen cosstlich gearbeytten Kelich, so 52 lot Sylber wägt, zu arbeytten geben./ Item zum Vergoldten geben 6 Zykühnen/ Item 3 Zikin./ Item soll Goldtschmidt den Kelich über Vnd über auch im Fueß Vergolden, woll Sauber Vnd gerecht ausserhalb der Rosen arbeyt, die soll Er Vnß Zuuor, wan der Kelich Vergoldet weysen. Sodan wollen wir Vnß, obs Weyß Verbleyben solle, bedenken, Vnd noch mehr goldts heerzugeben./ Item haben wir Ime ein Corallen Käpsel einzufassen Vnd darzue 2 Vintie geben, die wägen 3 qu:/ Item hätt Vnß alles wider Erlegt Vnd gemacht, ist auch bezahlt worden Mit 34 fl./ Georg Mägerlj/ Goldt Schmidt/ zu Stain. (pozneje je nekdo stran prečrtal).

20 v.- 2. September 1622 in Stain dem M. Gregorn Ploschikh Schlossern zu Stain, ein Gütter Vmb den heyligen Tauffstain zu Laybach, auf die maner wie Vmb den Tauffstain zu Oberburg, zu machen geben des Altten Laybacherischen Tauffstain Güttereysens ... 40 lb./ Item Newen Eysens, war etbas dabey zerbrach einzuewagen Pfundt - / Ist alles bezahlt Vnd abgeraytt worden. Ime geben 12 fl.

24 r.- 5. Maii. Horribilis ualde fuit terrae motus circa Meridiem .../ 26. Maii. Festo SS. Sacramenti Pontificauimus ipsi et epulum publicum exhibuimus.

24 v.- 29. May. Fuit prima Processio infra Octauam instituta ex templo S. Jacobi Collegii Archiducalis .../ Primum Euangelium fuit decantatum ad Domum B. D. Praepositi Rudolfswerthensis, 2. ad domum M. Nicolai Aurifabri, 3. ad Seminarium, 4. ante S. Jacobi templum in area.

Emblemata uiua exhibita figurarum veteris Testamenti .../ 2. Junij. In Octaua celebrauimus Processionem et Pontificauimus ad S. Petrum Solennissime.

25 r.- 5. Junii. Fuit Festum Canonizationis SS. Isidori: Ignatii Loyolae: Francisci Xaverii: Theresiae et S. Philippi Neri Congregationis oratorii Fundatoris. Processio Augustalis a S. Jacobi templo per uniuersam Ciuitatem ad o(mn)es Eccl(es)ias ordine quo alias in Festiuitate SS. Corporis Christi inceditur inuerso Vtpote per Pontem superiorem ad S. Clementem in Ripa fluminis: ad Domum Marianam: Capuccinos: S. Elisabetham: ad S. Nicolaum: inde per forum reuertendo ad S. Jacobum. Porta et Arcus Triumphales variis in locis. Emblemata uiua in Theatris XII. Boatus tormentorum et omnis generis Musicorum varii. Ipsi Patres Societatis Jesu omnes in Processione paramentis Sacris alii Superpelliceis induti procedentes ex quibus P. Rector et P. Zyeglfesst, duo ... vexilla gestarunt per totam Processionem quoad durauit. Ego Thomas Concione Pontificaliter indutus Slauiico idiomate et Sacrum Pontificale habui. In fine Te Deum Laudamus cum Tubis et fragore Tormentorum decantatum. Epulum in Collegio Publicum. Gloria haec omnibus Sanctis Dei. Amen.

32 v.- Augusti die 6. Anni 1622/ M. Mathaeo Planner Pictori Hassanicam cladem iussimus depingere in cibo potuque nostro datis ei necessit(atibus). / Dedimus ipsi in pecunijs/ Cum iret Labacum ... 4 fl./ Priusquam proficisceremur Tergestum ... 6 fl./ 12. Septembris iterum ... 10 fl./ Require Octobrem.

34 r.- (Iulii) NB Murus pomery collapsus ex terrae motu, restauratus ac perfectus est his diebus. Ultra materialia omnia: rabbottas: Cibus, potum, uinum et hospitalitatis iura/ dati Magistro ... 148 fl./ Sex Muratoribus pro bibali ... 4 fl.

34 r.- Nota 17. Iulii. Ad 14. Augusti Inuitati Sumus ab Electo Epo Tergestino filio nostro chariss. Tergestum ut ibidem eum consecremus. Item ad sequentem diem 15. Aug. hoc est Festum Assumptionis Mariae ad solennitatem festiuitatis Primae Canonizationis SS. Ignatii Loyolae et S. Francisci Xaverii Inclytae Societatis Jesu in Occidente et Oriente apud Antipodas Fundatorum.

36 r.- 29. Iulii. Oberburgo Altenburgum profecti ibidem pernoctauimus./ 30. Inde Summo Mane discedentes ad Antonium Pleshiuzhnik circa horam 2.am pomeridianam itinere lapidoso arduo ac difficili uenimus./ Ad Vesperas ad S. VRSVLAM in satis magna Populi frequentia Subymus easque Pontificaliter peregrimus. Officium fuit de Eccl(es)iae dedicatione, Quia tali die 4 Altaria consecrauimus A.o 1611 (?)/ 31. Iulij. Consecrauimus consecranda. Officium Summum Pontificaliter decantauimus ...

49 r.- Index (pisan z drugo roko)/ 22. (Octobris) Venit Comes Otto Fridericus Com. a Buchaim ad S. Appollinarem et mansit vt conuictor ad 25. decembris Alumnus ad 26. Septembris 1627 propter disciplinam Theologiae.

52 r.- 20. October 1622/ Ich M. Mathes Planner habe Vom herrn Bischoue zu Laybach auf Meine arbayt empfangen/ Erstlich zu Vnterschiedlichen Mahlen ... 20 fl/ Vnd an heüt, auf Cilly per Farben einkauffen abraysend ... 30 fl/ des ist Vrkhundt Mein aigen handtschrifft/ Mathias Planner/ Maller/ m.p./ Item Anbaldt gab Mir besonder Vermüg Scheins, auf mein Notturfft ... 83 fl 30 kr./ Item zu Stain gaben wir 3 Acht Vnd Vierzig Khreutzer ... 2 fl 24 kr./ 23. Februarii 1623 abermalen ... 8 fl - kr./ Ist dem also/ Mathias Planner m.p.

54 r.- (Nouember) NOTA/ Sub idem tempus annum ingrediens Climactericum, hoc est Sexagesimum Tertium: incepti grauissime ad mortem infir-

mary: ex qua aegritudine uix post Festa Natalitia paululum emersi./ Sit Nomen JESU ET MARIAE benedictus. Amen.

62 v.- Index/ .../ fit pulcher calix/ In Iulio erigit murum/ translata dedicatio Beatae Virginis in Campo in Aprili/ Dedicatio Oberb. 17. apr. dehinc ueniunt vicini curati/ .../ in monte Ursulano pro altaria in Iulio, praesidet rationibus qui se illi Ecclesiae subdiderunt in Octobri ...

1625

platnice sp.- Distichon/ Pro Christo Pueri sunt passi extrema, priusquam Christus pro Pueris ultima passus erat.

7 r.- (Februarius)/ 2. Labaci ad S. Jacobum P.P. Soc(ietatis) Jesu Ecc.les Candelas benediximus: Processionem solennem et Sacrum cum II. Vesperis Pontificaliter celebrauimus.

7 v.- 23. (Februar) M. Melchiorn Goldtschmidten zu Stain, den Newen Verguldtten Kelich: Vnd Ablutional Becherlein (:Vom lott 15 kr: zum Vergulden 2 Ducaten:) außzahlt Mit 3 fl 30 kr./ Item Ime Sylbers Von zwainzigssten - 8 lott auf ein Newn Paten, Präsente Jacobo Stopper Canonico, abermalen zu Machen geben, id est 8 lott Sylber./ NB Ist in 2. Patenen widerumb restituirt, abgerayt, Vnd alles bezahlt worden 9. Juny 1625.

15 r.- 18. April/ Andrian Tomsche zu Ygg auf 2000 Zyegl geben 10 fl./ dem Laurenz et inscripsimus 4 fl/ Einen Mahler bey ... 6 fl/ Herrn Thoman 18. Juny/ Iterum Laurentio ... 2 fl.

19 v.- Hannß Majon Cramer Vnd Burger zu S. Veyt in Kärnten/ 21. Juny/ Gab Vnß 2 Kultter Von gefarbtten Indianischen Zeug, Mit Taffant Vmblegt Vnd gefarbtter leinbat, auch Paumb wollen gemacht, für das Praelaten Zimmer ain, den andern aber für das Neue Zimmer per 24 fl/ die sein Ime also paar in Zehnern Vnd Viertel Talern bezahlt worden.

21 r.- 1. Junii 1625 a templo Patrum Societatis Jesu Te Deum laudamus in gratiarum actionem Deo omnipotenti decantatum. Concluditur ergo Haereticos omnimode esse Turcis peiores et extirpandos.

22 r.- I + M/ Muratores et fabrica in NAZARETH/ den 16. Juny ist M. Franz Donino alheer ankomen: des abendts seine Mawrer: Vnd haben das Prugken gebew alhye zu Oberburg angefangen; die Mawrer Vnd Stainmezen des Tags daruor an den grossen Stainen zu SaGradishe./ Verte:

22 v.- M. Francesco Donino/ Im Iulio an der Nazarenischen Kirchen angefangen zu arbeytten: Vnd biß auf die Gessimbs aufgesetzt. 6. Augusti 1625 sein Thomas Vnd Christoph Mawrer Von Alttenburg auf 3 Tag zu Iren haimbweesen zu Radmonstorff auf Vleyssiges bitten Erlassen worden./ dem M. Francisco Donino geben ... 40 fl/ Thomasen Mawrer ... 5 fl/ Christophen Mawrer ... 4 fl./ .../ Item Gazhniks Fuerleütten ... 2 fl/ D(omi)nico Latonio in Natali ... 1 fl / .../ (pripisano ob strani:) Vom Schratenbachische 350 fl Vnd 3 ducaten/ verte unum folium

22 v.- Eidem Mense Nouembri 1625. Mensam Altaris Sancti Andreae Apostoli, plene elaboratam (:fuit empta 8 fl antea:) gradum in Circuitu:/ Et Basilicae pauimentum Lateritium Soluimus/ Et nihil in antea debemus ei./ NOTA: Confector laterum bicolorum, iam alter, nos decept ac fecit quisquillas pro Basilicae pauimento./ Soluimus tamen eidem in Ygg moranti, lateres 2300 albos viridesque iuxta laboris meritum, ... ad 40 fl./ Bartholomaeo Fojan fraudulento acceptori totidem.

23 r.- Anshe Adamizh Burger zu Stain Vnd Stainmezz, hatt auf seine arbeyt empfangen, wie Volgt:/ 23. Juny 1625 ... 20 fl/ Item Mensis 24. Augusti per manus Francisci ... 8 fl/ Item Vnterschiedlich auch ... 2

fl/ NB Vor disem gab Ime Anbaldt 34 fl Vnd 32 kr, id est 34 fl 32 kr./ Mehr in andern Vnterschiedlichen Possten gaben wir Ime 83 fl, id est 83 fl./ 12. September gaben wir mehr 15 fl/ Bißhero hat Er Empfangen 162 fl 32 kr./ Von Victualien zu Alttenburg was er empfangen, ist alles per Se./ (pripisano ob strani:) Require Junium 1624: wie Er Verdingt/ Require Junium Anni 1624./ 19. October 1626 ist alles abgezahlt Vnd abgerayt worden: in Praesentia M. Francisci Donino et Anbaldo, filio eius Michäeli datus 1 fl (Require et Junium 1626).

24 r.- 26. Nouember 1625/ Meyster Franz Donino oder Abundio/ hatt Vnß den Altar S. Andreae Apostoli in Thuemb Lamberger Styftten aufgericht. Den Altar Stain (:So Syben gulden 30 kr gestanden:) außgemacht:/ Item die Staffeln darzue Von Stainen geben, Vnd Seüberlich Vertünicht Vnd außgemacht; Item Schwarze Vnd Weisse Zyegel eingelegt, dafür wir Ime bezahlt ... 25 fl 30 kr./ NB der Schaffer hatt darzue geben hyeuor 11 fl dem Meyster/ Vnd 2 Star Wayzen, 2 Star Roggen die sollen khonfftig gedacht werden.

25 r.- Eodem 26. Nouember 1625/ Joän Baptista Costa Bildtschnizer/ NB Wegen des Altars, Vnser lyeben Frawen Assumptae bey S. Jacob in Jesuiterischen Collegio alhye (:obwoll wir Vor disem P. Nicolao Jagntovio Rectori, die Vrbanzhischen aberhaltenen Rechts gefallen, so sich Vber 2000 fl erstreckt: Er aber dieselben Mit deren Vrbanzhischen Wyttribfrawen Muetter Vnd Tochter, Nur auf 1200 fl Verglichen Vnd empfangen: zu disem Werkh Deputirt, Vnd entgegen die herrn Patres die außmach: Vnd Völlige Werkh Verrichtung Versprochen, aber nit gehalten, sondern sich außgeschraufft:) De nouo Mit Ime Verdingt auf 128 Zykhinj. Er aber biss auf die Schryfft alles Verguldet Vnd gemacht. Ime zu Vnterschiedlichen malen geben ainhundert Vier Vnd Zwanzig Zykhin./ 25 v.- Wan Er auch die Schryfft zu Vnsern gefallen Verfertiget, So Zahlen wir Ime Noch die Vbrigen 4 Zykhinj./ Et facient 128 Zykhinj./ Laus DEO./ Praesentes fuerunt Adam Clemens Oeconomus, Vxor et aly. Die et anno ut supra.

26 r.- Joann Baptista Bartholot Tyra Zvani - 7. July/ Türkhischer herrn Macheyer 30 Ellen zu 50 kr ... 25 fl/ Ein Stüchl Schamblot Plau 13 ducaten in Münz ... 17 fl 20 kr/ Item ein Stüchl Türkhische Macheyer braun ... 17 fl 20 kr/ ...

27 r.- 8. July - Venimus in Alttenburg, ibi denique mansimus propter fabricam Sanctae Domus Nazarethanae: ...

33 r.- I + M/ 23. Aug. 1625 in Oberburg hatt Vnß Meyster Melchior Mallizh Burger Vnd Goldtschmid zu Stain ein Newen Kellich, sambt der Paten (Wügt 37 lott Von yedem 15 kr lohn) gebracht, gemacht, Vnd außgewogen: haben Ime die Verguldung Vber, Mit 5 ducaten in goldt: Vnd die Vbrige arbeyt, mit 9 fl 15 kr außzahlt Vnd allerdingt abgericht. Item eodem die et loco: haben wir Mit gedachten Meyster Melchior, abermalen ein Newes durchbrochnes Sarchlein Von Alttväterischer arbeyt Verdingt. Vnd Ime für 62 lott Syber, achtlöttiger lautter 20 Schillinger Vbergeben, in praesentia F. Förtschacherin: Anbaldin: Vnd Francisci ders außgezahlt: goldt zum Vergolden per Se./ 33 v.- Item zum Lötten, Vnd Wäpplein guett Sylber: Item Staindelein herumb werden wir Ime auch Noch geben per Se. Vnd Solls Meysterlich Vnd Sauber außmachen wie es gebürt. Ist alß abgeredt Vnd beschlossen worden, wie obsteht./ Item haben wir Ime in guett Venedigischen Sylber Cronen Vierfach: Vnd doppellibenikhen absonderlich damaln zum Lötten Vnd Wappen Schiltlein, souill Er begert, dargeben per 8 lott./ Item Staindelein Vmbs Sarchlein herumb der Plawen 4 der Rotten 4 Vnd der grünnen auch 4. Die sein Ime alle Paar Zuegestöllt worden in die arbeyt.

35 r.- 2. Octobris 1625./ Blasi Bartholot: Vnd Giacomo Fanzoy: gaben

Vnß wächsene Schöne zusammen gelegte Buechlein Vnd Korbl 9 Stukh ...

44 r.- den 24. Nouember 1625./ dem M. Gerharden Khränn Mahler zu Laybach das Nazarethanisch Vnser lyeben Frawenbild: Item Crucem et Crucifixum auch darzue gemahlet Vnd Verguldet bezahlt Mit/ ex manibus D. Michäelis Talerj/ 40 fl./ Eodem die et Anno: Mit besagten Mahler S. Andreae Altar in der Thuembkirchen alhye Lamberger Styffts, allernassen dasselb Schonn New geschnüzlet Vnd aufgesetzt zu sehen, Neben Vnd Sambt einem Pauion Zyerlichen gemälde zu machen, Vnd Schöne Von Planyer goldt zu Vergulden (:ego autem aurum, siue 2000 foliorum, siue tria fuerint, daturus Sum meo Sumptu) Verdingt per drey Vnd Sechzig Reinisch gulden; drangeldt Ime geben in Reichs Tallern benendtllichen ... 15 fl./ 23. Februarii 1626 Ine Völlig bezahlt Mit 48 fl.

45 r.- Eodem 24. Nouembris 1625./ Auß handen herrn Michäelis Tale-
rj, dem M. Georgen Skarnos Bildtschnizern alhye sein Verdingte arbeyt, wegen außmach: Vnd Schnizelung des Altars S. Andreae Apostoli Lamberger Styffts, im Thuemb zu Laybach bezahlt, alß Nemblichen (:Vber das so Er zu Vnterschiedlichen malen hyeuor empfangen:) Völlig, mit ... 30 fl./ Item absonderlichen das heylig Nazarethanische Vnser lyeben Frawen bild, so Er auf angeben P. Vincenty Amigon Casuum Professoris geschniz-
let Vnd gemacht, zahlt mit ... 25 fl.

45 v.- 26. Nouembris 1625/ dem Nouaken alhyer, ein guldines Sauber gemachtes Par Armbendtlein (:Wägen in der Schwär 15 Zykhini:) Mit so-
uill Zykhinen entrichtt./ Item kauft Andreas ein Ringlein Mit einem Weyssen Saphir, Vnd ein 8 Edelgestaindelein herum 20 fl/ dise sollen der Anbaltdin (:welche zu Ires Brueders Micheln hochzaytt, sei-
ner Brautt ein Gemähel Ring, Vnd Irr Armbendtlein heergelihen gehabt:) zu wider Erstattung gefolgen.

platnice zd. - Dat bene, dat multum, qui dat cum munere Vultum./ Illum nullus amat, qui Semper, da mihi, clamat.

1626

5 v.- 5. Jan. 1626 M. Christoph Weyßmann Mahler hat auf sein bege-
ren in beysein Pr. Andreae Pyroters Vnd M. Petern Mahlers, in groshen empfangen ... 10 fl./ In Martio cum h(abitat)io Labaci esset ... 2 fl/ 12.

6 r.- 29. December 1625. Ist M. Hanns Specht mit seinen Tischler Gesselen Chrisantho Vnd Jeremia, alheero in die arbeyt khomen./ 4. Januarij 1626 auf sein begeren Ime Haargellt geben geldts für Ine Vnd seine Gessellen 10 fl./ 4. Februarii seiner Haußfrawen Barbara alhye zu Laybach wegen eines garttens, geben ... 4 fl./ 9. Marty Labaci sunt ipsi M(a)g(ist)ro traditi 5 fl Dum Oberburgum reuerteretur, ex manibus Schafferj/ 9.

6 v.- 5. April 1626./ M. Pangraz Petschacher Zimmermann Von Stain, hat Vnser Nazarenische Capellen Vnd was zur bedachung Von Notten, be-
sichtigt, Ime geben 1 fl./ Besonder auß handen der Anbaldin auf konfti-
ge arbeyt gelihen 3 fl/ 4.

7 r.- 2. Februarii 1626/ denen Thurnern, auß handen Vnsers Brueders Andreasen, Mit Ernster Vermahnung, das sy bey der Thuembkirchen sich feyertäglich Vleyssig einstöllen sollen/ zum Newen Jahr geben 10 fl ...

9 r.- 26. Marty 1626 Labacj dem M. Dominico Nimis Stainmezer auf sein arbeyt zum Nazarethanischen gebew Vnd Pflaster/ per manus des Bisstumbs Schaffer geben ... 12 fl/ Ime zu Laybach geben ... 10 fl./ Item 6. April 1626 zu Oberburg ... 10 fl/ 32 fl.

9 v.- 27. Marty 1626 "Skarnoss"/ dem M. Georgen "Pildhawer" auf

Vnsere Stainene Wappen so ad Coronaeum nostrum zu Tryest eingemawert werden sollen, drangellt geben 12 fl/ per manus des Bisstumbs Schaffers.

10 r.- FUNDATIO CORONAEI N(OST)RI TERGESTI (pripis ob strani)/ 27. Februarii R. P. Petro de Fabris Collegy Tergestinensis Procuratori, pro CORONAEI nostri hoc est, Tribus Vineis illic prope Mare nostris pecunys ac Sumptibus coemptis (:in quibus riuus descendit per Vallem: Nemus amoenum, et Viui fontes perenniter Scaturientes, uisuntur cum Summa Patrum Soc(ietatis) J(esu) delectatione ac commodo:) noua Domus Recreationis Hebdomadariae: Refectory: Vinariae Cellae: et, quod Caput rei est, Sacelli Noui fabrica et constructione (:Vt fundationis nostrae ibidem finis et complementum Statuatur:) conclusimus. Nos numerabimus pro tota fabrica Ducatonos quingentos Spatio 2 aut 3 annorum, faciunt ... 666 fl 40 kr./ Ipse autem P. Petrus de Fabris, Siue R. P. Rector (poznejši pripis: "superior") Collegy Tergestini N. (poznejši pripis "Jacobi") Rämpel reliqua omnia et Singula, usque ad consummationem operis facient./ Consignauimus praedicto P. Petro de Fabris in praesentia R. P. Melzy Passauiensis Collegy Procuratoris florinos Centum/ ad r(ati)o(n)es: id est 100 fl./ 10 v.- Item accepit duabus Vicibus/ prima ... 100 fl./ Altera vero, ex manibus nostri Anbaldi ... 166 fl/ 366./ Restant adhuc Soluendi Trecenti, Et fundatio nostra complebitur, hoc est promissionis nostrae obligatio totalis, Sexcentis Sexaginta florenis./ Nota: Eidem R. P. Petro de Fabris pro diuersis temporibus, numerauimus pro cöemptione Loci CORONAEI, id est, Trium Vinearum iuxta Mare/ Primitus pro Vineae prima, in longa Moneta A.o 1623 ei numerauimus ... 1000 fl./ Item eadem ratione dedimus sed in BONA MONETA Centum id est 100 fl./ Item pro duabus alys Vineis cöemptis etiam in bona Moneta exbursauimus ... 250 fl/ 1350./ 11 r.- Item 13. Dec(embris) 1626 Oberburgi eidem R. P. Petro de Fabris, ad eius instantiam exposuimus, per manus Anbaldi ... 150 fl./ Item unum pretiosum Calicem argenteum et deauratum, quem alias pro Nazarethana designauimus, valoris ... 100 fl./ Bursam pro Calice pulchram Sericam: cum corporali, Palla, Velo, purgatorio, et Substratorio, et necessarys./ NB Nihil ultra defuit a nostris promissis plenae Fundationis Coronaej ibidem nostrae quam adhuc 150 fl./ Et sic QUIESCERE PLATO IVBEBIT./ Item Mense Martio 1627, quo tempore R. mus D. nus E(pisco)pus Tergestinus hic fuit, una cum illo, per manus Ciuis Labacensis Mercatoris Johannis Hiller accepit ad nostram Solutionem 150 fl./ Et sic nostris Satisfecimus promissis (400 fl)./ Laus Deo et B. M. Virgini benedictae et omnibus Sanctis. Amen /2116 fl.

11 r.- 6. July 1627/ Pallam, Siue Picturam pro Sacello et Ara nostri Coronaei, hinc Oberburgo misimus pro proprium Nuntium, Tituli Beattiss(imae) MARIAE Virginis: S. Catharinae Virg(inis) et Martyris ac S. Luciae et S. Ursulae et c(etera) pulcherrimam. Et placuit./ Et Sic per omnia promissis nostris et Fundationi Satisfecimus./ Laus DEO, JESU et M. M. Virgini, Amen.

14 r.- Adam Cortolazh, Vnser Hoff Cramer zu Obernburg, gab Vnß ... Tuech ...

- 17. (Aprilis) Scripsimus Ill.mo D.no Nuntio Ap.lico Viennensi in causa Laussiana et recusauius iterum Petinensem habere pro iudice: eo quod is Epatus inhiando vel expetit vel expectat mortem nostram.

25 r.- Junii 15. Una cum ... Doctore Medico ... ad curam nouam auramque captandam in Altenburgam arcem nos contulimus .../ Incubuimus per istud tempus in Nazarethanum nouum Aedificium quasi ad finem perficiendum./ FABRICA/ S.S. NAZARETHI NOSTRI foeliciter incedit: Surgit: finiatur. In nomine JESU et MARIAE. Amen.

26 r.- I + M/ NAZARETHVM nostrum/ 29. Juny 1626/ Vmb S.S. Petri Vnd

Pauli Tag: ist M. Juri N. Stainmezer Vnd Burger zu Stain, alheero auß Vnß die Nazarethanische Capellen zu Verfertigen Vnd zu Pflastern, gewissen worden. Mit welchem wir (:In bedacht Dominico Nimis alß ein Lotter, auß der Verdingten außgettreten, Vnd den Michel Adamizhen im Stich: Sizen lassen:) zu Alttenburg Vberainßkhomen: das Er die Neün Zaylen Schwarz Vnd Weyssen Sternpflasster Stain, welche gemeldter Dominicus Schändtlich Vberlassen/ außmachen solle: haben wir Ime alß oft Vmb ain Schwarzen Stain Mit 8 Egkhen per 10 kr, Vnd Vmb souill Weysser drey egkiger Stain (:deren mehr alß Toppelt gegen der Schwarzen sein müessen:) ye drey für ein Schwarzen achteghigte, auch per 10 kr, in Vnserer Cosst Vnd Robbat Verdingt, damit die Arbeyt gefurdert werde in Gottes Vnd MARIAE Namen. Amen./ Quaere Junium Anni 1625.

26 v.- S. NAZARETHVM nostrum./ Item haben wir gleichmässig Mit Ime M. Jurij, Vnd seinem Helffer Michel Stainmezen, das ausswendige Pflaster des heyligen Erzengels Gabrielis Capellen, Mit Schwarz Vnd Weyssen Viereghkten Pflaster Stainen ye ain Stain per 10 kr./ Item beyde Altär Inner Vnd aussere der Capellen, Schammel oder Staffel darauf ain Pryester stehet, Mit Khlyenneren Weyß Vnd Schwarz Egglstainen: (:Et in Simili Oberburgi, in Collegiata nostra B. M(ariae) Virginis Ecclesia ad Altare S.S. Sacramenti in medio Ecclesiae et pari pretio:) Id est, ye ain Staindl per 4 kr Vnd zwen kr zu Tringkhgellt Verdingt. Vnd ist die arbeyt Völlig Verricht, abgerayt, Verglichen Vnd 14. October 1626 Mit acht Vnd Sechizig gulden 44 kr bezahlt worden. In praesentia nostra, Anbaldi, Francisci Donini Abundionis./ NB Et Anbaldus pecunias dedit totas/ 68 fl 44 kr.

27 r.- NAZARETHVM nostrum (pripis ob strani)/ M. Hannsen Adamizhen Stainmezer/ Require 14. July 1624./ Item Junium Anni 1626./ Ubi omnia in rationibus posita: 19. Octobris 1626 Composita: et persoluta/ fuerunt, etiam quaelibet Victualia, labores, pecuniae/ in Summa ... 234 fl 10 kr./ In praesentia Anbaldi, et Magistro Francisco Donini Abundio:/ Et ... Michäelj Senis Adamizh filio adultiorj donauimus 1 fl./ Laus Deo, JESU, MARIAE, S. ANNAE et toti Coelestium Choro. Amen./ Dicto 19. Octobris 1626/ Exposuit eidem Seni M. Hannsen Adamizh ad plenam Solutionem 71 fl 38 kr/ die sollen dem Anbalden gebären./ Item gab Ime 2 St. Waiz Vnd Emp(er) Weins 6/ 306 fl 49 kr.

27 v.- S. NAZARETHVM nostrum/ I + M/ 19. Octobris 1626/ Eodem die: Mit Meyster Francisco Donini Abundio Mawrer Vnd Pawmeyster zu Laybach, Mit aller Vnd yeder seiner Verrichtten, zu Alttenburg oder Vnsere Nazarenischen Capellen daselbst: Vnd alhyer zu Oberburg, Vnd in der Kirchen daselbst arbeyt, Mawern, Pfälzern Vnd Gewölben (:laut Auszugs:), abgeraytt, so in Specie 205 fl gebracht, Vnd Mit ainhundert Fünff Vnd actzig gulden bezahlt, id est Mit 185 fl./ Seinen beeden Mawerern Thomash Vnd Christoff absonderlich ein Tringkhgeldt geschenkt, welches wir Selbst außgezählt Vnd heergeben, id est 5 fl./ Das Vberig alles, hatt der Anbaldt heergeben Vnd außgezählet./ LAUS DEO om(ni)p(oten)ti, JESV, D. M. et B. Mariae Virgini Super omnia benedictae. Amen.

44 r.- 26. Nouembris 1626/ I + M/ S. MARIAE MAGDALENAE Altare in Cathedrali Ecclesia Labaci olim a Sebryachana familia fundatum, sed destructum (:ad quos pleno Iure prouisio Delata ac deuoluta est:) RESTAVRATVM est a nobis, per M. Georgium Skarnoss Statuarium, et Eliam Wolff Pictorem Labacensem: nostris pecunys./ M. Georgius Skarnoss accepit ab Oeconomo 50 fl/ A nobis mutuae conuentionis ... 25 fl/ Iam Oberburgi iterum ... 25 fl./ Quando inspexerimus Altare, illudque artificiose ac pulchre laboratum fuerit residuum Superaddemus, id Est 25 fl./ Praesente Anbaldo./ Eidem M. Georgio Skarnossik 3 Imagines Sculptas SSS. Benedicti Abbatis: Bernardi Abbatis et S. Augustini, pro Altari S.

Benedicti, Soluimus pro qualibet 2 Talleros, id est 9 fl. Laus Deo Deiparae Matri/ 134 fl.

44 v.- 13. July 1627/ Eidem M. Georgio Skarnoss Statuario Labacensi haben wir, auf seinen S. M. Magdalenae Altars arbeyt Resst, 3 Star Waytz im Bisstumb bey Vnsern Schaffer angeschafft./ In Simili. 13. July 1627 den S.S. Corporis Christi Altar zu Oberburg, so wir der Fraternitet daselbst, pro aeterna memoria nostri et familiae nostrae Commemoratione Quattemberlich zu haltten, Vor disem Versprochen, Vnd sollichen Vollendet, bezahlt, Mit 69 fl 6 kr, Vnd besonder seiner Haußwyertten zum leütkauff geben 1 fl./ Vnd ist alles Paar, in Praesentia der Anbaldin, so das gelt außgezahlet, bezahlt worden./ Laus Deo et B. M. Matri Virgini et Omnium Caelitum Choro. Amen. Require Martium Anni 1625/ 70 fl 6 kr.

45 r.- 26. Nou(embris) 1626/ dem M. Eliae Wolffen Burger Vnd Mahlern zu Laybach, was Er etbo, für den Altar S. MARIAE Magdalenae in der Thuembkirchen daselbst, Von Goldt, Sylber, Vnd Farben (:als wir es mit Ime Meysterlich Verdingt:) Verdiennt, Vnd empfangen, abgeraytt: hat Vermüg seiner aigen bekantnus Vnd Außzugs, bißhero 50 fl empfangen, yezo aber in beysein M. Skarnoss 31 fl, Von Vnß auch empfangen, id est 81 fl./ In Ersehung seiner Meysterlichen arbeyt wöllen wir auch das Ubrige bezahlen./ NB Et Data est ei Imago Iudicy extremi: pro Epitaphio Matris nostrae, in Coemiterio ad S. Petrum Labacj.

47 v.- 25. Octobris 1626. Adam Cortolazh Vnser Hoffcramer gab Vnß .../ Item ein Meßkhlaydt Von Rott Vnd Feyelbraun Farben, für die Kirchen zu Horberg per 20 fl/ für das Meßbuech ein Polsterl per 40 fl./ So hatt gedachter Adam Cortolazh, zum Altar S. Sacramenti alhye zu Oberburg ein Antependium (:damit Er, Vnd sein Haußwyerttin Ursula, in die Lob: Bruederschaft pro memoria eingeschryben werde:) offerirt Vnd Verehret: dessen die Zöch Pröbst Erindern werden sollen ...

48 r.- 19. May 1627/ Idem Adam Cortolazh/ Gab Vnß für die Kirchen, Vnd Vnsern Bischofflichen Stuell zu Oberburg, beim Altar außzubraytten Rott Tuech 24 Ellen ... bezahlt ... das Vbrige wir, als 20 fl wegen eines Meeßkhlayds auf Horberg gehörig...

1627

4 r.- I + M/ Sic, Christi, intuitu est Virgo veneranda MARIA,/ quam Sol, Suspiciunt Sydera, Luna, poli.

4 r.- 5. Jan(uarii) dem M. Gerharden Krän Maller zu Laybach die 3 Stukh Quader, für den grossen Altar in der Kirchen S. Jacobj, so P. Rector Albertus Ocyckj (P.P. Soc.) außgebettlet beim Rasschawer, Vber das Jenige so Er zuuor empfangen, bezahlt Paar, Mit ... 30 fl. Praesentibus Anbaldin et Francisco numerantibus. Accepit omnia.

4 r.- 20. May 1627/ Mathia Jorrschl Vnsern Schneyder sein Vollige Jahressold bezahlt Mit 24 fl./ NB Dati Sunt Francisco, ut ipsum uestiat, ne prodigat in Vno.

4 v.- I + M/ Meyster Hannsen Spächtt Tischlern zu Laybach 22. Jan. 1627 geben für seinen Tischler 2 fl./ 11. April 1627 hat Ime Anbalddt Völlig Mit 350 fl abzahlt./ Laus Deo./ 9. Juny 1627 auf ein Newes, Vnd auf Rayttung NB numerante Anbaldo geben Ime ... 25 fl./ 6. Octobris. Eidem numerai ego 27 fl 30 kr./ Pro Opera Altaris Augustinorum etiam per Se./ NB Item 24. July gab Ime Bisstumbs Schaffer auf der Augustiner Altars arbeyt 50 fl./ 9. Nouembris Labaci zu abfertigung des Hansen 6 fl gab Ich aber/ 108 30.

4 v.- 23. Jan(uar) M. Christophen Weißmann Mahler geben 1 fl./ Ime

Anbaldt auch geben 2 fl./ 12. Febr. die 3 Bilder: 2 Altarlein für die Capucciner zu Cillj: Vnd die Fischerey S. Andreae Vnd S. Thomae abgerayt Völlig per 9 fl 30 kr./ 6. May biß anhero sein arbeyt Vollig zahlt per 12 fl/ superaddidimus adhuc ... 2 fl./ 20. May auf die Tryessterische Coronaeische arbeyt 10 fl./ Anbaldin gab Ime ... 5 fl.

5 r.- I + M/ Pro Statuario et Arcularys, ac pro Subselys Ecclesiae Chori nostri/ Hannß Freydenberger Von Brünn auß Mayren 22. Jan(uar) geben 5 fl/ 11. April 1627 auß Anbaldts handen 20 fl/ 20. May Von Vns selbst abermalen 10 fl./ 2. Aug. zu Altenburg ... 5 fl/ 40.

5 r.- 23. Jan(uar) 1627/ M. Georgen Skarnoß Burger Vnd Bildschnizer zu Laybach auf rayttung der h(eiligen) Fronleichnambs Bruederschafft zu Oberburg Altars arbeyt in Praesentia Francisci: et F. Förtschacherin Wittib, beim Meistern Peter Steydler Hoffmahler, auf Laybach geschikht./ Require Octobrem Annj 1626./ Damalen alles bezahlt worden.

5 r.- NB/ 27. Nouembris Sebastian Hörrmann Von Cosstniz: ein Pildtschnizer will zu Vns in die arbeyt einstehen zu Oberburgkh Ime in praesentia/ Verte et require Decembrem.

5 v.- M. Franciscus Abundio Pawmeystern/ geben ad finem Juny ... 20 fl/ Item 2. July 1627 seinen Mawrern Altenburgi ... 6 fl/ 22. Augusti zu Altenburg zu sein Meysters handen ... 20 fl/ 46

5 v.- Geben dem Glaser zu Stain auf die arbeyt inskonfftig 2. Augusti 1627 zu Altenburg ... 2 fl.

6 v.- 5. Jan(uarii) in Vigilia Trium Reggg. 1627/.../ Item Ill.mus D.nus Georgius a Schrattenbach Aduocatiam, Iurisdictionem, ... Super Eccl(esia) et Parochia S. Aegidij prope Schrattenbach, hactenus multis rationibus quaesitam Omnimode cessit, resignauit ac renuntiauit ...

9 r.- X. Febr(uarii)/ R. P. Georgio Jurissizh Priori Augustiniano Mon(aste)ry Labacensis pro Altaris Summi pictura consignauit ... 50 fl.

10 r.- Vrsula Bastianzizhin ... iterum 18. Augusti 1627 a Suo Filio R. P. Mathia Bastianzhizh, Societatis JESV Sacerdote filio, Theologo Doctore, et in Archigymnasio Viennensi Facultatis Artisticae Decano, ad nos directo, accepit Pallium pellibus fultum ...

14 r.- Mart(ii) 8/ A Prandii tempore post horam Completorij R.mus et Ill.mus D. Reynaldus Epus Tergestinus in Nuntiatura Graecensi S. Ap.licae sedis Delegatus et Visitor (Quem Tergesti in sua Cathedrali S. Justi Martyris consecrauimus A.o 1622 Mens. Aug. 14) huc nos Oberburgum Visitationis charitativae gratia tanquam debilem et infirmum accessit, unacum Fratre suo et Theologo et R. P. Petro de Fabris Alumno prius nostro nunc Procuratore Collegii Tergestinensis Soc. Jes./ 10 Marty. Profectus fuit Marjenburgum et in Nazareth, conformem Structuram testatus est Lauretanae S(an)ctae Domui per omnia. Et reuersus est.

18 r.- 18. Marty/ Hannß Veyt Von Saltzburg Cramer gab Vnß Rosen Vnd Bursten/ 2 Paar Rosen Puschen per 4 Taler/ Item ein sonder Paar zu sambt 5 Cränzen ... 2 Taler/ Item 4 Bursten: Vnd Vela 5 ...

24 r.- May 5/ Magistro Georgio Panzhauß Arculario/ ultra Stipendium suum, donauimus ... 1 Talerus.

34 r.- 12. Julii. Fuit Festum SS. Hermagorae et Fortunati Patronorum, iterum Pontificauimus. Laus Deo. Fuerunt pluuiiae copiosae./ Statutum est semel ut hoc tali Patronorum et Anniversario Dedicationis die (quo SS. Reliquiae ad Populum cum Indulgentiis publicantur) et o(mn)es Vicarii hujus Oberburgensis Commissariatus quotannis Processionaliter una cum Parochianis suis ad hanc Collegiatam Matricem Ecclesiam obedienter in Cantu et Vexillis accedant.

35 v.- 19. (Julii) R. P. Bonauentura Ordinis Minorum S. Francisci (:qui Monasterium eiusdem Ordinis Fratrum, olim Destitutum ac desolatum, D(omi)nica SSS. Trinitatis, iussu ac Diplomate Caesareo, in

possessum recepit:) Venit ad nos, Seque nobis commendauit, praesertim pro Refectorii restauratione, ad auxiliares Eleemosynas: Et ecce Consignauimus ei 20 fl in paratis: Et pro potu Fratrum, Si iumenta miserint, Vini ... 2 E:/ Alias Si nostro Equo Solum mittemus ... 1 E: Vinj./ Orent Deum pro nobis quod etiam facturi sponponderunt.

36 r.- 28. July. Hoc est D(omi)nica Octaua post Octauam Pentecostes (:quo die Anniuersaria Dedicationis B. M(ariae) Virginis in Kokryah coincidit:) consecrauimus Altare S. Angeli Custodis: et SS. Martyrum Fabiani et Sebastiani: nec non B. Rochj Confessoris Patronorum: Et Exhortationem primam ab Infirmitate nostra anniuersaria fecimus Slauico Idiomate, Satis foeliciter:/ Insuper Pontificale Sacrum perfecimus in quo, ordinauimus in Ordinem Lectoratus Joānnem Mariam Ardizi, nobis a Parente totaliter traditum .../ Sequenti die 29. Iulii incidi grauiter in morbum ...

39 r.- den 15. September 1627 ist dem Andreas Hain Goldtschmidt Von Gonobitz, ein ganz guldenes Pectoral Creutz solches etwas zu reformiren Vnd etliche stifften darzu zu machen gegeben worden./ Item daß ganz silber Vnd Vergulte Creuz solt dem Crucifix etwas zu Verbößern ohne des Fueß./ Item 18 Won Holztum Pulher lauter Vnser lieben Frauen Pilder in der Rahmen einzufassen Vnd zu Vergulden. Wie auch 3 Creuzlein Von St: Francisci Holz./ Item ein Crisstal Von Poheimischen Stain in goldt einzufassen (razen datuma je vse do te postavke notico zapisala druga roka, nato pa je spet nadaljeval s pisanjem Hren sam)/ darzue sein Ime goldt geben worden 1 1/2 Cronen: Vnd 16 Teil einer Cronen./ Item die Cristall wigt 2 ducaten./ Ist alles widerbracht, renouirt, außgemacht, abgerayt Vnd bezahlt worden 23. October 1627./ NB/ Imago B. Virginis ponderat 3 libras 13 lot argenti/ das ist 109 lot.

42 v.- NB/ X. Octobris. Soluimus etiam 27 fl 30 kr, quos Arculario M. Ioānni Specht nostro nomine dederamus./ NB Adhuc tenemur ad 24 Cichinos/ I. A. Regiminis Cancellario datos.

46 r. - I + M/ 30. Septembris 1627. Aduenerunt huc D(omi)ni Commissarij Caesarej, D. Joānes Caspar a Dornspurg U. J. Doctor, Consiliarius: et J: A. Excelsi Regiminis Cancellarius: ac D. Georgius Ehrenricus Waagen Baro de Waagensperg, Haereditarius Mareschallus Carinthiae, Prouintiae Styriae in Vicedominatu eiusdem S. C. M. Consil. pro Ponte Super Saunum Fluium construendo (:ne Sc(ilicet) perniciose ac frequentis inundatione plurimi, uti factum est Saepissime, perirent aut Submergerentur:) locum ut oculis uiderent ipsi et Si his continuis imbribus, Vera proposuimus facto experirentur, ut indagarent Sedulo./ 1. Octobris. In pluuijs ipsis lustrauerunt et comperta Veraque intellexerunt: Prandium accep(er)unt in Altenburgi et Uisita(ue)runt S. Domum Nazarethanam et conformem Lauretanae, quoad figuram pronuntiauit et collaudauit D. Cancellarius./ Interim D. Dominicus Jöchlinger Baro Landtraht in Steyer, necum mansit Oberburgi, cum infirmo et lectulo affixo./ 46 v.- 1. D. Cancellarius ad Vesperam reuersus, narrat praedicta omnia: Pontem asseruit pernecessarium: et Suam operam Spondit.

47 v.- Foeliciter pax confecta est inter Potentissimum Imp. Ferdinandum II. Austriacum et Murattem Hann Sultanum Turcarum Regem ...

57 v.- Stewer bezahlt in Crain/... des Mahlers Hassanische Schlacht ... 150 fl/ ...

59 v.- 2. Dec(embris) S. Francisci Xaverii Festum primo Pontificali nostro Sacro in Cantu decorauimus in Templo S. Jacobi./ Ubi Congregatio SS. Sacramenti coepta est agi noua in Collegio.

60 v.- Index/ .../ Augusti(nianis) dat pro altari 50 fl/ facit bene Ursulae Bastianzizh/ ... / Veniebant huc ad monstrandas reliquias vicini ad dedicationem/ .../ franciscani monachj/ Composita res propter

Decimam Feichting cum Frisingensi propter novalia/ in augusto de pectorali/ Vide commissionem pontis/ incipit tractare congregatio procerum.

62 v.- 31. July 1628/ Pro Altari Augustinianorum Labaci accipit M. Georgius Skarnos Statuarius ... 160 fl./ M. Ioannes Spächt Arcularius pro Suo labore accipit ... 300 fl./ Pictores autem pro deauratione et Suis operis ...

62 v.- Item M. Georgius Skarnoss Statuarius accepit pro 4 Scutis Imperii Regni (Hispaniarum: et Archiducatum Austriacis, et alys eorum ornamentis 31. July 1628 accepit plenam Solutionem 40 fl./ Adiecimus pro eius Uxore ... 5 fl./ NB Restant adhuc perficienda alia duo: Antiquum Archiducale: et Episcopale nostrum et arrhabonem ei numerauimus 5 fl./ Misimus per manus eius domino Paulo Konig Solutionem plenam pro duobus Pluuialibus Ecclesiae et 2 Tapetibus in Soffronis ... 201 fl et praesente Anbaldo et alys.

63 r.- 8. Dec(embris) 1627/ Georg Skarnoss Bildtschnizer Burger zu Laybach, hatt einen Altar pro S. MICHAELIS Archangelj, zu S. Peter alhyer, Inholdts abryß, alß S. Michaelen Erzengel: zu beeden Seytten S. Gabriel: Vnd S. Raphaël auch Erzengl: Oberhalb Gott Vater Christum am Creuz Vnd den heyligen Geystt Mit allerseyts Stehenden Vnd Scheinenden Cherubinen: Vnden am Fueß, S. Catharinae Grablegung, Mit 3 Engeln Sambt andern Meysterlichen Zyerdt Vnd gesprengen zu machen, Verdingt per 63 fl./ Darauf wir Ime drangellt geben 12 fl./ Item 21. Jan(uarii) 1628 rursus ei dati 12 fl. Praesente Francisco.

OPOMBE

¹ Prim. Dimitz III. (1875), 380: A. Dimitz piše, da je ljudstvo kot rivala Martina Luthra gledalo Hrena utelešenega v kipu emonskega škofa Maksima v ljubljanski stolnici.- Pregelj 1913, 18 sq.: Pregelj predstavlja Hrena kot narodnega junaka; hvali njegov značaj in prizadevanja ter pravi: "Tak je bil ljubljanski škof Tomaž Hren, strah tedanjih protestantov in krivovercev, sin bele Ljubljane, vnet duhovnik in branitelj katoliške cerkve, kakršnega ni imela tedaj vsa Evropa." (podobno tudi: Drobtinice 1851, 111 sq. - Marn 1868, 42 sq); Z drugačnimi barvami ga slikajo pisatelji v novejšem času (M. Malenšek, D. Poniž).

² Valvasor, Ehre VI., 350; VII., 468; VIII., 648, 654, 667, 668-672, 706, 708, 710, 711; X., 359, 360; XI., 22, 190-192, 194, 540, 695, 696, 718; XII., 47; XV., 534, 550.- J. W. Valvasor je o Hrenu posebej poudaril: "... Nachdem solches im Jahr 1597 geschehen, hat er das Bischoffliche Amt mit grossem Mut über sich genommen und dreyssig Jahre über dergestalt verwaltet, daß man (in Crain) dafür hält, er mögte mit allen Ehren der Crainer Apostel genannt werden." (Ehre VI., 350); "Daher er dann in erinnerlicher Betrachtung solcher seiner strengen Verfolg- und Austilgung der Lutheraner ein Apostolischer Mann, ja gar der Crainerische Apostel von denen Römisch-Catholischen in Crain betitelt worden." (Ehre VIII., 669); "... Exempel seiner unvedrossenen Activität ..." (Ehre VIII., 672).- Prim. Turk 1925-1932, 350.

³ Thalnitscher, Historia (Citati po originalu.- Prim. Turkovo oceno tiskane izdaje iz 1882: Turk 1934 a, 97), p. 41: "Thomas Cron, animi magnitudine pluribus par episcopis.- Ibid., p. 50: "... a magno illo Labacensium antistite Thoma, magnanimitate, prudentia, pietate incomparabili."- Ibid., p. 50, 51: "insignis praesul Thomas, IX. epus Labacen:, Carnioliae amor et delictum." - Ibid., p. 87: "Thomas Crönn Labacensis, consulis filius. Hic omnes antecessores praeclaris gestis excoluit. Ex decano Labacensi factus epus, totam Carniolam a Lutheri dogmate purgavit, plurima templa erexit, cathedralem basilicam pretiosa suppellectili dotavit, paupimento ornavit, dominia episcopatus auxit, PP: S: J: locum recreationis sub Turri aedificavit, Labaci et Graetij alumatus fundavit, Capucinos Labacum induxit, locumtenentis munus Graecij summa prudentia subiit. Obijt vir apostolicus plenus dierum 10 febr. an. 1630. Sepultus Labaci in cathedrali basilica." - Thalnitscher, Epitome, 70: "Eximius ... Praesul Thomas Crönn S.R.I. Princeps Epis. Labac. ob tot praeclara gesta nullis literis fat depraeclandus."

⁴ Dimitz III. (1875), 274, 379.- Richter je Hrena poimenoval "véliki inkvizitor Kranjske" in ta vzdevek se je tudi Dimitzu zdel primeren (prim. Turk 1925-1932, 350), dasi je pozitivno opredelil škofa kot odločnega človeka, spretnega v govorjeni in pisani besedi (Dimitz III. (1875), 331).- Za sodbe protestantov o Hrenu je značilna ocena evangeličanskega zgodovinarja Elzeja (Elze, Jezičnik 21, 25.- Prim. Dolinar

1976, 24).

⁵ Radics 1880, 17.

⁶ Prelesnik 1901, 333.

⁷ Kidrič 1929-1938, 54, 97 sq.- Rupel 1956, 278 sq.- Pogačnik 1968, 162 sq.- I. Prijatelj je naglasil nasilnost Hrenove protireformacije in poudaril, da ni samo ustavila razvoja slovenske prosvete za dve stoletji, ker je uničila protestantsko slovstvo, ampak je vnovič izključila narod iz kulturnega življenja (I. Prijatelj, Izbrani eseji I., Ljubljana 1952, 74, 75). F. Kidrič je kljub Hrenovemu požiganju protestantskih knjig precej pozitivno ocenil njegova literarna prizadevanja, dasi ga je kot osebnost ocenil za "humanistično izobraženega, a meščansko - parvenijsko častihlepnega, brezobzirnega in preveč na socialni dvig sorodnikov usmerjenega" moža. (Kidrič 1929-1938, 115.- Kidričevo sodbo o Hrenovi častihlepnosti je kritiziral Turk: Turk 1930-1931, 253 sq.). Podobno ga je predstavil tudi M. Rupel, ki je naglasil, da je bil škof častiljuben, slavohlepen in neprizanesljiv tako do nasprotnikov kot tudi do svojih duhovnikov in upornih kmetov (Rupel 1960, s.v.). Z literarnozgodovinskega je na področje psihoanalize zašel J. Pogačnik, ki je o škofu zapisal: "Hren je karakterološko izredno zapletena osebnost. Po naravi šibak in slaboten ... je iz protestantskega detinstva prešel v jezuitsko duhovno nasprotje. Obremenjen z mislijo, da je čudežno ozdravel, in s kompleksom slabotne fizične konstitucije je postajal čez mero ambiciozen, željan slave in dejanj ter vse bolj versko zagrizen. Njegovi nastopi npr. tisti v deželnem zboru ... razkrivajo človeka s spektakularnim kompleksom, kar je praviloma pojav pri problematičnih naravah. Njegova silovitost v izvajanju rekatalizacije je posledica omenjenih psihofizičnih osnov ..." (Pogačnik 1968, 162).

⁸ Kardelj (1957) 1970, 183, 185.

⁹ Miklavčič 1962, 60.- Prim. SAL- fasc.: Stolnica.- Steska 1907, 41. - Lesar 1913, 449 (sl.). - Ljubitelj krščanske umetnosti 1914, 23, sl. 28.- Hrenove zasluge za ljubljansko diecezo so katoličani posebej poudarili ob 1600 obletnici zmage krščanstva nad poganstvom, ko je kipar Ivan Pengov na severni zunanjsčini ljubljanske stolne cerkve postavil v nišo poleg prvega škofa Lamberga tudi kip Tomaža Hrena. Pengov se je pri svojem delu zgledoval po Hrenovem portretu iz poznih let.- Prim. op. 1331.

¹⁰ Jellouschek 1850, 14, 15. - Vrhovnik 1896, 239. - Turk 1928, 27.- Prim. Leto svetnikov II. (1970), 437 sq.

¹¹ Ehrenhalle/ 1858, 15, 17.- Prim. Leto svetnikov I. (1968), 697 sq.; II. (1970), 549 sq.; IV. (1973), 250 sq.

¹² Kardelj (1957) 1970, 184.

¹³ Turk 1925-1932, 344 sq.- Turk 1928, 1 sq.- J. Turk je Hrenovo življenje in delo doslej najbolj natančno in celovito obdelal. Gradivo za Hrenovo biografijo je črpal v domačih in tujih arhivih. Izčrpno je raziskal tudi vprašanje teritorija ljubljanske škofije v Hrenovi dobi. Rezultate svojega dela je objavil v BV, ČZN in GMS (gl. seznam literature). Turkovo rokopisno gradivo je zbrano v SAL f 6/3.

¹⁴ Prim. Prelesnik 1901, 1-17, 99-115, 205-224, 296-341. - Gruden 1910-1916, 815-872.- Gruden je o škofu pohvalno zapi-

sal: "Hren je bil mož izredne delavnosti in odločnosti ... občudovati moramo neustrašenost škofa ..., ki je zastavil čast in življenje v dosego svojih ciljev." (Gruden 870,871).

¹⁵ Valvasor, Ehre VIII., 648,670.- Valvasor je poudaril, da se je Hren pri krasitvi cerkva zelo odlikoval in po radodarnosti presegel vse svoje predhodnike ("sein Fleiß in Auszierung der Kirchen"). Razen škofove skrbi za stolni cerkvi je omenil tudi njegove ustanove v Nazarjah, Petrinji, Ljubljani in Trstu.

¹⁶ Thalnitscher, Historia, p. 87.

¹⁷ Dimitz III. (1875), 458,473: A. Dimitz je naglasil romanski značaj nove usmeritve v dobi protireformacije.

¹⁸ Radics 1894, 139-144,160-164,198-199.

¹⁹ Radics 1878, 1-33.- Radics 1880, 1-58.

²⁰ Delo starejših piscev, zgodovinarjev, ki so pokazali na Hrenova prizadevanja na umetnostnem področju (Dimitz, Radics, Strahl, Wallner, Mal), so nadaljevali muzikologi (Cvetko) in umetnostni zgodovinarji. Posebna spodbuda v tej smeri je bila zgodovinska razstava slovenskega slikarstva, ki so jo pripravili v Ljubljani leta 1922, in pomeni tudi sicer prelomnico v umetnostnozgodovinski stroki. Ob tej priložnosti so raziskovalci naglasili pomen umetnostnega ustvarjanja ob škofu Hrenu, ki je v dobi katoliške reformacije "vzbudil umetnost zopet v življenje". Razstavili so nekaj del iz Hrenovega časa (portrete Lenarta, Andreja in Tomaža Hrena, sliko sv. Uršule iz Bitenj, sliko sv. Cecilije iz Celja) in omenili več tedanjih umetnikov (Planer, Hren /mišljen je gotovo Kern/, Degen, Kosta, Plavec itd.). Odmevom na razstavo (Cankar 1922, Cankar 1922 a, Jutro 1922, Katalog 1922, Mantuani 1922, Stelè 1922) so sledili prvi strokovni pregledi umetnosti Hrenove dobe. V zgodovinski pregled umetnostnega razvoja na Slovenskem jo je najprej vključil F. Stelè (Stelè 1924). O njej je ožje za področje slikarstva spregovoril V. Steska (Steska 1927.- V. Steska je obdelal Hrenovo dobo v posebnem poglavju in naštel več slikarjev iz škofovega kroga: Höbnerja, Planerja, K. Weysmana, E. Wolffa st. in ml., G. Krāna, E. Thumba) pozneje pa tudi F. Stelè (Stelè 1938), ki je omenil več mojstrov tega časa (N. Weissmann, K. Weissmann, A. Pluemental st. in ml., F. Guettersoldt, Plainier, Höbner, K. Schneider /napačno ga opredeljuje za slikarja/, L. Raisinger, P. Steydler) in podčrtal vlogo koroških slikarjev v Hrenovem krogu. Pomembnejši prispevek k poznavanju Hrenove dobe je z raziskavami stavbne podobe in opreme stare ljubljanske stolnice dodal Veider (Veider 1947), vpogled v ta čas pa so razširile tudi raziskave umetnosti 17. stoletja, objavljene v ZUZ (ZUZ n.v. VII., Ljubljana 1965) in nato - ob razstavi spomenikov iz te dobe - v Katalogu Narodne galerije (Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1968).

²¹ Stelè (1924) 1966, 52 sq.- Prim. Stelè 1927, 251. - Ob objavi vatikanskih dokumentov o škofu Hrenu, ki jih je v ČJKZ priobčil M. Premrou, je F. Stelè kritično ocenil: "... gradivo ... le preveč nosi pečat animoznosti Hrenovih nasprotnikov ... Naloga nepristranskega zgodovinarja bo sedaj, da bo kritično osvetlil vrednost teh skrajno osebno in animozno pobarvanih poročil in jih izrabil za izdelavo objek-

tivne slike o tem možu, ki mu je usoda dodelila tako vidno in važno vlogo v naši kulturni zgodovini. Iz spominov iz časa svojega sodelovanja s pokojnim zgodovinarjem J. Grudnom zadnja leta pred svetovno vojno ugotavljam, da je Gruden to gradivo poznal in ga nameraval porabiti v svoji monografiji o Hrenu, ki jo je nameraval izdati. Ker je računal s precejšnjim mojim sodelovanjem, sva pogosto razpravljala o tem in je on vedno poudarjal kot vodilno misel pri svojem načrtu: Slika, ki jo ima naša zgodovina o Hrenu, ni pravilna, njegovo osebnost in zgodovinsko vlogo bo treba iz temeljev na novo opredeliti, treba je prekiniti z legendo o mrkem protireformatorju in podati Hrena kot finega humanistično izobrazenega moža, v katerega življenju je igrala veliko vlogo umetnost in čigar delovanje ni potekalo tako brez nasprotstev in ovir, kakor se na prvi pogled misli, in so intrige proti njemu segale prav do najvišje cerkvene instance ..."

²² Cevc 1965, 119 sq.- Cevc 1968, 92 sq.- Cevc 1981, 226 sq.

²³ Sumi, 1969, 11 sq.

²⁴ Resman 1977 (tipkopis).

²⁵ Veider 1947, 32.

²⁶ Orožen I.-VIII.- Janisch I.-III.

²⁷ Stegensšek 1905.

²⁸ Curk I.-IX.

²⁹ Hrenova koledarja za leti 1600 in 1607 hrani Skofijski arhiv v Ljubljani v fondu KAL f 98, vsi drugi pa so v Arhivu Slovenije, uvrščeni v Zbirko rokopisov pod signaturami 106 r - 126 r (za leta: 1597 a-b, 1598 a-b, 1599, 1601, 1602, 1603, 1610, 1611 a-b, 1613, 1614, 1615, 1617 a-b, 1620, 1622, 1625, 1626, 1627). Koledarji so bili natisnjeni v Gradcu, Augsburgu, Nürnbergu, Salzburgu in Olomouzu. Vezani so v usnje, platnice s posvetilom pa so pri vseh olepšane s heraldičnim ali ornamentalnim okrasjem. Dokumentirani so v popisu skofijskega inventarja (Inventar škofa Buchheima iz leta 1664 omenja v ljubljanski škofijski rezidenci "zwen vnnd vierzig schreib Calender etlicher Bischoffen zu Laybach" /Inv. 1664/, inventar škofa Rabatta iz leta 1683 pa našteva "Item 35 Calender Herrn Bischouen Chrönn, mit allerhandt annotationen, in rothen Leder eingebunden"; razen Hrenovih omenja še 7 koledarjev škofa Tavčarja, 3 koledarje Andreja Tavčarja in 4 nevezane stare koledarje ter "Ain Paquet Concionum Episcopi Thomae propria manu scriptarum" /Inv. 1683/). Koledarji za leta 1597, 1599, 1602, 1603, 1614 in 1617 so bili leta 1964 razstavljeni na graški razstavi "Graz als Residenz Innerösterreich 1564-1619" (Graz-Katalog 1964, 210, 211, kat. št. 552-557). Hrenove koledarske zapiske, ki so nepogrešljiv vir za zgodovino protireformacije, zgodovino umetnosti in celo gospodarstva (Turk 1925-1932, 348), sta delno objavila P. Radics (Radics 1861, 74-75) in A. Dimitz (Dimitz 1862, 17-30 /1601, 1602, 1610, 1617/, 87-90 /1611, 1613/, 99-109 /1615, 1617, 1620, 1622, 1625, 1626, 1627/), v gotici pa jih je v celoti (razen 1600 in 1607) prepisala A. Schifferer (ASRS, Zbirka rokopisov I/88 r). J. Turk pripominja, da so notirani "kratko in markantno, brez dolgega opisovanja, pisani kot na hitrem pohodu in zraven med seboj vendarle zvezani kot mozaični kamenčki v veliko sintezo - v sliko njegovega značaja in dela" (Turk 1928, 25).- Pripombe

in nekaj indeksov k Hrenovim noticam je zapisal škof Buchheim (Prim. Turk 1934, 30), vendar na to pri citiranju posebej ne opominjam.

³⁰ SAL/PP I/1 (original hrani Nacionalna i sveučilišna biblioteka v Zagrebu pod signaturo MP 236).- SAL/PP I/2.

³¹ Gradivo v ljubljanskem Skofijskem arhivu (SAL in KAL) sem delno povzela po regestih L.M. Golia (SAL; Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU). V Vatikanskem arhivu (Archivio Segreto Vaticano) sem upoštevala naslednje fonde: Arch. S. Congr. Concilii.- Sec. Brev.- Arch. Consist.- Processus Consist.- Arch. Nunz. di Vienna.

³² ZALj, Cod. I. in Cod. XIII. (Nekaj podatkov sem povzela po izpiskih M. Ferjanove: gradivo pri Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU).- Prim. Vrhovec 1886, 71,72,79,80,108,235: Vrhovec pripominja, da so mestni očetje na sejah mestnega sveta sklepali tudi o gradnjah, zidavi in popravilu javnih objektov (hiš, mostov, vodnjakov, obzidja itd.), odločali o spornih zadevah, pri katerih kot toženo ali tožečo stranko večkrat srečamo tudi ljubljanske umetnike, in razpravljali o najemu lop ob sejemskih dneh, o prišlekih, ki so si želeli pridobiti meščanske pravice, o moralnem življenju meščanov itd. Za umetnostnozgodovinsko stroko so zapisniki in računске knjige mestnega sveta vsekakor upoštevanja vredno gradivo.

³³ ZALj, V. Fabjančič, Knjiga hiš I.-V., 1940-1943 (tipkopis).

³⁴ SAL/2A - Ljubljana, sv. Nikolaj: f 1-R (rojstne matice), f 12-P (poročne matice), f 14-M (mrliške matice).

³⁵ E. Cevc 1981, 302.

³⁶ Ta vidik je na kratko razložil sv. Ambrož: "Umbra in lege, imago in evangelio, veritas in caelo." (De offic. ministr. I, 48).- Krščansko razmerje do sveta simbolov je formuliral Tomaž Akvinski. Po njegovi formulaciji so vse zemeljske stvari samo telesna prisposoba duhovnih, "spiritualia sub metaphoris corporalium". (Menaše, Evropski umetnostnozgodovinski leksikon, Ljubljana 1971, 1978 sq.).

³⁷ Epist. VII, 109; IX, 9.

³⁸ Epist. IX.9, C.27, D III. de cons.

³⁹ De orthod. fide, IV,17.- Ta vidik je nazorno pojasnjen v predgovoru h Kanizijeveemu katekizmu (v slovenskem prevodu iz 1615). Predgovor je za likovno umetnost tako interesanten, da ga delno povzemam: "Na Sêrzadobriga Brajnza. Is mnogiterih Vrshahou, sa katerih volo so se od sazhétka tiga Kârszhanstva v'téj Catholishki Cérkvi védnú inu vselej ty malani Duhovni Pildi shpogali, néj letá nar ta manshi, katériga je S. Gregorius vezh kakòr pred enim jeséram Lét s'takushnimi bessédami povédal: *Quod legentibus scriptura, hoc idiotis praestat pictura cernentibus: quia in ipsa etiam ignorantes vident, quod sequi debeant: in ista legunt, qui literas nesciunt.* Tu je: Kar tu Pismu tém, katéri tuistu brati snajo, tu tém, katéri tiga nesnajo ty Malani Pildi, kakòr jih vidio, sturée: v'teh namrizh tudi tiga Pisma nevu-zheni vidio, zhessár se dêrshati imajo: v'letéh beró katéri Pismu nesnajo. Letimu, inu drugim Svétim od Buga ressvetle-nim Ozhakom, katere je CHRISTVS svoji Cérkui Vuzhenike odlo-zhil, néj bilu nevéjdezhe, de se ty skusi takove S. malane

Pilde, kateri brati nesnajo, dobru inu lahkú moreo v Kárszhanski Véri inu v tih te Vére Rezheh podvuzhiti ... Sa tuga volo tédaj nashiga Tovarushstva P. IOAN. BAPTISTA ROMA-NVS, po Voli tuga Svétiga Tridentinskiga S'braliszha ali Concilia, se néj pres velikiga Prida podstopil, takushne h' Catholishkimu Vuku slisheozhe S. Pilde, v'ene Bukvize pérpraviti, katérimu so nekiteri drugi lih s'takushnim Boga-bojzejhim napréj vsétjom nak // pérshli, slasti, debi te malane Figure, po Catechismu R. P. PETRI CANISIJ, kir je sicér vshe sedaj u' veliku Deshelah inu jesikih, na svitlobo dan, rovnane bile..." (Rupel 1959-1960, 104 sq.).

⁴⁰ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 131, 177.

⁴¹ Prim. op. 38.

⁴² Concil. Trid., Sess. XXV (Surius, IV., p. 983).- Jedin 1975, 183.- Mayer-Himmelheber 1984, 133 sq.

⁴³ Concil. Trid., Sess. XXV (Surius, IV., p. 983).- Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 129.

⁴⁴ Mayer-Himmelheber 1984, 177.

⁴⁵ Concil. Trid., Sess. XXV (Surius, IV., p. 983).- Aurenhammer 1956, 21.- Jedin 1975, 183 sq.

⁴⁶ E. Cevc 1981, 220.- Prim. Prodi 1965, 121 sq.

⁴⁷ Papež Pavel III. je proti heretikom uporabil moč inkvizicije in z bulo "licet ab initio" leta 1542 ustanovil Kongregacijo sv. oficija ter v istem času objavil seznam prepovedanih knjig.

⁴⁸ Mále 1932, 1.- Jedin 1935, 167.- Aurenhammer 1956, 21.- Mayer-Himmelheber 1984, 129, prim. 169.

⁴⁹ Poleg znamenitega dela, ki ga je izdal Molanus (1570), so med teoretičnimi razpravami te dobe pomembne zlasti Gilijeva "Dialogo degli errori dei pittori" (1564), Paleottijeva "Discorso intorno alle imagini sacre e profane" (1582) in Borghinijeva "Il Riposo" (1584). O razvoju umetnostne teorije v protireformacijskem času in vplivu koncilskih dekretov na protireformacijsko umetnost prim.: Barocchi 1960-1962, Jedin 1935, Jedin 1975, Mále 1932, Mayer-Himmelheber 1984, Prodi 1959-1967, Prodi 1965, Scavizzi 1974, Scavizzi 1981, Zeri 1957.- Kolegu Alešu Rojcu se zahvaljujem za nasvete pri izbiri pomembnejše literature, kolegu B. Resmanu pa za opozorilo na delo S. Mayer-Himmelheber.

⁵⁰ Ker je Ignacij upošteval človekovo čutno naravo, je k meditaciji pritegnil vseh petero čutov. V napotkih za premišljevanje pravi: "Z očmi domišljije gledam osebe, premišljujoč in motreč nadrobno njih prilike ... Vonjam in okušam z duhovnimi čuti vonja in okusa neizmerno ljubkost in sladkost božanstva, duše in njenih čednosti ... S sluhom dojemam to, kar govore ali bi mogle govoriti ... Dotaknem se, objamem, recimo in poljubim kraje, kamor te osebe stopajo in sedajo ..." (Duhovne vaje svetega očeta Ignacija Lojolskega, Gorica 1961, 75).

⁵¹ Prim. J. Turk, Cerkevna zgodovina, Groblje 1930, 323 sq. (v om. delu je J. Turk podal strnjen pregled dobe katoliške reformacije in restavracije).- Prim. A. Franzen, Kleine Kirchengeschichte, Freiburg i. B. 1968 (po prevodu: Pregled povijesti crkve, Zagreb 1970, 247 sq.).- Mayer-Himmelheber 1984, 17.

⁵² Barocchi 1961, 117 sq.

⁵³ Splošni pregled potridentinske umetnosti sem delno povzela po Mäleju (Måle 1932).

⁵⁴ Prim. E. Cevc 1981, 313 (op. 202).

⁵⁵ Prim. Pigler 1974, I., 505 sq.: Med potridentinskimi ikonografskimi motivi Pigler med drugim našteva Ozko pot kreposti in široko pot pregreh, "Symbolum apostolicum", Zmagoslavje katoliške vere, Adoracijo Evharistije, Ime Jezusovo, ki ga molijo angeli in svetniki, Brezmadežno (Immaculata), motiv "Madonna della Vittoria" itd.

⁵⁶ Prim. Turk 1938, 56.- Prim. Aurenhammer 1956, 32.

⁵⁷ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 7.

⁵⁸ Prim. Gruden 1910-1916, 815 sq. - Grafenauer 1959, 563 sq.- Prim. Reisp 1983, 9 sq.

⁵⁹ Prim. Radics 1878, 18: Radics pravi, ko govori o grobsti časa, da so v protireformaciji "vladale železne roke". - Turk 1925-1932, 349.- Turk 1928, 26.- Turk 1938, 59.- Kidrič 1929-1938, 54.- Prim. Reisp 1968, 20, 21.

⁶⁰ Grafenauer IV., 17.

⁶¹ Turk 1938, 58.- Prim. Koblar 1891, 43 (objava treh Hrenovih molitev iz 1624.- Gl. SAL/PP I/2, p. 333 sq.).- Prim. M. Smole, Kuga na Kranjskem v XVI. stoletju, v: Kronika V., Ljubljana 1957, 97 sq.- Po vseh slovenskih deželah je morila kuga v letih 1598-1599 in 1624 (prim. Hrenove zapiske v koledarjih in protokolih).

⁶² Fabjančič I., 377; III., 597.- Lenart Hren je bil lastnik hiše na Starem trgu 14 (1545-1585) in hiše na Mestnem trgu 10 (1545-5.12.1585), v kateri se je leta 1560 rodil Tomaž. - Biografske podatke o Hrenu gl.: Turk 1925-1932, 344 sq.

⁶³ Valvasor, Ehre VII., 437; IX., 84, 86; XI., 700 (Lenartov grb); XI., 702.

⁶⁴ Kidrič 1925, 7: Kidrič je napak mislil, da je bila Lenartova prva žena Uršula Žitnik. Ta naj bi po njegovih podatkih umrla leta 1570, drugo ženo Regino pa naj bi pokopali še pred možem leta 1585.- Gestrin 1972, 138: Gestrin omenja, da se je premožni Janez Weilhamer v drugič poročil z vdovo veletrgovca Jožefa Gratzerja. Bil je tudi lastnik fužin na Savi pri Jesenicah. Ker ni imel moških potomcev, je večji del njegovega imetja podedovala hči Lukrecija, ki se je poročila z Lenartom Hrenom. K podatkom dodaja avtor tudi izčrpen pregled virov in literature.

⁶⁵ Osebnostne podatke gl. v SBL I., 341 sq.- Prim. Radics 1894, 140.- Koblar 1900 a, 200.

⁶⁶ Pogrebni nagovor ob pokopu Lenarta Hrena je povedal kranjski superintendent Christoph Spindler.

⁶⁷ Prim. Radics 1894, 139.- Hrenova mati Uršula se je po smrti prvega moža Lenarta Hrena poročila z jermenarjem Georgom Khunstom. Khunsta so pokopali 12. marca 1597 na šempetrskem pokopališču. Hren je v koledar za leto 1597 zapisal: "... ist bei St. Peter neben der Mutter begraben." (HK 1597.- Prim. SBL I., 342).

⁶⁸ V zvezi s to letnico se je v literaturo vrinila napačna trditev, da je v tem letu Tomažu umrl oče (Gruden 1910-1916, 819.- Pirjevec 1927, 14).

⁶⁹ MHVK 1852, 81. - MHVK 1860, 3. - Janžekovič 1977, 1: Gašper Žitnik, profesor na dunajski univerzi, je leta 1567

postal celo dekan tamkajšnje filozofske fakultete.

⁷⁰ Orožen III/2, 85,86,249,250,263,265.- Marolt 1932, 191 sq.- J. Orožen 1971, 607,608.- Höfler 1982, 15,16,65.- Kape-la v celjski opatijski cerkvi je bila prvotno posvečena sv. trem kraljem in so jo šele po nekajletni obnovi leta 1623 posvetili novemu patrociniju bratovščine Zalostne Matere božje (k posvetitvi je bil povabljen tudi Hren); ta se je na Hrenovo pobudo že leta 1597 (še z naslovom Velike bratovščine Device Marije na Dravskem polju) iz Konjic preselila v to kapelo. Ustanovitvena bula med mašnjimi dnevi bratovščine predpisuje tudi praznik Hrenovega patrona Tomaža. Hren je obdržal beneficij v Celju do leta 1599.- (Prim. J. Graus, v: MDZK XIII, N.F., CXCI.- Fékonja 1895, 751,752).

⁷¹ Prim. Radics 1894, 140.- Janžeković 1977, 1.- Hren je v letih 1579-o.1583 dokončal študij filozofije ("humaniora") na Dunaju. V eni izmed svojih latinskih pesmi se spominja teh let: " ... quod gremio nobis alta Vienna fovet."

⁷² Svojo življenjsko pot in odločitev za duhovniški poklic je popisal Hren v SAL/PP I/2, p. 347 sq.

⁷³ Radics 1878, 10,11.- Zgodovinski zbornik 1897, 631 sq.- Prim. Gantar 1987, 8,9.- Gantar 1987 a, 47,51,52.

⁷⁴ Prim. Turk 1938, 45.- Turk tudi pripominja, da mu je bila Marija vedno Magna Mater Virgo (Turk 1925-1932, 347).

⁷⁵ KAL f 6/8.- Radics 1861, 73.- Turk 1934, 28 sq.

⁷⁶ Po A. Koblarju je Hren, dokler ni postal škof, užival tudi beneficij sv. Jakoba v župnijski cerkvi v Konjicah (Koblar 1892 a, 65). Koblar piše, da je Hren postal stolni dekan 7. jan. 1597 (Koblar 1900 a, 200).

⁷⁷ Hrenove latinske pridige ("Veneranda antiquitas, Thoma IX. Labacensis episcopi sermones manu propria scripti"), ki jih je leta 1660 zbral L. Schönleben (MHVK 1852, 26-27), hrani ljubljanski škofijski arhiv v KAL f 98. Pomembne so za literarno in kulturno zgodovino (Prim. J. K. Erberg, Versuch eines Entwurfes zu einer Literatur - Geschichte für Krain), umetnostnozgodovinski stroki pa so (predvsem pri ikonografskih analizah) pripomoček, ki odpira vpogled v miselnost dobe. Pridige je v posebni študiji obdelal J. Turk (Turk 1938, 40 sq.- prim. ŠAL f 6 b/1 - Hrenove pridige in študije del, Turkov rokopis).- Prim. Benedik 1983, 127 sq.: M. Benedik naglaša, da je tridentinski koncil terjal od duhovnikov, naj njihovo oznanjevanje temelji na božji besedi. Pridigar-ska dejavnost je imela v dobi katoliške obnove izreden pomen.

⁷⁸ Hren je s pridigami pobijal luteranstvo in katoličane opominjal k stanovitnosti; prav zato ga je Tavčar priporočil za svojega naslednika (Turk 1938, 62.- Prim. Valvasor, Ehre VI., 350).

⁷⁹ SAL/PP I/1, p. 35: "Eodem Anno 1597, die 24. Augusti piissime obyt ... D. Joannes Tautscher Epus Labacensis ... Graety ... conditis eius visceribus in Monasterio Franciscanorum, ubi etiam pictura illi memorialis erecta est ..." - SAL f 7/6 ač.- Hk 1597 b, 45 r: Po pogrebnihih slovesnostih v Gradcu je Gašper Tavčar vrnil Hrenu "crucifixum argenteum" in "flasconem argenteum intus deauratum".

⁸⁰ ASV Sec. Brev. 373 Bullar. Clem. VIII., 1595-1598, f 116-118, 13. april 1598: Potem, ko se je posvetoval z odgo-

vornimi in seveda na priporočilo nadvojvoda Ferdinanda, ki je Hrena prezentiral za ljubljanskega škofa in ob tej priložnosti pohvalil njegovo spretnost, vzorno življenje, plemenitost, skrbnost in preudarnost v duhovnih in svetnih zadevah s pripombo, da je obdarovan z mnogimi krepostmi, je papež Klemen VIII., da bi ljubljanski škofiji ne škodoval zaradi dolgotrajne vakance vrhovnega pastirja, postavil Hrena za ljubljanskega škofa: "te ... in episcopum praeficiamus". Izročil mu je jarem (skrb za škofijo) in mu poleg obljube večnega plačila poslal tudi apostolski blagoslov ter naročil, naj si izbere škofa posvečevalca in asistente.- Prim. Ehrenhalle/ 1858, 13 sq.- Radics 1894, 141.- Prim. tudi Premrou 1927, 215.

⁸¹ Ursinus de Berthis (Bertis), tržaški škof 1598-1620.

⁸² Girolamo Portia (Porzia, Porcia), graški nuncij 1592-1606.

⁸³ SAL f 37/1: B. Villerius je v septembru 1598 poslal pismo, v katerem je v nadvojvodovem imenu pojasnil nekaj pomembnih točk, po katerih naj nadvojvodov poslanec Jožef Rabatta brani Hrena pri papežu Klemenu VIII. in pri kardinalih. - Prim. Turk 1931, 2, 3. - Prim. Miklavčič 1962, 62.

⁸⁴ ASV Arch. Consist.- Acta Miscell. 52, f 465 - Ecc.a Labacen. in Carniola expedita in consist.o die 29. Marty 1599: Kardinal Paravicinus piše, da je "Thomas Krein ... doctus, insignis concionator uerbi Dei ... Innocentia uitae ac morum integritate a uiris fide dignis commendatus." O stolnici pravi: "Habet ecc.a paucas SS.tas reliquias, uasa, ornamenta et reliquam suppellectilem ... campanile cum campanis, organum et coemeterium." Dodaja, da so v Ljubljani, ki jo je okužila herezija, jezuitski kolegij, frančiškanski konvent in samostan križniškega reda. V zvezi z Ljubljano dostavlja še interesanten podatek: "ecc.a S.orum Fabiani et Sebastiani ex Hereticorum manibus mense 9.bri prox. praeterito erepta."

⁸⁵ Prim. Vrhovec 1886, 41.

⁸⁶ Prim. op. 80.- Prim. B., Iz domovine, "Domovini k pridu", v: Danica 1904, 303-304: Avtor članka govori o Hrenovem škofovskem geslu in ga povezuje z njegovim domoljubnim napisom "Domovini k' pridu" na zadnji strani Čandkovega prevoda "Evangelia inu lystuvi".

⁸⁷ Hren je z vso doslednostjo in ob vsaki priložnosti naglašal neposredno podrejenost ljubljanske škofije svetemu sedežu, čeprav v papeževem dokumentu (10. sept. 1462) potrjena eksempcija ni bila istovetna z njo. V boju z oglejskim patriarhom za jurisdikcijsko pripadnost nekaterih župnij in samostanov je tako odločno in vztrajno zagovarjal pridobljene pravice svoje škofije, da je apostolski vizitator Sikst Carcanus leta 1620 vse te spore razrešil v prid ljubljanske dieceze. Sele tedaj so bile meje med oglejskim in ljubljanskim teritorijem prvikrat za obe strani jasno in definitivno določene. Tako eksempcija kakor obseg ljubljanske škofije (z župnijami, ki jih je le-ta priposestvovala na temelju inkorporacije) sta se po preskripciji končno uveljavila za časa in po zaslugi Tomaža Hrena (Turk 1937, 79, 101sq. - Turk, Santoninov Itinerarium, v: GMS XXIV., Ljubljana 1943, 101, 102).- Hren je sestavil natančen seznam župnij ljubljanske

škofije "Catalogus omnium praecipuarum Ecclesiarum, quae in tribus istis Prouinciis sitae, Episcopatu ac Dioecesi Labacensi jure ordinario subiectae noscuntur" (SAL/PP I/2, p. 551.- Prim. tudi SAL/PP I/1, 381). Njihova ozemeljska razdrobljenost mu je povzročala težave pri vodenju dieceze. (Nad razkositostjo škofijskega teritorija se je pritoževal tudi škof Buchheim, ker mu je povzročala probleme in kvarno vplivala na cerkveno disciplino.- Dolinar 1980, 35). - Prim. Barle 1895, 56-62, 110-115.- Miklavčič 1971, 44 sq.

⁸⁸ Stelè 1965, 224.

⁸⁹ Cevc 1981, 226.- Prim. Turk 1928, 25-26.- J. Turk poudarja, da se je Hren zavedal svoje vodilne in odločilne oblasti v škofiji in je strogo nastopal do vseh, ki so njegovi oblasti nasprotovali. Protestanti v deželnem zboru so mu ugovarjali, češ da ne puste, "da bi v deželi vladal samo eden, namreč on." (prim. Turk 1925-1932, 349).

⁹⁰ ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen.

⁹¹ Prim. Vrhovec 1903, 28.- Valenčič 1968, 137 sq.: V. Valenčič trdi, da je bila Hrenova ocena, po kateri naj bi bilo v Ljubljani v najbolj kritičnih letih le 20 procentov katoličanov, nerealna, in da je bilo katoličanov precej več.

⁹² V pontifikalnih protokolih in drugih pisanih virih je Hren pogosto poimenoval samega sebe "reformatör ..." ali pa "Reformationis Catholicae Religionis, per Uniuersum Carnio-lae Ducatum, Styriam inferiorem, Comitatumque Cillaeae ad Drauum usque fluuium commissarius supremus" (SAL/PP I/2, p. 45).- Prim. Thalnitscher, Epitome, 64.

⁹³ Versko komisijo je vodil Hren sprva skupaj z deželnim glavarjem Jurijem Lenkovičem in vicedomom Jožefom Rabattom, pozneje pa z vicedomom Filipom Kobenzlom in glavarjem Wolfom Paradeiserjem.

⁹⁴ Ehrenhalle/ 1858, 17.- Hren sam pravi, da je proti protestantom sukal le "apostolsko orožje".

⁹⁵ KAL f 43/22 - Visitatio Collegiatae Oberbugensis de Anno 1665: "... chorus ... Monasterij Benedictinis, qui cum suo Abbate, fundationi Theobaldi et Truttae coniugum de Chag seu de Chagere seruiebant. His Episcopus Thomas 1605 nouum Titulum induxit, et collegij Mariani Alumnas uoluit nominari." - Orožen II/2, 54 sq.- Že Hrenov predhodnik Tavčar je imel v Gornjem Gradu 16 gojencev. Hren je tu leta 1605 ustanovil Marijanski kolegij, ki mu je, kot je poročal papežu škof Buchheim, rabil kot neke vrste semenišče (prim. Dolinar 1980, 33). Kolegij je obstajal do cerkvenih reform Jožefa II. P. Radics poudarja, da je iz njega izšla vrsta najizbornejših duhovnikov (Radics 1898, 109).

⁹⁶ Prim. Turk 1938, 49 sq., 61: Hrenova pridigarska navodila za gornjegrajske gojence se skoraj dobesečno krijejo z določili tridentinskega dekreta; gojencem naroča, naj bodo pridige preproste, lahko umljive in kratke (prim. Benedik 1983, 127 sq.).

⁹⁷ Hren je ustanovil 2 štipendiji v ljubljanskem jezuitskem kolegiju, 2 v graškem Ferdinandeumu in 4 na Dunaju.- Prim. SAL/SK 2 - Tomaž Hren.- Hk 1627, 13.jun.- Dimitz 1862, 108.- Prim. Valvasor, Ehre VIII., 670.

⁹⁸ Hren si je v koledarje večkrat zapisal kratke notice o vsakoletnih sinodalnih srečanjih duhovnikov na dan sv. Doro-

teje v Gornjem Gradu.- Prim. Turk 1928, 9: J. Turk poudarja, da se je Hren prizadeval za reformo po smernicah tridentinskega koncila. Na sinodah je z duhovniki razpravljal o cerkvenem življenju in disciplini v kleriških vrstah. Leta 1604 je ob tej priložnosti v latinskem, nemškem in slovenskem jeziku objavil tridentinski odlok o sklepanju zakonske zveze (slovensko besedilo je objavil Steska: gl. Steska 1912, 49 sq.). Zraven je dodal še določila o drugih zakramentih, priporočil vodenje matičnih knjig in podeljevanje zakramenta bolniškega maziljenja, prepovedal obhajilo pod obema podobama in skupinsko odvezo ter ostro obsodil popivanje in konku-binat duhovnikov.- Prim. J. Benkovič, Ljubljanska škofija in škofijske sinode, v: Voditelj v bogoslovnih vedah 1901.

⁹⁹ Kozina, začetnik župnijske šole v Rušah pri Mariboru, ki je med leti 1645 in 1758 delovala kot edina nejezuitska gimnazija pri nas (prim. Reisp 1968, 23), je bil verjetno eden Hrenovih gojencev v gornjegrajskem kolegiju (prim. Mal 1924 a, 201: odstavitev gornjegrajskega župnika Jurija Kozina l. 1643).

¹⁰⁰ Gl. op. 30.

¹⁰¹ Risbe v pontifikalnih protokolih upoštevam v obravnavi posameznih spomenikov.

¹⁰² Prim. op. 70.

¹⁰³ Thalnitscher, Historia, p. 96.- V ljubljansko bratovščino Sv. Rešnjega Telesa so se včlenili: nadvojvodinji Marjeta (1596) in Marija Magdalena ter nadvojvoda Ferdinand in Maksimilijan Ernest (1597) itd.

¹⁰⁴ V času rekatolizacije je bilo posebej poudarjeno češčenje sv. Rešnjega Telesa.- Prim. Benkovič 1897, 146 sq.- Prelesnik 1901, 323.- J. Gruđen, Češčenje presv. Rešnjega Telesa med Slovenci v preteklih stoletjih, v: Voditelj v bogoslovnih vedah, Maribor 1908, 88.

¹⁰⁵ Turk 1938, 65.- Prim. Dolinar 1976, 74 sq.

¹⁰⁶ ASRS II/51 r (Sodalitas Beatissimae Virginis Mariae in coelos Assumptae in Archiducali Collegio Societatis Jesu Labaci 1605-1782). Med člani bratovščine srečamo na primer stiškega opata Jakoba Reinprechta, kostanjeviškega opata Jurija Urbaniča (Urbanitius) in opata Jurija Reinprechta iz Vetrinja, nato slede Hrenovi kanoniki, ljubljanski dekan Mihael Mikec (Mikez) ter skofov brat Andrej, leta 1616 pa se jim je pridružil tudi nadvojvoda Ferdinand. Ob Hrenovem vpisu v matriko je dodan poznejši pripis: "Mortuus est Oberburgi Anno 1630 die 10 mensis February." - Prim. Prelesnik 1901, 323.- Hammerl 1933, 168-169. - Dolinar 1976, 75.

¹⁰⁷ ASRS II/52 r - ("Sodalitas Beatissimae Virginis Mariae sub titulo Immaculae conceptionis" oziroma "Vndtre dem ehrntitul der vnbevlekten empfangens"). Velika vpisna knjiga bratovščine Marijinega brezmadežnega spočetja v ljubljanskem jezuitskem kolegiju iz let 1624-1783 je vezana v škrlaten žamet in zavarovana s kovinskimi ščitki. Med člani zasledimo tudi Hrenovega brata Andreja, škofovega odvetnika Elia Andriana z ženo Magdaleno, slikarja Elia Wolffa (p. 16 - 1629) in zvonolivarja Elia Somraka (p. 21 - 1638).- Prim. Ehrenhalle/ 1858, 15.- Dolinar 1976, 76: Dolinar omenja, da je Hren ukazal obhajati praznik Brezmadežne že leta 1627, medtem ko je Cerkev vpeljala praznik šele 1708.- Prim. Val-

vasor, Ehre VIII., 671; X., 359, 360.

¹⁰⁸ Prim. Hk 1601, 29 v.- Dolinar 1976, 76 sq.

¹⁰⁹ Ljubljanska bratovščina Odrašenika sveta se je v času hude kuge 1598-1599 odločila, da bo vsako leto na veliki petek v mestu organizirala spokorno procesijo. Zamisel so šele 1617 uresničili kapucini, ki so odtlej vsako leto pripravili spokorni sprevod s podobami Kristusovega trpljenja.- Prim. Thalnitscher, Epitome, 67.- Koblar 1892, 112-113.- Potočnik 1940, 13.- Skerlj 1973, 38, 43, 46.- Dolinar 1976, 82 (z našeto literaturo).- Höfler 1978, 64 sq.

¹¹⁰ Turk 1925-1932, 347.- Dolinar 1981, 56 sq.

¹¹¹ Gantar 1987, 8.- Gantar 1987 a, 46.

¹¹² Duhovne vaje svetega očeta Ignacija Lojolskega, Gorica 1961, 50.- Jezuiti so porabljali v "večjo božjo slavo" tudi takšna zemeljska sredstva, ki so se jim nekateri asketsko usmerjeni redovi zavestno odpovedovali.

¹¹³ Turk 1934, 29, 30.

¹¹⁴ F. Stelè, Ocene: France Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije, v: Čas XXIV, Ljubljana 1929-1930, 337.

¹¹⁵ Prim. Gestrin 1963, 144.

¹¹⁶ Kidrič 1929-1938, 95 sq.

¹¹⁷ Hren je nekaterim svojim duhovnikom iz Rima izposloval dovoljenje, da smejo brati protestantske knjige. Tako je npr. 3. marca 1602 pisal papežu Klemenu VIII. in kardinalom tudi "causa ... legendi libros haereticorum" (Hk 1602, 10 r). 26. julija je prejel odgovor: "Item gratiam ... legendi libros haereticos pro sex meis sacerdotibus" (Hk 1602, 23 r; Dimitz 1862, 22, 23). Podobno je zaprosil tudi leta 1615. Tedaj je želel, da bi 6 njegovih duhovnikov smelo brati protestantsko biblijo v slovenskem jeziku in razen te tudi druge heretične knjige (ASV, ANV 137, Miscell. Tom. XII - La, 2. mar. 1615). Dovoljenje za uporabo heretične literature je pridobil spet v letu 1621 (1. jul. 1621, fasc. 81, 43). - Prim. J. Gruden, K drugemu slovenskemu prevodu sv. pisma, v: Carniola n.v. VII., 1916, 93, 94.- Prim. Kidrič 1923, 154.- Turk 1925-1932, 348.- Kidrič 1929-1938, 95.- Stelè 1938, 1.- Rupel 1966, 34.

¹¹⁸ Kidrič 1923, 149 sq.- Vrhovnik 1932, 42.

¹¹⁹ Steska 1902, 1 sq.- Breznik 1917, 173 sq.- Kidrič 1929-1938, 98 sq. - Prim. A. Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva, Ljubljana 1934, 25.- Slodnjak 1968, 42, 43.- A. Slodnjak, Obrazi in dela slovenskega slovstva, Ljubljana 1975, 45.

¹²⁰ NUK v Ljubljani hrani 2 primerka Hrenovih "Evangelia inv lystuvi".- Prim. Breznik 1917, 173 sq., 225 sq.- Kidrič 1923, 152.- Tridentinski koncil je vzpodbujal krajevne Cerkve, naj duhovniki evangelije in apostolska pisma pojasnjujejo vernikom v domačem jeziku, da jih bodo vsi razumeli, v liturgiji pa naj še naprej ostane v veljavi latinski jezik.

¹²¹ SAL f 4/20.- SAL/PP I/3, Memoratu digna, 51 rv, 10. apr. 1612.- Steska 1902, 1 sq.- Hren je za natis prvega slovenskega lekcionarja odštel 700 gld. Izkupiček je namenil jezuitom "za druga podobna dela". V poročilih rimski kuriji je večkrat omenil lekcionar kot svoje delo.

¹²² Valvasor, Ehre VI., 351-352.- A. Koblar), Nekaj o škofa Hrena spisih, v: LZ 1886, 700).- Pismo ljubljanskega

škofa Tomaža Hrena iz 1615, v: Novice XXXV (1877), 365).- Prim. Radics 1878, 20.- Kidrič 1921-1922, 85-86, 106-107.- Turk 1928, 18.- Rupel 1959-1960, 104 sq.- Gostiša 1970, brez paginacije.- Izdaja Vélikega Kanizijevega katekizma je problematična (Turk 1925-1932, 348).

¹²³ Kidrič 1929-1938, 95, 118. - Slodnjak 1968, 42.

¹²⁴ Prim. SAL/PP I/3, p. 46 v, 47 r.- Prim. Golia 1958, 134.

¹²⁵ Prim. SAL/PP I/1, p. 90.- SAL/PP I/2, p. 156.- Gl. Turk 1938, 63.

¹²⁶ SAL f 4/20.- SAL/PP I/3, Memoratu digna, 51 rv, 10. apr. 1612.- Radics 1878, 21.- Vrhovec 1894, 214, 215.- Gruden 1910-1916, 860. - Turk 1925-1932, 348 (om. fasc. 57, 26).- Berčič 1968, 51, 52.

¹²⁷ V škofovski rezidenci v Gornjem Gradu, kjer so se kopičile knjige predvsem iz škofovskih zapuščin, je Hren ustanovil knjižnico (Prim. Radics 1894, 163.- Kos 1931, 88-89). Zbirko naj bi menda obogatil tudi s knjigami iz biblioteke deželnih stanov, ki jih je zasegel v protireformacijski akciji, vendar mišljenja raziskovalcev glede tega niso enotna (Prim. M. Kos, Srednjeveški rokopisi državne licejske knjižnice v Ljubljani, v: ZUZ VI., Ljubljana 1926, 98.- F. Kidrič, Razvojna linija slovenskega preporeda, v: RDHV V/VI., 61). P. Simoniti, ki je problematiko temeljito obdelal (Simoniti 1974, 17 sq.), dopušča možnost, da je Hren kot duša protireformacije vsaj del fonda stanovske knjižnice spravil v Gornji Grad (Simoniti 1974, 28).- Hren sam je stanovsko knjižnico omenil v pismu, ki ga je v maju 1614 poslal nunciju Paravicinu; obvestil ga je o napredovanju rekatolizacije in o požiganju luteranskih knjig ter dodal, da so protestantski deželni stanovi zbrali v deželni palači "zelo pogubne knjige v domačem jeziku", zato bo poskrbel, da bodo prišle v njegove roke (ASV, ANV 137, Miscell. Tom XII - La, 27. maj 1614). Hren je precej protestantskih knjig shranil in jih tako obvaroval pred uničenjem.

¹²⁸ Radics 1878, 32.- Kos 1931, 27, 88-89.- Prim. Katalog rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani Ms 1 - Ms 99, Ljubljana 1976.- Nekaj kodeksov in tiskov s Hrenovo lastniško zaznambo (Radics omenja Greuterjeve ekslibrise, zaznamovani pa so bili tudi z napisi, npr. "Sum Thomae Chrönni, canonici et ecclesiastae labacensis", "Sum Thomae et Andreae Chrönn fratrum", "Bibliothecae Oberburgensis" itd.) je iz Gornjega Gradu čez licejsko knjižnico prišlo v NUK.

¹²⁹ Radics 1878, 32.- Prim. Simoniti 1974, 28.

¹³⁰ Cvetko 1958, 134 sq., 159 sq. - Cvetko 1964, 69.

¹³¹ Cvetko 1964, 66.- Höfler 1978, 17, 40.

¹³² Prim. Dolinar 1976, 58 sq., 197 sq. (z omembo virov in literature).

¹³³ ASRS I/31 r - Collectanea ex annis praeteritis ad Gymnasii Labacensis historiam, fol. 291v, 292r, 293v.- Radics 1878, 12 sq.

¹³⁴ Prim. Höfler 1978, 68.

¹³⁵ Prim. Hk 1601, 1 r: V koledar si je Hren zapisal imena ljubljanskih kanonikov (iz 1464 in 1466), proštov (1484) in dekanov (1520, 1524). - Prim. Valvasor, Ehre XI.,

194.- Prim. Turk 1937, 79: Za Hrenom je posebno temeljito studiral dokumente škofijskega arhiva škof Buchheim, ki je pripisal nanje mnogo pripomb. Čeprav je Hren znal ceniti vrednost arhivalij, J. Turk poudarja, da je bil Buchheim v tem pogledu bolj kritičen.

¹³⁶ Poleg Hrenovih koledarskih zapiskov, pisem in drugih dokumentov je posebno interesanten njegov "Memoriale" o zgodovini reformacije na Slovenskem, ki ga je poslal seckauskemu škofu Brennerju; ta ga je precej svobodno porabil za svoj "Gründlicher Gegenbericht" (vprašanje avtorstva je razreševal J. Gruden: Gruden 1912, 103 sq.). Koncept tega Memoriala je v ljubljanski semeniški knjižnici (prim. Kidrič 1924, 20 sq. - Turk, Kritične pripombe k tekstu Hrenovega memoriala o zgodovini reformacije na Slovenskem, v: CZN XXII., Maribor 1927, 88, 89. - Turk 1925-1932, 349). - F. Kidrič očita Hrenu nerodnost pri izbiri in uporabi virov ter neobjektivnost v poročanju, saj je bil po njegovi sodbi "pač strankarski apologet protireformacije" (Kidrič 1978, 233).

¹³⁷ Klun 1857, 48.

¹³⁸ NUK, Rokopisni oddelek, Ms 84.- Hrenovi latinski verzifikaciji je posvetil večjo pozornost P. Radics (Radics 1878, 10 sq.- Med drugim piše, da je Hren že kot bogoslovec - v tem času je njegova pesniška ustvarjalnost menda že usihala - napisal nekaj verzov svojemu mecenu, stiškemu opatu Lovrencu Suppanu, ki je bil umetnostno zelo prizadeven, in tetrastih v(?) cerkev na Muljavi, v katerem spominja na zgodovinske dogodke: leta 1473 so Muljavo napadli Turki, 1511 jo je prizadel potres in 1577 so kobilice pokončale bližnje polje). Pesmi so bile objavljene v Zgodovinskem zborniku (Zgodovinski zbornik 1897-1898, 609-670) ob koncu prejšnjega stoletja, vendar se pozneje dolgo z njimi nihče resneje ukvarjal. V zadnjem času je opomnil nanje K. Gantar, ki jih je podrobneje analiziral in nekatere prevedel v slovenščino (pesmi doslej še niso bile poslovenjene), pri čemer je pokazal tudi na njihovo pravo vrednost (Gantar 1987, 8, 9.- Gantar 1987 a, 42-53).- Mladi Tomaž je pisal pesmi najbrž tudi pod stričevim vplivom; P. Simoniti namreč pravi, da je bil Gašpar Zitnik učenec magistra Luka iz Dobropolj, in je ob njegovi smrti prispeval k Talhamerjevemu govoru dolg epicedij v elegičnih distihih. (Simoniti 1979, 215).

¹³⁹ Gantar 1987, 8.- Gantar 1987 a, 44.

¹⁴⁰ Zgodovinski zbornik 1897, 621.

¹⁴¹ Ibid., 645.

¹⁴² Cevc 1981, 81. - Prim. Mantuani 1924-1925, 151 sq.- Prim. Stelè 1952, 122.

¹⁴³ Stelè 1952, 121, 122, 123. - Prim. Cevc 1965, 122.- Prim. Cevc 1981, 82.

¹⁴⁴ SAL/PP I/1, p. 215.- Prim. SAL/PP I/1, p. 194.- Čeprav naj bi bilo podrtje Marijine in Janezove cerkve v ljubljanskem predmestju zaukazano (1554) z namenom, da bi Turki, ko bi se pokazali pred Ljubljano, ne našli tam zavetja (prim. Kos 1955, 35, 36, 43, 53), je Hren naglasil, da ju je razdejal luteran Ungnad. Podobno je tudi škof Tavčar za cerkev sv. Janeza poudaril, da so jo podrli luterani; ko je leta 1583 vizitiral ljubljansko stolnico, je med drugim

omenil: "S. Floriani altare quintum in ordine, olim ex capella S. Joannis ante portam ciuitatis, quae Hospitalis appeletur, translatum fuit, quod capella per Hereticos destructa" (KAL f 21/2). Cerkev sv. Janeza je stala v šempetrskem predmestju (prim. Vrhovec 1903, 18), po Hrenovem poročilu na mestu, kjer so pri procesiji v osmini sv. Rešnjega Telesa postavljali drugo postajo (SAL/PP I/1, p. 215). Po Vrhovnikovi domnevi bi bilo mogoče njeno lokacijo določiti na kraju, kjer je bila za časa škofa Hrena postavljena kapelica ali znamenje Janeza Krstnika. To znamenje je bilo odstranjeno 1888 (SAL/PP I/1, 1608? - Vrhovnik 1903, 19, 20. - Kos 1955, 53). - Prim. Stelè 1952, 123.

¹⁴⁵ Hren v protokolih poroča o oltarjih v velenjski Marijini cerkvi (SAL/PP I/1, p. 44, 155. - Prim. Stelè 1952, 123), v kapeli na pliberškem gradu (SAL/PP I/1, p. 115. - Prim. Dolinar 1979, 210), v Črni na Koroškem (SAL/PP I/1, p. 327), v Gorenjih Libuĉah (SAL/PP I/1, p. 331, 332), v Marijini cerkvi za Čreto (SAL/PP I/2, p. 206, 207. - O posvetitvi oltarja je pisal Hren zagrebškemu škofu, gl.: SAL/PP I/3, Memoratu digna, 65 v, 1618) in v cerkvi sv. Martina na Igu (SAL/PP I/2, p. 85 sq. - Prim. Cevc 1970, 6), razen tega pa omenja še profanacijo cerkve sv. Jurija nad Igom (SAL/PP I/2, p. 89 sq. - Prim. Cevc 1970, 6) in podrte ljubljanske cerkve bl. Device Marije, sv. Janeza in sv. Volbenka (SAL/PP I/1, p. 215). - Cerkev sv. Volbenka, ki so jo podrli protestanti ("quam ab haereticis destructam"), stala pa je v bližini Brega na kraju z oznaĉbami "kjer se reka ponavadi ponoĉi zapira", "na bregu" oziroma "sredi reke" (prim. Stelè 1952, 123. - Kos 1955, 18, 19), je bila po Hrenovih besedah nadomeščena s kapelo sv. Bruna in Huga na Bregu. - (Prim. še: Hk 1601, 28., 30. jan.: S. Laurentii Capellen /zu Monspurg/- gl. Dimitz 1862, 17).

¹⁴⁶ Gruden 1910-1916, 692, 730 sq. - Stelè 1952, 122, 123. - Cevc 1965, 122, 161. - Cevc 1981, 81. - Kranjski zlatar Jošt je oltar, ki so ga luterani odstranili iz roženvenske cerkve, podaril Marijini cerkvi v Novi Stifci pri Gornjem Gradu, Marijino podobo iz glavnega oltarja so meščani prodali v Podbrezje, kip Križanega pa zažgali (Zontar 1939, 182). Razen naštetih primerov je znano tudi, da so protestanti skoraj podrli kapelo na ljubljanskem gradu (Koblar 1892 a, 65), opustošili cerkev sv. Krištofa v Ljubljani in razdejali cerkev sv. Lovrenca pri kostanjeviškem samostanu (J. Gruden, Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem, v: IMK XVII, 1907, 134. - Cevc 1981, 81), v Velikovcu pa so odbili kamnitnemu Marijinemu kipu glavo in ga zakopali v zemljo.

¹⁴⁷ KAL f 98.

¹⁴⁸ ASRS, Jesuitica ex Carniolia 1572-1616 - Decretum ad deputatos Styriae contra Impressorem Imaginum scurrilium 1598. - Gruden 1910-1916, 823: J. Gruden piše, da so v Gradcu prav takrat, ko se je nadvojvoda Ferdinand vrnil iz Italije (1598), kjer je bil poĉastil poglavarja katoliške Cerkve, razširjali protestanti po mestu bakroreze in slike papežu v sramoto. - O petju je Hren pod NB posebej zapisal: "De nocte pueri mendicantes ne cantillent cantiones haereticas prouidendum" (Hk 1610, 64 r).

¹⁴⁹ Zontar 1939, 194.

¹⁵⁰ KAL f 43/9 - Visitatio 1624.- O neprimernih slikah v naših cerkvah je poročal tudi oglejski vizitator Pavel Bizantij leta 1581 (Cevc 1981, 326).

¹⁵¹ Cevc 1981, 326.

¹⁵² KAL f 98 - Prim. Turk 1938, 54.- Prim. Stelè 1952, 122: F. Stelè je podčrtal, da je bila za tedanje razmere pri nas značilna skrajna zanemarjenost cerkvene opreme in poslopij.

¹⁵³ Prim. Cevc 1981, 227.

¹⁵⁴ Stelè 1952, 134 sq.- Prim. Cevc 1981, 175,321,322.

¹⁵⁵ Gruden 1910-1916, 826 sq.- Stelè 1952, 134. - Prim. Reisp 1983, 13.

¹⁵⁶ O vzpostavitvi prejšnjega stanja je Hren navdušeno zapisal: "Ko se je luteransko krivoverstvo uveljavilo vsevprek po vojvodini Kranjski in zavedlo množico plemstva, so, zajeti v ta vrtinec, podeljevali sebi in svojim za mnogo časa župnijske cerkve, beneficije in altarje, dokler ni neupogljiva nadvojvodova reformacijska dejavnost povrnila vse oziroma večji del v prvotne razmere in nekdanji sijaj." (SAL/PP I/1, p. 174).

¹⁵⁷ Prim. Stelè (1924) 1966, 52.

¹⁵⁸ SAL/PP I/1, p. 215,216: Hren pravi, da je kapela sv. Bruna in Huga na Bregu nadomestila nekdanjo cerkev sv. Volbenka "sredi reke" (prim. op. 145), kapucinska cerkev s samostanom vred pa podrta svetišča Matere Božje v Gradišču, sv. Janeza v predmestju in sv. Martina na gorici. Tako je bilo obnovljeno delo prednikov (Prim. KAL f 98.- Turk 1938, 55).

¹⁵⁹ KAL f 79, št. 3: Za opozorilo se zahvaljujem dr. B. Otorepcu.

¹⁶⁰ SAL f 36/3 b - T. Hren - skrb za stolnico; KAL f 57/34 (prim. I. del, 140).

¹⁶¹ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 63,94,305.

¹⁶² SAL/PP I/3, Memoratu digna, 1v.- Prelesnik 1901, 298. - Turk 1928, 10.

¹⁶³ Lavrenčič 1880, št. 45, 363: Za opozorilo na citirani članek se zahvaljujem kolegici Vidi Urek.- SAL/PP I/2, p. 11.- SAL KF III/ 480 (Golia II., 34): Za popravilo cerkva je Hren dovoljeval nabiranje miloščine, tako na primer za cerkev sv. Florijana (?), podružnico Iga, ker je bila v slabem stanju in ni imela zvonov. V dokumentu izvemo, da so stavbo že začeli obnavljati.

¹⁶⁴ Prim. Simoniti 1974, 25.

¹⁶⁵ KAL f 98.- Prim. Turk 1938, 43.

¹⁶⁶ KAL f 98.- Prim. Turk 1938, 55.

¹⁶⁷ SAL/PP I/2, p. 142.

¹⁶⁸ KAL f 98.- Prim. L. Menaše, Evropski umetnostnozgodovinski leksikon, Ljubljana 1971, 4,28. - Hrenovo razmerje do legend kaže njegovo poročilo v koledarju Hk 1620, 4 r.- Dimitz 1862, 100.

¹⁶⁹ KAL f 98.

¹⁷⁰ Prim. SAL/PP I/1, p. 163,193. - SAL/PP I/2, p. 289, passim.

¹⁷¹ SAL/PP I/2, p. 225.- Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 5,6.

¹⁷² Dolinar 1980, 36,37.

¹⁷³ Prim. Resman 1977 (tipkopis).

¹⁷⁴ SAL f 37/1.

¹⁷⁵ ASRS, 102 r - Koledar škofa Tavčarja 1592.- Veider 1947, 32,53,97: Veider je koledar za leto 1592 napačno pripisal Hrenu, zato je z njim nepravilno povezal tudi Tavčarjeva umetnostna naročila.

¹⁷⁶ KAL f 287 - Gradnja kapiteljske zgradbe 1597 (Capitulß gebew Raittung 1597). Hren je začel zapisovati izdatke že v letu 1595, ko je izplačal tesarja Jurija in delavce v kamnolomu. Zidarju "M. Abondio de Doninis Muratori" je izplačal honorar v več obrokih (40 fl, 30 fl, 14 fl 18 kr, 14 fl 18 kr, 50 fl, 10 fl), v plačilnih postavkah pa našteva tudi tesarje, prevoznike peska - pesek so vozili z Viča in iz Kozarij (von Weitsch vnd Cosarje), prevoznike gradbenega materiala in pomožne gradbene delavce, med katerimi srečamo kot "Mertertragerin" tudi ženske ("Arbeiterin Sara, Marjetka, Marush, Nesha Sittarza").- Veider 1947, 32,97.- V hiši, ki jo je bil Hren kot kanonik iz svojega sezidal, je v novembru 1609 podaril stanovanje stolnim pridigarjem. Prvi je užival to boniteto Adam Sontner (Orožen II/2, 42.- IMK 1895, 190,191, 194.- Turk 1938, 63).

¹⁷⁷ SAL f 23/3 (Golia I., 191).

¹⁷⁸ Prim. op. 223.

¹⁷⁹ Hk 1597 a, 4 rv, 5 rv: Hren opisuje potek obiska visokega gosta.- Valvasor, Ehre X., 353-354; XI., 717.- Thalnitscher, Epitome, 63.- Prelesnik 1901, 13.

¹⁸⁰ Lat. architectus - promotor; prim. "Baupräfekt" - tisti, ki je določen za vodenje gradnje. - Hk 1597 a, 5 v.

¹⁸¹ Hk 1597 a, 7 r. - Ko je leta 1595 stiški opat Lavrencij Zupan pisal patriarhu, je v pismu omenil, da je v Ljubljani v svoji hiši postavil kapelo sv. Trojice, v mestu pa ta čas obnavljajo tudi Jurijevo kapelo na ljubljanskem gradu, ker so jo luterani skoraj razdejali (Veider 1947, 110). Opat je želel, da bi obe kapeli hkrati posvetili (Koblar 1892 a, 65). Grajsko kapelo skupaj z oltarjem sv. Jurija je posvetil škof Tavčar 17. februarja 1597 (Hk 1597 a, 17. febr.- Valvasor, Ehre X., 353). Na Jurjevo 1597 so v kapeli na ljubljanskem gradu po 37 letih spet obhajali praznik deželnega patrona (Hk 1597 a, 24. april.- Radics 1861, 74.- Dimitz III., 274.- Prelesnik 1901, 13.- I. Vrhovnik, Kapela sv. Jurija na ljubljanskem gradu, v: IMK XVIII, Ljubljana 1908, 31). Veider pravi, da je Hren poskrbel za restavracijo kapele in obnovo bogoslužja na ljubljanskem gradu s pomočjo kneginje Benigne Eggenberg (Veider 1947, 110).

¹⁸² ASRS, Koledarji škofa Tavčarja za leta 1585,1587, 1591,1592,1593,1594,1597; uvrščeni so pod signature 99 r - 105 r. V koledarskih noticah omenja Tavčar ljubljanskega stavbarja Bondia (Wundia), kranjskega (?) zidarja Jasweza, belješkega (pozneje ljubljanskega) slikarja Mihaela Rothmayerja, slovenjegraškega slikarja Conrada Wholfa (Wholla), rezbarja Petra (Hofferja?) in ljubljanskega zlatarja Victorina. Iz koledarskih zapiskov je tudi razvidno, da je škof sodeloval s stiškim slikarjem ("Maller zu Sittich").- KAL, Kapiteljski računi za leto 1589.- Veider 1947, 32,50.- Prim. KAL f 287: Po smrti škofa Tavčarja je ljubljanski kanonik in kapiteljski oskrbnik Franz Sobandt 23. sept. 1597 izplačal

slikarju ("dem Maller") 8 grbov "zu Irer fr: gn: sölīgistes Gedähtnuß.

¹⁸³ Prim. Jellouschek 1849, 94, 95, sl. 1-5 (z navedbo nahajališč in literature). - Radics 1878, 30. - Steska 1900, 116.

¹⁸⁴ Luschin, Beiträge zur oesterr. Münz- und Medaille-Kunde 5.- Probszt-Ohstorff, v: De Pomis 1974, 177.

¹⁸⁵ V 16. stoletju se je bogato razvila emblematika, ki je povezovala devizo z njeno likovno podobo. Hren si je izbral škofovsko geslo "Terret labor, aspice praemium", ki je likovno najučinkoviteje predstavljeno v njegovih posvetitvenih medaljah. Hrenovo srebrno spominsko medaljo hrani numizmatični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani, drugi primerek pa Bundessammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen na Dunaju (Prim. Graz-Katalog 1964, 208, št. 542. - Probszt - Ohstorff, v: De Pomis 1974, 115). Omenjena je tudi v starejši literaturi (Prim. Jellouschek 1849, 94, sl. 1. - Dimitz III., 273. - MMK 1898, 49 p. 94).

¹⁸⁶ V kapeli, ki jo je po potresu leta 1895 v ljubljanskem škofijskem dvorcu uredil škof Missia - poslikal jo je Fr. Attorner iz Lienza - je med drugim upodobljen tudi Tomaž Hren, podobno kot na posvetitveni medalji obložen s težkim križem (Steska 1926, 31, 32). Slika ilustrira Hrenovo škofovsko geslo. Upodobitve škofa Hrena v preteklem in našem stoletju so maloštevilne; razen slike v kapeli in že omenjenega kipa, ki ga je izklesal I. Pengov za stolno cerkev (gl. op. 9), je znan še lesorez M. Maleša, objavljen v knjigi A. Pirjevca (A. Pirjevec, Slovenski možje, Prevalje 1927, sl. 15).

¹⁸⁷ Medaljo hrani numizmatični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani, drugi primerek pa je na Dunaju. - Prim. Bergmann, Medaillen auf berühmte und ausgezeichnete Männer des österreichischen Kaiserstaates II., 60. - Jellouschek 1849, 94, 95, sl. 2, 5. - Dimitz III. (1875), 273. - Graz-Katalog 1964, 207, št. 541. - Reisp 1968, 21 (sl.), 165 (A. Jeločnik). - Probszt-Ohstorff, v: De Pomis 1974, 115. -

¹⁸⁸ Hrenov grb oziroma grb Hrenove družine je objavil Valvasor, Ehre IX, 117; XI., 700.

¹⁸⁹ Spominski kovanec, ki so ga našli v temeljnem kamnu ljubljanskega kapucinskega samostana, hrani numizmatični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani. - Prim. Jellouschek 1849, 94, 95, sl. 3. - Probszt 1928, 114, št. 64. - Graz-Katalog 1964, tab. 31, str. 208, št. 543. - Argo X., št. 1, Narodni muzej v Ljubljani 1821-1971, Ljubljana 1971, 126-127.

¹⁹⁰ Zlati posvetitveni dukat ima na averzu Hrenov in škofijski grb ter episkopalne insignije (prim. Jellouschek 1849, 95, sl. 4. - Jellouschek citira napise nekoliko drugače), hrani ga Münzkabinett am Joanneum, Graz (prim. G. Probszt, Konsekrationsdukaten des Laibacher Bischofs Thomas Chrön, v: Schild von Steier, Beiträge zur steirischen Vor- und Frühgeschichte und Münzkunde, Heft 5, 54 sq.), razstavljen pa je bil na graški razstavi Graz als Residenz Innerösterreich 1564-1619 (prim. Graz-Katalog 1964, tab. 31).

¹⁹¹ Hk 1600, 10 november. - Hren je svoje spominske novce podarjal ob različnih priložnostih; prim. Hk 1601, 9 r, 3. febr. - Dimitz 1862, 17.

¹⁹² SAL/Gornji grad A - f 79, Memoriale pro R. D. Andrea Tautscher: Hren je poslal v Gradec Andreja Tavčarja, da bi pri mojstru Zwygottu naročil srebrne in zlate spominske medalje in mu posredoval škofovo željo, naj popravi njegov portret: "das Contrafet aber mueß in aliam formam emendirt werden, dan also khennts nit ain ainiger Mensch. Vnd khon pausiren, biß wir etbo schyerist hinaus khomen, da khon die Correctur desto besser vnd rechten beschehen."

¹⁹³ Hk 1610, 5 r.- V zvezi s spominskimi novci je tudi Hrenova notica: Hk 1611 a, 40 r.

¹⁹⁴ Inv. 1683: Popisovalec inventarja škofa Rabatta je v arhivu gornjegrajske škofijske rezidence popisal več omar, v katerih so bile shranjene listine in različni rokopisi. Omenja tudi 2 omari s Hrenovim grbom: "Der erste große Casten mit vier gemahlten Thörlein, vnd acht Wappen der Ersten 8: Bischöff: undterhalb aber zwayen österreicherischen, vnd Bisthumb Laybacherisch: vnd Bischoff: Chrönischen Wappen ... sub N.o 1; ... volgt aniezo der fünffte Casten mit dem Bisthumb Laybacherisch: und Bischoff Chrönischen Wappen N.o 5." V popisu je omenjena tudi skrinjica: "Item ein khleines altvätterisches Trüchlein vergult, worinen die Bullae Participationis bonorum operum ... an Herrn Bischouen Chrön lautend." V inventarju je navedena tudi Hrenova omara za shranjevanje oblačil: "Ain grosser löhrer Khlayden Kasten mit dem Chrönisch: Bisthumblichen Wappen." - Prim. Inv. 1702, Inventar škofa Herbersteina.

¹⁹⁵ Prim. Orožen II/2, 6 ("Hofpersonale 1504").

¹⁹⁶ SAL/Gornji grad A - f 31, Spisi - Rechnungen des Schaffers Hans Kunst, mit beilagen 1606/1608: "... Glaser von Stain dz er in deß Bildtschnizer Werckhstat Neun fenster eingemacht ..."

¹⁹⁷ SAL/Gornji grad A - f 27 - 1610.- V tem času je imel Hren v Gornjem Gradu zaposlenih več umetnikov in umetnih obrtnikov (prim. op. 505).

¹⁹⁸ SAL/Gornji grad A - f 28.

¹⁹⁹ Stegenšek 1905, 128. - Curk V., 25.- Stopar 1982, 142 sq: I. Stopar sodi, da je škof Hren, kot sklepamo po vzdanim grbu, pozidal južni trakt graščine, ki ima gosposki, stanovanjsko reprezentativni značaj.

²⁰⁰ Hk 1597 b, 41 r, 45 r.

²⁰¹ Hk 1597 b, 40 v.- Prim. Hk 1597 a, 3 r.

²⁰² Hk 1597 b, 45 r.- Prim. Hk 1597 a, 9 r.- Morda sodi k noticam o obnovi gradu tudi podatek o pečarju iz 1600 (Hk 1600, jan.).

²⁰³ Hk 1598 a, 15 r.

²⁰⁴ Hk 1597 b, 44 r.- Hk 1598 a, 15 r.

²⁰⁵ SAL/PP I/2, p. 49.

²⁰⁶ SAL/PP I/2, p. 49: V septembru 1613 je Hren sprejel v gornjegrajski kolegij Matija Sakherja (Matthias Saccharus), sina "Laurenty Sachar, Ciuis et insignis Horologiarj Crajnburgen(sis) ... qui ualde insigne Horologium pro Ecclesia B. MARIAE Virginis Lauretanae hic confecit in Carniola, postea trans mare Lauretum usque nauibus deportauit, in Magna Turri Statuit, quadrantes affabre et artificiose apposuit, ut ad Magnam Sonum edant Campanam ... viri optimi, Catholici et artificiosi, qui hic Oberburgi A.o 1614 in Vere, animam

Creatori Suo reddidit et ante Portam Maiorem S. MARIAE Magdalenae Ecclesiae Sepultus est ..."

²⁰⁷ Prim. I. del. 129.

²⁰⁸ Hk 1622, 19 r, 62 v. - Posebna čast naj bi se zaradi njunega prioritetnega pomena izkazovala obema škofijskima cerkvama v Ljubljani in v Gornjem Gradu. - Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 38,70.

²⁰⁹ Thalnitscher, Historia, p.36.- Gruden 1910-1916, 868-869.

²¹⁰ Turk 1934 a, 103: Turk kritizira Dolničarjevo netočnost v poročanju in pripominja, da Hren leta 1597 še ni mogel biti svetnik Ferdinanda II. in tudi z nazivom reformator se še ne bi mogel označiti.

²¹¹ Thalnitscher, Historia, Fig. II., p. 35: "Oculos dirigendo ad sumitatem arcus loco omnium conspicuo offendimus quinque scuta; sumi pontificis Pij secundi, qui episcopatum confirmavit; Friderici Imperatoris, fundatoris munificentissimi; episcopi Labacensis, qui hoc picturis exornari curavit; tum incliti ducatus Carnioliae et ciuitatis Labacensis".- Veider 1947, 53.

²¹² Thalnitscher, Historia, p. 42.- Veider 1947, 53.- Prim. Turk 1934 a, 103: Turk k Dolničarjevemu prepisu pripominja, da bi bilo v besedilu izraz "Goritiae" pravilno razbrati le kot "Cileiae".

²¹³ Hk 1598 a, 13 v.- Veider 1947, 32: J. Veider trdi, da je Puterperg naslikal sliko Križanja, iz notice o plačilu pa se zdi verjetneje, da je polihromiral plastično kalvarijsko skupino.- Prim. Stelè 1938, 2.- Cevc 1968 a, 42.

²¹⁴ Ob že omenjenih srečamo v Hrenovih koledarskih zapisnih za leto 1597 še par umetnostnozgodovinsko interesantnih notic: Hk 1597 a, 32 v.- Hk 1597 b, 41 r, 47 r.

²¹⁵ Hk 1598 a, 28 v.

²¹⁶ Cevc 1981, 177.

²¹⁷ Hk 1598 a, 33 r. - SAL/PP I/1, p. 50 (V protokolih je Hren zavzetje ljubljanske špitalske cerkve sv. Elizabete popisal leta 1600. - SAL/PP I/1, p. 45-46). - Dimitz III. (1875), 287.- Turk pripominja, da je Hren neustrašeno nastopil pri zavzetju špitalske cerkve v Ljubljani, prav tako kot v precedenčnem sporu z grofom Turnom, pri osvoboditvi škocjanske fare pri Turjaku iz rok protestantov (prim. Dimitz III., 278) in ob drugih podobnih priložnostih (Turk 1925 - 1932, 345).

²¹⁸ Hk 1598 a, 15 r, 16 r.- Hk 1598 b, 51 v.- Ob koncu srečno opravljenih del se Hren zahvaljuje Bogu. V tem smislu prim.: Hk 1620, 1 v (Quidquid agas ...) in Hk 1622, platnice (Omnibus in rebus ...).

²¹⁹ Hk 1598, sp. platnice.- Veider 1947, 85, 108.

²²⁰ Hk 1598 a, 13 r.- Tudi ljubljanski kanoniki so se z naročili radi obračali na stavbarja Abondia, stolni prošt in "Pfarrer zu Lagkh" Gasper Freidenschuß pa je sodeloval (1598) tudi z loškim zidarjem Tomažem Gabrom ("Thomas Gaber Maurer zu Lakh" - gl. ASRS, Vic. I/2 - IV).

²²¹ Prim. Veider 1947, 32.

²²² Mayer-Himmelheber, 67,72.

²²³ Orožen III/2, 265,267 ("Caplaney Haußpauung in der Stat Cilli").- J. Orožen 1971, 607,608.- Kot beneficiat v

Celju je Tomaž Hren obnovil tamkajšnjo beneficiatno hišo. O tem posegu še danes priča kamnitna heraldična plošča v severni steni veže v hiši na Slomškovem trgu. Hren naj bi našel stavbo skoraj podrto in jo je, kot pravi napis, obnovil v čast Devici Mariji. Stavba je leta 1798 skupaj s sosednjo pogorela. Kupil in obnovil (1806) jo je J. Kranjc (J. Orožen, Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957, 26).- Za prijazno opozorilo na ohranjeno ploščo se zahvaljujem tov. Tatjani Badovinac (Celje).

²²⁴ Hk 1598 a, 3 v.

²²⁵ Hk 1598 a, 37 r: 22. decembra je Hren za cerkev v Novi Stifti (Neuen Stifft Khirche) izročil Andreju Fellmanu za bandero in sliko 61 fl 36 kr.

²²⁶ SAL f 4/9 (Golia I., 55).- Prim. Valvasor, Ehre VIII, 667.

²²⁷ SAL f 4/8 (Golia I., 54).

²²⁸ SAL f 4/11.

²²⁹ SAL f 4/14-b.- SAL f 4/15-a.

²³⁰ SAL f 4/14 z (Golia I., 60).- Prim. Kos 1955, 9.

²³¹ Steska 1915, 6,7. - Sumi 1969, 20.- Dolinar 1976, 35, 184.- Vallorsa (Vallorza) Martinus, rojen 1555 v Crosio (Valtelino), v Ljubljani med leti 1598-1602 nadziral gradnjo kolegija (Historia annua Collegii S.J., 11.- V. Steska, Naši stavbarji minule dobe, v: ZUZ III., Ljubljana 1923, 4), umrl 1602 v Millstadt.

²³² Dolinar 1976, 36: "... et in aedificio, quod iam deductum est ad secundam contignationem ex una parte praecipua, consultationibus facta etiam cum architecto, decrevi multa circa ingressum ad collegium, fenestras, laquearia; culinam, hypocaustra, officinas et domum pro familia extra nostram aream ... Anno sequenti pars praedicta tegetur, Deo dante, ea ponentur simul per alios muratores fundamenta alterius ..." - Prim. Hk 1600, 15. okt.

²³³ Dolinar 1976, 35.

²³⁴ ASRS, Koledar škofa Tavčarja za 1597, marec.- Hk 1598 a, 18 r (Hren je za novo opekarno pristavil še 50 fl), 20 r, 23 r.- Hk 1603, 30 r, 38 v, 62 v, 63 r.- SAL f 4/20.- SAL f 4/14-f,i,j,m,n,o,s,v,dd.- SAL/PP I/2, p. 41-42 (V tem zapisu pravi Hren, da je plačal jezuitom ves pesek za celotno gradnjo kolegija).

²³⁵ Dolinar 1976, 36 sq.- KAL 86.

²³⁶ Dolinar 1976, 36.- Prim. SAL f 4/14 aa (Golia I., 61).

²³⁷ Fabjančič I., 312: Ljubljanski magistrat je v letih 1598-1601 izročil jezuitom precej opeke.

²³⁸ Dolinar 1976, 36.- Provincial Carrillo je posvetil kolegij skupaj s cerkvijo sv. Jakoba.

²³⁹ SAL f 4/14 s (Golia I., 59).- Prim. Dimitz III., 459.

²⁴⁰ Dolinar 1976, 36, 38.

²⁴¹ Prelovšek 1985, 8.

²⁴² Prim. ASRS, Stanovski arhiv, f 48/4 - Jesuiten in Laibach, darunter Verzeichnis aller denselben gehörigen Gütern und Gülten-Steuer zur Erbauung des Jesuiten Kollegiums.- Koblar 1900, 99 sq.- Skerlj 1967, 157 sq.- Skerlj 1973, 24.- Prim. Dolinar 1976, 52,123 sq.

²⁴³ Hk 1600, 16. okt.

²⁴⁴ Radics 1859, 27 sq.

- ²⁴⁵ Hk 1600, april (Hren opisuje poklone raznih dežel).
- ²⁴⁶ Hk 1600, maj (Jacob Holtzwarth). - Cevc 1981, 229 (Holczwart).
- ²⁴⁷ Radics 1878, 29. - Radics 1894, 162 (po Radicsu je Holzwart izrezljal podobo Vstajenja). - Cevc 1981, 229.
- ²⁴⁸ Hk 1600, 6. apr., 7. avg., 11. okt.
- ²⁴⁹ Hk 1602, 13 v, 31 v.
- ²⁵⁰ KAL 57/17 - Instructio Procuratoris et Actoris in Curia Romana Sedis Apostolicae ... D. Domini Thomae Episcopi Labacensis, julij 1608.
- ²⁵¹ Hk 1600, 11. sept.
- ²⁵² SAL/PP I/1, p. 108. - Orožen II/2, 33.
- ²⁵³ KAL 57/17, julij 1608 (gl. I. del, str. 72). - SAL f ad 38/7 (Golia I., 208. - gl. I. del, str. 140).
- ²⁵⁴ KAL f 51/14 - 1652: "Visitatio Capellae S: Pauli ... Habet vnicum altare, consecratum ... Icone ... Mensa altaris longa est spitannis 6, lata tribus. Chorus est cum fornicae latus cubitis 8, longus ut Mensa et pedestallum pro ... totum ..., altus ad 2 cubitarum. Corpus Ecclae longum 17 cubitis, latum 10, altum 8. Habet pauimentum latere stratum, ... et supra portam tectum est turris lignea in qua sunt duae campanae consecratae, quarum funes dependent in Eccliam ante portam ipsam."
- ²⁵⁵ Prim. KAL f 43/22: "Visitatio Collegiatae Oberburgen-sis de Anno 1665 - Ecclesiola S. Pauli apostoli ibidem in oppido. In eodem Coemeterio est Ecclesiola S. Pauli. Habuit aliquando tria altaria, sed propter nimiam loci et Altarium angustiam lateralialia in Visitatione Epi Reinaldi sunt ejecta, et manet unicum in choro, consecratum, mensa lapidea integra ..." - SAL/ viz. 5/8-1685, p. 441: Andrej Navodnik, ki je vizitiral gornjegrajske cerkve v letu 1685, je Pavlovo kape-lo le na kratko omenil, ni pa je natančneje opisal.
- ²⁵⁶ SAL/PP I/1, p. 108. - Orožen II/2, 34.
- ²⁵⁷ SAL/viz. I/1-1631, p. 394-395. - Orožen II/2, 34.
- ²⁵⁸ KAL f 51: "Visitatio 1641 - In eodem Ecclae S: M: Magdalenae Coemeterio, adest Ecclesiola S. ti Pauli eiusdem tituli, habens altare, et hoc vnicum bene ornatum ..." - Orožen II/2, 34. - Curk I., 30-31
- ²⁵⁹ Tri epitafe otrok iz Hrenovega sorodstva so iz Gor-njega Gradu prenesli v Bočno ob Dreti. Po obliki so prepros-te napisne plošče. Najlepši, izklesan iz belega marmorja, je okrašen z angelskima figurama ("Trantnerjev mojster"). Napi-se na epitafih sta objavila Orožen (Orožen II/2, 33 sq.) in Curk (Curk V., 2). V zvoniku župnijske cerkve sv. Petra v Bočni visi zvon z dolgim posvetilnim napisom in splošnim obrazcem: "R. Princeps Thomas Nonus Epus. Lab. Me Consecra-vit. Elias Sombrak Me Fudit anno Dni 1614." Zvon krasi ti-pična mojstrova plaketa - relief Križanega z Marijo in Jane-zom Evangelistom ter medaljon z Marijinim oznanjenjem (Curk V., 3).
- ²⁶⁰ SAL/PP I/1, p. 44: Hren je zapisal: "trans pontem in loco dicto vulgariter 'in der Clause' ubi olim Monasterium fuit Sanctimonialium" - Haas 1857, 13. - Orožen II/1, 108, 179.
- ²⁶¹ ASV, Congr. Concilii-Relationes 429 A Labacen., 1628 (prim. op 1318). - Orožen II/1, 108: Po Orožnu je Konrad Vr-bovški leta 1332 daroval delež gornjegrajskim nunam. - Stopar

1983, 9 sq.

²⁶² Orožen II/2, 32.- Prim. Stegenšek 1905, 156 sq.

²⁶³ Haas 1857, 13: Haas je kapelo sv. Marije Magdalene še videl. Po njegovih zapisih in risbah je mogoče stavbo precej zanesljivo rekonstruirati.

²⁶⁴ Zadnikar 1959, 235.-Zadnikar 1982, 331.- Stopar 1983, 9 sq.

²⁶⁵ Stopar 1983, 9 sq.

²⁶⁶ Orožen II/2, 33.

²⁶⁷ Tlakovci s cvetličnim vzorcem so po Haasu datirani v 16. stoletje (Hren je dal tlakovati kapelo l. 1600), vendar so gotovo iz Hrenovega časa (prav tako tudi grški križ na Haasovi risbi /gl. Stopar 1983, II./ in bržčas tudi okovje na zakristijskih vratih /Stopar 1983, III./).

²⁶⁸ KAL 57/17, jul. 1608.- Orožen II/2, 9.- Prim. F. K(ocbek), Gornjigrad na Stajerskem (Krajepisno-zgodovinska črtica), v: DS VII., Ljubljana 1894, 22 sq.

²⁶⁹ Hk 1600, apr.

²⁷⁰ SAL/PP I/1, p. 44. - Hk 1600, 6. avg. (prim. Radics 1898, 105).- Hk 1602, 4 rv, 21. jan.- Dimitz 1862, 21.- Turk 1925-1932, 347.

²⁷¹ SAL/viz. I/1-1631, p. 394.- Orožen II/2, 33.

²⁷² Orožen II/2, 31.- Curk I., 30-31.

²⁷³ KAL f 51/14 - 1652: "Visitatio Ecclae S: Mariae Magdaleneae filialis ad parochiam Oberburgensem. Habet tria altaria. Primum in choro habens mensam lapideam ex pluribus partibus adunatam, in medio habet quasi portatile lapidem consecratum ... et crucifixum paruum, nam licet loco Iconis habeat Crucifixum grandem, in cuius infimo p.i depicta est S: Mariae Magdaleneae, et inter mediantibus duabus angustis uix medio palma latis fenestris, ad latera habet statuas rudes SS: Ioannis Evangelistae et B.mae Virginis sub cruce ... capitis inclinatio fieri debeat ad crucem, non in alto, sed in mensa altaris medio collocatam ... Fenestellae chori, quae ambae sunt ad orientem ... obmurari possent, et vna competens quae aperiri claudique posset, eo loco ubi nunc rotunda una fenestra uisitur posset efformari, et altera ei ... similis. Est a.m Chorus altus cubitis 16, longus 10, latus 10, fornicem habens firmum, pauimentum integrum stratum lateribus ... Corpus Ecclae est longum 33 cubitis, altum 19, latum 11 cubitis. Habet a parte Euangelij altare consecratum in stipite cum mensa integra lapidea, nescitus cuius sancti, Iconem habet pictam in asseribus siue lignea tabula Beatae Virginis Christum de cruce depositum habentis in gremio. Latere Eplae est altare, cuius mensa de pluribus lapidibus adunata nescitus cuius sancti. Habet duas portas. Et supra portam in transuersis trabibus est chorus ligneus pene nouus."

²⁷⁴ KAL f 43/22: "Visitatio Collegiatae Oberburgensis de Anno 1665 - Ecclesia S: M: Magdaleneae in oppido ... reperta sunt tria Altaria. Primum in choro consecratum in stipite, habens mensam lapideam fractam, Iconem uetustissimam Crucifixi, et ad pedes pictam S: Magdaleneae lacrimato imaginem. Secundum altare est a parte Euangelij B. M. Virgini dicatum: etiam in stipite consecratum ... Tertium a parte Eplae S: Joanni Baptistae dicatum ... Ecclesia propter exiguas et

angustas fenestras ... ualde obscura ..."

²⁷⁵ KAL f 51/9: "Visitatio 1641 - Visitata est Ecclesia filialis B. tae Mariae Magdalenae extra aulam Epalem ... Altaria habet decenter ornata tria ... Tectum ecclae antiquum est et fractum, in locis pluribus perstillans cum magno aedificij detrimento, ideo ... reparandum. Lapidem habet ex petra cauatum pulchrum pro aqua Benedicta. Ecclia tota munda est, sed ob angustiam fenestrarum tenebrosa, ideo iudicatum est maiores faciendas." - Orožen II/2, 33.

²⁷⁶ SAL/viz. 5/8-1685, p. 441: "Chorus ob uarias rimas siue crepaturas muri, ruinam minanti ... Murus circa Coemeterium et tectum supra Ossuarium reficinati."

²⁷⁷ Orožen II/2, 33. - Curk V., 30-31. - Zadnikar 1982, 331.- Stopar 1983, 13.

²⁷⁸ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 63 sq.

²⁷⁹ SAL/PP I/1, p. 45: "Die 30. July ... uisitauimus Ecclias Parochiae Slauigraecensis, dein fuimus in monte S. Ursulae ... et campanas octo simul consecrauimus in Ecclia S. Radegundis ibidem Slauigraety." - Hk 1600, 20.-28: jun., 1.-30. jul., 5.-6. avg.- Radics 1898, 105.

²⁸⁰ KAL, Vizitacijski zapisnik 1600 in 1611 (Hrenovih vizitacijskih zapisnikov iz teh let v arhivu nisem našla, omenjam pa jih po drugih virih.- Prim. Zadnikar 1982, 506): Ko je Hren 31. julija 1600 vizitiral cerkev sv. Pankracija na Gradu nad Starim trgom pri Slovenjem Gradcu, je v vizitacijskem poročilu posebej omenil njeno lego sredi obzidja starega gradu in opozoril na kvadratično obliko in marmornat steber sredi cerkve.

²⁸¹ SAL/PP I/1, p. 52. - Hk 1601, 39 r (9. avg.).- Dimitz 1862, 20.

²⁸² Hk 1600, 19. avg.- 3. sept.

²⁸³ Hk 1600, 18. okt.- Steska 1927, 15.- Cevc 1968 a, 42.

²⁸⁴ Hk 1600, 28. marec.- Naročilo bi utegnilo biti povezano z Braslovčami.

²⁸⁵ Hk 1600, 19. dec.

²⁸⁶ SAL/PP I/1, p. 276.

²⁸⁷ Hk 1600, 28. marec.

²⁸⁸ Hk 1601, 23 r. - Dimitz 1862, 19.

²⁸⁹ Hk 1601, 59 r.

²⁹⁰ Hk 1601, 59 r.- Misal je omenil Hren še v naslednjem koledarju: Hk 1602, 4 r (1. jan.).

²⁹¹ Korna knjiga s poznorenesančnimi in zgodnjebaročnimi skladbami, ki jo hrani rokopisni odderek v NUK pod signaturo Ms 341 ("Missae et magnificat variorum compositorum, pro Thoma, episcopo Labacense"), je datirana v čas o. 1600. Krasi jo celostranska kolorirana risba v izbranih manierističnih barvah (Prim. Cvetko 1958, 147 sl.- Höfler 1978, tab. II).

²⁹² Hk 1601, 59 r.- Hk 1602, 4 r.- Dimitz 1862, 21.-Dimitz III. (1875), 473; (Dimitz je objavil tudi skico vélikega škofijskega pečatnika).- Radics 1878, 30.- Radics 1894, 162.

²⁹³ Prim. KAL f 41: sinodalni patent za leti 1610 in 1611.- Turk 1928, 24 (J. Turk pripominja, da je odtis vélikega pečatnika lepo viden v KAL f 205/ 14).

²⁹⁴ Prim. KAL f 48/4: Objava za sveto leto 1617 je podpečatena s suhim pečatom, na katerem je v večjem škofijskem

grbu vključen manjši Hrenov grb. Razen običajnih škofovskih insignij je zraven še napis: "THOMAS EPISCOVVS LABACENSIS 1598".- KAL f 56/32: Listina je pečatena z manjšim pečatnikom, na katerem je v škofijskem grbu vrezan Hrenov grb. Razen episkopalnih insignij določajo pečatnik še Hrenove začetnice T. E.L.- KAL f 56/46: Škofijski in Hrenov grb sta postavljena vzporedno. Mojster je vrezal zraven še Hrenove začetnice T.E.L. - KAL f 56/48: Suhi pečat je podoben prejšnjemu (KAL f 56/46), le da ima razen začetnic tudi letnico 1599.

²⁹⁵ SAL/PP I/1, p. 52. - Hk 1601, 38 r (20. avg.), 39 r (18.-19. avg.).- Valvasor, Ehre VIII., 670.- Dimitz 1862, 20.

²⁹⁶ Hk 1601, 40 rv (20. avg.), 41 r (21. avg.), 43 r (23.-24. avg.).- Dimitz 1862, 20, 21.

²⁹⁷ Hk 1601, 40 v (21. avg.). - Dimitz 1862, 20.- Prim. Koblar 1893, 92 sq.

²⁹⁸ Hk 1601, 41 v, 42 v.- SAL/PP I/1, p. 54: "... ego Thomas ex meis et meorum Comitum collatis Eleemosynis Ecclesiam ibi commodo loco aedificandam designavi ..." - SAL/PP I/1, p. 297: "Ecclesia, quam Anno Dni 1601 proprijs sumptibus fundauimus ..." - Dimitz 1862, 20, 21.

²⁹⁹ Valvasor, Ehre VIII., 670.- Po Valvasorju je Hren poslal v Petrinjo že sestavljeno cerkev.

³⁰⁰ SAL/PP I/1, p. 54-55.- Ehrenhalle/ 1858, 14.

³⁰¹ SAL/PP I/1, p. 297 (gl. op. 308). - Prim. Vrhovnik 1903 a, 21.

³⁰² Skof Nikola Zelnički (Zelnizey) je vodil zagrebsko škofijo v letih 1601-1603, nato ga je nasledil Simun Bratulić (Dragolich), generalni magister pavlinskega reda.

³⁰³ Hk 1601, 21 v, 49 v.- Radics 1878, 28. - Radics 1898, 107.

³⁰⁴ SAL/PP I/1, p. 76.- Prim. Radics 1894, 143.

³⁰⁵ Hk 1602, 6 r.- Dimitz 1862, 21.-Radics 1898, 107, 108.

³⁰⁶ Horvat 1975, 319: A. Horvat pripominja, da je slika sv. Katarine (v Katarinini kapeli) prispela v Petrinjo "po vodi". Čeprav ni ob tem izpričana nobena zveza s Hrenom, velja vendarle opomniti na to notico.

³⁰⁷ Hk 1603, 38 r, 63 r.- SAL/PP I/1, p. 76: "Eodem die /13. Sept. 1603/ recessi sunt fabri nri Lignary ex Petrinja perfectio totaliter Sacello ac Turri ibidem nris sumptibus et materia hinc ratibus missa aedificata, providimus Praesidy illius Spirituali aedificatione et consolatione. Laus Deo."

³⁰⁸ SAL/PP I/1, p. 297: Leta 1610 je Hren v pontifikalne protokole zapisal, da je "cum Campana, libris, Antipendys et Tobaleis alyisque necessarys" poslal v Petrinjo prenosni oltar, v katerega je vložil dragocene relikvijske in ga posvetil v čast sv. Lovrencu in Ahaciju s tovariši mučenci; pod tem naslovom je namreč cerkev v Petrinji posvetil zagrebski škof Simon Dragolich, generalni magister pavlinskega reda. Iz notice je razvidno, da je Hren skrbel za svojo ustanovo tudi potem, ko je bila cerkev že postavljena.

³⁰⁹ Horvat 1975, 186.

³¹⁰ J. Barlè, Nekoliko bilježaka biskupa Hrena, v: Katolički list 1894, št. 47, 385 sq.; št. 48, 393 sq.- Cevc 1966, 82.- Horvat 1975, 186, 187.- Resman 1977 (tipkopis).

³¹¹ Hk 1601, 18 r, 22 v, 62 v.

³¹² Orožen V., 38,75,115: Župnik Martin Ebenperger je razen o gradbenih delih v župnišču ("die Stube") poročal Hrenu tudi o zidavi zvonika župnijske cerkve v Škalah (1606-1607). Orožnovo razlago napisa oz. kratic na škalskem župnišču je korigiral Turk (Turk 1928,13.- Turk 1925-1932,347). - Prim. tudi Hk 1603, 25 v.: Hren je podprl gradnjo župnišča v Pilštajnu.

³¹³ ASV, ANV 137, Miscell. Tom. XII - La, 24. apr. 1611.- Prim. Zontar 1939, 193: Ko je Hren kot vodja reformacijske komisije v februarju 1601 prišel v Kranj, se je naselil v hiši rudarskega sodnika Harrerja, ker je bilo župnišče tako zanemarjeno.

³¹⁴ Hk 1601, 50 r, 62 v.- Hk 1602, 7 v.- Inv. 1683: Popisovalec inventarja škofa Rabatta je v gornjegrajski reziden-cii med "Khürchen ornat" naštel tudi "ain silber: vergulte Monstranzen. Eine vergultes Ciborium ... Ein altväterische Monstranzen in runden glass eingemacht."

³¹⁵ V koledarskih zapiskih Hren večkrat omenja nakupe raznovrstnega blaga (našela bom le nekaj primerov): Hk 1598 b, 1 r, 39 r.- Hk 1600, apr., sept., nov.- Hk 1601, 13 r, 28 r, 57 v.- Hk 1602, 15 r.- Na trgovca Sucharta se nanaša tudi notica: Hk 1613, 20 r.- Hk 1614, 12 r, 14 r.- Hk 1615, okt.- Hk 1620, 25 v.- Hk 1625, 35 r, 45 v.- Hk 1626, 47 v, 48 r. - Hk 1627, 18 r.

³¹⁶ Hk 1601, 20 r, 20 v, 21 r, 21 v.- Hk 1602, 5 v, 10 v, 16 r, 31 v, 41 r.- Hk 1603, 29 r.- Stelè 1938, 2: Po Steletu je v letih 1626 in 1637 v Ljubljani omenjen slikar Peter Donat (prim. Cevc 1968 a, 42). Iz pisanih virov sorodstvena vez med slikarjem in beneškim trgovcem Petrom Donatom ni razvidna.

³¹⁷ V Hrenovem okolju, zlasti v gornjegrajski cerkvi, je bilo več predmetov oziroma umetnin, med katerimi moremo vsaj za nekatere domnevati beneški izvor (prim. Hrenove nakupe pri beneškem trgovcu Petru Donatu). Inventar gornjegrajske cerkve, ki so ga sestavili leta 1620 ("Inuentarium nouum Ecclesiae Oberburgensis erectum A.o 1620 die 25. septembris" - prepisal ga je škof Scarlichi v svoji vizitaciji leta 1631- SAL/viz. 1-1631, 386 sq.), našteva več takšnih predme-tov in tudi drugih umetniških del: "Vnum uexillum rubeum Venetum pulchrum ex utraque parte imaginibus B.V. depictum ... Angelorum paria sculpta cum candelabris sex, sine cande-labris duo ... Locus sculptus pro ciborio in medio altari pro solemnitate Corporis Christi cum duobus Angelis ... capita angelorum sex ... Imagines majores colorum aqueorum cum listis nigris semideauratis excepta una duodecim ... Item duae minores, similispicturae, Ihn et B.V. cum listis rubeis ... Vnam d. habere Ill.mus in suo cubiculo ... Item duae oblongae similis picturae ... Imago oleacea ad creden-tiam pro animabus Purgatory ... Imagines Venetae magnae cum listis sculptis semideauratis 5 ... Imagines cum figuris aeneis illuminatae et listis semideauratis 22 ... Item duae simplices cum listis uiridibus ligneis ... Crucifixi imago fusa ex aurichalco, et cruce nigra ex ligno una ... Item alia ex metallo deaurata, pro sacerdote illam ferente ... Item aliae ex ligno sculptae quinque, ex quibus una cum imaginibus B.M.V.et S. Joan: Euang.... Item 4 depictae in

ligno rubeae et semideauratae, dum duae fractae ... Canones minores 15 inter quos unus ex labore Veneto sculptus, et deauratus pro sacello S. Martinj ... Psalteria Veneta duo detrita parum ualentia ... Antipendia: Antipendium aliud damascenicum nouum cum floribus flauis et uiolaceis et textura alba ... aliud pulcherrimum damascenicum album cum listis sculptis coloratis et deauratis et imagine B.M.V. in medio frigiata ... Puluinaria coriacea 15, puluinaria sericea duo pro sacellis S. Thomae et S. Martini ... calices toti argentei cum patenis tres ... Item unus cum cuppa tantum argentea et pede cupreo, cum patena argentea ... velum cum agno in medio elaboratum. Ciborium ad infirmos argenteum deauratum cum clausura fracta ... Pluuiale aureum coloratum lacerrimum Ill.mo p.m. pp. ... Imagines duae sculptae lignee ... Saluatoris pro sepulchro, Crucifixi duo sculpti, unus magnus alter paruus ... Imagines lignee sculptae non pictae 8 iam depictae pro S. Margaritae Ecclesia ... Later-nae Venetae lignee rubeae cum fenestrellis uitreis duae ... In sacello S. Thomae Apostoli: Imagines oleaceae in cupro pictae cum listis sculptis et columnis alabastrinis sex ... Angeli lignei sculpti cum candelabris deaurati mobiles sex ... Crucifixi lignei tres ... Candelabrorum ex auricalcho paria tria ... Lampans pendens ex auricalco sine uitro ... Tabella eiusdem sacelli consecrationis." - Popisu iz leta 1620 je Scarlichi (1631) dodal: "Calix cum patena totus argenteus totus deauratus ... Purificatorium cum effigie S. Joannis ... Vela duo, nigrum cum effigie Saluatoris crucem portantis elaborata, album cum 4 Euangelistis et B.M. Virgine in medio ... Thuribulum argenteum ..."

³¹⁸ Hk 1602, 13 v.

³¹⁹ Hk 1602, 13 v, 14 r, 31 v.

³²⁰ Hk 1603, 44 r: Ko se je Hren v avgustu 1603 pogodil za delo s kamniškim ključavničarskim mojstrom Pleshkom, mu je primaknil še 2 fl za zidarja Michela, ki je zelo verjetno istoveten z zidarjem Michelom de Munzano.

³²¹ KAL f 57/17, julij 1608.

³²² SAL/PP I/2, p. 322: "Pro SACELLO S. THOMAE APLI (: quod ipsum plane antehac dissipatum, destructum et obsoletum proprijs Sumptibus ad eum, qui cernitur Splendorem restaurauit, erexi ac consecraui:) ... fundauit Scilicet duas Missas ..."

³²³ SAL f ad 38/7 (Golia I., 208.- gl. I. del, 140).

³²⁴ Prim. KAL f 51/21: V vizitaciji je kapela sv. Tomaža omenjena kot "Capella S: Thomae Apostoli in Residentia Episcopalis sala superiori." Kapela bi utegnila biti povezana z grajskim kompleksom.- Stegenšek 1905, 150.

³²⁵ Turk 1938, 59,65.

³²⁶ Hk 1602, 60 r (Naročilo bi utegnilo biti v zvezi s sliko Bitke pri Sisku za Gornji Grad).

³²⁷ SAL/Gornji grad A, f 72 - Cerkevne stavbne zadeve in oprava 1602-1811.

³²⁸ Hk 1602, 20 v, 21 r, 22 r.- Stelè 1938, 1.

³²⁹ Thieme-Becker XXVII., 162. - Stelè 1938, 1. - Ginhart 1966, 163 sq. - Milesi 1973, 56 sq.

³³⁰ Morda velja ob tem omeniti Cevčevo domnevo, da bi bilo mnogofiguralno Križanje iz Smarja prav lahko izdelek

katerega od tistih mojstrov, ki jih je poklical k nam škof Hren (Cevc 1968 a. 48).

³³¹ Hk 1602, 8 v, 20 v.- Prim. op. 328.- Slikarja sta restavriralala tudi oltarne freske pri stranskih dveh oltarjih, ki nista imela pravih nastavkov, temveč sta bila naslikana na steno (prim. op. 338).

³³² Hk 1602, 20 v - prim. op. 328.

³³³ Hk 1602, 22 r.- prim. op. 328.

³³⁴ V pontifikalnih protokolih je Hren patrocinij stranskih dveh oltarjev natančneje opredelil (SAL/PP I/1, p. 90 sq. - Gl. I. del, 192), v poročilu, ki ga je leta 1628 poslal v Rim, pa je omenil le krajša naslova: "Item sacellum S. Thomae ad stigmata ... una cum tribus aris S. Annae, et S. Catherinae: construxit et sumptuose perfecit." (ASV, S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1628). Po Orožnu so omenjeni oltarji stali v kapeli sv. Marije Magdalene (Orožen II/2, 32).

³³⁵ Sredi 17. stol. je Buchheim v gornjegrajski kapeli sv. Tomaža vizitiral naslednje oltarje: "Primum S: Thomae Apli, 2.dum SS. Catharinae et Mariae Magdalenae a parte Euangelij, tertium a parte Eplae S: Annae." (KAL f 51/21). Njegov naslednik Rabatta jih je v svoji vizitaciji podobno opisal: "Visitavit etiam Capellam S: Thomae, quam reperit habere tria Altaria consecrata. Primum Sancto Thomae dicatum, de omnibus optime prouisum ... habet mensam lapideam integram, .. Lateralia duo altaria, eo quod Mensas haberent ex pluribus lapidibus aggregatas ... a parte Euangelij, sanctis Catharinae et Magdalenae, et a parte Eplae, Sanctae Annae dicata." (KAL f 43/22 - Visitatio Collegiatae Oberburgensis de Anno 1665).- Prim. op. 334.

³³⁶ KAL f 57/17, julij 1608.

³³⁷ SAL/viz. I/1-1631, p.393.

³³⁸ KAL f 51/9 - Visitatio 1641. - Orožen II/2, 31.- Stegenšek 1905, 150.

³³⁹ Hk 1602, 20 v.- prim. op. 328.

³⁴⁰ Hk 1602, 20 v: Hrenovo notico je mogoče razložiti v pomenu slikanih kaset.

³⁴¹ Stegenšek 1905, 141.- Prim. Curk V., 15.

³⁴² Prim. Zadnikar 1982, 61.

³⁴³ Hk 1602, 19 r.- Dimitz 1862, 22.

³⁴⁴ Hk 1602, 19 r.- prim. op. 343.

³⁴⁵ Hk 1601, 40 r. - Hk 1602, 10 r, 23 r. - KAL f 157/14, 1. avg. 1602.- Dimitz 1862, 20,22.

³⁴⁶ Zadnikar 1982, 151,155.

³⁴⁷ KAL f 79: Mizarjem je Hren doslej izplačal 2e 6 gld, ključarja pa sta jim jih odštela še 8.

³⁴⁸ Prim. op. 1319.

³⁴⁹ Vrhovnik 1922, 125.- Zadnikar 1982, 152.

³⁵⁰ Hk 1603, 4 r, 62 v.- Matej Rajsinger je v pisanih virih imenovan nedosledno Matej ali pa Matija.

³⁵¹ KAL f 57/17, julij 1608.

³⁵² Vrhovec 1903, (22,23),43,58: I. Vrhovec pravi, da je bila šempetrska cerkev zelo zanemarjena, tako da še v letu 1601 ni imela niti stropa niti tlaka. Hren se je lotil najnujnejših popravil, za opeko pa je poprosil magistrat ter ob tem opomnil mestne očete, da je cerkev sv. Petra njihova

prava in stara farna cerkev. Leta 1618 je cerkev temeljito popravil in pozidal, tako da je bila videti kakor nova (napis na kamnitni plošči iz 1618 je poročal tudi o opustošenju cerkve leta 1472.- prim. Jellouschek 1850, 14). - Prim. Radics 1878, 28 (P. Radics nekritično pripominja, da je dal škof Hren pozidati cerkev, kakršno vidimo v naših dneh). - Rus 1937, 1 sq.- Kos 1955, 55,56.

³⁵³ KAL f 12/3.

³⁵⁴ Hk 1602, 16 r.- SAL/PP I/1, p. 61.

³⁵⁵ Hk 1602, 31 r.- Prim. op. 1370.

³⁵⁶ Prim. Hk 1603, 35 r, 11.-16. jul.- Hren je bil tokrat spet v avdienci pri nadvojvodu. Zaprošil ga je pomoči proti patriarhu.

³⁵⁷ Hk 1603, 9 v.- Prim. Hk 1625, platnice zd.

³⁵⁸ Za novoustanovljeni samostan klaris je Giovanni Pietro de Pomis naslikal apoteozo nadvojvodinje Marije.

³⁵⁹ Hk 1603, 9 v, 10 r.

³⁶⁰ Hk 1603, 11 r, platnice zd.- V Radljah, kjer je samostansko poslopje v letih med 1584-1586 močno poškodoval požar, razen tega pa so ga izropali še tatovi, je Hren z denarno spodbudo podprl poslikavo v samostanskem hodniku - pri cerkvenih vratih. Dominikanke je v tem času (1584-1621) vodila prednica Susana Schrattenbach (Kovačič 1928, 147, 148).

³⁶¹ Stelè 1938, 2.

³⁶² Hk 1603, 19 r.- Prim. Cevc 1968 a, 42, 49.- V svoji razpravi o portretih interesantno razpravlja Paleotti; najprej pojasni negativne vidike, nato pa poudari, da se človek more dati portretirati tudi iz poštenih nagibov, kakor so to storile tudi mnoge svete osebe (G. Paleotti, Discorso intorno alle imagini sacre e profane, Cap. XIX. - Prim. Barocchi 1961, 117 sq.)

³⁶³ Illyr. Blatt 1833, št. 41, p. 19.- Radics 1878, 27.- Mantuani 1922 a, 463 sq.- J. Mantuani je domneval, da je na sliki v Deželnem muzeju upodobljen ljubljanski škof Tomaž Hren. Ze tedaj je bil portret zelo poškodovan, posebno obraz upodobljenca, ob katerem pa je bilo še vidno razpelo (Prim. Turk 1925-1932, 349: Turk med Hrenovimi portreti našteva tudi sliko v Narodnem muzeju).

³⁶⁴ Katalog 1925, 8, 9.- Ilustrirani Slovenec IV., Ljubljana 1928, 139 (Slike k Biografskemu leksikonu).- Cevc 1968 a, 49.

³⁶⁵ Ko je društvo "Narodna galerija" leta 1925 v Ljubljani priredilo razstavo portretnega slikarstva (Mantuani 1925, 2), je pod št. 11 razstavilo portret Andreja Hrena (1603), pod št. 13 pa portret Lenarta Hrena (1603). F. Kidrič je ob tej priložnosti ugotovil, da je identifikacija portretiranca napačna in da velja nasprotno; pod št. 11 naj bi bil upodobljen Lenart, pod št. 13 pa Andrej Hren (Kidrič 1925, 7). Kidričeve popravke so upoštevali že pri ponatisu razstavnega kataloga (Katalog 1925, 2. natis, uredil F. Mesesnel). Portret Lenarta Hrena je bil tedaj delno poškodovan, opazna pa je bila tudi preslikava. Sliko hrani Narodni muzej v Ljubljani.

³⁶⁶ F. Kidrič je ob razstavi portretnega slikarstva v Ljubljani (prim. op. 365) pravilno identificiral portret Andreja Hrena. Upodobitev je bila preslikana, vendar je bil

pod plastjo črne barve še opazen prvotni kolorit oblačila. Fotografijo portreta je objavil Mesesnel (Mesesnel 1925, sl. 38), ki je posebej poudaril, da je bila razstava nov člen v raziskovanju naše umetnostne preteklosti. Sliko hrani Narodni muzej v Ljubljani.

³⁶⁷ Stelè 1952, 119, 120, 144.- Stelè 1965, 223.

³⁶⁸ Umetniška dela oziroma stavbe, ki so nastale ali pa so bile obnovljene po njegovem naročilu, je Hren zaznamoval s svojimi začetnicami T(homas) E(piscopus) L(abacensis), z geslom T(erret) L(abor) A(spice) P(raemium) ali pa s kratkicami, ki jih je razrešil J. Turk v: L(aus) D(eo) E(iusque) M(agnae) M(atri) V(irgini) in pripomnil, da smemo ta izrek imenovati kar drugo Hrenovo geslo (Prim. Turk 1928, 13.- Turk 1925-1932, 347). J. Turk je opomnil, da ta razrešitev velja tudi za napis na župnišču v Skalajah, ki ga je nekoliko drugače razrešil I. Orožen (Orožen V., 115).- Cevc 1981, 230.- Otorepec 1977, 19 sq.

³⁶⁹ Prim. Cevc 1981, 230.

³⁷⁰ Hk 1603, 39 r, 63 r.

³⁷¹ Thalnitscher, Cypressus, 49. - Turk 1928, 23. - Cevc 1981, 231.- Epitaf ni ohranjen.

³⁷² SAL/viz. I/1-1631, p. 33, 34: Scarlichy je omenil tudi poslikavo v kapeli ("Sacellum cum Altari ... consecratum ab Ill.mo D. Thoma A.o 1603 Die 8. Juny ... Sacellum ipsum est quoque figuris ornatum.").

³⁷³ SAL f 4/16.- SAL/PP I/1, p. 72. - Veider 1947, 32, 33.

³⁷⁴ SAL/PP I/1, p. 60.

³⁷⁵ Hk 1603, platnice zd.

³⁷⁶ Hk 1603, 44 r.

³⁷⁷ Hk 1603, 63 r. - Prim. Inv. 1630 - Inuentarium des Bischoffs Thomae Kren de Anno 1630.

³⁷⁸ Hk 1603, 63 r: Hren je ob koncu leta seštel skupne izdatke za posamezne mojstre.

³⁷⁹ Hk 1601, 30 r.- Radics 1898, 107.

³⁸⁰ Hk 1603, 62 v (znesek 320 fl?), 63 r (znesek 220 fl).- SAL/PP I/1, p. 80: "Die 4. mensis Octobris anno Dni 1603 campana Turris maior per M. Eliam Somrakh fusa est ... Eidem campanae cum funderetur in Turri iuxta Hospitale Monasterii Oberburgensis, contiguum sacello S. Margarithae Virg. et Martyris, interfuere: ... Pater D. Georgius /Reinprecht/ Abbas Victoriensis in Carinthia: R. D. Georgius Vellany, vicarius eius in Zeyer et Monspurg: et Vdalricus Khoberg, ciuis Labacensis. De auro et argento ultra 20 R iniecti in fornacem metalli ..."

³⁸¹ SAL/viz. I/1-1631, p. 385.- Stegenšek 1905, 132.

³⁸² KAL f 77 - Koncept škofa Hrena.- Orožen II/2, 16, 17.

³⁸³ Hk 1603, 45 r, 62 v.- SAL/PP I/1, p. 74, 75: "... ascendimus ad Arcem desolatam ruinisque deformatam, sed situ murisque admirabilem: dictam Scharffenberg ibique sacellum S. Barbarae (ut saltem illud ex Arcis ruinis pro Dei gloria et populi fidelis consolatione extaret) inspeximus et restaurare adiecimus ..." - Valvasor, Ehre XI., 498 (sl. na str. 499).

³⁸⁴ Valvasor piše: "Man sahe auch in dem Schloß gegen Mitternacht zu vorzeiten eine Capelle in welcher noch auf der rechten Seite ad Cornu Evangelii an die Mauer etliche

Bildnisen abgescbildert zu sehen seynd ..." (Valvasor, Ehre XI., 498, sl. na str. 499). P. Radics je po Valvasorju povzel, da je kapela sv. Barbare "imela lepe slike". (Radics 1880, 28).

³⁸⁵ Hk 1603, 19 r, 46 r (svečnik ali svetilnica?).

³⁸⁶ Mayer-Himmelheber 1984, 51,169.

³⁸⁷ Hk 1603, platnice zd.

³⁸⁸ SAL/PP I/1, p. 213.

³⁸⁹ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 50 sq.,168,169,259,260.

³⁹⁰ SAL/PP I/1, p. 76.

³⁹¹ Ibid.

³⁹² Zadnikar 1964, 101.

³⁹³ SAL/PP I/1, p. 213.

³⁹⁴ Prim. Cevc 1981, 154 sq.

³⁹⁵ Zadnikar 1964, 97,98.

³⁹⁶ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 51,52,57.

³⁹⁷ KAL f 98.- Prim. Turk 1938, 59,65 sq.

³⁹⁸ Med pospeševalci pobožnosti križevega pota so se posebej odlikovali člani habsburške vladarske družine. Nadvojvodinja Marija je rada obiskovala romarsko cerkev v Straßgangu pri Gradcu in je za poglobitev pobožnosti dala postaviti postaje Kristusovega trpljenja. Tudi njen sin, nadvojvoda Ferdinand, je v svojih dednih deželah postavil več tovrstnih znamenj. Ko je leta 1631 iz Nizozemske proti Dunaju potoval jezuit Karel Musart, je zapisal, da je videl "po Stajerskem, Koroškem in Tirolskem" mnogo "Siegeszeichen der Religion" (Kneller 1908, 82). Med take so sodili tudi 3 križi, ki jih je zahodno od Gradca na griču Austein že leta 1606 postavil nadvojvodov nadkonjar Bernhard Walther (Stegenšek 1912, 49 sq.). Omenjeni primeri kažejo, da je imel Hren v graškem okolju dovolj spodbudnih zgledov za tovrstne ustanove.- Prim. Skerlj 1973, 40 sq.

³⁹⁹ KAL f 138/22.- Prim SAL/Gornji grad A, f 31, p. 69.

⁴⁰⁰ Prim. Dolinar 1979, 194,196,197.

⁴⁰¹ KAL f 57/11-15, dec. 1603.

⁴⁰² KAL f 57/12-6, marec 1605.

⁴⁰³ Ranke 1934.

⁴⁰⁴ SAL/PP I/1, p. 113,122,157.- Prim. KAL f 12/3.- Barle 1895, 56,57.

⁴⁰⁵ Mayer-Himmelheber 1984, 35 sq.

⁴⁰⁶ Avguštin Brentius (1597-1621) je bil hud nasprotnik protestantov in, kot trdi Milkowicz (W. Milkowicz, Die Klöster in Krain,1889,133), Hrenov dober prijatelj.- Prim. Marin 1970, 82 sq.

⁴⁰⁷ Bruno je bil beatificiran leta 1514, kanoniziran pa sele 1623.

⁴⁰⁸ SAL f 17/26.

⁴⁰⁹ V pontifikalnih protokolih (1605) je Hren posebej opomnil, da so redovniki v Bistri zavrnilli njegovo nadoblast in so v imenu oglejskega patriarha privedli tržaškega škofa Ursina de Berthis, ki je na skrivaj in v nasprotju s pravili posvetil 2 oltarja v bistrski cerkvi in tam dva dni birmoval (SAL/PP I/1, p. 116.- Prim. SAL/PP I/1, p. 343,350). Ker se Hren s tem ni strinjal, se je pritožil pri tržaškem škofu in terjal, naj bo o dogodku obveščen tudi sv. sedež.

⁴¹⁰ SAL/PP I/1, p. 160,215.- Prim. op. 145.

- ⁴¹¹ SAL f 12/4.
- ⁴¹² SAL f ad 8/1 (Golia I., 115).- Po Valvasorju in Dolničarju naj bi bila cerkev stala že od 1363 (Valvasor, Ehre XI., 693).
- ⁴¹³ Cerkevica sv. Lovrenca oziroma sv. Klementa in Fridolina je stala na Bregu južno od bistrškega dvorca. Od leta 1504, ko jo je cesar Maksimilijan izvzel iz oglejske oblasti, je pripadala ljubljanski škofiji. Ker so obletnico posvečenja cerkve praznovali na dan sv. Lovrenca, so cerkev imenovali "pri sv. Lovrencu". Ko je nekdanji bistrški dvorec leta 1793 kupil baron Ziga Zois, je dal cerkvico podreti (Fabjančič II., 418).- Zgodovinski zbornik 1889, 110.- Argo 1898, 8. - Vrhovnik 1903, 267,268. - Vrhovec 1903, 18. - Kos 1955, 17, 18.
- ⁴¹⁴ SAL/viz. I/1-1631, p. : Za kapelo uporablja vizitator izraz "Parkirche".- Veider 1947, 109.
- ⁴¹⁵ ASRS - Sam. A III., Bistra f 4.
- ⁴¹⁶ Prim. ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1667.
- ⁴¹⁷ Valvasor, Ehre XI., 143.- Hitzinger 1852, 129.- Prim. Radics 1894, 160. - J. Gruden, Verske in gospodarske razmere bistrškega samostana v reformacijski dobi, v: Carniola I., Ljubljana 1910, 96.- Marin 1970, 84,93.
- ⁴¹⁸ Prim. op. 411.
- ⁴¹⁹ Ana Marija Lenkovič je bila setra pl. Raymonda Turriani (SAL/PP I/3, 8 v).
- ⁴²⁰ SAL f 17/24, 12. avg. 1606.
- ⁴²¹ SAL/PP I/1, p. 162 sq.
- ⁴²² SAL/PP I/3, Memoratu digna - 8 rv, 18. nov. 1608.
- ⁴²³ SAL/PP I/1, p. 225,226.
- ⁴²⁴ SAL/PP I/1, p. 165 sq.
- ⁴²⁵ SAL/PP I/1, p. 178.
- ⁴²⁶ SAL f 12/4, 22. sept. 1606 (Tudi v pontifikalnih protokolih je Hren poudaril, da sta bila brata Bucelleni "uiri egregie pii ac Catholici").- Prim. Hk 1601, 15 r.- Bucelleniji, ki so jim pripadale fužine v Javorniku, na Jesenicah in v Zeleznikih, so bili med tistimi tujci, ki jih je v večjem številu privabilo v deželo rudarstvo in železarstvo (Grafenauer IV., 103.- Prim. Argo 1901, 52,62).
- ⁴²⁷ Resman 1978, 12 sq.
- ⁴²⁸ Sumi 1969, 11 sq.
- ⁴²⁹ Resman 1977 (tipkopis).- Resman 1978, 12 sq. (sl. k tekstu) - Prim. KAL f 22/6 (Golia II., 173): Visitatio Capellae B.V. in Saua, 7. sept. 1655.
- ⁴³⁰ Komelj 1973, 274.
- ⁴³¹ KAL f 259/1 Acta Capitulariter 1603-1628.
- ⁴³² KAL f 79 - Domkirche: Stadtmagistrat in Betreff einiger Baulichkeiten bey domkirche 1606. Antwort 1606. - KAL f 79 - 6. marec 1606: Pro restauratione turris Ecclae S. Nicolaj, Sacristiae ... - Veider 1947, 33.
- ⁴³³ Veider 1947, 33.
- ⁴³⁴ ZALj, Cod. I/19-1605/6, fol. 211 rv, 13. okt. 1606.
- ⁴³⁵ Veider 1947, 34.
- ⁴³⁶ KAL f 79 - 16. jan. 1607: Poročilo ljubljanskega magistrata škofu Hrenu (Hren je pripisal: "Item uolunt partem non totam turrim S. Nicolaj valde ruinosam reparare").-

Ibid., 19. maj 1607: Die v. Laybach bewilligen 200 fl zum S. Nicolaj Thurn.- Veider 1947, 33,34.

⁴³⁷ ZALj, Cod. I/20-1608, fol. 56 r.

⁴³⁸ ZALj, Cod. I/21-1609, fol. 111 r. - KAL f 79 - Domkirche: Schreiben des Bischoffs Thomas an L. Stadtmagistrat, Erbauung der Kirchenthürmen 1609. Antwort 1609.

⁴³⁹ ZALj, Cod. I/21-1609, fol. 119 r.

⁴⁴⁰ SAL f 4/20, 10. nov. 1613.

⁴⁴¹ Ibid.: Stavbar je prejel honorar skupno za dela v stolnici in pri zvoniku (280 fl, 365 fl). Poznejša postavka pove, da je za razna dela prejel že 705 fl, 7. jan. 1614 pa mu je bilo izplačanih še 235 fl (po Hk 1613, 44 r - 245 fl). - Na Doninovo delo pri stolničnem zvoniku se morda nanaša tudi postavka: Hk 1611 a, 29 r.

⁴⁴² SAL f 4/19, 9. avg. 1613.

⁴⁴³ Valvasor, Ehre XI., 688.- Veider 1947, 34.

⁴⁴⁴ Thalnitscher, Historia, p. 59.

⁴⁴⁵ Veider 1947, 34,98.

⁴⁴⁶ Hk 1613, 27 v.

⁴⁴⁷ Hk 1613, 34 r.- Veider 1947, 34.- J. Turk pripominja, da je rek "Veritas temporis filia" bil morda že v Hrenovem času in v zvezi z njim napisan na sončno uro na stari ljubljanski stolnici (Turk 1925-1932, 350).

⁴⁴⁸ Prim. Veider 1947, 8,9, sl. 5. - SAL/PP I/2, p. 173, 174.

⁴⁴⁹ Thalnitscher, Historia, Fig. II.- Veider 1947, sl. 9.

⁴⁵⁰ SAL/PP I/1, p. 64: Hren je posvetil cerkev na željo župljanov in okoličanov Uršlje gore, ki so "Ecclesiam per-amplam" zgradili "ad laudem et gloriam omnipotentis Dei, B. Mariae Virg. Matris eius gloriosiss."

⁴⁵¹ Pokrajinski arhiv, Maribor.- Soklič 1936, 21 sq.- Soklič 1939, 100 sq.

⁴⁵² SAL/PP I/1, p. 64,65.

⁴⁵³ SAL/PP I/1, p. 253 sq.

⁴⁵⁴ SAL/PP I/2, p. 290.

⁴⁵⁵ K. Strekelj, Slovenske narodne pesmi I., Ljubljana 1895-1898, ponatis 1980, str. 616, št.656.- Da se pesem nanaša na cerkev sv. Uršule na Plešivcu, je mislil že F. Kovačič (F. Kovačič, ČZN 1930, 200) in za njim povzel I. Grafenauer (I. Grafenauer, SJ 1939, 137 sq.), obsirneje pa se je s to problematiko ukvarjal L. Legiša (L. Legiša, Liber cantionum carniolicarum. Kalobški rokopis, Dela SAZU 27, Ljubljana 1973, 113,114,196,197). M. Rupel je mislil, da bi pesmi v Kalobškem rokopisu utegnile biti iz tiste Hrenove zbirke, ki so jo prepisujejoči duhovniki raznesli (Rupel 1956, 282). - Literatura o cerkvi na Uršlji gori: Kovačič 1917, 212 sq.- I. Jurko, Planinski vestnik 1925, 253,254.- Kovačič 1928, 290,291.- Soklič 1936, 21 sq. - Soklič 1939, 100 sq. - VS V., 1953, 54,55,157. - VS VI., 1955, 57,59,126,127.- Cevc 1966, 63.- Komelj 1973, 274.

⁴⁵⁶ Kuret 1981, 38.

⁴⁵⁷ KAL f 23/17. - KAL f 51/9: Za podatek se zahvaljujem dr. Emilijanu Cevcu.

⁴⁵⁸ Hk 1610, 12 v.

⁴⁵⁹ ASRS, Koledar škofa Tavčarja 1592 (102 r).

⁴⁶⁰ Orožen II/2, 17.- Radics 1898, 110.- Stegenšek 1905,

135.- Cevc 1965, 157.- Cevc 1968, 94.- Cevc 1981, 237.

⁴⁶¹ Hk 1607, apr., jul., avg.- Cevc 1981, 237: P. Hoffer naj bi leta 1607 sodeloval pri krasnem božjem grobu za Goričane, vendar se zdi, da bi se podatek prej utegnil navezovati na gornjegrajski božji grob.- Ob tem je morda primerno omeniti še vizitacijo iz leta 1624; ko je generalni vikar Adam Sontner po naročilu škofa Hrena vizitiral nekatere župnije na Kranjskem, je v župniji sv. Stefana v Sori (Parochia in Zeyer S. Stephani) omenil božji grob: "... sepulchrum Domini nimis vile. Ideo iniunctum est parocho et vitricis ut induetur auro et nobilioribus coloribus." (KAL f 43/9 - Visitatio, Anno 1624)

⁴⁶² Hk 1607, feb.- Mogoče je pri teh delih sodeloval tudi Paulus Faber (Hk 1607, feb).

⁴⁶³ Hk 1610, 11 r.

⁴⁶⁴ Hk 1610, 4 r, 5 v.- Prim. Radics 1878, 29.- Radics 1894, 162.- P. Radics je vnesel v razpravo nekaj napak.

⁴⁶⁵ Hk 1607, 18. dec. (prim. op. 485).- Turk 1928, 22.- J. Turk ni pravilno povezal Hrenove notice o božjem grobu, zato je napačno sklepal, da naj bi slikar Guettsolz (Guetersoldt) za 600 fl honorarja slikal škofovo grobnico v Ljubljani ali v Gornjem Gradu (prim. Turk 1934 a, 100).

⁴⁶⁶ Hk 1610, 12 r (Hren je umetniku izplačal honorar "zur fassung").

⁴⁶⁷ Hk 1610, 12 r.

⁴⁶⁸ KAL f 23/17.- KAL f 51/9.- Gornjegrajski božji grob ni bil le dekorirana kulisa, temveč je bil po Buchheimovem opisu (1641) izrezljan in pozlačen, podobo Kristusa ("Imago Christi Dni in sepulchro decumbentis") pa so med letom hranili v zgornji zakristiji.

⁴⁶⁹ Stegenšek 1905, 115.- Stegenšek 1912, 49, 52.- V Gradu na griču Austein, kjer je že 1606 Bernhard Walther postavil 3 križe, so zgradili posnetek božjega groba leta 1654.

⁴⁷⁰ Stegenšek 1912, 59.- V kapelici božjega groba v Novi Stifiti pri Gornjem Gradu je v tlak vgrajena plošča iz Hrenovega časa. Začetnice T.E.A.F. (Thomas Episcopus Aedificari Fecit) se nanašajo na nek objekt, ki ga je dal zgraditi Hren (prim. Curk V., 66.- J. Curk postavlja nastanek kapele božjega groba v Hrenovo dobo).

⁴⁷¹ ASRS I/18 r - T. Hren - Pisma, 22. avg. 1606.- Sebastian Kobelj je bil leta 1599 zaradi zaslug imenovan za prošta avguštinskega reda v Dobrli Vasi na Koroškem, kjer je v oktobru 1602 umrl (Slekovec 1894, 148).

⁴⁷² Cevc 1981, 211.

⁴⁷³ SBL II., 202 (F. Stelè).- Cevc 1981, 229.

⁴⁷⁴ Hk 1607, mar., maj-jun., avg.

⁴⁷⁵ Cevc 1981, 229, 326.

⁴⁷⁶ Hk 1607, mar., maj, avg., sept., nov.

⁴⁷⁷ SAL/PP I/2, p. 350.

⁴⁷⁸ Cevc 1981, 229.

⁴⁷⁹ SAL/viz. I/1-1631, p. 385.- Orožen II/2, 13.- Stegenšek 1905, 132.

⁴⁸⁰ Hk 1607, mar.

⁴⁸¹ Hk 1607, apr., avg.

⁴⁸² Prim. Cevc 1981, 229.

⁴⁸³ Hk 1607, avg.- nov.

⁴⁸⁴ Hk 1607, dec.

⁴⁸⁵ Hk 1607, dec.- Prim. Stelè 1938, 2.-Cevc 1968 a, 41.

⁴⁸⁶ Hk 1607, mar., apr. - Med drugimi interesantnimi Hrenovimi nakupi gl. tudi: Hk 1607, jun., avg., nov.

⁴⁸⁷ Valvasor, Ehre XI., 191.- Steska 1942, 67 sq.- Smole 1982, 162.- Po potresu leta 1511 so škofje grad v Goričanah obnovili, potem, ko je 1613 vanj udarila strela in je pogorel, pa ga škof Hren ni restavriral. Valvasor poroča, da so od starega gradu v Goričanah tako ostale na griču le razvaline, škof Buchheim pa je pozneje v ravnini zgradil novo graščino.

⁴⁸⁸ Hk 1607, jan.- Gl. tudi Hk 1598 a, 3 r.- Valvasor, Ehre VIII., 670.- ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1667: V relaciji, ki jo je škof Rabatta leta 1667 poslal v Rim, je o gradu in grajski kapeli v Goričanah zapisal: "... castro Gôrtschach ... quod propter frequentia fulmina desertum est, et infra montem a fundamentis alia fabrica per antecessorem meum aedificata, et per me ad habitandum hoc anno completa loco ibidem desertae capellae S. Vrsulae V: et M: errexii capellam aliam eiusdem tituli in noua fabrica (translato ad eam cultu Diuino qui fuit in priori ...)."

⁴⁸⁹ Pisani viri potrjujejo, da je bil Hren s sorodniki vedno pristrčno povezan. Tako je npr. leta 1607 z njimi slovesno praznoval zaroko in poroko nečakinje Magdalene Butalič (Hk 1607, febr., sept.), večkrat se je izkazal s prelepimi darovi, kapele in oltarje pa je rad posvečal svetniškim zavetnikom domačih (npr. sv. Uršuli, sv. Andreju).

⁴⁹⁰ Prim. Gruden 1910-1916, 871.- Prim. Kidrič 1925, 7.- F. Kidrič Hrenu kritično očita, da je "za mehko pozicijo svojih najožjih sorodnikov delal z vsemi sredstvi in brez vseh ozirov." - Tudi drugi raziskovalci radi poudarjajo, da je bil Hren sorodnikom celo preveč naklonjen.

⁴⁹¹ ASV, ANV - Crim. f 1 - Super Extorsioribus inter villicos Monasterii Oberburgensis et R.mum Episcopum Labacensem.- Prim. Hk 1602, 21. jan.- Hk 1610, platnice.- Zahn 1899.- Gruden 1910-1916, 871.- Turk 1925-1932, 347.- Premrou 1926, 81 sq.

⁴⁹² Prim. Hk 1603, 43 r.

⁴⁹³ Prim. Reisp 1968, 20.

⁴⁹⁴ Innerösterreich 1564-1619, 95.- Graški dvor s Porzijem ni bil zadovoljen, saj je bilo splošno znano, da je rad interveniral pri vsaki stvari in vodil zadeve po svoji volji (prim. Premrou 1926, 76).

⁴⁹⁵ Hk 1607, okt.- Premrou 1926-1927 (1926, 68 sq.- 1927, 199 sq.).- G. Rožman, Apostolska vizitacija pod graškim nuncijem Salvagom v l. 1607 in 1608, v: BV VI., Ljubljana 1926, 197 sq.

⁴⁹⁶ ASV, Fondo Borghese; Nunziatura di Germania.- Premrou 1926-1927. - Prim. ASV, ANV 25, Lib. criminalium, 3, 1607-1608 (Salvagov seznam duhovnikov, ki so živeli v konkubinatu.- Andreju Tavčarju, župniku v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu, je apostolski vizitator za pokoro naložil, "ut suis impensis conficiat Vmbellam, quae deseruiat Sanctissimo Corpori Christi in Processionibus, item Bursam et Vasculum in quo conseruetur idem Sanctissimum Sacramentum ...").

⁴⁹⁷ Smole 1982, 162. - Ljubljanski škofje so gospostvo v

Goričanah pogosto zastavljali ali dajali v zakup. Skof P. Seebach je izročil grad deželnemu glavarju Jakobu pl. Lambergu za letno zakupnino 215 gld. Zakupnina v vrednosti 200 fl, ki jo je svojemu bratu določil skof Hren, v resnici ni segala pod raven običajne vsote.

⁴⁹⁸ Prim. Miklavčič 1962, 62.

⁴⁹⁹ Premrou 1926, 88, 93, 94, 98, 102.

⁵⁰⁰ Loserth 1906, II. Abt., 60 Bd., 461, No. 1743.- Premrou 1926, 90.

⁵⁰¹ Turk 1930-1931, 1-33, 253-325.

⁵⁰² Premrou 1027, 217.

⁵⁰³ Hk 1610, 56 r.- Dimitz 1862, 26.

⁵⁰⁴ ASV, ANV 137, Miscell. Tom. XII - La, 13. avg. 1613: Hren je pisal nunciju Petru Antoniju de Ponte: "Fide dignorum Relatione percepi, apud Ill.mam et R.mam D: V: aemulorum ac calumniatorum meorum liuore iterum me grauitur esse denigratum ... tamen respondeo: Ac Deum Omnipotentem, cordis ac renum Scrutatorem, ipsam coelorum Reginam, Dominam et Patronam meam Opt: Max: Gloriosiss: Virginem Mariam, Angelos et Sanctos Dei, ac ipsam conscientiam meam testor me ab infantia et prima educatione post susceptum SS. Baptismum fuisse, esse, ac fore semper Catholicum, nullam aliam nec sola quidem cogitatione admissae nec admissurum vnquam Religionem, praeter illam solum quam S.R. Ecclesia tradit ad salutem necessariam; adeo vt ex intimo corde rogem Deum totius misericordiae Patrem, vt omnia mihi clementer dimittat peccata vllo vnquam tempore a me perpetrata, solius haeresis nefarium scelus non dimittat. Amen. Nec potuit maleuolorum peruersitas maiori me afficere iniuria fateor, quam haeresis labe aspregere. Illam enim semper detestatus sum: fugi, persequabar, extirpaui et ad extremum vsque spiritum omnes contra eam vires intendam ..."

⁵⁰⁵ SAL/Gornji grad A - f 27, Einzelne Rechnungen 1610.

⁵⁰⁶ Hren je napisal za Rim več poročil, za katere je sestavil včasih kar po nekaj predlog.- Prim. KAL f 57/13, 13. dec. 1607.- KAL f 57/15, 25. feb. 1608 (Gruden, Carniola 1916, 93: za relacijo iz 1608 navaja napačno letnico 1605).- KAL f 57/17, Instrukcija Tomaža Hrena o stanju ljubljanske škofije (jul. 1608).- J. Simrak, De relationibus Sanctae Romanae Sedis, 1925, 293 (27.10.1607, Hren).- Schmidlin 1940, 40 sq. (Hrenova poročila). - Dolinar 1979, 193 sq.- Po določitih papeža Siksta V. so morali škofje ob obisku Rima od leta 1585 dalje predložiti tudi pismeno poročilo o stanju škofije (relatio de statu ecclesiae). Ljubljanska škofija je bila vezana na vizitacijo SS. liminun vsake štiri leta.- V zapuščini J. Turka (SAL f 6 b/1-3) so ohranjeni prepisi relacij od Tavčarja do Buchheima.

⁵⁰⁷ Nato je Hren poročal o svojem reformacijskem delu, o gornjegrajskih sinodah itd.

⁵⁰⁸ Apostolski vizitator Salvago je za čas vizitacije dobil iz Rima določene pravice in poseben mašni privilegij (Prim. Premrou 1926, 78, 79).

⁵⁰⁹ Prim. Valvasor, Ehre VIII., 610.

⁵¹⁰ Kapucini so se uveljavili tudi kot izredni pridigarji. Njihove pridige v Ljubljani so poslušali meščani in plemstvo ter menda celo protestanti. Hren jih je v poročilih

apostolskemu sedežu večkrat pohvalil (Prim. Benedik 1983, 137).

⁵¹¹ Leto svetnikov III., 176 sq.- Prim. Gruden 1910-1916, 865.

⁵¹² Thalnitscher, Epitome, 64. - Prim. Benedik 1974 (tipkopolis), 76 (om. l. 1606).

⁵¹³ Koblar 1894, 231.- Benedik 1974 (tipkopolis), 75 sq.

⁵¹⁴ SAL/PP I/1, p. 192 sq., 25. april 1607.- Valvasor, Ehre XI., 695.- Benedik 1974 (tipkopolis), 78 sq.- Prim. KAL f 98: Pri polaganju temeljnega kamna kapucinskega samostana je Hren pokazal na tiste čase, ko so prebivalci naših krajev še častili poganske malike in se spominjal sv. Marka kot apostola naših krajev (Turk 1938, 53). Pridigo je ponovil leta 1623 ob posvetitvi temeljev ljubljanskega avguštinskega samostana.

⁵¹⁵ Prim. Benedik 1974 (tipkopolis), 77, 81.

⁵¹⁶ SAL f 17/27 (Golia I., 179: Po seznamu je skupna vsota znašala 1345 fl. K znesku so prišteti tudi stroški za zidavo in nakup raznih predmetov. Iz spiska je razvidno, da je stavbar Giovanni B. Donino (Hans Baptista De Donino) prejel več honorarjev (fl 53,50,30,26,40,100,50,50). Pri gradnji samostanskega kompleksa je kapucinom pomagal tudi mestni svet; za zidavo samostana in cerkve je podaril redovnikom kamnitne klesance in precej opeke (ZALj, s.z. 1608 - 56, pobotnice št. 52.- Fabjančič V., 483).- V tej zvezi so interesantne Hrenove sanje: Hk 1611 a, 7 rv (prim. Prelesnik 1901, 303).- Dimitz 1862, 87.

⁵¹⁷ SAL/PP I/3, Memoratu digna, 86 v, 19. avg. 1608 (Golia II., 10).

⁵¹⁸ SAL/PP I/1, p.214 sq.- Valvasor, Ehre XI.,695.- Thalnitscher, Epitome, 59, 65. - Vrhovnik 1903, 342 sq. - Veider 1945 a, 44 (sl.).- Kos 1955, 9,36,43,45,46.- Z novo kapucinsko cerkvijo je bila popravljena škoda, ki so jo v Ljubljani napravili protestanti (prim. op. 1388), samostan pa je nadomestil nekdanjo avguštinsko cerkev sv. Martina, ki so jo avguštinski menihi skupaj s samostanom morali zapustiti zaradi nevarnosti pred Turki in je bila 1494 podrta (Valvasor, Ehre XI., 694). Stala je na gorici pred špitalskimi vrati (prim. Vrhovec 1903, 18) v bližini novozgrajenega konventa, kjer je bilo v Hrenovem času sredi vrtov še videti njene razvaline.- Kapucine v Ljubljani je zatrla francoska vlada (1809). Samostanski kompleks so tedaj uporabili v vojaške namene, leta 1817 so ga prodali na dražbi in kmalu nato podrli. Pri podiranju samostana so našli Hrenovi posvetitveni medalji.

⁵¹⁹ Valvasor, Ehre VIII., 670.- Prim. SAL f 24/4/7 (Golia I., 193): 23. avg. 1608 je Hren ukazal na Igu oznaniti bližnjo posvetitev kapucinske cerkve v Ljubljani.

⁵²⁰ SAL/PP I/3, Memoratu digna, 8 r, 18. nov. 1608. - Prim. SAL/PP I/3, Memoratu digna, 25 r, 26. jul. 1609.

⁵²¹ Sumi 1969, 28,29.

⁵²² Grafično gradivo za veduto Ljubljane v Valvasorjevi zapiščini.- Gruden 1910-1916, 864.- Stelè 1928, 70 sq.- Stelè 1928 a, št. 15 (8.4.1928), 113 sq.

⁵²³ SAL/PP I/2, p. 426-427.- Veider 1945 a, 44, sl. 2.

⁵²⁴ Valvasor, Ehre XI., 695.- Radics 1880, 18 (P. Radics

pravi, da je Palma naslikal "nepopisno krasno podobo za veliki oltar"). - Steska 1927, 10. - Stelè 1938, sl. 18. - Cevc A. 1964, 8,19,20.- C. Donzelli - G. M. Pilo, I pittori del Seicento veneto, Firenze 1967, 317.- Atribucijo stranskih dveh tabel kapucinskega poliptiha Jacopu Palmu ml. je poskušal ovreči Rizzi (Rizzi 1972, 132), vendar ni pravega vzroka, da bi ne vztrajali pri prvotni, ki jo je zagovarjal tudi F. Stelè (Stelè 1938, 15, sl.18). Slike so bile restavrirane leta 1960.

⁵²⁵ Veider 1944,98 sq,sl.27.- Veider 1945 a, 44,45 (sl.): Poliptih (danes razdeljen na posamezne slike) - odlično delo Palma ml. - ki ga je ljubljanska uršulinska cerkev pridobila iz zapuščine nekdanjega kapucinskega samostana, predstavlja cerkvene patrone; poleg glavnega zavetnika Janeza Evangelista sta še Janez Krstnik in Martin, po Hrenovih besedah zato, ker so jima krivoverci podrli v mestu njuni cerkvi.

⁵²⁶ Steska 1926, 34,sl.15: Po tradiciji je delo Palma ml. tudi slika Zalostne Matere Božje v ljubljanskem škofijskem dvorcu (v škofovem stanovanju).- Prim. Stelè 1938, 15,sl.22. - Cevc A. 1960, 9,19.

⁵²⁷ SAL/PP I/1, p. 220: Hren jo v pontifikalnih protokolih omenja kot stransko kapelo blažene Device Marije ("in laterali B. Mariae Virg. Sacello").

⁵²⁸ Leta 1626 so ljubljanski kapucini spet zastavili gradbena dela in so v ta namen vzeli precej opeke iz mestne opekarne (Fabjančič V., 483). Čez dve leti (1628) so redovni cerkvi prizidali stranske kapele. Posebno kapelo sv. Janeza Krstnika naj bi 1628 posvetil škof Hren (Veider 1945 a, 44).

⁵²⁹ V. Steska, Kranjska Marijina božja pota pred 200 leti, v: IMK IX., Ljubljana 1899, 120,121,124.- Veider 1945 a, 44: Kip udarjene Matere Božje (imenovan Pribežališče grešnikov), ki so ga od 1624 častili v cerkvi, so na veliki petek in ob raznih stiskah nosili po mestu v slovesni procesiji.

^{529a} F. Stelè, Bizantinske in po bizantinskih posnete Marijine podobe med Slovenci, v: Razprave SAZU, Ljubljana 1944, 17 (381).- Prim. Orel 1933, 45.- Prim. L. Kretzenbacher, Maria Steinwurf. Ikonographie, Legende und Verehrung eines "verletzten Kultbildes", v: Archiv und Chronik 4, Graz 1951, 66 sq.- Aurenhammer 1956, 36 sq.

⁵³⁰ Aurenhammer 1956, 6,61,62.- Prim. Cevc 1965, 158.

⁵³¹ SAL f 37/1: V seznamu darov omenja Hren tudi Georga Hoffa, stavbenika (Pawmeister) na spodnjem Kranjskem, vendar iz zapisa ni razvidno, v kakšni zvezi.

⁵³² Fékonja 1895, 748.- Kovačič 1928, 279 sq.

⁵³³ SAL/PP I/2, p. 34 sq.- Hk 1613, 12 rv.-Valvasor, Ehre VIII., 671.- Dimitz 1862, 88,89.- Prim. KAL f 98: pridiga ob posvetitvi temeljev kapucinskega samostana v Mariboru.

⁵³⁴ SAL/PP I/2, p. 131,132.

⁵³⁵ Fékonja 1895, 751,752 (prim. op. 70). - Na Celje se nanaša tudi Hrenova notica: Hk 1602, 17 r.

⁵³⁶ Marolt 1931, 98.- Benedik 1974 (tipkopis), 93,94.- Podatek, da je škof Hren leta 1609 blagoslovil temeljni kamen kapucinskega samostana v Celju, je napačen.

⁵³⁷ SAL/PP I/3, Memoratu digna, p. 27,28.- Hren je potrdil sporočilo, da je apostolski nuncij Salvago blagoslovil

temeljni kamen za novi kapucinski samostan v Celju (okt. 1609): "Ill. D.nus Nuntius Apostolicus a consecratione et positione Primarii lapidis Monasterii Noui Patrum Capucinarum Cilejae gratias agit ..." (Golia II., 5). - Orožen III/2, 184, 185. - Orožen V., 128. - Temelje kapucinskega kompleksa v Celju je posvetil apostolski nuncij Salvago 25. (26.) okt. 1609, po pripovedi, in kakor piše tudi J. Stepischnegg (Stepischnegg 1856, 21. - Radics 1898, 111), pa naj bi jih posvetil škof Hren leta 1611 (ko naj bi začeli z gradnjo). - Koblar 1894, 205 sq. - Fékonja 1895, 724 sq.

⁵³⁸ Nekateri zgodovinarji trdijo, da je kapucinsko cerkev in samostan v Celju posvetil škof Hren 14. novembra 1615 (Orožen III/2, 186. - Marolt 1931, 100). Ta podatek je vključen v spominsko ploščo, ki je vžidana v zakristiji nad vhodom v kapucinsko cerkev (za velikim oltarjem). V Hrenovih pontifikalnih protokolih posvetitev ni dokumentirana. - Curk I., 29.

⁵³⁹ Medalja je bila razstavljena na razstavi Graz als Residenz Innerösterreich 1564-1619 (Graz-Katalog 1964, T. 26, str. 212). Na averzu, ki je s križem razdeljen v štiri polja, sta v doprskih portretih upodobljena ustanovitelja nadvojvoda Ferdinand in žena Marija Ana. V križ je vpisano besedilo: "AVST LOCI FVNDATORES IST/ VMS(anctae) FVNDATIO-N(I)S NVMMVM." Na averzu sledi še napis: "DILECTI DEO HOMINIBVSQVE CONIGES FERDINANDVS ET MARIA ANNA PY OPT: MAX. ARCHID." Reverz krasi prizor stigmatizacije Franciška Asiškega z napisom: B(eato) SERAPHI PATRI FRANCISCO PRO FILIORVM EIVS C(onventu) VT HIC DEO MILITENT SERVIANTO AETERNV(m)", pod upodobitvijo pa sledi besedilo: "AMORIS MIRACVLVM/ NOVO MONASTERIO et EC/CLESIA NOVA FVNDAN/DIS ANO. 1615 FOELI/CITER POSVERE/ DIE XXIX. IVNII." (Probszt 1928, 135). - Probszt -Ohstorff, v: De Pomis 1974, 185, sl. 112, 113.

⁵⁴⁰ Stelè 1938, 1, 6. - Veider 1947, 53 (Veider trdi, da je slikar Kristof Weissmann prišel iz Beljaka). - Cevc A. 1960, 9. - Stelè 1965, 208.

⁵⁴¹ Vrhovnik 1922, 128. - Veider 1947, 98, 99. - Pogodba naj bi bila uvrščena v KAL/Konsistorialni arhiv f 71, vendar je pri pregledu arhivskega gradiva nisem našla.

⁵⁴² ZALj, Cod. I/20-1608, fol. 65 r.

⁵⁴³ Veider 1947, 102. - Prim. Thalnitscher, Historia, p. 23, 41 (prim. Thalnitscher, Osnutek, 11).

⁵⁴⁴ SAL f 36/3 Varia o stolnici - Pogodbe Hren-Weissmann, Računi slikarja Christofa Weismanna za stolnico 1609 - 1611: / I. obr. / "28. Decemb: 1609 Abraitung mit Maister Christoffen Weissman Mahler, Was Er bey Vnd in S. Nicolaj Thumbkierchen, Verbrachten Maalwerchs, auf die Zwischen Iren fr: gn: Vnd Ime geschlossen Bestallung neuens empfangen. Zu der gebuerlichen Costs Vnnderhaltung, gebuert, Ine laut andern Articls, Von ainer Jeden Feldung Mindles sollter, Vnd der feldung, so hundert abgetzelt, befunden worden, sein beschloßner massen Zehen - felder Verricht, dauon bringt nun die dingnus 110 taller. Id est 128 fl 20 kr - pf; p.nte Anno herrn Chrön, herrn Adam, herrn Zurler Vnd M. Christoff selbst. Darauf hatt Er mehrers ausser der dingnus extraordinarie Verdiennt, als mit Verbesserung des Altars der h. Drualtigkheit. Das Babstlich Wappn gemalt Vnd Vergult, auch

die schwarz stange Vnd schrift Vergult, in allen 10 fl - kr. Item ob Irer fr: gn: Capelln gemälde wirdt passiert 12 fl - kr. Im Chorr, für die grosse Bischofliche Wappen, ist Verglichen auf 25 fl - kr. Item für die Khränze mit der schrift Vnd Zwiain Engeln Vnd der Schrift in dem grossen /Latus 175 fl 20 kr - pf/ Schwipogen ist Verglichen ... 13 fl - kr - pf. Item für die Mansttranzen Vnd der Englgemäll dabej 16 fl - kr - pf. Item Von einen Jedn Saull den sechs sein: fürs Gemald(en) Vnd Verguld(en) 24 fl - kr - pf. Item fur der Tafel Ecce homo 3 fl - kr - pf./ Latus: 56 fl/ 175 fl 20 kr./ Suma des gantzen Verdienstes 231 fl 20 kr. Daran hatt Er aber empfangen, Laut eines scheins, so der herr B. Munter Schafer in seinen raittungen einbringen hatt 60 fl; In der fasten A.o 608/ 27 fl 26 kr 2 pf; den 23. Juny 609 Von Ir fr: gn: selbst in golds 23 - 20; den 27. Septembr(is) 10 - ; den 7. Nouembr(is) 12 - / Latus: 132 fl 46 kr 2 pf./ Vom herrn Schafer in sonderheit den 9. Augusti parr gelt 5 fl; den 27. Augusti ain mornikh Waitz per 1 fl; den 9. Septembr(is) ain mernikh Waitz per 48 kr, ain mernikh rokhen per 48 kr, Parrgelts 1 fl; den 12 Septembr(is) parr 1 fl; den 14. dessen auf 4 fl; den 5. Octobr(is) 2 mernikh rokhen per 1 fl 20 kr; Item mer 2 mernikh rokhn 1 fl 20 kr/ 16 fl 8 kr + 132 fl 46 kr 2 pf/ 148 fl 54 kr 2 pf. Die einzuer Zaichnest: abgeben posten, gegen dem Contrahirten Verdinnst, abgetzogen, so gebuert dem Maister Christoffen noch zween Vnd Achtzig gulden, fünf Vnd Zwantzig Kreutzer zween pfening. Id est: 82 fl 25 kr 2 pf. (Potrditev izplačila je bržčas dopisal slikar sam:) Dieses Außzug bin ich Christoff Weißman welig bezahlt Vnd entricht worden. (Na hrbtni strani:) Abraitung mit M. Christoffen Mahler, Von sein Malberg in S. Nicolai Thumbkhirchen 28. Decembr: 609. Auf dise Abraitung ist er M. Christoff wöllig bezahlt worden." - /II. obr./ "Außzug An dem hoh Wierdigen In Gott fürsten Vnd herrn herrn Thomas Pischoffe zu Laibach - waß ich Christoff Weißman maller dises 1610 iar gearweit hab. Erstlichen I: F: G: Pegröbnus Khapeln das Gwölß mit Engeln gemalt, darvir rait ich per 60 fl /Skof je dopisal znižano vsoto 50 fl/; Mer den stamen I(e)se sambt den ranfft inwendig Vnd außwendig Rait ich daruir per 45 fl /31/; Mer in den schwibogn ob den fenster Vir diselbig figur rait ich per 15 fl, Mer Vir die histori der Praiten Vnd schmalen weg daruir per 15 fl, Mer Vir den Ecce homo Vmb das Fenster eingefast daruir per 15 fl /40 fl = 121 fl./ Daran hab ich Von I: F: G: in gelt Enphangen - Erstlichen den 19 Iunj per 20 fl; Mer den 14 Augusti Von I: F: G: per 20 fl; Adj den 4 tag October hab ich von dem Sebastian Khuglman Emphangen per 12 fl; Item Von Schaffer in gethrydt 13 fl 12 kr. Christoff Weißman Maller (K Weissman-novemu tekstu je Hren pripisal:) Suma Von Maister Christoff E... ist 65 fl 12 kr. Wann nun die 65 fl 12 kr Von sein Verdinst als Von denen 121 fl abgezogen werden, so gebürt Ine noch zu Völlige bezallung 55 fl 48 kr. (Pripis:) Adj den 7 tag Ianuarj 1611 Jahr pin ich Christoff Weißman dises Außzug Volig bezahlt worden. (Na hrbtni strani:) Außzug An dem hoh wierdigen In gott fürsten Vnd herrn herrn Thomas Pischoffe zu laibach. Ir für: durhlauht Ertz Herzogen Ferdinanden Zu Osstereich gehaimer rath. (Pripis:) Den 7 January

A.o 1611 ist Maister Christoff Weyßmann seins Verdienes Waß er an der Capelln Aller Heyligen gemallt Vollig bezahlt worden." - /III. obr./ "Verzaichnus Was ich Christoff Weißman Maller Auf I: F: G: Kgapeln Arweit. Von dem herrn Schaffer in draid Enphangen hab Erstlichen den 12 tag may des 1610 Jar Ain mörnig Waitz ain mörnig Roggn; Mer den 13 Julj zwen mörnig Waitz; Adj den 3 Tag Sebtember, ain mörnig Waitz ain mörnig Roggn; Mer den 2 tag October ain mörnig Waitz Ain mörnig Roggn; Adj den 14 Tag October Ain mörnig Waitz ain mörnig Roggn; Adj den 3 tag Nouember ain mörnig Waitz ain mörnig rogn; Mer den 19 Nouember Ain mörnig Waitz ain mörnig Roggn; Mer den 30 Nouember ain mörnig Waitz ain mörnig rogn; Adj den 10 december Ain Mörnig Waitz ain mörnig rogn; Mer den 21 december Ain mornig Waitz Ain mörnig Roggen; mer hab ich Enphangen Ain gulden gelt 5. / fl 13 kr 12 pf - (Na hrbtni strani:) Verzaichnus was ich Christoff Weißman Maller auf I: F: G: Khapeln arweit Von herrn Schaffer In draid Enphangen hab." - /IV. obr./ "Verzaichnus Was ich Christoff Weißman Von I: F: G: Herrn Pischofe zu laibach auf die Khirhn Arweit Enphangen hab. Erstlichen in 1608 Jar in der postn per 27 fl 26 kr - pf; Mer des 1609 iar den 26 Juny hab ich Von I: F: G: selbst Enphangen per Zechen golt ducatn thuet in minz 23 fl 20 kr; Adj den 27 September hab ich Von I: F: G: Enphangen per 10 fl; Adj den 7 Nouember hab ich mer Von I: F: G: Enphangen per 12 fl; Enphang Von herrn Schaffer Weliches fertiges Iar ist zu samlen Gerait worden per 60 fl; daran ich Ein Schein hab hinein gebe; Mer des 1609 iar den 9 Augusti hab ich Von herrn schaffer enphangen per 5 fl; Adj den 27 Augusti hab ich mer ain Mörnig Waitz Enphangen; Adj den 9 Sebtember hab ich mer ain mörnig Waitz Vnd ain mörnig Roggen Vnd ain gulden gelt Enphangen; Mer den 12 Sebtember hab ich Von herrn Schaffer enphangen per 1 fl; Mer den 14 ditz gab mer die frauschafferin per 4 fl. (Dopis:) Verzaichnugs was ich Christoff Weißman maller von I: F: G: herrn Pischofe zu laybach Auf die Kirchen Arweit enphangen hab. (Na hrbtni strani): 1609 Adj den 5 October hab ich Von der frauen Schafferin zwen Mörnig Rogn Enphangen. Mer hab ich zwen mörnig Rogn Enphangen der weil ich Khrankh pin gewest." - /V. obr./ "Verzaichnus was der Maister Christoff maller In A.o 609 Von mir auf die Khirchen Arbeit Emphangen. Erstlichen in parn gebe 5 fl - kr; den 27. augusti ain Mornikh Waiz per 1 fl - kr; den 9. September ain M: waiz - fl 48 kr; ain Mornickh Roggen per - fl 40 kr; den 12 dito in Parn gelt 1 fl - kr; den 14 - in parn gelt 4 fl - kr; den 5. October 2 Mornickh Roggen per 1 fl 20 kr; Mer 2 Mörnickh Roggen 1 fl 20 kr/ 15 fl 8 kr - pf. Inchtalt scheins de 12 Nouembr. 1608 ... 60 fl." - /VI. obr./ "Außzug An dem hoh wierdigen In Gott fürsten Vnd herrn Herrn Thomas Pischofe zu Laibach Waß ich Christoff Weißman Maller I: F: G: Im 1611 iar in der Khapeln Nachmals gearweit hab. Erstlichen das Eisen Gaiter Vergult Vnd gemalt sambt I: F: G: Wapen inwendig Vnd außwendig daran woll Verdient hab per 15 fl; Mer I: F: G: Wapen in stain gehauen in der Kapeln Auch Vergult Vnd gemalt daran Verdient per 5 fl; Mer hab ich die fürhaing herumb sambt 4 Engel gemalt. Weliches ich gar wol Verdient hab per 25 fl; desen ich alles in meiner Khost Vericht hab. Suma 45 fl. /ist

alles auf 35 fl beglichen worden/. Daran hab ich Christoff Weißman Von I: F: G: dises 1611 iars Enphangen, Erstlichen den 30 tag Marti Anstat der frauen Von Eggen Perg per 10 fl; Adj den 22 tag September dises Iar hab ich mer Von I: F: G: Zu Oberburg Enphangen per 30 fl; daruon hab ich dem Resinger außbeuolichen I: F: G: bezallt per 8 fl 22 kr 1 pf. (Pripis:) bringt also sein des Maister Christoffen Maller ... vom die 8 fl 22 kr abgezogen werden in ain Summa 31 fl 38 kr. Wann nun dise Von dem Verdinst 35 fl abgezogen worden, so Verblibt Ir Mallern per Restn 3 fl 22 kr, die sein Ie auch an heutt den 12 Ianuary A.o 1612 Jahr Wöllig bezahlt worden. Christoff Weißman. (Na hrbtni strani:) Auß Zug An dem hoh wierdigen In gott Fürsten Vnd herrn Herrn Thomas Pischoffe zu laibach: meinem Gnedigen herrn. (Pripis:) Absonderlich ist des Maister Christoffen Mallers Ehrwitt 3 Mernickh W. Vnd 3 Mernickh Roghen Welhes Im Zelt 3 fl 22 kr braht hatt ... worden." - /VII. obr./ "Auss Zug An dem hoh wierdiges In Gott Fürsten Vnd herrn Herrn Thomas Pischoffe zu laibach wass ich Christoff Weißman maller in S. Nicolaus Khirhen Auserhalb der Verdingtespanzetzl gearweit hab. Erstlichen An der Parkhirhen der dreyfaltigkait Altar Vergult Vnd außgepessert hab, mer des Pabst Wapen dieselbig daffl den hailig(en) Geist darin gemalt Vnd vergult: Mer die schwarz(en) stangen auch die Schrifft Vergult. Mer zwen margrante Apflgen Oberburg Vergult. Vir dise Vier Posten Raitung per 10 fl /10/; Mer ob I: F: G: Khapeln Vir dieselbig figur per 15 fl /12/; Mer Vir grosen Pischofflichen wapen in Kor gar Treulichen Verdient per 30 fl /25/; Mer Vir den Khranz mit der Schrifft Vnd Zwen Engl mit der (sc)hrifft in den großen Schwipogn; Mer die schrifft in drey Schwipogn Vnd die dreifarbn Strich sambt den Vier Euangelisten Vnd Heiligen Geist, fir dise fünff Posten Raitung ... 15 fl /13/; Mer Vir die Mastrantz Vnd die selbn Engl per 20 fl /16/; Mer Vir ein seill sambt den Vergultn Krainzn per 5 fl thuen se seiln per 30 fl /24/; Mer Vir das daifeli derauf der Ecce homo gemalt ist, weliche auf der seil stet per 7 fl /3/ - 103 + 128 fl 20 kr = 231 fl 20 kr. Emphangen 148 fl 54 kr 2 pf (zraven risba oboka). (Na hrbtni strani): Außzug An dem hohwierdigen in got fürsten Vnd herrn Herrn Thomas Pischoffe zu laibach was ich Christoff Weißman maller in S. Nicolaus Khirchen außerhalb der Verdingtn Spanzedl gearweit hab: 60 fl, 27 fl 26 kr 2 pf, 23 fl 20 kr, 10 fl, 12 fl, 5 fl, 1 fl, 1 fl, 48 kr, 40 kr, 4 fl, 1 fl 20 kr, 1 fl 20 kr/ 147 fl 54 kr 2 pf."- Prim. Golia I., 206,207,723. (M. Golia je narisana obočna polja napačno lociral, saj je mislil, da ilustrirajo obok v gornjegrajski cerkvi).- Radics 1878, 25 (P. Radics je poslikavo teh obokov napačno datiral v leto 1611).- Prim. Veider 1947, 36,54,57.

⁵⁴⁵ Veider 1947, 77.- Oltar je omenil tudi škof Tavčar, ko je leta 1583 vizitiral ljubljansko stolnico: "In Basilica supra portam maiorem sunt tria Altaria nimirum S. Leonhardi, S. Trinitatis, et. B. Virginis ..." (KAL f 21/2, Tavčarjeva vizitacija ljubljanske škofije v letih 1581-1583). - Hren je za oltar sv. Trojice na empori pridobil papeški privilegij (KAL f 157, 1. avg. 1602).

⁵⁴⁶ Stelè 1929, 178, sl.85.

⁵⁴⁷ SAL f 36/3 - Varia o stolnici, Obračun Hren-Weissmann 1609-1611 (gl. op. 544). - Veider 1947, 77: Po J. Veiderju je Weissmann restaviral kipe (na oltarju).

⁵⁴⁸ Prim. Veider 1947, 99.

⁵⁴⁹ KAL f 288/1 - Kap. računi, 29. junij 1611: "M: Christophen Weißman, so ein Creütz sambt ein Crucifix zu der Khürch gemalt, bezahlt laut Quittung fl 2 kr 10." - Thalnitscher, Historia, p. 35. - Veider 1947, 54, 102.

⁵⁵⁰ SAL f 36/3 (gl. op. 544). - Thalnitscher, Historia, p. 35. - Veider 1947, 54, 102.

⁵⁵¹ SAL f 36/3 (gl. op. 544). - Veider 1947, 56, 102.

⁵⁵² SAL f 36/3 (gl. op. 544). - Veider 1947, 57, 102.

⁵⁵³ SAL f 36/3. - Veider 1947, 36.

⁵⁵⁴ SAL/PP I/1, p. 242. - SAL/PP I/3, Memoratu digna.

⁵⁵⁵ Prim. Cevc 1981, 327.

⁵⁵⁶ Orožen II/2, 24. - Stegenšek 1905, 139. - Gruden 1910-1916, 872 (sl.). - Curk V., 14. - Cevc 1981, 231, sl. 174. - Radics je poskusil Hrenov gornjegrajski nagrobnik skombinirati z ljubljanskim. Mislil je, da je bil pod napisom EGO AVTEM ... še tisti del besedila, ki ga opisuje Dolničar (Cypresus, 6), ker je sodil, da so ljubljanski epitaf prenesli v Gornji Grad, kjer se je ohranil v okrnjeni obliki (Radics 1861 a, 244, 245). Delno poškodovana Hrenova grobna plošča je danes shranjena v gornjegrajskem lapidariju.

⁵⁵⁷ KAL 115/2: V obračunu z mojstrom Janzilom (15. marca 1609 ga je sestavil Andrej Hren) je omenjena tudi postavka: "Item einen Grabstein mit schwarzen stein versetzt per 24 fl." Podatka ni mogoče povezati s Hrenovo grobno ploščo.

⁵⁵⁸ KAL - Hrenov obračun za grobno kapelo. - Veider 1947, 35, 98.

⁵⁵⁹ Prim. Cevc 1981, 327.

⁵⁶⁰ Thalnitscher, Historia, p. 51. - Thalnitscher, Cypresus, 6. - Radics 1860, 51, 52. - Radics 1861 a, 243 sq.: P. Radics je Hrenov ljubljanski nagrobnik napačno enačil z njegovim gornjegrajskim epitafom. Ker besedilo tedaj ni bilo več v celoti čitljivo, ga je povzel po Dolničarju (Cypresus, 6). - Prim. Turk 1934 a, 97 sq.: J. Turk opominja na nekritičnost Dolničarjevega prepisa, češ da leta 1609 Hren ne bi mogel zapisati na nagrobnik naslova S:C:M: (Sac. Caes. M. tis Consiliarius), ker tedaj še ni bil cesarski svétnik.

⁵⁶¹ Cevc 1981, 230, 231.

⁵⁶² Prim. Cevc 1968, 93.

⁵⁶³ Thalnitscher, Historia, p. 51, 87. - Thalnitscher, Epitome, 70. - Dolničar pravi, da je Hren umrl v Ljubljani. Turk pristavlja, da ga je k napačni trditvi morda navedla želja "ad excitandam veteris urbis Labacensis gloriam" (Turk 1934 a, 102).

⁵⁶⁴ Radics 1860, 52. - Radics 1861 a, 244, 245. - Radics 1898, 118. - Po Radicsu ponavljajo napake tudi drugi, ki trdijo, da so Hrena pokopali v ljubljanski stolnici, potem ko so staro stavbo podrli, pa naj bi ga prepeljali v Gornji Grad (Orožen II/2, 24. - Stegenšek 1905, 139. - Gruden 1910-1916, 870. - Pirjevec 1927).

⁵⁶⁵ Turk 1925-1932, 345. - Turk 1934 a, 97 sq.: J. Turk je pravilno sklepal, da je Hren napravil dve grobnici in dal izklesati dva epitafa.

⁵⁶⁶ SAL/viz. I/1-1631, p. 383.- Prim. tudi: KAL f 50/21, Pismo Hrenovega brata Andreja. - ASRS, II/51 r - Sodalitas Beatissimae Virginis Mariae in coelos Assumptae in Archiducali Collegio Societatis Jesu Labaci 1605 - 1782 (gl. op. 106).- SAL/PP I/2, p. 379 (poznejši pripis v protokolih): "Hic bonus D. Episcopus Thomas 10. febr. /1630/ hic Oberburgi pie abyt." - Prim. ASV, Processus Consist. 27, 1630 F.: Po Hrenovi smrti sta bila ob imenovanju novega ljubljanskega škofa R. Scarlichija v Rimu zaslišana dva jezuita, ki sta med drugim povedala: "... chiesa uaca per morte di mons. Thomasso Croeen sequita in Oberburg."- Valvasor, Ehre VIII., 671.

⁵⁶⁷ Turk 1934 a, 105,106.

⁵⁶⁸ Hk 1607, apr.

⁵⁶⁹ SAL/Gornji grad A f 79, Korespondenca škofa T. Hrena 1597-1629.- Orožen II/2, 17.- Radics 1898, 110.

⁵⁷⁰ KAL f 115/2: 15. marca 1609 je Andrej Hren sestavil obračun, po katerem je mojster Janzil za tlak v Martinovi kapeli (300 tlakovcev) prejel 90 fl.- V relaciji, ki jo je leta 1628 poslal v Rim, je Hren zapisal, da je kapelo Marijinega oznanjenja in sv. Martina v Gornjem Gradu "strauit lapide uariegato" (ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1628).

⁵⁷¹ SAL/Gornji grad A - f 72.

⁵⁷² SAL/Gornji grad A - f 27, Posamezni obračuni s prilogami 1610-1619.- Ibid., f 72, 29. okt. 1611 (38 fl 30 kr).

⁵⁷³ SAL/Gornji grad A - f 27, Posamezni obračuni s prilogami 1610-1619: V seznamu del, ki ga je Domenico Nimis 17. jan. 1611 priložil prošnji, katero je naslovil na škofa Hrena, je naštel več opravljenih storitev (2 vrata in stopnica pri novi pisarni /12 fl/, stopnice v cerkvi pri zakristiji /22 fl/, kropilnik in krstilnik pri Andrejevi kapeli /28 fl/, 5 oltarjev /menz/ /6 fl/, stopnica pri skofovih vratih, ki vodijo v pisarno /1 fl 15 kr/, vstavitev 3 mrež v Hrenovi sobi /40 kr/, tlakovanje Josephovega groba /20 kr/, stopnica v Hrenovi kapeli in vstavitev Kazianarjevega nagrobnika v tlak /1 fl/, tlakovanje pri kuhinji /40 kr/. Seštevek vseh naštetih postavk je znesel 96 fl /5 kr/). Seznam opravljenih del je identičen z obračunom v SAL/Gornji grad A - f 72, cerkvene stavbe zadeve in oprava 1602-1811. V tem dokumentu je Nimis omenil, da obračun obsega njegovo dvoletno že opravljeno, delno pa tudi šele začeto delo. Hren je ob vsaki postavki pripisal izplačane zneske, ki so bili nižji od mojstrovih terjatev.

⁵⁷⁴ Gl. op. 573.

⁵⁷⁵ Thalnitscher, Historia, p. 86.- Orožen II/2, 21.- Stegensšek 1905, 138 sq.- Cevc 1965, 140.- Cevc 1966, 70.- Cevc 1970, 248.- Cevc 1981, 34,308.

⁵⁷⁶ KAL.

⁵⁷⁷ SAL/PP I/3, Memoratu digna, 10 r, 17. mar. 1609.

⁵⁷⁸ SAL/PP I/3, Memoratu digna, 63 r, 1617.

⁵⁷⁹ Hk 1603, 10 r.- Prim. Turk 1925-1932, 347: Turk omenja bratovščino Marijinega oznanjenja v Gornjem Gradu, vendar ni razvidno, da bi bila v tem času tam tudi izpričana.

⁵⁸⁰ Stegensšek 1905, 150.

⁵⁸¹ KAL f 57/18, 13. nov. 1610.

⁵⁸² Prim. Komelj 1973, 10, 11.

⁵⁸³ ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1690: Tako je o patrociniju sv. Marjete poročal v Rim škof Herberstein.

⁵⁸⁴ SAL/PP I/1, p. 80.

⁵⁸⁵ ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1628.- Prim. SAL/PP I/2, p. 324: "PRO S. MARGARITAE Virginis et Martyris Capella, qua ex Fundamentis, in forma 3 uisitur, una cum Tribus Aris construximus, consimiliter /fundauit/ duas missas."

⁵⁸⁶ Hk 1610, 10 v: Notica je najbrž v zvezi z Marjetino kapelo v Gornjem Gradu.

⁵⁸⁷ Hk 1610, 39 v, 42 v.

⁵⁸⁸ SAL/Gornji grad A - f 72/1 - Cerkvene stavbne zadeve in oprava 1602-1811 (24 fl, 4 fl): V računu, ki je bil izstavljen 14. sept. 1611, je omenil mojster tudi 3 stopnice pri oltarjih v kolegiatni cerkvi, vrata v kuhinji in delo pri mostu v skupni vrednosti 64 fl.

⁵⁸⁹ Hk 1610, 5 r.

⁵⁹⁰ Kapelo je morda zasteklil mojster Christoph: Hk 1611 a, 26 r (prim. Hk 1611 a, 1 r).

⁵⁹¹ Vischer, Topographia, sl. 78.- Stegenšek 1905, Tab. II.

⁵⁹² Cevc 1981, 230, 231.

⁵⁹³ Orožen II/2, 30. - Stegenšek 1905, 150. - Cevc 1981, 327.

⁵⁹⁴ KAL f 57/18, 13. nov. 1610.

⁵⁹⁵ SAL/PP I/2, p. 321 sq.

⁵⁹⁶ Hk 1613, 5 r.

⁵⁹⁷ SAL/viz. I/1-1631, p. 394.

⁵⁹⁸ KAL f 23/17 - Visitationis 1641: "In coemiterio est Ecc.lia Margarittae ... bene aedificata, cum tribus pulchris altaribus ... sed nec altaria nec Ecc.lia consecrata." - KAL f 51/9 - Visitationis 1641: "Eodem die uisitarunt Ecclesiam S: Margarithae ... in eodem Ecclae maioris coemiterio bene aedificatam, cum tribus pulchris nouis altaribus ... sed nec altaria, nec Ecc.lia consecrata. Sunt item ibidem repertae sculptae statuae septem. Vna Ecce homo. Vna S: Joannis. Vna B. mae V. is sub cruce. Vna S: Thomae, Vna S: Michäelis. Vna Beatissimae Virginis cum Ihesulo in gremio. Vna pueruli Ihesu. Omnes nouae, pulchrae et deauratae. Pulchrum item et nouum habet uas e lapide excisum, pro aqua lustrali." - Orožen II/2, 30 (I. Orožen je objavil več odlomkov Buchheimove vizitacije iz 1641).

⁵⁹⁹ KAL f 52/9 - Visitationis generalis Anno 1650 inchoatae, per Styriam et Carinthiam continuatio: "Visitauit etiam Ecclesiam S: Margarethae non consecratam, cuius fabrica quasi noua, de parietibus, pauimento, fornice, fenestris, tribus altaribus nullo consecrato, et pulchris altarium Iconibus optime prouisa."

⁶⁰⁰ KAL f 43/22 - Visitationis Collegiatae Oberburgensis de Anno 1665: "Sacellum S: Margarethae in coemiterio visitatum non est, eo quod non consecratum, arena et calce plenum, ex ruina Turris, eo congestis, ut in eiusdem restauratione usui esse possint. Eius Icones et altaria sunt etiam diruta, et Ecclesijs indigentibus applicata. Poterunt aliquando ipsi muri ad vsum utiliorem applicari, eo quod nullam dotem habe-

at sacellum." - KAL f 51/21 - Visitatio: "Ecc.la S: Margarethae ... Collapsam renouauerat praefatus Thomas Epus, sed non necessariam successores Epi non consecratam reliquerunt, usque dum eius Altarium icones et mensae lapideae, alijs Ecclesijs et Altaribus, ut sunt utilius applicari."

⁶⁰¹ KAL f 43/29 - Visitatio 1674: "Visitatio ... Oberburgensi ... ad sacellum S: Margarithae, quod quid e olim rudibus, calce, et arena ex ruina sacris eo collata ... nunc restauratum, et sat munde ornatum, in quo etiam confraternitas SS:mi Corporis Christi translata est."

⁶⁰² SAL/viz. 2/5-1684, p. 361,362.

⁶⁰³ HK 1610, 5 r.

⁶⁰⁴ Hren je prijateljja Mihaela Sega večkrat omenil v koledarskih zapiskih (tako npr. HK 1603, 33 v).

⁶⁰⁵ Marolt 1932, 144,158,159, sl.89-91: M. Marolt pripominja, da je župnika Sega vezalo s Hrenom, Plainerjevim mecenom, iskreno prijateljstvo. Domneva, da je Plainer v petrovski cerkvi razen oltarja s prizori iz Marijinega življenja opremil s slikami še druge tri stranske oltarje: sv. Križa, Janeza Krstnika in sv. apostolov Mateja in Matija. - Stelč 1938, sl.2.

⁶⁰⁶ Marolt 1932, 131,133,135.- Portret župnika Sega v župnišču v Zalcu je M. Marolt pripisal slikarju iz začetka 17. stoletja. Vse kaže, da se je po slikanem portretu zgledeval kipar, ki je 1609 izklesal Segov nagrobnik v žalski cerkvi (Cevc 1981, 262).

⁶⁰⁷ Thieme-Becker XXVII., 131.

⁶⁰⁸ HK 1610, 5 v (Podatek bi utegnil biti v zvezi s slikanjem Plainerjem). - HK 1610, 6 r, 12 r, 39 v, 40 r.

⁶⁰⁹ SAL/PP I/3, Memoratu digna, 34 rv, 35 rv, 7. mar. 1610.

⁶¹⁰ SAL f 16/68 (Golia I., 172).

⁶¹¹ HK 1598 a, 26 r.- Hrenu se je Marjeta priporočila v molitev in obljubila dar ("vnd was selzambs auß Hispanien für Vnser Khirchen zu schikhen gnedigist verhaissen thuen"). - HK 1610, 24 r, 29 r.- SAL/PP I/1, p. 224.- Prim. Valvasor, Ehre XI., 717.- Thalnitscher, Epitome, 63.- Dimitz 1862, 25. - Nadvojvodinjo Marjeto je na poročnem potovanju v Španijo spremljal tudi de Pomis (G. Marauschek, v: De Pomis 1974).

⁶¹² HK 1610, 30 r, 62 v.- Prim. SAL/PP I/1, p. 224: "Die 27. Sept. 1608 in festo S.S. Cosmae et Damiani: Ser.ma Maria Magdalena, Cosmae Magni, ducis Hetruriae sponsa: et Maximilianus Ernestus Archidux Austriae eius Frater Labacum uenerunt ..." - Dimitz 1862, 25.- Nadvojvodinjo Marijo Magdaleno je na poročnem potovanju v Firenze bržčas spremljal tudi de Pomis. Skozi Ljubljano je umetnik nedvomno potoval spomladi 1615, ko se je iz Benetk, kjer je nakupil barv, vračal v Gradec (G. Marauschek, v: De Pomis 1974).

⁶¹³ SAL/PP I/1, p. 289.

⁶¹⁴ HK 1610, 30 v.- SAL/PP I/1, p. 289,290: "Memorabilia ac notatu digna - In festo SSS. Trinitatis ... Nota Bene: Tunc Monstrantiam pro SS. Sacramento a Sereniss. Margarita ...promissam D. Petro Casal, Archiducali Secretario, agente, et mittente, recepi et Sodalitati SS. Corporis Chr(ist)i consignauit. Nota bene! Biduo post alia multo pretiosior,

maior et pulchrior Serenissimae Archiducis Mariae Magdalenae, Magni Ducis Etruriae Cosmae Medicei coniugis ... promissum donum, Augustae Vindelicorum afabre factum, D. Ioanne Pranner, Archiducali consiliario interagente, praesentata est mihi Monstrantia: Qualem in Carniola uspiam esse aut fuisse conspectam ignoratur. Constabat plus minus 1000 Taleris. Pondus habet 12 librarum. Pretium Mille florenorum. Quam deportavi in die Sancto Corporis Chr(ist)i: D(omi)nica infra Octavam: ut in Octava ad S. Petrum ternis Processionibus, opus sane mirae artis, prety et pulchritudinis: superans Reginalem Monstrantiam ... Monstrantiae binae Almae Sodalitati SS. Corporis Chr(ist)i dono missae ex Hispania et Florentia." - Dimitz 1862, 25.

⁶¹⁵ Hk 1610, 1 r, 5 v, 11 v.- V zvezi z zlatarjem je zelo verjetno tudi zapisek: Hk 1610, 11 v.- Kamniški zlatar Margerl je v tem času napravil Hrenu še eno uslugo: Hk 1610, 32 v.

⁶¹⁶ Hk 1610, 4 v, 6 r, 7 v, 14 r, 36 r, 36 v, 62 v.- Razen juvelirskega materiala je Hren kupil tudi raznobarvno svilo (Hk 1610, 7 v).- Hk 1611 a, 40 r.

⁶¹⁷ Hk 1610, 11 v, 25 v, 26 r.- Prim še: Hk 1610, 31 r.

⁶¹⁸ Hk 1611 a, 30 v.- Prim. SAL/Gornji grad A - f 27.- Prim. KAL f 288/1 - 1611 (N. 16): Na praznik sv. Nikolaja je Adam Sontner po Hrenovem naročilu izročil zlatovezcu (Perleheffer) 5 fl 20 kr.

⁶¹⁹ SAL/PP I/1, p. 278, 281, 282.- Ob posvetitvi je Hren zapisal: " ... Ac tunc Infulam n(ost)ram pretiosam hoc anno recens factam adhibuimus pro foelici principio, ad laudem et gloriam Dei, Magnae Matris eius Virginis totiusque Coelestis Curiae. Amen. NB Infula n(ost)ra noua pretiosa hoc anno a festo Assumptionis Mariae usque ad Pascha a Thoma Dempker: Brandenburgensi Margaritarum et Phrygy operis ac artifice magistro elaborata, in hoc Consecrationis actu primum Capiti n(ost)ro imposita."

⁶²⁰ KAL f 259/1 - Acta Capitulariter.

⁶²¹ Ob popisu inventarja škofa Rabatta so v ljubljanskem arhivu oziroma zakladnici hranili 3 Hrenove mitre: "Ain schöne Infull mit goldt dikh bezogen, mit Edl gestainen sehr besezt, Vnd mit Perlein gestükht, Inwendig inter cornua mit dem Chrönischen Wappen. Ain andere deto von Rothen Atlas, mit etlich wenigen Stain besezt, Vnd mit Perlein reich gestükht, inter cornua mit dem Chrönischen Wappen bezaichnet. Ain andere schöne Infull mit Spangn goldt Musiert, mit Edl gestainen (daruon etliche abhängig) wollbesezt, vnd mit Perlein dickh gestükht, auch mit dem Chrönischen Wappen bezaihnet." (Inv. 1683).

⁶²² Gantar 1987, 9.

⁶²³ Hk 1610, 1 r.

⁶²⁴ Hk 1610, 10 v, 11 r.- Veider 1947, 85, 109 (J. Veider omenja napačno letnico 1611).

⁶²⁵ SAL/PP I/1, p. 286.

⁶²⁶ Hk 1610, 11 r. - Veider 1947, 85 (po J. Veiderju je Specht prejel za delo 84 fl).

⁶²⁷ SAL/viz. 2/5-1684, p. 27, 28.

⁶²⁸ Hk 1610, 28 r, 29 v., 62 v.

⁶²⁹ Gl. op. 524.

⁶³⁰ SAL f 4/14-ee.- SAL f 4/20 (Golia I., 62: M. Golia pravi, da so vsoto 400 fl zbrali odličniki).- SAL/PP I/2, p. 41,42 (Hren je jezuitom za dom počitka v ljubljanskem predmestju prispeval 410 fl).- Gl. tudi Hk 1611 a, 40 r, 62 v. - Hk 1611 b, 23 v, 41 v. - Hk 1613, 6 r.- Prim. Valvasor, Ehre VIII., 670.- Dimitz 1862, 88.

⁶³¹ Radics 1878, 15.

⁶³² Hk 1611 a, 44 r.- Dimitz 1862, 87,88.

⁶³³ Jezuiti so v letih 1701-1703 obnavljali cerkev sv. Jakoba in pristavo "Pod turnom". Kamnoseška dela je vodil Luka Mislej (V. Steska, Ljubljanski baročni kiparji, v: ZUZ V., Ljubljana 1925, 14).

⁶³⁴ Thalnitscher, Epitome, 66.

⁶³⁵ Hk 1610, 28 r.

⁶³⁶ KAL f 57/18, 13. nov. 1610.

⁶³⁷ Ibid.: Hren je nunciju tudi sporočil, da je grof Ambrož Turriani (Thurn) brez njegovega (škofovega) dovoljenja podrl kapelo sv. Pavla v pliberškem gradu (prim. SAL/PP I/1, p. 115).

⁶³⁸ Ibid.- Prim. op. 127.

⁶³⁹ Hk 1610, 56 r.

⁶⁴⁰ Hk 1610, 58 v, 59 r.- Dimitz 1862, 26.

⁶⁴¹ Hk 1610, 60 v, 62 v.- Dimitz 1862, 27.

⁶⁴² Hk 1610, 61 r.- Dimitz 1862, 27.

⁶⁴³ Hk 1610, 12 v.- Walther je delal za Hrena tudi v letu 1611; morda je pomagal pri postavitvi oltarjev v Marjetini kapeli (Hk 1611 a, 1 r, 27 r.- Na Waltherja bi se utegnila nanašati tudi postavka: Hk 1611 a, 40 v).

⁶⁴⁴ Hk 1610, 32 r, 46 r: Tesar je morda v tem času postavil ostrešje na gornjegrajski kapeli sv. Marjete ali na ljubljanski kapeli vseh svetnikov.

⁶⁴⁵ Hk 1610, 10 r.

⁶⁴⁶ Hk 1610, 10 v.- Prim. SAL/Gornji grad A - f 27, 17. jan. 1611: "Domenico Nimis Stainhauer gehorsambß Bitten. Ist die abrayttung vollig beschehen 12 fl - residuum reseruantes propter Crucem in Monte Zhernillez." - Prim. Zadnikar 1964, 100.

⁶⁴⁷ SAL/PP I/1, p. 337,338.

⁶⁴⁸ Hk 1610, 10 v.

⁶⁴⁹ Hk 1611 a, 25 v.- Hk 1611 b, 24 r.

⁶⁵⁰ Hk 1611 a, 50 r, 53 r.

⁶⁵¹ SAL/PP I/1, p. 303,304: Po zapisu v pontifikalnih protokolih je Hren za ulivanje novega zvona pri sv. Jakobu prispeval 166 fl.- Hk 1610, 31 r, 62 v, 63 v. - Hk 1611 a, 4 r.- Dimitz 1862, 27, 87.- Radics 1878, 29 (P. Radics pise, da je Hren leta 1610 podaril jezuitom krasen zvon).

⁶⁵² Hk 1610, 46 r.- Prim. še Hk 1610, platnice.

⁶⁵³ Hk 1610, 45 r, 45 v: Gradbeni material je Hren kupoval pri kamniškem meščanu Störru.

⁶⁵⁴ O božiču 1610 je Hren slikarju, biserničarju in mizarju izplačal manjše denarne zneske - nagrado? (Hk 1610, 39 v). V koledar si je kmalu zatem zapisal še honorar domačemu mizarju (? Petru Hofferju) (Hk 1610, 40 r).

⁶⁵⁵ Hk 1610, 5 v, 8 r, 22 v, 27 v, 63 r.

⁶⁵⁶ Prim. Hrenovo risbo stolnice v SAL/PP I/2, p. 173.- Kapela vseh svetnikov v ljubljanski stolnici ni identična s

cerkvico vseh svetnikov, nekdanjo židovsko sinagogo, ki je menda zadnjič omenjena v zapiskih škofa Hrena (I. Vrhovnik, Kronika slov. mest II., 1935, 95.- Kos 1955, 19).

⁶⁵⁷ Prim. Veider 1947, 34,35.

⁶⁵⁸ Prim. Thalnitscher, Historia, p. 24. - Veider 1947, 35. - Gotsko okno s krogovičjem je bilo morda še iz starega ostenja cerkve.

⁶⁵⁹ Mayer-Himmelheber 1984, 118.

⁶⁶⁰ SAL/PP I/2, p. 324.- Turk 1934 a, 100.

⁶⁶¹ KAL - Hrenov obračun za grobno kapelo.- SAL/PP I/2, p. 324.

⁶⁶² KAL f 115/2, 15. marec 1609: Skof se je pogodil z mojstrom, da bo za vsak (črn in bel) tlakovec prejel 30 kr plačila. Mojster je pogodbo potrdil: "Io Batista Janzil chonfeso chome di sopra e schrito." - Hk 1610, 45 r.- Veider 1947, 35,98.

⁶⁶³ Veider 1947, 35,81,98.

⁶⁶⁴ Cevc 1981, 272.

⁶⁶⁵ Hk 1610, 11 r.

⁶⁶⁶ Hk 1610, 10 v.

⁶⁶⁷ Hk 1611 b, 7 v, 41 v. - Veider 1947, 80 (J. Veider je sliko napačno atribuiral K. Weissmannu).

⁶⁶⁸ SAL/viz. I/1-1631, p. 33: Scarlichi je pohvalil tudi poslikavo kapele ("Sacellum ... omnibus alyis necessarys sat pulchre ornatum, erectum ab Ill.mo Thoma 9. Epo piè defuncto, sine tamen dote, et fundatione ulla, consecratum A.o 1611 29. May; totum Sacellum sat eleganter picturis pariter ornatum, sine lampade ...").- Veider 1947, 81.

⁶⁶⁹ SAL/viz. 2/5-1684, p. 23,24.

⁶⁷⁰ Thalnitscher, Historia, p. 29,44,45.

⁶⁷¹ Plainertjeva veduta Ljubljane sodi med najstarejše znane upodobitve mesta. Ljubljano je že 1601-1605 naslikal J. Klobučarič v gradivu za topografsko karto Notranje Avstrije; leta 1630 jo je upodobil umetnik, ki je opremil bratovščinsko knjigo Umirajočega Jezusa; Pieronijeva risba datira v leto 1639; posebno bogato tovrstno gradivo pa je nastalo v Valvasorjevem umetnostnem krogu (Stelè 1928, 70 sq.- Stelè 1928 a, št. 15, 113 sq.- Stelè 1928 b, 30).

⁶⁷² Thalnitscher, Historia, p. 45.

⁶⁷³ Stelè 1928 b, 12.- Gaber 1942, 81,115. - Veider 1947, 80.

⁶⁷⁴ Tako je svetnike po Dolničarjevem opisu identificiral Veider, Gaber pa je mislil, da so na podobici naslikani patroni ljubljanskih cerkva: sv. Jurij, Nikolaj (spodaj), Peter in Jakob (zgoraj).

⁶⁷⁵ Hk 1610, 12 r.

⁶⁷⁶ Stelè 1965, 222.

⁶⁷⁷ KAL f 98.- Prim. Turk 1938, 53,56.

⁶⁷⁸ Thalnitscher, Historia, p. 44.

⁶⁷⁹ KAL f 98.

⁶⁸⁰ SAL f 36/3 (gl. op. 544).- Veider 1947, 56,102.

⁶⁸¹ Thalnitscher, Historia, p. 44.

⁶⁸² Veider 1947, 56.

⁶⁸³ SAL f 36/3 (gl. op. 544).

⁶⁸⁴ Veider 1947, 35,98.

⁶⁸⁵ SAL f 36/3 (gl. op. 544).- Veider 1947, 35,98.

- 686 SAL f 36/3 (gl. op. 544).
 687 Måle 1932.- Veider 1947, 57,102.
 688 Cevc 1981, 81.
 689 Prim. Woisetschläger - Mayer 1964, 165, sl.165.- Cevc 1976, 309 sq. 311 (sl.).
 690 Prim. Pigler 1956, I., 363.
 691 Veider 1947, 60.
 692 Thalnitscher, Historia, p. 44,45.
 693 Inv. 1630 - Inventar škofa T. Hrena.
 694 KAL f 12/9-1-24 (Golia II., 38).
 695 Gantar 1987, 8.- Prim. Gantar 1987 a, 45,46.
 696 KAL f 98.- Turk 1938, 56.
 697 Prim. Stelè 1965, 222. - V latinski verzifikaciji se je Hren rad izživiljal v alegorijah in personifikacijah (prim. Gantar 1987, 9).
 698 Veider 1947, 60,61.
 699 KAL f 98: "... Ecce quomodo spiritualiter et mystice uisio Jacob ad Nuptias pertineat Ecclesiae, et ad Domum Dei."
 700 SAL f 36/3 (gl. op. 544).
 701 Gl. op. 1318 in 1319.- Ograje je, bržčas vse, napravil mojster Ploshik (prim. Hk 1611 a, 40 v, 57 r).
 702 Mayer-Himmelheber 1984, 122.
 703 SAL f 36/3 (gl. op. 544).- Hk 1610, 12 r.
 704 KAL, Skupni obračun, 10. nov. 1613.- Veider 1947, 98.
 705 SAL/PP I/1, p. 321.- Turk 1934 a, 100.
 706 Hk 1611 b, 7 v.
 707 Leta 1922 so na zgodovinski razstavi v Ljubljani razstavili sliko, ki je veljala za portret škofa Buchheima. Upodobitev cerkvenega dostojanstvenika z molkom, s knjigo, z episkopalnimi insignijami in s portatilom je bila tedaj datirana z letnico "M.DCLXI", zaznamovana je bila z napisom: "Otto Com. de Buchheim/ XI. episc. Labac. 1641-1664", ter s starostjo upodobljenca ("Aetatis suae LI"). J. Manutani je ob tej priložnosti ugotovil, da je napis recenten, na sliki pa je opazil tudi Hrenovo geslo (t...t labor: aspice praemium) in njegov grb. Domneval je, da je bil portret sprva datiran z letnico M.DC.XI (1611), pozneje pa naj bi piko med stoticami in deseticami nadomestila rimska številka L (M.DCLXI). Napake v letnici in besedilu naj bi zaradi nepoznanja zgodovinskih podatkov zagrešil restavrator (slikar Wettach o. 1890), ki je sliko zaradi poškodb tudi obrezal, jo napel na novo platno in močno restavriral. Tudi stilno je Mantuani uvrstil sliko v Hrenovo dobo. Dodal je, naj bi bila tipična za Hrena podoba Marije na portatilu, razpelo na mizi itd. Opazil je anatomsko podobnost portretiranja z veljavnim Hrenovim portretom iz poznih let in razpoznal na obeh podobah isti model (Mantuani 1922 a, 463 sq.). Mantuanijeve domneve je potrdil F. Kidrič. V subjektivno obarvani interpretaciji portreta je oster izraz upodobljenca pojasnil kot "divji srd nad sovražniki", ki ga je gojil Hren nad nunciji v času kanoničnega procesa leta 1610 (Kidrič 1925, 7). Ko je društvo "Narodna galerija" leta 1925 priredilo v Ljubljani razstavo portretnega slikarstva, je upoštevalo Mantuanijeve ugotovitve; sliko (pod št. 10) je razstavilo kot portret Tomaza Hrena (Katalog 1925, 2 - ured. Mesesnel), Mantuani pa

je ob tem zapisal v Slovincu tudi domnevo, da bi utegnil biti avtor slike M. Plainier (Mantuani 1925, 2). F. Kidrič je ob tej priložnosti pravilno identificiral portreta Lenarta in Andreja Hrena (pod št. 11 in 13. - Kidrič 1925, 7). - E. Cevc je poudaril, da škofovega portreta iz 1611 ne smemo enačiti s tistim, ki ga je 1603 naslikal Gushizh (Cevc 1968 a, 48, 49). Kljub naporom raziskovalcev problematika omenjenega dela še ni dokončno razčiščena. - Prim. Steska 1926, 34, 36. - Prim. Turk 1928, 23. - Turk 1925-1932, 349 (Turk omenja, da sta v ljubljanskem škofijskem dvorcu dva Hrenova portreta, od katerih je starejši iz leta 1611, izrazito delo).

⁷⁰⁸ Prim. Höfler 1978, Tab. 1.

⁷⁰⁹ Hk 1611 a, 31 r. - V to zvezo sodi morda še eno izplacilo (Hk 1611 a, 40 v).

⁷¹⁰ SAL f 36/3 (gl. op. 544).

⁷¹¹ Veiderjeva trditev, da je na oltarju ostal Križani, ki zdaj visi v križevi kapeli, je vprašljiva (Veider 1947, 72).

⁷¹² Skupinski portret družine Eggenberg je v vizitacijskem poročilu omenil škof Herberstein: "Altare ... habens tabellam depictam exiguum ... dicitur hoc fundasse Domina Benigna ab Eggenberg, cuius est adhuc effigies in ipsa tabella expressa, eiusque Coniugis." (SAL/viz. 2/5-1684, p. 22). - Prim. Veider 1947, 71, 72, 105. - Portret Eggenbergov po kompoziciji oziroma razvrstitvi upodobljenec najbrž lahko primerjamo epitafu družine Khisl iz leta 1593 na Pristavi pri Polhovem Gradcu.

⁷¹³ Hk 1611 a, 1 r, 19 r, 62 v. - Dimitz 1862, 87. - Radics 1878, 24, 25 (P. Radics je Höbnerja skupaj z Janzilom, M. Plavcem (!), M. Plainierjem in G. Krenom napačno prištel med domače mojstre). - Stegenšek 1905, 126. - Steska 1927, 14. - Prim. Cevc 1968 a, 42.

⁷¹⁴ Hk 1611 a, 29 r, 40 r. - Dimitz 1862, 87. - Blätter aus Krain 1865, 43. - Orožen II/2, 8. - Radics 1898, 110, 111. - Stegenšek 1905, 126. - Steska 1927, 14. - Prim. Turk 1934 a, 101. - Prim. Stelè 1938, 2. - Zaradi napačne transkripcije notice v Hrenovem koledarju je prišlo do pomote, češ da je leta 1613 v Martinovi kapeli slikal tudi Kilian Schneyder.

⁷¹⁵ KAL f 23/17.

⁷¹⁶ SAL/viz. I/3-1665, p. 225. - KAL f 43/22 - Visitatio Collegiatae Oberburgensis de Anno 1665: "Mandavit ... propter picturas per Turris ruinam detritas, et ex parte deletas Capellam totaliter dealbari." - Takšnemu ukazu bi utegnil botrovati tudi nov umetnostni okus.

⁷¹⁷ SAL/PP I/2, p. 323: "... PRO SACELLO S. MARTINI Epi et Confess. (: quod perpulchro Altari: Crypta Sepulturae nostrae: ferreis cancellis: et picturis elegantibus Sumptuosissime exornauimus, ereximus et fundauimus:) ... /fundauimus duas Missas ..."

⁷¹⁸ SAL/PP I/2, p. 18.

⁷¹⁹ SAL/PP I/2, p. 7, 9. - Stilno sorodne, vendar kvalitetno slabše so tudi druge risbe, ki ilustrirajo Hrenove posvečitvene zapiske v letu 1612.

⁷²⁰ Zadnikar 1982, 61: M. Zadnikar trdi, da je od prvotnih treh polkrožnih apsid na vzhodni strani gornjegrajske cerkve ostala v baročni čas vsaj severna. Vzhodni oltarni

prostori so bili obokani z banjastimi oboki in kupolami.- Iz poročila, ki ga je Hren leta 1628 poslal v Rim, je razvidno, da Martinove kapele ni na novo zgradil, temveč le obnovil: "Sacellum B. MARIAE Virginis Annuntiatae, nec non S. Martini Episcopi, ad similitudinem sui Labacensis restauravit ..." (ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1628.- gl. op. 1318). Tudi A. Stegenšek pravi, da Hren kapele sv. Martina ni postavljaj, pač pa jo je le popravljaj (Stegenšek 1905, 125). Pri obnovi oziroma prezidavi bi se utegnil vsaj delno zgledovati pri vzporedni Rauberjevi kapele sv. Andreja, za katero pa E. Cevc domneva, da ni bila predelana romanska apsida, temveč nov, renesančno okrašen in z marmorjem obložen prostor (Cevc 1981, 306).

⁷²¹ SAL/viz. 2/5-1684, p. 358.

⁷²² Hk 1611 a, 29 v, 40 v, 41 r, 41 v, 42 r.- Omenjeni, v letu 1612 izplačani honorarji so verjetno v zvezi z decembrskim (1611) naročilom.

⁷²³ Infuliranega prošta za ljubljansko škofijo je potrdil papež z apostolskim privilegijem 29. maja 1610 (Prim. ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1616). Prvi, ki mu je bilo 25. marca 1611 podeljeno to cerkveno dostojanstvo, je bil doktor prava Andrej Kralj. Hren sam piše, da se je to zgodilo "post 151 annos ab Episcopatus Labacensis erectione", v resnici pa je teklo 150. leto od ustanovitve škofije (ustanovna listina cesarja Friderika III. je bila izdana 6. dec. 1461, ustanovna bula papeža Pija II. pa 6. sept. 1462).- Prim. Premrou 1926, 70 sq. (Pritožbe grofa Ivana Ambroža Thurna glede radovljiškega prošta Andreja Kralja, ki je v svojo korist prodajal cerkvena bogoslužna oblačila in okrasje in si nepravilno prisvajal beneficije).

⁷²⁴ Pontifikalno opravo (mitro, pluvial, dalmatiko, obuvajalo in roket) za ljubljanskega prošta A. Kralja je prinesel iz Gradca škof Hren (gl. op. 642).- SAL/PP I/1, 313.- SAL/PP I/3, Memoratu digna, 18 r (Golia II., 4).- SAL f ad 37/7 (Golia I., 206).- Hren je pri opisu svojega prispevka k proštovi opremi nedosleden in ga ne omenja povsod enako.

⁷²⁵ SAL/PP I/1, p. 309, 311, 313-314. - Hk 1611 a, 14 r, 62 v.- Dimitz 1862, 87.

⁷²⁶ Höfler 1978, 17.

⁷²⁷ KAL f 259/1 - Acta Capitulariter 1603-1628.

⁷²⁸ Hk 1611 a, 40 v, 62 v.- Kamniški zlatar, očitno Georg Mägerl, je napravil škofu v tem času tudi srebrno kadilnico (Hk 1611 a, 25 r, 62 v).

⁷²⁹ Hk 1611 a, 25 r, 62 v.- Prim. Hk 1611 a, 1 r. - Razen mitre je Hren v tem času kupil tudi nova liturgična oblačila (Hk 1611 a, 41 r, 62 v). Liturgične predmete in tovrsten material je Hren nakupoval pri različnih trgovcih (Hk 1611 a, 8 r, 14 r, 27 v, 28 r.- Hk 1613, 5 v, 18 v).

⁷³⁰ ASRS I/18 r, T. Hren - Pisma.

⁷³¹ SAL/PP I/3, Memoratu digna, 49 r v, 50 r, 24. apr. 1611.- Cvetko 1958, 170.

⁷³² SAL/Gornji grad A - f 79, Korespondenca škofa Tomaža Hrena 1597-1629: Ko se je učil v Benetkah, je Strölin nekajkrat poprosil Hrena za denarno podporo. V nekem pismu je omenil, da mojstrov sin pravkar izdeluje orgle v Istri.

⁷³³ J. Strölin je nastopil službo pri škofu Hrenu okrog

leta 1606, prav v času, ko je delal v Gornjem Gradu mojster V. Collona (Colonna). Ljubljanski škof je znanega izdelovalca orgel že leta 1602 povabil k delu (Hk 1602, 31 v). 9. oktobra 1606, ko je mojster postavil orgle v gornjegrajski kolegiatni cerkvi, sta s Hrenom napravil obračun ("M. Vincenty Columnae Organorum Magistri, praecipui Venetys et in Italia"), v katerem je Collona omenil honorar "per pagamento compito dell'organo, fatto in questa chiesa di Oberburgo." (SAL/Gornji grad A - f 72, Orgle - zač. 17. stol. - kon. 18. stol.). Po končanem delu sta se Vincenzo in Iosepho Collona (Colonna) vrnila v Benetke, odkoder sta pisala Hrenu (21. okt. 1606).

⁷³⁴ SAL/PP I/1, p. 318 sq.

⁷³⁵ SAL/viz. I/1-1631, p. 50: "Visitatio Altaris B. Mariae Virginis. Ad l. columnam in cornu epistolae est Altare B. Virginis dicatum, iconem habens depictam satis honestam, erectum a Dno Andrea Crönn." (Tako kot nastavek bi tudi slikano podobo v oltarju utegnil napraviti umetnik iz škofovega kroga).- Tablo Kristusovega smrtnega boja (Tabulam agoniae Dni depictam) je dal Hren iz šempetrske cerkve prenesti na Vič (Weytsh), v šempetrski cerkvi pa je Petenek postavil oltar Kristusovega krvavega potu. - Prim. Vrhovec 1903, 43.- Zadnikar 1982, 152.

⁷³⁶ SAL/PP I/1, p. 318 sq: Za Marijin oltar je Andrej Hren določil 200 fl dotacije.- SAL/viz. I/3-1665, p. 24 v: "Altare ... refert erectum esse a p.m. generoso Dno Andreae Chrön".- Vrhovec 1903, 43.

⁷³⁷ SAL/PP I/1, p. 318 sq.- Prim. Zadnikar 1982, 152.

⁷³⁸ Valvasor, Ehre VIII., 787. - Vrhovec 1903, 43. - Iz Hrenovih pontifikalnih zapiskov (gl. op. 737) je razvidno, da je bil oltar sv. Volbenka posvečen leta 1611. V ta čas moremo datirati oltarni nastavek v celoti, drugačne datacije pa bi mogle biti povezane le s poznejšimi spremembami ali popravili oltarja.

⁷³⁹ Cevc 1981, 235.

⁷⁴⁰ Cevc 1981, 235, 236, sl.80 (Po E. Cevcu iz 1615-1620).

⁷⁴¹ SAL/PP I/1, p. 265: 31. avgusta 1609 je Hren maševal v cerkvi sv. Križa na Svibnem. Ob tem je zapisal v protokole: "In Monte Cummo uel S. Agnetis: et in Ecc.la Parochiali S. Crucis in Schärffenberg, ubi et Picturam iussimus Expensa nostra fieri".- Morda bi utegnil biti s Hrenovim ukazom, čeprav se ta nanaša na Svibno, povezan kamnitni oltarni relief iz cerkve sv. Neže, ki je bil nekdaž vzdian za velikim oltarjem v cerkvi sv. Jošta (Cevc 1981, 235, 236).- SAL/PP I/3, Memoratu digna, 27 v, 24. okt. 1609 (Golia II., 5).- Orožen V., 128.

⁷⁴² SAL/PP I/1, p. 260 sq. - Prim. Stelè 1952, 123: F. Stelè poudarja, da je Trubar nastopal predvsem proti zidanju novih cerkva, ki so jih propagirali šiftarji in skakači, nasprotoval pa je tudi stari božji poti na Kumu.

⁷⁴³ SAL/PP I/3, Memoratu digna, 27 v, 24. okt. 1609 (Golia II., 5).- Cevc 1981, 236.

⁷⁴⁴ Grafenauer 1973, 129.- Prim. Prijatelj 1908, 16 (Prijatelj pripominja, da Trubar sam v uvodu k "Articulom" naglašava navezanost ljudstva na zunanje oblike katoliškega bogoslužja).

- ⁷⁴⁵ SAL/PP I/2, p. 315, passim.- Prim. Turk 1938, 45.
- ⁷⁴⁶ Turk 1938, 45 sq.
- ⁷⁴⁷ KAL f 98: Hren je prepisal besedilo, ki ga je skof Peter Seebach zapisal v svoj brevir, po Trubarju pa se je tako glasil latinski napis na leseni kapeli, ki so jo najprej postavili na kraju, kjer naj bi se prikazovali plamenčki (prim. Stelè 1952, 125).- Prim. Turk 1938, 45.
- ⁷⁴⁸ Prim. Turk 1938, 45 sq.- Stelè 1952, 123, 125.
- ⁷⁴⁹ Hk 1611 b, 23 v.- Dimitz 1862, 88.
- ⁷⁵⁰ Prim. Hk 1611 b, 20 v.- Hk 1622, 24 r.
- ⁷⁵¹ Prim. Hk 1611 a, 12 v.- Hk 1617 a, 26 r. - Hk 1617 b, 26 r.- Hren je pogosto sodeloval z beneškimi trgovci, marsikakšno knjigo, grafiko, sliko ali kak drug umetniški izdelek pa je dobil tudi pri drugih posrednikih (iz Salzburga, Lotaringije, Nizozemske itd.).
- ⁷⁵² Hk 1611 a, 38 r.- Dimitz 1862, 87.
- ⁷⁵³ V 16. stoletju so postale priljubljene grafične upodobitve noš, tako na primer Knjiga noš iz leta 1577 z lesorezi Josta Ammana in radiranke J. J. Boissarda *Habitus variorum orbis gentium*.
- ⁷⁵⁴ Hk 1610, 45 r.- Hk 1611 a, 26 v.
- ⁷⁵⁵ Cevc 1981, 229.
- ⁷⁵⁶ SAL/viz I/1-1631, p. 381, 382. - SAL/viz. I/3-1665, p. 224.- Podoben piramidasto oblikovan lesen pokrov je napravil Specht za krstilnik v ljubljanski stolni cerkvi (Veider 1947, 86).
- ⁷⁵⁷ SAL/viz. I/1-1631, p. 384.- SAL/viz. I/3-1665, p. 224.- Orožen II/2, 13, 14.- Stegenšek 1905, 130, 136, sl. 156.
- ⁷⁵⁸ KAL f 52/9 - *Visitatio generalis Anno 1650 inchoatae, per Styriam et Carinthiam continuatio*.
- ⁷⁵⁹ Gl. op. I. del, 67.
- ⁷⁶⁰ SAL/Gornji grad A - f 72, Cerkevne stavbne zadeve in oprava 1602-1811.- SAL/Gornji grad A - f 27, Posamezni obračuni s prilogami 1610/1619.- Krstilnik, ki ga je za gornjegrajsko cerkev izklesal Nimis, naj bi stal pri Andrejevi kapeli.
- ⁷⁶¹ Vrhovec 1903, 1 sq.
- ⁷⁶² Hk 1611 b, 31 v, 57 r (Notico je s precejšnjo verjetnostjo mogoče povezati s popravili gradu Rudenek).
- ⁷⁶³ SAL/PP I/2, p. 325: "IN ARCE RUDNEGKH. PRO SACELLO autem Tituli S. THOMAE Ap.li, S. ANDREAE Ap.li, S. GEORGY Martyris et primarie S. ANGELI CUSTODIS, item a nobis restauratum, depictum et exornatum (:cum iam multis annis penum fuisset Domesticum, impieque prophanatum:) ... /fundau/ Missae ..."
- ⁷⁶⁴ KAL f 36.
- ⁷⁶⁵ Hren posvetitve ni vpisal v pontifikalne protokole. Podatek omenja Orožen: "18. okt. 1628 ... in castro episcopali nostro Rudnegk dicto jam dudum prophanato et deuastato." (Orožen II/2, 169, 170).- Svetina 1974, 87.- Stopar 1976, 28. - Stopar 1982, 439 sq.
- ⁷⁶⁶ Patrociniij kapele v gradu Rudenek je Hren omenil leta 1623, ko je ustanovil mašni beneficij (gl. op. 763). Zdi se, da so njen naslov kmalu spremenili, morda po letu 1635, ko so grad oplenili uporni kmetje (Orožen II/2, 170). Poznejši inventarni popisi ljubljanskih skofov o grajski kapeli poro-

čajo: "Gschloß Rudnegg - In der capelen S. Lucae ... bey disen Guett haben die Rebellischen Paurn vor Jahren die fahrnuß distrahirt." (Inv. 1641); "Inuentarium deß Schloß vnnd Guetts Rudenegkh. Erstlichen in der cappelen - Ain Altar der H: Dreyfaltigkheit vnnd mit dem Englischen Grueß." (Inv. 1664); "Volgt die Capeln. Ain Altar der hailigisten dreyfaltigkheit, mit dem Englischen Gruess." (Inv. 1683).

⁷⁶⁷ Hk 1611 a, 1 r, 24 v, 49 r.- KAL f 71/5 - Kap. pobotnice. - Dimitz 1862, 87, 88. - Steska 1925-1932, 86. - Veider 1947, 36, 78, 98. - Vrišer 1976, 202 (S. Vrišer omenja, da je Costa leta 1611 izdelal po naročilu škofa T. Hrena 2 oltarja za stolnico, kar pa iz virov ni razvidno. Naročilo za drugi oltar /oltar sv. Jurija/ v stolni cerkvi so mu zaupali ljubljanski meščani leta 1621 /gl. op. 1136/).

⁷⁶⁸ SAL/viz. I/1-1631.- Podobne ocene o oltarjih iz Hrenovega časa, češ da so ozki in neprimerni, v Scarlichijevih vizitacijah večkrat zasledimo.- Veider 1947, 107.

⁷⁶⁹ SAL f 13/15, 15. apr. 1602 (Golia I., 132). - Barlé 1895, 113.

⁷⁷⁰ ASV, ANV 137, Miscell. Tom. XII - La, 28. avg. 1611.- SAL f 8/6, 24. okt. 1611, 18. feb. 1614 (Golia I., 118).- KAL f 25.- Oglejski patriarh je uveljavljal svojo oblast nad samostanoma v Bistri in Kostanjevici ter nad Kranjem in nad župnijo Sv. Martina pri Saleku (Turk 1925-1932, 346). Ker si je Hren jurisdikcijsko pripadnost tega teritorija drugače razlagal, je pri nunciju in pri nadvojvodu odločno protestiral (Turk 1937, 106 sq.); v eni izmed pritožb je omenil umetnostnozgodovinsko interesantno notico: "in Nwe Markhtl, alda ein Vberauß schöner Altar von geschnizelter vergulter alter arbeit abgeprechen, vnd transferirt worden ist." (Bericht an Ihr. f. Dr., 1611 15. Nou.).

⁷⁷¹ SAL/PP I/1, p. 326 sq.- KAL f 157/39.- Hrenova vizitacijska poročila niso zbrana v skupnem volumnu kot Scarlichijeve vizitacije, ki so prvi sistematični zapisi te vrste, temveč so uvrščena v več različnih fasciklov v KAL (npr. KAL f 21, 23, 43). Med poročili je več tistih, ki so jih zapisali Hrenovi delegati, ko so po njegovem naročilu vizitirali posamezna področja oziroma župnije. Umetnostnozgodovinsko je interesantno zlasti Sontnerjevo poročilo iz leta 1624 (KAL f 43/9), upoštevanja vreden pa je tudi Rozmanov zapisnik iz 1626, v katerem poroča zlasti o slabih razmerah v Saleku: "In Schallek ... In Ecclesia satis male res dispositas invenimus ... Nobiles ... legunt Postillas et libros haereticos; ... in Schönstain ... Aedificia Parochialia male exstructa; ... in Praßberg ... Domus Parochialis in pristino aedificio constituta et quodammodo ruinam minatur." (KAL f 21/5).

⁷⁷² SAL/PP I/3, Memoratu digna, 80 v, 81 rv, 31. jan. 1612: Baronu Franciscu Ferdinandu a Tonhausen "in Academia Graecensi Musarum Cultori" se je Hren zahvalil tudi za njegovo darilo in dostavil: "Quicquid autem culpa est siue in tardatione literarum, siue in S. Thomae imaginis defectu, tecum sentio ..."

⁷⁷³ Frančiškani so prosili ljubljanski magistrat za štirotne tlakovce, s katerimi so nameravali tlakovati redovno cerkev (ZALj, Cod. I/22-1612, fol. 72 v). Leta 1613 jim je magistrat odobril tudi 5000 dvojnih zidakov (k.i. 1613, 25 -

pobotnica 39.- Fabjančič III., 742).

⁷⁷⁴ SAL/PP I/3, Memoratu digna, p. 23 (Golia II., 4).

⁷⁷⁵ Hk 1613, 5 v. - Dimitz 1862, 88. - Prim. Radics 1878, 28.

⁷⁷⁶ Hk 1613, 45 r. - Dimitz 1862, 90.

⁷⁷⁷ Cevc 1986, 25 sq.

⁷⁷⁸ Hk 1613, 16 v: Hren je opomnil bralca na decembrsko notico, ker pa koledar za leto 1612 ni ohranjen, ne poznamo njene vsebine. - Cevc 1981, 238.

⁷⁷⁹ Hk 1613, 45 r, 49 r. - Dimitz 1862, 90. - Hren v notici ni omenil lokacije oltarja. Že A. Dimitz je pravilno sklepal in povezal podatek z Gornjim Gradom (Dimitz III., 473), P. Radics pa je sprva mislil, da je Kern napravil oltar v ljubljanski stolnici (Radics 1878, 29), vendar je pozneje njegovo delo omenil v zvezi z gornjegrajsko cerkvijo (Radics 1898, 111). - Prim. Cevc 1986, 32.

⁷⁸⁰ Hk 1613, 1 r, 6 v, 7 r, 16 v.

⁷⁸¹ Cevc 1986, 33.

⁷⁸² Hk 1613, 45 r: Hren je v koledar zapisal, da je K. Schneyder "die Capreln gemacht", ker pa je A. Dimitz to besedilo napačno transkribiral kot "die Capellen gemalt" (Dimitz 1862, 90), se je v literaturo vrinila pomota, češ da je Schneyder 1613 slikal v Martinovi kapeli (Stegenšek 1905, 126). E. Cevc, ki je napako opazil in popravil, razlaga, naj bi bile "capreole" najbrž nosilni ali podporni deli oltarja (Cevc 1986, 33. - Prim. Cevc 1968, 94). - Latinska beseda "capreolus, i, (m)" pomeni opornice, prečnice, ki vežejo nasprotne stebre (prim. Thalnitscher, Historia, p. 24).

⁷⁸³ Hk 1613, 1 r, 6 v, 17 r.

⁷⁸⁴ Hk 1613, 45 r. - Dimitz 1862, 90: Dimitz je besedo "gemacht" napačno transkribiral ("zusamt den Porten gemalt"). - "Porte" bi po Cevčevi razlagi utegnile biti nekakšni "okraski" ali pa vrata, morda celo vrata na obeh straneh oltarja (Cevc 1986, 33).

⁷⁸⁵ Hk 1613, 1 r, 6 v, 7 r, 17 r.

⁷⁸⁶ Hk 1613, 16 v.

⁷⁸⁷ Cevc 1986, 32.

⁷⁸⁸ Grünenwald 1969, 31. - Cevc 1981, 238, 328. - Cevc 1986, 33.

⁷⁸⁹ KAL f 12/3 (Golia II., 36. - Prim. Golia 1958, 132. - M. Golia je Hrenovo poročilo napačno datiral v leto 1597 oziroma 1599). Poročilo (koncept) ni datirano, pač pa je na njem dopisan poznejši pripis "Hac Relatio est de anno 1607 vel 1606". V resnici je bila relacija napisana še nekaj let pozneje (1616), saj so v njej omenjene tudi zadeve, ki segajo v čas po letu 1607. V poročilu je ljubljanski škof o gornjegrajski cerkvi takole zapisal: "Nouum Altare Magnum affabrè sculptum. Pauimentum chori ac sacelli marmoreum ...". Notico bi bilo mogoče povezati z novim Kernovim oltarjem, saj Hren uporablja termin "sculptus" tako za kamnitne kot tudi za lesene izdelke. Zdi se, da je v tej zvezi povzročil zmedo A. Jellouschek, ki je v članku o Hrenovi relaciji v Rim iz leta 1616 o gornjegrajski cerkvi zapisal: "den neuen marmoren Hochaltar aufstellen, den Chor und eine marmorne Capelle." (Jellouschek 1854, 47). V strokovno literaturo je tako zašla pomota, češ da je bil gornjegrajski veliki oltar

marmornat, v resnici pa je bila iz (belega) marmorja izklesana le oltarna menza (Cevc 1986, 30,31).

⁷⁹⁰ SAL/Gornji grad A - f 27.

⁷⁹¹ KAL f 36 (gl. op. 1223-1225).

⁷⁹² J. G. Vonbank, Martin Johann Schmidt, Maler, v: Blätter aus Krain III., Laibach 1859, 175.- Graus 1886, 116.- Stegenšek 1903, 132,133.- Stegenšek 1905, 135, sl. 123 (A. Stegenšek je ocenil reliefa za slabo in nepomembno delo, Marijin obraz pa se mu je zdel preveč posveten).- Stegenšek 1914, 255. - Vrišer 1963, 16.- Cevc 1966, 73,91.- Cevc 1965, 158. - Cevc 1968 a, 94,152, sl.112.- Cevc 1981, 238 sq., sl. 181,182.- Cevc 1986, 35,36 (z natančno navedbo literature o gornjegrajskih oltarnih reliefih).

⁷⁹³ SAL/viz. I/2-1662, p. 225: Vizitator poroča, da je bila oltarna menza iz belega marmorja, nastavek pa so zagrinjali s posebnimi zastori "cortinae"; ker so jih odstranili, jih je škof ukazal spet namestiti (Cevc 1986, 35).- KAL f 43/22 - Visitatio Collegiatae Oberburgensis de Anno 1665: Rabattu je bil gornjegrajski veliki oltar vseč, saj ga je pohvalil z besedami "habet Iconem praeclaram de cortina prouisam".

⁷⁹⁴ Orožen II/2, 14.

⁷⁹⁵ SAL/viz. I/1-1631, p. 382.- Orožen II/2, 11.- Stegenšek 1905, 130.

⁷⁹⁶ Orožen II/2, 14.- Tabernaklja v Hrenovem času še ni bilo, ker je stal v cerkvi oltar sv. Rešnjega Telesa.

⁷⁹⁷ SAL/viz. 2/5-1684, p. 358.

⁷⁹⁸ Prim. Cevc 1981, 240.- Cevc 1986, 44 sq.

⁷⁹⁹ SAL/viz. 2/5-1684, p. 358.

⁸⁰⁰ Ibid.

⁸⁰¹ Ibid.

⁸⁰² Cevc 1986, 34 sq.

⁸⁰³ Cevc 1986, 39.

⁸⁰⁴ Cevc 1981, 241.- Cevc 1986, 58,59.

⁸⁰⁵ Hk 1613, 5 r.-Dimitz 1862,88.- Dimitz III.(1875),473. - Turk 1928,22: J. Turk je mislil, da je Hoffer napravil kipe za stolnico, vendar to iz Hrenovih notic ni razvidno.

⁸⁰⁶ KAL f 51/9 - Visitatio 1641 (gl. op. 598).

⁸⁰⁷ KAL f 71: "Domenico de Nimis ... quoad altaria S. Catharinae 7 fl 30 kr, 1 taller harrt." - Prim. Radics 1898, 111.- Prim. KAL f 98: Pridiga ob posvetitvi oltarja sv. Katarine v gornjegrajski kolegiatni cerkvi.

⁸⁰⁸ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 122.

⁸⁰⁹ Zadnikar 1982, 30.

⁸¹⁰ Orožen II/2, 16. - Stegenšek 1905, 126. - Stelè 1938, 1.- Sorodstvene zveze med slikarjem Nikodemom in Kristofom Weissmannom niso ugotovljene. Orožen pravi, da je bil "Nikodemus Weisman, Burger von Villach." (Orožen II/2, 73).- SBL, zv. 14, 674.

⁸¹¹ ASRS - 104 r, Koledar škofa Tavčarja za leto 1594: "1594, Iulius den 23. hab ich Maisster Conraden Wholfen Mallern vnd Burgern zue Windischgrätz also werdingt dz Er Meinen Khirchen poden mallen vnd wleisig ziehren solle. Dauon gab ich Ime sein solles dz Er ich die Farben vnd neben Zeig darzue zugeben schuldig sein soll fl 76. Eodem gab ich Ime auff raittung fl 10. Besonder gab ich Ime Farben per fl

7." - Ibid., dec.- Slikarja Conrada srečamo pozneje v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu, kjer je Andreju Tavčarju leta 1603 naslikal Zadnjo sodbo - "Extremi Judicy Monumentum" (ASRS - 128 r, Koledar slovenjegraškega župnika Andreja Tavčarja za leto 1603; izplačilo sega še v leto 1604), v krogu škofa Hrena pa v doslej znanih virih ni nikjer izpričan.

⁸¹² Zadnikar 1982, 61.

⁸¹³ Raven lesen strop v kolegiatni cerkvi so, kot kaže, sele v 2. polovici 17. stoletja nadomestili z obokom. V času (1681), ko je nastala Vischerjeva grafika Gornjega Gradu, je bila cerkev že prekrita z enotno streho.

⁸¹⁴ Zadnikar 1959, 53.

⁸¹⁵ Stegenšek 1905, 126: A. Stegenšek trdi, da je M. Plainer slikal prizore nad arkadne loke.- Prim. SBL II., 369 (V. Steska, F. Stelè).- Thieme-Becker XXVII., 131 (F. Stelè): Stelè je mislil, da je umetnik poslikal gotski obok.

⁸¹⁶ Zadnikar 1959, 53.- Prim. Stelè (gl. op. 815).

⁸¹⁷ Zadnikar 1959, 53.

⁸¹⁸ Izraz "Schwiebogen" uporablja Hren tudi za opredelitev slavoloka.

⁸¹⁹ Hk 1613, 10 r.- Dimitz 1862, 88.- A. Dimitz je umetnikov priimek napačno transkribiral v Mathes Plawz. Priimek Plavec (Plawz) se je nato utrdil v strokovni literaturi, pozneje pa srečamo celo oba priimka (Plavec in Pla(i)ner), ki naj bi zaznamovala dve različni osebi (prim. Radics 1878, 25).- Blätter aus Krain 1865, 43.- Radics 1898, 111.- Steska 1927, 14.- Stelè 1938, 2.

⁸²⁰ Ostenje nad arkadami morda pred tem še ni bilo poslikano, ali pa je bilo v tem času že potrebno obnove.

⁸²¹ Prim. Pigler 1974, I., 505.- Motiv se je uveljavil tudi v potridentskem času. Nasproti protestantskim tezam je postavil katoliško veroizpoved, ki temelji na apostolski tradiciji.

⁸²² KAL f 98.- Turk 1938, 53.

⁸²³ Kljub tendencam, da bi tudi upodobitve iz življenja apostolov temeljile na zgodovinski resnici na podlagi Apostolskih del, apokrifne pripovedi o življenju in delovanju apostolov še dolgo niso izgubile svojega vpliva. Celó v Rimu se je leta 1597 C. Roncalli po naročilu Baronja pri delu v cerkvi sv. Nereja in Ahileja zgledoval pri Zlati legendi (Mále 1932).

⁸²⁴ Hk 1613, 7 v, 10 v, 45 r.- Dimitz 1862, 90.- Prim. Kavčič 1899, 13.

⁸²⁵ Prim. Cevc 1968 a, 49.

⁸²⁶ Starodavno cerkev v Gornjem Gradu je dal podreti ljubljanski škof Ernest Amadeus Attems. Leta 1752 je poročal v Rim: "Ecclesiam Oberburgensem, post cathedralem ordine ac dignitate primam, ad quam Episcopi Labacenses Residentiam suam obtinent, veteri ruinosa dejecta, novam e fundamentis erexerim, quae ad fastigium suo tempore perducta, mole, amplitudine, et magnificentia sua omnes alias in his partibus Ecclesias facile superabit." (ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1752).

⁸²⁷ Hk 1613, 45 r. - Dimitz 1862, 90 (omenja vsoto 80 fl; za njim ponavlja to tudi P. Radics: Radics 1898, 111). -

Kavčič 1899, 13.- Skofov oratorij je bil v obliki kora vključen v zadnjo zahodno polo srednje ladje (Zadnikar 1959, 53). V vizitacijskem poročilu ga je omenil škof R. Scarli-chi: "Ad Crucifixum super dictum altare patrem aeternum in nubibus existentem reperit, quae structura pariter est impe-dimento Ill.mae suae Cell.ni in suo oratorio sacrum audire volenti." (SAL/viz. I/1-1631, p. 383). Križ, ki je oviral skofa, če je spremljal obrede v svojem oratoriju, najbrž ni bil običajni veliki Križani v slavlolu (Prim. Zadnikar 1959, 53), temveč verjetneje "Prestol milosti" vrh oltarja sv. Rešnjega Telesa sredi cerkve.

⁸²⁸ Cevc 1986, 35.

⁸²⁹ Hk 1613, 5 r.

⁸³⁰ Orožen II/2, 29. - Stegenšek 1905, 150. - Prim. KAL f 51/9, Visitatio 1641: Skof Buchheim poroča, da si je ogledal "contiguam Eccl.ae maiori Capellam tituli S. Ursulae ... in qua reperta sunt tria altaria ... S. Vrsulae, S. Achatij, ... S. Mauritij. Lampas ante aram maiorem dependet e fornice..."

⁸³¹ ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1628 (gl. op. 1318).

⁸³² Veider 1947, 63, 103: Veider citira podatek po Hrenovem koledarju iz 1601, vendar le-tega v rokopisu nisem našla, zato tudi letnica 1601 ni neposredno potrjena. Notica je v resnici vzeta iz popisa Hrenovega inventarja: "In oratorio oberhalb St. Ursula Capeln ... die Schlacht vor Sissegg von öllfarben" (Inv. 1630).

⁸³³ SAL/PP I/2, p. 92. - Slepi gojenec Jožef Speltanus se je smrtno ponesrečil na velikonočni torek leta 1609.

⁸³⁴ KAL f 57/18, 13. nov. 1610. - V poznejših dokumentih Hren namesto oltarja sv. Mihaela omenja oltar sv. Mavricija.

⁸³⁵ Hk 1613, 5 r: Hren je opredelil Plainerja delo z izrazom "Altär", misljene pa so gotovo oltarne podobe.

⁸³⁶ SAL/PP I/2, p. 92, 93.

⁸³⁷ SAL/viz. I/1-1631, p. 393.

⁸³⁸ KAL f 51/9. - KAL f 52/9 - Visitationis generalis Anno 1650 inchoatae, per Styriam et Carinthiam continuatio: "Visitavit etiam Capellam S: Vrsulae, in qua sunt altaria tria consecrata. Primum in choro S: Vrsulae et Sociarum Martyrum. Alia duo lateralia, sunt SS.rum Achatij et sociorum, SS.rum Mauritij et sociorum. Prouisa de necessarijs." - Orožen II/2, 29.

⁸³⁹ SAL/viz. I/3-1665, p. 228, 229: Skof je ukazal, naj zvišajo oboke nad stranskima oltarjema in postavijo nastavka k steni.

⁸⁴⁰ KAL f 43/22 - Visitatio Collegiatae Oberburgensis de Anno 1665: "Eodem die visitavit etiam Capellam S: Vrsulae (fundationis Comitum Cilliensium) nuncupatam, propter Iconem S.ae Vrsulae in Ara maiori repositam, quam ob causa et origine nemo potuit informare. Sed est Capella B. M. Virginis a Comitibus Cilliensibus fundata ... De Capella B. M. V. fundationis Comitum Cilliensium ... Habet hoc Altare Mensam lapideam ex pluribus faxis aggregatam. Habet haec Ecclesia alia duo altaria, vnum a parte Euangelij S: Mauritij et sociorum alterum a parte Eplae S: Achatij et sociorum." - KAL f 51/21 - Visitatio: "Ecclesia S. Vrsulae nuncupata, intra clausuram veteris Monasterij existente. Quomodo haec

Ecclesia Titulum S: Vrsulae adquisiuerit, non reperitur, nam in veritate haec est Capella Beatae Mariae Virginis Comitum Cilliensium foundationis ... Habuit Altaria tria ... in choro Tituli praefati, ... S. Mauritij ... et S. Achatij."

⁸⁴¹ SAL/viz. 2/5-1684, p. 360,361: Herberstein poroča, da stranska oltarja nimata nastavkov, temveč le na platno slikani podobi, v velikem oltarju, ki je že star, polihromiran in pozlačen, pa je na platno slikana podoba svetnice.

⁸⁴² Hk 1613, 11 rv. - Dimitz 1862,90. - Blätter aus Krain 1865, 43.- Orožen III/2, 185, 186.- Steska 1927, 14.- Marolt 1931, 98 sq.- Stelè 1938, 2.

⁸⁴³ Gl. op. 842.

⁸⁴⁴ Koblar 1894, 205: A. Koblar pravi, da je Hren zaradi nenavadnega dogodka "na mestu velikega oltarja postavil križ".

⁸⁴⁵ Prim. op. 1267.

⁸⁴⁶ Leta 1853 je ljubljanski slikar Miskowitz naslikal podobo sv. Cecilije za veliki oltar celjske kapucinske cerkve (pogorela 1948.- Curk I., 29). Stelè je domneval, da jo je morda posnel po Plainerjevi sliki (Stelè 1938, 2), vendar Maroltov opis domneve prepričljiveje ne potrjuje (Marolt 1931, 104).- Prim. Cevc 1968 a, 49.

⁸⁴⁷ Marolt 1931, 100: M. Marolt je sodil, da je bilo naročilo v smislu visokorenesančno-baročne eklektične zasnove značilno za Hrenov okus.

⁸⁴⁸ Hk 1613, 45 r. - Dimitz 1862, 90: A. Dimitz je v seznamu plačanih mojstrov v letu 1613 izpustil notico o Hrenovem dogovoru za oltarno sliko sv. Cecilije, vsoto 100 fl pa je pritaknil k postavki mojstra Ploshika.

⁸⁴⁹ Hk 1613, 11 r, 45 r: Postavki o sliki sv. Cecilije sledi še postavka o nakupu tabernaklja - Dimitz 1862, 90. - Orožen III/2, 185.- Prim. Marolt 1931, 98.

⁸⁵⁰ SAL/PP I/2, 34 sq.- Hk 1613, 12 rv.

⁸⁵¹ Hk 1611 b, 31 v.- Radics 1878, 25.- Steska 1927, 14.

⁸⁵² Gl. op. 1319.

⁸⁵³ Veider 1947, 55.

⁸⁵⁴ Thalnitscher, Historia, Fig. XII.

⁸⁵⁵ Thalnitscher, Historia, p. 40,41.- Veider 1947, 8,55, 56.- O freski Ustanoviteljev ljubljanske škofije prim. tudi: Radics 1878, 26,27.- Radics 1894, 162.

⁸⁵⁶ ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1628 (gl. op. 1318).- O poslikavi ljubljanske stolnice je poročal v Rim tudi škof Scarlichi: "Ecclesia e. Santo Nicolao dicata ... fornicem suam et latera sacris Imaginibus depicta, pulchrum organum cum sacrario" (ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A. Labacen., 1634. - Prim. Jellouschek 1854 c, 87.- Dolinar 1980, 27). Freske je opisal Dolničar: "Thomas Cron, animi magnitudine pluribus par episcopis, caeteros parietes sacris figuris, quas singulatim prosequemur, exornari curauit, ut patet ex inscriptione tertia, quae extat supra altare sancti Andreae apostoli ..." (Thalnitscher, Historia, p. 41).

⁸⁵⁷ Veider 1947, 35.

⁸⁵⁸ Hk 1611 a, 26 v, 27 r, 40 r, 41 r, 62 v. - Prim. Hk 1611 a, 1 r.

⁸⁵⁹ Hk 1611 a, 27 r.- Hk 1613, 9 r.- KAL f 71/5: M. Joann

Baptista zu Laybach in choro S. Nicolaj in der Thumbs Khirchen diß 1612 Jahrs gemachten Arbeyt auszugs. Verzeichnus waß für marmelstain in das Kayserliche Thumbstyfft zu Laybach durch obbesagten Maister gemacht worden ... Summa 259 fl 12 kr. NB daß dise in den zweyen lesten Posten vermeldte Stein an yezo noch zu Ganobiz sein.- A.o 1612 Jahr hab Ich Baptista Janzilla Burger vnd Steinmizer zu Ganabiz zu vnterschiedlichmallen von dem hochwürdigen ... Thomae Bischoue zu Laybach ... gelt empfangen ... Summa 144 fl; 16. July 1612 namb er zu Oberburg 20 fl; Item an S. Catharina Tag abermal 50 fl.- Io Baptista Janzil chonfeso chome di sopra e schrito; Zu Laybach haben des Gian Baptista Janzil gesellen den 5. January A.o 1613 empfangen 26 fl." - KAL f 71: G. Donino je naßtel v kuru 2253 tlakovcev.

⁸⁶⁰ Hk 1613, 44 r.- Veider 1947, 98.

⁸⁶¹ Gl. op. 1319.- Hk 1613, 1 r, 44 r.

⁸⁶² KAL f 71: "Domenico de Nimis Stainhauers gehor: Vnderthöniges supliciren vnd bitten ... 5. Jan. 1613 ... auf den Khirchen Thurn zu S: Nicolla ein Arbeit zuuerichten angeschafft ... ob sie die selb verrichten lassen wollen, damit weiß ich mich in die Arbeit zu stöllen, oder mich anderwo vmb Arbeit zu bewerben. NB in Martio 1612 accepit a Schaffero in pecunys et tritico 4 fl 16 kr. Augusto 15 fl, X. Decemb. 10 fl, In Nouemb. 7 fl 24 kr; Adamus 10 fl, 15 fl, 7 fl 27 kr, 10 fl." - Veider 1947, 35.

⁸⁶³ SAL f 4/19, 9. avg. 1613.

⁸⁶⁴ SAL f 4/19, 29. sept. 1613 (Golia I., 70). - Hk 1613, 1 r, 44 r.

⁸⁶⁵ Golia I., 70 (Po M. Golio je Domenicov račun znašal 106 fl).

⁸⁶⁶ Gl. op. 1319.

⁸⁶⁷ Veider 1947, 86, 109.- Z zlatom, ki ga je po posrednikih leta 1613 kupil v Benetkah, je dal Hren pozlatiti gotski stenski tabernakelj v prezbitერიju (KAL, Kap. pobotnice, 15. nov. 1611).

⁸⁶⁸ Gl op. 1318, 1319.- KAL, Kap. pobotnice 1613.- Veider 1947, 86.- Cevc 1981, 237.

⁸⁶⁹ Gl. op. 1319.

⁸⁷⁰ Hk 1613, 29 r v, 45 r, platnice zd. - Dimitz 1862, 90 (Dimitz je omenil 100 fl honorarja).

⁸⁷¹ Veider 1947, 35. - Leta 1611 je Abondio popravljajl in prezidaval tudi stopnice na emporo.

⁸⁷² Mayer-Himmelheber 1984, 117, 118.

⁸⁷³ SAL f 4/20.

⁸⁷⁴ Dolinar 1976, 36 sq, 40 sq.

⁸⁷⁵ SAL/PP I/2, p. 41: "Cum ... Societas JESV ... primum in Monasterio Franciscanorum ... moxque propter loci angustias aliasque difficultates, ad S. Jacobum (ubi Xaenodochium erat Caesareum) ... transmigratura esset, coepta est Collegy illic aedificatio manente Veteri S. Jacobi Templo tenebricoso, angusto, parumque commodo (:huius Primarium in choro Lapidem, Chr(ist)ophorus Raubar Secundus Labacen. Epus A.o 1513 consecrauit et posuit: Sicut ex Nummo Argenteo ex Chori eiusdem ruderibus eruto, mihi que a R. P. Nicolao Jagnjatouio Collegy Rectore tradito, uidere licet) machina interim Collegy Archiducalis permagnifice constructa: Visum est DEO,

Serenissimo Principi FERDINANDO Fundatori Opt. Max. ac Reuerendis Patribus dictae Societatis Ecclesiam Collegio conformem Fabricare ac Veterem diruere pro publica decencia et honestate ..." - Prim. Valvasor, Ehre VIII., 704,705.

⁸⁷⁶ SAL/PP I/2, p. 41.- Dolinar 1976, 40 sq.

⁸⁷⁷ KAL f 12/4.

⁸⁷⁸ ASRS I/18 r, Tomaž Hren - Pisma, 14. apr. 1611.

⁸⁷⁹ SAL f 4/14 ff, 1. maj 1611 (Golia I., 62).

⁸⁸⁰ Leta 1613 je Jagnatovius pisal ljubljanskemu mestnemu svetu: "Znano vam je, da je potrebno našo tukajšnjo cerkev 'auß noth' renovirati ali 'vielmehr' od temeljev pozidati." V ta namen je rektor prosil izdatne podpore. Magistrat je 28. junija 1613 odobril jezuitom 300 gld (ZALj, k.i. 1613, 28 - pobotnica, št. 83. - Fabjančič I., 312). - Prim. Gruden 1910-1916, 857.- Dolinar 1976, 40 sq., 126.

⁸⁸¹ SAL f 4/20 (Hren v zapisu pripominja, da so gospodje Khisel fužinsko gospostvo slabo prodali Urbaničem).

⁸⁸² Prim. Dolinar 1976,33,41,43.- Resman 1977 (tipkopis).

⁸⁸³ SAL/PP I/2, p. 41,42.- Hk 1613, 15 r.- Valvasor, Ehre VIII., 704-705. - Dimitz 1862, 89.- Steska 1915, 7,8.- Simoniti 1972, bibl. e. 213.

⁸⁸⁴ SAL/PP I/3, Memoratu digna, 52 v, 18. apr. 1613.

⁸⁸⁵ Dolinar 1976, 40 sq.

⁸⁸⁶ ASRS I/18 r, T. Hren - Pisma, 6. apr. 1615.

⁸⁸⁷ ZALj, Cod. I/23-1615, fol. 92 v (Naročilo je izpolnil mestni blagajnik Adam Eppich).

⁸⁸⁸ ASRS I/18 r, T. Hren - Pisma, 28. sept. 1615: Rektor je prosil, naj bi škof zaradi počitnic ne postavil datuma posvetitve v čas pred Martinovim.

⁸⁸⁹ Prim. Hk 1601, platnice zd. - SAL/PP I/2, p. 42. - Valvasor, Ehre VIII., 705; IX., 67; XI., 558; XII., 56. - Dimitz 1862, 21.

⁸⁹⁰ SAL/PP I/2, p. 139 sq. - Prim. Valvasor, Ehre VIII., 671,706-707. - Thalnitscher, Epitome, 67.- Steska 1915, 8. - Simoniti 1972, bibl. e. 211.

⁸⁹¹ Koblar 1900, 99 sq.- Dolinar 1976, 40,123.

⁸⁹² Prim. Höfler 1970 a, 21. - Dolinar 1976, 123 sq. - Stiški opat Jakob Reinprecht, znan umetnostni meceni, je bil tudi jezuitom velik dobrotnik.

⁸⁹³ SAL f 4/14-s, 1604: Grof Posarell(i) je ljubljanskemu jezuitskemu kolegiju daroval 1000 fl za grobno kapelo v redovni cerkvi.

⁸⁹⁴ SAL/PP I/2, p. 42.- Hren je sicer sprva za ustanovo namenil 2000 fl, jezuiti pa so znižali vsoto na 1200 fl (prim. Hk 1625, 25 rv).

⁸⁹⁵ SAL/PP I/2, p. 366v sq., 371 sq.- Ustanove kapel niso vedno enako locirane (že Hren jih npr. omenja drugače kot jezuiti sami). - Valvasor, Ehre VIII., 671,711-713 (na str. 711 risbe 3 kapel).- Simoniti 1972, bibl. e. 212.

⁸⁹⁶ Prim. Sumi 1969, 20.- Höfler 1970 a, 21.- Höfler 1978, 58.- Resman 1977 (tipkopis).- Tudi vprašanje o stavbarju oz. arhitektu jezuitske cerkve kljub različnim domnevam še ni razčiščeno.

⁸⁹⁷ Prim. Kos 1955, 10.

⁸⁹⁸ Prelovšek 1985, 8: Tipološka sprememba (prim. Sumi 1969, 17), ki jo je uveljavila ljubljanska šentjakobska

cerkev, je bila na začetku 17. stoletja že dovolj razširjena v vsem obalpskem prostoru.

⁹⁹⁹ Koblar 1900, 99 sq.- Dolinar 1976, 123 sq.

⁹⁰⁰ SAL f 4/20. - Kratek pregled darov jezuitom je Hren sestavil tudi v protokolih, kjer je zapisal, da je v novi jezuitski cerkvi ustanovil kapelo na evangeljski strani in v ta namen določil 1200 fl ("apud Urbanizhianos"), plačal je ves pesek za celotno gradnjo kolegija, redovnikom je izplačal 1000 fl, ki jih je zanje določil škof Tavčar, za hišo v ljubljanskem predmestju je odštél 410 fl, ob kanonizaciji Ignacija Lojolskega pa je prispeval 100 fl (SAL/PP I/2, p. 42).- Prim. Valvasor, Ehre VIII., 705.

⁹⁰¹ ASRS I/18 r, T. Hren - Pisma, 3. maj 1606.

⁹⁰² Turk 1938, 56.

⁹⁰³ Steska 1903, 103 sq., sl.103.- Steska 1906, 22.- Steska 1915, 30 (sl.).- Steska 1935, 170, sl.169.- Stular 1968, 156, sl.113.- Ciborij iz tanjene in tolčene pozlačene pločevine ima srebrne lite reliefne preslegaste aplike. Razen besedila so vsebinsko zgovorne tudi reliefne podobe na nogi: 1. Ime Jezusovo, 2. angel z lestvico in trsom, kelih z vrčkom, 3. angel s križem in trnjevo krono, vrček, 4. grb ljubljanske škofije, 5. Ime Marijino, Veronikin prt, roka (ki klofuta), meč, bič, palica in posoda, 6. angel s sulico, kleščami, gobo in kladivom.

⁹⁰⁴ Dolinar 1976, 126.

⁹⁰⁵ Steska 1906, 22, 23, 24 (sl.) - Steska 1935, sl.168. - Stular 1968, 156.- Šempetrski ciborij ima sesterolistno nogo, renesančni vozal in jajčasto čašo s pokrovom, ki se zaključuje z gotsko fialo s križem na vrhu. V medaljonih na nogi so vgravirani: Jezusov in Marijin monogram, sv. Peter in Pavel, grba škofije in škofa Hrena z napisom: THOMAS NONVS EPVS LABACENSIS, Hrenov rodbinski grb z Andrejevim geslom V.S.P. in napisom: ANDREAS CHREN S.C.M. CONSILIARIVS. Ob robu noge vgraviran napis: SACRATISSIMO CORPORIS IESV CHRISTI SACRAMENTO ANDREAS CHREN S.C.M. CONSILIARIVS ET ANNA CONIVGES H.D.D. A. 1627. Na pokrovu v stolpiču pod poznogotskimi loki stoje kipci svetnikov (med njimi tudi sv. Andrej).

⁹⁰⁶ SAL/PP I/2, p. 44, 45.- Hk 1613, 24 r.- Valvasor, Ehre VIII., 671.- Dimitz 1862, 89.

⁹⁰⁷ Stelè 1952, 124, 125.

⁹⁰⁸ Cevc 1981, 280 (Kip sv. Petra je datiran v zgodnje 17. stoletje).

⁹⁰⁹ Hk 1613, 33 r.- Dimitz 1862, 89, 90.- Radics 1898, 112.

⁹¹⁰ Hk 1613, 44 r.- Dimitz 1862, 90.

⁹¹¹ SAL/Gornji grad A - f 79, 25. avg. 1615: Andrej Hren je sporočil bratu Tomažu v Gradec, da mojster to poletje še ni mogel postaviti križa na Skofljici ("das Creüz in der Skoffelza").

⁹¹² Fr. Različnik, Železnica Ljubljana- Novo mesto, v: DS VII., Ljubljana 1894, 316.- Mikuž 1979, 64.

⁹¹³ Hk 1613, 6 r: Iz notice ni razvidno, kje je Hren kupil slike za jezuitsko pristavo (morda je samo plačal dolžno vsoto, slik pa ni kupil oziroma izbral sam). Radics je škofovo notico napačno pojasnil; trdi namreč, da je omenjenih 6 slik naslikal Janzil, kar ni logično, saj je bil

mojster kamnosek (Radics 1878, 25). Prim. Dolinar 1976, 126: 9 slik naj bi Hren kupil jezuitom že leta 1611.

⁹¹⁴ Hk 1613, 36 v. - Lotariški trgovec se je oglašil pri Hrenu spet v novembru 1613 (Hk 1613, 49 r).

⁹¹⁵ Aurenhammer 1956, 44, 91, 94. - Prim. F. Stelè, Bizantinske in po bizantinskih posnete Marijine podobe med Slovenci, v: Razprave SAZU, Ljubljana 1944, 24 (388).

⁹¹⁶ Hk 1613, 51 v.

⁹¹⁷ Hk 1613, 51 v. - Prim. F. Pokorn, Loka, v: DS VII., Ljubljana 1894, 692: Pokorn piše, da je leta 1600 postala prednica loških klaris s. Katarina Holder, že 1603 pa jo je nasledila s. Klara Rizzi, ki je vodila samostan do 1627. Tedaj jo je vizitator nenadoma odstavil, zato se je pritožila patriarhu. Ob njeni resignaciji so leta 1628 popisali inventar samostana klaris v Loki, iz katerega je razvidno, da so redovnice imele le malo umetniških del. Opatinja je imela v sobi 8 slik ("quader stuckh"), ki v inventarju niso natančneje (po motivu) popisane (ASRS, Vic. I/2, zap. št. 2 - Skofjeloške klarise).

⁹¹⁸ Prim. Gruđen 1910-1916, 844.

⁹¹⁹ Hk 1614, 3 v. - Monats- Versammlung, v: MHVK XVII., 1862, 96, 97: "Biblia sacra germanica oder Catholische Bibel Ioannes Dietenbergers Collonie 1607" (om. pod Nr. 2) je bil tedaj zelo razširjen in mnogokrat ponatisnjen Dietenbergerjev nemški prevod biblije (Dietenberger 1475 - 1537).

⁹²⁰ P. Radics, v: MHVK XVII., 1862, 96, 97.

⁹²¹ Radics 1880, 18, 19 (Po P. Radicsu so heraldični okras obdajale arabeske).

⁹²² Smrekar 1891, št. 15, str. 226, 227.

⁹²³ Reisp 1968, 37.

⁹²⁴ Monats-Versammlung, v: MHVK XVII., 1862, 97. - Radics 1878, 26: P. Radics pravi, da je Herbard Auersperg leta 1614 podaril Hrenu biblijo "z naslikanimi miniaturnami ... ker je bilo Auerspergu znano, kako rad ima Hren lepe slike." - Biblijo hrani semeniška knjižnica v Ljubljani.

⁹²⁵ Smrekar 1891, št. 15, str. 225 sq: V članku s podnaslovom "Biblia manuscripta" je J. Smrekar opisal dragoceno, na najboljši pergament pisano, z zlatom obrezano, v žamet vezano in s srebrnimi ščitki (ohranjeni so sledovi vogelnikov in rozet) zavarovano biblijo z romanskimi inicialkami (o. 1300). Inicialke v modri, rdeči, rumeni in vijoličasti barvi prepleta živalska in rastlinska ornamentika. Na notranji strani sprednjih platnic je v ovalu naslikan koloriran grb grofov Auerspergov, pod njim je izpisan svetopisemski citat: "Verbun tuum lucerna pedum et lumen semitarum nostrorum. Psal. 119", nad grbom pa datum: "M.DC.XIV. prid. Cal. Febr./ I.M.D.S.M./". Na prvem listu pod Herbardovim posvetilom škofu Hrenu je poznejši pripis "W. E. Com. ab Auer/sperg s.s." (prim. M. Kos, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, v: ZUZ VII., Ljubljana 1927, 151, 152, sl. 56. - Kos 1931, 125 sq).

⁹²⁶ Hk 1614, 9 r.

⁹²⁷ Hk 1614, 5 r.

⁹²⁸ Hk 1614, platnice zd.

⁹²⁹ Hk 1614, 16 v, 17 r.

⁹³⁰ SAL/PP I/2, p. 85, 87. - SAL/PP I/3, 17 r.

⁹³¹ Hk 1615, 7 v. - 16. decembra 1614 je Hren iz Gornjega

Gradu odpotoval v Gradec, kjer je bil 25. decembra instaliran za notranjeavstrijskega namestnika ("Rath- und Statthalter in der Fürstlichen Hauptstatt Gratz"), kamor ga je Ferdinand imenoval že 24. okt. 1614. Bival je v Rauberjevem dvorcu ("Rauberhof") na Raubergasse in prejemal letno plačo v višini 1000 gld.- Radics 1894, 199.- Gruden 1910-1916, 868.- Turk 1925-1932, 344.- Innerösterreich 1564-1619, 1967, 86,91.- P. Radics pripominja, da je Hren kot namestnik v Gradcu dal koncesijo predlaganemu Andreju Presterlu iz Kranja, ki se je potezal za mesto zidarskega presojevalca (Baurichter), in je bil njemu po volji, da more vprašati v težkih in dvomljivih primerih pravnike za svet (Radics 1898, 114). - Za čas Hrenovega bivanja v Gradcu gl. tudi: Zahvala Tomaža Hrena za poslano mu vino, v: IMK IV., Ljubljana 1894, 216.

⁹³² Prim. Turk 1938, 64: Turk poudarja, da je bil Hren v prvi vrsti dušni pastir.

⁹³³ Kidrič 1929-1938, 99.

⁹³⁴ Kohlbach 1950, 195.- Cevc 1981, 242.

⁹³⁵ Graus 1897, 95,103 sq.134: I. Graus piše, da je kape-lo z oltarno podobo sv. Roka in Boštjana dal postaviti vladni namestnik Tomaž Hren, izreden podpornik jezuitskega kolegija. Hrena opisuje kot vsestranskega zelo izobraženega moža, navdušenega za umetnost in znanost.

⁹³⁶ Prim. SAL/PP I/2, p. 106.- Hk 1615, 10 rv, 11 r.- Dimitz 1862, 99.

⁹³⁷ SAL/PP I/2, p. 118,119.- Hk 1615, 10 r.

⁹³⁸ SAL/PP I/2, p. 129.

⁹³⁹ V priljubljeno zvrst upodobitev slavnih mož, ki so jih običajno spremljale kratke biografije, sodi Erbergova zbirka znamenitih Kranjcev, v katero je uvrščen tudi Hrenov grafični portret.- Klun 1853, 92.- Radics 1862, 40.- Gruden 1910-1916, 821 (sl.).- Turk 1925-1932, 349.- Prim. op. 1331.

⁹⁴⁰ O nakupu gradu Alttenburg je Hren obširneje spregovoril leta 1623, ko je iz dohodkov tega gospostva ustanovil več beneficijev: "Cum ego THOMAS CHRÖNN Nonus Epus Labacen. (:licet indignus) Spatio 27 annorum atque antea in Decanatu: Praedicatura Labaci Ordinaria: ac Canonicatu meo: magnis meis laboribus ac Sudoribus tantam pecuniolam DEO bene propitio ac benedicente vite collegissem (: accedentibus in meo Archiducalis, Regiae ac Sacrae Caesareae M.tis Locumtenentiae Excelsi harum Prouintiarum Regiminis Officio, a Carniolae Ducatus Statib. 2000 fl, a Styriae Proceribus autem 4000 fl honorarijs muneribus:) exinde coemi, ab eisdem Styriae Proceribus ac Deputatis Arcem et Dominium Alttenburgam (:posthac nomine appellandam MARIANUM, siue Marienburgh:) pro maiori pace et commoditate Domus Oberburgensis (:quippe plus Praedecessores mei, in Sumptibus litium cum praefati Dominy Alttenburg possessoribus haereticis, exposuerunt, quam ego in pretio emptionis ...)." (SAL/PP I/2, p. 321 sq.,325).- V gradu se je zakoreninilo luteranstvo, ko je bil njegov lastnik Ivan Kacijanar. Pozneje je pridobil gospostvo Balthasar Waagen, nato (1602) ga je dobil v najem njegov sin Hanns Sigismund Waagen baron Waagenberški (baron v Soštanju in Preboldu), potem pa so ga kupili štajerski deželni stanovi. Tako je vse do leta 1615, ko si je Alttenburg pridobil v

last škof Hren, gospodovala na gradu heretična gosposka.- Thalnitscher, Epitome, 68. - Jellouschek 1852, 35.- Jellouschek 1854 b, 23,30.- Orožen II/2, 170 sq. - Orožen V., 543 sq. - Pirchegger 1962, 200 sq. - Stopar 1976, 3 sq. - Stopar 1977, 80 sq.- Stopar 1982, 586 sq.

⁹⁴¹ Hk 1615, 8 r.

⁹⁴² Prim. Hk 1617 a, 6 r, 42 v. - SAL/PP I/2, p. 321,325, 349.- Valvasor, Ehre VIII., 670 (om. vsoto 14.000 gld).- Dimitz 1862, 27.- Orožen II/2, 171 (Po Orožnu je Hren odkupil grad Alttenburg za 4000 gld. - Prim. Stopar 1982, 586 sq).- Radics 1898, 118 Prim. Turk 1925-1932, 347 (om. vsoto 14.000 rajnišev).

⁹⁴³ SAL/PP I/2, p. 325: "... Arx ipsa ALTTENBURGA siue MARIANA ... Missae Hebdomadariae fundationis ... pro Altari et Sacello; quod ibidem in salla construximus, sub Titulo S. NICOLAI Epi Myren. et Omnium SS. Pontificum et Confess. ac principaliter S. ANGELI Custodis totiusque Coelestis Militiae ereximus ..."

⁹⁴⁴ Hk 1617 a, 18 v.- Dimitz 1862, 28.- Orožen II/2, 171, 177.- Stegenšek 1905, 83.

⁹⁴⁵ Orožen II/2, 171: V pismu, ki ga je 4. jan. 1620 Elias Andrian pisal v Gradec škofu Hrenu, je med drugim omenil tudi "Fulmen Alttenburgi ad Sacellum".

⁹⁴⁶ Cevc 1968 a, 49, sl.6.- Slika, ki je visela v cerkvi sv. Petra v Stražišču pri Kranju, hrani Gorenjski muzej v Kranju.

⁹⁴⁷ Plainer je slikal božji grob po grafični predlogi. Razen posamičnih grafičnih listov so motiv znamenitega svetišča posredovala tudi obsirnejša ilustrirana dela, na primer "Ierusalem sicut Christi tempore floruit ... Coloniae 1584", "Theatrum terrae sanctae, Coloniae 1590" itd. Iz popisov škofijskega inventarja je razvidno, da je bila upodobitev božjega groba tudi v gradu Alttenburg; slika je omenjena v Buchheimovem inventarju "In den Neuen zweyen Zimern ... Typus Templi Hierosolomytani" (Inv. 1664), pozneje pa jo srečamo tudi med postavkami Rabattovega inventarja "Ain quadrostukh in gemainen ramben Typus Templi Hierosolymytani, vnd Sacellum sepulchri Domini nostri Jesu Christi" (Inv. 1683), in nato v inventarnem popisu po Herbersteinovi smrti (Inv. 1702). V seznamu inventarja škofa Attemsa je slika "Typus Templi Hierosolymytani sambt Ram" omenjena v škofijskem gradu v Goričanah (ASRS, Inventarium A N.o 66, A.o 1759).

⁹⁴⁸ Valvasor, Ehre VI., 351,352.- Rupel 1959-1960, 104sq.

⁹⁴⁹ Pismo ljubljanskega škofa Tomaža Hrena iz leta 1615, v: Novice XXXV., 1877, 365.- Prim. A. K(oblar), Nekaj o škofa Hrena spisih, v: LZ 1886, 700.- Radics 1878, 20.- Kidrič 1921-1922, 85-86, 106-107 (v Kidričevem času je Kanižijev slovenski katekizem, ki ga je Dobrovsky leta 1816 še videl v Stuttgartu, veljal za izgubljenega). - Turk 1928, 18.- Rupel 1959-1960, 104 sq. - Gostiša 1970, brez paginacije.

⁹⁵⁰ Rupel 1959-1960, 107,108.

⁹⁵¹ Gostiša 1970, brez paginacije, sl. 22-27.

⁹⁵² Gostiša 1970, brez paginacije.

⁹⁵³ Gostiša 1970, brez paginacije, sl. 30-31.- Prim. Gru-

den 1910-1916, 863 (sl.).

⁹⁵⁴ Veider 1947, 36, 37, 99: Zunanji zidovi zakristije so bili pozidani iz rezanega kamna. Cerkev je preskrbela mojstru gradbeni material, delo pa je nadziral Mihael Taller.

⁹⁵⁵ SAL f 4/21 (Golia I., 71).- Veider 1947, 99.

⁹⁵⁶ Otorepec 1977, 19 (sl.) sq.- Plošča, ki ima obliko zgodnjebaročne oziroma poznorenesančne kartuše, je močno poškodovana, zato je zavojčevje le delno vidno.

⁹⁵⁷ ASV, ANV 137, Miscell. Tom. XII - La, 29. jan. 1613.

⁹⁵⁸ KAL f 57/26 (Poročilo je Hren poslal v Rim po nunciju Erazmu Paravicinu 25. julija 1616.- Prim. KAL f 12/3).- ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1616. - Jellouschek 1854, 45 sq. - Radics 1878, 28. - Prim. Dolinar 1979, 205 sq.

⁹⁵⁹ Po drugi varianti (prepisu) poročila sledi: "Cerkev sv. Petra v ljubljanskem predmestju, kjer je bila pred ustanovitvijo škofije matična župnija, pa so jo opustošili in požgali Turki, sem obnovil, tako da je prav lepa (sijajna) in dragocena."

⁹⁶⁰ Stevilo posvetitev pokopališč se ne ujema z navedkom v prejšnji relaciji!

⁹⁶¹ V drugem delu poročila našteva Hren v tej zvezi tudi monštrance, korporale, bogoslužna oblačila in paramente.

⁹⁶² V drugem delu poročila Hren dostavlja, da so patroni nove župnije v Petrinji sv. Lovrenc, sv. Ahacij in tovariši mučenci.

⁹⁶³ SAL f 14/23.- SAL f 14/24 a,b,c (Golia I., 139).

⁹⁶⁴ Weissenfels = Bela Peč (Fusine in Valromana), z župnijsko cerkvijo sv. Lenarta.

⁹⁶⁵ Po drugi varianti je poročilo nekoliko drugačno: "Ustanovil sem tiskarno v ljubljanskem jezuitskem kolegiju."

⁹⁶⁶ Hospic je bil namenjen kapucinom, ki so potovali v Gradec ali v Celje (MHVK 1854, 64).

⁹⁶⁷ V drugem delu poročila pravi Hren: "Beneški mojster je v veliko tolažbo vernikov napravil in postavil dragocene orgle;" v izvodu, ki ga je poslal v Rim, pa piše: "Organum sumptuosum Oberburgi per Venetos Magistros fieri, atque erigi curavi" (prim. ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1616).- Stegenšek 1905, 126.

⁹⁶⁸ Hren pravi: "Nouum altare magnum affabre sculptum: Pauimentum chori ac sacelli marmoreum: Sepulchrum Christi pretiosum, cuius in hebdomada Sancta usus apud nos est."

⁹⁶⁹ Hrenov navedek "Ubi olim Sanctimonialium conuentus erat" ne nakazuje podmene, temveč zgodovinsko resnico, ki jo je v izvodu za rimsko kurijo še nazorneje podčrtal (ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1628. - gl. op. 1318).

⁹⁷⁰ Hren pravi: "Denique totam illam veterem Ecclesiam Oberburgensem quondam Abbatialem, picturis, imaginibus et operosis illustraui ornamentis - 25. Jul. 1616." V drugem delu poročila še dodaja: "Stolnico, cerkev sv. Petra v ljubljanskem predmestju, in gornjegrajske cerkve Device Marije, sv. Marjete, sv. Uršule ..., sv. Marije Magdalene in sv. Pavla sem delno plemenitil s slikarijami, delno od temeljev obnovil."

⁹⁷¹ KAL f 57/26.- Drugi del (izvod) poročila je pisal

Hren v Gradcu 25. avgusta 1616 in ga je po apostolskem nunciju Erazmu Paravicinu poslal rimskemu prokuratorju Alfonzu Picu.- Jellouschek 1854 a, 62 sq., 69 sq.- Gruden 1910-1916, 868.

⁹⁷² Prim. Dolinar 1979, 210 sq.

⁹⁷³ Hren v relaciji poroča, da je ob oltarju sv. Frančiška luteranski predikant pokopal svojo ženo. Hren je ukazal izkopati njeno truplo (Prim. SAL/PP I/1, p. 44.- Stelè 1952, 123.- Dolinar 1979, 207 sq.).

⁹⁷⁴ Prim. Dolinar 1979, 210: Hren nadaljuje s poročilom, da je bila v pliberskem gradu kapela s tremi oltarji. Ker so protestanti oltarje razbili, teče sedaj pravda pred nadvojvodskim sodiščem.

⁹⁷⁵ Hren nadaljuje s ponovitvijo podatkov iz pontifikalnih protokolov.

⁹⁷⁶ Prim. KAL f 57/28-1616 (Alphonsus Pichus prejme Hrenovo relacijo).- KAL f 57/29-1617 (Alphonsus Pichus pošlje odgovor na Hrenovo relacijo).

⁹⁷⁷ KAL f 259/1 - Acta Capitulariter.

⁹⁷⁸ KAL f 48/4 (izredno sveto leto).

⁹⁷⁹ Hk 1617 b, 33 v.- Hk 1620, 4 v.- SAL/PP I/2, p. 191.- Valvasor, Ehre VII., 469.- Dimitz 1862, 100.

⁹⁸⁰ Hk 1617 a, 5 v, 28 v, 29 r, 42 v.- Svečniki, ki jih je izdelal mojster Zwygott, so nedvomno identični s tistimi, ki jih omenjajo popisi škofijskega inventarja. V seznamu po umrlem škofu Buchheimu so med "Khierchen Silber vnd Ornat" naštet "Sechs silbern vnnd vergoldte Altar Leichter, von Herrn Thoman see:" (Inv. 1664). O Hrenovih svečnikih poroča ta pozneje tudi Rabattov in Herbersteinov inventar: "Sechs silbern vegulte Altar Leüchter, mit dem Chrönischen Wappen bezeichnenet" (Inv. 1683, Inv. 1702).- Prim. Radics 1878, 29.- Radics 1894, 162: P. Radics napačno trdi, da je Hren dal napraviti dragocene srebrne svečnike v Ljubljani.- Prim. Kohlbach 1950, 195 (svečniki pri graških dominikankah).

⁹⁸¹ Cevc 1981, 228.

⁹⁸² SAL/PP I/2, p. 119.

⁹⁸³ Hk 1617 a, 4 r, 10 r.- Dimitz 1862, 28.

⁹⁸⁴ SAL/PP I/2, p. 173, 174.

⁹⁸⁵ SAL/PP I/2, p. 175 sq.-Hk 1617 a, 15 r.- Dimitz 1862, 28.

⁹⁸⁶ SAL/PP I/2, p. 175.

⁹⁸⁷ SAL/PP I/2, p. 180 sq.-Hk 1617 a, 18 r.- Dimitz 1862, 28.

⁹⁸⁸ Hk 1617 a, 18 r.

⁹⁸⁹ Hk 1617 a.- KAL f 112.- 24. febr. 1617 je Andrej Hren poročal bratu v Gradec o Schryepperjevi smrti, pogrebu in izdatkih.- Dimitz 1862, 28.

⁹⁹⁰ ASV, ANV 137, Miscell. Tom. XII - La, 6. maj 1613.

⁹⁹¹ Hk 1617 a, 15 v.- KAL f 39/8: Inuentarium ... Georgen Schrieperj, Philosophiae Doctoris, Canonici Labacensis, 20 apr. 1617.- V inventarju so omenjene tudi slike, pri katerih smemo upravičeno domnevati oziroma upoštevati delež umetnikov iz Hrenovega kroga: "sein Herrn Georgen seeligen Abcontrafactur von Öllfarben, schön eingefast (pripisano: an Bistumb vorhanden); sein Herrn Georgen seeligen Effigies von Öllfarben schlecht, an der Wandt hangend (v prepisu inven-

tarja: sein Effigies an der Wandt von öllfarben); ain ... aingefaste, illuminierte, an denen Wenden hengende Pilder, oder täffelein."

⁹⁹² KAL f 39/9: Andreen Chrönns ... Raytung, wegen M. Georgij Schryepper ... seeligen Verlaßes, so Ime Vertrauet worden (23. Sept. 1619).

⁹⁹³ KAL f 43/9.

⁹⁹⁴ Hk 1617 a, 19 v, 20 r.- Dimitz 1862, 28.

⁹⁹⁵ V nekaterih dokumentih oziroma prepisih je navedena letnica 1619 (prim. Turk 1925-1932, 347).

⁹⁹⁶ KAL f 57/32.- Prim. SAL/PP I/2, p. 185.- Septembra 1617 je Hren hudo zbolel, tako da zdravniki niso več upali na ozdravitev. O tem je poročal Bertogna papežu.

⁹⁹⁷ Pri tem oltarju, pravi Hren, je maševal poznejši papež Klemen VIII., ko je kot poslanec potoval na Poljsko.- Pozneje (1621) je Hren pri papežu Gregoriju XV. izposloval za škofijsko cerkev v Gornjem Gradu nekaj odpustkov; o tem je bil izdan latinski breve, ki ga je v slovenskem prevodu izobesil v cerkvi (KAL 49/3.- Prim. Koblar 1886, 700.- Koblar 1899, 162.- Golia 1958, 134,135).

⁹⁹⁸ Ljubljanski dekan Mihael Mikec (Mikez, Mikhez) je umrl leta 1620. V inventarju, ki so ga sestavili 28. avg. 1620, je popisanih več dragocenih zlatarskih izdelkov in umetniških del, na primer: "Ain von ollfarben gemaltes Stuekh St: Michaels Bild, ain gsimbsein passionstuekh sambt Vnser lieben Frauen, ein illuminierte Taffellein de Innocentia, ain Passion Stuekh von öllfarben, Saluator vnd Maria zway Stuekh, ein khleines S.ti Michaels Bild, Vier Täfellein, St: Maria Magdalena Bild von öllfarben, mehr ein grosse Tafl mit den Jüngsten Gericht von Wasserfarben, neun Mappas vnd andere Täfellein von Wasser farben, von off ollfarben ein vngefastes Stuekh Vnser Lieben Frauen verscheidung soll Maister Gerhar Maller bey handen haben, am Gsimbs ein khlaines Maria Bild mit dem Khindlein ..." (KAL f 312/1). - 16. avg. 1624 so popisali inventar za umrlim kanonikom, učenim Gašperjem Bertognom. Pri popisu je bil navzoč tudi Joann: Baptista Costa Bildschnizer. V seznamu je naštetih več umetniških del: "vier gemalte Stuekh, mehr ains cum Triumpho Bachy, mehr ein gemalls stuekh ... vnd der bildnus Iudit, ain Maria bildt, mehr zway stuekh S: Maria Magdalena vnd Judit, mehr ein Maria Magdalena bildt khlienner, zway schöne Altärl, mehr ein Altärl mit Crucifix, ain ledigs gemäll auf papier S. Francisci, ein hülzes versilbertes Crucifix mit ein vergulden Jesu Bildt, ein gemalls Vesper Bildt ..." (KAL f 312/1).

⁹⁹⁹ Iz pisma ni razvidno, na kateri dve kapeli je mislil Hren; kapela vseh svetnikov je bila namreč že pred leti poslikana in opremljena, Jurijevo so uredili šele po njegovi vrnitvi iz Gradca, kapelo sv. Trojice, ki jo je uredil oziroma obnovil beneficiat Mikec, pa je posvetil že leta 1614 (SAL/PP I/2, p. 83). Morda je izraz "kapela" v tem primeru uporabil za baldahin, pod katerim sta stala ob slavaloku nameščena oltarja (sv. Andreja in sv. Marije Magdalene.- prim. Veider 1947, 71), ali pa je morda imel v mislih ureditev kapele sv. Rešnjega Telesa (prim. ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1628).

¹⁰⁰⁰ KAL f 56/48, 22. maj 1619.

¹⁰⁰¹ SAL/PP I/2, p. 225, 226.

¹⁰⁰² KAL f 98: Hren je razložil pomen posvetitve in zgodovinski nastanek obreda: "Constantinus Magnus aedificauit Basilicam S. Joannis Euangelistae in Laterano, S. Petri, Pauli, S. Crucis in Hierlm. S. Syluester illud consecrauit: et formulam consecrandi dedit. Ecce apparuit in pariete Ecc.lae Saluatoris Imago." Razen zgodovinskih realnosti so bile škofu všeč tudi legendarne primesi.

¹⁰⁰³ Orožen II/2, 23. - Stegensšek 1905, 140. - Cevc 1965, 157, 158. - Cevc 1966, 73. - Curk V., 13. - Cevc 1968, 93. - Cevc 1981, 231. - Prim. Radics 1861 a, 243 sq. - Radics 1878, 28.

¹⁰⁰⁴ Orožen II/2, 11. - Cevc 1981, 233, sl. 177.

¹⁰⁰⁵ Cevc 1981, 233, 327: E. Cevc je pokazal na primerjavo Textorjevega nagrobnika z epitafom Casparja Rainerja v benediktinski cerkvi na Osojah na Koroškem.

¹⁰⁰⁶ Prim. Cevc 1976, 318.

¹⁰⁰⁷ Orožen II/2, 23. - Stegensšek 1905, 140. - Cevc 1965, 157 sq. - Cevc 1966, 73. - Simoniti 1979, 221, 222. - Cevc 1981, 327. - Napis na epitafu govori o Textorjevi smrti v Donauwörthu (prim. Thalnitscher, Historia, p. 86).

¹⁰⁰⁸ SAL/PP I/2, p. 232.

¹⁰⁰⁹ SAL/PP I/2, p. 232. - Hk 1620, 4 v. - Dimitz 1862, 100. - Cecilija Renata je bila rojena 1611, umrla je že 1644.

¹⁰¹⁰ SAL/PP I/2, p. 232.

¹⁰¹¹ SAL/Skofje 2 - T. Hren.

¹⁰¹² Hrenovo sodelovanje z graškimi mojstri še ni dovolj raziskano. Skof bi morda utegnil vzdrževati stike s slikarjem Jacobom Klingkom ("Hofmaler in Graz"); ta je slikal med drugim tudi za graške dominikanke, s katerimi je bil Hren prijateljsko povezan, umrl pa je okoli 1621 (Prim. Graz-Katalog 1964, tab. 53). Doslej znani pisani viri o tem ne govorijo. - Skoraj neverjetno se zdi, da bi mogel Hren prezreti slovito sliko Maria-hilf, ki jo je za graško dominikansko cerkev naslikal de Pomis (1611). Milostna podoba, na katere nastanek se vežejo legende, velja za umetnikovo najslavnejše delo. V notranjeavstrijskih deželah se je ta tip s kopijami in bakrorezi zelo razširil (G. Marauschek; K. Woisetschlager, v: De Pomis 1974).

¹⁰¹³ Prim. KAL f 288/1 - Kapiteljski računi 1619: 6. marca 1619 je Weissmann prejel 2 fl 40 kr za obnovo in izboljšavo križa, ki so ga uporabljali v stolnici pri obredih vélikega tedna.

¹⁰¹⁴ KAL f 138/31, 21. maj 1619. - Prim. Cevc 1970, 21: E. Cevc pripominja, da je Hren naročil "Sti. Nicolai Historiam" za stolno cerkev morda prav zato, ker legenda sv. Nikolaja na samem oltarju ni bila zastopana, razen tega pa je bil glavni cerkveni patron, sv. Nikolaj, potisnjen na zelo podrejeno mesto v predeli oltarja in je še to mesto moral deliti s sopatronoma sv. Krištofom in sv. Martinom. - Hren je želel, da bi bila slika "pravočasno" dokončana, vendar ni razvidno, kakšen termin je hotel ujeti. Ker je naročil delo spomladi 1619, je morda z njim želel proslaviti obletnico postavitve oltarja nad svetnikovim grobom v Bariju (1319).

¹⁰¹⁵ SAL f 36, 20. jul. 1619 (Golia I., 207, 208: cit. f 38). - Skofu Tomažu je pisal pismo Andrej Hren in ne Andrej

Tavčar (prim. Veider 1947, 61, 103).

¹⁰¹⁶ KAL f 12/9-1-14 (Golia II., 37). - Prim. KAL f 12/9-1-24 (Golia II., 38): Vizitator Carcanus je ob svojem obisku določil, naj v stolnici odstranijo stari oltar sv. Rešnjega Telesa.

¹⁰¹⁷ Thalnitscher, Historia, p. 43. - Veider 1947, 59. - Prim. tudi SAL f 23/3, 3. jan. 1596 (Golia I., 191): Ljubljanski župan Jakob Corthoni je podaril ljubljanski stolnici sliko, ki je visela poleg oltarja sv. Rešnjega Telesa, vendar ni razvidno, da bi se podatek nanašal prav na sliko Zadnje večerje, ki jo je omenil Dolničar.

¹⁰¹⁸ KAL f 12/9-1-15, 16. avg. 1620 (Golia II., 38). - Prim. KAL f 115/7: Christoff Weißman potrjuje, da mu je ljubljanski škofijski oskrbnik Adam Clemendt 2. avg. 1620 izplačal 4 fl., 29. avg. 1620 pa 3 fl. Honorar je najbrž v zvezi s stolniško sliko sv. Nikolaja.

¹⁰¹⁹ Thalnitscher, Historia, p. 36 sq., Fig. III. - Vsi prizori na risbi niso narisani razločno.

¹⁰²⁰ Veider 1947, 61 sq. - Stelè 1969, 287 sq. - (Po Steletu naj bi bila podoba sv. Nikolaja naslikana na platno).

¹⁰²¹ SAL f 36, 20. jul. 1619 (Golia I., 207, 208: cit. f 38). - Veider 1947, 61, 103. - V pismu, ki ga je poslal bratu Tomažu v Gradec, našteva Andrej med zgornjimi motivi Boga Očeta in Sv. Duha, z Dolničarjeve risbe pa je mogoče razbrati, da gre za Jezusa in Marijo, kar bi se ujemalo tudi z Equilinovo legendo o sv. Nikolaju.

¹⁰²² Prim. Thalnitscher, Historia, p. 38 sq. - Veider 1947, 62. - Besedilo o viharju ni napisano na pravem mestu.

¹⁰²³ Thalnitscher, Historia, p. 36 sq. - Veider 1947, 61, 62.

¹⁰²⁴ Veider 1947, 61.

¹⁰²⁵ Tomić-De Muro 1966, 105 sq.

¹⁰²⁶ Stelè 1969, 292, 293.

¹⁰²⁷ Pri narativno bogatih ikonah z "žitijem" se je ustalil način slikanja z osrednjo figuro svetnika, okrog katerega so bile razvrščene manjše podobe s prizori iz njegovega življenja (Stelè 1969, 291).

¹⁰²⁸ Stelè 1965, 217, 222.

¹⁰²⁹ Prim. Mikuz 1979, 13. - E. Cevc, Stukature v stiškem vhodnem stolpu iz l. 1620, v: Zbornik občine Grosuplje 13, Grosuplje 1984, 161 sq.: E. Cevc poudarja, da so v stiških upodobitvah očitno priostreni protiluteranski motivi; tako se je na primer znašel v peklu predikant s knjigo na hrbtu v nasprotju z upodobitvami reformacije, ko se znajdejo v peklu papež, kardinali in škofje kot služabniki Babilona.

¹⁰³⁰ Mále 1932.

¹⁰³¹ Thalnitscher, Historia, p. 73.

¹⁰³² Dimitz je mislil, da je bila heraldična plošča vdana v cesarski špital, ki naj bi ga Hren obnavljal (Dimitz III. (1875), 457). Tudi M. Prelesnik je po Dimitzu prevzel, da je dal škof Hren popraviti cesarski špital. (Prelesnik 1901, 328. - Prim. Turk 1928, 24). - Prim. Otorepec 1977, 20: B. Otorepec je v krajši razpravi obdelal vrsto Hrenovih grbovnihih plošč; manjšo, v podporni zid hiše na Ciril Metodovem trgu 9 vzdano ploščo z letnico 162. (zadnja številka ni čitljiva) je po kompoziciji (na prsih orla, ki zaznamuje

ljubljsko škofijo, je postavljen Hrenov grb kot središčni ščit) primerjal gornjegrajski iz leta 1602, napis "Thomas IX. episcopus Labacensis collapsam ereximus" pa je razložil s podmeno, da je Hren popravil oziroma postavil podporni zid (skarpo).

¹⁰³³ ASV, S. Congr. Concilii - Visita apostolica f 120, Acta Visitationis Apostolicae Episcopatus Labacen: ex commissione fel: record:is Pavli qvinti Pon: Max: a F(rat)re Sixto Carcano Epo Germanicien: peractae anno Domini 1620 - ac breve compendium pro informatione.- Gl. tudi KAL f 43/5 - Kopija bule papeža Pavla V., 4. apr. 1620. - KAL f 12/9-1-36.- Hk 1620, 29 r.- Dimitz 1862, 101.

¹⁰³⁴ Carcanus je grajal Hrena predvsem v tistih stvareh, v katerih ga je negativno ocenil že prvi apostolski vizitator Salvago. Očital mu je, da je brez soglasja apostolskega sedeža svojemu bratu izročil v upravo in užitek grad Goričane; da na prigovarjanje domačih nalaga kmetom in duhovnikom mnoga bremena; da svojih zadev ne razrešuje, temveč sklepe odlaga iz dneva v dan; da doslej še ni sklical splošne škofijske sinode, pri čemer Carcanus trdi, da shod duhovnikov na dan sv. Doroteje v Gornjem Gradu ne zasluži tega imena; da je svojo škofijo doslej komaj enkrat vizitiral, čeprav ga je že Salvago opomnil, naj to stori sam osebno vsaj vsako tretje leto; da zaradi njegove odsotnosti v Ljubljani cveti herezija in se razrašča nesloga; da doslej v Ljubljani še ni ustanovil semenišča, kot mu je naložil Salvago, zato v stolnici primanjkuje klerikov in se tako celo pri slovesnih mašah dogaja, da ministri le kak bosonog deček; da slabo vzdržuje duhovnike v gornjegrajskem kolegiju; da v škofijski kuriji nima konzistorija; da se vikarji pritožujejo čezenj, ker jih poleg rednih dajatev obremenjuje še z izrednimi, na primer zato, da bi ustanovil tiskarno, ki je sploh še ni, ali za popravilo miter, ko bi se vendar denar po njihovi sodbi moral porabiti za potrebnejše reči; da obhajanje praznikov v škofiji ni enotno, zaradi množice praznikov pa pogosto ne upoštevajo prav tistih, ki so sicer zapovedani v vesoljni Cerkvi (prim. spisek zapovedanih praznikov za celotno ljubljansko škofijo, ki ga je Hren sestavil leta 1615: SAL/PP I/2, p. 142 sq.); da se v bogoslužju ne drže enotnega obrednika in se celo škof sam pri opravljanju episkopalne službe drži starih, tudi že odpravljenih ali celo od rimske Cerkve prepovedanih navad in obredov; očita mu preveliko dobrodušnost in pravi, da zaradi njegove prevelike prizanesljivosti mnogi duhovniki že dolga leta živijo v konkubinatu, on pa proti njim ne ukrene nič strožjega; da je nekatere heretike dovolil pokopati v cerkvi ali na katoliškem pokopališču, seveda za denar, ki ga je namenil za gradnjo (Prim. ASV, ANV, Crim., f 25 - Super sepultura haeretico in Ecclesia Catholica data, contra R. D. Episcopum Labacensem); da v dobrih dvajsetih letih škofovanja kljub mnogim obljubam in zelo ugodni legi škofije v bližini Italije ni niti enkrat opravil dolžnega obiska Rima "ad limina Apostolorum"; da svojim župnikom, vikarjem in kapitularjem nima navade izdajati dokazilnih pisem ter tuje ordinira tudi brez spričeval njihovih ordinarijev; da v škofiji nima penitenciarija in teološke prebende, niti bule "In Coena Domini" (bula papeža

Pija V. iz 1568); da svojim duhovnikom dovoljuje trgovati z vinom in izterjevati za delitev zakramentov in blagoslavljanje predmetov čezmerne vsote denarja.

¹⁰³⁵ Carcanus je razen naštetega pohvalil Hrena tudi zaradi vnetega reformacijskega dela, ki ga je opravljal celo v veliki življenjski nevarnosti, in ga je krivoversko plemstvo zato hudo preganjalo; delo je opravil tako temeljito, da je na njegovem področju ostalo le malo krivovercev. Pohvalil ga je med drugim tudi zato, ker daje zgled pobožnosti in je v ta namen prevedel v slovenski jezik več molitev, pesmi, evangelije in apostolska pisma; ker ima za cerkvene zadeve zelo goreče in apostolskemu sedežu vdano ljudstvo; ker je vizitatorja (Carcana) ponižno in spoštljivo sprejel itd.

¹⁰³⁶ Kanoniki niso imeli urejenega statuta in natančno določenih zadolžitev, zato se je vsak vsiljeval v delo drugega in hotel nad drugimi uveljaviti svojo oblast. Tako so se med njimi v nemali nenehni spori, ki jih niso razreševali pri ordinariju, čeprav je bil njihova prva instanca, temveč so se takoj obrnili na nuncijsko ali na rimsko kurijo. Pohvale vredna ni bila niti njihova molitev v koru niti pastoraacija v stolni cerkvi.

¹⁰³⁷ O duhovnikih je Carcanus zapisal, da si večina izmed njih izposluje župnije in beneficije z denarjem (s podkupovanjem prezentatorjev). Po njegovi oceni so bili skoraj vsi za dušnopastirsko delo neizobraženi, niso se poglobljali v študij, pač pa so se "urili v ekonomiji" tako, da so skoraj vsi prodajali vino v župniščih. Le malo jih je živel brez konkubin in potomstva in, čeprav jih je škof zato ukoril z denarno kaznijo, so se vnovič vdali takemu življenju. Mnogi so se po vizitatorjevih besedah zalivali z vinom noč in dan. Vizitatorjeva opažanja o simoniji, nevednosti in konkubinatu duhovščine govore s splošni sliki tega časa, ki je bila v marsičem nasledek neugodnih socialno-ekonomskih pogojev (O množičnem konkubinatu duhovnikov na naših tleh prim: ASV, ANV, Crim. 3, 3 - Labacensis - Visitationes super concubinitu ...). Carcanus je tudi pri podeljevanju zakramentov opazil precej nerednosti in brezbriznosti. Nekateri duhovniki niso odhajali k umirajočim, čeprav so ljudje to želeli, zakrament bolniškega maziljenja pa po mnogih krajih sploh ni bil v navadi. Duhovniki so uporabljali neobičajno obliko odveze in se nekateri tudi sami po več let niso spovedali. Pri vodenju župnij niso uporabljali predpisanih knjig ali jih sploh niso imeli.

¹⁰³⁸ Rimski obrednik "Rituale Romanum" iz leta 1614 v ljubljanski škofiji dotlej še ni bil splošno uveljavljen. - Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 215.

¹⁰³⁹ Prim. Mantuani 1932, 98 sq., 138 sq.: Tudi v ohranjanju starih obredov in liturgije je kazal Hren določeno mero konservativnosti, vendar je ob tem interesantno, da je v nekatere oblike bogoslužja vpeljeval materin jezik (npr. evharistični napev v slovenskem prevodu), da bi liturgijo približal ljudstvu.

¹⁰⁴⁰ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 64, 65.

¹⁰⁴¹ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 121.

¹⁰⁴² SAL/PP I/2, p. 262.- Prim. Prelesnik 1901, 305.

¹⁰⁴³ ASV, S. Congr. Concilii, Visita apostolica f 120 - Decreta visitationis Ap:ce Dioecesis Labacensis (na Carcanove dekrete se je še leta 1675 skliceval škof Rabatta v svoji relaciji: ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1675).- Dimitz 1862 a,11-12,30-32.- J. Smrekar, Zgodovinski zbornik 1888,91.-F. Ušeničnik, Obrednik oglejske cerkve v ljubljanski škofiji, v:BV IV., Ljubljana 1924,123,124.

¹⁰⁴⁴ Carcanus je opomnil Hrena, naj skliče sinodo vsaj vsako drugo leto, naj v Ljubljani ustanovi semenišče po dekretih tridentinskega koncila, naj postavi konzistorij in ordiniranim izdaja potrdilna pisma, naj pod kaznijo suspenza vpelje rimski misal in brevir, naj poskrbi, da bodo čimprej tiskane knjige, ki jih je prevedel (predvsem je priporočal pesmarico), naj duhovniki pri pridigah uporabljajo njegov prevod evangelijev, naj dobro skrbi za klerike in si ne prisvaja beneficijev, ki niso pridruženi škofijski menzi, naj objavi spisek zapovedanih praznikov, ki jih je enotno za vso škofijo potrdil vizitator in naj skratka vse škofijske zadeve upravlja po predpisih tridentinskega koncila.

¹⁰⁴⁵ Apostolski vizitator Carcanus je med drugim naročil kanonikom, naj uredi arhiv, kjer bodo shranjevali vse spise, ustanovna pisma in dragocene paramente. Duhovnikom je prepovedal vse dotedanje razvade (prodajo vina, obisk gostiln in plesov, konkubinacijo), rigorozno je določil njim primerno nošo in vedenje ter jim posebej priporočil katehezo in pridigovanje, pri čemer, je naročil, naj se varujejo, da ljudstva z izpodbijanjem heretičnih dogem ne bodo še bolj zmedli, zato naj raje grajajo njih napake in jih spodbujajo h krščanski pobožnosti.

¹⁰⁴⁶ Carcanus je med drugim določil, naj duhovnike preizkusijo tudi v petju, preden jih pripuste k župnijskemu pastoralnemu delu. V celotni škofiji naj vpeljejo rimski obrednik.

¹⁰⁴⁷ Prim. KAL f 12/9-1-24 (Golia I., 38): 1. sept. 1620 je Andrej Hren pisal bratu Tomažu, da je apostolski vizitator Sikst Carcanus ukazal v stolni cerkvi zaradi prostorske stiske odstraniti oltar Matere Božje sredi cerkve ter tri stare oltarje (oltar sv. Rešnjega Telesa in dva druga). Tudi za ljubljansko šempetrsko cerkev je odredil, naj odstranijo oltar sredi cerkve.- Prim. KAL f 12/9-1-28 (Golia I., 38): 22. sept. 1620 je kurat v Planini pri Sevnici sporočil Hrenu, da mu je vizitator ukazal podreti en oltar v cerkvi sv. Križa pri Planini, pri sv. Mariji v Zagorju pa "antiquas imagines ex altari auferri currauit."

¹⁰⁴⁸ Prim. Blätter aus Krain, 1865, 43: Po Carcanovih navodilih naj se "neprimerne slike uničijo".- Steska 1927, 5: V. Steska je zapisal, da je bil vizitator Carcanus olikan Italijan, zavzet za nove renesančne slike. Ko je vizitiral naše cerkve, "so se mu zdele gotiške freske prava spaka".

¹⁰⁴⁹ Pod postnimi pobožnostmi so bržčas mišljene pobožnosti Kristusovega trpljenjskega oziroma križevega pota.

¹⁰⁵⁰ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 134.

¹⁰⁵¹ Prim. Mayer-Himmelheber 1984, 205.

¹⁰⁵² Mayer-Himmelheber 1984, 123.

¹⁰⁵³ Mayer-Himmelheber 1984, 117. - Prim. Stegenšek 1905,

¹⁰⁵⁴ Carcanus se je tudi pohvalil, da je poravnal Hrenove spore z odličniki, s kanoniki in s prostom; da je posvetil več cerkva, pokopališč in oltarjev (gl. op. 1424, 1425); da je vnovič blagoslovil katoliška pokopališča, s katerih so izkopali trupla heretikov itd.

¹⁰⁵⁵ Prim. Veider 1947, 39.- Prim. Dolinar 1980, 27.

¹⁰⁵⁶ Prim. KAL f 12/9-1-36, 1. sept. 1620, 31. okt. 1620 (Golia II., 38).- Oltar sredi ljubljanske stolnice je odpravil šele škof Scarlichi (Prim. ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1634: "Altare quondam in medio ... demolitus sum"), iz cerkve pa je odstranil tudi nagrobne spomenike in vso drugo navlako (Prim. Dolinar 1980, 27). Ob tem velja omeniti, da je tudi že Hren leta 1614 v cerkvi na Igu dal prestaviti "zelo neprimerno postavljen" oltar iz sredine cerkve v ladjo (SAL/PP I/2, p. 85 sq.), kamniški župnik in patriarhov komisar Sebastijan Trebuhar pa je na primer že leta 1601 prosil patriarha za dovoljenje, da bi smel iz župnijske cerkve odpraviti oltar sv. Ane, ki je stal prav pod slavolokom prezbiterija in preprečeval pogled k velikemu oltarju (Koblar 1892 a, 51).

¹⁰⁵⁷ Hk 1621, 11. avg.- Dimitz 1862, 101.- Turk 1928, 25: J. Turk pravi, da se Hren na severu kot notranjeavstrijski namestnik ni počutil dobro, čeprav je bil tesno povezan z vladarsko hišo.

¹⁰⁵⁸ SAL KF III/365/6, 30. nov. 1621 (Golia II., 34).- Turk 1925-1932, 347: Hren je poživil božjo pot v Aachen in tamkajšnje češčenje sv. Cirila in Metoda ("SS. Cyrill et Methodii confessorum nationis slavicae apostolorum ac patronorum ... huius nostrae nationis slavicae").

¹⁰⁵⁹ KAL f 56/2.

¹⁰⁶⁰ Hk 1622, 24 v. - SAL/PP I/2, p. 276. - Dimitz 1862, 102.- Prim. Höfler 1978, 64 sq.- Höfler 1978, 66.

¹⁰⁶¹ Hk 1622, 25 r.- Prim. Hk 1610, 62 v.- SAL/PP I/2, p. 277 sq.- Valvasor, Ehre VIII., 707, 708.- Thalnitscher, Epitome, 68.- Dimitz 1862, 102, 103. - Radics 1894, 161.- Češčenje sv. Ignacija Lojola in sv. Frančiška Ksaverija med Slovenci. Spomin na tristoletnico proglasitve svetnikom 1622 - 1922, Ljubljana 1922 (Izdalo predstojništvo cerkve sv. Jožefa).- Škerlj 1967, 159.- Škerlj 1973, 26.- Höfler 1978, 66, 67. - Slavo novih svetnikov so širile spominske grafike; te so posnemale podobe z velikih zastav, ki so jih izobešali v cerkvi sv. Petra v Rimu ob slavju kanonizacije. Tudi razglasitev sv. Izidorja, Terezije Avilske, Filipa Merija, Ignacija Lojolskega in Frančiška Ksaverija je ilustriral interesanten bakrorez iz 1622 (Mäle 1932, 99 sl.).

¹⁰⁶² Prim. op. 1570.

¹⁰⁶³ Cvetko 1964, 70.

¹⁰⁶⁴ Radics 1880, 17 (Radics napak trdi, da se je s poslikavo gledaliških dekoracij ukvarjal tudi slikar Janzil).- F. Kavčič, Znameniti Slovenci, v: IMK IX., Ljubljana 1899, 13.- Škerlj 1967, 159.- Cevc 1968 a, 49.- Škerlj 1973, 39.

¹⁰⁶⁵ Hk 1622, 34 r.- Dimitz 1862, 103.

¹⁰⁶⁶ SAL/PP I/2, p. 285, 288 sq. - SAL f 23/7/5,6 (Golia I., 192).

¹⁰⁶⁷ SAL/PP I/2, p. 291 sq. - Valvasor, Ehre VIII., 689.- Prim. L., M.M. Tacchella, Il cardinale Agostino Valier e la

riforma tridentina nella diocesi di Trieste, Udine 1974, 167.

¹⁰⁶⁸ ASRS I/18 r, T. Hren - Pisma, 9. avg. 1629.

¹⁰⁶⁹ SAL/PP I/2, p. 297 sq. (Golia II., 23, 24).

¹⁰⁷⁰ SAL/PP I/2, p. 297, 298.

¹⁰⁷¹ SAL/PP I/2, p. 298: "... BARBANAM B. MARIAE Virginis Insulam ac Templum ... appulimus. Ubi in Templo pulcherrimo, Summoque DEIPARAE Virgini Sacrato Altari (:prius reuelata Virginis corona ...) Sacrum MARIANUM decantauit ..."

¹⁰⁷² Benedik 1974, 98 (tipkopis).- Kapucinom, ki so se naselili na Reki leta 1613, je nadvojvoda Ferdinand nameral izročiti v upravo cerkev na Trsatu (Prim. ASRS, Vic. I/6 - VII - 5, Bauhülff derer Capuciner zu Fiume und Cilli).- Kapucin p. Nicolaus de Sebenico z Reke je bil s Hrenom že prej v pismenih stikih (Prim. Golia 1958, 134).

¹⁰⁷³ SAL/PP I/3, Memoratu digna, p. 70 v, 71 r, 17. okt. 1622.- Hren je pisal tudi koprskemu škofu Girolamu Rusca, omenil je svoj obisk v Trstu in Kopru, in se mu zahvalil za gostoljubje (SAL/PP I/3, Memoratu digna, 69 v, 70 r, 17. okt. 1622).

¹⁰⁷⁴ Hk 1622, 24 r.- Dimitz 1862, 102.

¹⁰⁷⁵ Hk 1622, 34 r, 62 v.- Dimitz 1862, 103.

¹⁰⁷⁶ KAL, Kap. računi. - Za grad Alttenburg (Vrbovec) je Hren rad uporabljal izraz "in castro Mariano".

¹⁰⁷⁷ Orožen II/2, 171.- Stopar 1976, 10.- Stopar 1982, 586 sq.: I. Stopar je razložil razvoj grajskega kompleksa. Grad, kot nam ga je predstavil Vischer (Vischer, Topographia, sl.1) in kot se je ohranil do danes, ni mogel nastati pred koncem 16. stoletja, v tej obliki pa naj bi leta 1615 že stal, torej že tedaj, ko je prišel v last ljubljanske škofije. Grad so 1635 oplenili uporni kmetje (Orožen II/2, 172).

¹⁰⁷⁸ Stopar 1976, 10.

¹⁰⁷⁹ Pomembno prizidavo h gradu Vrbovec je prispeval škof R. Scarlicchi; omenili so jo tudi popisovalci škofijskega inventarja po njegovi smrti: "Im Eingang deß Gschloß hat Herr Reinaldus bischoue see: Ein Stokh mit dreem schönen Zümern, Camer, Saal vnd Khuhl aufgebaut." (Inv. 1641). Pozneje je grad dožidal tudi Buchheim. Popisovalci so v seznam grajskega inventarja zapisali: "In dem vndtern Neune Zimmern welihe Herr Otto Fridrich see: von Neuen pauen lassen, vnnd darundter der Raß Stall, oberhalb aber Traidt Casten ist ... Ein grosse Taffl Oberburg vnnd selbige gegendt Endtworffen." V spisku so omenili tudi Hrenov portret "In den Neuen zweyen Zimern" (Inv. 1664). Buchheimov del gradu je bil popisan pozneje tudi v Rabattovem inventarju "daß vndtere Neue gebäu, so von Herrn Bischouen Otto Fridrichen aufgericht worden," naštetni pa so bili naslednji prostori "Erstes Zimmer in dem Thurn, In dem andern Zimmer für die forestier, In dem dritten Zimmer, auf dem Saal, in dem Ersten Zimmer daran, In dem andern Zimmer, daß letzte Zimmer in Thurn (Inv. 1683). Podatek zasledimo nato še v Herbersteinovem inventarju "volgt daß vndtere Neue gebau, so von Herrn Bischouen Otto Fridrichen aufgericht worden" (Inv. 1702).

¹⁰⁸⁰ Hk 1626, 27 v.- KAL f 36.

¹⁰⁸¹ Hk 1627, 5 v.

¹⁰⁸² Hk 1627, 5 v.

¹⁰⁸³ Hk 1625, 23 r.- Hk 1626, 27 r.

¹⁰⁸⁴ Stopar 1982, 589.

¹⁰⁸⁵ Orožen II/2, p. 171,172,177.

¹⁰⁸⁶ KAL f 36.

¹⁰⁸⁷ ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1628 (gl. op. 1318).

¹⁰⁸⁸ Po Scarlichijevi smrti so v grajski kapeli v Vrbovcu popisali "Ein grosses Passion Bildt von oel farben. Mehr zwen khleine Taffelein." (Inv. 1641). V Buchheimovem inventarju zasledimo podatek: "Auf den Sall - Ein grosses Quader St: ob dem Altar Christi begröbnuß", sledi pa "Inuentarium Capellae zu Altenburg" (Inv. 1664). Popisovalci Rabattovega inventarja so o kapeli gradu Vrbovec zapisali: "Inuentarium der Capelln alda - Daß Altar bildt Sepultura Christi" (Inv. 1683).

¹⁰⁸⁹ KAL f 36, 11. nov. 1624.- Cevc 1981, 234.

¹⁰⁹⁰ Malo verjetno se zdi, da bi Marijin grb na Vrbovcu mogli pojasniti z grbom (srce z vrisanim križem in zlato krono na vrhu), ki ga je po legendi Mati božja razodela Antonu Padovanskemu, reševal pa naj bi kuge (bolezni) in magičnih sil prebivalce, ki so z njim zaznamovali vrata ali hišo (Prim. B. Kleinschmidt, Antonius von Padua, Düsseldorf 1931, 269,307,327, 375,378.- Veider 1944, 104).

¹⁰⁹¹ Leta 1626, ko naj bi v cerkvi sv. Elizabete v Slovenjem Gradcu lesen strop v ladji nadomestili z banjastim obokom (prim. F. Serbelj, Slovenj Gradec, Ljubljana 1983), so vzdali v cerkev spominsko ploščo z Marijinim monogramom in s Hrenovimi začetnicami T.E.L.

¹⁰⁹² KAL f 36.- Cevc 1981, 234.

¹⁰⁹³ Cevc 1981, 193,194.

¹⁰⁹⁴ Za opozorilo na vrbovsko ploščo se zahvaljujem dr. Emilijanu Cevcu.

¹⁰⁹⁵ Valvasor, Ehre VIII., 666.- Thalnitscher, Historia, p. 51,86,87. - Orožen II/2, 21,22. - Stegenšek 1905, 140. - Cevc 1965,157 sq.- Cevc 1966,73.- Curk V.,14,15.- Cevc 1981, 231.- Epitafi iz temnosivega apnenca so danes v gornjegrajškem lapidariju.

¹⁰⁹⁶ Prim. Cevc 1976, 321,322.

¹⁰⁹⁷ Gl. op. 832.

¹⁰⁹⁸ Hk 1622, 32 v, 52 r. - Radics 1878, 27: P. Radics je mislil, da si je Plainer pred slikanjem ogledal bojno mesto, ni pa upošteval grafične predloge, po kateri je slika nedvomno nastala.- Prim. Steska 1927, 15.- Stelè 1938, 2.

¹⁰⁹⁹ KAL, Kap. pobotnice, 12. apr. 1624: Specht je v pobotnici (honorar 6 fl) omenil, da je uokviril na platno slikano podobo Bitke pri Sisku; slika visi v koru stolne cerkve ob velikem oltarju pri vhodu v zakristijo. - Veider 1947, 63,103.

¹¹⁰⁰ Thalnitscher, Historia, p. 46. - Veider 1947, 63. - Pozneje so sliko Bitke pri Sisku iz prezbiterija premestili pod zahodno emporo.

¹¹⁰¹ Valvasor, Ehre XV., 533,534.- Thalnitscher, Historia, p. 46,47.- Pesem "Turcica signa stupes" je bila zapisana tudi na sliki Bitke pri Sisku v ljubljanskem deželnem dvorcu; zložil jo je najbrž škof Hren (Prim. Radics 1878, 27.- Koblar 1900 b, 128.- Gruden 1910-1916, 868.- Turk 1928, 14).

¹¹⁰² Veider 1947, 64 sq.

¹¹⁰³ Valvasor, Ehre XV., 533, 534, sl. 442 "Carnioliae Victoria ab Hassan Basha gloriosissime Reportata 22. Juny 1593." - Thalnitscher, Epitome, 64. - Kapelico sv. Ahacija so zgradili v deželnem dvorcu leta 1601.

¹¹⁰⁴ Na liti, zvarjeni, cizelirani in poslikani bronasti plošči je v plitvem reliefu upodobljena Bitka pri Sisku. V desnem kotu spodaj je zapisano besedilo: "SANCTVS ACHATIVS ANDREAM AB AVERSPERG IN ISTA FVRIOSA PVGNA PERSTITIT ANNO 1593." Nekateri raziskovalci razlagajo, naj bi relief v letih 1809 - 1816 prenesli iz deželnega dvorca v licejsko knjižnico, od tam pa 1837 v deželni muzej (prim. Argo X., št. 1, MN, Ljubljana 1971, 138), drugi mislijo, da je sprva visel v stolnici, prešel nato v semeniško knjižnico in nazadnje v muzej (prim. Graz-Katalog 1964, str. 306, št. 817). - Stelè 1965, 220.

¹¹⁰⁵ Muzejska reliefna plošča je s kronogramom v napisu (gl. op. 1104) datirana v leto 1731. Poznavalci so jo pogojno atribuirali Ferdinandu Gemeinderju (Argo X., št. 1, NM, Ljubljana 1971, 138).

¹¹⁰⁶ Upodobitev Bitke pri Sisku je z interesantno tematiko zbudila pozornost raziskovalcev že v prejšnjem stoletju, zlasti še bo tristoletnici zmage nad Turki. - Radics 1861 b, sl. k tekstu. - Radics 1880, 16: P. Radics je mislil, da je avtor slike italijanski mojster Octavio Canelli, kateremu naj bi kranjski deželni stanovi izplačali 25 tolarjev samo za posnetek velike podobe v bakrorezu; Canelliju je napačno pripisal tudi sliko Bitke, ki je nastala po naročilu škofa Hrena. - Fr. L(ampe), v: DS V., Ljubljana 1893, 331, 332. - Müllner 1893, 107. - Koblar 1893, 81 sq., 121 sq., 161 sq., sl. 83. - Barlé 1894, 201. - Vrhovnik 1903 a, 21. - Kronika slovenskih mest IV., 1937, med 224, 225. - Podatki o muzejskem reliefu v literaturi niso enotni. Barlé je na primer po nekem poročilu v zagrebski stolni knjižnici skušal celo dokazati, da je muzejska slika identična s stolniško, ki jo je Plainer naslikal po Hrenovem naročilu za 200 gld honorarja. Poročilo "... et sic victoriam illam Thomas p.m. Episcopus L. pictoris penicillo exprimi curavit in magnis duabus Tabullis, quarum una etiam nunc conspicitur in cathedrali Ecclesia ad portam orientalem, altera in Palatii Prouinciae ambulacro. Ex paludamento Bassae, quod erat materia purpurea Attalica auro intenta, Thomas E. paramenta sacra fieri curavit, casulam scilicet cum Dalmaticis ..." ni primarni vir; nekritično pripisuje Hrenu tudi naročništvo slike v deželnem dvorcu (Barlé 1894, 201). Zmotne sodbe o sliki, ki jih je delno ovrgel že A. Koblar (Koblar 1893, 121), je korigiral J. Veider (Veider 1947, 63 sq.).

¹¹⁰⁷ Müllner 1893, 107 (Po Müllnerjevi sodbi je na reliefu upodobljena tudi Petrinja). - Vrhovnik 1903 a, 21. - Veider 1947, 66.

¹¹⁰⁸ Oktavij Lanelli (im. tudi Lamelli oziroma Canelli) je leta 1593 podaril deželnim stanovom več grafičnih listov z upodobitvijo bitke pri Sisku (deželni stanovi so grafike razdelili komisarjem), zato so mu nekateri pripisovali tudi muzejski kovinski relief (Koblar 1900 b, 132. - Prim. Radics 1880, 16. - Graz-Katalog 1964, str. 306, št. 817), seveda pa

jim je ob tem delala preglavice datacija upodobitve (prim. Stelč 1965, 220).- E. Cevc misli, da je bila stolniška slika topografski posnetek neke grafične predloge (Cevc 1968 a, 49).

¹¹⁰⁹ Prim. Hk 1627, 57 v.- Sliko Bitke pri Sisku omenjajo inventarni popisi ljubljanskih škofov tudi v gradu Vrbovec: "In den Neuen Saal ... Ein grosse Taffel Victoria Sisech" (Inv. 1641); "auf den Sall ... Schlaht vor Sissekh" (Inv. 1664); "Fehrer ain groß lange Taffl, in gemainen Ramben, die Schlacht vor Sissekh betreffendt" (Inv. 1683).

¹¹¹⁰ Koblar 1900 b, 129,130: Prvi od treh slavospevov na temo zmage pri Sisku, ki jih hrani dunajska dvorna knjižnica (v rokopisu št. 7250), govori o Hrenovi (gornjegrajski) sliki: "Depictas tabulis acies coeloque regentes/ Bella uides superos pauca ingentia turmas ...". Ob koncu pesmi, ki jo je najbrž sestavil Hren sam (prim. Turk 1928,14.- Po Turkovi domnevi naj bi Hren spesnil "Turcica signa" in "Depictas tabulis"), stoji pripomba: "Quam Thomas Nonus Episcopus Labacensis ad majorem Dei laudem et gloriam populique Christiani memoriam, jucunditatem, laetitiam, triumphum perpetuamque Deo corditus referendi gratiam uiuis depingi coloribus et in haec sacra Deiparae Virginis aeclesia statui curauit ... 15. Avg. 1634." Drugi in tretji slavospev je zložil Matija Boštjančič - 12. jul. 1629; zadnjega je posvetil škofu Hrenu (prim. Valvasor, Ehre XV., 534,535). A. Koblar je v razpravi omenil tudi pesem o zmagi nad Turki, ki jo je leta 1614 zložil Hren Andreju Kazianerju.- Bitko pri Sisku so poveličevali v sliki in pesmi; kot ena najslavnejših iz naše preteklosti je zaživela tudi v slovenski ljudski pesmi (K. Strekelj, Slovenske narodne pesmi I., Ljubljana 1895 - 1898, ponatis 1980, str. 51 sq., št. 19-20. - Prim. Grafenauer 1973, 129.- Slodnjak 1968, 42.- Ljudska pesem "Ravbar" slavi A. Ravbarja, enega poveljnikov v bitki pri Sisku in s prešernim humorjem opeva kranjsko hrabrost).

¹¹¹¹ V seznamu praznikov ljubljanske škofije je Hren omenil tudi god sv. Ahacija (SAL/PP I/2, p. 142 sq.).- Sv. Ahacij je bil že pred zmago pri Sisku pri nas češčen svetnik in eden izmed 14 pomočnikov v sili. Ljudska legenda ga je povezala z zgodbo o Turkih, ki naj bi se na njegov god koncem 15. stoletja bližali taboru na Smarni gori; Marija je nadnje poslala svetnika, kateremu v čast so nato (leta 1499) v cerkvi na Smarni gori postavili oltar (Vrhovnik 1903 a, 27). Po zmagi pri Sisku so poleg deželnega zavetnika sv. Jurija izbrali tudi sv. Ahacija za varuha kranjske dežele. Praznik sv. Ahacija in tovarišev, pomočnikov Kranjske, je bil ustanovljen v večen spomin in zahvalo Bogu za dobljeno zmago nad Hasanom-pašem in njegovo neštivilno vojsko (Vrhovnik 1903 a, 21.- Prim. Thalnitscher, Epitome, 62). Njegovo češčenje se je poslej močno razmahnilo (prim. IMK XVIII., Ljubljana 1908, 45: Po zmagi pri Sisku je npr. zamenjala patrocinij cerkev Matere božje pod Malim Ločnikom, ustanova Pankracija Turjaškega).

¹¹¹² Vrhovnik 1903 a, 22,23.

¹¹¹³ Kanoniki so na mašni plašč pritrdili napis: "Haec casula confecta est ex paludamento Turcico Hassan Bassae, qui anno 1593 die 22. Junii proelio ad Sisseghium fusus

occubuit, Longo usu attrita in hanc formam redacta est anno 1655 volente Jubente Venerabili capitulo ..." Leta 1931 je škofijski ordinariat izročil kazulo Narodnemu muzeju (hrani jo pod inv. št. 14.586) v Ljubljani (prim. SAL - Stolnica: Leta 1610 je bila kazula iz Hasanovega plašča še popisana v inventarju stolne cerkve).- Prim. SAL f 158/4 (o usodi Hasanovega plašča).- Gruden 1910-1916, 790.- Vrhovnik 1933 a, 22,23.- Steska 1937, 220 sq.- Zgodovina narodov Jugoslavije II., Ljubljana 1959, 430.- Graz-Katalog 1964, str. 306, Nr. 816,817, Taf. 42.

¹¹¹⁴ Vrhovec 1903, 35. - Zgodbo o ljubljanskih kovačih sporočata ustno izročilo in šempetrska kronika (DS 1913, 449.- Šubic, MDZK N.F. št. 26, l. 1900, 38).

¹¹¹⁵ Costa 1848, 10. - Jellouschek 1850, 14,15. - Radics 1878, 28,29.- Vrhovnik 1896, 238 sq. - Vrhovec 1903, 34 sq.: Vrhovec je prepisal napise na podstavku, pri čemer je napačno razbral letnico (MDCXII). - Steska 1921, 50, sl.2. - V. Steska je ob bližajoči se tristoletnici opomnil na Hrenov spomenik, redko umetnino naše renesanse.- M. Zadnikar 1964, 98 sq.: M. Zadnikar pripominja, da je križ upodobljen na velikem prospektu Ljubljane v Valvasorjevi zapuščini (om. letnico MCCXII).- Prim. M. Zadnikar, Sedemnajsto stoletje - zlata doba znamenj, v: Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1968, 89,90.

¹¹¹⁶ Vrhovec 1903, 34,35. - Cevc 1981, 328. - Hren je dal postaviti spomenik tik mostu, na sedanje mesto pa so ga prestavili šele po zadnjem potresu (1895).

¹¹¹⁷ Prim. I. del, 67.- Pri tovrstnem spominskem križu je poudarek na podstavku in stebru, Kristus sam pa je likovno manj naglašen.

¹¹¹⁸ Cevc 1981, 234,235.

¹¹¹⁹ Ibid.

¹¹²⁰ SAL/Gornji grad A - f 28, Računi in izdatki gornjegrajskega gospostva: V februarju 1622 je slikar Peter prejel 18 fl 24 kr honorarja.- Stelè 1938, 1: Po Steletu je slikar Peter Steidler prvič omenjen že leta 1607.

¹¹²¹ Hk 1622, 20 v.

¹¹²² KAL, Kap. pobotnice, 12. apr. 1624 (3 fl). - Veider 1947, 86,109.

¹¹²³ Veider 1947, 86.

¹¹²⁴ Hk 1622, 20 r, 62 v.

¹¹²⁵ SAL f ad 38/7 (Golia I., 208).- KAL f 57/34.

¹¹²⁶ SAL/PP I/2, p. 321 sq.

¹¹²⁷ ASRS, Collectanea I. - f 19, 13. mar. 1623: Smartinski župnik in vikar Georg Khromarschek je Hrenu tudi sporočil, da je prejšnji freisinski škof Adam Veith na Hrenovo željo "vier oder fünf Vndtersassen zur erhaltung der neu aufgepauten SS: Trium Regum und S. Ursulae Khirchen in Zier Veldt deputirt."

¹¹²⁸ Gl. op. 1016.

¹¹²⁹ SAL f 4/23,24,25 (Golia I., 72,73): Oltar so podrli že v času prejšnjega beneficiata.- Veider 1947, 37,99.

¹¹³⁰ SAL f 4/24 (Golia I., 72,73).- Nasproti kapele ljubljanskih trgovcev je dotlej stal oltar sv. Marije Magdalene, ustanova Sebrichov.

¹¹³¹ Veider 1947, 37,58: Iz Veiderjevih raziskav ni raz-

vidno, kdo od Doninov naj bi sezidal Jurijevo kapelo (Giovanni ali Francesco Donino?). Veider je popisal tudi poslikavo v kapeli; po njegovi sodbi naj bi delo opravil K. Weismann.

¹¹³² Veider 1947, 38.

¹¹³³ Gl. op. 1319.

¹¹³⁴ Mayer-Himmelheber 1984, 120.

¹¹³⁵ Veider 1947, 37, 71, 99 (KAL, 12. apr. 1624).

¹¹³⁶ SAL f 4/25 (Golia I., 73).

¹¹³⁷ SAL f 17/39 c 13 (Golia I., 183, 184).

¹¹³⁸ Gl. I. del, 132.

¹¹³⁹ SAL/PP I/2, p. 365 v, 366 r.- SAL f 4/27 (Golia I., 74).- Valvasor, Ehre VIII., 671.- Veider 1947, 37.- Posvetitve so se udeležili vsi člani notranjega in zunanjega mestnega sveta. Po obredih v cerkvi so pripravili gostijo v hiši ljubljanskega župana Jurija Vidica (Widitsch). Kronist je naštel vse navzoče cerkvene in svetne odličnike ter mestne godbenike.

¹¹⁴⁰ Thalnitscher, Historia, p. 28.- Veider 1947, 71.

¹¹⁴¹ Kuret 1981, 38.

¹¹⁴² Cevc 1981, 278.

¹¹⁴³ Cevc 1981, 278, 331.- V ljubljanski škofiji je bilo češčenje sv. Primoža in Felicijana močno razširjeno, zato bi upravičeno pričakovali, da je Hren v času svojega škofovanja pokazal večjo zavzetost tudi za cerkev sv. Primoža nad Kamnikom, vendar so to, kot kaže, preprečevali osebni nesporazumi z Oglejem. Iz poročil kamniškega župnika in patriarhovega komisarja Sebastijana Trebuhana je razvidno, da relikvij sv. Primoža in Felicijana, ki so jih ob koncu srednjega veka v strahu pred Turki spravili na varno v Kamnik, do 1598 niso prenesli k cerkvi na goro, ker je temu še posebno nasprotoval novi ljubljanski škof Tomaž Hren (Koblar 1892 a, 50). Božja pot pri Sv. Primožu se je poživila šele 1628, ko so del relikvij prenesli spet na goro (V. Steska, Cerkev sv. Primoža nad Kamnikom, v: Carniola VII., 1916, 5.6. - N. Kuret, Praznično leto Slovencev IV., 466).

¹¹⁴⁴ Gl. op. 1143.- Edino, kar bi v tem času vendarle že utegnili povečati Hrenov interes za cerkev sv. Primoža nad Kamnikom, je, da si je leta 1628 (iz tega leta je tudi veliki oltar na gori) pridobil patronat nad Kamnikom (Turk 1925-1932, 346).

¹¹⁴⁵ KAL f 36.- Valvasor, Ehre VIII., 671.- Zgodnja Daničca 1861, 152.- DS 1902, 497.- Stegenšek 1905, 68 sq.

¹¹⁴⁶ SAL/PP I/2, p. 349.

¹¹⁴⁷ SAL/PP I/2, p. 348, 349.

¹¹⁴⁸ KAL f 36/1, Mensura S. Casae 1621. - KAL f 36, 17. avg. 1628: Hren je potrdil, da se je držal mere in oblike svete hiše, saj je postavil "Ein Neue Kirchen vnd Antecapellam von Maasen auf in forma et figura Lauretanae Domuncullae", Panizola pa spodbuja "zu condecoriren".

¹¹⁴⁹ Dolinar 1976, 147, 148, 156: P. Vincentius Amigon (Amignon) je bil rojen 1592 v Vipavi. Med profesorji v ljubljanskem jezuitskem kolegiju je omenjen 1613 in nato spet 1625. Umrli je 1645.

¹¹⁵⁰ Prim. op. 940.

¹¹⁵¹ SAL f ad 17/33 a (Golia I., 181).

- ¹¹⁵² SAL f ad 17/33 b.
- ¹¹⁵³ SAL f ad 17/33 c, 7. dec. 1622.- Ibid., d.
- ¹¹⁵⁴ SAL f 17/33 a, 4. jan. 1623.- SAL f ad 17/33 č,e.
- ¹¹⁵⁵ SAL f ad 17/33 f,g,h (Golia I.,182).- Ze v letu 1623 je Hren zasnoval beneficij za načrtovano lavretansko kapelo (SAL/PP I/2, p. 325).
- ¹¹⁵⁶ SAL f ad 17/33 j.- Orožen II72, 246.- I. Orožen citira notico iz urbarja Saneskih (1629): "Ex hoc territorio Domino Episcopo Labacensi locus supra collem nempe et agri penes Altenburgum ad aedificandam ibi Ecclesiam in honorem B. Virginis Lauretanae datus et assignatus fuit per me Ioan-nem Sigismundum Comitem de Wagensberg ..."
- ¹¹⁵⁷ SAL f ad 17/33 i, 25. nov 1623.
- ¹¹⁵⁸ SAL f ad 17/33 k.- SAL/PP I/2, p. 347 sq.- Valvasor, Ehre VIII., 671.- Orožen II/ 2, 247.
- ¹¹⁵⁹ SAL/PP I/2, p. 347.
- ¹¹⁶⁰ KAL f 36.
- ¹¹⁶¹ KAL f 36.- Hk 1625, 22 r.
- ¹¹⁶² Hk 1625, 22 v, 27 r.- Prim. KAL f 36.
- ¹¹⁶³ KAL f 36.- Hk 1626, 27 v.
- ¹¹⁶⁴ Hk 1626, 6 v.- Prim. KAL f 36.
- ¹¹⁶⁵ Hk 1626, 9 r.- KAL f 36/1.
- ¹¹⁶⁶ SAL, Konsistorialni arhiv f III/14.- Cevc 1981, 229.
- ¹¹⁶⁷ Hk 1626, 26 r, 26 v.
- ¹¹⁶⁸ Hk 1626, 26 v.
- ¹¹⁶⁹ Hk 1626, 26 v.
- ¹¹⁷⁰ Hk 1626, 27 r.
- ¹¹⁷¹ Hk 1625, 23 r.- Hk 1626, 27 r. - Prim. KAL f 36 (Iz-plačila mojstru Adamizhu v letu 1624 so prišteta med stroške za nazarsko cerkev).
- ¹¹⁷² Prim. KAL f 36 (Hrenov osnutek besedila).- Stegenshek 1905, 70. - Curk V., 56.- Stopar 1976, 30 (sl.) - Cevc 1981, 322.- Plošča na južni zunanjsčini je datirana v sveto leto, ki ga je 1625 razglasil papež Urban VIII. (SAL/PP I/2,1625).
- ¹¹⁷³ Cevc 1981, 193,194.
- ¹¹⁷⁴ Cevc 1981, 192,193, sl. 147. - Podobno delo je tudi epitaf starotrškega župnika Andreja Tavčarja iz leta 1638 (ČZN XXX., Ljubljana 1935, 74,75.- Cevc 1981, 193, sl.190).
- ¹¹⁷⁵ Prim. KAL f 25/27.- Cevc 1981, 193.- Po smrti Andre-ja Tavčarja leta 1638 so popisali inventar, v katerem so našli naslednja umetniška dela: "Khayßers vnd Khayserin Contrafet 2. Daneben 4 Taffel pilder." (KAL f 39/21 - Inven-tar Andreja Tavčarja 1638).
- ¹¹⁷⁶ Prim. op. 1091.
- ¹¹⁷⁷ Cevc 1981, 194.- Pravokotno heraldično ploščo obrob-ljajo trije vzporedni zlebiči, krasi jo Hrenov grb, nad katerim je vklesano Andrejevo geslo: "VIRTUS/ SORTE POT/ ENTIOR", v spodnjem delu pa je zapisano besedilo: "/A/NDREAS CHREN S.C.M. PROVINTIALIS / .../RNICELE CONSILIARIVS ET CASTRI/ GORZHAH POSSESSOR F. F. / AN/NO DOMINI MDCXXVIII." Kateri objekt oziroma spomenik je Andrej Hren leta 1628 zaznamoval s svojo heraldično ploščo, iz besedila ni razvidno (? Sinkov Turn- prim. op. 1329).
- ¹¹⁷⁸ Cevc 1981, 194, sl. 149.
- ¹¹⁷⁹ Cevc 1981, 185.
- ¹¹⁸⁰ 19. avg. 1626 je Hannß Zyerer izstavil račun za delo

v nazarski kapeli, v Alttenburgu in v Gornjem Gradu: "Hannß Zyerer Glaser von 13. Juni bis 19. Augusti 1626 bezahlt mit 20 fl 40 kr wegen der H: Nazarethanische Vnserer Nwe Erbauten Capellen: Item zu Alttenburg: am Haußfenstern: Item zu Oberburg. Ist alles abgeraytt und bezahlt worden 19. Aug. 1626 - in der Nazarethanische Capellen ... vier Gätter, zu Altenburg ... in der Gschloß Capellen vier fenster ... mehr in Zimmer, Kammer, Kuchel ... Mehr in Oberburg in Zimmer ... in ober Capellen ..." (KAL f 36).

¹¹⁸¹ SAL/PP I/2, p. 386. - Hk 1626, 25 r. - Dimitz 1862, 106.- Orožen II/2, 247, 248.

¹¹⁸² KAL f 36, 18. okt. 1627.

¹¹⁸³ SAL/PP I/2, p. 387: S posredovanjem p. Amigona je Hren "pro ... consolatione, et intima mentis laetitiae" leta 1626 dobil iz Loreta devet glinenih skodelic, ki so bile oblikovane po vzoru loretskih (te naj bi po tradiciji izhajale iz Nazareta), in stekleno ampulo s sveto vodo. - ASRS I/18 r, T. Hren - Pisma.- Prim. SAL/Gornji grad A - f 28, 6. sept. 1626.

¹¹⁸⁴ Hk 1625, 45 r.- ASRS I/18 r, T. Hren - Pisma: 18. sept. 1625 je p. Amigon pisal Hrenu o kipu blažene Device Marije in o Križanem. Pohvalil je Skarnosovo kiparsko spretnost in dostavil, da je urgiral, naj bi bilo delo kar najhitreje dokončano, skof pa naj pošlje koga od svojih, da se bodo domenili za ceno.- Marijin kip, oblečen v plašč stožčastega obrisa in pokrit z zaobljubljenimi darovi (prim. Orožen II/2, 250: Popis cerkvenega inventarja iz leta 1632 našteva tri zlate prstane na nazarskem Marijinem kipu) ter Križani (praviloma croce dipinta) sta sodila k poglavitni opreми svete hiše.

¹¹⁸⁵ Hk 1625, 44 r, 45 r. - Morda se nanaša na to delo tudi aprilski podatek (Hk 1625, 15 r).

¹¹⁸⁶ SAL f 17/39 c 1 (Golia I., 183).

¹¹⁸⁷ SAL/SK f 2/ T. Hren.

¹¹⁸⁸ SAL/SK f 2/ T. Hren, 31. jul. 1627.

¹¹⁸⁹ SAL/SK f 2/ T. Hren: 9. okt. 1627 je Geerhartt (Erhardt) prejel 14 fl honorarja.

¹¹⁹⁰ SAL/PP I/2, p. 347.

¹¹⁹¹ Prim. Cevc 1981, 252: Oblačilo, ki se odpira v razsirjajočem se razporku, naj bi menda bila novost, ki se je rodila v poznem 16. stoletju na Nizozemskem, razmahnila pa se je nato v baroku.

¹¹⁹² KAL f 36: 2. sept. 1628, pred konsekracijo cerkve v Nazarjah, je Hren za to priložnost pridobil apostolski odpustek "Indulgentiae Ap.licae ad consecrationis Festiuitatem, Ecclesiae B. Mariae Virginis in Nazareth ... celebrata Dnica infra octauam Natiuitatis Mariae Virginis A.o 1628." Ob posvetitvi je popisal relikvijske, ki jih je 10. sept. 1628 vložil v Marijin oltar in 14. sept. 1628 v oltar nadangela Gabrijela. O posvetitvi govori tudi notica iz 1629: "Sanctae Lauretanae ... erexit, fundavit, perfecit atque consecrauit Mense Septem. Anni praeteriti." -Prim. Valvasor, Ehre VIII., 671.

¹¹⁹³ Leta 1629 je papež Urban VIII. podelil za nazarsko cerkev popolni odpustek "Indulgentia Plenaria Nazaretanae Capellae in festo Annuntiationis B.V. Mariae concessa 1629."

(KAL f 36).

¹¹⁹⁴ SAL/KF 49/54 (Golia II., 1): Dokument poroča, da je cerkev v Nazarjah pomagal Hrenu opremiti tudi cesar Ferdinand: "... sed et locum glorioss. Imperator Noster Ferdinandus II. Rex Hungariae per legatum suum condecoravit." - Gl. KAL f 36, 27. jul. 1625: "Kayserliche Oberpergkrichter in Crain schikht Vnß Eyßen Gätter zu der Nazaretanische Capellen. Item kauf er 8 Centen Kupfer zu Samobor für vnserre Glogkhen und seyn zu Gurgkhfeldt abzuholen." - Prim. Bednarik 1940, 198 sq.

¹¹⁹⁵ KAL f 36, 6. maj 1629: "Fulmen Excommunicationis Maioris siue Anathematis in S. Aede NAZARETH MARIANE ... Maledictus sit in ciuitate et in agro: Maledictus in domo et extra domum. Maledictus uigilando et dormiendo: Maledictus manducando et bibendo: Maledictus ambulando et sedendo: Maledicta sunt caro eius, et ossa, et a planta pedis usque ad verticem non habeat sanitatem ... Deuoret eum ignis perpetuus cum Diabolo et Angelis eius ..."

¹¹⁹⁶ Razen Buchheimovega perspektivičnega zemljevida Zgornje Savinjske doline (v gornjegrajskem župnišču), na katerem je naslikana nazarska kapela, so za rekonstrukcijo njenega prvotnega stanja pomembni tudi Hrenovi zapiski, vizitacijski popis iz 1631 in prepis inventarja iz 1632 (prim. Stegenšek 1905, 71).

¹¹⁹⁷ Potem, ko je škof Scarlichi izročil nazarsko cerkev v upravo frančiškanom bosanske province, so le-ti na griču zgradili samostan in se namenili pozidati obsežnejše svetišče, h kateremu bi bila priključena Hrenova nazarska kapelica (ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1634). Prim. Gruden 1910-1916, 956.- Dolinar 1980, 28.

¹¹⁹⁸ ZALj, Cod. XIII/47, 1629.- Stular 1968, 113.

¹¹⁹⁹ Stopar 1976, 20.

¹²⁰⁰ Prim. Stegenšek 1905, 70, 71.: A. Stegenšek je z meritvami potrdil, da se nazarska kapela ujema z merami "svete hiše" v Loretu.- Prim. Resman 1977 (tipkopis).

¹²⁰¹ Hk 1627, 14 r, 46 r, 46 v, 60 v. - Dimitz 1862, 107, 109.- Turk 1928, 23.- Joānnes Caspar a Dornspersperg je skupaj z baronom Georgijem Ehrenricom Waagen obiskal Hrena zaradi nameravane gradnje mostu čez Savinjo (blizu Gornjega Gradu). Cesarska komisarja sta si ogledala teren in ugotovila, da je Hrenova dolgoletna želja utemeljena (most naj bi začeli graditi že leta 1619 na Hrenove stroške). Že v naslednjem letu (1628) je bil most dokončan (Radics 1898, 118).

¹²⁰² Škof Scarlichi je leta 1631 ob vizitaciji nazarske cerkve zapisal: "Ecclesia B.M.V. in Nazareth seu na Gradiši, constructa ad mensuram Laureti in Italia a pie defuncto Ill.mo in qua unum est altare. Ante fores seu sub atrio non celebratur nisi fenestris clausis." (Orožen II/2, 249).

¹²⁰³ V poročilu, ki ga je škof J. Rabatta leta 1673 poslal cesarju, je omenil, da je božja pot zelo dobro obiskana, o Hrenovi kapeli pa je zapisal: "B. M. Virginis Nazaret ... habet Capellam ad formam S. Domus Lauretanae ab episcopo Thoma Crön 1624 positione primi lapidis inchoatam, et 1628 plene constructam et consecratam." (SAL f 17/33 c.-Golia I., 181).

¹²⁰⁴ Posnetke loretske svete hiše so zgradili pozneje

tudi v Mariboru, na Ptuju, pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah, v Ljubljani idr. (prim. Stegenšek 1905, 70 sq). - O česčenju svete hiše v Loretu prim. Aurenhammer 1956, 34,35.

¹²⁰⁵ KAL f 36.

¹²⁰⁶ ASV - S. Congr. Concilii- Relationes 429 A Labacen., 1628.

¹²⁰⁷ Veider 1947, 72.

¹²⁰⁸ Gl. op. 1519.- Cevc 1968, 95.

¹²⁰⁹ Cevc 1981, 242.

¹²¹⁰ SBL III., 240 sq. (M. Miklavčič).- Veider 1947, 76.

¹²¹¹ Hk 1625, 45 r.- Prim. Cevc 1968, 95.

¹²¹² Hk 1625, 44 r.- Veider 1947, 72.

¹²¹³ Mayer-Himmelheber 1984, 121.

¹²¹⁴ Hk 1625, 15 r, 22 v, 24 r.

¹²¹⁵ SAL/viz. I/1-1631, p. .

¹²¹⁶ ASV, ANV 137, Miscell. Tom. XII - La, 10. mar. 1626, 17. apr. 1626.- Hk 1626, 17. april.

¹²¹⁷ Veider 1947, 79.

¹²¹⁸ Hk 1626, 44 r.

¹²¹⁹ Hk 1626, 44 v.

¹²²⁰ Hk 1626, 44 r, 45 r.- Dimitz 1862, 106.- Blätter aus Krain 1865, 43.

¹²²¹ Prim. Stelè 1928 b, 29,30.

¹²²² SAL/viz. I/1-1631.- Veider 1947, 76,79,108.

¹²²³ KAL f 36: "Mahler So den grossen/ Altar verguldet vnd Illumi/niert, allhye zu Oberburg 1624/ M. Christoph Weyßmann/ ist eingestanden vmb S. Martini tag./ Ime auf die Verdingnus (:so sich auf 200 fl vnd drüber Paar geldts: die Cosst per se beloffen:) geben/ Erstlich auf farben ... 30 fl/ 29. Nouembris abermalen ... 4 fl." - Mojster in škof sta se pogodila za delo na Martinovo 1624 in ne šele 1625 (prim. Orožen II/2, 19).- Cevc 1981, 241,329.- Cevc 1986, 33,34.

¹²²⁴ KAL f 36: "Meyster Peter Steydler Mahler zu Oberburg ist sambt den Weißmann auf gleichen Tail der 200 fl Verdingt./ 3. Xmb. 1624 Ime geben 15 fl." - Cevc 1986, 33.

¹²²⁵ SAL/Gornji grad A - f 28, 3. okt. 1625: "Petrello puero Pictoris filio, quod ad labores/ Altaris Summi manus terendis coloribus adhibuisset per hyemem totam, lacero toti, vestem unam et pellem pro caligis." - Cevc 1986, 33.

¹²²⁶ Hk 1626, 5 v.

¹²²⁷ Cevc 1986, 34.

¹²²⁸ Thalnitscher, Historia p. 50,85.- Preprost nagrobnik oziroma napisno ploščo je imel škof Lamberg tudi v ljubljanski stolnici (Thalnitscher, Historia, p. 49, 50. - Thalnitscher, Cypressus).- MHVK 1852, 34,35.- Radics 1860, 51.

¹²²⁹ Scarlichijeva vizitacija opisuje epitaf kot "... statuum Episcopi a Lamberg ... ex marmore nigro constructam". Nagrobnik, v resnici izklesan iz črnega kamna, je bil sprva vzidan v prezbiteriju na evangeljski strani "post ultimam fenestram" (SAL/viz. I/1-1631.- Orožen II/2, 11,20).

¹²³⁰ Orožen II/2, 20. - Stegenšek 1905, 140, 141. - Cevc 1965, 157 sq.- Cevc 1966, 73.- Curk V., 12.- Cevc 1981, 233, 327, sl.176.

¹²³¹ O portretu ljubljanskega škofa Lamberga je poročal Hren krškemu škofu Jakobu Lambergu leta 1610 (SAL/PP I/3, Memoratu digna, p. 33.- Golia II., 5), vendar le-ta ni iden-

tičen s poznejšim, ki je popisane v inventarnem seznamu škofa Rabatta "Ain grosse Mallerey Stukh Bapstens Py 2.di vnd des Erstens Bischouen zu Laybach Sigmunden von Lamberg, alß Er zu Rom zum Bischouen consecrirt worden" (Inv. 1683).

¹²³² Cevc 1981, 234.

¹²³³ SAL/Gornji grad A - f 28, Posamezni obračuni s prilogami 1620-1629: Oskrbnik je izplačal honorar "dem Pildthawer M. Mathesen Pühler Prukh oder Stainhawer". - KAL f 36, 11. nov. 1624: Mathes Pühler je napravil Hrenu "Bischoffliche Epitaphia" in "vnser lyebe Frawen Wappen Stain auf vnser Gschloß Alttenburg".

¹²³⁴ Hk 1625, 25 rv.- SAL/PP I/2, p. 42,368.- Prim. Smole 1982, 146 sq.: V listinah, ki so popisane v zapuščinskem inventarju Jurija Urbaniča iz leta 1608, se večkrat omenjajo fužine brez kakršnihkoli podrobnjših podatkov.

¹²³⁵ Prim. Gruden 1910-1916, 860.- Prim. Dolinar 1976, 97 sq.

¹²³⁶ Hk 1625, 25 rv.- Dimitz 1862, 104.- Prim. Hk 1614, 3 r.

¹²³⁷ Hk 1625, 21 r.- Dimitz 1862, 104.- Podobno je ternal Hren nad luterani že 1606: "O impietas! O tempora! O mores haereticorum Turcis ipsis peiorum!" (SAL/PP I/1, 145).

¹²³⁸ Soklič 1939, 101,102 (20. July 1622).

¹²³⁹ Hk 1626, 6 r.

¹²⁴⁰ SAL/PP I/2, p. 333 sq.,398 sq.- Oltar kužnih patro- nov v gornjegrajski cerkvi je Hren posvetil šele leta 1627, ker ga je prej dolgo zadrževala bolezen.

¹²⁴¹ Hk 1625, 7 v, 33 rv.

¹²⁴² Prim. Hk 1603, 10 r (16. febr. je Hren podaril 4 fl "Petro de Fabris Alumno nostro").

¹²⁴³ Hk 1626, 10 rv.- Dimitz 1862, 105.

¹²⁴⁴ Hk 1626, 10 r.

¹²⁴⁵ ASRS I/18 r, T. Hren - Pisma, 17. avg. 1626 (Darove za tržaško ustanovo sta obljubili tudi Hrenovi sestri).

¹²⁴⁶ Hk 1626, 9 v.- Dimitz 1862, 105.- Prim. Radics 1878, 29: Radics je iz arhivskih podatkov napačno sklepal, da je imel Hren v Trstu svoje stanovanje.- Coroneum v Trstu omenja tudi Valvasor (Ehre VIII., 670.- Prim. Turk 1928, 24.

¹²⁴⁷ Cevc 1981, 268,269.

¹²⁴⁸ ASRS I/18 r, T. Hren - Pisma, 9. avg. 1629.- O Hrenovi heraldični plošči s Coroneuma ni sledu.- O nadaljnji usodi Hrenove tržaške ustanove prim. E. Generini, Trieste antica e moderna, orig. 1884, ponatis Trieste 1968, 157.

¹²⁴⁹ Hk 1626, 11 r.- Dimitz 1862, 105.

¹²⁵⁰ Ibid.

¹²⁵¹ Ibid.

¹²⁵² Hren je odštél za zemljišče 1350 fl in za zidavo 666 fl 40 kr, k tej vsoti pa je treba prišteti še stroške za kelih (100 fl) in umetniško opremo (znesek zanjo ni natančno razviden).

¹²⁵³ Hk 1626, 11 r.- Dimitz 1862, 105.- Turk 1928, 24.

¹²⁵⁴ Hk 1627, 4 v.

¹²⁵⁵ Evfrazija de Bonomo je izhajala iz plemiške družine Bonomo (Bonhom). Stopila je v tržaški benediktinski samostan, kjer je zbrala in popisala življenjepise tržaških svetnikov in svetnic "Legendario delle vite, martirio de'glorio-

si santi e sante di Trieste. Raccolte per me Eufrosia Bonomo 1613." (Primorski slovenski biografski leksikon I., 102).

¹²⁵⁶ ASRS I/18 r, T. Hren - Pisma, 9. avg. 1629.

¹²⁵⁷ Hk 1626, 44 r (skupni seštevke je vsota stroškov za oltar Marije Magdalene v stolnici in za plastike, namenjene za oltar sv. Benedikta). - Cevc 1981, 241.

¹²⁵⁸ Hk 1626, 45 r. - Dimitz 1862, 106. - Prim. Steska 1927, 14. - Stelè 1938, 2. - Cevc 1968 a, 54.

¹²⁵⁹ Vrhovec 1903, 29. - Zadnikar 1982, 153. - Prim. Stelè 1928, 74, sl. 25, 26, 28. - Stelè 1952, 144: F. Stelè naglaša, da je kakor v Nemčiji obstajal tudi pri nas slikani nagrobnik (prim. nagrobnik družine Khisl).

¹²⁶⁰ Prim. Stele 1952, 120, 145.

¹²⁶¹ KAL f 98. - Turk 1938, 56.

¹²⁶² Steska 1915, 8. - Dolinar 1976, 126. - Nikolaj Candek je v ta namen daroval več denarnih zneskov; leta 1621 je podaril 1800 fl za zlatitev oltarja.

¹²⁶³ Hk 1627, 4 r. - Dimitz 1862, 106. - Blätter aus Krain 1865, 43. - Radics 1878, 26. - Steska 1927, 14, 15. - Turk 1928, 22. - Morda je Rasschawer identičen z osebo, ki jo omenja Hren v neki drugi notici: "Eodem Rudolphum Danieleum Rasshawer der Vnß für einen Camerjungen gedienet mit Comendation bryeffen ... expedirt (Hk 1627, 5. jan.)."

¹²⁶⁴ Hk 1627, 4 v. - M. Benedik je omenjeno notico napačno povezal s slikarjem Plainerjem (Benedik 1974 /tipkopis/, 123).

¹²⁶⁵ T. H. Connolly, The legend of St. Cecilia I., The origins of the cult, v: Studi musicali VII., Firenze 1978. - Idem, The legend of St. Cecilia II., Music and the symbols of virginity, v: Studi musicali IX., Firenze 1980.

¹²⁶⁶ X. Barbier, De Montault, Iconographie de Sainte Cécile d'après S. R. Mamiani, Santa Cecilia nell' arte, Roma 1901. - P. Benati, Santa Cecilia nella legenda e nell' arte, Milano 1928, LCI 5, 455 sq.

¹²⁶⁷ Lexikon der christlichen Ikonographie Bd. 5., Rom, Freiburg, Basel, Wien 1973, 459, sl. 3.

¹²⁶⁸ Stelè 1922, 2. - Prim. Mantuani 1922, 456: Ob sliki sv. Cecilije je J. Mantuani poudaril njeno zaostalost v slogu in posameznostih in dostavil, da jo je slikal umetnik, "ki se je učil pri starokopitnežih." - Prim. Stelè (1924) 1966, 57. - Stelè 1938, sl. 15.

¹²⁶⁹ Prim. Cevc 1968 a, 52, sl. 17.

¹²⁷⁰ Prim. Cevc A. 1960, 21.

¹²⁷¹ Slika sv. Cecilije, tedaj precej poškodovana, je bila razstavljena leta 1922 na zgodovinski razstavi slovenskega slikarstva v Ljubljani (pod. št. 5). F. Stelè jo je ob tej priložnosti pogojno pripisal slikarju Mateju Plainerju (Katalog 1922, 4). Da atribucija nima trdne podlage, je pravilno opazil že J. Mantuani, ki je sodil, da jo podpira le znano dejstvo o Plainerjevem sodelovanju s škofom Hrenom (Mantuani 1922 b, št. 199, 2). Mantuaniju je oporekal I. Cankar s trditvijo, da smemo pripisati sliko Plainerju tudi iz drugih vzrokov (Cankar 1922 a, 2, 3). Stelè je vzroke, zaradi katerih je sliko atribuiral Plainerju, obširneje pojasnil v reviji Čas. Najprej je omenil, da se je sprva zaradi napačne transkripcije za slikarja Plainerja vrnilo

napačno ime Plavec, potem pa je obrazložil, da na Plainerjevo avtorstvo ni sklepal na podlagi pogodbe, ki sta jo za oltar Povišanja sv. križa sklenila Hren in slikar, temveč je upošteval kratko Hrenovo notico ob koncu leta 1613, po kateri bi mogli domnevati, da je Plainer morda naslikal celo dve podobi, ob tem pa se mu je vendarle zdel vprašljiv dolg časovni razmik med naročilom (1613) in izpolnitvijo naročila (1627) (Stelè 1923, 64). V konservatorskih poročilih o Plainerjevih slikah v Petrovčah je Stelè posebej naglasil, da razmerje do njemu pripisane slike sv. Cecilije brez podrobnega študija ni pojasnjeno (Stelè, Varstvo spomenikov, v: ZUZ IV., Ljubljana 1924, 156).

¹²⁷² E. Cevc poudarja, da za Plainerja ne govori niti temna paleta niti plastična modelacija, razen tega pa Plainer tudi ne pozna zmečkanih gub in ostrih kontur (Cevc 1968 a, 52). - Prim. tudi Stelè 1923, 64. - Marolt 1931, 100, 104, sl. 55. - Prim. Thieme-Becker XXVII., 131 (F. Stelè).

¹²⁷³ Prim. Cevc A. 1964, 32, 33, sl. 23.

¹²⁷⁴ Gl. I. del., 144.

¹²⁷⁵ Hk 1626, 26 v.

¹²⁷⁶ Hk 1626, 47 v.

¹²⁷⁷ Hk 1627, 5 r. - Orožen V., 541. - Stegenšek 1905, 130. - Goričar 1939, 9.

¹²⁷⁸ Hk 1626, 44 v. - SAL/ Gornji grad A - f 72, Cerkvene stavbe zadeve in oprava 1602-1811: "Verzachnuß waß ich Meister Jerg Sgarnoß Ir frl: gn: Herrn Herrn Püschoffen von Laybach gearbeit hab ..." - Prim. Orožen V., 541.

¹²⁷⁹ SAL/SK f 2 - T. Hren (Žito jima je izročil ljubljanski oskrbnik Adam Clemendt).

¹²⁸⁰ Za oltarje sv. Rešnjega Telesa je srednji vek ponavadi uporabljal motiv Poklona sv. treh kraljev (npr. v ljubljanski stolnici).

¹²⁸¹ S. Vrišer, Baročno kiparstvo, (Ars Sloveniae), Ljubljana 1967, seznam del z opombami 31.

¹²⁸² Hk 1626, 44 v.

¹²⁸³ Prim. Hk 1626, 44 v.

¹²⁸⁴ SAL/PP I/2, p. 307 sq.: Hren je v božjo in Marijino slavo, "et S. Augustini Epi et Ecclae Doctoris PATRONI postliminio reuocatam constanterque retinendam Labaci memoriam," posvetil temelje novega samostana avguštincev, "qui olim quidem ad S. Jacobum locum ibidem habuerunt: Temporis tamen iniuria pulsi inde fuere." - Avguštinci so zaprosili za pomoč tudi ljubljanski mestni svet; ta jim je že v letu 1623 podaril precej opeke (ZALj).

¹²⁸⁵ KAL f 34/3, 16. avg. 1626.

¹²⁸⁶ KAL f 34: Pomočniku Joannesu je gornjegrajski oskrbnik izplačal 100 fl.

¹²⁸⁷ Hk 1627, 4 v (skupni seštevek upošteva tudi druge honorarje, ki niso v zvezi z avguštinskim oltarjem), 60 v, 62 v. - SAL/SK f 2 - T. Hren. - KAL f 34: Hanns Specht je prejel med delom več denarnih obrokov; prior mu je v več zneskih odštel 49 fl 48 kr, ljubljanski škofijski oskrbnik 50 fl in gornjegrajski oskrbnik 100 fl, 29. maja 1628 mu je Hren v navzočnosti priorja in brata Andreja izplačal 70 fl, oskrbnik pa je k temu dodal nato še 10 fl. Tako je mojster prejel skupno 279 fl 48 kr, Hren pa mu je po dogovoru dolgo-

val še 60 fl 12 kr. Znesek mu je izplačal v manjših vsotah (16 fl, 10 fl, 34 fl 12 kr). Zadnji obrok je mojster prejel pri poročunu v Gornjem Gradu 15. maja 1629. - Iz arhivskih dokumentov je razvidno, da je naročilo za oltar pri ljubljanskih avguštincih dobil mojster Specht, Skarnos pa je prispeval k temu le kiparski okras (prim. Vrišer 1976, 213).

¹²⁸⁸ Hk 1627, 9 r, 60 v.- KAL f 34.- Dimitz 1862, 107.

¹²⁸⁹ Prim. Radics 1878, 26.-Iz Radicseve razprave bi mogli sklepati na Gerhardta Khränna, neposredno pa mu je slika za veliki oltar pri avguštincih atribuiral V. Steska (Steska 1927, 15). Turk je glede njegovega avtorstva previdnejši (Turk 1928, 22), saj iz koledarskih notic ni direktno razvidno.

¹²⁹⁰ Hk 1627, 62 v.

¹²⁹¹ KAL f 34.

¹²⁹² KAL f 34.

¹²⁹³ KAL f 56/29 (Omenjeni skupni izdatek za avguštinski oltar v višini 400 fl je bil v resnici še višji).

¹²⁹⁴ SAL/PP I/2, p. 425 sq. (z risbo cerkve) - Prvo stavbo je že 1629 poškodoval požar, zato so redovniki 1631 vnovič zidali cerkev. - Prim. Veider 1945 a, 44 (sl.), 45. - Kos 1955, sl. k tekstu.

¹²⁹⁵ Hk 1627, 4 v, 42 v.

¹²⁹⁶ Hk 1627, 5 r, 24 r (Iz notice lokacija klopi ni razvidna).- Dimitz 1862, 108.

¹²⁹⁷ Stegenšek 1905, 135.

¹²⁹⁸ Gl op. 1318.

¹²⁹⁹ Hk 1627, 14 r.- Orožen II/2, 248, 249.

¹³⁰⁰ Gl. op. 1302.

¹³⁰¹ Valvasor, Ehre VIII., 811. - V. Steska, Cerkev sv. Primoža nad Kamnikom, v: Carniola n.v. VII., 1916, 5. - Stelè 1929, 48.- M. Godina, Samostani štajerske minoritske provincije (razen ptujskega), v: Pax et bonum. Spominski listi posvečeni sedemstoletnici minoritskega samostana v Ptuj, Ptuj 1939, 43 sq.

¹³⁰² Hk 1627, 35 v, 60 v.- Dimitz 1862, 108.

¹³⁰³ Hk 1627, 39 r.

¹³⁰⁴ Hk 1627, 5 r.- Cevc 1981, 242.

¹³⁰⁵ Prim. Zadnikar 1982, 152.

¹³⁰⁶ SAL/PP I/1, p. 106, 107.- Valvasor, Ehre VIII., 787.- Vrhovec 1903, 43. - Po podatkih v literaturi je oltar sv. Mihaela postavil ljubljanski meščan Mihael Taller.

¹³⁰⁷ Hk 1627, 63 r.- KAL f 57, 17.- Dimitz 1862, 109.

¹³⁰⁸ Hk 1627, 62 v. - Iz virov ni razvidno, da bi bili grbi namenjeni za ljubljansko avguštinsko cerkev (prim. Vrišer 1976, 213).

¹³⁰⁹ Hk 1627, 57 v.

¹³¹⁰ Hk 1627, 47 v, 59 v, 60 v.- Prim. SAL f 8/10 (Golia I., 118).- Dimitz 1862, 109.

¹³¹¹ Mayer-Himmelheber 1984, 173.

¹³¹² KAL f 34.

¹³¹³ Prim. Radics 1894, 199.- Radics 1898, 114.

¹³¹⁴ SAL/PP I/2, p. 418 sq.

¹³¹⁵ SAL/PP I/2, p. 421 sq.

¹³¹⁶ SAL/PP I/2, p. 425 sq.

¹³¹⁷ KAL f 14, 22. maj 1629 (Golia II., 42): Po M. Goliju

povzemam, da je Hren na pomlad 1629 obljubil stiškemu opatu, da je pripravljen posvetiti obnovljeno samostansko cerkev. Cistercijani so predvidevali, da bodo obnovitvena dela dokončana v mesecu oktobru ali novembru. Podatek je nedvomno sporen glede datacije (Gašper Bertogna je umrl leta 1624, stiški opat Jakob Reinprecht pa 1626), kar je razvidno tudi iz kronike, v kateri piše P. Putzel (ASRS, 148 r - P. Putzel, *Idiographia sive Rerum memorabilium Monasterii Sitticensis descriptio* 1719), da je bila stiška cerkev, ki jo je opat Jakob Reinprecht zgradil in obnovil ("Ecclesiam nouam a fundamentis erigit et restaurat, cum pulcherrimis imaginibus muro affixis, Christi passionem Domini repraesentantibus exornatam et capacem 13 altarium"), posvečena leta 1625 (prim. M. Mikuž, *Vrsta stiških opatov*, Ljubljana 1941, 65). Jakob Reinprecht je bil, tako kot Tomaž Hren, pomemben umetnostni naročnik (Radics 1880, 17.- Cevc 1981, 242).

1318 KAL f 57/40, 6. maj 1628, "Annotationes rerum in hoc Episcopatu Labacensi, recentiusque gestarum, sub Thoma Crönn Episcopo Nono".- Zapis je enak dokumentu z isto datacijo v ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1628, "Quae recentiora et notatu digna uidentur esse gesta, sub XXXI. annorum Episcopatu Thomae Crönn Noni Episcopi Labacensis", s pripisom "Annotationes rerum in hoc Episcopatu Labacensi, recentius gestarum". V dokumentu so najprej našeta Hrenova prizadevanja za restavraco katolištva v ljubljanski škofiji ("Praecipuum est Reformatio S. Catholicae Religionis"), nato pa so našeta njegova, zlasti za umetnostno-zgodovinsko stroko pomembna dela: "8. Hic Labaci in Cathedrali Ecclesia S. Nicolai ... Tria Sacella: Primum SS. Sacramenti ..., Alterum S. Thomae ... ubi suam erexit ac delegit sepulturam: Tertium S. Georgy Martyris, nec non S. Catharinae ... Et alia duo Altaria, S. Andreae ... et S. Mariae Magdalenae, singulare totius ornamentum templi; 9. Chorum albo et nigro politoque marmore strauit totum: Et stalla canonicorum, ex ligno nucum affabre ac sumptuose posuit. Totumque templum pulchre ac plausibiliter coloribus depinxit: Chorum ipsum, et sacella cancellis ferreis communiuit et exornauit; 10. Oberburgi in uicina Episcopali Residentia et Ecclesia MARIANA Altare Summum, cum Nouo Organo sumptuosissime perfecit. CHORUM marmore strauit. Stalla pro Collegy MARIANI Sacerdotibus ad splendorem et delectationem recens fecit; 11. Sacellum B. MARIAE Virginis Annuntiatae, nec non S. Martini Episcopi, ad similitudinem sui Labacensis restaurauit, ac strauit lapide uariegate. Altaria alia noua IV. erexit et consecrauit; 12. Item sacellum S. Thomae Apostoli ad stigmata D. N. Jesu Xpi, una cum tribus aris S. Annae, et S. Catharinae construxit et sumptuose perfecit; 13. Item Ecclesiam S. Margaritae Virginis et Martyris (quae fuit prima in ista Valle Oberburgensi, ex qua gentilis populus Christi fidem suscepit, et bis destructa fuit situ et vetustate) ex fundamentis recens erexit; 14. Sic Ecclesiam S. Ursulae, ac XXXIII. Martyrum: etiam S. Mariae Magdalenae una cum amplissimo Coemeterio: nec non S. Pauli Apostoli Ecclesias (ubi antiquitus Monasterij monialium, ibidem Deo famulantium, rudera conspiciuntur deuastati) in vsum formamque deuotionis reduxit ac restaurauit); 15. Arcem Alttenburgam

(sive potius MARIANAM) ... suis sumptibus, dum esset Graety in Excelsi Regiminis Locumtenentiae Archiducalis Officio, ex manibus Haereticorum coemit multis pecunys (v KAL f 57/40 na tem mestu navaja 14.000 fl). Et in arce sacellum pro se construxit, atque in illo cultum perpetuum; 16. NAZARETHANVM Templum, ad formam Lauretani, iuxta arcem in colle amoenissimo ... eique pulcherrimam pro hospitio peregrinorum, capacem et bene accommodatam domum assignavit; 17. ... in hac Ecclesia Oberburgensi ... pro Seminario Cleri totius Episcopatus Labancesis Collegium Marianum fundavit ... Datae Labaci 6. May 1628, Thomas Episcopus Labacensis." - Prim. Dolinar 1979, 213 sq.

¹³¹⁹ KAL f 57/44.- ASV - S. Congr. Concilii - Relationes 429 A Labacen., 1629) - Hren je 16. marca 1629 sestavil svojo zadnjo relacijo (relacija je po vsebini zelo podobna Annotationes 1628), ki jo je ljubljanski kanonik J. Rozman 19. aprila 1629 predložil v Rimu: "Relatio ac descriptio status ... totius Episcopatus Labacensis ... Ecclesia Cathedralis ... restaurata est tota, chorus marmore nigro et candido et quadro pulchre sane constratus. Praesbyterium consimili lapide, sed instar stellarum radios mittentium etiam trinis gradibus ad Summi Altaris ascensum ... Stalli ... ex ligno nucis sumptuose constructae ... Chorus cancellis et ostys duobus ferreis transparentibus, coloribus, argento et auro depictis, ad maiorem cleri commoditatem ... Nauis Ecclesiae tota quadris coctilibus magnis constrata ... Et sedes pro populo conciones sacras frequentante, erectae nouae et coloribus ornatae. Fornix in naui Ecclesiae triplex uel atria cum columnis mira picturae, colorum, auri et argenti uarietate depictus per totum. Sacella quatuor cum nouis Altaribus, ferreisque cancellis et marmoreo pauimento uariiegato (ex quibus Episcopale Tituli S. Thomae Apostoli S. Floriani et Omnium Sanctorum una cum /fenestra/ sedilibusque affabre factis, et Crypta pro sepultura Episcopali prae-cellit opere et sumptu) recens erecta totum templum uenustant. Duo adhuc sacella e regione praedictorum construenda ... sunt (constructa similiter, sunt depicta et consecrata ...). Item sacristiam Episcopalem necessitate compulsus feci ... Turris siue campanile S. Nicolaj tecto ac muris reparata anno praeterito (non sine magnis sumptibus), et in summitate Thuri deaurati defixa triplex deaurata Papalis CRUX in signum Apostolicae Exemptionis et Priuilegij. Tres Infulae Episcopales pretiosae (Oberburgi: Labaci duae, sed inutiles ad usum), atque filis uetustatae corrosis reparate, ussa pro me noua penitus facta; Parochialis S. Petri extra Muros ... cum Altaribus uniuersis, pauimento, murisque Coemeterij et laquearibus praeclare depictis ad tantum splendorem et ornatum restaurata est, ita ut pro Cathedrali pollere posit. Coemiterium ampliatum atque denuo consecratum ...; In Ecclesia Mariana Collegiata Oberburgensi ... in Styria, sed Labaco non amplius sex uel 7 horarum itineris spatio sita (ubi Clemens Papa Octauus cum cardinalis existens in Poloniam Legatus mitteretur, ad aeternam rei memoriam celebrauit). Duo Sacella Episcopalia Cancellis ferreis, marmore, picturis et Altaribus. Item Altare Summum opere sculpto, cum organo sumptuoso ... nauis Ecclesiae depicta totaliter; Iterum S.

Ursulae a Cilliensibus fundatum, sed collapsum sacellum, una cum Oratorys, et Altaribus affabre factis tribus; S. Margaritae ..., S. Magdalenae et S. Pauli collapsas ibidem Ecclesias, una cum campanis et campanilibus novis magnis laboribus et sumptibus erecta; Cruces altae in publicis vys secto ex lapide (in nonnullis lignae) erectae ... Labaci ... Capuccinorum, campana eis noua ... empta. Ad fabricam collegii Labacensis ... in constructione noui templi, ubi Episcopale Tituli B. M. Virginis Sacellum, sumptibus Episcopalibus erigetur ... In Archigymnasio Viennensi (ubi olim mea perfecti studia) ... tres Alumnos fundauit. 16. Marty 1629." (Prim. Dolinar 1979, 214). - V vatikanskem izvodu je dodano še poročilo "Quae recentiora et notatu digna ... gesta esse sub isto XXXII annorum Episcopatu Thomae Croenen noni Episcopi Labacensis". Poročilo je identično s tistim, ki ga je Hren sestavil pred letom dni, le za Gornji Grad pravi: "Sacellum B.mae Virginis Annuntiatae ... Altaria alia noua quinque erexit et consecrauit." (19. apr. 1629).

¹³²⁰ SAL/SK f 2 - T. Hren: V februarju 1627 je ljubljanski oskrbnik Adam Clemendt pisal Hrenu, da se je že večkrat oglasil pri mojstru, ki je že dlje kot dvanajst tednov bolan. - SAL f 17/39 c 1 (Golia I., 183): V aprilu 1627 je brat Andrej sporočil škofu, da je Somrak še vedno bolan, oglasil pa se bo pri njem takoj, ko bo ozdravel.

¹³²¹ SAL/SK f 2 - T. Hren, avg. 1627.

¹³²² SAL f 4/28, 9. febr. 1629 (Morda zvon za stolnico).

¹³²³ SAL/SK f 2 - T. Hren, 24. mar. 1629.

¹³²⁴ Hrenova sestra Ana je napravila redovne zaobljube leta 1598. - Prim. Hk 1598, 16 v. - Valvasor, Ehre XI., 372.

¹³²⁵ SAL f 21/3 t (Golia I., 187).

¹³²⁶ Steska 1906, 29,30. - Steska 1926, 32,33. - Stular 1968, 157. - V ljubljanskem nadškofijskem dvorcu hranijo v kapeli srebrne posodice (krizmarij) za sveta olja. Zaznamovane so s Hrenovim monogramom T.C.E.L., z njegovo devizo T.L.A.P. in z letnico 1629, krasita pa jih škofijski in Hrenov grb. Posodica za bolniško olje (OLEVM/ INFIR/MORVM) je opremljena še z Marijinimi simboli - krona s črkami MAR (= Maria), spodaj z mečem predrto srce; za krstno olje (OLEVM/ CATECHV/MENORVM) s Kristusovim monogramom IHS; za sv. krizmo (S./ CHRIS/MA) pa s križem (zunanji obod posode je izgubljen). Satulja (krizmarij) ima srebrno okovje, ročaj in ključavnico (s kronanim levom), datirana je z letnico 1629, krase pa jo medaljoni z grbi in monogrami.

¹³²⁷ Steska 1906, 8,29. - Steska 1926, 33. - Stular 1968, 158. - Hrenov kropilni kotliček z aspergilom je popisan že v inventarnih seznamih ljubljanskih škofov, tako na primer v Rabattovem inventarju "Ain Großer vergulter Weyhwaßer Khesl, mit dem aspersorio, daran das Chrönische Wappen" (Inv. 1683) in nato v spisku inventarja po Herbersteinovi smrti (Inv. 1702). Posoda šesterooblaste oblike z okroglim podstavkom in vitičasto oblikovanim ročajem, ki ga držita angelski glavici, ima gravirane napise in grb. Pod robom teče napis: ANNO DNI MDC XIX, v osrednjih poljih pa: TERRET LABOR/ ASPICE PRAEMIVM/ THOMAS NONVS EPVS LAB./ REGIVS LOCVMTENES/ ET REFORMATOR F.F./ 1619, ter: T.L.A.P. (Hrenova deviza), zvezni škofovski grb in T.C.E.L. (Hrenove začetni-

ce). H kotličku sodi tudi aspergil z masivnim ročajem.

¹³²⁸ Cevc 1981, 231, sl. 175. - Prim. Gruden 1910-1916, 863. - Steska 1926, 38, sl. 21. - Otorepec 1977, 21 (sl.).

¹³²⁹ Valvasor, Ehre XI., 508. - Graščino v Sinkovem Turnu je Andrej Hren kupil leta 1632, po nekaterih podatkih pa naj bi jo menda že 1628.

¹³³⁰ ASRS, Zapuščinski inventarji, Lit. E, f XII., 21. - Radics 1878, 30. - Sorn 1959, 449. - Iz zapuščine Sinkovega Turna se je ohranil velik bel steklen kozarec z brušenimi podobami 12 apostolov (danes v Narodnem muzeju v Ljubljani).

¹³³¹ Pri ugotavljanju in datiranju Hrenovih portretov je v strokovni literaturi nemalo zmede. Steska poroča, da je v zbirko portretov škofov vnesel nered slikar Wettach, ki je okrog 1890 platna restavriral, pri tem pa je zamenjal skoraj vse napise oziroma napačno prepisal besedila (Steska 1926, 34). Portrete so skušali identificirati s pomočjo bakrorezov iz Erbergove zbirke znamenitih Kranjcev, med katerimi je tudi škof Hren (Zbirko hrani fidejkomisna, nekdanja cesarska knjižnica na Dunaju, fotografske posnetke pa Narodni muzej v Ljubljani. - Prim. ASRS, Dolski arhiv f 76, Posebno udejstvo vanje Erbergov - umetnostna zbirka v dolski graščini in biografije. - Prim. Klun 1853, 92. - Radics 1862, 40). Steska pripominja, da kljub poskusom še niso dokončno potrdili treh starih portretov, čeprav je prvi med njimi, ki kaže sivolasga moža v roketu s črnim biretom na glavi (sl.: Gruden 1910-1916, 869), po tradiciji veljal za Hrenov portret. Nastal naj bi v škofovih zadnjih letih (Steska 1926, 36. - Prim. Cvetko 1958, 163 sl.: D. Cvetko je portret datiral v čas o. 1625). Prvotna lokacija tega poznega Hrenovega portreta, ki ga nekateri napak enačijo z upodobitvijo iz leta 1611 (prim. op. 708), ni znana. Ne vemo, kdaj so sliko namestili v ljubljansko škofijsko palačo, vsekakor pa v inventarnem popisu po Hrenovi smrti tod ni bila omenjena. Sele v Buchheimovem inventarju je bil v ljubljanskem dvorcu popisan Hrenov portret, ni pa razvidno, kateri (Inv. 1664). Tudi Dolničarjevo poročilo, da se je do njegove dobe ohranil portret škofa Hrena (Steska 1926, 34), v tem oziru ne pove nič določnejšega. Iz arhivskih dokumentov je ugotovljivo, da je v Hrenovem času visel njegov portret v gornjegrajski rezidenci, pozneje pa je bil eden njegovih portretov dokumentiran tudi v Vrbovcu ("Ein Contraf: Bischoffen Thomae mit verguldeten Ramen" - Inv. 1664; "Item ain Contrafe in quadro in schwarz zierath vergulden Ramben Herrn Bischoffen Thomae" - Inv. 1683) in nato v Goričanah (Prim. Radics 1878, 27. - Radics 1880, 27: P. Radics pravi, da v škofijskem gradu v Goričanah hranijo oljno sliko slavnega "kranjskega apostola"). - O Hrenovih portretih prim.: Gruden 1910-1916, 821, 869, 959. - Stroj 1922, XIII. - DS XXXV, Ljubljana 1922, 448 (priloga), sl. 57. - Mladika 1924, 106. - Steska 1927, 15. - Turk 1928, 23. - Veider 1945, 22 sl. - Höfler 1978, Tab. I. - K Hrenovim portretom, ki jih je objavil J. Gruden, je A. Stegensšek komentiral: "... slavni škof Hren ni mogel imeti dveh različnih obrazov (821 in 869) ... Moderni portret (869) ga skuša predstaviti kot gorečega prvoboritelja, kot heroja. Pa včasih so ravno odlične osebe na zunaj najbolj neznatne. Moderni kipar (Ljubitelj krščanske umetnosti 1914,

28) se strinja z modernim slikarjem. Ali je ta tip zgodovinsko utemeljen? ..." (A. Stegenšek, Zgodovina slovenskega naroda /Gruden/, v: ČZN 13, Maribor 1917, 102). Stegenškov komentar seveda ni brez napak, dobro pa razkriva nelahko problematiko identifikacije Hrenovih portretov.- Prim. op. 9 in 939.

¹³³² Goričar 1939, 9.- Za opozorilo na citirani članek se zahvaljujem dr. Emilijanu Cevcu.

¹³³³ KAL f 113: Pravda zaradi pogreba škofa Hrena.- Prim. Thalnitscher, Historia, p. 51.- Radics 1894, 199.

¹³³⁴ KAL f 56/29.

¹³³⁵ ASV, Processus Consist. 27, 1630 F: Jezuit Antonius Rantius je o ljubljanski stolnici povedal, da je "sotto l' Inuoc.ne di S. Nicolò di bella struttura, competente grandezza ... con tre naui et non ha bisogno di riparatione ... ui è la sacrestia con le supellecttili .. et ui è n bellissimo campanile con campane, organo, choro, e cemeterio ... Vi e l' habitatione per il Vesc.o attaccatt' alla chiesa ... commoda e bella, e non ha bisogno di riparatione", nato pa je naštel še ljubljanske samostane "Monasterio di S. Francesco de obseruantia, il collegio della Compagnia di Gesù e fuori della città un conuento de Patri Capucini, et un altro di S. Agostino ... Non ue è in d.a città seminario, ui è ben un luogo chiamato casa de poueri, doue rangono instrutti nelle buone l.re molti poueri scolari, et il Vesc.o mantiene in d.a casa a sue spese alcuni chierici." Podobno je o teh zadevah izjavil tudi jezuit Hieronimus Marensius, ki je o stolnici še dodal "la chiesa cathedrale ... fabricata all' antica un poco oscura ...". - Hren sicer res ni posvečal ljubljanskemu škofijskemu dvorcu, ki ga je leta 1512 sezidal škof Rauber, tolikšne pozornosti kot gornjegrajski reziden-cij, vendar bi ob njegovi splošni obnovitveni zavzetosti pričakovali, da je tudi v Ljubljani poskrbel vsaj za manjša obnovitvena dela, dasi ta arhivsko niso posebej potrjena. Steska je sodil, da Hren ni toliko skrbel za popravo in olepšavo ljubljanske palače zato, ker je večinoma bival v Gornjem Gradu (Steska 1926, 30). Glede na izjave v Rimu zaslišanih prič pa je kljub vsemu precej nerazumljivo Scarlichijevo negodovanje papežu, češ da "se škofijska palača tik stolnice bliža razpadu, zato jo popravlja z velikimi stroški", in, čeprav ni mogoče dognati, kaj je novega napravil, "da jo skoraj podvojuje" (Thalnitscher, Historia, p. 82.- Steska 1926, 30). Tudi Scarlichijeva poročila o verskem stanju v škofiji v splošnem precej zmanjšujejo Hrenove zasluge na tem področju (Prim. Jellouschek 1854 c, 79-80, 87-88.- Dolinar 1980, 26 sq).

¹³³⁶ Hren sam je leta 1628 poročal v Rim, da je v mestu ostal en sam protestant (prim. Dolinar 1979, 213).

¹³³⁷ Inv. 1630 - Inuentarium des Bischoffs Thomae Kren de Anno 1630 (23. apr.).-SAL f 21/9, Zapuščinski inventar škofa Hrena 1630.

¹³³⁸ Slike "von wasser farben" so bile najbrž slikane na platno.

¹³³⁹ Gl. op. 524,525.- V Scarlichijevem inventarju je podoba popisana kot "Ein grosses Quader stukh die Abnembung Christi" (Inv. 1641), v Buchheimovem pa "Ein Quaderstukh

oder Bildt abnembung Vnsers Herrn von Creutz" (Inv. 1664).

¹³⁴⁰ V Scarlichijevem inventarju je slika "Desponsatio Ecclesiae" omenjena v Gornjem Gradu (Inv. 1641), prav tako pa tudi v Buchheimovem inventarnem seznamu, kjer je popisana skupaj z drugimi (z vodenimi barvami slikanimi) podobami: "Natiuitas Christi, Epiphania, Desponsatio Ecclesiae, Velum Veronicae, Caena Domini, Extremum Iudicium" (Inv. 1664). V Rabattovem času spet zasledimo sliko s tem motivom v ljubljanski rezidenci "Ain altes gemähll in gemainen ramben Christum, vnd die Kürchen repraesentirend" (Inv. 1683).

¹³⁴¹ V ljubljanskem škofijskem dvorcu je omenjen Hrenov portret v Buchheimovem inventarju "auf dem obern Langen Saal ... Herrn Thomasen Bischoffen zu Laybach Contraf:" (Inv. 1664), in nato v Rabattovem inventarnem popisu "daß Egkh Zimmer ... Item 1 deto /Contrafe/ Herrn Bischouen Chrön" (Inv. 1683); Herbersteinov inventarni seznam pa našteva kar dve njegovi upodobitvi: "daß Egkh Zimmer halb gegen der Khürchen ... Item ein deto /Contrafe/ Herrn Bischouen Chrön" in "daß officiatür oder Consistorial Zimmer ... Item ein deto /Contrafe/ Herrn Bischoffen Khrön" (Inv. 1702). - Prim. op. 1331.

¹³⁴² V škofovi sobi je bilo več srebrnih čaš, porcelanas-tega posodja, večje število relikvij (paci in Agnus Dei), dva prenosna oltarčka, 2 nova pluviala z vezanim Hrenovim grbom, več knjig, med njimi dve s srebrnimi ščitki, zapuščina Hrenovega sorodnika Georga Schryepperja (predvsem rokopisi in knjige), zapuščina Jakoba Haumana, župnika v Smartnem pri Kranju (srebrno okrasje) in razen drugih reči še precej knjig "Evangelia inu lystuvi"; Hrenova liturgična oblačila so popisana v Rabattovem inventarju "Ain alt weiß Atlasenes Gestükhtes Meess Gewandt, mit zwey dergleichen Dalmaticis, et Pluuiali, mit Bischofflich Chrönischen Wappen. Ain Pluuial von grien geblüemleten saidenen zeug, mit grien Taffet durch vnd durch gefüettert mit fürst Chrönischen Wappen. Ain blaues deto /Pluuial/ von geblumbten damast, mit fürst Chrönischen Wappen." (Inv. 1683). Ista oblačila našteva tudi Herbersteinov popis (Inv. 1702). - V zvezi s posodjem je vredno omeniti Hrenovo notico: Hk 1611 a, 41 v.

¹³⁴³ Inventarni popis po umrlem škofu Scarlichiju omenja "Mehr ein silbernes Bildt S: Annae so Christum vnd vnser liebe Frau an Armen haltet" (Inv. 1641).

¹³⁴⁴ Podoba Zalostne Matere božje z mečem bolečin in mrtvim Kristusom v naročju je popisana tudi v Scarlichijevem inventarju: "Ein grosses silbernes Bildt vnser lieben Frauen Vesper" (Inv. 1641).

¹³⁴⁵ Med infulami, ki jih je dal napraviti škof Hren, se je posebej odlikovala velika pontifikalna mitra z velikimi dragulji in biseri. Podobno okrašeni sta bili še rdeča in infula z dragimi kamni, preprostejša pa je bila vezena z zlatom. Popisovalci inventarja po Buchheimovi smrti so v ljubljanski škofijski rezidenci popisali: "Ein ganz guldene Inful mit Perlen gestükht, vnnd mit Edl Steinen besetzt. Item ein andere Inful von gleicher Arbeith + Inful von rothen Atlas + Inful von rothen Taffet. Item ein Inful mit der Malerey in der Mütten. Mehr ein Inful von gelben Goldt stukh." (Inv. 1664). Dragocene Hrenove mitre so vzbudile

posebno pozornost popisovalcev Rabattovega (Inv. 1683) in Herbersteinovega inventarja (Inv. 1702); razen treh inful, ki so bile zaznamovane s Hrenovim grbom (gl. op. 621) so popisali še "Drey Bischoffliche Infull: zwey von Goltstukh mit guldenen Porten gebrämbt."

¹³⁴⁶ V zakladnici je bilo več predmetov, tako npr. velika srebrna svetilnica, srebrna kadilnica s čolničkom in oljenka s pozlačenim okrasjem, ki so bili bodisi last nazarske cerkve, bodisi da jih je Hren namenil za to ustanovo. Srebrna podoba Marije obdane s soncem je pripadala cerkvi v Novi štifti. Razen dragocenih relikviarijev (večinoma so bili oblikovani kot "sepulchrum") so bili popisani tudi: pozlačeni srebrni kelih, deloma pozlačena srebrna monštranca, pozlačeni pektoralni križ, srebrni pastorage in več križev, srebrnih svečnikov ter relikvij.

¹³⁴⁷ V malem oratoriju ("khleine Retirada oder Schreibzimmer, vnd Oratorium" - Inv. 1683) so tedaj visele štiri oljne slike (table) in ena krajina (z vodenimi barvami), Hren pa je hranil tukaj tudi več srebrnih kelihov, veliko srebrno pozlačeno monštranco, 4 pontifikalne prstane, več dragocenih križev in relikviarijev, srebrne svetilnice, Agnus Dei s podobo Naše ljube Gospe na steklu itd.

¹³⁴⁸ Hrenov portret (Contrafactur) v gornjegrajski rezidenci je omenjen nato še v Scarlichijevem inventarju "Ein Bildtnuß herrn Thomae Bischohen see:" (Inv. 1641), v Buchheimovem inventarnem popisu pa ni več dokumentiran (prim. op. 1331).

¹³⁴⁹ V Rabattovem inventarju je v gornjegrajski prelatovi sobi dokumentiran "Khayßers Matthiae Contrafe, sambt sechs Chur-fürsten gemaine" (Inv. 1683).

¹³⁵⁰ Scarlichijev inventar o kapeli gornjegrajske rezidence poroča: "In der Capelen ... zwey altärlein mit Ihren Mapis vnd Antipendys von vergulden Leder" (Inv. 1641). Kapele ("Die Capellen in dißem obern Stokh"), v kateri je bil tedaj "Ain Altar mit ainen schlechten alten antipendio; in übrigen nichts," so popisali tudi zapisovalci Rabattovega inventarja (Inv. 1683).

¹³⁵¹ Vsebinska treh slik, ki so visele tedaj v "Capuciner Zimmer", po Hrenovem inventarnem popisu ni znana. V Scarlichijevem inventarju je popisana v sobi "Mehr ein Passions Bildt" (Inv. 1641), v Herbersteinovem pa "ober der Thüer - ain altes Vnser Lieben Frauen bildt." (Inv. 1702).

¹³⁵² Po Scarlichijevem inventarju je gornjegrajska biblioteka obsegala dela z najrazličnejših področij: "Bibliotheca ... mit büchern Theologicis, Canonicis, Iuridicis, Morali-bus, historicis, humanisticis vnd andern" (med njimi npr. tudi "ein Missale ... mit Wappen herrn Thomae bischohe" - Inv. 1641). Obsežen seznam gradiva gornjegrajske knjižnice, ki so jo za Hrenom dopolnjevali tudi njegovi nasledniki, je dal leta 1655 sestaviti tedanji generalni vikar Filip Terpin ("Index librorum et authorum bibliothecae Oberburgensis ... anno 1655", rokopis v Skofjiškem arhivu, KAL f 96/14.- Simoniti 1974, 17,18), poznejšega iz leta 1733 pa hrani Arhiv Slovenije (ASRS, Vic. I/26, zap. št. 47 - "Elenchus deren in der Bibliothec der bischoulichen Residenz zu Oberburg befindlichen allerley büher 1733"). Med knjigami so

bila tudi dela antičnih klasikov. Vsaj nekaj jih je gotovo imel v svoji zbirki že škof Hren, velik ljubitelj in poznavalec klasičnih avtorjev (v svojih zapiskih večkrat navaja citate iz njihovih del). V seznamu so popisane tudi knjige, ki so, vsaj nekatere, bržkone že Hrenovim umetnikom rabile kot predloge za umetniška dela (npr. *Effigies Imperatorum et Magnorum Epum, Effigies 50 virorum Illustrium, Typus insignium Germaniae familiarum, Typus Imperij Romano-Germanici, Liber chronicarum cum figuris ab initio mundi* itd.).

¹³⁵³ V spodnji zakladnici je bila omara s srebrnimi posodami, 3 kelihi in kazula z grbom Andreja Hrena.

¹³⁵⁴ Stelè 1952, 119 sq.- Cevc 1981, 227 sq.

¹³⁵⁵ Gantar 1987 a, 52, 53.

¹³⁵⁶ Prim. SAL/PP I/2, p. 297, 298.- Gl. I. del, 134.

¹³⁵⁷ Turk 1938, 73 (prim. KAL f 98). - Cvetko 1964, 70. - Gantar 1987, 9.

¹³⁵⁸ Prim. Cevc 1981, 220.

¹³⁵⁹ Prim. Stelè 1938, 1.- Stelè 1965, 225.- Cevc 1965, 157. - Cevc 1968 a, 46, 49.

¹³⁶⁰ Cvetko 1964, 71. - Skerlj 1973, 21.- Gantar 1987, 8, 9.

¹³⁶¹ Prim. Sumi 1965, 24.- Sumi 1968, 73.- Cevc 1968 a, 41.

^{1361a} Stelè (1924) 1966, 51, 52.- Prim. Gantar 1987 a, 52.

¹³⁶² Volumen Primum Primi Protocolli Pontificalium si je iz ljubljanskega škofijskega arhiva sposodil J. W. Valvasor. Rokopis je imenoval "Annales" (Valvasor, Ehre VI., 350), zato se je pozneje v literaturi uveljavila celo napačna domneva, da gre za posebno Hrenovo delo. Iz protokolov je črpal snov za svojo zgodovino, v kateri je objavil tudi več podatkov o posvetitvah cerkva, kapel in oltarjev (Valvasor, Ehre VIII., 671, 672). Po Valvasorjevi smrti je rokopis, ker ga vse dotlej ni vrnil ljubljanskemu arhivu, z njegovo zaupščino vred prešel v zagrebški nadškofijski arhiv (danes v okviru Nacionalne i sveučilišne biblioteke v Zagrebu, kjer je uvrščen v volumen Miscellanea pod signaturo MP 236.- Prim. Turk 1928, 20), raziskovalci pa so dolgo mislili, da je izgubljen. Klun je leta 1857 v svoji razpravi pripomnil, da je Hren po Valvasorjevi trditvi napisal "große Annalen", vendar jih dotlej ni bilo mogoče najti (Klun 1857, 48). Pontifikalne protokole je v zagrebški Metropolitanski knjižnici prvi odkril P. Radics (Radics 1878, 31). Medtem ko jih je on še poimenoval Anale (Jahrbücher), jih je pozneje J. Smrekar opisal kot diarije, katerih polovico hrani ljubljanski škofijski arhiv, polovico pa vezano skupaj s Schönlebovimi genealoškimi noticami o kranjskem plemstvu zagrebška knjižnica (Smrekar 1891, 230). Zaradi dragocenega gradiva, ki ga rokopis vsebuje, je M. Slekovec, ki je nekaj paberkov tudi objavil, uvidel, da bi bilo primerno prepisati celoten volumen (Slekovec 1894, 148 sq.). Za Slekovcem je kratke notice iz Hrenovih protokolov priobčil še A. Koblar (Koblar 1901, 48), F. Pokorn pa jih je leta 1903 za ljubljanski škofijski arhiv v celoti prepisal in približno posnel Hrenove risbe, ki ilustrirajo pontifikalne zapise (SAL/Sk. prot., fasc. 1: Hren 1577-1611). Le-ti so šele od leta 1600 dalje sistematično urejeni, v dodatku pa jim je priloženih tudi več starih dokumentov in listin (prepisov), na primer: Lite-

rae consecrationis Ecc.lae B. Mariae Virg. ... in Monte Zhryett a ... Sigismundo Lamberger ... Anno 1475 /p. 356/; Aliae Consecrationis Litterae de eadem Ecc.la B. Mariae Virg. in Zhryett Anno Dni 1520, (Christophorus ... Epus Labacensis) /p. 357/; Aliae Consecrationis literae Ecclae S. Viti cum tribus Altaribus: NB per Suffraganeum ... Epi Labacensis (Christophori Rauberi) Anno Dni 1500 /p. 358/; Copia Literarum Consecrationis ... Ecclae B. Mariae Virg. in Insula Stagni Velden. prope Radmansdorff ... 1465 (Sigismundus) /p. 365.- prim. Slekovec 1894, 154 sq/.

¹³⁶³ Benedik 1981, 7 sq.

¹³⁶⁴ Orožen V., 206 sq. (prim. Orožen V., 34,35,232).- Slekovec 1894, 148 sq. - Curk III., 48. - Prim. Hk 1600, 1. jan.- Prim. Stelè 1952, 123.- Po Orožnu in Slekovcu je Hren prevzel velenjsko cerkev 9. aprila 1600; isti datum omenja Hren v SAL/PP I/1, p. 155.

¹³⁶⁵ Oltar je omenil Hren še leta 1611; tedaj je v pontifikalnih zapiskih posebej poudaril, da je birmoval v pliberski župnijski cerkvi pri "srednjem oltarju" sv. Barbare, ki ga je bil sam posvetil (SAL/PP I/1, p. 333. - Prim. Barle 1895, 60).- Pripisal je tudi opombo o stari kapeli sv. Pavla v pliberskem gradu (prim. SAL/PP I/1, p. 115. - Gl. I. del, 194).

¹³⁶⁶ Radics 1861, 75.- Vrhovec 1898, 31 sq.- Danica 1903, 146.- Spitalsko cerkev, ki jo je magistrat leta 1564 prepustil luteranom, je Hren 1598 spet prevzel v svojo upravo. - Prim. op. 217.

¹³⁶⁷ SAL/PP I/1, p. 52. - Hk 1601, 4 r. - Prim. KAL f 24 (Golia II., 253). - Dimitz 1862, 18. - Dimitz III., 337. - Prim. Vrhovnik 1932, 36,38.- Potem, ko je Hren v začetku leta 1600 potrdil, da so na Stajerskem uničene vse protestantske molilnice, je odločno pristavil, naj se tako zgodi tudi vsem kranjskim (Hk 1600, jan., febr.- Radics 1898, 105). To se je uresničilo v naslednjih dveh letih. Kmalu zatem, ko je reformacijska komisija v Ljubljani zastavila svoje delo, je Hren znova posvetil spitalsko cerkev sv. Elizabete (1601) in ukazal razdejati protestantsko pokopališče (Dimitz III., 333.- Gruden 1910-1916, 834). Luteransko molilnico na gradu Križ, ki leta 1595 še ni bila popolnoma dokončana, ker se je delo po nadvojvodovem ukazu ustavilo, je dal v februarju 1601 razstreliti s pokopališčem vred (Gruden 1910-1916, 834.- Stelè 1952, 135). V marcu se je odpravil v Begunje, kjer je uničil molilnico, ki so jo leta 1584 uredili v nekem gospodarskem poslopju. Eksplozija je bila tako močna, da bi kmalu poškodovala bližnjo cerkev sv. Urha (Gruden 1910-1916, 835. - Stelè 1952, 135). V naslednjem letu, marca 1602, je dal razstreliti še protestantsko shodnico v Metliki (Gruden 1910-1916, 836).- Prim. Valvasor, Ehre VIII., 669.

¹³⁶⁸ Hk 1601, 39 r.

¹³⁶⁹ 1. maja 1602 so ustanovniki prosili škofa Hrena za posvetitev temeljnega kamna nove cerkve na Zabregu (Zabreg = Smihel oz. Sv. Mihael nad Mozirjem), da bi brž lahko začeli z delom. Hren je na prošnjo pripisal: "Fiat" (Orožen II/2, 237,238.- Stegenšek 1905, 98 sq).

¹³⁷⁰ Po kronološki vrsti sledi v protokole sicer nevpisani podatek, da je Hren 13. okt. 1602 na prošnjo cerkvenih

ključarjev posvetil zvonove, zvonik, krstni kamen in križ v *Lučah* (Orožen II/2, 145). - Prim. Hk 1602, 13. okt. (v kalendarški notici je samo podatek o posvetitvi zvona).

¹³⁷¹ Orožen II/2, 122, 123.

¹³⁷² Prim. Barlè 1895, 58.

¹³⁷³ Kraja "Selzach" Hren v protokolih ni natančneje opredelil, zato ga samo na tej podlagi ni mogoče identificirati.

¹³⁷⁴ Valvasor, Ehre VII., 463: "Herr Marquard Freyherr von Eck, Ritter deß Teutschen Ordens und Stadthalter" - Prim. Kos 1955, 16: V križevniški cerkvi omenja oltar sv. Elizabete skupaj s sv. Katarino.

¹³⁷⁵ SAL/PP I/1, p. 99, 100: Hren pripominja, da je v požaru, ki je zajel naselje s cerkvijo vred, po čudežu ostalo nepoškodovano sv. Rešnje Telo skupaj s svilen o palo in korporalom pod monštranco. "Post reparationem" je Hren cerkev rekonziliiral, hkrati pa je posvetil tudi dva zvonova iz protestantske molilnice v Govčah, ki je bila zgrajena "in pernicioem Catholicae religionis", potem pa so jo po nadvojvodovem ukazu podrli. Zvonova je leta 1593 ulil v Ljubljani mojster Martin Edelmann (Edelwart), zlatar Albrecht pa je napravil zanju model pantrovega friza (Marolt 1932, 174. - Stelè 1952, 138).

¹³⁷⁶ Valvasor, Ehre VIII., 787.- Vrhovec 1903, 43.- Mihael Taller (Hrenov sorodnik) je bil več let zapored ljubljanski mestni sodnik ter dobro znan ljubljanski poštar. Vrhovec pripominja, da je imel "imenitne zveze po svetu".

¹³⁷⁷ Orožen V., 398.- 4. julija 1605 so Šoštanjčani prosili Hrena, da bi v njihovi podružnični cerkvi sv. Mohorja in Fortunata posvetil oltar sv. Marjete ter oltar sv. Fabijana in Boštjana. Škof je opravil konsekracijo 24. julija, v pontifikalnih zapiskih pa je pri oltarju sv. mučencev na prvem mestu omenil patrocinijske sv. Janeza Evangelista.

¹³⁷⁸ Orožen V., 253 sq.- Prim. Orožen V., 250, 251.- Župnik v Škalah Martin Ebenperger je 15. apr. 1605 obvestil škofa, da so v cerkvi 3 oltarji: sv. Janeza Krstnika, sv. Franciška in sv. Evfemije; prosil je, da bi jih škof posvetil. Pozneje, 7. julija, je spet pisal Hrenu, vendar je tokrat omenil le dva poslikana oltarja: sv. Janeza Krstnika in svetih devic, spregovoril pa je tudi o nekaterih popravilih v cerkvi.

¹³⁷⁹ Hren je posvečeval zvonove po raznih krajih ljubljanske škofije, med drugim npr. leta 1606 zvon v cerkvi Matere Božje in sv. Roka na Brezju v župniji Mozirje (Orožen II/2, 208).

¹³⁸⁰ Hren je v temeljni kamen vložil pergamentno listino in priložil svoj posvetitveni zlatnik. Na kraju posvetitve je tudi maševal, nagovor pa je povedal v gradu Prunnthurn.

¹³⁸¹ Brata Bucelleni sta že začela graditi cerkev, toda zaradi nevednosti nista poskrbela za posvetitev temeljnega kamna. Ko je Hren opravil obred konsekracije v Sebenjah, sta tudi onadva prosila za blagoslov. Obvezala sta se, da bosta sama, prav tako pa tudi njuni nasledniki, skrbela za pospeševanje bogoslužja, za vzdrževanje cerkvene strehe, poslopja, okrasja, oltarnih predmetov itd. - Prim. Resman 1978, 12 sq.

¹³⁸² Kroparski kovači so prosili Hrena za samostojno župnijo s stalnim duhovnikom že leta 1601 (ob ogledu reformacijske komisije). Z Jesenic, kjer je blagoslovil temelje cerkve na Savi, je Hren odhitel v Kropo, kjer so ga težko pričakovali (Prim. Hk 1601, 13. mar.- Dimitz 1862, 18).

¹³⁸³ Hren poroča, da so cerkev blažene Device Marije v Drtiji, podružnico župnije sv. Martina v Moravčah, ustanovili slavní plemiči Lillienberžani in Laseri, po zakonski zvezi pa je pripadla Raumbshisslom, ki so jo odstopili predikantom. Moravški župnik Janez Butalič (Wutaliz) je profanirano cerkev s trdom pridobil nazaj, jo obnovil in olepšal. Na prošnjo, naj bi cerkev posvetil, je oglejski patriarh Francesco Barbaro odgovoril 26. marca 1601; obveščen je bil, da sta bili v župniji Moravče na ozemlju oglejskega patriarhata ustanovljeni dve cerkvi: sv. Mohorja in Fortunata /pri Sv. Mohorju/ ter blažene Device Marije v Drtiji, toda zaradi dolge poti in drugih ovir, ki so ga zadrževale, je skrb za konsekracijo prepustil arhidiakonu, na goriški sinodi v juniju 1602 pa je za obred osebno zaprosil škofa Hrena. S patriarhovim dovoljenjem in pooblastilom je ljubljanski škof posvetil cerkev šele 15. oktobra 1606, leto dni po Butaličevi smrti.

¹³⁸⁴ 26. novembra 1606 se je Hren kljub nevarni povodnji, ki je preplavila ljudi in živino ter vseppek podirala mostove, odpravil na Jesenice, kjer je posvetil cerkev na Savi.- Resman 1978, 12 sq.

¹³⁸⁵ V zvezi s patrociniem kapucinske cerkve, ki bo zgrajena v čast Devici Mariji, Janezu Evangelistu, Marku in Francišku, spominja Hren na cerkvi Device Marije in Janeza Evangelista v ljubljanskem predmestju, "olim per haereticos destructae".- Valvasor, Ehre XI., 695.

¹³⁸⁶ Hren je v protokole prepisal patriarhovo dovoljenje in prošnje Boštjana Trebuhana ter priorice Magdalene Kern; le-ti prosijo za posvetitev obnovljene kapele (cerkve) in na novo postavljenega oltarja v velesovskem dominikanskem samostanu, ki pripada oglejskemu patriarhatu. Kapela in oltar sta bila pod istim naslovom posvečena že pred profanacijo oz. obnovitvijo; V koledarskih zapiskih je Hren navedel drug datum posvetitve - 22. julij (Hk 1607, jul.).

¹³⁸⁷ V letih 1607-1608 je nadvojvodove dežele vizitiral apostolski vizitator Giovanni Battista Salvago. To je bila prva apostolska vizitacija ljubljanske škofije; Hren je v pontifikalnih protokolih ni omenil v kronološkem redosledu, pač pa pozneje (SAL/PP I/2, p. 174).

^{1387a} Kraj Zagradišče (Sagradiszhe) je današnji Zagradišnik med Bočno in Gornjim Gradom. Za identifikacijo lokacije se zahvaljujem mag. J. Sumradu.

¹³⁸⁸ SAL/PP I/1, p. 214 sq. - Naslov cerkve je Hren večkrat različno zapisal; k patrociniu, ki ga je omenil ob posvetitvi temeljev, je ob konsekraciji cerkve dodal naslov Imena Jezusovega, pozneje pa še Kristusa Križanega (prim. SAL/PP I/1, p. 241). V protokolih je posebej naglasil, da se je udeležila posvetitve številna množica vernikov, kakršna se v Ljubljani še ni zbrala, in opomnil, da so z novo kapucinsko cerkvijo v Ljubljani obnovljena oziroma nadomeščena vsa svetišča, "kar jih je nekdaj krivoverska izprijenost

podrla in uničila". Tako je nekdanjo cerkev sv. Volbenka sredi reke nadomestila kapela sv. Bruna in Huga na Bregu (prim. op. 145), avguštinski eremitski samostan s cerkvijo sv. Martina (prim. op. 518) je nadomestil kapucinski samostan, namesto cerkva blažene Device Marije v Gradišču (Purgkhstall) in sv. Janeza v šempetrskem predmestju, "per ... Ungnadium haereticum funditus euersae" (prim. op. 144), pa je bila zgrajena nova kapucinska cerkev z Marijino kapelo, s patrocinijem Jezusa, Marije in Janeza Evangelista.- Prim. Vrhovec 1903, 18.- Kos 1955, 9,36,43,45,46. - Benedik 1974 (tipkopis), 81,82: Po M. Benediku je Hren 30. avg. 1608 pri kapucinih blagoslovil vodnjak in 2 zvonova.

¹³⁸⁹ Hren je opravil posvetitev "cum summa omnium iucunditate et aedificatione". Pozneje (leta 1617) je pri Novi Stifci posvetil še en studenec oz. izvir (gl. op. 1421).

¹³⁹⁰ Hren je v pontifikalne protokole prepisal ustanovno pismo, prošnjo ustanoviteljice, v kateri ga prosi, da bi ji dovolil zidati cerkev, odgovor in dovoljenje. Gradnja je napredovala "cum magno Spiritus ardore" in ustanoviteljica jo je želela kar najhitreje dokončati, vendar je še pred zaključkom del okrog velikonočnih praznikov leta 1608 umrla, zato so jo začasno položili v grobnico v gorjanski cerkvi.- Prim. Mal 1924 a, 198 (proščenje v Zasipu 1609).

¹³⁹¹ O novih oltarnih nastavkih poroča vizitacija iz leta 1655: "Visitatio ecclesiae S. Andreae Narezhize ... /altaria/ ... choro S. Andreae dicatum ... iconem habet pene nouam, auro fulgentem. Secundum a latere euangely est etiam consecratum S. Achatio dicatum, iconem habet nouam auro argenteoque fulgentem. Tertium altare est S. Catharinae, habens iconem nouam auro fulgentem ..." (KAL f 22/7, 3. sept. 1655.- Golia II., 181).

¹³⁹² Datum posvetitve iz zapisa ni razviden. Hren je posebej poudaril, da je za to priložnost nosil slovesno liturgična opremo: roket, pektorale, štolo, pluvial, mitro in pastorage.

¹³⁹³ SAL/PP I/3, 25 r, 26. jul. 1609: Hren je poročal nadvojvodu Ferdinandu o bližnji posvetitvi oltarjev v treh cerkvah v okolici Slovenjega Gradca, vendar je pozneje v pontifikalnih protokolih omenil le konsekracije v cerkvah sv. Ursule in sv. Vida: "... Consecraturus iterum 2. die Aug.ti proxime uentura sex Altaria in tribus Eccl.ys distinctis S. Montis Ursulani prope Slauigraetium, Scilicet S. Ursulae in praealto uertice dicti Montis, S. Viti, et S. Sebastiani paulo inferius ..." O posvetitvah oltarjev je pisal tudi nunciju Salvagu: "Mense praeterito in monte Ursulano ... quinque altaria ... consecraui ..." (SAL/PP I/3, Memoratu digna, 29 v, 30 r, 27. sept. 1609). Bržčas je hkrati z oltarji posvetil tudi zvon. I. Orožen namreč poroča, da je v cerkvi sv. Nikolaja na Plešivcu (ž. Skale) majhen zvon z napisom: "SV. URSULA S EDNAJST TAVSHENT DEVIZAMI PROSI BOGA SA NAS. THOMAS IX. EPUS LABACENSIS F.F. CONSECRAVIT ANNO DNI 1609." (Orožen V., 49). Zvon je dal Hren uliti za Ursulino cerkev na Uršlji gori, kjer je sprva visel (Curk III., 9,10: z datacijo v leto 1599). - Prim. op. 1664.

¹³⁹⁴ Orožen V., 490,491.- 22. jul. 1609 je cerkveni ključar prosil Hrena, da bi ob priložnosti opravil obred konse-

kracije v cerkvi sv. Uršule na Plešivcu, in posvetil tudi novi oltar v cerkvi sv. Vida; O oltarju poroča vizitacija iz 1651: "Visitatio ecclesiae S. Viti na Slemenicah ... /altare/ a latere epistolae est S. Leonardi ... consecratum est ab episcopo Thoma 1609 ... Iconem habet totam humidem resolutam auro pariter et coloribus decidentibus ..." (KAL f 22/2, 22. nov. 1651.- Golia II., 122).- Prim. op. 1393.

¹³⁹⁵ SAL/PP I/1, 260 sq.: Hren je popisal slovesnost na Kumu in poudaril, da je to najstarejša božja pot na Kranjskem ("in Carniola non est antiquior ullus"). O posvetitvi (rekoncilijaciji) cerkva in dveh oltarjev "in monte Cummo" je pisal tudi nunciju Salvagu (SAL/PP I/3, Memoratu digna, 29 v, 30 r, 27. sept. 1609).

¹³⁹⁶ Hk 1610, 30 v.

¹³⁹⁷ Orožen II/2, 134, 135.- Stegenšek 1905, 7.-Curk V., 119.

¹³⁹⁸ Po Orožnu in Stegenšku (Orožen II/2, 73. - Stegenšek 1905, 103 sq.) je Hren v avgustu 1610 v Marijini cerkvi v Novi Stifiti posvetil 3 oltarje, sv. Ožbalta, sv. Helene in sv. Nikolaja, po Hrenovih pontifikalnih zapiskih pa je razvidno, da je oltar sv. Nikolaja posvetil šele v septembru 1615 (SAL/PP I/2, p. 135-137).

^{1398a} Lokacija podružnične cerkve sv. Marije Magdalene v župniji sv. Martina "in Lonsperg" kaže na možnost, da gre za sv. Magdaleno nad Humom Košničkim v župniji Desinič. Za podatek se zahvaljujem mag. J. Šumradu.

¹³⁹⁹ Enega teh prenosnih oltarjev za škofijsko rabo omenja Hren ob priložnosti, ko je zaradi bolezni posvečeval klerike v ogrevanem prostoru gornjegrajske rezidence, pa so za to slovesnost namestili vanj lepo okrašen portatile (SAL/PP I/2, p. 391).

¹⁴⁰⁰ Hren je v protokole prepisal stari napis (z razbitega zvona) in novo besedilo na prelitem zvonu (SAL/PP I/1, p. 303, 304). - Gl. op. 651.

¹⁴⁰¹ Hren je v protokole prepisal vsebino apostolske listine, ki Andreju Kralju in za njim vsem ljubljanskim prostom dovoljuje stalni privilegij, da smejo uporabljati insignije: mitro, pastore in pontifikalije (SAL/PP I/1, p. 311).

¹⁴⁰² Valvasor, Ehre VIII., 787.- Prim. Vrhovec 1903, 43.

¹⁴⁰³ Prim. Cevc 1981, 223, sl.169.- Kip sv. Urha s prejšnjega nastavka (tega je posvetil Tavčar).

¹⁴⁰⁴ V času vizitacije je tržaški škof Ursinus de Berthis v kostanjeviškem cistercijskem samostanu posvetil 3 oltarje. Hren je v novembru 1611 razglasil posvetitev za nično in nad oltarji izrekel interdikt (prim. Turk 1925-1932, 346).

¹⁴⁰⁵ Hren je v uvodu k drugemu zvezku pontifikalnih protokolov (Volumen Secundum Primi Protocolli Pontificalium) zapisal: "... Quale antehac nullum siue ex temporum iniuria, siue ex Officialium apud Praedecessores (bonae memoriae) negligentia extitit. In quo PRAELATORVM: CLERICORVM Ecclesiarum, Altarium, aliorumque Pontificalium habitorum, Consecrationes continentur (aut Reconciliationes)."

¹⁴⁰⁶ Orožen V., 404, 405.- Soštanski vikar Mathias Laporšek je prosil Hrena, da bi posvetil staro kapelo sv. Florijana pri Kacenštajnu (Katzenstein), ker je bila profanirana.

29. maja 1612 so prošnjo ponovili tudi župljani. Staro kape-
lo so v drugi polovici 17. stoletja (1669) predelali in po-
večali oz. nadomestili z novo cerkvijo. Risba v Hrenovih
pontifikalnih protokolih kaže cerkev, ki ima s pilastri in s
polstebri razčlenjeno tempeljsko fasado, vendar se ne ujema
s stanjem, v kakršnem je cerkev ob Hrenovi posvetitvi res-
nično bila. Mojster, ki je ilustriral Hrenov posvetitveni
zapisek, je poznal palladijevske arhitekturne novosti.

¹⁴⁰⁷ Valvasor, Ehre VIII., 787: J. W. Valvasor je našel
vse ustanovnike oltarjev v šempetrski cerkvi razen fundator-
ja oltarja sv. Elizabete; ta oltar je bržkone identičen z
naslovom Vnebovzeta blažene Device Marije, sv. Elizabete,
Uršule, Andreja in Jurija, kakor nam ga sporoča Hrenov pos-
vetitveni zapisek. - Prim. Vrhovec 1903, 43.

¹⁴⁰⁸ Po J. Lavtizarju je stala dotlej v Bitnjah stara
cerkev, za katero poročajo viri, da je bila lesena (Lavtizar
1901, 233).

¹⁴⁰⁹ Hren je zapisal, da je posvetil kapelo in oltar v
čast našega Gospoda Jezusa Kristusa učlovečenega po Mariji,
njegove Matere nebeške Kraljice ter oznanjenja preslavne
Device Marije in sv. Martina. - Prim. Radics 1898, 111. -
Stegenšek 1905, 130.

¹⁴¹⁰ 12. jan. 1612 je kapucin p. Damascen (Damascenus
Venetus) iz Gradca sporočil, da je od seckauskega škofa,
ordinarija, krškega škofa in mariborskega župnika dobil
dovoljenje za to, da bi Hren položil temeljni kamen majhnega
kapucinskega samostana pred mariborskimi mestnimi vrati.
Prihod škofa Tomaža bo ustanovitelju Janezu Jakobu Kislu
(Khiesl) v veliko zadovoljstvo. 8. febr. 1613 je pisal Hrenu
tudi seckauski škof Martin Brenner; ker je bil zaradi one-
moglosti zadržan, ga je še sam prosil, naj prevzame obred
posvetitve v Mariboru. 8. aprila 1613 se je v tej zadevi
spet pismeno oglasil p. Damascen. Hren se je kmalu nato
skupaj s spremstvom odpravil v Maribor, kjer je 23. aprila
položil in posvetil temeljni kamen nove samostanske naselbi-
ne in na kraju pritrdil prapor križa. Dograjeno cerkev je
25. oktobra 1620 posvetil seckauski škof Jakob Eberlein. -
Prim. Hk 1613, 12 r. - Radics 1898, 111, 112. - M. Napotnik,
Die Basilica zur heiligen Maria, Mutter der Barmherzigkeit,
in der Grazervorstadt zu Marburg, Marburg 1909, 6 sq. - Bene-
dik 1974 (tipkopis), 96, 97.

¹⁴¹¹ V protokolih je Hren obširneje popisal ustanovitev
nove jezuitske cerkve v Ljubljani. - Prim. Valvasor, Ehre
VIII., 671, 704-705 (risba križa).

¹⁴¹² Prim. op. 999.

¹⁴¹³ KAL f 24 (Golia II., 253): Po dokumentu iz leta 1600
je Hans Krazenpacher v izanski župnijski cerkvi oskrbel
oltar sv. Katarine "mit einen neuen Taffel sambt neuem Altar
stain." - KAL f 157 - Ober St: Catharinae Beneficium zue Igg
betrefend 1614. - Prim. Orožen II/2, 184: I. Orožen je poda-
tek napačno pojasnil, češ da je Hren tega dne posvetil kape-
lo in oltar sv. Katarine v Gorici (ž. Rečica ob Savinji). Za
njim je - s pridržkom - napako povzel A. Stegenšek (Stegen-
šek 1905, 65). - Prim. Cevc 1970, 6. - Prim. op. 145.

¹⁴¹⁴ Pri prvem vpisu v protokole, ko je poročal o birmo-
vanju v Brestu in nato pri sv. Juriju na griču, kjer je ob

tej priložnosti posvetil cerkev, je Hren navedel datum 5. nov. 1614, pri drugem zapisu pa 6. nov. 1614. V protokolih je opisal enega najnasilnejših primerov profanacije liturgičnih predmetov na naših tleh (o. 1570). Pripoveduje, da so baroni Schnizenpaumbi (še zlasti baron Wolfgang Schnizenpaumb in njegova žena Eva, rojena Windischgrätz) uvedli protestantske predikante v cerkev sv. Jurija, ki je stala na griču v njihovem sadovnjaku blizu gradu Sonek. Prisvojili so si cerkvene dragocenosti, posestva, travnike, liturgična oblačila, paramente in zvonove. Hudobijo so še pomnožili, ko so oblečeni v bogoslužna oblačila kot maskare pohajkovali po vasi. Hlevar Juraj je z oltarja v cerkvi vzel kip sv. Jurija in ga odnesel v grad. Postavil ga je na mizo, da bi mu služil za svečnik in mu pomolil svečo govoreč: "Svéti, svéti Jurj!". Ker je sveča padla na tla, je Juraj dejal: "Če nočeš držati luči, boš pa v kuhinji skuhan!". Nesel je kip v kuhinjo k ognjišču in ker se ni kuhal, je dejal: "Če se tudi kuhati nočeš, boš pa sežgan!". Odnese ga je na vzpetino zunaj gradu in ga s sekiro obglavil, potem pa ga je vrgel v ogenj in sežgal. A glej božjo kazen. Ogenj je zajel grajski arhiv in zgorel bi bil ves grad, če bi ne bili prihiteli na pomoč bližnji kmetje, hlevarja Juraja pa je pod cerkvijo sv. Jurija s sekiro obglavil neki kmet. Družina Schnizenpaumb je obubožala, Hren pa je na koncu še pripomnil, da so razvaline gradu zdaj ob obnovljeni in posvečeni cerkvi videti kot strašilo; Hrenov posvetitveni zapisek spremlja hitra subtilna risba cerkve v širšem pokrajinskem prospektu (gl. Cevc 1970, 6). - Prim. Valvasor, Ehre XI., 539, 540.

¹⁴¹⁵ V letu 1614 je Hren posvetil tudi zvon (z reliefom Marijinega oznanjenja), ki visi danes v župnijski cerkvi sv. Petra v Bočni ob Dreti. Na zvonu je napis: "R. Princeps Thomas Nonus Epus Lab. Me consecrauit Elias Sombrak Me Fudit anno Dni 1614." - Curk V., 3. - Prim. op. 1664.

¹⁴¹⁶ Gl. op. 937. - Kohlbach 1950, 195, 196. - Prim. KAL f 98: Posvetitev treh oltarjev v cerkvi Vnebovzvetja blažene Device Marije pri dominikankah v Gradcu je omenil Hren tudi v pridigah leta 1616 in 1618.

¹⁴¹⁷ Hren je priložil relikvije, ki so bile v oltarju že ob prvi posvetitvi. - Valvasor, Ehre VIII., 671.

¹⁴¹⁸ Prim. I., J. Curk, Ptuj, Ljubljana 1970, 110.

¹⁴¹⁹ Po mišljenju nekaterih zgodovinarjev naj bi Hren 14. nov. 1615 posvetil cerkev sv. Cecilije v Celju (Orožen III/2, 186. - Koblar 1894, 205: Po A. Koblarju naj bi Hren tega dne posvetil samostan in cerkev skupaj z velikim oltarjem sv. Cecilije in stranskim oltarjem Matere Božje. - Prim. Fékonja 1895, 724. - Marolt 1931, 100. - Benedik 1974 /tipkopis/, 94). Podatek o Hrenovi konsekraciji ni zanesljiv, saj je škof že naslednji dan (15. nov.) posvetil jezuitsko cerkev v Ljubljani, priprave na to veliko slovesnost pa so nedvomno potekale že prejšnji dan.

¹⁴²⁰ Hren je ob posvetitvenem zapisu prepisal v protokole ustanovno listino Orfeja in Camille Bucelleni (SAL/PP I/2, p. 175 sq.), zraven pa je določil, naj se praznovanje obletnice posvečenja prenese na drug datum, da se ne bi ovirala velika pobožnost izpostavitve čudežne Krvi v bližnji Radovljici. Tamkajšnja starodavna relikvijo, h kateri romajo

velike množice vernikov, je v svojih zapiskih večkrat omenil (J. Veider, Sv. Kri v Radovljici, v: Rast I., št. 4, 1945, 108, 109). - O Hrenovi konsekraciji cerkve sv. Barbare na Jesenicah govori tudi vizitacija iz leta 1654: "Visitatio ecclesiae S. Barbarae in Plauss ... Ecclesiam cum his tribus /altaribus/ consecrauit episcopus Thomas 1617 die 9 aprilis ... Lapidem primum posuerat pro eadem idem episcopus ..." (KAL f 22/6 - Golia II., 175 - 9. sept. 1654). - Valvasor, Ehre VIII., 720. - Resman 1978, 9 sq., 10 (sl.).

¹⁴²¹ Za leto 1617 so znani še naslednji, v pontifikalne protokole nevpisani podatki: 31. maja 1617 je Hren posvetil kapelo v gradu *Vrbovec* (Orožen II/2, 171, 177. - Stegenšek 1905, 83. - Gl. op. 944); v letu 1617 je pod cerkvijo pri *Novi Stifiti* ob stezici, ki vodi čez Črnivec, blagoslovil studenec, tamkajšnje znamenje oziroma poljski križ pa je zaznamoval s kronogramom "ThoMas Chrön beneDIXerat aqVas IstaS" /1617/ (Orožen II/2, 76); ko se je leta 1617 zadrževal v toplicah pri Šoštanju (Topolšica), je lastnici gradu Forchteneck napovedal vizitacijo stare grajske kapele sv. Primoža, Felicijana in Leonarda (Orožen V., 455). - Prim. HK 1617 a, 18 v.

¹⁴²² Veider 1945 a, 44 (sl.), 45: Stara cerkev sv. Jerneja v Siski je bila zaradi verskih zmed v Hrenovem času že močno propadla, po Veiderjevem mišljenju pa so jo morda uporabljali luterani za svoje bogoslužje. Za obnovitev cerkve sv. Jerneja je skrbel ljubljanski kapitelj.

¹⁴²³ Lavtižar omenja napačno letnico posvetitve cerkve /1616/ (Lavtižar 1901, 233). - Isto datacijo, ki se pravilno navezuje na oltarno podobo sv. Uršule, srečamo tudi na spominskem napisu (za oltarjem) iz leta 1860.

¹⁴²⁴ Med vizitacijo ljubljanske škofije (v letu 1620) je apostolski vizitator Sikst Carcanus 7. okt. 1620 posvetil oltarje: Matere Božje, sv. Pavla, Neže, Ane, Valentina in Lucije v cerkvi sv. Petra v *Dvoru* pri Polhovem Gradcu (A. K/oblar/, Cerkev sv. Petra v Dvoru pri Polhovem Gradcu, v: IMK IX., Ljubljana 1899, 144); 3. nov. 1620 pa je blagoslovil pokopališče pri cerkvi sv. Lamberta v *Zalogu* (Lavtižar 1901, 61).

¹⁴²⁵ Med vizitacijskim obiskom ljubljanske škofije (v letu 1621) je apostolski vizitator Sikst Carcanus v januarju 1621 posvetil dva oltarja v bistrškem kartuzijanskem samostanu: "1621, die Mensis Januarii consecravimus simul Altare maius Oratorii Praefati Monasterii in honorem Beatiss. Virg. Mariae, nec non et S. Johann Baptistae, et Brunonis Confess.; Altare aliud in Cap.lo in Honorem SS. Augustini Epi, et Bernardi Abbatis ..." (cit. po Marin 1970, 83, 92); 28. marca 1621 pa je na željo Friderika Ouerholza v gradu na *Fužinah* posvetil kapelo (oratorij) in oltar sv. Karla Boro-mejskega škofa in spoznavalca (SAL/PP I/2, p. 573. - SAL/KF II/35. - Golia II., 31).

¹⁴²⁶ Za to priložnost so na stroške mesta in prijateljev jezuitskega reda okrasili Ljubljano s slavoloki, piramidami in slavnostnimi stebri, katoličani pa so okrasili okna s preprogami, kipi in slikami. Slovesnost se je pričela z blagoslovitvijo dveh mašnih plaščev in dveh zastav v čast sv. Ignaciju in sv. Francišku Ksaveriju (prim. Češčenje sv.

Ignacija Lojola in sv. Franciška Ksaverija med Slovenci. Spomin na tristoletnico proglasitve svetnikom 1622-1922, Ljubljana 1922, Izdalo predstojništvo cerkve sv. Jožefa, 3 sq.). Po svečani procesiji je Hren številni zbrani množici pridigal v domačem jeziku. V protokolih je opisal slovesnost, največjo pozornost pa je posvetil svoji pontifikalni opravi.

¹⁴²⁷ Prim. Hk 1622, 36 r.- Ni razvidno, na katere oltarje se nanaša podatek, ker jih Hren v pontifikalnih protokolih (v letih 1611 ali 1621 oz. 1622) ne omenja (morda gre za pomoto v letnici), dasi jih nekateri kar zatrdno postavljajo v leto 1622 (prim. Valvasor, Ehre VIII., 670, 671. - Radics 1898, 118).

¹⁴²⁸ 28. jun. 1622 je dunajski nuncij Karel Caraffa (Archiepiscopus Auersanus apud Sac. Caes. M. tem Ferdinandum II. Nuntius: SAL/PP I/2, p. 285) pisal Hrenu: "Da bi ustregel pobožni želji Idriččanov, ki hočejo graditi novo cerkev ... prosim Vašo oblast, v katere največjo blagodušnost zaupam, da bi posvetili ... kraj gradnje."

¹⁴²⁹ Hren je popisal kraje, ki jih je obiskal skupaj s škofi soposvečevalci.- V koprski stolnici, kjer v tumbah v kapeli pod korom počivata telesi sv. Nazarija in sv. Elija, je občudoval njuna prekrasno oblikovana oltarja iz belega marmorja (prim. Zadnikar 1982, 134), med dragocenostmi v cerkvi ga je prevzela tudi presojna alabastrna menza velikega oltarja (prim. A. Alisi, Il duomo di Capodistria, Roma 1932.- Transparentno menzo iz alabastra omenja že M. Sanuto, Itinerario 1483), zlasti pa ni mogel zamolčati, kako dragocen je zlat pontifikalni prstan (v skrinjici na oltarju sv. Nazarija) s svetnikovimi relikvijami in dragocenim rubinom, ki ga je podaril cerkvi neki sicilijanski kralj /njegove insignije so bile vtisnjene v zlato na obodu prstana/ (prim. I. del, 134).- Prim. Golia II., 23, 24.

¹⁴³⁰ Gruden 1910-1916, 870: Po I. Grudnu naj bi se Hren 30. jul. 1623 v 63. letu starosti povzpел na Uršljo goro, kjer je vodil slovesno bogoslužje in naslednji dan posvetil 4 oltarje (?). Podatek o konsekraciji oltarjev ni pravilen. Hren je 4 oltarje na *Uršlji gori* posvetil že leta 1609, posvetitev, ki jo je omenil pozneje v koledarskih zapiskih (Hk 1622, 36 r, 62 v. - Dimitz 1862, 103: A. Dimitz je razbral letnico 1621), pa je glede datacije dvomljiva.

¹⁴³¹ Hren je opisal zaobljubo, po kateri je sklenil postaviti lavretansko kapelo, in ob tem podal kratek življenjepisa (prim. op. 72).

¹⁴³² Resman 1978, 10.

¹⁴³³ Hk 1627, 36 r.- Dimitz 1862, 108. - Datum posvetitve po koledarju (28. jul.) ni enak datumu po pontifikalnih protokolih (18. jul.).

¹⁴³⁴ SAL/PP I/2, p. 421 sq. (z risbo samostanskega kompleksa).- Veider 1945 b, 86 (sl.) - Marin 1970, 47, 48, 79, 83, sl.1. - M. Zadnikar, Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije, Ljubljana 1972, 293 (sl.). - Cerkev sv. Jožefa je stala na dvorišču kartuzijskega samostana. Postavili so jo leta 1497 (posvetil jo je pičenski škof), 1628 pa so jo razširili in popravili.

¹⁴³⁵ Z zapisom posvetitve ljubljanske avguštske cerkve

je Hren zaključil vpise v pontifikalne protokole. Njegov slikar je razen kartuzijanskega kompleksa v Bistri ob koncu narisal še ljubljanska samostana avguštincev in kapucinov. Kapucinska cerkev je v tem času že imela dozidane stranske kapele, križ pred samostansko naselbino (močno poudarjen na risbi) pa bržkone še ni bil tisti, ki so ga od 6. do 13. jun. 1632 postavili pri kapucinih mestni tesarji (ZALj, k.i. 1632, fol. 55.- Fabjančič V., 483).- Pozneje je Hren opravil še nekaj konsekracij, ki niso notirane v protokolih, nekaj pa jih zaradi starosti in bolezni ni več zmogel; 16. jul. 1628 je Hren zabeležil, da je v *Slovenjem Gradcu* posvetil 2 cerkvi, 2 oltarja in 1 pokopališče ter birmoval okrog 3000 oseb (Zahn 1899, 437, 438); 22. avg. 1628 so ustanovniki cerkve sv. Mihaela na Zabregu (Smihel nad Mozirjem) sporočili Hrenu, da bo cerkev kmalu dokončana, in ga prosili za posvetitveni obred, 31. maja 1629 je prošnjo ponovil še mozirski vikar, vendar Hren zaradi starosti in bolezni njihove želje ni mogel izpolniti, tako da je cerkev s tremi oltarji posvetil šele Scarlichi (Orožen II/2, 238, 239); 10. - 14. sept. 1628 je Hren posvetil lavretansko kapelo v *Nazarjah* (KAL f 36.- Gl. op. 1192); 18. okt. 1628 je konsekriral kapelo in oltar v gradu *Rudenek* (Orožen II/2, 169, 170. - Gl. op. 765); 22. maja 1629? pa naj bi obljubil stiskemu opatu, da je pripravljen posvetiti obnovljeno samostansko cerkev (gl. op. 1317).

¹⁴³⁶ Mille santi nell' arte, raccolti da Elisa Ricci, Milano MCMXXXI, 1.- Prim. Cevc 1965, 152. - Cevc 1968, 92. - Severnoitalijanski lombardski mojstri, zlasti iz okolice Coma in Lugana, so se preselili za delom v novo domovino.

¹⁴³⁷ KAL, Kap. računi 1580-1597.- Veider 1947, 31, 97.

¹⁴³⁸ ASRS, Koledar škofa Tavčarja za leto 1593.

¹⁴³⁹ Veider 1947, 32.

¹⁴⁴⁰ KAL f 138/22.

¹⁴⁴¹ KAL f 290/1: 24. dec. 1603 je "Abondia de Donni, Burger und Maurer zu Laybach", potrdil prejem honorarja 30 gld za opravljeno delo v Arztozem stanovanju. - KAL f 288/1: 24. dec. 1603 je ljubljanski kanonik in oskrbnik Franz Sobandt po naročilu stolnega kapitlja izplačal "dem alten Abondio de Donin" 30 fl.

¹⁴⁴² KAL f 35, 15. febr. 1604.

¹⁴⁴³ KAL f 288/1: Franz Sobandt je v obračunu zapisal - 7. jan. 1604 "dem Abondio de Donin, da er auf S: Bartholome wegen besichtigung des Gebeuß geriten, zue zehrung geben fl 6; Mehr hab ich dem Zuan Bondio für die Palkhen, so er an den fenstern, wo der Organist wont, bezalt fl 3; Item Ihme geben für Pley vnd Khegl 1 fl 18 kr."

¹⁴⁴⁴ KAL f 288/1: Med postavkami za leto 1608 je oskrbnik zapisal - "wegen verbesserung des Padhauß, am dachwerch Gerüst vnd Padstuben, dem Maister Bondio Maurern 166 fl."

¹⁴⁴⁵ KAL f 288/1: V obračunu leta 1609 je ljubljanski kanonik in oskrbnik Adam Sontner navedel - "dem Maister Zuan Bondio Maurer von die besserung der Khirchen bey St: Nicola fl 50."

¹⁴⁴⁶ ZALj, B. Otorepec - Imenska kartoteka k sodnim protokolom.

¹⁴⁴⁷ ZALj, Cod. I/15-1594, fol. 91 r, 145 rv.

- ¹⁴⁴⁸ ZALj, Cod. I/16-1599, fol. 124 r (Mestni pisar ni zapisal zidarjevega imena).
- ¹⁴⁴⁹ ZALj, Cod. I/19-1605/1606, fol. 80 v.-Mogoče je prav v zvezi s tem podatek, da je ljubljanski magistrat kot darilo mojstru Bondu, ki je zidal mestno kopališče, kupil leta 1606 pri zlatarju Georgu Johannu kupo za 20 gld (ZALj, Cod. XIII/24, 1606.- Stular 1968, 113).
- ¹⁴⁵⁰ ZALj, Cod. I/21-1609, fol. 49 r: Zapisano je ime "Iuan Donin".
- ¹⁴⁵¹ ZALj, Cod. I/22-1612, fol. 147 r.
- ¹⁴⁵² ZALj, Cod. I/23-1615, fol. 220 r.- Zapisniki mestnega sveta za dobo 1616-1634 niso ohranjeni. Ko v sodnih protokolihi leta 1634 spet zasledimo Giovannija Abondia, je bil starejši mojster že mrtev.
- ¹⁴⁵³ Fabjančič I., 385.- ZALj, K.i. 1605, fol. 136; 1606, fol. 33.
- ¹⁴⁵⁴ Fabjančič II., 445.
- ¹⁴⁵⁵ Fabjančič I., 244.
- ¹⁴⁵⁶ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 56.
- ¹⁴⁵⁷ Fabjančič II., 447.
- ¹⁴⁵⁸ SAL/2A Lj. N. 1/5-R, p. 24.
- ¹⁴⁵⁹ SAL/2A Lj. N. 1/5-R, p. 122.
- ¹⁴⁶⁰ SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 5.
- ¹⁴⁶¹ SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 7.
- ¹⁴⁶² SAL/2A Lj. N. 1/6-R, p. 213. - SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 134.
- ¹⁴⁶³ SAL/2A Lj. N. 1/8-R, p. .
- ¹⁴⁶⁴ Njegovim otrokom so npr. botrovali: Gregor Kunstl, Franciscus in Maria Ciriani itd.
- ¹⁴⁶⁵ SAL/2A Lj. N. 1/5-R, p. 101.
- ¹⁴⁶⁶ SAL/2A Lj. N. 12/2-P, p. 42.
- ¹⁴⁶⁷ SAL/2A Lj. N. 1/7-R, p. 133.
- ¹⁴⁶⁸ SAL/2A Lj. N. 1/7-R, p. 183.
- ¹⁴⁶⁹ Fabjančič II., 445.
- ¹⁴⁷⁰ ZALj, Cod. I/25-1634/1635, fol. 32 r.
- ¹⁴⁷¹ ZALj, Cod. I/25-1634/1635, fol. 145 r (1634), fol. 276 r, 278 v (1635).
- ¹⁴⁷² ZALj, Cod. I/28-1653, fol. 76 r.
- ¹⁴⁷³ Fabjančič V., 378.- ZALj, K.i. 1639, fol. 104-111. - ZALj, K.p. 1639 (seznam prodane opeke).
- ¹⁴⁷⁴ ASRS, Testamenta, D/Grupa I.-1622,1-76.- Sorn 1955, 254.- Šumi 1969, 162.
- ¹⁴⁷⁵ V tej hiši je Abondio prebival.
- ¹⁴⁷⁶ Smole 1982, 63.- Abondijev dvorec (pristava) je stal pred Nemškimi vrati v ljubljanskem predmestju (Gradišče). Leta 1668 je od Abondijevega varuha Luke Strenerja kupila dvorec Marija Elizabeta Posarelli.
- ¹⁴⁷⁷ SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 135.
- ¹⁴⁷⁸ SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 158.
- ¹⁴⁷⁹ KAL f 112: Za stolno cerkev je delal mojster tudi v času Hrenovih naslednikov - "Verzachuß waß Ich Endtsbenandter in St: Nicolaß Thumbkirchen alhie, an der Stiegen zum Chor hinauff gegen dem Meßner, ein Fenster gemacht, vnd andere Örth mehr herum gepessert - fl 8 (13. sept. 1644).- Prim. ibid., "Verzachuß ... bey St: Peters Khürhen alhie ... Summa fl 153 kr 14 pf 2, Abondio Donino Capomaestro de

Muratori (23. okt. 1644).

¹⁴⁸⁰ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 130.

¹⁴⁸¹ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 167.

¹⁴⁸² SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 169.

¹⁴⁸³ SAL/2A Lj. N. 12/2-P, p. 50.

¹⁴⁸⁴ SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 36.

¹⁴⁸⁵ Fabjančič II., 433: Fabjančič piše, da se je Francesco v tem času pojavil med vdovo po Janezu Zdražniču in krznarjem Gregorjem Grabnarjem. Hišo so nato (v letih 1632 - 1640) imeli v lasti dediči po zidarju Janezu (Abondiju) de Donin.

¹⁴⁸⁶ Fabjančič III., 704.- Kot je razvidno iz članka D. Cvitanovičeve (D. Cvitanović, Graditelj Hans Alberthal, v: Radovi Instituta za povijest umjetnosti 8, Zagreb 1984), je škof Hren v pismu, ki ga je poslal v Zagreb v juliju 1629, pisal o stavbarju Franciscu Doninu v zvezi z zagrebsko katedralo in omenil njegov prihod v Metliko.

¹⁴⁸⁷ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 69 (Omenjeni so npr. Jurij Widitsh, Georg Pittorfen, Adam Eppich, Isaac Coop).

¹⁴⁸⁸ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 74.

¹⁴⁸⁹ ZALj, Cod. I/23-1615, fol. 56 r.

¹⁴⁹⁰ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 169.- Dominica Costa je bila najbrž hči rezbarja G. B. Costa.

¹⁴⁹¹ Gl. I. del, 57.

¹⁴⁹² Cevc 1981, 229.

¹⁴⁹³ SAL/Gornji grad A - f 72 (Tu je Domenico zabeležen kot Nemis). - SBL II., 202 (F. Stelè). - Cevc 1981, 229.

¹⁴⁹⁴ Cevc 1981, 229. - Nimis je dokumentiran v Ljubljani še v letu 1641, ko je na koru v stolnici pritrdil železno mrežo (SAL, Konsistorialni arhiv III/14).

¹⁴⁹⁵ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 44.

¹⁴⁹⁶ Cevc 1981, 229.

¹⁴⁹⁷ ZALj, Cod. I/23-1615, fol. 70 r, 133 v, 149 r.

¹⁴⁹⁸ Thieme-Becker XX., 180 sq (z naštetjo literaturo).- Grünwald 1969 (z izčrpno bibliografijo).- Cevc 1986, 25 sq.

¹⁴⁹⁹ Thieme-Becker VII., s. v.: V leksikonu je naštetih več umetnikov s priimkom Costa; med njimi so zastopani predvsem italijanski slikarji, ki so delovali v Ferrari in Mantovi. Z Giovannijem Bapt. časovno sovпада Andrea Costa - v virih omenjen okrog 1620 - slikar, rezbar (?) in bakrorezec iz Bologne.- O G. B. Costu gl.: SBL I., 86 (V. Steska).- Cevc 1965, 157.- Cevc 1966, 73.- Cevc 1968, 94.- Vrišer 1976, 202.- Razen del, omenjenih v pričujočem tekstu, je znano, da je mojster leta 1636 izdelal tudi véliki oltar za cerkev na Blejskem otoku.

¹⁵⁰⁰ Fabjančič V., 451.

¹⁵⁰¹ Ibid., 445.

¹⁵⁰² Ibid., 448.

¹⁵⁰³ Ibid., 451.- ASRS, Vic. I 52 a.

¹⁵⁰⁴ Mal 1924 a, 201: "Joannes Pasin Italus sculptor vel Bildtschnitzer" je zaradi načrtovane poroke z vdovo Martho Saponin prosil za spregled sorodstva v tretjem kolenu (1644). Mal pristavlja, da sta bili po imenih sodeč njuni prababici, sestri Zuana in Meniga, furlanskega rodu.

¹⁵⁰⁵ Fabjančič V., 461, 462.- ASRS, Vic. I 52, I 52 a.

¹⁵⁰⁶ Vrhovec 1886, 275.

- ¹⁵⁰⁷ SAL f 37/1 - Chroniana 1598-1624, 21. nov. 1622.
- ¹⁵⁰⁸ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 112 (1621), p. 168 (1631 - 2x).- SAL/2A Lj. N. 12/2-P, p. 40 (1636).
- ¹⁵⁰⁹ ZALj, Cod. XIII/47-1629, k.p., fol.39,40 (mojster je nakupil deske).- ZALj, Cod. XIII/52-1634, k.p., fol. 41 v.
- ¹⁵¹⁰ Prim. Vrišer 1976, 202.
- ¹⁵¹¹ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p.169.
- ¹⁵¹² SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 47
- ¹⁵¹³ ASRS, Koledar škofa Tavčarja za leto 1592. - Veider 1947, 97.- Gl. op. 182.
- ¹⁵¹⁴ Cevc 1986, 32.
- ¹⁵¹⁵ Hk 1610, 12 v.
- ¹⁵¹⁶ Hk 1607, febr.
- ¹⁵¹⁷ Hk 1613, 5 r, 16 v. - Morda se na isto osebo nanaša se podatek iz leta 1652; tedaj je bil namreč Peter Hoffer priča pri drugi poroki ljubljanskega mizarja in rezbarja Ludvika Schönlebn z Marijo Magdalen Hoffstätter v Ljubljani (P. Radics, Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben, v: MMK VII, Laibach 1894, 6 sq.- Cevc 1986, 32).
- ¹⁵¹⁸ Hk 1600, maj.
- ¹⁵¹⁹ ZALj, Cod. XIII/42-1624 k.p., fol. 98 r.
- ¹⁵²⁰ SAL/2A Lj. N. 1/4-R, p. 178.
- ¹⁵²¹ SAL/2A Lj. N. 1/5-R, p. 164.
- ¹⁵²² SAL/2A Lj. N. 1/6-R, p. 22.
- ¹⁵²³ SAL/2A Lj. N. 1/6-R, p. 138.
- ¹⁵²⁴ SAL/2A Lj. N. 1/7-R, p. 5.
- ¹⁵²⁵ SAL/2A Lj. N. 1/7-R, p. 109.
- ¹⁵²⁶ Med botri so bili npr. sekretar Elia Thomae, Johann Adamus Kaisell, vicegeneral in ljubljanski dekan, Marija Hohenpruner, Marija Khunsti, Mäisremel itd.
- ¹⁵²⁷ SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 79.
- ¹⁵²⁸ Fabjancič III., 654.
- ¹⁵²⁹ Fabjancič III., 654.- Iz višine davčnih prispevkov je razvidno, da je Skarnosova delavnica po Costovi smrti (l. 1640) še posebno lepo cvetela.
- ¹⁵³⁰ Fabjancič III., 671: Mojster je dokumentiran kot "Pildthauer Skharnuss".
- ¹⁵³¹ Fabjancič V., 598: V. Fabjancič misli, da je stala pristava v bližini mestne gostilne in je bila najbrž prednica ene izmed hiš ob Dunajski cesti. V letih, ko je pristava dokumentirana v arhivskih virih, je bil Skarnos strelski mojster pri meščanski straži.
- ¹⁵³² ZALj, Cod. I/25-1634/1635, fol. 27 v.
- ¹⁵³³ ZALj, Cod. I/25-1634/1635, fol. 271 r: Leta 1635, ko se je zlatar Gottfridt Peyr pritožil magistratu zaradi strank iz Stöslovega in Skarnosovega mestnega predela, je bil Skarnos že član mestnega sveta (Gemain).
- ¹⁵³⁴ ZALj, Cod. I/26-1636 (Podatek je povzet po: ZALj, B. Otorepec, Imenska kartoteka k sodnim protokolom).
- ¹⁵³⁵ ZALj, Cod. I/27-1651, fol. 40 r.
- ¹⁵³⁶ ZALj, Cod. I/29-1658, fol. 89 r, 133 v.-Vrišer 1976, 204.
- ¹⁵³⁷ Vrišer 1976, 213.
- ¹⁵³⁸ ZALj, Cod. I/28-1653, fol. 4 r (S. Vrišer omenja letnico 1659 /Vrišer 1976, 213/).
- ¹⁵³⁹ ZALj, Cod. I/30-1659, fol. 7 r.

¹⁵⁴⁰ ZALj, Cod. XIII/51-1633 k.p., fol. 43 v.

¹⁵⁴¹ ZALj, Cod. XIII/55-1638 k.p., fol. 41 v, 42 v, 43, 44, 45 v.

¹⁵⁴² ASRS II/54 r - Bratovščinski zapisnik neke pobožne bratovščine v Ljubljani 1660, fol. 23 r: Zraven Skarnosovega vpisa je notiran tudi datum njegove smrti oziroma pokopa (29. okt. 1665).

¹⁵⁴³ ASRS, Testamenta S, Grupa I., 1511-1699, 1-116.

¹⁵⁴⁴ SAL/2A Lj. N. 15/2-M, p. 33: Skarnosa so po njegovi želji pokopali pri ljubljanskih frančiškanih.

¹⁵⁴⁵ Iz Malovih umetnostnozgodovinskih zapiskov (Mal 1924 a, 152) je razvidno, da je "der Ehrnueste Khunstreiche Maister Georg Skharnaß" 12. nov. 1639 sklenil pogodbo, v kateri se je obvezal, da bo za 50 gld honorarja napravil oltar sv. Ane na Blejskem otoku. Dokumentirano je tudi, da je že v pozni dobi (1652) napravil veliki oltar za crngrobsko cerkev in 1653 sklenil pogodbo še za veliki oltar v Polhovem Gradcu. Atribuirana so mu tudi druga dela. V literaturi zasledimo različno zapisana mojstrova imena, tako npr. Skharnus, Schornus, Schornutz, Scornos itd.- Prim. Stegenshek 1905, 135. - SBL III., 325, 326 (F. Stelè - z naštetjo literaturo). - Cevc 1966, 95.- Vrišer 1976, 213, 214.

¹⁵⁴⁶ Fabjančič III., 592.- Lantieri je bil župan in trgovec.

¹⁵⁴⁷ Fabjančič V., 519.

¹⁵⁴⁸ Fabjančič V., 519.

¹⁵⁴⁹ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 93 (2. sept. 1618).

¹⁵⁵⁰ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 117, 118 (1623).

¹⁵⁵¹ SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 8: Elizabeto so pokopali 25. jun. 1635. Zdi se, da je bila Spechtova prva žena Barbara; pod tem imenom jo je namreč Hren leta 1626 omenil v svojih zapiskih (Hk 1626, 6 r).

¹⁵⁵² ZALj, Cod. I/24-1616, fol. 215 r.- Cevc 1981, 237.

¹⁵⁵³ ZALj, Cod. I/26-1636, fol. 274 r., 277 r.

¹⁵⁵⁴ V svojih zapiskih ga ne omenja samo škof Hren, temveč govore o njem tudi ljubljanski kanoniki. Tako npr. Adam Sontner med kapiteljskimi računi za leto 1611 našteva postavko "den 6. Juny zalt ich auß gehaiß Ven: Capituli ein Außzugl M: Hansen Specht Tischler vmb etliche Khürchen sachen, laut quittung fl 1 kr 6."; nato pa spet 12. decembra "So hab ich auch M. Hansen Specht Tischler auß beuelchen Ir für: gn: geben laut scheins fl 8." (KAL f 288/1).

¹⁵⁵⁵ Buechreitter Gregor - slikar. - V Ljubljani je dokumentiran leta 1615. Tedaj se je pritožil magistratu proti mestnemu sodniku, češ da mu ni dovolil v mestu opravljati svobodne obrti (umetnosti) in ga je zaradi te dejavnosti celo kaznoval. Mestni očetje mu kazni niso spregledali in so kot vzrok navedli, da je v Ljubljani brez vednosti mestnega sodnika nedovoljeno odprl delavnico (ZALj, Cod. I/23-1615, fol. 31 v.- Prim. Cevc 1968 a, 45). Če se je mestnemu pisarju v sodnih protokolih morda zapisalo napačno ime, potem bi utegnil biti Gregor identičen z Georgom Buechreitterjem (Puechreitter), ki je od 1621 (med 1621-1630 kot pomočnik) do smrti 1641 deloval v Gradcu kot "komorni" slikar. Njegova dela v graškem prostoru niso ohranjena oziroma ugotovljena, dasi so arhivsko dokazana (Wastler 1883, 134.- Wastler 1897,

190,191). Čeprav, kot kaže, slikar ni dolgo ostal v Ljubljani, saj v virih pozneje ni več omenjen, smemo vendarle v slovenski likovni zapuščini upoštevati njegov slikarski prispevek. Po Cevčevi sodbi bi utegnil biti avtor slike sv. Ursule v Bitnjah (signirana "G.B.F. 1616". - prim. Cevc 1968 a, 51,52, sl.11). Četudi Hrenovo naročništvo v zvezi s tem oltarjem ni razvidno, njegova skrb za bitenjsko cerkev opravičuje, da uvrstimo mojstra v ta seznam kljub temu, da ga v škofovih zapiskih sicer ne zasledimo.

¹⁵⁵⁶ SAL/SK f 2 - T. Hren: Ljubljanski škofijski oskrbnik Clemendt je zapisal, da je mojster "Niderlender".-Prim. Cevc 1968 a, 42 (Gerhaert Khraen).

¹⁵⁵⁷ ZALj, Cod. XIII/44-1626, k.p., fol. 61.

¹⁵⁵⁸ Fabjančič II., 510.

¹⁵⁵⁹ SBL II., 369 (V. Steska, F. Stelè). - Thieme-Becker XXVII., 131 (F. Stelè - z našeto literaturo).- Österreichische Kunsttopographie XXII, Wien 1929,177.-Prim. Stelè 1923, 60. - Stelè, Varstvo spomenikov, v: ZUZ IV., Ljubljana 1924, 156.- Steska 1927, 14,15. - Marolt 1931-1932, 98 sq.,104,159 sq.- Cevc A. 1964, 32,33.- Cevc 1968 a, 41, (134,135 K. Rozman).- Zaradi napačne transkripcije priimka se je v literaturi za Plainerja uveljavil tudi priimek Plavec (prim. Fékonja 1895, 724.- Kavčič 1899, 13.), prav tako pa se uporabljata zanj tudi dve imeni - Mathes in Mathias (sam se je na petrovškem oltarju podpisal Mathias Plainier), ki se nedosledno prepletata že v pisanih virih njegovega časa.

¹⁵⁶⁰ ASRS, Matične knjige - Celje, Sv. Danijel, Rojstna knjiga I., 1618-1651, p. 9: "Die 3. January Anno 1620 - Iudith legitima filia Matthei Planer Pictoris cuius Patrini Balthasar Graff, Dna Jacobouiritschin fuere".- Prim. Goričar 1939, 9 (Goričar je po Orožnu povzel priimek Plavec).

¹⁵⁶¹ ASRS, Matične knjige - Celje, Sv. Danijel, Rojstna knjiga I., 1618-1651, p. 29: "11. Marty 1622 - Mathias leg: filius Mathaei Planar Vxorisque eius Judith bap. e. a me M. Jo. Caep. W: patrinus fuit Dns Walhausar Graff et patrina Dna Judith Jacopovischin" (Graff je bil v tem času celjski mestni sodnik).- Prim. Goričar 1939, 9.

¹⁵⁶² Prim. F. Stelè, Varstvo spomenikov, v: ZUZ IV., Ljubljana 1924, 156. - Marolt 1932, 159 sq., sl. 88-91. - Stelè 1938, 2,6,7,8,sl.2. - Stelè 1965, 216, sl. 104. - Curk II., 57,58.- Cevc 1968 a, 49, sl.5,7.- Petrovški oltar ni nastal po naročilu škofa Hrena, kot nekateri napačno omenjajo.

¹⁵⁶³ Marolt 1932, 135.- Avtorstvo je ob današnjem stanju slike težko dokazljivo, še zlasti, ker nimamo ustreznega primerjalnega gradiva in ne arhivskih potrditev.

¹⁵⁶⁴ Morda si je Plainier v tem času drugod poiskal delo.

¹⁵⁶⁵ Plainierju so dolgo pogojno pripisovali sliko sv. Cecilije iz celjske kapucinske cerkve. Napačno atribuirana mu je bila tudi slikana predela z upodobitvijo Poklona sv. treh kraljev iz Kuretnega nad Laškim (prim. Curk IX., 11). V bližino Plainierjevega stila se uvršča portret žalskega župnika Wollicha (?) iz 1622 (Marolt 1932, 135,136), čeprav je slika kvalitetno šibkejša od signiranega slikarjevega dela. Na Plainierja naj bi po Maroltovem mišljenju spominjale tudi slike stranskih dveh oltarjev pri sv. Jederti (pri Gotov-

ljah) (Marolt 1932, 187, 188), umetniku pa je pripisal še tri neohranjene stranske oltarje v petrovski cerkvi (Marolt 1932, 144).

¹⁵⁶⁶ SAL f 6/11 a (Golia I., 96).

¹⁵⁶⁷ V tem času je Pluementhal poslikal "Wappensaal" v celovski deželni hiši (1580) in nato deželni dvorec (1588 - 1589). Leta 1598 je dobil naročilo za poslikavo treh apsid v krški stolnici.- Prim. Kukuljevič Sakcinski 1858-1860, 346.- Wastler 1897, 208.- Steska 1927, 13.- Stelè 1938, 1.- Thieme-Becker XXVII., 162 (z našeto literaturo).- Ginhart 1966, 163 sq.- Cevc 1968 a, 41.- Milesi 1973, 56 sq.

¹⁵⁶⁸ Prim. Milesi 1973, 56 sq: 11. jan. 1603 je Anton Pluementhal st. z onemoglo roko podpisal oporoko, v kateri je slikarske potrebsčine zapisal sinovoma Antonu in Joselu.

¹⁵⁶⁹ Mal 1924 a, 149: 21. nov. 1617 je bil slikar Anton Pluementall skupaj s celovskim mizarjem Kristofom Kajfežem (Kaifues, Geifueß) izplačan za delo na Blejskem otoku.- Prim. Stelè 1938, 1.6.- Cevc 1968 a, 41.

¹⁵⁷⁰ Raisinger Lovrenc - slikar.- Slikarja Lovrenca Raisingerja zasledimo v Ljubljani na začetku 17. stoletja. K nam naj bi mojster prišel iz Beljaka (Cevc 1968 a, 41.-Prim. Stelè 1938, 2). V. Fabjančič piše, da so hišo na Starem trgu 1 v letih 1600 - 1612 imeli v lasti dediči po Absalonu Wernerju, katerega vdova Marjeta se je poročila z Lovrencem Raisingerjem (Fabjančič I., 1). Hišo si je lastil tudi Wernerjev sin iz prvega zakona, dominikanec Kristof Werner (ZALj, Cod. I/21-1609, fol. 57, 61). Slikar Lovrenc je med 1604 - 1605 imel v najemu hišo na Starem trgu 26 (Fabjančič I., 364), v času od 1607 - 1636 pa je bil lastnik hiše v Florijanski ulici 13 (Hiša je bila pred tem last Mateja Raisingerja.- Prim. Fabjančič 1937, 228: pripominja, da je bil lastnik Raisingerjeve hiše v letih 1610-1636 "Maler" Lovrenc Raisinger) in je plačeval 2 gld obrtnega davka. Po njegovi smrti so v letih 1637-1674 posedovali hišo njegovi dediči (Fabjančič I., 75.- Fabjančič 1937, 228). Po ugotovitvah V. Fabjančiča je bil Lovrenc leta 1623 tudi lastnik drugega domca na cesti sv. Petra 38 v šempetrskem predmestju (Fabjančič IV., 53). V matrikah med poročnimi pričami večkrat zasledimo slikarjevo ime: leta 1616 pri poroki Sebastiana Verbca (SAL/ZA Lj. N. 12/1-P, p. 84), leta 1619 kar pri treh porokah (SAL/ZA Lj. N. 12/1-P, p. 95, 99, 101), 13. avg. 1635 skupaj z bistrškim priorjem pri poroki ljubljanskega kiparja Gašperja Domesingerja (Casparus Tallmessenger) z Afro Jager (SAL/ZA Lj. N. 12/2-P, p. 32), nato spet v letu 1636 (SAL/ZA Lj. N. 12/2-P, p. 38) in zadnjič 8. jun. 1637 (SAL/ZA Lj. N. 12/2-P, p. 49). Lovrenčevo življenjsko podobo dopolnjujejo tudi zapisi v sodnih protokolih ljubljanskega magistrata. Leta 1609 je dominikanec Kristof Werner zaprosil magistrat za odločbo o dedovanju po materi. Terjal je, naj mu mačeha Marjeta Raisinger (Lovrenčeva žena) vrne njegovo stanovanje, pristavo, vrt, srebrni nakit in druge premičnine, ki si jih je, po njegovi izjavi, nepravilno lastila, in priloži oporoko njegove matere (ZALj, Cod. I/ 21-1609, fol. 61 v). Leta 1635 je vdova Barbara Vidmar prosila svojega brata Lovrenca za dedni delež po bratrancu (stričniku) Juriju Raisingerju (ZALj, Cod. I/25- 1634/1635, fol. 302 rv).

Naslednje leto (1636) se je Lovrenc pritožil magistratu proti terjatvam sestre Barbare (ZALj, Cod. I/26-1636, fol. 170 r), v protokolih pa je v tem letu omenjen tudi kot oskrbnik Zupančičeve dediščine (ZALj, Cod. I/26-1636, fol. 245 v). O slikarjevem delu za ljubljansko mesto govore zlasti mestne računske knjige. Po teh podatkih je Lovrenc leta 1615 poslikal križ pred Karlovškimi in Starotrškimi vrat ter prepleskal kramarske lope ob mostu (pred Trančo) in mesarske klopi na špitalskem mostu (ZALj, Cod. XIII/33-1615 k.i., fol. 52 v, 54, priloga 00002. - Gl. Ferjan, Izpiski), leta 1618 je slikal na mestnem gradu (ZALj, Cod. XIII/36-1618 k.i., fol. 85, priloga 00338. - Gl. Ferjan, Izpiski), v letu 1619 je prebarval kazalce na grajskem stolpu in številčnico na uri pri špitalskih vratih ter poslikal lontovž (ZALj, Cod. XIII/37-1619 k.i., fol. 85, priloga 00236. - Gl. Ferjan, Izpiski), 1622 je na željo mestnega župana Mihaela Preissa dobil naročilo za poslikavo grba in drugih podob (slikarij), ki so bile namenjene za jezuitsko procesijo, razen tega pa so ga mestni očetje zaprosili tudi za slike, ki bi jih za to priložnost prostovoljno podaril (ZALj, Cod. XIII/40-1622 k.i., priloga 00136. - Gl. Ferjan, Izpiski), leta 1623 pa so mu izplačali 6 fl za dela pri jezuitski procesiji v preteklem letu. Iz seznama del je razvidno, da je v ta namen naslikal cesarskega orla z avstrijskim grbom, ljubljanski mestni grb in ornamentalno izpisano Jezusovo in Marijino ime (ZALj, Cod. XIII/41.1623 k.i., fol. 37, priloga 00138. - Gl. Ferjan, Izpiski). Mestne računske knjige omenjajo slikarja še leta 1634, ko je prejel plačo kot strelski mojster (pri mestni straži) (ZALj, Cod. XIII/52-1634 k.i., fol. 25. - Gl. Ferjan, Izpiski). Medtem, ko je Lovrenc tako pogosto sodeloval z magistratom in opravljal za mesto najrazličnejša, predvsem rokodelska in plesarska dela, ga med Hrenovimi ožjimi sodelavci ne zasledimo. Sorodstvena zveza Lovrenca in Mateja Raisingerja doslej ni natančno ugotovljena.

¹⁵⁷¹ ZALj, Cod. I/16-1599, fol. 27 r.

¹⁵⁷² Prim. Radics 1861, 74. - Prim. Cevc 1968 a, 41.

¹⁵⁷³ ZALj, Cod. I/18-1601/1602, fol. 149 v.

¹⁵⁷⁴ Fabjančič 1937, 140, 228: V. Fabjančič je povzel podatke iz Vicedomskega arhiva I/105, kjer so naštetni vsi mestni oblastniki s svojim vinotočem.

¹⁵⁷⁵ ZALj, Cod. I/20-1608, fol. 153 r.

¹⁵⁷⁶ ZALj, Cod. I/21-1609, fol. 139 v (zaradi spovednih lističev).

¹⁵⁷⁷ ZALj, Cod. I/19-1605/1606, fol. 210 v. - Prim. HK 1602, 13 r.

¹⁵⁷⁸ ZALj, Cod. I/21-1609, fol. 24 r.

¹⁵⁷⁹ ZALj, Cod. I/22-1612, fol. 85 v.

¹⁵⁸⁰ ZALj, Cod. I/25-1634/1635, fol. 302 rv.

¹⁵⁸¹ ZALj, Cod. XIII/22-1603 k.i., fol. 45 v. - Gl. Ferjan, Izpiski.

¹⁵⁸² ZALj, Cod. XIII/22-1603 k.i., fol. 45 v.

¹⁵⁸³ ZALj, Cod. XIII/26-1608 k.i., fol. 30. - Gl. Ferjan, Izpiski.

¹⁵⁸⁴ Fabjančič I., 75. - Po Fabjančičevem podatku iz 1937 naj bi bil lastnik hiše od 1604-o.1609 (Fabjančič 1937, 228).

¹⁵⁸⁵ Fabjančič II., 420.- Fabjančič 1937, 228: V. Fabjančič omenja, da je Raisinger plačeval 10 - 15 gld obrtnega davka na leto, kar ni bila majhna vsota.

¹⁵⁸⁶ Vrhovnik 1922, 125. - Za ljubljansko šempetrsko cerkev je Matej Raisinger poslikal tudi bandero.

¹⁵⁸⁷ Med kapiteljskimi računi v letu 1607 naletimo tudi na postavko "Altar ... von herrn Raisinger Maller", ki se nanaša na cerkev sv. Jerneja v Siški (KAL f 288/1). Zdi se, da jo smemo povezati z Matejem Raisingerjem.

¹⁵⁸⁸ Rothmayer (Rothmeyer) Mihael - slikar. Sprva je bil beljaški, pozneje ljubljanski meščan. V letih 1589 in 1592 (tokrat je omenjen že kot ljubljanski mojster) je slikal za ljubljanskega škofa J. Tavčarja.

¹⁵⁸⁹ Stelè 1938, 2.- Prim. Cevc A. 1960, 9.

¹⁵⁹⁰ ZA Gornji Grad, Krstna knjiga I., 1610-1626, p. 99, 111, 155, 160, 161, 170, 188, 196, 207, 209, 215.-Ibid., Krstna knjiga II., 1626-1644, 4v, 6r, 16, 26, 47.- Po podatkih v maticah je bil Peter Steydler gornjegrajski meščan ("Cuius Oberburg:" - 1627), iz česar je Goričar razložil, da je bil gornjegrajski domačin, ki naj bi po priimku sodeč bival ob tamkajšnjih hlevih (Goričar 1939, 9). - Prim. Koblar 1900 a, 229: Po A. Koblarju je že sredi dvajsetih let 16. stol. v Ljubljani živel lekarnar Kristof Staidler.- Znano je tudi, da je Hren leta 1610 podelil mašniško posvečenje Tobiju Steidlerju iz Radovljice (Slekovec 1894, 153).

¹⁵⁹¹ SAL/Gornji grad A - f 28, Izdatki za leto 1622: oskrbnik je "Pictori M. Petro" izplačal 18 fl 24 kr za opravljeno delo.

¹⁵⁹² Hk 1627, 5 r. - KAL f 56/29.- KAL f 51/14: Titulus Patrimonij Mgro Andreae Caroli Staidleri 1652, ki ga je določil Petrus Steydler, cum coniuge ... Helena Steydlerin.- Na slikarjevega sina se navezuje tudi podatek iz leta 1642: "1. nov. /1642/ sua Celsitudo in sacello Nazareth prope Altenburg ordinavit ad subdiaconatum M. Joannem Andream Steidler Oberburgensem pictoris filium ad titulum patrimonii" (Mal, 1924 a, 201).

¹⁵⁹³ Cevc 1968 a, 43.

¹⁵⁹⁴ Steska 1927, 14. - Thieme-Becker XXXV., 346. - Stelè 1938, 1, 6.- Veider 1947, 53.- Cevc A. 1960, 9.- Cevc 1968 a, 41.- SBL, zv. 14, 673, 674.- Po Veiderju naj bi bil Kristof Weissmann Beljačan.- V Ljubljani sta leta 1545 omenjena Weisman Hanns von Villach in Weisman Leonhardt (ZALj, B. Otorepec - Imenska kartoteka k sodnim protokolom). - Wastler našteva dva slikarja s tem priimkom: Weissmann Hanns o. 1560 in Weissmann Matthäus 1615; oba sta slikala v Admontu (Wastler 1883, 183).

¹⁵⁹⁵ SAL/ZA Lj. N. 1/2-R, p. 202 (27. jun. 1610).

¹⁵⁹⁶ SAL/ZA Lj. N. 1/2-R, p. 346 (21. jun. 1612). - Sin Peter bi utegnil nadaljevati očetov poklic (prim. op. 1225).

¹⁵⁹⁷ SAL/ZA Lj. N. 12/1-P, p. 93.

¹⁵⁹⁸ Prim. SAL/Gornji grad A -f 28, Izdatki za leto 1622: Oskrbnik je med izdatki zapisal tudi postavki "23. Februarii ... in Stain ... Magistro Christophoro Pictori fl 12. Iterum Magistro Christophoro Pictori fl 4."

¹⁵⁹⁹ ZALj, Cod. XIII/51-1633 k.i., fol. 58, 61. - Ibid., Cod. XIII/69-1652 k.i., fol. 61. - Ibid., Cod. XIII/70-1653,

fol. 40 v.- Ibid., Cod. XIII/72-1655, fol. 62. - Ibid., Cod. XIII/77-1660 k.i. fol. 58. - Gl. Ferjan, Izpiski. - Prim. Stelè 1938, 1.- Cevc 1968 a, 42.- SBL, zv.14, 674.- Tudi Gašper Weissmann je bil bržčas Korošec.

¹⁶⁰⁰ Gašper Weissmann je v Ljubljani preslikal tržno znamenje in križ pri sv. Kristofu, za mesto pa je opravil še razna druga popravila. Z ženo Marijo sta 11. febr. 1639 krstila sina Jurija Karla (SAL/2A Lj. N. 1/7-R, p. 46). Mojster je bival najprej kot najemnik v šempetrskem predmestju (Fabjančič IV., 22 /1635-1636 sv. Petra cesta 14/, 41 /1640-1641 sv. Petra cesta 30/), leta 1641 pa se je preselil v kapucinsko predmestje, kjer je ostal do 1652 (Fabjančič V., 384 / Dalmatinova ul. 1/). Leta 1657 se je vpisal v bratovščino Marijinega brezmadežnega spočetja (ASRS II/52 r, Matrika bratovščine Marijinega brezmadežnega spočetja v ljubljanskem jezuitskem kolegiju 1624-1783, "Caspar Weysmann, Maller".- Wallner 1890, 105).

¹⁶⁰¹ Stelè (1924) 1966, 54. - Steska 1927, 14,15. - Stelè 1938, 2,6.- Thieme-Becker XXXVI, 194 (Stelè, z našteto literaturo).- ELU IV., 581 (F. Stelè).- Cevc 1968 a, 42.- SBL zv. 14, 716,717 (K. Rozman, z našteto literaturo).

¹⁶⁰² V. Steska, Cerkev sv. Primoža nad Kamnikom, v: Carniola n.v. VII, Ljubljana 1916, 24,25. - F. Stelè, v: Stari nar 1923 (1925), 145 sq. - F. Stelè 1929, 164,166,184,186. - Cevc 1968 a, 42.

¹⁶⁰³ Veider 1947, 86.

¹⁶⁰⁴ SAL/2A Lj. N. 12/2-P, p. 1.

¹⁶⁰⁵ Prim. op. 1618.

¹⁶⁰⁶ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 132.

¹⁶⁰⁷ SAL/2A Lj. N. 1/5-R, p. 45.

¹⁶⁰⁸ SAL/2A Lj. N. 1/5-R, p. 162.

¹⁶⁰⁹ SAL/2A Lj. N. 1/5-R, p. 228.

¹⁶¹⁰ SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 55.

¹⁶¹¹ SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 111.

¹⁶¹² SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 162,163.

¹⁶¹³ SAL/2A Lj. N. 12/1-P, p. 166.

¹⁶¹⁴ ZALj, Cod. XIII/47-1629 k.p., fol. 65 r. - Gl. Ferjan, Izpiski.

¹⁶¹⁵ ASRS II/52 r, Matrika bratovščine Marijinega brezmadežnega spočetja v ljubljanskem jezuitskem kolegiju 1624 - 1783, p. 16: Vpisan je kot "Burger und Mahler zu Laybach".

¹⁶¹⁶ Fabjančič III., 796: V tem času je slikar plačeval 3 gld obrtnega davka.

¹⁶¹⁷ Fabjančič III., 651 (nekdanja Ključavničarska ul 4).

¹⁶¹⁸ SAL/2A Lj. N. 14/1-M, p. 139.

¹⁶¹⁹ Fabjančič III., 651: Po smrti Elijeve vdove Elizabete so bili v letih 1657 - 1683 lastniki hiše dediči Elija Wolffa.

¹⁶²⁰ Fabjančič I., 397.

¹⁶²¹ ZALj, Cod. I/25-1634/1635, fol. 27 v.

¹⁶²² ZALj, Cod. I/27-1651, fol. 153 v.

¹⁶²³ Vrhovnik 1922, 128.

¹⁶²⁴ Stelè 1928 b, 29,30,sl.15.- Prim. Cevc 1968 a, 54.

¹⁶²⁵ M. Vanino, Isusovci i hrvatski narod I, Zagreb 1969, 449.- Za delo je Elija Wolff prejel 1300 fl, dogovorjeno količino rži in pšenice, 30 veder vina in slanino. K temu so

jezuiti prispevali še zlato in srebro za pozlatitev in polihromacijo oltarja, postavili oder, preskrbeli slikarju platno za tri oltarne podobe ter iz Ljubljane pripeljali njegovo orodje, ki ga je potreboval za delo (Prim. Z. Jiroušek, Zbirka virov za zgodovino cerkve sv. Katarine.- Horvat 1975, 318,408).

¹⁶²⁶ Thieme-Becker XXXVI., 194.- Stelè 1938, 2.

¹⁶²⁷ Conrad Wolff, meščan in slikar v Slovenjem Gradcu, je slikal po naročilu škofa Tavčarja (1594), pozneje (1603) pa je delal še za njegovega sorodnika Andreja Tavčarja, vikarja v Slovenjem Gradcu (gl. op. 811).- Bržčas je slikar Conrad, katerega priimek je v virih različno zapisan (Wholf, Wholl?) in zaradi zelo površne pisave težko čitljiv, identičen s Konradom Walhom, ki je omenjen v letu 1603 (Stelè 1938, 2.- Cevc 1968 a, 42).

¹⁶²⁸ Radics 1878, 32.- Prim. Thieme-Becker XV., s.v.

¹⁶²⁹ ZALj, Cod. I/16-1599, fol. 39 v.

¹⁶³⁰ SAL/Gornji grad A - f 28: Oskrbnik je 24. mar. 1622 zapisal postavko "Aurifabro M. Nicolao 48 kr."

¹⁶³¹ Hk 1622, 24 v. - SAL/PP I/2, p. 276. - Dimitz 1862, 102.

¹⁶³² Wöber Paul - zlatar. Ni znano, da bi Hren naročal dela pri zlatarju Wöbru, zasledimo pa ga med sodelavci ljubljanskega kapitlja. Tako je npr. Adam Sontner med kapiteljskimi računi za leto 1610-1611 omenil postavko: "Im Monat Januario des 1611 Jars, hab ich dem Paul Wöber Goldtschmid, so das Ciborium gebessert 2 fl." (KAL f 288/1).

¹⁶³³ Wastler 1883, 187.- Wastler 1897, 48,79,80,169,213.- Thieme-Becker XXXVI., 611.

¹⁶³⁴ Med drugim je npr. v srebru skoval portret nadvojvoda Ferdinanda za graški kapucinski samostan (1601), na novcih pa je upodobil admontskega opata Janeza (1602) in druge pomembne osebnosti svojega časa.

¹⁶³⁵ Thieme-Becker XXXVI., 611. - Wastler 1897,193.- Mojster je delal za samostana v Reinu in Admontu.

¹⁶³⁶ Hk 1601, 23 r.

¹⁶³⁷ Fabjančič I., 320.

¹⁶³⁸ ZALj, Cod. I/18-1601/1602, fol. 192.

¹⁶³⁹ ZALj, Cod. I/19-1605/1606, fol. 12 r, 16 v.

¹⁶⁴⁰ ZALj, Cod. I/21-1609, fol. 29 v: Mestni pisar ga je ocenil za "najboljšega tukajšnjega pečatorezca".

¹⁶⁴¹ ZALj, Cod. I/26-1636, fol. 177 r.

¹⁶⁴² Thieme-Becker IX., 62 (Demundi Matthäus).

¹⁶⁴³ Hren ga je omenil tudi v: Hk 1620, 1 v. - Prim. Radics 1898, 117.

¹⁶⁴⁴ SAL/ZA Lj. N. 14/1-M, p. 5: "2. Aprilis ...Eodem hora 3. pomeridiana obyt Joannes Zeyer, Vitriarius, Bauarus Frisingen: Annorum circiter 60 ...Sepultusque ad S. Petrum."

¹⁶⁴⁵ Fabjančič I., 29.

¹⁶⁴⁶ Fabjančič I., 284.

¹⁶⁴⁷ Fabjančič I., 92. - Pozneje je bil lastnik te hiše Luka Mislej (do 1727), nasledil pa ga je njegov zet Francesco Robba (do 1750) (Fabjančič I., 93).

¹⁶⁴⁸ Fabjančič I., 383 (po s. z. lj. magistrata iz 1606, fol. 109,122,123).

¹⁶⁴⁹ SAL/ZA Lj. N. 1/2-R, p. 89.

- ¹⁶⁵⁰ SAL/2A Lj. N. 1/2-R, p. 183.
- ¹⁶⁵¹ SAL/2A Lj. N. 1/2-R, p. 442.
- ¹⁶⁵² Koblar 1900 a, 229: Kot prvega otroka žene Jere ome-
nja A. Koblar hčer Katarino.
- ¹⁶⁵³ SAL/2A Lj. N. 1/4-R, p. 42.
- ¹⁶⁵⁴ SAL/2A Lj. N. 1/4-R, p. 133. - Koblar 1900 a, 229
(om. letnico 1623).
- ¹⁶⁵⁵ SAL/2A Lj. N. 1/5-R, p.18: Otroku sta botrovala Ja-
kob Kirchmayr in Sidonija, žena župana Vrbca.
- ¹⁶⁵⁶ SAL/2A Lj. N. 1/5-R, p. 100: Otroku je botroval An-
drej Hren.
- ¹⁶⁵⁷ SAL/2A Lj. N. 1/7-R, p. 133: Leta 1640 je Elija Som-
rak botroval nezakonskemu otroku Martinu Gorjupu. - SAL/2A
Lj. N. 12/1-P, p. 74: Leta 1615 se je poročila Somrakova
dekla Uršula.- Koblar 1900 a, 229: Po A. Koblarju je Somrak
botroval tudi v letu 1607.
- ¹⁶⁵⁸ ASRS II/52 r, Matrika bratovščine Marijinega brezma-
dežnega spočetja v ljubljanskem jezuitskem kolegiju 1624 -
1783, fol. 21: A.o 1638 Eliaš Somrekhen.
- ¹⁶⁵⁹ ZALj, Cod. I/19-1605/1606, fol. 178 v, 30. jul.
- ¹⁶⁶⁰ ZALj, Cod. I/20-1608, fol. 63 r.
- ¹⁶⁶¹ ZALj, Cod. I/20-1608, fol. 143 r, 161 r.
- ¹⁶⁶² ZALj, Cod. I/24-1616, fol. 266, 272 r.
- ¹⁶⁶³ ZALj, Cod. I/26-1636, fol. 61 r.
- ¹⁶⁶⁴ Orožen II/2, 184,208. - Sašelj 1890, 126. - Pokorn
1894, 533.- Črnologar 1900, 170.- Sašelj 1912, 223,225,230.-
Gnirs 1917, 87,171,222,sl.138,139.- Fabjančič 1953, 28.- Po
J. Sašlju sega aktivnost mojstra Eliasa Somraka v čas med
1603 - 1630. Od zvonov, ki jih je ulil za številne cerkve po
Kranjski, Stajerski in Primorski, poznamo npr.: zvon za
gornjegrajsko kolegiatno cerkev iz 1603 (SAL/PP I/1, p. 80.-
gl. I. del, 58); zvon iz 1603 v podružnični cerkvi sv. Krvi
(ž. Mozelj); zvon v cerkvi sv. Janeza Krstnika v Mačkovcu
(St. Peter - Otočec) iz 1605; srednji zvon v cerkvi Matere
božje in sv. Roka v Brezju (ž. Mozirje) iz 1606; ? zvon iz
1606 (ASRS, Zbirka rokopisov 127 r, Koledar iz zapuščine
župnika iz Smartna pri Kranju, v katerega si je notiral, da
bo zvonolivar - najbrž gre za mojstra Somraka - ulil zvon
do binkošti 1606); zvon iz 1609 v cerkvi sv. Nikolaja na
Plešivcu - Sela nad Slovenjim Gradcem (gl. op. 1393); zvon
iz 1610 (po Samassovem poročilu); zvon za cerkev sv. Jakoba
v Ljubljani iz 1610 (gl. I. del, 86. - Sašelj om. letnico
1616); najmanjši zvon v cerkvi sv. Katarine v Gorici (ž.
Rečica ob Savinji) z napisom: "Jesu Christe Fili Dei vivi
misere nobis. Thomas Epus Lab. me consecrav. Elias S.
Fudit A.o 1614"; zvon iz 1614 v cerkvi sv. Petra v Bočni
(gl. op. 1415); zvon iz 1615 v kapeli sv. Marije Magdalene v
Gornjem Gradu (gl. I. del, 45); zvon v kapeli sv. Ane v
Skofji Loki iz 1616; zvon v cerkvi sv. Križa na Planini nad
Jesenicami iz 1616 /1617?/ (Elias Sombrakh civis La/bacen-
sis/); zvon iz 1618 v Bodešah (ž. Ribno); zvon v župnijski
cerkvi sv. Petra (St. Peter - Otočec) iz 1619; zvon v cerkvi
sv. Jerneja na Kalu pri Rošani iz 1621 (IESU CHRE FILI DEI
MISERERE NOBIS. ELIAS SAMP FVDIT A.o DNI 1621, z Marijo in
Janezom pod križem in z Marijinim oznanjenjem); zvonova v
stiški samostanski cerkvi iz 1623 (enega so 1890 prelili,

drugi ima napis "IESU CHR/ist/O DEI FILIO REGI REGVM ET ..."
- naročil in posvetil ga je stiški opat Jakob Reinprecht);
zvon v Smledniku iz 1628 (Benedictus qui venit in nomine
domini. Osanna in excelsis. Thomas IX. episcopus consecra-
vit, Elias Somb. fudit anno Domini 1628); zvon iz 1630 (gl.
Dioecesanblatt 1882, 64.- Prim. Thalnitscher, Historia, p.
62: Po Dolničarju je v zvoniku ljubljanske stolnice visel
zvon, o katerem pravi - "Minima /campana/ gestat salutatio-
nem angelicam cum hac inscriptione: 'Jesu Christo Dei Filio
uero Messiae. Anno 1630. Elias Sambrak me fecit.'"); in še
več krajevno neopredeljivih del za Hrena.

¹⁶⁶⁵ Seznam ljubljanskih umetnikov in obrtnikov v Hreno-
vem času/ V seznamu so povzeti podatki iz Fabjančičeve tip-
kopisne Knjige hiš (ZALj, V. Fabjančič, Knjiga hiš, Ljublja-
na 1943. - Paginacija je povzeta po Fabjančičevem tipkopisu)
in ne zajemajo umetnikov, izpričanih v Hrenovem krogu/:

Zidarji:

Bohinjc (Wochainer) Tomaž (1600-1606)	I., 205
Hlade Janez (Juuan) (1627-1639)	I., 46
Matija (Mathes) (1600-1603)	I., 313
Mrakh Andrej (1610-1613)	IV., 380
Mrakh Luka (1616-1618)	IV., 380
Oven (Auen = Wider) Jernej (1600-1630)	I., 219, 280
Stüertzenstainer Balant (do 1600)	I., 219
Sumernik Matevž (1604-1621)	IV., 238
Wunder Mihael (1623)	IV., 74

Kamnoseki:

Križič (Khrischitsch) Jurij (1623-1626)	I., 219
Pruner Jurij (1616-1645)	I., 322, 389
Prunner (Pruner) Mihael (1600-o.1604)	I., 316, 322
Uršič (Vrschitsch) Jurij (1622)	III., 795

Mizarji:

Ambrož (Ambros) (1604-1606)	I., 57
Amšel (Ambschl) Pavel (1600-1618)	V., 519
Mogsche Jurij (1616-1618)	I., 57
Müller Tobija (1616-1618, 1619-1625, 1627-1628)	I., 72; III., 614, 673, 789
Schönlöbl Ludovik (1619-1621)	I., 69
Stessel (Stösl, Stössl) Jurij (-)	III., 642
Stössl (Stessl) Janez (1624-1626)	II., 512

Tesarji:

Danič (Danitsch) Marko (1600-1606)	I., 117
Danič (Danitsch) Pankracij (1600-1618)	I., 191
Kržin (Khereschin, Khrizhiner) Kristof (1626-1646)	I., 211
Lukančič (Lucantschitsch) Martin (1622-1646)	I., 117
Martin (1622)	I., 97

Slikarji:

Mavrič (Mauritsch) Valentin (1617-1623, 1626, 1631-1638)	I., 77, 219, 221, 284, 397
--	-------------------------------

Zlatarji:

Benedič (Beneditsch) Janez (1619-1628)	I., 72, 298, 308
Glim(b) Albreht (konec 16. stol.)	III., 651
Glimb Albreht ml. (1600-1601)	III., 647
Joachim Janez Jurij (1604-1606)	III., 654
Rholler (Kolar?) Janez Konrad (1622)	I., 72

Lenič Janez (1616-1618)	II., 523
Perdan Luka (1613)	I., 207
Pramb Janez Urh (1600)	I., 375
Püchler Andrej (1616-1641)	I., 287, 352
Schmidt Elija (1626, 1627-1671)	I., 72, 41, 298
Torosin (Dorosin) Pavel (1602-1603, 1604-1606, 1612-1615)	I., 75, 275, 572
Wagner Jakob (1623-1637)	III., 580, 708
Weber Janez. Jurij (1604, 1619-1621)	I., 63, 298
Weber Pavel (1607-1612)	I., 340, 345
Widerkher Janez Henrik (1613-1615)	III., 582
Ključavničarji:	
Erhart Janez (1600)	I., 227
Feichtinger Andrej (1619-1628)	I., 144
Feichtinger (Bitenc?) Matija (1610-1613)	I., 381
Felber Jakob (1613-1628)	I., 329
Haffner J. (1619-1635)	I., 225
Pischler (Prüschler) Janez (1604-1606)	I., 146
Pischler (Püschler, Pyschler) Janez Ditrih (1607-1618)	I., 146
Zvonolivarji:	
Edlman Martin (o. 1582)	I., 29, 383
Firman (Fierman, Fuerman, Furing) Rudolf (1614-1615)	I., 43
Jožef (Joseph) (1601-1606)	I., 65, 130
Steklarji:	
Fischer Andrej (1607-1615)	III., 760
Mauser Jurij (1619-1623)	III., 642
Rott Kristof (1619-1621)	III., 795
Schwarz Jurij (1622-1628)	I., 327
Wolff Janez (1622)	V., 537
Urarji:	
Römer Mihael (1616)	I., 572
Osel (Assl) Matija (1630-1631, 1634-1639)	III., 614
Kositrar:	
Maček Sebastijan (1616-1639)	III., 660

KRATICE

AES Acta ecclesiastica Sloveniae, Ljubljana
 BV Bogoslovni vestnik, Ljubljana
 ČJKZ Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, Ljubljana
 ČZN Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor
 DS Dom in svet, Ljubljana
 ELU Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb
 GMS Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana
 IMK Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana
 LMS Letopis Matice Slovenske, Ljubljana
 LZ Ljubljanski zvon
 MDZK Mittheilungen der k.k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege = Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, Wien
 MHVK Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, Laibach
 SBL Slovenski biografski leksikon, Ljubljana
 SR Slavistična revija. Časopis za literarno zgodovino in jezik, Ljubljana
 VS Varstvo spomenikov, Ljubljana
 ZUZ Zbornik za umetnostno zgodovino, Ljubljana

ANV Archivio della nunziatura di Vienna, Rim (Vatikan)
 ASRS Arhiv socialistične republike Slovenije, Ljubljana
 ASV Archivio Segreto Vaticano, Rim (Vatikan)
 KAL Kapiteljski arhiv, Ljubljana
 SAL Skofijski arhiv, Ljubljana
 ZALj Zgodovinski arhiv, Ljubljana

NG Narodna galerija, Ljubljana
 NUK Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

BDM blažena Devica Marija
 c. cerkev (cerkve)
 cister. cistercijanski
 dominik. dominikanski
 e. epitaf
 franč. frančiškanski
 g. gospostvo
 gl. glej
 gr. k. grajska kapela
 izd. izdelovalec
 jez. jezuitski
 k. kapela (kapele)
 k.i. knjiga izdatkov
 k.p. knjiga prejemkov

kap.	kapucinski
kol.	kolegiatni
konv.	konverzi
lj.	Ljubljana, ljubljanski
m.	mojster
MB	Mati božja
NB	Nota bene
N.F.	Neue Folge
n.v.	nova vrsta
ogl.	oglejski
opat.	opatijski
p. c.	podružnična cerkev
pok.	pokopališče
presv.	presveti
prim.	primerjaj
protest.	protestantski
sam.	samostan, samostanski
sp.	spredaj
sq.	sequens, sequentes
sv.	sveti
šk.	škofijski
v.	vodnjak
zd.	zadaj
ž.	župnija
žp.	župnišče
ž. c.	župnijska cerkev

Golia I.-II. L. M. Golia, Regesti škofijskega arhiva v Ljubljani I.-II., Ljubljana 1956-1957 (SAL; Umetnostnozgod. inšt. ZRC SAZU)

Hk Hrenov koledar, KAL (1600,1607), ASRS (vsi drugi)

Inv. ASRS, Vic. I/16, Inventarji ljubljanskih škofov:

- zap. št. 30 - Inventar škofa Hrena (1630),
- zap. št. 30 - Inventar škofa Scarlichija (1641),
- zap. št. 30 - Inventar škofa Buchheima (1664),
- zap. št. 30 - Inventar škofa Rabatta (1683),
- zap. št. 31 - Inventar škofa Herbersteina (1702),

KF SAL, Knjige formularjev (gl. Golia)

Fabjančič I.-V. V. Fabjančič, Knjiga hiš I.-V., Ljubljana 1940-1943 /I. Stari trg, II. Novi trg, III. Veliki trg, IV. Sempetrsko predmestje, V. Kapucinsko predmestje/ (ZALj).

Vic. ASRS, Vicedomski urad za Kranjsko

2A SAL/2A Lj. N. - Ljubljana, sv. Nikolaj: R (rojstne matice), P (poročne matice), M (mrliške matice).

VIRI IN LITERATURA

Aurenhammer 1956

H. Aurenhammer, Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit. Der Wandel ihrer Ikonographie und ihrer Verehrung, Wien 1956.

Barlè 1894

J. Barlè, Se jedno poročilo o zmagi pri Sisku, v: IMK IV., Ljubljana 1894.

Barlè 1895

J. Barlè, Obseg ljubljanske škofije pod škofom Hrenom, v: IMK V., Ljubljana 1895.

Barocchi 1960-1962

P. Barocchi, Trattati d' arte del cinquecento fra manierismo e controriforma I.-III., Bari 1960-1962.

Bednařik 1940

R. Bednařik, Loreto Lurd ob Adriji, v: Obisk, Ljubljana 1940.

Benedik 1974

M. Benedik, Die Kapuziner in Slowenien 1600-1750, Dissertatio ad laudem (tipkopis), Roma 1974.

M. Benedik, Die Kapuziner in Slowenien 1600-1750, Excerpta ex dissertatione ad lauream, Roma 1974.

Benedik 1981

M. Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov, v: Acta ecclesiastica Sloveniae, Ljubljana 1981.

Benedik 1983

M. Benedik, Evangeljska pridiga v katoliški obnovi, v: BV 43, Ljubljana 1983.

Benkovič 1897

J. Benkovič, Častivci in častivke presv. Rešnjega Telesa, X. Tomaž Hren, v: Venec cerkvenih bratovščin I., Ljubljana 1897.

Berčič 1968

B. Berčič, Tiskarstvo na Slovenskem. Zgodovinski oris. Po literaturi in gradivu Ivana Matičiča sestavil B. B., Ljubljana 1968.

Braun 1908-1910

J. Braun, Die Kirchenbauten der deutschen Jesuiten, Freiburg/Br. 1908-1910.

Braun 1924

J. Braun, Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung, München 1924.

Breznik 1917

A. Breznik, Literarna tradicija v "Evangelijih in listih", v: DS XXX., Ljubljana 1917.

Campenhausen 1957

H. v. Campenhausen, Die Bilderfrage in der Reformation, v: Zs. f. Kirchengeschichte 68, 1957.

Cankar 1922

I. Cankar, Zgodovinska razstava slovenskega slikarstva, v: ZUZ II., Ljubljana 1922.

Cankar 1922 a

I. Cankar, O kritiki zgodovinske razstave slovenskega slikarstva, v: Slovenec, 26.9.1922., št. 210.

Cevc A. 1960-1964

- A. Cevc, Stari tuji slikarji XV.-XIX. stoletja, I.-II. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1960-1964.
Cevc 1965
- E. Cevc, Renesանčna plastika na Slovenskem, v: ZUZ n.v. VII., Ljubljana 1965.
Cevc 1966
- E. Cevc, Slovenska umetnost, Ljubljana 1966.
Cevc 1968
- E. Cevc, Kiparstvo začetka 17. stoletja na Slovenskem, v: Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1968.
Cevc 1968 a
- Slikarstvo 17. stoletja, v: Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1968.
Cevc 1970
- E. Cevc, Poznogotska plastika na Slovenskem, Ljubljana 1970.
Cevc 1976
- E. Cevc, Trije poznorenesանčni in en baročni nagrobnik v Laškem, v: ČZN 2 (Laški zbornik), Maribor 1976.
Cevc 1981
- E. Cevc, Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom, Ljubljana 1981.
Cevc 1984
- E. Cevc, Hren Tomaž, v: Likovna enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1984.
Cevc 1986
- E. Cevc, Kipar Leonhard Kern in njegovo delo na Slovenskem v letih 1612-1613, v: Razprave SAZU XV., Ljubljana 1986.
Cevc 1986 a
- E. Cevc, Manieristične freske beneške smeri na Gostecem, v: Loški razgledi 33, Skofja Loka 1986.
Costa 1848
- H. Costa, Reiseerinnerungen aus Krain 1848, 10.
Costa 1857
- H. Costa, Die ehemalige Charfreitags-Prozession in Laibach, v: MHVK XII., Laibach 1857.
Curk I.-IX.
- J. Curk, Topografsko gradivo I.-IX., Celje 1966-1967.
Cvetko 1958
- D. Cvetko, Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem, I. del, Ljubljana 1958.
Cvetko 1964
- D. Cvetko, Stoletja slovenske glasbe, Ljubljana 1964.
Črnologar 1900
- K. Črnologar, Sittich, v: MDZK N.F. XXVI., Wien 1900.
De Pomis 1974
- Der innerösterreichische Hofkünstler Giovanni Pietro de Pomis 1569 bis 1633. Herausgegeben von Kurt Woisetschlager, Graz-Wien-Köln 1974 (več avtorjev).
Dimitz I.-IV.
- A. Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, I.-IV., Laibach 1874-1876.
Dimitz 1859
- A. Dimitz, Regesten aus bisher nicht veröffentlichten Urkunden des Laccker Archives..., v: MHVK XIV., Laibach 1859.
Dimitz 1862
- A. Dimitz, Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön, v: MHVK XVII., Laibach 1862.

Dimitz 1862 a

A. Dimitz, *Decreta visitationis Apostolicae Ecclesiae ac Dioecesis Labacensis a Pre Sixto Carcano Epo Germanicense Visitatore Apostolico peractae* A. 1621, v: MHVK XVII., Laibach 1862.

Dimitz 1867

A. Dimitz, *Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634*, v: MHVK XXII., Laibach 1867.

Dolinar 1976

F. M. Dolinar, *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597- 1704*, Ljubljana 1976.

Dolinar 1979

F. M. Dolinar, *Visitationes ad limina et Relationes de statu Ecclesiae ljubljanskih škofov od Tavčarja do Missie*, v: BV 39, Ljubljana 1979.

Dolinar 1980

F. M. Dolinar, *Podoba ljubljanske škofije v rimskih poročilih škofov Rinalda Scarllichija in Otona Friderika Buchheima*, v: BV 40, Ljubljana 1980.

Dolinar 1981

F. M. Dolinar, *Prizadevanje ljubljanskega škofa T. Hrena za zedinjenje s pravoslavniimi Uskoki*, v: BV 41, Ljubljana 1981.

Drobtinice 1851

Tomaz Kren, *slavni ljubljanski škof, steber katolske vere po Krajskim in Stajerskim*, v: Drobtinice VI., Celovec 1851.

Ehrenhalle/ 1858

Ehrenhalle berühmter Krainer, 18. Thomas Chrön, v: MHVK XIII., Laibach 1858.

Fabjančič 1937

V. Fabjančič, *Ljubljanski pivovarji od XVI. do XIX. stoletja*, v: *Kronika slovenskih mest IV.*, Ljubljana 1937.

Fabjančič 1953

V. Fabjančič, *Prvi ljubljanski livarji zvonov in topov*, v: *Kronika I.*, Ljubljana 1953.

Fékonja 1895

A. Fékonja, *Celje in okolica*, v: DS VIII., Ljubljana 1895.

Gaber 1942

A. Gaber, *Kaj pripovedujejo stare slovenske podobice*, v: *Obisk 5*, Ljubljana 1942.

Gantar 1987

K. Gantar, *Hrenova latinska verzifikacija med humanizmom in barokom*, v: *Delo*, Ljubljana, 30. jul. 1987 (Književni listi).

Gantar 1987 a

K. Gantar, *Ob štiristoletnici Hrenove latinske pesniške zbirke*, v: *Antični temelji naše sodobnosti*, Ljubljana 1987.

Gestrin 1963

F. Gestrin, *Oris zgodovine Ljubljane od 16. do 18. stoletja*, v: *Kronika XI.*, Ljubljana 1963.

Gestrin 1972

F. Gestrin, *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. Viri za zgodovino Slovencev V. (SAZU)*, Ljubljana 1972.

Gestrin, Grafenauer

F. Gestrin, B. Grafenauer, *Zmaga deželnega kneza in utrditev fevdalnega reda v slovenskih deželah*, v: *Zgodovina narodov Jugoslavije II.*, Ljubljana 1959.

Ginhart-Grimschitz 1930

K. Ginhart - B. Grimschitz, *Der Dom zu Gurk*, Wien 1930.

Ginhart 1966

- K. Ginhart, Beachtenswerte Kunstdenkmäler in der Pfarrkirche Villach - St. Martin, v: Neues aus Alt-Villach III., Villach 1966.
Gnirs 1917
- A. Gnirs, Alte und neue Kirchenglocken, Wien 1917.
Golia 1958
- M. Golia, Slovenica I., v: Slavistična revija XI., Ljubljana 1958.
Goričar 1939
- M. Goričar, Doneski k zgodovini likovne umetnosti na Slovenskem, v: Slovenec, 29.1.1939, št. 24.
Gostiša 1970
- L. Gostiša, Lesorez na Slovenskem 1540-1970, Slovenj Gradec 1970.
Grafenauer III.-IV.
- B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda III.-IV., Ljubljana 1956 in 1961.
Grafenauer 1959
- B. Grafenauer, Zmaga protireformacije in absolutizma v habsburških deželah, v: Zgodovina narodov Jugoslavije II., Ljubljana 1959.
Grafenauer 1973
- I. Grafenauer, Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva, (Ljubljana 1917¹), Celje 1973².
Gaus 1886
- J. Gaus, Oberburg, v: Der Kirchenschmuck XVIII., Graz 1886.
Gaus 1897
- I. Gaus, Von alten Jesuitenkirchen und der Jesuitenkunst, v: Der Kirchenschmuck XXVIII., Graz 1897.
Graz-Katalog 1964
- Graz als Residenz Innerösterreich 1564-1619. Katalog der Ausstellung, Graz 1964.
Grm 1964
- F. Grm, Biografski okvir in podobe ljubljanskih skofov, Ljubljana 1964 (tipkopis).
Gruden 1910-1916
- J. Gruden, zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1910 do 1916.
Gruden 1912
- J. Gruden, Zur Autorschaft des "Gründlichen Gegenberichtes", v: Carniola n.v. III., Ljubljana 1912.
Gruden 1915
- J. Gruden, Sola pri sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi, v: Carniola n.v. VI., Ljubljana 1915.
Grünenwald 1969
- E. Grünenwald, Leonhard Kern. Ein Bildhauer des Barock, Schwäbisch Hall 1969.
Gubo 1909
- A. Gubo, Geschichte der Stadt Cilli, Graz 1909.
Hammerl 1933
- F. Hammerl D. J., Jezuiti med Slovenci, v: Glasnik Presvetega Srca Jezusovega 32, Ljubljana 1933.
Haas 1857
- K. Haas, Kunstdenkmale des Mittelalters in Steiermark, Wien 1857.
Hautecoeur 1965
- L. Hautecoeur, Le Concile de Trente e l'art, v: Il Concilio di Trento, Bologna 1965.
Hitzinger 1852
- P. Hitzinger, Das Karthäuserstift Freudenthal, v: V. F. Klun, Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain I., Laibach 1852.
Höfler 1969

- J. Höfler, Glasbena kapela ljubljanske stolnice v drugi polovici 17. stoletja, v: Kronika XVII., Ljubljana 1969.
Höfler 1970
- J. Höfler, Tokovi glasbene kulture na Slovenskem, Ljubljana 1970.
Höfler 1970 a
- J. Höfler, Nekaj vrstic o prvih desetletjih jezuitskega kolegija v Ljubljani, v: Kronika XVIII., Ljubljana 1970.
Höfler 1978
- J. Höfler, Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem, Ljubljana 1978.
Höfler 1982
- J. Höfler, Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Stajerskem s konca 16. stoletja. Viri za zgodovino Slovencev VI. (SAZU), Ljubljana 1982.
Horvat 1975
- A. Horvat, Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500 do oko 1700, Zagreb 1975.
Hren, Libellus poematum
- Libellus poematum sive carminum variorum generum Thomae Chrönn Labacensis Carniolani LL. Candidati, v: Zgodovinski zbornik. Priloga ljubljanskemu Škofijskemu listu L.10-11, št.39-42, Ljubljana 1897- 1898.
Hurter 1851
- F. Hurter, Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern bis zu dessen Krönung in Frankfurt, 4 Bd., Schaffhausen 1851.
Innerösterreich 1564-1619
- Innerösterreich 1564-1619, Joannea, Bd. III., Graz 1967.
Janisch I.-III.
- J. A. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark I. - III., Graz 1878, 1885, 1885.
Janžeković 1977
- J. Janžeković, Slovenski študenti na dunajski univerzi v 16. stoletju, v: Kronika XXV., Ljubljana 1977.
Jedin 1935
- H. Jedin, Entstehung und Tragweite des Trienter Dekrets über die Bilderverehrung, v: Theologische Quartalschrift CXVI., Rottenburg a.N. 1935.
- Jedin 1963
- H. Jedin, Das Tridentinum und die Bildenden Künste, v: Zeitschrift für Kirchengeschichte 74, 1963.
Jedin 1975
- H. Jedin, Geschichte des Konzils von Trient IV/2, Freiburg, Basel, Wien 1975.
Jellouschek 1849
- A. Jellouschek, Münzwesen der deutschen Bischöfe und Erzbischöfe, mit besonderer Rücksicht auf das Bisthum Laibach, v: MHVK IV., Laibach 1849.
Jellouschek 1850
- A. Jellouschek, Die Lapidar-Denkmäler in Laibach, v: MHVK V., Laibach 1850.
Jellouschek 1852
- A. Jellouschek, Beiträge zur Geschichte des Laibacher Bisthums, v: MHVK VII., Laibach 1852.
Jellouschek 1854
- A. Jellouschek, Bericht des Laibacher Bischofes Thomas Chrön an den Papst Paul V. über den Zustand der Laibacher Diöcese, ddo. Graz, 22. Juli 1616, v: MHVK IX., Laibach 1854.

Jellouschek 1854 a

A. Jellouschek, Bericht des Laibacher Bischofes Thomas Chrön an den Papst Paul V., enthaltend den Zustand, besonders aber eine ausführliche Beschreibung des Laibacher Bisthums, ddo. Graz am 25. August 1616, v: MHVK IX., Laibach 1854.

Jellouschek 1854 b

A. Jellouschek, Historische Miscellen, v: MHVK IX., Laibach 1854.

Jellouschek 1854 c

A. Jellouschek, Bericht des Laibacher Bischofs Rainold Scarlichi an den Papst, betreffend den Zustand der Laibacher Diöcese, vom J. 1633, v: MHKV IX., Laibach 1854.

Jellouschek 1858

A. Jellouschek, Beiträge zur Geschichte der vormaligen Jesuiten-, dermal. St. Jacobi-Stadtpfarrkirche in Laibach, v: MHVK XIII., Laibach 1858.

Kardelj (1957)

E. Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, citati po natisu iz 1970².

Katalog 1922

Katalog zgodovinske razstave slovenskega slikarstva. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1922.

Katalog 1925

Razstava portretnega slikarstva na Slovenskem od 16. stoletja do danes. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1925 (uredil F. Mesesnel).

Katalog 1968

Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1968.

Kavčič 1899

F. Kavčič, Znameniti Slovenci, v: IMK IX., Ljubljana 1899.

Kidrič 1921-1922

F. Kidrič, Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva, v: CJKZ III., Ljubljana 1921-1922.

Kidrič 1923

F. Kidrič, Doneski za zgodovino slovenskega lektionarja in slovenske pridige od konca srednjega veka do l. 1613 (1699), v: BV III., Ljubljana 1923.

Kidrič 1924

F. Kidrič, Doneski škofa Hrena za zgodovino reformacije na Slovenskem, v: CZN XIX., Maribor 1924.

Kidrič 1925

F. Kidrič, Glose iz portretne razstave, v: Jutro, 23.9.1925, št. 220.

Kidrič 1926

F. Kidrič, Dramatične predstave v Ljubljani do leta 1790, v: CJKZ V., Ljubljana 1926.

Kidrič 1929-1938

F. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva (Od začetkov do Zoisove smrti), Ljubljana 1929-1938.

Kidrič 1978

F. Kidrič, Izbrani spisi I., Ljubljana 1978.

Kirschbaum 1945

E. Kirschbaum, L'influsso del Concilio di Trento nell' arte, v: Gregorianum 26, 1945.

Klun 1853

V. F. Klun 1853, Beiträge zur Literaturgeschichte von Krain, v: MHVK VIII., Laibach 1853.

Klun 1854

V. F. Klun, Beiträge zur Literaturgeschichte von Krain: VIII. Thomas Chrön und das XVII. Jahrhundert, v: MHVK IX., Laibach 1854.

Klun 1857

V. F. Klun, Ueber die Geschichtsforschung und Geschichtsschreibung in Krain, v: MHVK XII., Laibach 1857.

Knaflič 1926

V. Knaflič, Protireformator T. Bren. Zgodovinsko odkritje o njem in njegovih sodobnikih, v: Jutro 23.5.1926.

Kneller 1908

K. A. Kneller, Geschichte der Kreuzwegandacht, Freiburg/Br. 1908.

Koblar 1886

A. K(oblar), Nekaj o škofa Hrena spisih, v: LZ 1886.

Koblar 1891

A. Koblar, O človeški kugi na Kranjskem, v: IMK I., Ljubljana 1891.

Koblar 1892

A. Koblar, Pasijonske igre na Kranjskem, v: IMK II., Ljubljana 1892.

Koblar 1892 a

A. Koblar, Drobtinice iz furlanskih arhivov, v: IMK II., Ljubljana 1892.

Koblar 1893

A. Koblar, Boji na Krajinah in zmaga pri Sisku pred 300 leti, v: IMK III., Ljubljana 1893.

Koblar 1894

A. Koblar, Črtice o kapucinskih samostanih štajerske province, v: IMK IV., Ljubljana 1894.

Koblar 1899

A. Koblar, Slovenica, v: IMK IX., Ljubljana 1899.

Koblar 1900

A. Koblar, Dobrotniki nekdanjega ljubljanskega jezuitskega kolegija, v: IMK X., Ljubljana 1900.

Koblar 1900 a

A. Koblar, Ljubljancani 17. stoletja, v: IMK X., Ljubljana 1900.

Koblar 1900 b

A. Koblar, Troje slavospevov na zmago pri Sisku, v: IMK X., Ljubljana 1900.

Koblar 1901

A. Koblar, Duhovniki, rojeni v kranjski župniji. Mali zapiski, v: IMK XI., Ljubljana 1901.

Koblar 1902

A. Koblar, O jezuitskem kolegiju in cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani, v: IMK XII., Ljubljana 1902.

Kohlbach 1950

R. Kohlbach, Die gotischen Kirchen von Graz, Graz 1950.

Komelj 1973

I. Komelj, Gotska arhitektura, Ljubljana 1973.

Kos-Stelè 1931

M. Kos - F. Stelè, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, Ljubljana 1931.

Kos 1955

M. Kos, Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice, Ljubljana 1955.

Kovačič 1917

F. Kovačič, Sv. Uršula, v: Glasnik najsvetejšega Srca, Ljubljana 1917.

Kovačič 1928

F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije (1228-1928), Maribor 1928.

Kukuljevič-Sakcinski 1858-1860

I. Kukuljevič Sakcinski, Slovník umjetnikah jugoslavenskih, Zagreb

1858-1860.

Kuret 1942

N. Kuret, Jezuitska telovska procesija v Ljubljani pred 320 leti, v: Obisk 3, Ljubljana 1942.

Kuret 1981

N. Kuret, Jaslice na Slovenskem, Ljubljana 1981.

Lavrenčič 1880

I. Lavrenčič, Protestantizem in škof Hren, v: Novice L. XXXVIII., Ljubljana 1880, št. 43 in 45.

Lavtižar 1901

J. Lavtižar, Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj, Ljubljana 1901.

Lesar 1913

J. Lesar, Ziga Lamberg - Tomaž Hren, v: DS XXVI., Ljubljana 1913.

Leto svetnikov I.-IV.

Leto svetnikov I.-IV., Ljubljana 1968, 1970, 1972, 1973 (izd. M. Miklavčič, J. Dolenc).

Loserth 1898

J. Loserth, Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert, Stuttgart 1898.

Loserth 1906

J. Loserth, Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Österreich unter Ferdinand II., II. (1600-1637), Wien 1906.

Maderna 1984

G. B. Maderna, Per l'architettura religiosa nella diocesi di Milano dopo S. Carlo. Il catalogo del fondo Spedizioni Diverse. Parte prima (1577-1699), v: Arte Lombarda 70/71 n.s., Milano 1984.

Mal 1915

J. Mal, Iz dobe Tomaža Hrena, v: Čas IX., Ljubljana 1915.

Mal 1924

J. Mal, Zgodovina umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih, Ljubljana 1924.

Mal 1924 a

J. Mal, Umetnostno-zgodovinski zapiski. Cerkev na blejskem otoku, v: ZUZ IV., Ljubljana 1924.

Mâle 1932

E. Mâle, L' Art religieux après le Concile de Trente, Paris 1932.

Malenšek 1964

M. Malenšek, Inkvizitor, Koper 1964.

Mantuani 1922

J. Mantuani, Slikarska umetnost naših dežel v prošlih dobah, v: DS XXXV., Ljubljana 1922.

Mantuani 1922 a

J. Mantuani, Portret škofa Tomaža Hrena, v: DS XXXV., Ljubljana 1922.

Mantuani 1922 b

J. Mantuani, Zgodovinska razstava slik, v: Slovenec, 11.9. in 13.9. 1922, št. 198 in 199.

Mantuani 1924-1925

J. Mantuani, ocena knjige "Stelè France, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih", v: Čas XIX., Ljubljana 1924-1925.

Mantuani 1925

J. Mantuani, Razstava portretov (beležke), v: Slovenec, 1.10.1925, št. 221.

Mantuani 1932

J. Mantuani, Ostanek stare liturgije iz dobe škofa Hrena I.-II., v: Cerkveni glasbenik 55, št. 7-8,9-10, Ljubljana 1932.

Marcora 1964

- C. Marcora, *Il Concilio di Trento e l'arte sacra. Miscellanea Carlo Figini*, Varese 1964.
- Marin 1970
- M. Marin, *Kartuzija Bistra*, v: ZUZ n.v. VIII., Ljubljana 1970.
- Marn 1868
- F. Marn, Tomaž Kren, *Ljubljanski škof*, v: *Koledarček družbe svetega Mohora 1868*, Celovec 1867.
- Marolt 1931-1932
- M. Marolt, *Dekanija Celje I.-II.*, Maribor 1931-1932.
- Mayer-Himmelheber 1984
- S. Mayer - Himmelheber, *Bischöfliche Kunstpolitik nach dem Tridentinum: Der Secunda - Roma - Anspruch Carlo Borromeos und die mailändischen Verordnungen zu Bau und Ausstattung von Kirchen. tuduv Studien: Reihe Kunstgeschichte, Bd. 11*, München 1984.
- Mesesnel 1925
- F. Mesesnel, *Portretno slikarstvo na Slovenskem od XVI. stoletja do danes*, v: ZUZ V., Ljubljana 1925.
- Miklavčič 1945
- M. Miklavčič, *Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave. Inavguralna disertacija*, Ljubljana 1945 (Ponatis iz GMS XXV./XXVI., Ljubljana 1944-1945).
- Miklavčič 1962
- M. Miklavčič, *Marija mati naše vernosti. Smarnice 1962*, Ljubljana 1962.
- Miklavčič 1971
- M. M(iklavčič), *Kršćanstvo na Slovenskem*, v: *Cerkev na Slovenskem*, Ljubljana 1971.
- Mikuž 1979
- S. Mikuž, *Umetnostnozgodovinska topografija grosupeljske krajine*, Ljubljana 1979.
- Milesi 1973
- R. Milesi, *Manierismus in Kärnten*, Klagenfurt 1973.
- Morpurgo 1937
- E. Morpurgo, *Gli artisti italiani in Austria, Vol. I., Dalle origini al secolo XVI.*, Roma 1937.
- Müllner 1893
- A. Müllner, *Das in Kupfer getriebene Bild der Schlacht von Sissak in Laibacher Museum*, v: *Argo II.*, St. 6, Laibach 1893.
- Murko 1927
- M. Murko, *Pogledi na južnoslovansko reformacijo in protireformacijo, 1927*, ponatisnjeno v: *Matija Murko, Izbrano delo (uredil A. Slodnjak)*, Ljubljana 1962.
- Napotnik 1909
- M. Napotnik, *Die Basilica zur heiligen Maria, Mutter der Barmherzigkeit, in der Grazervorstadt zu Marburg*, Marburg 1909.
- Orel 1933
- B. Orel, *Na robu slovenske legende*, v: *Krog. Zbornik umetnosti in razprav*, Ljubljana 1933.
- Orožen I.-VIII.
- I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant I.-VIII.*, Marburg 1868 - 1893 /zlasti: II/2 - *Das Dekanat Oberburg*, Marburg 1877; III/2 - *Das Dekanat Cilli*, Cilli 1880; V - *Das Dekanat Schallthal*, Graz 1884; VIII - *Das Dekanat Neukirchen*, Marburg 1893/.
- Orožen 1971
- J. Orožen, *Zgodovina Celja in okolice, I. del*, Celje 1971.
- Otorepec 1977
- B. Otorepec, *Hrenova grbovna plošča v Kozarjah*, v: *Kronika XXV.*, Ljub-

ljana 1977.

Pigler 1974

A. Pigler, Barockthemen. Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Ikonographie des 17. und 18. Jahrhunderts, I.-III., Budapest 1974².

Pirchegger 1962

H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte, München 1962.

Pirjevec 1924

A. Pirjevec, Slovenski možje (T. Hren), v: Mladika V., Prevalje 1924.

Pirjevec 1927

A. Pirjevec, Slovenski možje, Prevalje 1927.

Podlogar 1924

L. Podlogar, Zgodovinske črtice o vladarjih ljubljanske škofije (tipkopis), Gozd pri Kamniku 1924.

Pogačnik 1968

J. Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva I., Maribor 1968.

Pokorn 1894

F. Pokorn, Loka, v: DS VII., Ljubljana 1894.

Potočnik 1940

A. Potočnik, Procesije v stari in novi Ljubljani, v: Kronika slovenskih mest VII., Ljubljana 1940.

Pregelj 1913

I. Pregelj, Kranjski apostol. Povest iz dobe reformacije, v: Koledar Mohorjeve družbe 1913.

Prelesnik 1901

M. Prelesnik, Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom (Chroenom), v: Katoliški obzornik V., Ljubljana 1901.

Prelovšek 1985

D. Prelovšek, Cerkev svetega Jakoba v Ljubljani, Ljubljana 1985.

Premrou 1924-1925

M. Premrou, Drobiž iz vatikanskih arhivov, v: GMS IV.-VI., Ljubljana 1924-1925.

Premrou 1926-1927

M. Premrou, Vatikanski dokumenti iz 1603-21 o vladiki Hrenu in cerkveni vizitaciji Kranjske 1607-8, v: ČJKZ V.-VI., Ljubljana 1926-1927.

Prijatelj 1908

I. Prijatelj, O kulturnem pomenu slovenske reformacije, Ljubljana 1908.

Probszt 1928

G. Probszt, Die geprägten Schaumünzen Innerösterreichs, Wien 1928.

Prodi 1959-1967

P. Prodi, Il Cardinale Gabriele Paleotti (1522-1597), I.-II., Roma 1959-1967.

Prodi 1965

P. Prodi, Ricerche sulla teorica delle arti figurative nella riforma cattolica, v: Archivio italiano per la storia della pietà, IV., Roma 1965.

Radics 1859

P. v. Radics, Die Vermählung Erzherzogs Ferdinand (II.) mit Maria Anna von Baiern, 23. April 1600, v: MHVK XIV., Laibach 1859.

Radics 1860

P. v. Radič, Cypressus Labacensis etc. etc. /von Thalnitzscher von Thalberg/, v: MHVK XV., Laibach 1860.

Radics 1861

P. v. Radič, Beiträge zur Reformations- Geschichte Krain's, v: MHVK XVI., Laibach 1861.

Radics 1861 a

- P. v. Radics, Grabdenkmale zu Oberburg in der Untersteiermark, v: MDZK VI., Wien 1861.
Radics 1861 b
- P. v. Radics, Die Schlacht bei Sissek 22. Juni 1593 am Festtage des heil. Achatius. Eine Denkschrift, Laibach 1861.
Radics 1862
- P. v. Radics, Ueber ein unser Krain betreffendes Manuscript in der Handbibliothek S. Majestät des Kaisers, v: MHVK XVII., Laibach 1862.
Radics 1878
- P. v. Radics, Tomaž Chrön, pesnik, mecén umetelnosti in podpornik vednosti, v LMS III.-IV., Ljubljana 1878.
Radics 1880
- P. v. Radics, Umélnost in umélna obrtnost Slovencev, v: LMS , Ljubljana 1880.
Radics 1894
- P. v. Radics, Thomas Chrön, Fürstbischof von Laibach (geb. 1560 + 1630), v: Argo III., Laibach 1894.
Radics 1898
- P. pl. Radič, Ljubljanski knezoškof Tomaž Hren na Spodnještajerskem, v: Ilustrovani Narodni koledar X., 1898.
Radics 1912
- P. v. Radics, Alte Häuser in Laibach, v: Laibacher Zeitung 1912.
Rainer 1957-1958
- J. Rainer, Quellen zur Geschichte der Grazer Nunziatur 1580-1622, v: Römische historische Mitteilungen 2, 1957-1958.
Ranke 1934
- L. Ranke, Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten, Leipzig 1934.
Reisp 1968
- B. Reisp, Oris zgodovinskega razvoja v 17. stoletju na Slovenskem, v: Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1968.
Reisp 1983
- B. Reisp, Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana 1983.
Resman 1977
- B. Resman, Cerkevna arhitektura Hrenove dobe v ljubljanski škofiji (tipkopis), Ljubljana 1977.
Resman 1978
- B. Resman, Fužinarske cerkve iz začetka sedemnajstega stoletja na Jesenicah, v: Kronika XXVI., Ljubljana 1978.
Rizzi 1972
- A. Rizzi, O nekaterih italijanskih slikah v Sloveniji, v: ZUZ n.v. IX., Ljubljana 1972.
Rupel 1956
- M. Rupel, Reformacija.- Protireformacija in barok, v: Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike. Uredil L. Legiša s sodelovanjem A. Gspana, Ljubljana 1956.
Rupel 1958
- M. Rupel, Slovensčina v protireformacijski dobi, v: Slavistična revija XI., Ljubljana 1958.
Rupel 1959-1960
- M. Rupel, Slovenski katekizem iz leta 1615, v: Slavistična revija XII., Ljubljana 1959-1960.
Rupel 1960
- M. Rupel, Hren Tomaž, v: Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb MCMLX.
Rupel 1966

- M. Rupel, Slovenski protestantski pisci. Uredil M. Rupel, Ljubljana 1966.
 Rus 1937
 J. Rus, o c. sv. Petra, Kronika slovenskih mest IV., Ljubljana 1937.
 Sauer 1902
 J. Sauer, Die Symbolik des Kirchengebäudes, Freiburg 1902.
 Scavizzi 1974
 G. Scavizzi, La teologia cattolica e le immagini durante il XVI. secolo, v: Storia dell'Arte 21, 1974.
 Scavizzi 1981
 G. Scavizzi, Arte e architettura sacra. Cronache e documenti sulla controversia tra riformati e cattolici (1500-1550), Reggio Calabria, Roma 1981.
 Schreiber 1957
 G. Schreiber, Barock und Tridentinum, v: Das Weltkonzil von Trient I., Freiburg 1957.
 Schmidlin 1908
 J. Schmidlin, Die kirchlichen Zustände in Deutschland vor dem Dreissigjährigen Kriege nach den bischöflichen Diözesanberichten an den Heiligen Stuhl ..., T. I., Freiburg/Br. 1908.
 Schmidlin 1940
 J. Schmidlin, Kirchliche Zustände und Schicksale des deutschen Katholizismus während des Dreissigjährigen Krieges nach den bischöflichen Romberichten, Freiburg/Br. 1940.
 Simoniti 1972
 P. Simoniti, Sloveniae scriptores latini recentioris aetatis, Zagreb - Ljubljana 1972.
 Simoniti 1974
 P. Simoniti, Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, v: Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice I., Ljubljana 1974.
 Simoniti 1979
 P. Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja, Ljubljana 1979.
 Slekovec 1894
 M. Slekovec, Pobirki iz dnevnika ljubljanskega škofa Hrena, v: IMK IV., Ljubljana 1894.
 Slodnjak 1968
 A. Slodnjak, Slovensko slovstvo, Ljubljana 1968.
 Smole 1982
 M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982.
 Smrekar 1891
 J. Smrekar, Iz zapuščine škofa Tomaž-a Chrön-a, v: Zgodovinski zbornik. Priloga "Laibacher Dioecesanblatt-u" IV., Ljubljana 1891.
 Soklič 1936-1939
 J. Soklič, Cerkev sv. Uršule na Plešivcu v zapisih škofa Tomaža Hrena, v: ČZN XXXI., XXXIV., Maribor 1936, 1939.
 Starzer 1893
 A. Starzer, Die Residenz der Nuntien in Graz, v: Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark 41, 1893.
 Stegenšek 1903
 A. Stegenšek, Unbekannte Bildwerke und Malereien aus dem Oberen Santhal, v: MDZK III. Folge, 2. Band, Wien 1903.
 Stegenšek 1905
 A. Stegenšek, Dekanija gornjegrajska, Maribor 1905.
 Stegenšek 1912
 A. Stegenšek, Zgodovina pobožnosti križevega pota, v: Voditelj v bogos-

lovnih vedah XV., zv. I., Maribor 1912.

Stegenšek 1914

A. Stegenšek, Lavantinski škofijski muzej, v: Ljubitelj krščanske umetnosti I., Maribor 1914.

Stelè 1922

F. Stelè, Zgodovinska razstava slikarstva na Slovenskem, v: Jugoslavija 19.9.1922, št. 215.

Stelè 1923

F. Stelè, Zgodovinska razstava slikarstva na Slovenskem, v: Čas XVII., Ljubljana 1923.

Stelè (1924)

F. Stelè, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Kulturnozgodovinski poskus, Ljubljana 1924, citati po natisu iz 1966².

Stelè 1927

F. Stelè, Zapiski. Slovensko slovstvo, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, v: DS XXXX, Ljubljana 1927.

Stelè 1928

F. Stelè, Valvasorjeva Ljubljana, v: GMS IX., Ljubljana 1928.

Stelè 1928 a

F. Stelè, Predkongresna Ljubljana, v: Ilustrirani Slovenec IV., Ljubljana 1928.

Stelè 1928 b

F. Stelè, Valvasorjev krog in njegovo grafično delo, v: GMS IX., Ljubljana 1928.

Stelè 1929

F. Stelè, Politični okraj Kamnik. Umetnostni spomeniki Slovenije I., Ljubljana 1922-1929.

Stelè 1938

F. Stelè, Monumenta artis slovenicae II. Slikarstvo baroka in romantike, Ljubljana 1938.

Stelè 1952

F. Stelè, Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini, v: Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952.

Stelè 1965

F. Stelè, Slikarstvo v Sloveniji v XVI. in XVII. stoletju, v: ZUZ n.v. VII., Ljubljana 1965.

Stelè 1969

F. Stelè, Ljubljanska verzija velike ikone sv. Nikolaja iz Barija, v: Zbornik Svetozara Radojčića, Beograd 1969.

Stepischnegg 1856

J. M. Stepischnegg, Thomas Chrön, Fürstbischof von Laibach, Salzburg 1856.

Steska 1900

V. Steska, Naši denarji in kranjske spominske svetinje, v: IMK X., Ljubljana 1900.

Steska 1902

V. Steska, Janez Candik, slovenski pisatelj, + 1624, v: IMK XII., Ljubljana 1902.

Steska 1903

V. Steska, Gotiški ciborij pri Sv. Jakobu v Ljubljani, v: IMK XIII., Ljubljana 1903.

Steska 1906

V. Steska, Stare cerkvene posode na Kranjskem, v: IMK XVI., Ljubljana 1906.

Steska 1907

V. Steska, Obnova ljubljanske stolnice ob dvestoletnici l. 1907, v: ZUZ

IV., Ljubljana 1924.

Steska 1912

V. Steska, Tomaž Hren in gornjegrajska sinoda l. 1604, v: Čas VI., Ljubljana 1912.

Steska 1915

V. Steska, Ob tristoletnici šentjakobske cerkve v Ljubljani, Ljubljana 1915.

Steska 1921

V. Steska, O nekaterih ljubljanskih spomenikih, v: ZUZ I., Ljubljana 1921.

Steska 1926

V. Steska, Ljubljanski škofijski dvorec, v: ZUZ VI., Ljubljana 1926.

Steska 1927

V. Steska, Slovenska umetnost I. Slikarstvo, Prevalje 1927.

Steska 1935

V. Steska, Kelih in ciborij, v: Glasnik presvetega Srca Jezusovega, Ljubljana 1935.

Steska 1937

V. Steska, Plašč Hasana paše, v: Kronika slovenskih mest IV., Ljubljana 1937.

Steska 1942

V. Steska, Škofijski grad Goričane, v: ZUZ XVIII., Ljubljana 1942.

Stopar 1976

I. Stopar, Vrbovec z okolico. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, zv. 60, Ljubljana 1976.

Stopar 1977

I. Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Stajerskem, Ljubljana 1977.

Stopar 1982

I. Stopar, Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Stajerskem, Ljubljana 1982.

Stopar 1983

I. Stopar, Sv. Magdalena v Gornjem gradu, v: ZUZ n.v. XIX., Ljubljana 1983.

Strahl 1884

Strahl, Die Kunstzustände Krains, Separatabdruck aus dem Laibacher Wochenblatt 1884.

Stroj 1922

Stroj, Kratka zgodovina katoliške cerkve, 1922.

Svetina 1974

A. Svetina, Odlomek iz zgodovine Gornjega grada, v: Kronika XXII., Ljubljana 1974.

Sašelj 1890

J. Sašelj, Doneski k zgodovini zvonarjev in zvonov po Kranjskem, v: Zgodovinski zbornik III., Ljubljana 1890, št. 8.

Sašelj 1912

I. Sašelj, Doneski k zgodovini zvonarjev in zvonov po Kranjskem, v: Carniola n.v. III., Ljubljana 1912.

Simrak 1926

J. Simrak, De relationibus Slavorum Meridionalium cum Sancta Romana Sede Apostolica saeculis XVII. et XVIII., Vol. I., Zagreb 1926.

Skerlj 1967

S. Skerlj, O jezuitskem gledališču v Ljubljani, v: Dokumenti slovenskega gledališkega muzeja III., Ljubljana 1967.

Skerlj 1973

S. Skerlj, Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih,

Dela SAZU 26, Ljubljana 1973.

Sorn 1955

J. Sorn, Novi podatki o umetninah in umetnikih našega baroka, v: ZUZ n.v. III., Ljubljana 1955.

Sorn 1959

J. Sorn, Nekaj gradiva za študij našega baroka, v: ZUZ n.v. V./VI. (Steletov zbornik), Ljubljana 1959.

Stular 1968

H. Stular, Umetna obrt 17. stoletja na Slovenskem, v: Umetnost XVII. na Slovenskem, Ljubljana 1968.

Sumi 1965

N. Sumi, Pregled arhitekture XVI. in XVII. stoletja na Slovenskem, v: ZUZ n.v. VII., Ljubljana 1965.

Sumi 1966

N. Sumi, Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1966.

Sumi 1968

N. Sumi, Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem, v: Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1968.

Sumi 1969

N. Sumi, Arhitektura XVII. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1969.

Teraš 1929

p. M. Teraš, Iz zgodovine, življenja in delovanja kapucinov, Celje 1929.

Thalnitscher, Cypressus

J. G. Thalnitscher, Cypressus Labacensis seu epitaphia et inscriptiones (rokopis v Semeniški knjižnici v Ljubljani).

Thalnitscher, Historia

J. G. Thalnitscher, Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis ... Labaci 1701 (tiskano izdajo uredil A. Koblar, Labaci 1882).

Thalnitscher, Epitome

J. G. Thalnitscher, Epitome chronologica ... Urbis Labacensis, Labaci 1714.

Thieme-Becker

U. Thieme - F. Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, I.-XXXVII, Leipzig 1907-1950.

Tomić-De-Muro 1966

V. Tomić-De Muro, Srpske ikone u crkvi sv. Nikole u Bariju, Italija, v: Zbornik za likovne umetnosti 2, Novi Sad 1966.

Turk 1928

J. Turk, Tomaž Hren, v: BV VIII., Ljubljana 1928.

Turk 1925-1932

J. Turk, Tomaž Hren, v SBL I., Ljubljana 1925-1932.

Turk 1930-1931

J. Turk, Breve Pavla V. Tomažu Hrenu z dne 27. nov(embra) 1609, v: BV X.-XI., Ljubljana 1930-1931. (Ponatis iz BV z istim naslovom, Ljubljana 1931).

Turk 1934

J. Turk, Imenovanje Hrena za kanonika l. 1588, v: BV XIV., Ljubljana 1934.

Turk 1934 a

J. Turk, Kje je umrl in bil pokopan Tomaž Hren, v: BV XIV., Ljubljana 1934.

Turk 1934 b

J. Turk, Breve Klemena VIII. Tomažu Hrenu z dne 14. aprila 1601, v: GMS XV., Ljubljana 1934.

Turk 1937

J. Turk, O početkih ljubljanske škofije (Popravki in dostavki), v: CZN XXXII., Kovačičev zbornik, Maribor 1937.

Turk 1938

J. Turk, Hrenove pridige, v: BV XVIII., Ljubljana 1938.

Turk 1942

J. Turk, Vpliv protestantizma na slovenski narod, v: Revija Katoliške akcije 3, 1942.

Valenčič 1957

V. Valenčič, Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane, v: Kronika V., Ljubljana 1957.

Valenčič 1968

V. Valenčič, Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva v času protestantizma, v: Kronika XVI., Ljubljana 1968.

Vallery-Radot 1960

J. Vallery-Radot, Le recueil des plans d'édifices de la Compagnie de Jésus conservé à la Bibliothèque Nationale de Paris, Bibliotheca Instituti Historici S.J., Vol. XV., Roma 1960.

Valvasor, Ehre

J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain I.-XV., Laibach-Nürnberg 1689.

Veider 1944

J. Veider, Slike v uršulinskem samostanu v Ljubljani, v: ZUZ XX., Ljubljana 1944.

Veider 1945

J. Veider, Naš največji kat. reformator, v: Rast I., št. 1., Ljubljana 1945.

Veider 1945 a

J. Veider, 3 ljubljanske cerkve ki jih je posvetil in narisal Tomaž Hren, v: Rast I., št. 2., Ljubljana 1945.

Veider 1945 b

J. Veider, Neznana cerkvice sv. Jožefa, v: Rast I., št. 3, Ljubljana 1945.

Veider 1947

J. Veider, Stara ljubljanska stolnica. Njen stavbni razvoj prema Ljubljana 1947.

Vischer, Topographia

G. M. Vischer, Topographia Ducatus Styriae, Graecii 1681.

Vrhovec 1886

I. Vrhovc, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, Ljubljana 1886.

Vrhovec 1886 a

I. Vrhovc, Die wohllobliche Hauptstadt Laibach, Laibach 1886.

Vrhovec 1894

I. Vrhovc, Tiskarna Tomaža Hrena, v: IMK IV., Ljubljana 1894.

Vrhovec 1898

I. Vrhovc, Meščanski špital, Ljubljana 1898.

Vrhovec 1903

I. Vrhovc, Zgodovina šentpeterske fare v Ljubljani, v: Zbornik Slovenske matice V., Ljubljana 1903.

Vrhovnik 1896

I. Vrhovnik, Skofa Hrena spomenik. Mali zapiski, v: IMK VI., Ljubljana 1896.

Vrhovnik 1903

I. Vrhovnik, Zatrtje nekdanje cerkve in kapele ljubljanske, v: Danica I., Ljubljana 1903.

Vrhovnik 1903 a

I. Vrhovnik, Sv. Ahacij s tovariši mučenci, kranjske dežele pomočnik,

Ljubljana 1903.

Vrhovnik 1922

I. Vrhovnik, Arhivski poberki o nekaterih slikarjih in kiparjih 15. do 18. stoletja, v: ZUZ II., Ljubljana 1922.

Vrhovnik 1932

I. Vrhovnik, Poberki iz protireformacijske dobe, v: GMS XIII., Ljubljana 1932 (Ponatis, Ljubljana 1933).

Vrišer 1963

S. Vrišer, Baročno kiparstvo na Stajerskem, Maribor 1963.

Vrišer 1976

S. Vrišer, Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji, Ljubljana 1976.

Wagner-Rieger 1965

R. Wagner-Rieger, Die Baukunst des 16. und 17. Jahrhunderts in Österreich, v: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XX. (XXIV.), Wien-München 1965.

Wallner 1890

J. Wallner, Beiträge zur Geschichte der Laibacher Maler und Bildhauer im XVII. und XVIII. Jahrhunderte, v: Mittheilungen des Musealvereines für Krain III., Laibach 1890.

Wastler 1883

J. Wastler, Steirisches Künstler-Lexicon, Graz 1883.

Wastler 1897

J. Wastler, Das Kunstleben am Hofe zu Graz unter den Herzögen von Steiermark, den Erherzögen Karl und Ferdinand, Graz 1897.

Weisbach 1928

W. Weisbach, Gegenreformation - Manierismus - Barock, v: Repertorium für Kunstwissenschaft, Bd. 49, Berlin 1928.

Woisetschläger-Mayer 1964

I. Woisetschläger-Mayer, Die Kunstdenkmäler des Gerichtsbezirkes Murau (Österr. Kunsttopographie XXXV), Wien 1964.

Würtenberger 1962

F. Würtenberger, Der Manierismus. Der europäische Stil des sechzehnten Jahrhunderts, Wien-München 1962.

Zadnikar 1959

M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959.

Zadnikar 1964

M. Zadnikar, Znamenja na Slovenskem, Ljubljana 1964 (1970²).

Zadnikar 1968

M. Zadnikar, Sedemnajsto stoletje - zlata doba znamenj, v: Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1968.

Zadnikar 1982

M. Zadnikar, Romanika v Sloveniji, Ljubljana 1982.

Zahn 1880

J. Zahn, Correspondenz der Päpste mit dem Hofe zu Graz, 1568 bis 1619, v: Steiermärkische Geschichtsblätter 1, 1880.

Zahn 1899

J. Zahn, Steirische Miscellen. Zur Orts- und Culturgeschichte der Steiermark, Graz 1899.

Zeri 1957

F. Zeri, Pittura e Controriforma, v: L'arte senza tempo di Scipione da Gaeta, Torino 1957.

Zwitter 1929-1930

F. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, v: Geografski vestnik V.-VI., Ljubljana 1929-1930.

Zwitter 1959

F. Zwitter, Kultura v dobi protireformacije, v: Zgodovina narodov Jugo-

slavijske II., Ljubljana 1959.

Zelesnik 1968

M. Zelesnik, Rezbarstvo in kiparstvo 17. stoletja v Sloveniji, v: Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem. Katalog Narodne galerije, Ljubljana 1968.

Zontar 1939

J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939.

INDEKS KRAJEV IN SPOMENIKOV

- Aachen*133
 Admont, opatija*22,118
 Alltenburg, gl. Vrbovec
 Alttenburg, gl. Vrbovec
 Antwerpen*118
 Augsburg*27,82,118

 Barbana*134,219; c. BDM*
 134
 Bari*98,128; c. sv. Niko-
 laja*128,129
 Begunje pri Radovljici,
 protest. molilnica*82,
 187
 Bela Peč, c. sv. Lenarta*
 82; ž.*119
 Beljak*55,233
 Benetke*28,36,50,65,72,
 74,84,93,95,107,135,154,
 228
 Bistra*41,61; c. sv. Jože-
 fa*162,222; kartuzija*
 42,60,61,119,129,162,
 188; Hrenova celica*61,
 119,129
 Bitnje, gl. Srednje Bitnje
 Bled, otok*138,233
 Bočna ob Dreti, e.*44
 Bohinj*187
 Braslovče*47,193; c. BDM*
 47,193,234; pok.*193
 Breg - Ljubljana,
 gl. Ljubljana - Breg
 Brest*212; c. angela v. in
 sv. Andreja*212

 Celje*75,107,121,232; be-
 neficiatna hiša*36,41;
 kap. c. sv. Cecilije*75,
 106,107,155,157,158,163,
 235; kap. sam.*75,106,
 107; opat. c.*25,232
 Celovec*52,66,67,226,233,
 238
 Como*223

 Češnjevček pri Cerkljah, c.
 *31
 Čreta pri Vranskem*67; c.
 MB*30,202,216
 Črna na Koroškem*204; c.
- sv. Ožbalta*30,204
 Črnivec*73,85,206; Hrenov
 križ*67,85,138,206

 Desinic, ž.*203
 Devin*134,219
 Dobovec, gl. Kum
 Drnje*50
 Drtija*196; c. BDM*196
 Dunaj*22,124
 Dvor pri Pliberku, c. sv.
 Nikolaja*205
 Dvor pri Polhovem Gradcu*
 103,113,175; c. sv. Pet-
 ra*103,113,114,210

 Firenze*82
 Forchtenberg*227
 Frankfurt*125
 Freising*239
 Fužine, g.*111,113

 Geismar*12
 Gomilsko, c.*234
 Gorenje Libuče pri Pliber-
 ku, c. sv. Jurija*30,205
 Gorica*54,72,99,228
 Goričane, gr. k.*57,68;
 grad*68,69,72
 Gorje, c. sv. Jurija*199
 Gornji Grad*13,23,24,25,
 28,32,38,39,44,49,50,52,
 53,57,60,65,68,69,70,77,
 78,79,80,82,83,85,86,87,
 94,95,103,105,110,119,
 120,121,123,124,126,129,
 135,136,138,140,143,144,
 145,146,147,148,150,153,
 158,159,160,162,164,176,
 192,202,219,231,233,234,
 238,239; c. in k.*35,38,
 50,66,79,80,176; g.*117,
 139,151; k. sv. M. Mag-
 dalene*43,44,45,51,72,
 120,140,186; k. sv. Mar-
 jete*57,78,79,80,81,84,
 85,86,103,105,120,219;
 k. sv. Pavla*43,44,45,
 51,72,120,140,194; k.
 sv. Tomaža*43,51,52,53,
 72,119,121,140,192,193,

- 219,233; k. sv. Uršule*
53,78,85,105,106,120,
137,148,211; kap. hospic
*120,121,166; kol. c.*12,
13,24,28,35,38,39,50,51,
53,65,66,67,71,78,79,80,
81,94,95,98,99,100,101,
102,103,104,105,108,110,
119,120,123,125,139,144,
149,150,152,154,158,159,
160,174,209,210,211,219,
221,222,227,231,232;
kol. c., baročna*80;
kol. c., božji grob*65,
66,68,82; kol. c., e.
lj. škofov*78,124,125,
136,150,151; kol. c.,
jaslice*65; kol. c.,
Hrenova grobnica*57,78,
79,93,94,209; kol. c.,
k. oznanjenja BDM in sv.
Martina*42,46,52,53,54,
57,67,77,78,79,85,93,94,
95,105,113,120,121,123,
140,209,219,233; kol.
c., k. sv. Andreja*79,
121; kol. c., zvonik*39,
58,80,191; kolegij*24,
25,28,38,71,120,166,219;
križ*59,190,191; lapida-
rij*53,66,80,143; most*
44,85,143,186; pok.*43,
44,45,53,68,69,79,81,
105,120,186,211; sam.
benediktincev*44,120;
sam. benediktink*44,120,
186; stolp*80,191; sk.
rezidenca*28,35,38,39,
42,50,51,54,57,58,67,71,
79,80,119,120,121,166,
199; špital*80,191; v.*
199
Govče pri Zalcu,
protest. molilnica*32,
167,193
Grad nad Slovenjim Gradcem
c. sv. Pankracija*46,121
Gradec*20,21,22,27,31,35,
38,40,41,47,51,55,68,69,
70,72,82,101,116,117,121,
122,124,125,127,128,129,
132,133,135,143,155,160,
169,170,213,234; jez.
univerza*22; c. presv.
Krvi*124; dominik. c.*
117,124,213; dominik.
sam.*121,213; dvor*121,
123,172; dvorna c.
(stolnica)*23,116,119;
dvorni oratorij, privat-
na k.*122,125; hospic
johanitov*213; kap. sam.
*72; kap. sam., oratorij
85; protest. molilnica
40; protest. šola,
(pozn. sam.)*55
Gradež*54,227
Gradiška*134,219
Grado, gl. Gradež
Graz, gl. Gradec
Hum Košnički*203
Idrija*218; c. sv. Ahacija
*134,218; lesena k.*134,
218
Ig*122,149,234; c. sv.
Jurija*30,46,212; c. sv.
Martina*30,116,122,123,
212; grad, gl. Sonnegg;
ž.*122,212,213,216
in Sabresich, gl. Smihel
nad Mozirjem
Iška vas, c. sv. Križa*213
Jeprca, c. sv. Nikolaja*
191; pok.*191
Jeruzalem*97
Jesenice*62,196,215; c.
sv. Barbare, gl. Plavž
na Jesenicah
Jesenice - Sava,
gl. Sava na Jesenicah
Jesenice - Plavž,
gl. Plavž na Jesenicah
Kacenštajn, grad*206
Kamnik*139,152,166; franč.
sam.*160
Kana galilejska*91
Karlovec*137
Kazenštajn, gl. Kacenštajn
Köln*115; c. sv. Uršule*
124
Konjice,
gl. Slovenske Konjice
Konstanz*160,229
Koper*219; stolnica*134,
219
Kostanjevica*188,217;
cister. sam.*188,217
Kozarje pri Ljubljani*119

- Kranj*31,99,227; roženven-
ska c.*30; zp.*50
Križ pri Kamniku,
protest. molilnica*12,
82,172,187
Krka, stolnica*52
Kropa*196; c. sv. Lenarta
*196; pok.*196; protest.
molilnica*82; ž.*119
Krupa, gr. k.*153
Kum*35,96; c. sv. Jošta*
96,200; c. sv. Neže*58,
96,190,200
Kunšperk*203
- Laško*59,89
Lavretanski grič (Gradiš-
če), gl. Nazarje
Libuče pri Pliberku*205;
c. sv. Jerneja*205
Lisičje*114
Ljubljana*14,21,22,23,24,
25,26,28,31,32,36,39,40,
41,42,47,55,56,57,59,60,
61,64,70,72,73,74,75,76,
77,79,82,83,84,87,88,92,
95,100,115,119,120,121,
126,129,131,133,135,138,
140,144,145,146,148,149,
151,154,159,161,162,164,
169,177,185,195,198,201,
203,206,217,223,224,225,
226,227,228,229,230,231,
232,233,234,235,236,237,
238,240; avguštinska c.
*159,160,162,164,219,222,
230; avguštinski sam.*
159,219; beneficiatna
hiša sv. Barbare*129; c.
sv. Janeza v predmestju
*30; c. sv. Krištofa*36;
c. sv. Lovrenca, gl. k.
sv. Klementa in Fridoli-
na; c. sv. Petra*36,46,
54,55,57,72,94,95,96,99,
111,113,132,140,161,193,
203,204,206,207,234,236;
c. sv. Volbenka*30; ce-
sarski špital*36,41,120,
129; deželni dvorec*137;
deželni dvorec, k. sv.
Ahacija*137; drugi ob-
jekti*40,62,63,127,135,
140,224,225,227,228,230,
231,234,236,240; franč.
c.*100,225; franč. sam.
*36,41,100,120,223; grad
*120; Hrenov križ*114,
138,139,163; jez. c. sv.
Jakoba*36,41,42,62,74,
86,95,100,111,112,113,
120,141,151,152,155,175,
203,210,214,218,221,229;
jez. kolegij*41,42,71,
84,111,112,120,133,210;
jez. pristava*84,112,
114,201; k. sv. Fabijana
in Sebastijana*36; k.
sv. Jurija na lj. gradu
*36; kanoniške hiše*36,
62,95,129,223; kap. c.
sv. Janeza Evang.*72,73,
74,75,111,197,198; kap.
sam.*71,72,73,75,111,
120,198; knežji dvorec*
115; komenda*120; kri-
ževniška c. BDM*120,192;
mestna hiša*236; mestni
špital*36,63,120,225;
most*138,159,219,227,
231; Narodni muzej*56,
137,138,145; pok.*57,
119,120,140,154,165,188,
224,225,229,235,236,239;
proštija*129; rotovž*
227; semeniška knjižnica
*115; stolnica*12,13,26,
28,35,36,39,40,54,62,63,
64,71,72,74,75,76,77,78,
82,83,84,86,88,90,93,95,
99,100,104,108,109,110,
111,113,119,120,121,122,
124,126,127,128,129,131,
132,137,138,139,140,141,
148,149,150,160,164,174,
176,186,188,190,195,201,
203,204,210,211,215,223,
224,235,236; stolnica,
k. Odrešenika sveta*57,
86,140; stolnica, k.
presv. Trojice*76,77,
109,211; stolnica, k.
sv. Jurija*140,141,149,
221,228; stolnica, k.
sv. Rešnjega Telesa*76,
77,86,127,131,225; stol-
nica, k. vseh svetnikov
*77,84,86,87,88,89,90,91,
92,111,119,140,165,204,
210,211,219; stolnica,
k. vseh svetnikov, Hre-
nova grobnica*57,78,87,

- 88,92,111,119,204; stol-
nica, Hrenov e.*87;
stolnica, mestni arhiv*
62,119; stolnica, šk.
arhiv*121; stolnica, za-
kristija*110,118,119,
120,140; stolnica, zvo-
nik*62,63,64,72,100,108,
110,111,120,140; c.*36;
šk. dvorec*50,71,76,85,
90,92,163,164,165; Šk.
dvorec, k.*163; špital-
ska c. sv. Elizabete*40,
71,82,88,120,186,187;
uršulinska c.*74; v.*
201; ž. sv. Petra*189,
191,192,193,194
Ljubljana - Breg*55,195,
234; k. sv. Bruna in
Huga*60,61,195; k. sv.
Klemena in Fridolina*60,
61,195
Ljubljana - Gradišče
(Purgkhstall), c. MB*30
Ljubljana - Polje,
gl. Polje
Ljubljana - Siska*216,234;
c. sv. Jerneja*62,63,
216,223,224
Ljubljana - Vič, gl. Vič
Ljubno ob Savinji*202,217
Lonsperg,
p. c. sv. M. Magdalene*
202; ž. sv. Martina*202
Loreto*20,39,98,129,142,
143,146; c., sveta hiša*
70,114,129,143,146,147,
220
Losensteinleithen*115
Lubiana, gl. Ljubljana
Luče ob Savinji*55,202
Manzano*43,226
Maribor*107; kap. c.*107,
209; kap. sam.*75,107,
209,210
Marienburg(h), gl. Vrbovec
Mekinje, sam.*163
Mengeš, c.*31
Metlika, muzej*153; pro-
test. molinica*82,188
Mira*128
Monte, Gargano,
c. sv. Mihaela*124
Mozirje*145; ž.*188; žp.
*50 München*118
Murano*228
Nazaret*143
Nazarje*67,142,144,147,
148,149,153; c.*147;
franč. sam.*147,148;
hospic*143,148; kapeli-
ca v vasi*147; loretska
k.*35,135,136,142,143,
144,145,146,147,148,152,
176,220
Neme*67,227
Niceja*128
Nova Stifta pri Gornjem
Gradu*27,41,46,67,89,97,
121,198,206,214; božji
grob*66; c. BDM*58,66,
97,121,148,186,202,214;
križi*59,197,198
Oberburg, gl. Gornji Grad
Oglej*23,54,134,219
Ostrog*161,162; c. sv.
Lovrenca*161
Padova*22
Pécs*83,201
Petrinja*48,49,137,170,
188; c. sv. Lovrenca in
Ahacija*48,49,50,82,188,
203; trdnjava*49,188; ž.
*119
Petrovče, c. BDM*81,158,
232
Pezhuariensis ecc.,
gl. Pécs
Pijava Gorica*216; c. an-
gela v., sv. Simona in
Juda*216
Planina pod Golico,
c. sv. Križa*220
Plavž na Jesenicah,
c. sv. Barbare*122,211,
215
Pleshieuz,
gl. Uršlja gora
Plešivec, gl. Uršlja gora
Pleterje*209; sam.*41,188,
209; sam. c.*208,209
Pliberk*67,68,226; c. sv.
Petra in Pavla*46,186,
204,205; grad, k.*194;
k. sv. Pavla v gradu*30,
194
Podčetrtek, gr. k.*46

- Podpeč pri Ljubljani*115;
Hrenovi križi*115,138
Podsreda, c. sv. Janeza
Krst.*208; gr. k.*208;
grad*208; ž.*207,208
Polhov Gradec, c.*31; ž.*
210
Poljane pri Rečici,
gl. Rudenek
Polje (Ljubljana)*194; c.
BDM*194
Praga*72,85
Pruunthurn,
gl. Sebenje pri Bledu
Ptuj*145,214; kap. c. sv.
Frančiška As.*214; kap.
sam.*75,135,214
- Radgona, kap. sam.*75
Radlje, dominik. sam.*55
Radovljica*187,226
Re (Valle Vigezzo)*74
Rečica ob Savinji*201; c.
sv. Kancijana*201; ž.*
220
Rečica pri Bledu*199; c.
sv. Andreja*199
Reggio Emilia, stolnica*
74
Rein pri Gradcu,
c. presv. Trojice in sv.
Matija*117,213,214
Reka*134,135; kap. c.*134,
135
Rijeka, gl. Reka
Rim*19,23,27,33,42,43,51,
55,60,63,65,69,70,71,76,
79,97,107,109,115,119,
124,126,128,129,136,155,
156,164; il Gesù*112
Rodine, c. sv. Klemenca*
46,187
Roma, gl. Rim
Rudeneckh, gl. Rudenek
Rudenek, gr. k.*57,99,140,
144,220; šk. grad*35,99,
140,164,166
Runa, gl. Rein
Ruše*25
- Saint-Germain*16
Salzburg*28
Sava na Jesenicah*21,61,
62,196; c. BDM in sv.
Roka*62,73,196
Schwäbisch-Hall*227
- Sebenje pri Bledu,
c. presv. Trojice in BDM
*61,73,195,198,199
Seckau*35
Selce? (Selzach)*192
Senj*35
Sevnica, c. sv. Nikolaja*
202
Sisek*48,49,136,137,138,
161,188
Slovenj Gradec*46,136,145,
199; c. sv. Elizabete*
136; c. sv. Pankracija,
gl. Grad nad Slovenj
Gradcem; c. sv. Radegun-
de, gl. Stari trg pri
Slovenjem Gradcu; ž.*186
Slovenske Konjice*25,67,
145,226
Solčava*67,202; c. MB*202;
k. sv. Ane*202; pok.*202
Sonek, gl. Sonnegg
Sonnegg, grad*46,212
Sora*191
Srednje Bitnje,
c. sv. Uršule*124,207,
216,217
Stara Sv. gora pri Podsre-
di, c. BDM*207,208; k.
sv. Ane*208
Stari trg pri Slovenjem
Gradcu*145; c. sv. Rade-
gunde*186; žp.*145
Stična*103; sam. c.*162
Stražišče pri Kranju*117
Strojna*205; c. sv. Urha*
205,206
Sv. Florjan pri Soštanju,
c. sv. Florijana*46,94,
206
Sv. Križ nad Jesenicami,
gl. Planina pod Golico
Svibno, c. sv. Križa*200;
gr. k. sv. Barbare*58,
190; grad*58,190; ž. sv.
Križa*190
- Sentjernež na Dolenjskem*
161,162; c. sv. Jerneja,
zvonik*162; ž.*161,162
Sentvid na Slemenu pod
Uršljo goro, gl. Sentvid
pri Zavodnju
Sentvid pri Zavodnju*200;
c. sv. Vida*200
Sinkov Turn*163; graščina

- *163
 Siška,
 gl. Ljubljana - Siška*
 Skale, žp.*50
 Skocjan pri Novem mestu*
 153
 Skocjan pri Turjaku*83
 Skofja Loka, klarise*114
 Skofljica, križ*114
 Smarje pri Sevnici*202
 Smartno ob Dreti*189; c.
 sv. Martina*189,190
 Smartno pri Kranju*140,
 216; c. sv. Martina*122,
 127,140,215,216; križ*
 67,115; pok.*122,215,
 216; ž.*207,217; žp.*216
 Smihel nad Mozirjem,
 c. sv. Mihaela*55,188,
 189
 Soštanj, c. sv. Mohorja in
 Fortunata*194; grad*194;
 ž. sv. Mihaela*194,206
 Spitalič, konv. c.*44
 Tamsweg*81,232
 Tirosek, gl. Nova Stifta
 pri Gornjem Gradu
 Tomačevo, c. sv. Marjete*
 192
 Topolšica*141
 Trnava*123,238
 Trsat*142
 Trst*35,46,47,134,152,153,
 154,170,218,219; bene-
 dik. sam.*154; Coroneum
 *142,152,153,154; jez. c.
 *134; jez. kolegij*153;
 stolnica*47,134,219
 Tübingen*85,104,105
 Turjak, gr. k.*138
 Tyrnaui, gl. Trnava
 Tyrossegkh, gl. Nova Stif-
 ta pri Gornjem Gradu
 Udine, gl. Videm
 Uršlja gora*35,64,186,
 189,218; c. sv. Ursule*
 64,65,152,189,199,200,
 218
 Velenje, c. BDM*30,82,121,
 185,195; grad*121,195
 Velesovo*114; dominik.
 sam.*197; sam. k.*197
 Venedig - gl. Benetke
 Verona*75
 Vič (Ljubljana)*204
 Videm*72
 Villach, gl. Beljak
 Vnanje Gorice*189; c. sv.
 Duha*189; pok.*189
 Vransko*199,202; c. sv.
 Mihaela*199
 Vrbovec*143,145,148,154,
 164; g.*219; gr. k.*117,
 135,136,140,144,220;
 grad*35,117,121,129,135,
 136,140,142,143,144,145,
 166,220
 Vrhnika*162,222; c. sv.
 Pavla*162,222
 Vurberk, c.*30
 Wittenberg*85
 Würzburg*227
 Zabreg,
 gl. Smihel nad Mozirjem
 Zadobrova, c. sv. Tomaža*
 191
 Zagradišče pri Gornjem
 Gradu, 143,197; križi*
 59,197
 Zagreb*35,49,185,187,236;
 jez. c. sv. Katarine*236;
 stolnica*48,187
 Zasip pri Bledu,
 gl. Sebenje pri Bledu
 Zavoglje*193; c. sv. Urha
 *193; pok.*193
 Zalec*114,145,239; c.*193

INDEKS UMETNIKOV IN UMETNIH OBRTNIKOV

V indeksu so upoštevani tudi njihovi družinski člani

- Abondio de Doninis,
gl. Donino Abondio
Abondio, gl. Donino
Abundio, gl. Donino
Adamič Anže, kamnosek*
135,144,226
- Mihael, njegov sin,
kamnosek*144,226
Adamizh gl. Adamič
Aertsen Pieter, slikar*98
Ambschel, gl. Ambschl
Ambschl Pavel, mizar*231
Apel(es), slikar*29
- Baland, zidar*80,223
Ballestra Rajmund,
glasbenik*95
Bassano Jacopo, slikar*
157
Bernini Gianlorenzo,
kipar*69
Bettero Bartolomeo,
slikar*157
Blumental,
gl. Pluementall
Blumenthal,
gl. Pluementall
Bondio, gl. Donino
Borch Peter van der,
grafik*118
Božič Janez Gregor,
kipar*158
Bramante Donato,
arhitekt*142
Buechreitter Gregor,
slikar*231
- Canelli Oktavij,
gl. Lanelli
Christoph, steklar*80
Colonna Vincenzo,
izd. orgel*28,40,50,71,
95
Columna Vincentius,
gl. Colonna Vincenzo
Costa Giovanni Baptista,
rezbar, kipar*99,141,
142,148,151,152,175,228,
229
- Dominika, ? njegova hči,
- žena Jacoba Passerinija*
226,228
- Violante Tella, njegova
hči*228
- De Pomis, gl. Pomis
Degen Abel, pečatorezec,
zlatar*47,48,237,238
- Katarina, njegova žena
*237
Degenn, gl. Degen
Dembkher Hanns,
zlatovezec*123,238
- Thomas, zlatovezec,
njegov brat*83,123,238
Dempkher, gl. Dembkher
Demundi N., zlatovezec*238
Dil Hanß, mizar*231
- Marjeta, roj. Rämpfl,
njegova žena*231
Dognion(i) Flaminio,
obdelovalec zlata*228
Donin, gl. Donino
Donino Abondio (Donino
Giovanni Abondio) de,
st. in ml., zidarja,
stavbarja*36,40,41,57,
60,63,64,72,80,81,84,86,
89,92,109,110,118,119,
141,223,224,225
Donino Abondio,
stavbarska družina*68,
135,176,223,226
Donino Abondio, tudi :
Donino Giovanni Abondio
Donino Francesco de,
zidar, stavbar*99,135,
136,143,144,145,147,148,
149,225,226
- Jacoma, roj. Aih, žena
Francesca Donina*225
- Janez, sin Francesca Do-
nina*225
- Michel, sin Francesca
Donina*226
Donino Giovanni Abondio de
st., gl. Donino Abondio
Donino Giovanni Abondio de
ml., gl. Donino Abondio
- Janez, sin Giovanni

- Abondia ml.*224
 - Lovrenc Rafael, sin
 Giovannija Abondia ml.
 *224,225
 - Lucija, hči Giovannija
 Abondia ml.*224
 - Magdalenka, hči Giovan-
 nija Abondia ml.*224
 - Marija, hči Giovannija
 Abondia ml.*224,225
 - Neža, žena Giovannija
 Abondia ml.*224,225
 - Uršula, hči Giovannija
 Abondia ml., poročena
 Stremer*224,225
 Donino Peter de, ml.,
 zidar*68,226
 - Marta, roj. Doner, žena
 Petra ml.*226
 Donnino, gl. Donino
 Dura Francesco,
 steklar iz Murana*228
 - Andriana, njegova žena*
 228
 Ebenperger,
 ključavničarski mojster*
 238
 Edlman Martin,
 zvonolivar*240
 - njegova žena*240
 Egkhardt, gl. Ekhardt
 Ekhardt Balthasar,
 zlatovezec*115,238
 Elija, kositrar, ? Somrak
 Elija*240
 Eppner, gl. Höbner
 Erhardt, slikar,
 gl. Khränn Gerhard
 Farfilla, gl. Ferfilla
 Ferfilla Jurij, kipar*230
 Fidel, kamnosek*84,226
 Fischer, gl. Vischer
 Florianis Carlo,
 pozlatar*230
 - Neža, njegova žena,
 vdova Jurija Ferfilla,
 *230
 Frankh Bernhart,
 gl. Freundt Bernhard
 Freundt Bernhard,
 juvelir*68,83,238
 Gerard, slikar,
 gl. Khränn Gerhard
 Gerhardt, slikar,
 gl. Khränn Gerhard
 Goltzius Hendrik,
 slikar in grafik*98,102
 Greuter, grafik*28,236
 Guettersoldt Francisco,
 slikar*65,68,231
 Gushizh Piero, slikar*56,
 231
 Gussizh, gl. Gushizh
 Haimbperger Christoph,
 mizar*65,230
 Hain Andreas, zlatar*160,
 236
 Heinrich, slikar*105,232
 Höbner Marx, slikar*46,
 93,94,95,231,232
 Hoffer Peter, rezbar*36,
 65,101,103,229
 Holczwart, gl. Holtzwarth
 Holtzwarth Jacob, rezbar*
 43,229
 Hörrmann Sebastian,
 rezbar*160,161,229
 Janez, slikar*226
 - Terezina, njegova hči*
 226
 Janzil Johannes Baptista,
 kamnosek*60,66,67,68,77,
 78,79,87,94,98,99,109,
 110,114,174,227,226
 Jeremija, mizar*152,231
 Jobst, slikar*52,53,233
 Jošt, zlatar*30
 Jurij N., kamnosek*144,
 158,227
 Karner Georg, rezbar*65,
 229
 Kern Leonhard, kipar*55,
 100,101,102,103,227,231
 - Mihael, njegov brat,
 kipar*227
 Khosta, gl. Costa
 Khränn Gerhard, slikar*
 46,146,149,155,232
 Knes, gl. Knez
 Knez Laure,
 kamnosek in zidar*115,
 116,226,227
 Kristof, steklar*43
 Kristof, tesar,
 gl. Zupan Kristof
 Kristof, zidar*135,143.

- 226
Krizant, mizar*152,231
- Lamelli Oktavij,
gl. Lanelli
Lamprecht, zidar*80,223
Lampret, gl. Lamprecht
Lanelli Oktavij, grafik*
138
Levec Urban, opekar*39
Lovrenc, mizar*101
- Maderna Stefano, kipar*
156
Mägerl Georg, zlatar*83,
95,139,237
Magerl, gl. Mägerl
Mägerlj, gl. Mägerl
Mallizh Melhior, zlatar*
152,237
Marangon Matija, zidar*63
Marcantonij, gl. Raimondi
Matija, slikar,
gl. Plainer Matej
Miller Tobija, mizar*235
- Suzana, roj. Ambschl,
njegova žena*235
Munzano Michel de, zidar*
43,44,45,50,51,57,104,
226
- Nemüsch, gl. Nimis
Niderhauser Ivan, mizar*
55
Nimis Domenico, kamnosek*
60,63,67,68,77,79,80,85,
86,87,89,94,98,103,109,
110,144,174,226,227
- Maruša, njegova žena*227
Nimiss, gl. Nimis
Nymesch, gl. Nimis
Nymiss, gl. Nimis
- Ortler Julij, kamnosek*
109,226
- Pacobello Martin, kipar*
66,67,174
- Philibert, kipar*174
Palladio Andrea,
arhitekt*93
Palma il Giovane,
gl. Palma Jacopo ml.
Palma Jacopo ml., slikar*
73,74,84,165
Panzhauff Georgius,
mizar*160,230
- Passin(o) Zani,
rezbar in pozlatar*228
- njegova žena, sestra
Flaminija Dognion(i)*228
Perdan Matija, slikar*236
Peter, rezbar (? Hoffer
Peter)*36,65,229
Peter, slikar,
gl. Steydler Peter
Petschacher Pankrac.
tesar*49,60,85,99,144,
136,239
Petschacher,
gl. Petschacher
Petschocher,
gl. Petschacher
Petter, gl. Peter, rezbar
Picus Joannes, mizar*159,
230,231
Plainer Matej, slikar*60,
66,81,82,87,88,91,92,93,
104,105,106,107,117,133,
137,138,158,176,232,233,
235
- Judita, njegova hči*232
- Matija, njegov sin*232
Planer, gl. Plainer
Planner, gl. Plainer
Pleshko, gl. Pleško
Pleško Gregor,
ključavničarski mojster*
57,83,110,139,226,238
Plohak, gl. Pleško
Ploschikh, gl. Pleško
Ploshik, gl. Pleško
Plossik, gl. Pleško
Pluementall Anton st.,
slikar*47,51,52,53,136,
231,233
- Anton ml., njegov sin,
slikar*51,52,53,58,231,
233
Pluementhal,
gl. Pluementall
Plumenthal,
gl. Pluementall
Pocabello, gl. Pacobello
Pomis Pietro de, slikar,
arhitekt in medaljer*37,
75,122,157
Ponzzone Matteo, slikar*74
Praksiteles, kipar*29
Püchler Mathes, kipar*
136,151,227
Puterperg Abraham,

- slikar*40,233
- Raimondi Marcantonij (Marc -Anton), grafik, njegova šola*156
- Raisinger Lovrenc, slikar*122,133,233,234
- Matej, slikar*55,122, 233,234
- žena Mateja Raisinger, hči Janeza Koncilja*234
- Raissnegger, gl. Raisinger
- Raissnigger, gl. Raisinger
- Räsinger, gl. Raisinger
- Rässniger, gl. Raisinger
- Reicher Krištof, steklar in zidar*39,239
- Resnikar, gl. Raisinger
- Rothmayer Mihael, slikar* 36,234
- Ruepel Rueprecht, tesar* 39,239
- Rüepel, gl. Ruepel
- Sachar, gl. Sakher
- Sadeler Aegydius, grafik* 98
- Jan, grafik*98
- Sagkher, gl. Sakher
- Sakher Lovrenc, urar*39, 40,49,60,63,239
- Sambrockh, gl. Somrak
- Sangallo Giuliano da, arhitekt in kipar*142
- Sansovino Andrea, kipar in arhitekt*142, 146
- Saurekh, gl. Somrak
- Schneider, gl. Schneyder
- Schneyder Kilian, mizar in rezbar*101,230, 231
- Schönleben Ludvik, rezbar*149
- Schwartz Caspar, steklar* 58,239
- Schwarz Jakob, kamnosek* 109,226
- Schwarz, gl. Schwartz
- Sebastian, zidar*60
- Skarnos Georg, rezbar in kipar*81,146, 147,148,149,150,153,154, 158,159,161,174,175,229, 230
- Frančišek, njegov sin* 229
- Friderik, njegov sin*229
- Janez (Jakob), njegov sin*229
- Jurij, njegov sin*229
- Jurij? (Gregor?), njegov sin*229
- Karel, njegov sin*229
- Marija, njegova žena* 229,230
- Skarnoss, gl. Skarnos
- Skarnossik, gl. Skarnos
- Skharnoß, gl. Skarnos
- Skharnuß, gl. Skarnos
- Skhornoß, gl. Skarnos
- Skornuss, gl. Skarnos
- Sombrackh, gl. Somrak
- Somrak Elija, zvonolivar *45,58,80,86,162,191, 203,239,240
- Ana, njegova hči*240
- Erazem, njegov sin*240
- Jera (Gertrudis), njegova druga žena*240
- Katarina, njegova hči* 240
- Magdalena, njegova hči* 240
- Magdalena, njegova prva žena*240
- Sibila, njegova hči*240
- Zaharija, njegov sin*240
- njegova neimenovana hči* 240
- Somrakh, gl. Somrak
- Spächtt, gl. Specht
- Specht Hanns, mizar in rezbar*83,84, 86,87,92,110,122,137,139, 141,152,158,159,160,231
- Elizabeta, njegova žena* 231
- njegov sin*231
- Staidler, gl. Steydler
- Starkh Donat, pečatorezec*238
- Steidler, gl. Steydler
- Steydler Peter, slikar* 101,139,150,154,158,164, 234
- Alenka, njegova žena*234
- Strelus, gl. Strölin
- Strölin Janez, Hrenov strežaj, izd. orgel*63,95
- Ströllin, gl. Strölin

- Sumrekh, gl. Somrak
Suppan, gl. Zupan
- Tappainer, gl. Tappaius
Tappaius Leonard,
kamnosek*57,227
Tapparius, gl. Tappaius
Thumb Egidij, slikar*39,
47,234
Tintoretto Jacopo Robusti,
slikar*52,233
Toman Ignacij, kamnosek*
138
Tomaž, zidar*135,143,226
Tosin Pavel, zlatar*234
Trantnerjev mojster,
kipar*44,136,144,145,174
Trost Andrej, bakrorezec*
87,88,137
- Valant, gl. Baland
Vallorsa Martin,
jez. red. arhitekt*41,42
Vallorto, gl. Vallorsa
Vanni Francesco, slikar*
157
Vidal, kamnosek*79,226
Vischer Georg, zlatar*50,
58,237
- Wagner Jacob, zlatar*147
Waisman, gl. Weissmann
Walh, gl. Wolff
Walter, gl. Walther
Walther Martin, mizar*85,
101,231
Weissman, gl. Weissmann
Weissmann Gašper, slikar*
235
- Krištof, slikar*46,48,
60,64,65,75,76,77,82,88,
89,90,91,92,93,101,108,
109,114,122,123,126,127,
128,133,139,140,141,150,
154,155,157,158,163,176,
232,235
- Janez Krištof, sin sli-
- karja Krištofa*235
- Peter Jakob, sin slikar-
ja Krištofa*150,235
- Veronika, žena slikarja
Krištofa*235
- Nikodem, slikar*103,104
Weißman, gl. Weissmann
Weißmann, gl. Weissmann
Werner Nikolaj, zlatar*
47,237
Weyssmann, gl. Weissmann
Weyßmann, gl. Weissmann
Wholf, gl. Wolff
Wöber Paul, zlatar*237
Wolf, gl. Wolff
Wolff Conrad, slikar*104,
236
- Elias st., slikar*
110,150,154,235,236
- Elias ml., slikar*
150,154,235,236
- Doroteja, hči Eliasa ml.
*235
- Elizabeta, roj. Klain,
žena Eliasa ml.*230,235,
236
- Janez Kristijan, sin
Eliasa ml.*235
- Jurij, sin Eliasa ml.
*235
- Marija Elizabeta, hči
Eliasa ml.*235
- Regina, hči Eliasa ml.
*235
Wolh, gl. Wolff
Wundio, gl. Donino
Zeyer, gl. Zyerer
Zierer, gl. Zyerer
Zupan Krištof, tesar*39,
49,239
Zwygott Hanns,
zlatar in kovničar*37,
38,75,237
- Jacob, njegov sin,
zlatar*121,237
Zyerer Hanns, steklar*
145,239

INDEKS DRUGIH OSEB

- Agadizh, gl. Agattich
 Agattich Giovanni Battista
 senjski škof*134,135
 Aitelspesch,
 vrhniški župnik*233
 Ambschel Ahac, trgovec*50
 Ambschel, gl. tudi Ambschl
 Amigon Vincentius,
 jezuit*143,145,146
 Andrian Elija,
 Hrenov rentnik in odvet-
 nik*117,207
 - Peter, lj. šk. oskrbnik
 *207,235
 - Uršula*235
 - družina*44
 Angelus, kapucin*85
 Apolonija,
 prednica graških domini-
 kank*213
 Artz Jakob, lj. kanonik*
 187,190,223
 - Janez*224
 Auersperg Andrej*137
 - Herbard, baron*115
 - družina*115
 Auerspergius et Schönber-
 gius, gl. Auersperg

 Barbaro Francesco,
 ogl. patriarh*54,196,197
 Baronio Cesare*19
 Bawer Philippus,
 knjigotržec*98,102
 Bellarmin Robert*70
 Berthis Ursinus de,
 tržaški škof*23,61,99,
 206

 Bertogna Gašper,
 lj. kanonik*123
 Bertrand, kapucin*72
 Biček Primož*140
 Bizantij Pavel - gl.
 Bizantius Paulus
 Bizantius Paulus,
 kotski škof*31
 Blaž*234
 Bobek Gašper,
 stolni prošt*164
 Bollandus*19
 Bonaventura, minorit*160

 Bonifacij*12
 Bonomo Evfrazija de,
 opatinja tržaških bene-
 diktink*154
 Borghese Scipione,
 kardinal*69,70
 Boromejski Karel,
 gl. Borromeo Carlo
 Borromeo Carlo*12,40,58,
 59,110; inštrukcije*91,
 132,141,149,162
 Bosio Antonio*19
 Bottono Annibale*134,218
 Bratulić, gl. Dragolich
 Bregant Jakob,
 vrhniški župnik*222
 Brencius, gl. Brentius
 Brenner Martin,
 seckauski škof*21,22,23,
 107,119,209,213
 Brentius Avguštín,
 bistrški prior*60,61,
 113,195
 Bucelleni Camilla,
 roj. Corennina*122,211,
 215
 - Julij*62,196
 - Oktavij*62,196
 - Orfej*122,211,215
 - družina*220
 Buchheim Oton Friderik,
 lj. škof*35,43,44,45,53,
 61,65,81,92,93,98,103,
 106,135
 Bucileny, gl. Bucelleni
 Bucilleni, gl. Bucelleni
 Burgstal Hans Balthasar
 von*153
 Butalić*153
 - Mihael*166
 - Uršula, roj. Hren,
 skofova sestra*21,64,68,
 70,139
 - družina*44

 Caffarelli Scipio,
 gl. Borghese Scipione
 Calvin Jean,
 švicarski reformator*16
 Canisius Petrus,
 gl. Kanizij Peter
 Caraffa Karel,

- dunajski nuncij*134,149, 218
 Carcanus Sikst, apostolski vizitator*32, 39,51,90,129,130,131,132, 139,140,141,144,158,217
 Carrillo Alphons, jezuitski provincial*41, 42,111
 Catibor Carlo*228
 Cecilija Renata, hči nadvojvoda Ferdinanda*125,126,155
 celjski grofje*85,105, 106,211
 Chobenzl, gl. Kobenzl
 Chröen, gl. Hren
 Chron, gl. Hren
 Chrönn, gl. Hren
 Ciriani Pavel, farmacevt*84,228
 Clemendt Adam, lj. šk. oskrbnik*146,162
 Cobenzl, gl. Kobenzl
 Corennina, gl. Buccellenti Camilla
 Coronini Pompeo, pičenski škof*149
 Coronius Nicolaus, rektor celovških jez.*66
 Corthoni Jacob, lj. zupan*36
 Cortolazh Adam, trgovec*158
 Crobath Jurij, plemič*68, 72
 Cröbath, gl. Crobath
 Cromlouiae - Eggenberg Joannes Udalricus de, plemič*112,221
 Crön, gl. Hren
 Cron, gl. Hren
 Crönn, gl. Hren
 Curtius*29
 Cussouius Joannes, žup. upr. v Sentjerneju na Dol.*161,162
 Čandek Janez, jezuit*27, 118,163
 - Nikolaj*111,155
 Čandik, gl. Čandek
 Dalmatin Jurij*27
 Damascen, kapucin*72,74,85
 De Cromlouiae - Eggenberg, gl. Cromlouiae - Eggenberg
 Dietenberger, dominikanec*115
 Dolničar Janez Gregor*11, 12,39,40,63,64,77,78,78, 79,84,87,88,90,108,109, 127,129,137,141
 Donat Peter trgovec*50
 Donino Hanns Peter*226
 - Valentin*226,228
 Dorrnsperg Joannes Caspar a*147
 Dragolich Simon (Simun Bratulić), zagr. škof*49
 Eder Gabrijel, pl. Edenburg *163
 Egg, gl. Egkh
 Eggenberg Benigna, kneginja*93
 - Ruprecht*137
 - družina*93
 Eggenbergius, gl. Eggenberg
 Egkh Marquard von, komtur nemškega viteškega reda*112,192
 - Sigismund von, baron*192
 Eleonora, cesarica, žena Friderika III.*108, 109,127,128
 Enej Silvij, Piccolomini, pozn. papež Pij II.*121
 Eppich, lj. zupan*232
 - njegova žena*232
 Equilin Peter*128
 Erazem Rotterdamski*17
 Fabris Joannes Petrus de, jezuit*134,153,154
 Fellmann Andrej, vikar in komisar na Vranskem*199,202
 Ferdinand I.*120
 Ferdinand II., notranjeavstrijski nadvojvoda - 1619 nemški cesar*20, 21,23,24,25,31,36,40,41, 42,53,54,61,69,71,72,73, 75,85,95,99,100,109,111, 112,120,121,125,147,160, 161,210,214,234; njegovi otroci*125; njegova ses- tra*111
 Filip, bistrški prior*222

- Florjančič Dizma*12 73,74,75,76,77,78,79,80,
 Fortunat, kap. general*75 81,82,83,84,85,86,87,88,
 Fortunatus Veronensis, 89,90,91,92,93,94,95,96,
 gl. Fortunat 97,98,99,100,101,102,103,
 Freidenstain, 104,105,106,107,108,109,
 gl. Freudenstain 110,111,112,113,114,115,
 Freudenstain Karel*229, 116,117,118,119,121,122,
 230,236 123,124,125,126,127,128,
 Friderik III., cesar*39, 129,130,131,132,133,134,
 68,108,109,121,127,128 135,136,137,138,139,140,
 141,142,143,144,145,146,
 Gabriele Paleotti*18 147,148,149,150,151,152,
 Gaionzel Peter*234 153,154,155,157,158,159,
 Giberti, veronski škof* 160,161,162,163,164,165,
 110 166,167,168,169,170,171,
 Glušić Konrad, lj. škof* 172,173,174,175,176,177,
 68,72,136 178,185,186,187,188,189,
 Gollossich Vitus, pavlinec 190,191,192,193,194,195,
 rektor sevniske ž.c.*202 196,197,198,199,200,201,
 Gottscheuer, gl. Kočevar 202,203,204,205,206,207,
 Graff Balthasar, 208,209,210,211,212,213,
 celjski sodnik*232 214,215,216,217,218,219,
 Gregor VII., papež*12 220,221,222,223,225,226,
 Gregorij I., papež 227,228,229,230,231,232,
 gl. Gregorij Veliki 233,234,235,236,237,238,
 Gregorij Veliki*12,15,16 239,240
 Grimbshizh, gl. Grimschizh - Uršula, roj. Žitnik,
 Grimschizh Ahacij*199 škofova mati*21,22,64
 Guberth, gl. Hubert - Uršula,
 škofova sestra,
 gl. Butalič Uršula
 Hubert Hubert*236
 Hantles Janez*235 - Maruška roj. Klain,
 Hasan-paša Predojevič, njegova žena*236
 bosanski beglerbeg*48,
 49,137,138
 Haumann Stefan, jezuit*38
 Herberstein Sigmund Kriš-
 tof, lj. škof*81,84,87,
 94,106
 Hren Ana, Andrejeva žena*
 113
 - Ana, škofova sestra*
 21,114,163
 - Andrej, škofov brat*
 21,56,68,69,96,113,116,
 122,127,128,140,141,146,
 155,163,203
 - Lenart, škofov oče*
 21,22,56
 - Tomaž, ljublj. škof*11,
 12,13,14,20,21,22,23,24,
 25,26,27,28,29,30,31,32,
 33,34,35,36,37,38,39,40,
 41,42,43,44,45,46,47,48,
 49,50,51,52,53,54,55,56,
 57,58,59,60,61,62,63,64,
 65,66,67,68,69,70,71,72,

Ignacij Lojolski*18,26

Jagniatovius Nikolaj,
 rektor lj. jezuitov*111,
 112,113,151,208

Jagnitoviz,

gl. Jagniatovius

Janez Damascen*15

Janez od Križa*18

Jeršetič Stefan*153

Jožef II., cesar*44

Juan Bapta, kramar*228

Julij II., papež*142

Jurishizh Georg,

prior lj. avguštincev*

159

Jurissizh, gl. Jurishizh

Kacijaner Ivan*117

Kanizij Peter*27,70,118

Karel, nadvojvoda*20,22,

- 24,26
Kazianer Frančišek,
lj. škof*79,124
Kern Magdalena,
priorica dominikank v
Velesovem*197
Khern Jurij*225
Khisl, gl. Kisel
Khreen, gl. Hren
Khrön, gl. Hren
Khunne Marco,
ogl. arhidiakon*190
Kisel Janez Jakob, baron*
75,107,209
Kisel Marija roj. Tonhau-
sen*209
Kisl, gl. Kisel
Klain Maruška, gl. Hubert
Klemen VIII., papež*23,
36,37,41,54,60,72,84
Kobel (Kobelius)*66
Kobencelj, gl. Kobenzl
Kobenzl Filip,
kranjski vicedom*41,188
Koberle Avgustin*234
Kočevar Jurij*225
Koncilja Janez*234
Kralj Andrej,
lj. stolni prošt*95,109,
203
Kromaršek Jurij,
šmartinski župnik in
vikar*140
Kunstl Gregor,
lj. sodnik*235

Lamberg Gašper*148
- Sigismund, lj. škof*
109,150,204
Lanthieri Gašpar,
deželni glavar*54
Larensakh Janez*224
Leen Lovrenc, trgovec*228
Leimbtasch Caspar*212
- Marjeta*212
Lenkovič Ana Marija,
roj. Thurn-Valsassina,
grofica*61,195,198,199
- Franc*195
- Jurij (Georg), vicedom*
36,112
- Marjeta, gl. Turri (Thu-
rn)-Valsassina Marjeta
Lenkovič, gl. Lenkovič
Leon XI., papež*60
Lintzer Hanns,
dobrloveški orožar*51,52
Lousha, gl. Lovša
Lovrenc iz Brindisija
(Brindiški), kapucin*72
Lovrenc, pater*145
Lovša Peter, duhovnik*149
Luka,
gvardijan iz Zagreba*49
Luka, kapucin,
celjski gvardijan*143
Lukančič Elizabeta,
žena Jakoba Oblaka*224
Luther Martin*15,16,20,89

Maček Jakob*240
Majerle Matej,
kostanjeviški opat*133,
217
Maksimilijan Ernest,
nadvojvoda*82,95,112,213
Maksimilijan I., cesar*109
Mandeljc,
protest. tiskar*28
Marija Ana,
žena nadvojvoda Ferdi-
nanda*42,75,85,95,214
Marija Magdalena,
nadvojvodinja*82
Marija, nadvojvodinja,
mati Ferdinanda II.*36,
53,55,61,62,82
Marjeta, nadvojvodinja,
španska kraljica*82
Marmor Jurij*224
- njegova hči*224
Martin*224
Matija, cesar*125
Mayr Georg,
jezuit in filolog*118
Medici Cosimo II.*82
Merjasec, družina*225
Mersierj Claudius,
trgovec*114,115
Mersyeri, gl. Mersierj
Mikec Mihael, lj. dekan*
27,118,123,126,127,140,
211,232
Mikez, gl. Mikec
Milutin, gl. Uroš II.
Mohorčič*234
- Jožef*237
Molanus (Vermeulen) Johann
*17,129
Mombritius*19
Mordax Ludvik*240
Murat, sultan*161

- Nardin Joann,
 zagrebški kanonik*48
 Nebel Sebastijan,
 predstojnik sam. Admont*
 118
 Nestorij*102
 Nicolaus de Sebenico,
 kapucin*134
 Novak Andrej*207,234
 Oberhauser Anže*225
 Oblak Jakob*224
 - Simon*224
 Ocyckj Albert,
 rektor lj. jezuitov*155
 Ottho Krištof*235
 Panizol, gl. Panizoll
 Panizoll Jožef,
 kranjski vicedom*228,234
 Passerini Jacob*226,228
 Pavel V., papež*55,60,69,
 70,71,82,85,101,119,121,
 123,129
 Petek Luka, lj. sodnik*
 237
 Peter, kapucin*143
 Pij II., papež*39
 Pij V., papež*18
 Platon*153
 Ponte Pietro Antonio da,
 graški nuncij*50,70
 Portia, gl. Porzia
 Porzia Girolamo,
 graški nuncij*23,69,85,
 119
 Posarell, grof*112
 Predojević, gl. Hasan-paša
 Pöddler Wolfgang*29
 Rabatta Jožef, lj. škof*
 45,61,81,93,106
 Radlič Baltazar,
 lj. škof*136
 Rasschawer*155
 Raubar, gl. Rauber
 Rauber Adam*137
 - Krištof, lj. škof*38,
 124,200
 Ráz Ana Renata,
 roj. Wernegk (Vernek)*
 208
 Refniger Jurij*237
 Reinprecht Jakob,
 kostanjeviški, nato
 stiški opat*60,111,112,
 151,168,188,221
 - Jurij, vetrinjski opat
 *112
 Reisinger Janez*225
 Richelieu Armand*12
 Rosman Janez,
 kranjski vikar*50
 Rueppin*191
 Rusca Girolamo,
 koprski škof*134
 Salvago Giovanni Battista,
 graški nuncij*55,68,69,
 70,72,75,80,84,85,94,96,
 106,122,215
 Scarlicchi Reinaldo,
 tržaški, lj. škof*28,44,
 45,53,57,58,61,67,78,81,
 87,99,106,132,134,135,
 136,147,148,149,150,153,
 154,160,164,218,219
 Schega, gl. Sega
 Schmidt(l) Hans, tiskar*
 31
 Schnizenpaum, baroni*30,
 212
 Schnizenpaumb,
 gl. Schnizenpaum
 Schrattenbach Sigmund Fe-
 lix, lj. škof*78
 Schryepper Jurij,
 lj. kanonik*50,122
 Schwab Krištof,
 cerkljanski župnik*31
 Sebiach Sigismund,
 deželni glavar*124,149
 Seebach Peter, lj. škof*
 97
 Selnizey, gl. Zelnizey
 Seraphin, kapucin*85
 Sikst V., papež*24,60,120
 Simonida, žena Uroša II.*
 128
 Sitnick, gl. Zitnik
 Sitnig, gl. Zitnik
 Sittich Luka,
 meneski župnik*31
 Sontner Adam,
 lj. kanonik in g. vikar*
 31,123,212
 Speltanus Jožef*106
 Spindler Krištof*187
 Stanheimer,
 gl. Stautheimer
 Stautheimer Henrik*61
 Stich, družina*59

- Stobej Jurij,
lavantinski škof*20,21,
23,70,119
Stoper, družina*145
Stremer Luka*225
Sturzensteiner Andrej*124
Surius*19
Suzdilovski Aleksij,
plemič*128
Syechel Gregor*189

Sega Mihael,
savinjski arhidiakon,
žup. v Zalcu*81,114,232

Taller Mihael,
lj. meščan*65,80,101,
161,162,193
Tappenhauser,
gl. Leimbtasch
Tavčar Andrej,
vikar in komisar v Sl.
Gradcu*38,79,145,199
Tavčar Baltazar,
laški župnik*190
Tavčar Gašper*99
Tavčar Janez, lj. škof*
22,23,24,36,37,39,41,42,
65,72,103,104,136,168,
205,215,223,229
Terezija Avilska*18
Textor Urban, lj. škof*
124,125
Thalnitscher, gl. Dolničar
Thonhausen, gl. Tonhausen
Thurn-Valsassina Ana Mari-
ja, gl. Lenkovič Ana M.
Tomaž Akvinski*18
Tonhausen Franciscus Fer-
dinandus a, baron*99
Torre Margareta della,
gl. Turri (Thurn)-Valsa-
ssina Marjeta
Trebulan Boštjan,
kamniški župnik in ogl.
arhidiakon*196,197
Trubar Primož*21,22,30,31,
96,97,113,168,169
Tshandik, gl. Candek
Turri (Thurn) Ioannes Am-
brosius de*194
Turri (Thurn)-Valsassina
Marjeta*61,198
Turri, gl. tudi Thurn
Turri-Valsassina,
gl. Thurn-Valsassina

Unger Jurij*207
Ungnad Jurij, luteran*30
Urban I., papež*126
Urban VIII., papež*146,
148,160,162
Urbanič Jurij,
gl. Urbanitius Jurij
Urbanič*151; njegova žena
in hči*151
Urbanitius Jurij,
kostanjeviški opat*190
Uroš II. Milutin,
srbski kralj*128

Vacani Franc Maksimilijan
*225
Valvasor Johann Weichard*
11,12,49,58,63,73,87,
137,185
Valvazor Janez Baptista*
89
Vellani Jurij,
vikar v Sori*191
Verbez Janez*235
Vernek, gl. Wernegk
Vidic Jurij,
mestni blagajnik*141
Vidmar Barbara*234
Vidtmayer Pavel*140
Villerius Bartholomaeus,
jezuit*23,36,86,95,111
Vischer Georg Matthäus*
80,94,135
Vrbec, lj. župan*231
- Marija Sidonija, njegova
žena*231

Waagen Hanns Sigismund,
baron*143,148
- Maksimilijan, baron*143
Walther Sebastijan,
trgovec*96
Weilhamer Lukrecija*21
Weinsberg Karel,
pičenski škof*134
Wernegk (Vernek) Ana Rena-
ta, gl. Ráz Ana Renata
Wiclif John*15
Widitsch, gl. Vidic
Widmanstätter, tiskar*55
Wiesing Georgij*29
Witschegk, gl. Biček
Wobek, gl. Bobek
Wolf Anton Alojzij,
lj. škof*115
Wolf Hanns,

pliberški vikar*51,52
Wolff Marija*235

Wurzer Janez, odvetnik*
235,236

Wurzer Suzana*235

Wutaliz, gl. Butalič

Zelnički Nikola,

gl.Zelnizey Nikolaj

Zelnizey Nikolaj,

zagrebski škof*48,49,
187,188

Ziegelfest Christophorus,
rektor lj. jezuitov*113

Zigelfest, gl. Ziegelfest

Zuan Bapta,

gl. Juan Bapta

Zupan Lavrencij,

stiški opat*168

Zwingli Ulrich,

švicarski reformator*16

Zitnik Gašper*22,29,56,57

- Uršula, škofova mati,

gl. Hren Uršula

POPRAVKI VEČJIH NAPAK V I. DELU

- str. 15, vrsta 9 zg.: Gregorij Niški - pravilno: Gregorij I.
vrsta 22 zg.: v 4. stoletju poudaril Gregorij Niški - pravilno: v 6. stoletju poudaril Gregorij I.
- str. 16, vrsta 8 zg.: propagando - pravilno: propagandno
vrsta 25/ 26 zg.: Gregorija Niškega - pravilno: Gregorija I.
- str. 17, vrsta 6 zg.: et - pravilno: ut
- str. 26, vrsta 4/ 5 sp.: temperamenta - pravilno: temperamentna
- str. 46, vrsta 17 zg.: do 1627 - pravilno: do 1628-1629
- str. 55, vrsta 22 zg.: veska - pravilno: verska
- str. 87, vrsta 9 zg.: 1610 - pravilno: 1609
- str. 92, vrsta 16 zg.: deleč - pravilno: delež
- str. 106, vrsta 22 zg.: pred njim - pravilno: pred njo
- str. 107, vrsta 16 sp.: spomija - pravilno: spominja
- str. 109, vrsta 2 in 3 zg.: Ferdinanda, ki polaga roko -
pravilno: Ferdinanda; Friderik polaga roko
- str. 121, vrsta 5 sp.: dva para - pravilno: tri pare
- str. 123, vrsta 10 zg.: Trnove - pravilno: Trnave
- str. 132, vrsta 21 zg.: anathemata - pravilno: anathema
- str. 135, vrsta 20 zg.: povečal - pravilno: poveličal
- str. 143, vrsta 7 zg.: Sigismuns - pravilno: Sigismund
- str. 147, vrsta 10 sp.: križno-rebrasto - pravilno: križno-grebenasto
- str. 156, vrsta 27 sp.: iz kroga - pravilno: iz šole
- str. 188, vrsta 24 zg.: žički - pravilno: jurkloštrski
- str. 225, vrsta 23 zg.: tastu - pravilno: zetu
- str. 238, vrsta 10 zg.: Trnovo - pravilno: Trnava

ISBN 86-7131-016-3

Ana Lavrič

VLOGA LJUBLJANSKEGA ŠKOFA TOMAŽA HRENA
V SLOVENSKI LIKOVNI UMETNOSTI

Izdala

Slovenska akademija znanosti in umetnosti
v Ljubljani

Razmnoževanje

Pleško

Naklada 800 izvodov

Ljubljana

1988

